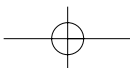
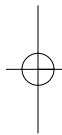
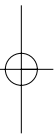
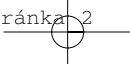

Brno v minulosti a dnes

XIX

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XIX

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2006

© Archiv města Brna, 2006
ISBN 80-86736-03-2

Složení redakční rady:

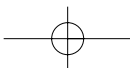
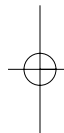
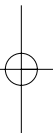
PhDr. František Novák (odpovědný redaktor)
Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D.; PhDr. Jiří Čejka; Mgr. Jana Čermáková;
Mgr. Radana Červená; Mgr. Tomáš Drobny; PhDr. Aleš Filip, Ph.D.;
Mgr. Milena Flodrová; Mgr. Jiří Mitáček, Ph.D.
Čestní členové: RNDr. Petr Duchoň; prof. PhDr. Jaroslav Mezník, CSc.;
PhDr. Richard Svoboda, MBA

OBSAH

Úvodní slovo primátora města Brna.....	9
--	---

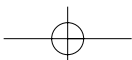
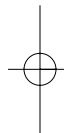
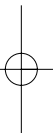
ČLÁNKY A STUDIE

<i>Petr Futák – Miroslav Plaček</i> Páni ze Zbraslavi a Obřan	13
<i>Věra Šlancarová</i> Středověké prsteny z Brna.....	57
<i>Tomáš Černušák</i> Klášterní škola dominikánů u sv. Michala v Brně v novověku.....	77
<i>Milena Flodrová</i> Náhrobník magistra Allexandra brněnského přírodovědce-lékaře z 1. poloviny 14. století	87
<i>Michal Konečný</i> Městské domy moravské barokní šlechty a jejich interiéry.....	101
<i>Anna Grossová</i> Otec a syn Lackstampferové. Příspěvek k historii stříbrnického řemesla v Brně...	119
<i>Margita Havlíčková</i> Profesionální divadlo v Brně ve dvacátých letech 18. století	143
<i>Lenka Vargová – Ladislava Horáčková – Miroslava Menšíková</i> Brněnská zdravotní zařízení a péče o nemocné na přelomu 18. a 19. století	165
<i>Lukáš Fasora</i> Rodinné vazby jako integrační faktor v procesu konstituování občanských elit. Příklad města Brna 1851–1914	189
<i>Jan Obrovský</i> Počátky bolševizace a její projevy v brněnské KSČ. Vnitrostranický rozko ve světle zprávy policejního ředitele o činnosti brněnské KSČ v roce 1925.....	211
<i>Martina Straková</i> Tusculum, vlídný domov pro každého. Historie nábytkové firmy.....	219
<i>Jaroslava Plosová</i> Brněnský městský archiv za protektorátu 1939–1945.....	241

MATERIÁLY A EDICE

<i>Petr Holub – Václav Kolařík – David Merta – Marek Peška – Lenka Sedláčková – Dana Zapletalová – Antonín Zůbek</i> Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy z pohledu archeologie	265
<i>Jana Severinová – Karel Severin</i> Královská kaple v Brně	295
<i>Tomáš Sterneck</i> Jakub Kunek z Rosenthalu a jeho analistické záznamy.....	351
<i>Jaroslava Zatloukalová</i> České ochotnické divadlo v Brně v letech 1872–1881, jak se o něm píše v Moravské Orlici a jinde	391
<i>Lenka a Petr Czajkowski</i> Zástavba ulic Hlinky po roce 1850 a majetková struktura jednotlivých objektů se zvláštním přihlédnutím k r. 1910. Příspěvek k poznání předměstské architektury města Brna.....	445
<i>Tomáš Borovský</i> František Hrubý v posudcích Julia Glücklicha	479
<i>Jana Čermáková</i> Fondy a sbírky Archivu města Brna. Přehled k září 2005	497
Seznam autorů.....	543
Pokyny redakce	547
BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	553

ÚVODNÍ SLOVO PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

Nejen současnost a budoucnost, ale i historie jsou částí našeho života. Jak dějiny obecné, tak i bezprostředního okolí. A na dějiny Brna narážíme na každém kroku, jsou to nejen budovy, které zde dnes stojí, ale poznání, co zde bylo dřív, jak tato stavba původně vypadala, jaká závažná jednání v ní probíhala a jaký měla vliv na osudy nejen města, ale často celé země, kdo z významných osob zde žil a tvořil.

V případě Brna to platí dvojnásob, bylo od dávných časů nejen jedním z nejdůležitějších měst Moravy, ale posléze jejím hlavním městem. Systematické poznání dějin města získává stále více zájemců a ohlasy na vydávaný sborník to dokládají.

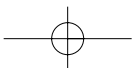
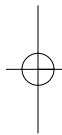
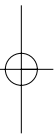
Již ve starých dobách byla privilegia města zdrojem práva i pro široké okolí a Brno bylo centrem nejen vojenským, hospodářským a správním, ale i v oblasti spravedlnosti, kdy se k soudu jeho konšelů dotazovala okolní města o právní naučení. Dochované písemné dokumenty jsou toho bohatým dokladem. Právní knihy písaře Jana z Gelnhausenu se staly důležitým podkladem pro Koldínova městská práva v českých zemích a je jen logickým vyústěním, že i současný ústavní soud sídlí v Brně.

Přes pevnost svých hradeb se ani Brno neubránílo živelným katastrofám: požárům, epidemiím a povodním, které se na jeho dějinách podepsaly. Přesto se organicky vyvíjelo a při svém růstu, mnohdy překotném, zachovalo v některých svých lokalitách starobylý ráz. Jen se znalostí historických pramenů, jak písemných, tak i archeologických jsme dnes schopni určit, které ulice kde dříve byly, kudy přesně vedly a jak se jmenovaly.... Souhrn těchto poznatků vytváří postupně mozaiku poznání našeho města.

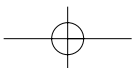
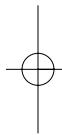
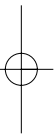
Chci věřit, že budeme učenlivými žáky historie, abychom neopakovali chyby, kterých se dopouštěli ti před námi a abychom se poučili z jejich nemoudrých rozhodnutí.

RICHARD SVOBODA
primátor statutárního města Brna
V Brně dne 24. 4. 2006

ČLÁNKY A STUDIE

Miroslav Plaček – Peter Futák

PÁNI Z OBŘAN

Páni z Obřan jsou nejstarší linií mocného rodového klanu nosícího na svém erbu černé vrchní pruhy na stříbrném poli (páni z Obřan, vladykové ze Zbraslavi, páni z Kunštátu a zřejmě také vladykové z Drnovic). Svůj původ odvozují od Bočka, nejstaršího syna Gerharda ze Zbraslavi. Gerhard patřil mezi významné moravské hodnostáře. Nejpozději od roku 1234 působil jako purkrabí na Přerově. O dva roky později svou kariéru završil ziskem nejvýznamnějšího z moravských hradských úřadů – purkrabství olomouckého. Na Olomouci Gerhard setrval snad až do své smrti, naposled je připomínán počátkem prosince 1240. Vysoké hradské úřady mu umožnily položit dobré základy budoucího majetkového vzestupu celého rodu. Tři z jeho čtyř synů se zařadili mezi nejvýraznější osobnosti moravských dějin 13. století. Bočkův mladší bratr Smil ze Stríleka, zakladatel cisterciáckého kláštera Smilheim u Vizovic, byl dlouholetým purkrabím (1255–1273) na strategicky významném příhraničním Brumově a nejmladší z bratří Kuna se stal praotcem nejslavnější linie celého rodu – pánů z Kunštátu.¹

V pramenech Boček prvně vystoupil v listopadu 1232. Jako *filius Gerardi* (syn Gerhardův) se objevil mezi svědky na darovací listině, kterou ve Znojmě pro svého kaplana Řehoře vydal markrabě moravský Přemysl. Bočkovu zařazení do horní poloviny svědecké řady svědčí o tom, že už v této době patřil mezi významné představitele moravské šlechty. Stejně jako jeho otec Gerhard začal Boček svou kariéru budovat nejprve ve službách markraběte Přemysla, mladšího bratra pozdějšího českého krále Václava I., který od roku 1228 formálně a o dva roky později, po smrti otce Přemysla Otakara I., i skutečně převzal markrabství moravské. Přemysl se svým královským bratrem Václavem I. příliš nevycházal a neukojená touha po moci jej nezřídká přivedla do tábora bratrových odpůrců. Většina šlechty se snažila manévrováním mezi oběma Přemyslovci si pokud možno co nejdéle snažila udržet jistou neutralitu. Přílišná angažovanost totiž v případě nesprávně zvolené strany mohla přinejmenším značit konec slibně se rozvíjející kariéry, v horším případě mohlo být v sázce i to nejcennější – holý život. Touto taktikou se bezpochyby zpočátku řídil také Boček. Když se však markrabě Přemysl na počátku července 1233 spojil s rakouským a štyrským vévodou

---

¹ Gerhard ze Zbraslavi – Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae (dále CDB) III., Edd. Gustav FRIEDRICH, Pragae 1942–1962, č. 76, s. 83, č. 141, s. 176, č. 243, s. 323, č. 260, s. 355; Smil na Brumově – CDB V/1, Edd. Jindřich ŠEBÁNEK et Sáša DUŠKOVÁ, Pragae 1974, č. 38, s. 81; CDB V/3, Edd. J. ŠEBÁNEK et S. DUŠKOVÁ, Pragae 1982, č. 1594, s. 377; Osudům jednotlivých linií rodu pánů rodu erbu vrchních pruhů se autoři podrobně věnují v samostatné publikaci: Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006.

Fridrichem II., pro jeho výbušnou povahu a celoživotní zálibu v různých konfliktech zvaným Bojovný (*der Streitbare*), jehož oddíly vtrhly na jihozápadní Moravu, byl Boček okolnostmi donucen učinit první velké politické rozhodnutí. Podpořit moravsko-rakouskou koalici markraběte Přemysla a Fridricha II., nebo se postavit na stranu krále Václava I.? Jelikož tento moment sehrál v Bočkově životě důležitou roli, zmíníme se o okolnostech jež mu předcházely poněkud podrobněji.²

Na počátku vzájemného nepřátelství Přemyslovců a Babenberků stála zmařená snaha o dynastické spojení Přemyslovců s německými Štaufy, na čemž se rozhodující měrou podílela právě rakouská strana. Podle původního scénáře si totiž mladý římský král Jindřich VII. (syn císaře Fridricha II. Sicilského) měl vzít za manželku dceru Přemysla Otakara I. Anežku. Z nějakého důvodu však Jindřich VII. zasnoubení zrušil. Veřejným tajemstvím přitom bylo, že ve zmařeném sňatku má prsty rakouský a štyrský vévoda Leopold VI. (otec Fridricha II. Bojovného), který žárlil na rostoucí vliv přemyslovského klanu a současně se ho obával. A aby byla potupa Přemyslovců dokonána, mladý Štauf se v listopadu 1225 v Norimberku oženil s Leopoldovou dcerou Markétou. A právě zde, v narušení Přemyslových sňatkových záměrů a zhrzení jeho dcery je možno hledat počátky otevřeného nepřátelství mezi oběma rody. Ve shodě s jinými podobnými averzemi nezůstalo jen při citech, ale ke slovu přišly i zbraně. Hned v roce 1226 chtěl Přemysl Otakar I. smýt potupu krve a v čele vojska vtrhl do Rakous. Odveta na sebe dlouho čekat nenechala a Rakušané vpadli na jižní Moravu. Ani smrt Leopolda VI. v létě 1230 situaci nezklidnila, pouze nemocného Přemysla v čele českého vojska plenícího území rakouské až k Dunaji nahradil syn Václav. Ironií dějin se výše dotčená Markéta Babenberská později stala první manželkou Přemysla Otakara II. a přes ni český vládnoucí rod dosáhl vlády v samotných Rakousích. Leopoldův syn a nástupce, již zmíněný Fridrich II. Bojovný, svým počínáním nepřátelství mezi oběma dynastiemi ještě vystupňoval.³

Taková tedy byla situace krátce před červencem 1233, kdy na jihozápadní Moravu znovu vtrhla početná babenberská vojska. Jistý rakouský pramen hovoří až o 40 000 mužích, což je bezpochyby údaj značně nadhodnocený. Rakušané dokonale využili momentu překvapení a podařilo se jim zmocnit některých příhraničních hradů. Prameny hovoří zejména o Bítovu, současníky považovaném za nedobytný. Právě k tomuto důležitému hradu se z povzdálí v čele svých bojovníků přiblížil také Václav I. Snad ona podpora markraběte Přemysla akci Fridricha II. způsobila, že se Václav z obavy před nečekanými překvapeními neodvážil rozhodující bitvy a vyčkával. Mnozí

² CDM III, č. 25, s. 24. O ustanovení Václava „mladším“ králem a převzetí Moravy Přemyslem roku 1228 a k jejich vztahu srov. Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 145 a 153–157; o vpádu Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3, Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 650–653.

³ K problematice přemyslovsko-babenberských vztahů nejnověji J. ŽEMLIČKA, *Tradice babenbersko-přemyslovských manželských svazků*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.*, Ed. Marie BLÁHOVÁ a Ivan HLAVÁČEK, Praha 1998, s. 69–75.

z jeho bojovníků také měli v řadách Přemyslových lidí příbuzné, což v případě bitvy mohlo mít vliv na jejich loajalitu. Typicky kutuzovská taktika se zřejmě vyplatila a k obratu došlo, když se roznesla zpráva, že vévoda Fridrich náhle onemocněl a musel se vrátit zpět do Rakous. Zpráva se v rakouském vojsku rychle rozšířila a v jeho řadách zavládl rozruch, který záhy přerostl v paniku a kvapný ústup zpět do vlasti. Strohý příběh Příbík Pulkava z Radenína ve své *Kronice české* náležitě vyšperkoval, přičemž zdůraznil podíl našeho Bočka na obrácení rakouské armády na útěk a nemoc vévody označil za fingovanou. „...*Léta Páně 1231 [správně 1233] po smrti svrchu řečeného Otakara chtěl rakouský vévoda Fridrich pomstít křivdy, které král Václav kdysi způsobil jeho otci a spojil se proto proti témuž králi s moravským markrabím Přemyslem, vlastním bratrem krále Václava, a oba shromáždili svá vojska. Na pomoc jim přišli také mnozí jeho přátelé, totiž vévoda meranský se svým bratrem markrabím z Werdu, biskup bamberský, hrabě tyrolský, patriarcha akvilejský a mnohá jiná německá knížata, která se k nim připojila. I táhli ke královskému hradu zvanému Bítov, jinak Větav, stojícímu blízko Čech, avšak ještě uvnitř moravských hranic, a oblehli ho. Ze strachu před obléhacími stroji se jim vzdal. Když ho dobyli, předstírali, že je rakouský vévoda vážně nemocen, a vrátili se utíkající jenom za jediný den o vzdálenost, kterou pochodem šli tři dny. Domnívali se totiž, že je chce český král o třetí hodině denní s neschetnými vojsky napadnout na rovinatých polích u Bítova, neboť slyšeli hluk zvonů. Je totiž jasné, že král stál se svým vojskem pod česko-moravským lesem u Bítova a rozvážně přemýšlel, jak by, až by přešel les, začal bitvu. Neboť i mnozí, kteří byli s ním, přáli spíše jeho bratru Přemyslovi, markrabímu moravskému, protože měli v jeho vojsku příbuzné a přátele. Zatím jakýsi urozený rytíř jménem Boček prokázal králi tuto službu: dal totiž za svítání zvonit po horách a lesích blízko vojsk řečeného vévody a markrabího na mnoho zvonů, jako by vyzýval vojsko k boji. Vévoda a jeho lidé se polekali toho hluku, a aby nebyli potom poraženi, utíkali rychlými kroky. Jako důvod uváděli vévodovu nemoc, jak již bylo řečeno...“.*

Útěk Rakušanů umožnil králi Václavovi obrátit všechny prostředky k pacifikaci zrádného bratra. Královské přesile nedokázal Přemysl dlouho odolávat. Poté, co Václav dobyl Brno, se mu podrobil.⁴

Zdali se u Bítova vše odehrálo tak, jak to Pulkava ve své kronice popsal, je však přinejmenším pochybné. Intenzivní vyzvánění na zvony by bylo v kraji s řídkou sítí kostelů technicky velmi těžce proveditelné. Nehledě ke skutečnosti, že vojska v poli zvony vůbec nepoužívala. Způsob vystrašení Rakušanů, pokud k němu vůbec došlo, tedy musel být jiný. Bočkovy zásluhy to však nijak nezmenšuje. Zůstává totiž faktem, že od této události Boček zaznamenal poměrně rychlý kariérní vzestup. V kritické chvíli

⁴ Příbík ovšem chybně uvedl datum střetnutí – místo správného roku 1233 má rok 1231, viz *Příbík z Radenína, řečený Pulkava. Kronika česká*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, Ed. M. BLÁHOVÁ, Praha 1987, s. 355–356; srov. též Zdeněk KALISTA, *Blahoslavená Zdislava z Lemberka, Listy z dějin české gotiky*, Praha 1991, s. 138–139. K pokolení Přemysla – V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 651–652, trvající konflikty s Rakousy zmiňuje J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, s. 53–54, 61–62, 69; též Martin WIHODA, *Od pohraniční marky k říšskému vévodství*, in: *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 109–114.

nezpochybnitelným způsobem prokázal oddanost králi Václavovi I., ten mu svůj vděk samozřejmě nezůstal dlužen. S markrabětem Přemyslem to Boček buď diplomaticky uhrál, nebo se spíše přičinil k „uctivému dohledu“, který vzpurnému markraběti jeho královský bratr v podobě některých markraběcích hodností „přidělil“. Již pár měsíců po urovnání, v prosinci roku 1233, vystupoval Boček v úřadu maršálka (*marscalcus*). Tato stará a vysoce prestižní funkce měla původně typicky dvorský charakter, byla odvozena od správce knížecích respektive královských koníren (německy *Marstall*) a Boček ji vykonával ještě v březnu 1235. Avšak již rok předtím zároveň působil jako podkomoří (*Bochko subcamerarius*). Tento úřad byl spojen se správou příjmů z měst a klášterů a svůj smysl plně osvědčil až ve druhé polovině 13. století. Proto Libor Jan nepovažuje Bočka za podkomořího, ale za zástupce komorníka brněnského (tím tehdy byl jistý Budislav). Jako podkomoří Boček vystupuje ještě v květnu 1240.⁵

Pokořený Přemysl však bratrův protektorát rozhodně dlouho snášet nehodlal. Patrně již v momentě svého pokoření začal hledat cestu, jak se nuceného dohledu zbavit. Ještě na Nový rok 1237 vydal v Olomouci listinu, jíž potvrdil obdarování Velehradu bratrem Václavem. Překvapivá nepřítomnost hodností však naznačuje, že mezi bratry to opět jiskřilo. Podle kronikáře Pulkavy vsadil Přemysl do hradů silné posádky a uchýlil se pod ochranu uherského krále Bély IV. Jedním z důvodů roztržky mezi bratry asi bylo udělení Břeclavska Oldřichovi ze Spanheimu. Václav se zpočátku pokoušel bratrovu vzpouru řešit silou, nakonec však uvítal zprostředkování uherského panovníka Bély IV. a na samém konci roku se s bratrem smířil. Většina hodností, včetně Gerharda a Bočka, se však na Přemyslův dvůr již nevrátila a podle svědků na jeho několika málo listinách zůstali u něho především lidé z Olomoucka, z nichž bylo dost Bludovců. Jeho mocenský vliv tím byl patrně omezen a snad proto do jeho brzké smrti k dalším konfliktům s bratrem Václavem již nedošlo.⁶

Za dílo krále Václava I. můžeme s velkou pravděpodobností pokládat Bočkovu povýšení do vysokého úřadu znojemského purkrabího. Jako *Boscheco subcamerarius Brunensis et castellanus Znoymensis* stál v roce 1238 mezi svědky z brněnské a znojenské provincie na královské listině pro oslavanský klášter. Zisk znojemského purkrabství byl důležitým mezníkem v Bočkově životě. Znojemský hrad, jako pokračovatel přemyslovského úředního centra, dokonce s výraznou velkomoravskou minulostí, nepředstavoval jen důležitý prvek správního systému Moravy od 11. století, ale ve stejné míře byl i strategicky podstatným pevnostním objektem v její obraně. Znojmo

⁵ Maršálek – CDB III, č. 53, s. 53, naposledy CDB III, č. 107, s. 133; úřad maršálka (též *agaso*) existoval již v polovině 12. století, počátkem 14. století byl úřad pro Čechy a Moravu sloučen a dědičně patřil pánům z Lipé – srov. Libor VYKOUPIIL, *Slovník českých dějin*, Brno 2000, s. 329. Podkomoří (CDB III, č. 76, s. 83, č. 232, s. 312) byl správcem příjmů královské komory – srov. Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 67–68; Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 71–72.

⁶ CDB III, č. 144, s. 179–182; *Přibík z Radenína*, s. 357; k Oldřichovi – L. JAN, *S templářským křížem*, in: Čejkovice 1248–1998, Čejkovice 1998, s. 34; Přemysl byl v Hulíně již 27. 1. 1238 – CDB III, č. 174, s. 216.

navíc leželo při mimořádně exponované a věčně neklidné hranici se středověkými Rakousy, jejichž panovníci byli na Dyji zastaveni jen silou. Ale nadále na toto velevýznamné místo pohlíželi s neskrývanou chtivostí a občas se o ně vojensky i diplomaticky pokoušeli. Zejména v období mezi zánikem starého sídelního hradu údělných knížat v Brně a možným využitím nově založeného Špilberka hrál znojemský hrad v jihozápadní polovině Moravy rozhodující roli. A nebyla to doba krátká, zhruba 80 let. Zdejší purkrabství proto patřilo ke snům tehdejších urozených mužů, ale dostalo se ho jen těm, kteří prošli přísnými kritérii. Že k nim patřily naprostá spolehlivost, věrnost a jistě i organizační a vojenské schopnosti je více než přirozené. Úřad znojemského purkrabího Boček podržel až do své smrti v prosinci roku 1255, tedy dlouhých 17 let. Žádnému purkrabímu před ním, a pokud známo ani po něm, se to nezdařilo a prosté označení purkrabí znojemský – *burgravius (castellanus) de Znoym* (respektive *Znoymensis*) – také Boček při svém jménu nejčastěji používal.⁷

V souvislosti s tím bude vhodné odbočit na chvíli od toku Bočkova života a zmínit se o skutečně reálném způsobu prezentace jeho vlastní osoby. V literatuře totiž bývá hojně uváděn s různými predikáty, z velké části však nesprávně. Snad nejčastěji mu, podobně jako jeho otci Gerhardovi ze Zbraslavi, bývá přisuzován predikát z *Obřan*. Boček, na rozdíl od otce, Obřany sice skutečně držel, nikdy se však po nich nepsal. Predikátu z *Obřan* prvně užil teprve Bočkův druhorozený syn Gerhard a to až po výstavbě stejnojmenného hradu, kterou sám inicioval. Boček kupodivu vystačil s označováním funkce, kterou vykonával – maršálek, podkomoří, purkrabí či kastelán, v kombinaci s tím, ke kterému místu daný úřad příslušel. Někdy se spokojil jen s uvedením příbuzenského vztahu k otci (*filius Gerhardi*) a to zejména v počátcích své kariéry. Jediný přídomek, s nímž je Boček před rokem 1252 uveden, pochází z podezřelé listiny hlásící se do roku 1249, kde užívá predikátu z Jaroslavice (*de Garozlawicz*). Přestože pravost listiny byla zpochybněna, o tom, že Jaroslavice Boček vlastnil, nemůže být nejmenších pochyb, v roce 1255 zde měl dokonce hrad (*castrum Iarzlawicz*). Jaroslavice Boček získal patrně jako výsluhu během svého působení na postu znojemského purkrabího. Nelze vyloučit, že z Jaroslavice hodlal učinit centrum budoucího vlastního dominia. Bylo to ještě před převzetím ohromného dědictví po Přibyslavovi z Křižanova a stavbou hradu v Jaroslavcích Boček zřejmě pro budoucnost řešil potřebu soukromého sídla. Situace se však změnila, když v roce 1252 od Přemysla Otakara získal s Perneggem titul hraběte, jímž se žádný další příslušník domácí šlechty honosit nemohl. Není proto divu, že Boček jej až do smrti používal. Je zajímavé, že se nikdy nepsal po rodné Zbraslavi. Bezpochyby tak nečinil proto, že by se za ni styděl. Dokonce na jeho závěti visela pečeť, na níž rytec v opisu použil predikát *DE BRASLABS*.⁸

⁷ R. 1238 – CDB III, č. 204, s. 263; L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 110.

⁸ R. 1240 – CDB III, č. 247, s. 329; Jaroslavice – CDB IV, Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková, Prague 1962–1965, č. 171, s. 280; CDB V/1, č. 60, s. 121; hrabě – *comes de Berneke* – CDB IV, č. 259, s. 440–441; pečeť na závěti zobrazuje – *Urkundenbuch zur diplomatischen Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus Archiv des Stiftes Saar in Mähren II*, Ed. Otto STEINBACH VON KRANICHSTEIN, Prag-Wien 1784, tab. II.

V době nástupu do purkrabského úřadu ve Znojmě Boček neměl ještě třicet let a jistě hledal vhodnou nevěstu. Také zde mu přálo štěstí, když našel zalíbení v Eufemii, jedné z dcer velmože Přibyslava z Křižanova, který patřil mezi nejbohatší moravské šlechtyce první poloviny 13. století. Svazkem s Eufemií se Boček ocitl v opravdu vybrané společnosti. Její matka Sibyla byla vysoce urozená cizokrajná dáma z daleké Sicilie, která přišla do Čech v doprovodu své budoucí královny Kunhuty Štaufské a oba jeho švagři, Havel z Lemberka a Smil z Lichtenburka, patřili do osobnostní špičky našich dějin 13. století. Bočkův sňatek s Eufemií jistě nelze považovat za dílo pouhé náhody, neboť o tak bohatou nevěstu se nemohl ucházet obyčejný člověk. Je to i důkazem pozice, jakou Gerhard a Boček v tehdejší hierarchii zaujímalí.⁹

Bočkův tchán Přibyslav z Křižanova je natolik významnou a zajímavou osobou, že se u něj na chvíli zastavíme. Ovládal střední část Českomoravské vysočiny skloněnou do nitra Moravy a jeho další statky se rozkládaly okolo Brna, především směrem k Břevlavi a zčásti též ke Znojmu. Víceru historiků pro něho hledalo místo v řadách naší nobility a tak k tomuto problému existuje hned několik verzí, ale též rezignací na řešení. Starší názory Přibyslavovi tradičně připisují český původ, ty novější s nesmělým přiřazením k moravské šlechtě předešel Josef V. Šimák, který ho, s ohledem k vlastnictví Křižanova, spojil s rodem erbu křídla. S jistotou poskytnutou kronikářem Jindřichem můžeme konstatovat, že Přibyslav z Křižanova při přípravě založení žďárského kláštera získal velké lesní území od Jeníše z Polné. Jako syn Zbyslava z Bratčic u Čáslavi (někdy i jako maršálek a župan – *comes*) je Jan známý z let 1223–1244 a velmi podnětné je svědectví z roku 1234, kde přímo vedle něho figuroval Přibyslav, syn Petrův. Protože křestní jména se v rodinách často opakovala a Přibyslav z Křižanova měl předčasně zemřelého synka Petra, je dosti pravděpodobné, že šlo o jednu osobu. Zejména když kastelánem v Čáslavi byl mezi roky 1204–1214 právě muž jménem Petr. Janův otec Zbyslav rovněž nestál stranou a roku 1213 byl spolukastelánem kladským. Oba otcové tedy drželi statky, případně vysoké úřady v Čáslavsku, v jehož mezích leží i Polná. Situování jejich výsluh v hvozdu po obou stranách zemské hranice tedy nepřekvapuje, což se týká i jejich potomků – maršálka Jana z Polné a Přibyslava. O Přibyslavově postavení u dvora sice žádné nemáme zprávy, ale bez určité úrovně by mohl na sňatek se Sybilou jen těžko pomýšlet. Ve smyslu *Většího letopisu žďárského* už nikdo nepokládá Jana a Přibyslava za bratry, ale vzhledem k okolnostem je možné, že mohli být bratrance. O to lehčí by bylo dosažení dohody o přenechání lesa a to za symbolický dar skvostné číše v ceně 15 hřiven stříbra. Jan tak nepřímo obvěnil budoucí církevní instituci, což s vděčností kvitoval Jindřich Řezbář a označil ho za spoluzakladatele.¹⁰

⁹ K rodině Eufemie bez odstupů – *Cronica domus Sarensis, Kronika kláštera Žďárského*, Edd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Rudolf MERTLÍK, Metoděj ZEMEK, Brno 1964 (dále CrDS), passim, v literatuře Zd. KALISTA, *Blahoslavená Zdislava z Lemberka*, s. 93–110; Miloslav SOVADINA, *Rodina Zdislavy z Lemberka*, in: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 112, 1993, s. 217–236.

¹⁰ Při určení statků vycházíme z toho, co následně držel Boček a z Přibyslavovy listiny pro starobrněnský špitál (CDB III, č. 221, s. 298). Starší názory k původu a spříznění Přibyslava shrnul Ladislav HOSÁK,

Sibly si Přibyslav vzal jako velmi mladou vdovu po předčasně zesnulém Bohušovi kdysi okolo roku 1220. Svými dětmi se postarali o rozkvet tří skvělých rodů. A nejen dětmi. Absence mužského dědice způsobila i převzetí jejich majetku Bočkem ze Zbraslavi a Smilem z Lichtenburka. O plodech manželství Přibyslava a Sibly kronikář Jindřich napsal: „... Z toho manželství pak tři dcery překrásné vzešly..., mimo to manželé tito pak zplodili ještě dvě děti, chlapce, jež nazvali Petrem, a děvče, jež Libuškou zvali. První z oněch tří dcer se Zdislava zvala, ta druhá Eufemie a třetí, té nejmladší ze všech, pak jméno Eliška dali. A pak když dospěly byly ty dívky, Havel, Boček a Smil si za manželky je vzali. Havel, z Jablonné zvaný, si vyvolil Zdislavu za choť, bez úhony s ním žila a rovněž mu zrodila dítky.... Blažená Eufemie se provdala za pana Bočka; ta pak počala brzy a zrodila přesličnou dceru, později i dva syny – Smil první a druhý byl Gerhard. Za Smila z Lichtenburka se potom Eliška vdala; ta mu zrodila Smila a ostatní Smilovy bratry...“¹¹

Podle svědecké přítomnosti při vystavování listin přišel Přibyslav na Moravu nedlouho před rokem 1234 a už tehdy vlastnil Obřany a patrně i sousední Maloměřice. Do roku 1239 stačil založit Křižanov, po němž se také psal. Křižanovský hrad byl ovšem až produktem pozdější doby a stál až na konci 13. století. Ve čtyřicátých letech se Přibyslav konečně objevil také ve veřejných funkcích. Roku 1238 byl z vůle krále Václava kastelánem na Veverí (*Weweri*), ale byl to jen předstupeň k úřadu purkrabího brněnského. Jako takový se sám jmenuje na vlastním obdarování špitálu sv. Ducha na Starém Brně v roce 1239, ale o rok později tak svědčil i na královské listině pro zábrdovický konvent. Též označení župan (*supano*, *zuřano*) na dvojnásobném potvrzení daru pro špitál se jistě vztahuje k brněnskému úřadu. Po této zmínce se Přibyslav z veřejného života vytratil. Z údajů *Většího letopisu* vyplývá, že zemřel v polovině února 1251. Po celou dobu utajení se evidentně věnoval, podle Zdeňka Kalisty jsa podnícen svou chotí Siblyou, hmotnému zabezpečení fundace kláštera ve Žďáru. Jeho péče o církevní ústavu je patrná nejen z obdaření špitálu sv. Ducha. Byl rovněž (spolu)zakladatelem minoritského kláštera v Brně, kde též našel místo posledního odpočinku. Dovržit žďárský záměr se mu už nepodařilo, ale naštěstí měl spolehlivého zete Bočka.¹²

Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století, Příspěvek k starším dějinám Moravy, Praha 1948, s. 46; novější M. SOVADINA, *Rodina Zdislavy z Lemberka*, s. 218, Marsin Rafal PAUK, *Dzialalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków-Warszawa 2000, s. 118 ; Josef Václav ŠIMÁK, *Československá kronika II*, Praha 1929, s. 333; M. PLAČEK, *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnau) a jejich vztahy k Moravě*, in: ČMM 116, 1997, s. 86–87; CrDS, s. 169.

¹¹ CrDS, s. 163; k tématu širšího spříznění podrobně M. SOVADINA, *Rodina Zdislavy z Lemberka*.

¹² Ke Křižanovu – CrDS, s. 167; Přibyslav z Obřan – CDB III, č. 76, s. 83, č. 259, s. 353, č. 260, s. 355–356; z Maloměřic – CDB III, č. 107 (1235), s. 133, č. 165, s. 207, č. 227, s. 306; z Křižanova – CDB III, č. 221, s. 298; CrDS, s. 167; obdarování špitálu – CDB III, č. 221, s. 296–299, k tomu Jindřich ŠILHAN, *Listina Přibyslava z Křižanova pro brněnský špitál z r. 1239 (Antitezé I.)*, in: Vlastivědný věstník moravský (dále VVM) 22, 1970, s. 145–158; purkrabí v Brně – CDB III, č. 232, s. 312; župan – CDB III, č. 243, s. 323, č. 245, s. 326; smrt a pohřeb – CrDS, s. 177, Augustin KRATOCHVÍL, *Epicedium minoritského kláštera v Brně*, in: ČMM 43–44, 1919–1920, s. 31.

Zatím však Boček pokračoval ve svém pochodu životem. Mezeru ve zprávách o něm z let 1241–1242 lze vysvětlit bouřlivou dobou. Jako jeden z hlavních velitelů moravských oddílů se mohl angažovat v zadržování Mongolů, aby při průtahu Moravou koncem dubna 1241 nepronikli do hloubi země. Do jara následujícího roku přitom stále hrozilo nebezpečí jejich návratu a hned na podzim musel Boček hájit jih Moravy před dalším útokem rakouského vévody Fridricha II. Bojovného. Za útokem tentokrát podle všeho stála výzva k vydání věna Fridrichovy neteře Gertrudy, s níž byl zasnouben Václavův prvorozený syn Vladislav. Vedle bojů však došlo i na konstruktivní činnost. V lednu 1243 vydal král Václav listinu práv a svobod pro čerstvě zformované město Brno a v čele moravských osobností ji dosvědčil znojemský purkrabí Boček. Pozoruhodná byla též cesta delegace Moravanů Bočka, Crha, purkrabího na Děvičkách a Markvarda z Týnce za králem na Křivoklát. Orodovali za bratry johanity z Mailbergu, aby dostali mlýn u Hrádku nad Dyjí. Jejich zboží územně sousedilo s Bočkovými Jaroslavci.¹³

Na počátku roku 1246 došlo k dalšímu vyhrocení vztahů s Fridrichem II. Bojovným. Iniciativa tentokrát vzešla z české strany. Záminkou pro lednový nájezd do Rakous totiž bylo údajné zadržování Gertrudina věna, jímž mělo být město Láva (*Laa a. d. Thaya*). Mezi ním a hradem Stožcem (*Staatz*) vévoda Fridrich nečekaně zaútočil na velký oddíl vedený královým synovcem Oldřichem Korutanským a zajal jak velitele, tak Bočka i jeho bratra Kunu a rovněž i Crha z Čeblovic. Fridrich se snažil vítězství využít a zkoušel obsadit některé moravské pohraniční hrady. Neostýchal se přitom použít zajatců jako rukojmí. Protože v květnu došlo ke svatbě Gertrudy a Vladislava, byl konflikt urovnán zřejmě tak rychle, že k věcným ztrátám nedošlo. Avšak vítězství pod Stožcem bylo Fridrichovou labutí písní. V polovině června 1246 se střetl s uherským vojskem na říčce Litavě poblíž Vídeňského Nového Města a přestože srážku vyhrál, za nejasných okolností zde zahynul. Vzhledem k tomu, že nezanechal legitimního potomka a počátkem ledna 1247 také nečekaně zemřel Gertrudin manžel Vladislav, rozpoutal se několik let trvající boj o rozsáhlé babenberské dědictví. Nároky na rakouské a štyrské vévodství kromě Přemyslovců totiž vznášeli také uherští Arpádovci, zcela bez nároků však nebyli ani bavorští Wittelsbachové.¹⁴

Obě pretendenty na babenberské dědictví – Markéta, sestra zesnulého vévody Fridricha II. a současně vdova po římském králi Jindřichu VII., a Gertruda, dcera Fridrichova bratra Jindřicha z Mödlingu, se řízením osudu zařadily mezi nejbohatší

¹³ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 1005–1009, 740 a 758; CDB IV, č. 17, s. 84, č. 43, s. 128.

¹⁴ K bitvám V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 771–772 a 775, o Stožci též analista *Jindřich Heimburgský* (FRB II, s. 312), podrobně s literární licencí *Jansen Enikels Werke 1*, s. 658f – dílčí výčet účastníků viz Anna KUBÍKOVÁ – Václav BOK, *Popis Voka z Rožmberka ve skladbě Fürstenbuch vídeňského měšťana Janse Enikela*, in: Jihočeský sborník historický (dále JSH) 59, 1990, s. 177–181; rukojmího Crhu mučili před Děvičkami, kde byl kastelánem – *Přibík z Radenína*, s. 359. Skon Fridricha a Vladislava – Karl LECHNER, *Die Babenberger, Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien-Köln-Graz 1985, s. 296 a 300; svatba Vladislava – J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 166.

a nejžádanější evropské nevěsty. V duchu tzv. Menšího privilegia (*privilegium minus*) z roku 1156 totiž mohl sňatkem s některou z nich úspěšný nápadník naprosto legitimní cestou získat celé Rakousy. O to usiloval již Václav I. prostřednictvím syna Vladislava, jehož předčasná smrt však slibně se vyvíjející záležitost zmařila. Po drobných peripetích ale z celého klání přece jen vítězně vyšli Přemyslovci. Nakonec se snaha naplnila díky druhému synovi, jímž byl moravský markrabě a budoucí český král Přemysl Otakar II. Svůj triumf zpečetil 11. února 1252 sňatkem s Markétou v Hainburgu, leč kvůli věkovému rozdílu obou snoubenců měl poněkud trpkou příchuť. Zatímco Přemysl ještě nedosáhl 19 let, Markéta měla nejméně 47, spíše však 50 let. Logickým důsledkem byla bezdětnost tohoto svazku, řada Přemyslových levobočků, rozluka manželství a relativně pozdní zrození dědiců. Touha po zisku Rakous se tak v určitém stupni podílela na oslabení životnosti přemyslovského rodu a potažmo z části i na jeho vyhynutí v roce 1306. Jak se později se ukázalo, Přemyslův úspěch byl vítězstvím v důležité bitvě, avšak zdaleka ne v celé válce.¹⁵

Přemyslova touha po moci se však projevila již o něco dříve a to způsobem pro český stát nezdravým. Nechal se totiž lákat ke vzpouře proti vlastnímu otci různorodou panskou koterií usilující o dílčí omezení královské moci, ale především o vytlačení dvorské skupiny rodů moderně progresivní šlechty ze sféry vlivu. Započala v roce 1248 a skončila koncem léta 1249 opětným ovládnutím Prahy silami krále Václava. Tak řečený Dalimil o dění a porážce rebelie v bitvě u Mostu krásnou staročestinou vypráví: *...Všecka země s knězem (knížetem) Přemyslem bieše (byla), král Borše a Havla a málo starých jmějiše (při sobě měl). S těmi, jakž moha, král se bránieše, ale kněz volně po zemi jezdieše. ...Boreš a Havel z země jedešta (vyjeli) a mnoho lidu s sebu přivedešta. Kněz tehdy před Mostem ležieše a Boršovo zbožie žieše (pálil). Tu ta pány kněze podstúpista a udatně jeho pobista (porazili).* Bočkova role v konfliktu a jeho táborová příslušnost zůstává poněkud nejasná. Prameny se pohříchu věnují účasti české šlechty na povstání, o zapojení moravské šlechty je však podrobnějších zpráv málo. Určitým náznakem jsou svědci na několika listinách z té doby. Boček schází na dokumentech jak Václava, tak i Přemysla. Ještě v září 1249 svědčili Přemyslovi především Olomoučané, ze Znojma Schenkové – Pincernové a Hrut a teprve v listopadu se na stvrzení Mikulova pánům z Liechtenštejna objevili Boček a páni z Deblína, avšak ve společnosti Havla z Lemberka a Jaroše ze Slivna. Protože oba posledně jmenovaní patřili k prominentním straníkům krále Václava, zřejmě v prvních chvílích po Přemyslově pokoření dozorovali jeho počínání. Václavovi zůstal věrný i druhý Bočkův švagr Smil z Lichtenburka, což vybízí ke stejné úvaze stran Bočka. Avšak podle stále přízně, kterou Bočkovi v dalším běhu Přemysl Otakar II. prokazoval a z toho, že mu Boček oplácel věrnými službami, je pravděpodobný nestranný postoj nebo snad vyčkávání, které

¹⁵ Privilegium minus bylo jakousi rakouskou „Zlatou bulou“ a mimo jiné jím císař Fridrich Barbarossa povýšil rakouskou marku na vévodství – M. WIHODA, *Od pohraniční marky k říšskému vévodství*, s. 86–90; sňatek tamtéž, s. 115.

přinesly kýžené ovoce. Rozhodně za dobu svého aktivního života prokázal Boček schopnost sloužit všem panovníkům a do služby Přemyslovi II. se mu podařilo zapojit také své dva mladší bratry.¹⁶

Při nástupu Přemysla Otakara na rakouský vévodský, konečně na otci nezávislý, stolec jej Boček následoval. Díky svému úřadu na rakouské hranici a bezprostředním kontaktům s tamější aristokracií pro to měl ty nejlepší předpoklady. Co konkrétně dělal nevíme, ale nejspíše plnil natolik podstatné vojensko-správní úlohy, že byl brzy odměněn. V roce 1252, na konfirmační listině založení žďárského kláštera, ho novopečený rakouský vévoda a moravský markrabě nazval hrabětem z Perneggu a purkrabím znojenským (*comes de Bernekke et burchravius de Znoym*). Titul bývá tradičně spojován s rakouským hradem Perneggem a spolu s příslušným územím byl Bočkovi propůjčen. Podle zjištění rakouského historika Maxe Weltina se však v případě Perneggu nejednalo o klasické říšské hrabství, ale označení se týkalo celé provincie. Bylo odvozeno od držitelů bavorského hrabství Deggendorf, kteří kolem roku 1220 po meči vymřeli a území z titulu odúmrti převzal vévoda Fridrich II. Ten po právní stránce snad dokonce obnovil (1242) jejich rodovou fundaci – klášter premonstrátek v Perneggu. Boček tedy z vůle nového zeměpána převzal provincii po pánech z Perneggu. Tento způsob odměňování nebyl u Přemysla Otakara nikterak neobvyklý. Obsazování významných a důležitých míst vlastními a sobě oddanými lidmi bylo nedílnou součástí jeho politiky v nedávno získaných Rakousích. Podobně jako Boček, ale o něco později, zato však dědičně, například hrabství Raabs obdržel Vok z Rožmberka.¹⁷

Proto zůstává otevřenou otázkou, jestli toto území Boček dostal, nebo zda působil jen jako správce zeměpanského obvodu. Důležitý je proto titul *comes de Nidche* použitý na papežské listině z roku 1254. Zkomolené jméno Nidche (Nideke?) snad může znamenat Neideck, případně Neudegg, což je hrad nad říčkou Pulkavou blízko Perneggu. Navíc Bočkův bratr Smil za souhlasu Bočkových chlapců (*pueris*) v roce 1256 vrátil dvůr v Raisdorfu perneckému klášteru. Obojí dokazuje, že v kraji Boček jistá majetková práva měl. Nezletilí synové je zdědili a Smil je proto při transakci z pozice poručníka zastupoval. Naopak při tomto aktu se Smil označuje jako správce (*rector*) provincie Pernegg. Bočkova titulatura *comes* se tedy poněkud lišila a zřejmě znamenala jak županský úřad, tak dočasný post hraběte v rámci tehdejší titulární

¹⁶ J. ŽEMLIČKA, *Odboj královice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, in: Český časopis historický (dále ČsČH) 33, 1985, 564–586; datování odboje též J. ŠILHAN, *Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla mladšího (Antiteze II.)*, in: VVM, 1971, s. 322–334; *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, Ed. Bohuslav HAVRÁNEK – Jiří DAŇHELKA – Zdeněk KRISTEN, Praha 1958, s. 142; CDB IV, č. 172, s. 283, č. 174, s. 285; Bočkovu službu různým panovníkům konstatuje Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědkové v listinách Václava I a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století)*, in: *Mediaevalia historica Bohemica* 9, Praha 2003, s. 62–63.

¹⁷ CDB IV, č. 259, s. 440–441; obnova práv kláštera – Max WELTIN, *Die Grafschaft Pernegg–Drosendorf*, in: *Das Waldviertel* 44, 1995, s. 12; Udělení Raabsu – Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III. 1250–1310*, Praha-Litomyšl 2002, s. 85–86.

stupnice. Hrabství (*comitium*) držel tak říkajíc „do života“ a stejně jako titul bylo vázáno jen a pouze na jeho osobu a nebylo nijak přenosné. Poté, co zemřel, byla celá pernecká provincie připojena k hrabství Hardegg, jehož tamnější a Přemyslovi věrný rod ji stejným způsobem držel před Bočkem. Proto již král Přemysl Otakar I. zpětnou anexi bez námitek akceptoval.¹⁸

Výchozím zdrojem historiky o hraběcím původu předka pánů z Kunštátu tedy evidentně byl hraběcí titul, jímž po jistou dobu – v letech 1252–1255 – disponoval jejich příbuzný, znojemský purkrabí Boček. Prezentovali to již sepisovatelé *Menšího letopisu Žďárského*. Navíc záměrnými deformacemi textu Jindřicha Řezbáře vyvolali dojem, že Boček byl přímým předkem pánů z Kunštátu a Poděbrad. Nadhodnocením významu Bočkova propůjčeného hraběcího titulu tak vcelku snadno vznikl dojem, že by páni z Kunštátu mohli být potomky hrabat z Perneggu. Hraběcí původ předků pánů z Kunštátu našel své stoupence i mezi některými současnými historiky. Rakouský historik Karl Gutkas uvádí, že znojemský purkrabí Boček by snad měl být potomkem slabomyslného Ulricha z Perneggu, jenž před Babenberky uprchl do Čech. Zdrojem historiky je opět vídeňský měšťan Jans Enikel, píšíci po roce 1280. Ve svém díle *Das Landbuch von Österreich und Steier* konstatoval, že vévoda Leopold převzal majetek Ulricha (syna hraběte Ekberta), který byl *ein narre unt ein tore*, to jest pošetilý a blázen. V úvahu nepřipadá Ulrich, jenž sice měl otce Ekberta, ale zemřel v roce 1218 na křížové výpravě. Jiným Ekbertem byl Ulrichův bratr, o jehož případných potomcích však nevíme nic. Avšak i kdyby syna Ulricha měl, ten se zbláznil a odešel na Moravu, byl by Bočkovým vrstevníkem.¹⁹

Vraťme se k onomu prvnímu označení Bočka hrabětem z Perneggu. Objevilo se symbolicky na listině, jíž Přemysl potvrdil největší čin Bočkova života – založení cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou. Význam fundace nezmenšuje ani skutečnost, že měl úlohu ulehčenu bohulibým počínáním svého tchána Přibyslava z Křižanova. Přibyslav zemřel v únoru 1251 a krátce nato se Boček ujal větší části jeho rozsáhlých moravských statků. Je možno k nim přiřadit Obřany, Křižanov, vrcholovou moravskou část Vysočiny se Žďárem a okolím dnešního Nového Města, statky v okolí Hustopečí a Nosislavi, mezi nimi Starovičky, Pavlovice, Pouzdřany, Zajecí, Kobyly, Hrušovany a Novošice. Otázkou zůstává, jestli Velkou Bíteš získal Boček od krále přímo, nebo také přes Přibyslava. Nemenší problém představuje, zda moravskokrumlovské zboží

¹⁸ CDB V/1, č. 14, s. 52; CDB V/3, č. 1083, s. 91; k Neudeggu – Gerhard REICHHALTER – Karin a Thomas KÜHTREIBER, *Burgen Waldviertel und Wachau*, St. Pölten 2001, s. 356–358; připojení k Hardegg – M. WELTIN, *Die Grafschaft Pernegg-Drosendorf*, s. 21.

¹⁹ *Cronica domus Sarensis minor* (dále CrDSM), *Kronika kláštera Žďárského menší*, Ed. M. ZEMEK, Žďár nad Sázavou 1969, s. 92 (*Dominus Botsco comes dictus de Bernek*); K. GUTKAS, *Geschichte des Landes Niederösterreich*, s. 75, nazývá Ulricha „blödsinnigen“; *Jansen Enikels Werke 3/2*, s. 718; Wilhelm WEGENER, *Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte*, Göttingen 1962–1969, Lieferung 4, s. 299f; za potomka bláznivého hraběte z Perneggu měl Bočka též Metoděj ZEMEK, *Přemysl Otakar II. a Jižní Morava*, in: *Jižní Morava* (dále JM) 14, 1978, s. 101.

držel již Přibyslav a pak v důsledku toho Boček, nebo je po smrti krále Přemysla Otakara II. nabyt až jeho syn Gerhard. Boček ovšem převzal i závazek dovršit tchánův záměr a fyzicky klášter založil a k tomu účelu obdržel i 14 liber zlata a 104 libry stříbra. Mnichy povolal ještě v téže roce a začátkem roku 1252 přišli z Pomuku první bratři a opat Fridrich, který však na tomto postu vydržel jen rok. Nebyl vystřídán z důvodu neschopnosti, neboť následně převzal organizaci budování a hospodářské činnosti včetně založení tržní vsi Žďáru na novém místě.²⁰

Stavba kláštera neprobíhala jednoduše a s tím zřejmě souvisí, že z prvních čtyř opatů byli tři sesazeni a jeden raději odešel do Sedlece. Krom zřízení dřevěného konventního provizoria s kaplí se kopaly a zdily základy chrámu a trvalých budov kolem rajského dvora. Přes propast sedmi a půl století nám žďárský veršovec Jindřich sdělil, že v době Bočkovy smrti byla vyzdvížena část obvodových zdí bez sloupů mezilodních arkád a kleneb. Vážně hrozila pozastávka stavby, neboť pozůstalí synové byli v chlapeckém věku. Naštěstí mimořádný zájem na pokračování měla také Bočkova vdova Eufemie a jiný velmož té doby a manžel její sestry Elišky (Alžběty), Smil z Lichtenburka.²¹

Převzetí Rakous neproběhlo z mezinárodního hlediska tak hladce, jak by se zdálo a Přemyslova svatba s Markétou ho završovala jen formálně. Reálně ho rakouská šlechta přijala již v roce 1251, čímž popřela nároky podruhé ovdovělé Gertrudy a následně i jejího třetího muže Romana Haličského. Jeho podporoval spřízněný uherský král Béla IV., který se spojil se s bavorskými Wittelsbachy s tím, že se o babenberské dědictví všichni podělí. Už začátkem roku se kvůli tomu střetl Václav I. s Bavorsy v českém pohraničí. Unaveného krále vystřídal bojovný syn Přemysl a zjara vpadl do Bavorska. Kromě sil z přilehlých oblastí tvořili jádro armády Moravané, mezi nimiž stál v popředí Boček a všichni jeho bratři. Velkým pleněním byli Bavoři přinuceni ke klidu a Boček jako přední dvořan následoval Přemysla, jenž si začal říkat druhým jménem Otakar, při vladařských cestách. V srpnu asistoval jako jediný z českých urozenců vévodovi při panovnických aktech v Linci a zrovna tak koncem roku ve Štýrském Hradci. Dá se oprávněně předpokládat, že krátce před tím Boček spoluorganizoval odpor proti prvnímu vpádu Kumánů na Moravu, pokud také ne Bély IV. k Vídní. Novému útoku ze dvou směrů musela Morava vzdorovat v létě 1253. Od severu vpadl s Poláky bratr Romana Haličského Daniel, ale na dobývání pevných míst rezignoval a brzy odtáhl. Úspěšnější byli Kumáni a Uhři, kteří překvapivě pronikli úvalem řeky Moravy až

²⁰ CDB IV, č. 259, s. 440; smrt Přibyslava CrDS, s. 175–179; k majetkům na jiném místě, otázku Bíteše probírá Jiří DOLEŽEL, *Několik poznámek k dějinám Velké Bíteše ve 13. a 14. století, Městská vrchnost a městský status, duchovní správa*, in: *Z pravěku do středověku, Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*, Brno 1997, s. 156–164; o přípravě založení kláštera: M. ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I., Havlíčkův Brod 1956*, s. 18–38, k realizaci záměru Bočkem v roce 1252 též – Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420, II. sv., Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002, s. 222; CrDS, s. 181 a 189.

²¹ CrDS, s. 185.

k Olomouci. Obléhali Přerov – *Pirillo* – a pobili mnoho lidí u Olomouce. Je však otázkou, zda to bylo v bitvě, nebo jen při drancování. Zátěž tehdy nesli hlavně lidé z Olomoucka. O mírové urovnání se nakonec zasloužil papež a jeho plán odškodnit Bélu Štýrskem. Přemysla posílilo převzetí vlády po otci Václavovi (skonal 22. září), odpřisáhl papeži příslušnost ke „guelfům“ a přistoupil na jeho návrhy. Příslahu potvrdili tři pánové – Smil (z Lichtenburka), Jaroš (ze Slivna) a právě Boček. V Bratislavě pak počátkem května následujícího roku oba panovníci uzavřeli mír.²²

Proto byl rok 1254 relativně klidnější a tudíž přál běžnému životu. Boček se stále pohyboval v nejužším okruhu dvora a svědčil v květnu se všemi bratry v Brně při obdarování tamějších johanitů. V červenci v Praze byli s ním přítomni jen Smil a Kuna, neboť Mikul se na několik let uchýlil do ústraní. Ale ani Bočkovi mnoho času už nezbývalo. Ještě na sklonku života se však zúčastnil nezvykle dobrodružné výpravy do předalekého, z velké části stále ještě pohanského, Pruska. Zemi při Gdaňském zálivu se právě pod záminkou christianizace jejich divokých obyvatel pokoušeli dobýt rytíři německého řádu P. Marie. Přemysl Otakar II. využil uvolněných rukou a snad z vděku za papežské zprostředkování míru s Uhry vzal na sebe roucho s křížem. O tom, že Bočka následovali i jeho zbývající dva bratři, lze doložit listinou řádových privilegií, kterou v lednu 1255 poblíž Elblagu dosud nekorunovaný král vydal. Mezi svědky je na listině uvedena řada předních šlechticů z Rakous, Čech a Moravy. Nechybí mezi nimi ani Boček s bratry. O složení vojska do jisté míry vypovídá fakt, že vedle dvou Rakušanů byla mezi svědky přítomna pětice Čechů a dvanáct Moravanů, navíc s olomouckým biskupem Brunem.²³

Výprava započala v prosinci 1254, vánoce její účastníci strávili ve Vratislavi. Zimní tažení umožnilo rychlé přesuny přes zamrzlé bažiny, jezera a vodní toky, jimiž se okolí dnešních Mazurských jezer jen hemžilo. S jeho výsledkem byl Přemysl Otakar natolik spokojen, že po snadné pacifikaci Sambie a symbolickém založení města Královce (Königsberg, dnes Kaliningrad) při ústí Němenu odjel domů. Už 18. února 1255 byl v Brně, vojsko jej následovalo s mírným zpožděním a účastníci byli zpět 8. března.²⁴

Po návratu z tažení se Boček, patrně vlivem špatného zdravotního stavu, stáhl do ústraní. Krom listiny, jíž potvrdil klášteru v Gerasu darovaný dvůr v Goggitschi, existuje pouze jeho závět. Sepsal ji 17. prosince 1255 ve Znojmě a na Nový rok 1256 v Brně,

²² V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III.*, s. 37–39; sestava Moravanů – CDB IV, č. 208, s. 372; *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 107–108; Linec – CDB IV, č. 444, s. 572; č. 452, s. 576; útoky roku 1253 – V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 51 a *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 112–113, *Pirillo* – L. HOSÁK, *Uhersko-kumánský vpád na Moravu r. 1253*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica I, 1960, s. 281; V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 52–54; CDB V/1, č. 1, s. 30.

²³ CDB V/1, č. 29, s. 68, č. 30, s. 69; na křížové výpravě – *Bosco et fratres sui* – CDB V/1, č. 39, s. 83; její průběh – *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 114–115, viz též Josef ŠUSTA, *První výprava Přemysla Otakara II. do Prus*, in: Z dějin východní Evropy a Slovanstva, Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi k šedesátým narozeninám, Praha 1928, s. 220–228; k Mikulovi podrobně – M. PLAČEK – P. FUTÁK, *Páni z Kunštátu*, s. 83–84.

²⁴ CDB V/1, č. 40, s. 84, č. 41, s. 88.

za přítomnosti pozůstalých Bočkových bratrů Smila a Kuny, ji potvrdil Přemysl Otakar II. Obě listiny jsou pozoruhodné tím, že je k nim přivěšena shodná pečeť s opisem „ze Zbraslavi“, jejíž díl držel po otci a proto mohl žďárskému klášteru odkázat blízký les. Testament je zaměřen na obdaření právě této církevní instituce, již založil a kde byl také pochován. Mimo prvotního nadání jí odkázal část dědictví po tchánovi Přibyslavu z Křižanova – snad Kučerov a Lhotu, ale také něco z toho co získal sám (Křídľůvky), nebo možná po otci – Milostovice, Plesná a půl Pilšče (v Opavsku). Potomci nepřišli zkrátka a zůstaly jim Jaroslavice a Obrňany a četné další statky, o nichž bude zmínka v souvislosti s jednotlivými osobami.²⁵

Podle uvedeného běhu života, sluší osobě Bočka řada pochvalných přívlastků. Evidentně se osvědčil v třech vysokých úřadech a dokázal úspěšně sloužit stejnému počtu panovníků, mezi nimiž musel občas šikovně manévrovat. Díky svým schopnostem se dostal do špičky vyvolených osob kolem Přemysla Otakara II. už v době, kdy byl markrabětem a do jeho služeb přivedl i své bratry. Bočkovy znalosti rakouských poměrů a asi i osobní kontakty jej při usilování Přemyslovců o tamější vévodský stolec dokonce učinily nepostradatelným. A přímo po boku nového vévody stál až do smrti. Odrazilo se to v odměnách. Nepochybně získal Jaroslavice s okolím (Načeratice, Křídľůvky), kde vystavěl hrad, ke Zbraslavi patrně i Velkou Bíteš a nakonec i rakouský Pernegg. Bočkův skon přibližně v 45 letech však způsobil ztrátu poslední akvizice a výrazně pozastavil i vzestup jeho rodové linie. V přínosech nelze též opomenout naplnění slibu tchánovi Přibyslavovi z Křižanova – založit klášter ve Žďáru. Není proto divu, že příslušníci poděbradské větve vedli sepisovatele *Menší kroniky* striktně ke zvýraznění role Bočka v rodové genealogii. Jejich úsilí dokonce vedlo až ke snaze popřít vlastního předka Kunu a napojit se přímo na Bočkovu linii.

Podívejme se nyní, kde Boček žil a o co se inspiračně a hmotně zasloužil. Jak již víme, byl po 17 let spjat se znojemským hradem a jako purkrabí spravoval nejen jeho chod, ale i rozsáhlý správní obvod, který k hradu náležel. Jak hrad v jeho době vyhlížel? Přestože prošel masivními přestavbami, které jeho zadní část změnilly na barokní zámek a přední z velké části stále zabírají užitkové budovy pivovaru, dokážeme si jeho tehdejší podobu docela dobře představit. Oproti centrům zbývajících údělů – Brnu a Olomouci je na tom Znojmo celkem dobře. Bližšímu poznání skladby a vývoje hradu v Olomouci teprve nyní napomáhá probíhající archeologický výzkum, diskuze o místě staršího hradu v Brně pomalu slábnou. Vítězství polohy na Starém Brně však mnoho nových poznatků hned tak nepřinese. O hradu samotném totiž z pramenů víme velmi málo a možnosti výzkumů v husté městské zástavbě jsou minimální. Počátky znojemského hradu na tom až do nedávných revizních výzkumů ve známé rotundě sv. Kateřiny a na přilehlé volné ploše také nebyly o mnoho lépe. K mání však

²⁵ CDB V/3, č. 1050, s. 73, CDB V/1, č. 60, s. 120 – 122, č. 67, s. 129.

jsou alespoň historické plány z počátku 18. století a vyobrazení města počínaje rokem 1523. Tedy relativně dost materiálu nato, abychom si vzhled a uspořádání znojemského hradu okolo poloviny 13. století dokázali představit.²⁶

S téměř stoprocentní jistotou můžeme říci, že byl v celém rozsahu proveden z kamene. Dokonce je dost dobře možné, že kamenné opevnění měl od samého počátku. Obvodová hradba na jihovýchodě dnešního předhradí spočívá na kamenné zdi kladené na jíl a nalezené pozůstatky valu patří prehistorickému období. Problematické je ovšem bezpečně identifikovat a následně datovat vývoj vnitřní zástavby a rozčlenění na zadní hrad a předhradí. Už od počátku zřejmě hrad zabíral celou plochu dlouhého výběžku znojemské ostrožny na jihozápadě. Od místa pozdějšího města jej odděloval přírodní úval nazývaný dodnes Jáma, přičemž nejužší místo před klášterem minoritů a klarisek přetínal příkop. Bránu střežila pozdně románská Loupežnická věž postavená z kvádrů na osmiboké základně. Situováním, tvarem a věkem je věž blízká románské věži na nedalekém rakouském hradě v Garsu-Thunau nad řekou Kamp. Jen ta znojemská se roku 1892 po zásahu bleskem bohužel zřítla. Zaměření věže před jejím pádem vypovídá, že venkovní rozpětí stěn bylo 10,3 m a kruhový vnitřní prostor měl průměr 6,7 m. Ze zástavby přední části hradu zůstala už jen rotunda sv. Kateřiny uprostřed na skalním suku.²⁷

Za dalším, asi dodatečně ve skále vylámaným příkopem vyrostl na konci ostrožny zadní hrad. Historický plán z let 1710–1720 zachytil při severovýchodním okraji jeho kompaktní podstatu – za sebou řazené objekty válcové věže, paláce a k němu připojené románské protáhlé kaple. Útvar se svou skladbou značně blíží pozdním falcím v Německu a tam je také třeba hledat inspiraci. Představa o vývoji hradu závisí na tom, zdali se potvrdí hypotéza předložená Liborem Janem. Rozborem pramenů dospěl k názoru, že upravené velkomoravské Hradisko sloužilo i prvním Přemyslovcům a stavba hradu na dnešním místě započala až v první polovině 12. století. Pokud by to platilo, opevnění mohlo být z kamene a rotunda sv. Kateřiny byla první knížecí kaplí s odpovídající malířskou výzdobou evropského významu. Následně došlo k přeměně na vrcholně středověký hrad s jádrem v němž sídlil vládce, ale též purk-

²⁶ K Olomouci Pavel MICHNA – Miloslav POJSL, *Románský palác na Olomouckém hradě, archeologie a památková obnova*, Prameny k dějinám a kultuře Moravy, Sv. 3, Brno 1988 a Rudolf PROCHÁZKA – Peter KOVÁČIK – Antonín ZŮBEK, *Nové poznatky k vývoji opevnění olomouckého hradu v raném a vrcholném středověku*, in: *Archaeologia historica* (dále AH) 27, 2002, s. 197–213; shrnutí k Brnu Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Úvodem – Brno mezi léty 1091–1243*, in: *Brno v minulosti a dnes* 13, 1995, s. 9–20, R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*, in: *Mediaevalia archaeologica* 2, Brno a jeho region (Red. Martin JEŽEK – Jan KLÁPŠTĚ), Praha-Brno 2000, s. 41–44 a Lubomír KONEČNÝ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*, in: *Forum Brunense* 1995/1996, Brno 1996, s. 7–20; ke Znojmu Bohuslav KLÍMA, *Znojemská rotunda ve světle archeologických výzkumů*, Brno 1995.

²⁷ B. KLÍMA, *Znojemská rotunda*, s. 124; L. KONEČNÝ, *Znojmo, bývalá tzv. loupežnická věž*, in: *Výzkum románské architektury na Moravě VI, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (dále SPFFBU), řada F 34–36, 1990–1992, s. 202–204; M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a turzí*, Praha 2001, s. 723–727.

rábí. Stavebníkem zadního hradu byl snad markrabě Vladislav Jindřich na počátku 13. století, ale vyloučit asi nemůžeme ani významného znojemského úředníka a později českého knížete Konráda II. Otu (1161/1168–1191).²⁸

Nedaleko na jihovýchod od Znojma se na strmém výběžku výšiny, která u Jaroslavic vystupuje z podjyské roviny, vypíná rozlehlý renesančně-barokní zámek. Stojí v místě hradu, jenž se vyznačoval jistou prioritou. Právě po něm se totiž v roce 1249 psal Boček, který se do té doby jmenoval jen jako syn Gerhardův nebo podle vykonávaného úřadu. Drobnou závadou je to, že listina je obsahově důvěryhodným falzem z doby okolo roku 1270. Věrohodným proto, že zřejmě Boček vystavěl na své výsluze hrad, jenž je zmíněn v jeho závěti roku 1255. Asi s ním počítal jako se sídlem pro potomky, kteří však dali přednost hradu vystavěnému u Brna. Závěry provedeného zběžného průzkumu zámku nebyly publikovány a pro 13. století předpokládají pouze dřevěné provedení. Jeho zničení spojili autoři s dobytím Kumány v roce 1304, kdy podle štyrského kronikáře Otakara (*ouz der Geul*) v dřevěném opevnění uhořeli lidé z okolí hledající útočiště. Teprve poté zde měl vyrůst kamenný hrad. Přitom v chráněné poloze je ve východním křídle dochován spodek obdélné hranolové věže (8,8 x 7 m). Její vnitřní rozměry 5 x 3,2 m dovolují uvažovat o využití prostoru k bydlení a na hraně svahu se k ní připojují dvě gotické hradby. Použití obytné věže naznačuje podunajské vlivy a je možné, že hrad ve skromné kamenné podobě existoval již v polovině 13. století. Také proto, že v té době nepochybně stavěl kamenný hrad v Kunštátě Bočkův bratr Kuna, jenž tehdy zdaleka nedosahoval Bočkova významu a věhlasu. Část opevnění, zejména předhradí, přitom mohla být ze dřeva. Hrad jistě nezabíral celou plochu mimořádně rozlehlého zámku (100 x 68 m), z níž byl vydělen příkopem.²⁹

Na úbočí hradního kopce stojí farní, v klasicismu přebudovaný kostel sv. Jiljí. Dřívě snad byl opevněn, nebo přihrazen k hradu. Ona relace štyrského Otakara o vypálení v roce 1304 dokonce vypovídala, že lidé hledali asyl v kostele a jeho ohradě. Podél úpatí kopce vedla důležitá cesta spojující Znojmo s Lávou a po přechodu Dyje i se starým přemyslovským Hrádkem. Bočkovým potomkům Jaroslavic zůstaly a v roce 1289 patřily Gerhardovi z Obřan, jenž potvrdil obdarování žďárského konventu třetím dílem užitků z tamnějších vinic. Po jeho synu Smilovi připadlo zboží Jindři-

²⁸ Zdeněk KUDĚLKA, *Znojmo, hrad*, in: Výzkum románské architektury na Moravě VI, SPFFBU, řada F 34–36, 1990–1992, s. 196–202; L. JAN, *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku*, in: ČMM 116, 1997, s. 48. Očekávaná monografie o znojmské rotundě a tamějším hradu Lubomíra Jana KONEČNÉHO (*Románská rotunda ve Znojmě, Ikonologie maleb a architektury*, Brno 2005) vyšla v lednu 2005.

²⁹ CDB IV, č. 171, s. 280; CDB V/1, č. 60, s. 120–122; Luboš LANCINGER – Jan ELIÁŠ – Libuše KOBĚRSKÁ, *Státní zámek Jaroslavic*, Praha 1974 (nepublikovaný elaborát Národního památkového ústavu Praha); k hradu též Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2 [J–N]*, Praha 1999, s. 30–32 a M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů*, s. 275–276; *Ottokars Österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae Historica (dále MGH), Scriptorum VIII, Deutschen Chroniken 5/1–2, hg. Joseph SEEMÜLLER, Hannoverae 1890–1893, s. 1092–1093.

chovi z Lipé, který je držel už roku 1316. O zřejmém lenním charakteru držení Jaroslavů od samého počátku vypovídá povolení k odprodeji, které král Jan tehdy Jindřichovi vydal a o sedm let později potvrdil.³⁰

Pomineme-li krajně nepravděpodobnou městskou fundaci Moravského Krumlova, můžeme za jediné Bočkově založení tohoto druhu považovat tržní osadu Bočkonov, pozdější Nové Město na Moravě. Její urbanismus výhradně tvoří rozšířené a nepřilíhající pravidelné tržiště s farním kostelem sv. Kunhuty uprostřed. Ústily do něho tři cesty a oba konce dodatečně vyplnily, respektive přepažily, bloky domů, z nichž severovýchodní byl renesančním panským sídlem zvaným Hrádek či Purkrabství. Vzhledem k omezeným možnostem archeologického datování vývoje se objevily i názory, že původní osadou byla Malá ulice a svatyní místní hřbitovní kostelík. To je ale málo pravděpodobné. Jméno *Botzkonowe* se objevuje na falzu k roku 1267 (ale asi o 15 let mladším) a v roce 1293 král Václav II. na listině určující jurisdikci klášterních osob nazývá osadu *Nova civitas*, tedy již Nové Město. Bylo to označení víceméně lichotivé, neboť úrovně úspěšnějších poddanských měst ve středověku nikdy nedosáhlo a nebylo ani hrazeno.³¹

Zajímavým a zatím jen povrchově zkoumaným hradem je Bočkův „hraběcí“ Pernegg. Jeho zbytky zabírají konec mírně klesající ostrožny přibližně 200 m od ohradní zdi klášterního souboru přestavěného na hotel. Hrad podle všeho založil Ulrich z Perneggu, který asi až na sklonku života († 1170) na svém území založil dvojici premonstrátských klášterů. O dlouhotrvajících vztazích rakouského příhraničí s našimi zeměmi vypovídá, že ženský klášter v předpolí hradu osadily sestry z Louňovic a do mužského v Gerasu přišli řeholníci ze Želiva. Pozemky k vysazení kláštera v Gerasu (ze slovanského Jeroš) dal dokonce k dispozici šlechtic *Ranzierus*, předek moravských pánů s erbem parohu – Ranožirovců. Geraský klášter, který se v roce 1180 stal opatstvím, bývá v souvislosti s tím označován jako založení Ulrichova syna Ekberta.³²

³⁰ K vývoji městečka Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl H – Kole*, Praha 1997, s. 593–596; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) V, Edd. Josefus CHYTIL, Bruna 1850, Supplementum č. 91, s. 289–290; CDM VII, Edd. Vincenz BRANDL, Brünn 1864, Supplementum č. 221, s. 822–823.

³¹ O Moravském Krumlově bude řeč níže; k Novému Městu na Moravě – K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl Ml–Pan*, Praha 1999, s. 400–409; Jaromír ČERNÝ, *Nové Město na Moravě a žďárský klášter*, in: Sedm a půl století, stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera, Ed. S. RŮŽIČKA, Žďár nad Sázavou 2002, s. 179–190; CDB V/2, č. 516, s. 63; CDM IV, č. 319, s. 404.

³² K hradu M. PLAČEK, *Pernegg a Weikertschlag – hrady při rakousko-moravské hranici*, in: *Archaeologia historica* (dále AH) 30, 2005, s. 17–36; datování kaple – Gerhard REICHHALTER – Karin a Thomas KÜHTREIBER, *Burgen Waldviertel und Wachau*, s. 257; vyobrazení zbytků hradu – Georg Mättheus VISCHER, *Topographia Austriae inferioris*, Viennae 1672 (Neuausgabe, Ed. Max VANCSA, Wien 1920), list 187; podle Jarlocha (*Letopis Vincenciův a Jarlochův*, Ed. František HEŘMANSKÝ, Praha 1957, s. 151) byly Geras a Pernegg založeny okolo roku 1167, k jejich počátkům též Alphons ŽÁK, *Die Beziehungen der niederösterreichischen Prämonstratenserstifte Geras und Pernegg zu Mähren*, in: *Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* (dále ZDVGMS) 6, 1912, s. 145–146; Ambros Josef PFIFFIG, *Geras 1180–1980*, in: *Unsere Heimat* 51, 1980, s. 297.

Když Boček na konci prosince 1255 zemřel, zůstala po něm vdova Eufemie, s níž měl podle údajů *Věšního letopisu* tři děti – dceru Anežku a syny Smila a Gerharda. Prvorozená byla nepochybně Anežka, která se zřejmě narodila nedlouho po svatbě (těsně před rokem 1240): Poměrně dlouhou dobu byla jejich jediným dítětem, synové Smil a Gerhard přišli na svět až s odstupem a v roce otceva skonu dosáhli sotva chlapec-kého věku. Smilovi bylo asi 10 let a Gerhard (po dědovi) měl ještě minimálně o rok méně. Anežka byla poměrně záhy provdána za jistého Hruta a po jeho brzké smrti (...*bylť vůbec slabého zdraví*) za Vítka ze Švábenic, jinak též z Úpy. První Anežčin manžel Hrut patrně pocházel z rodu s erbem poloutrojčáří, jenž August Sedláček podle tohoto oblíbeného a často frekventovaného rodového jména nazval Hrutovci. Později k nim patřili páni se Sovince, ale v prvních dvou třetinách 13. století působili a žili především na Znojemsku. Hrut byl synem Dětricha z Kněžic, a podle úřadu též z Bítova, a jeho jméno se v pramenech poprvé objevuje už v roce 1228 (*Theodericus de Vehtowe et Hruto filius eius*). Působil v několika významných úřadech. Roku 1236 je uveden jako znojemský purkrabí, v letech 1239–1255 vystupuje jako komorník znojemský a bítovský a v posledním úřadě zůstal až do roku 1257, kdy se jmenuje naposled.³³

Hruta musel Boček velmi dobře znát, vždyť do úřadu znojemského purkrabího nastoupil po něm a s ním coby komorníkem určitě spolupracoval. Jistě si ho považoval a neváhal by mu dát jedinou dceru, přestože jako tchán a zeť byli zhruba stejně staří. Proto nepřekvapuje, že Anežka bezpochyby nebyla první Hrutovou manželkou. Podle všímavého Jindřicha Řezbáře mu porodila pouze tři dcery – Bonku (Bohunku), Kateřinu a Adelheidu. Hrutův známý a na Bítově rovněž sloužící syn Dětrich tedy musel pocházet z Hrutova předchozího manželství a otce v úřadu vystřídal už v roce 1261. O dva roky později žila vdova Anežka společně s matkou a dcerkami v jejich žďárském domě. O jejich dcerách mnoho nevíme. Jedna z nich, snad Kateřina, předčasně zemřela, Bohunka se stala jeptůškou a žila ještě na počátku 14. století. Třetí a nejmladší Adelheida měla být provdána, ale pátrání po identitě jejího muže zůstalo bezvýsledné. Mladá vdova Anežka sama dlouho nezůstala a okolo roku 1265 se provdala za Vítka, syna Idíka (Jiljího) ze Švábenic, který byl snad o nějaký rok mladší. Porodila mu čtyři syny, z nichž dva starší dostali jména z matčiny rodiny (Boček a Gerhard). Anežka často pobývala na Křižanově, odkud mohla navštěvovat žďárský klášter a před smrtí i matku Eufemii. Ta svého muže Bočka následovala až skoro po čtvrt století a zemřela přibližně v roce 1278.³⁴

³³ CrDS, s. 190–191 a 203; August SEDLÁČEK, *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův, 15. Páni z Holštejna, Vartnova a Sovince*, in: ČMM 17, 1893, s. 292–293; k Hrutovi srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Miroslav PLAČEK, *K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova (okres Znojmo)*, in: Castellologica Bohemica (dále CaBo) 1, Praha 1989, s. 233–235, též L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 113–115 a 122; Hrut purkrabím – CDB III, č. 129, s. 164.

³⁴ CrDS, s. 191 a 199; k Dětrichovi – CDB V/1, č. 283, s. 419–421, č. 313, s. 466–468; CDB V/2, č. 606, s. 205;

Ovšem nelehko bylo Bočkově vdově, než jejich synové dospěli. Pomocnou ruku jí, zejména v záležitostech kolem kláštera podal její švagr Smil z Lichtenburka. Roku 1257 obdaroval klášter třetinou desátků ze stříbrných dolů v okolí Německého Brodu a o pět let později přidal ještě ves Bobrůvku. Financoval také stavbu kaple P. Marie a zajistil tak pro svůj rod místo posledního odpočinku. Motivace zřejmě spočívala ve dvojím spříznění se zakladateli. S Bočkem byli švagry, neboť za manželky měli Příbyslavovy dcery. Navíc se Smilův otec Jindřich Žitavský (†1254) na stará kolena oženil se Sibylou, vdovou po Příbyslavovi. Právě z příbuzenství a vřelého vztahu ke klášteru soudil Jan Urban na poručnictví Smila z Lichtenburka nad nezletilými sirotky po Bočkovi. Avšak žádné konkrétní doklady pro to nemáme a nejméně stejně dobře se o své synovce mohli postarat Bočkovi bratři Smil ze Střílek a Kuna z Kunštátu. Z Bočkových chlapců dříve dospěl Smil, jenž se v krátkém čase poskytnutém mu osudem stačil zasnoubit s dcerou jistého Jence. Ke sňatku však již nedlošlo, neboť Smil někdy mezi lety 1267–1268 jako svobodný mladý muž (*domicellus*) náhle zemřel. Příčinu smrti sice neznáme, Jindřich Řezbář se však zmiňuje o celkově špatném zdravotním stavu mladého Smila. Při pokusu odhadnout, jakého věku dosáhl, lze vyjít ze souhlasu, jímž spolu s matkou a bratrem Gerhardem v roce 1262 schválil už zmíněné obdarování kláštera Bobrůvkou. Měl jistě aspoň o rok víc než Gerhard, jenž dosáhl zletilosti (cca 16 let) a zemřel tudíž zhruba v dvaadvaceti letech. Truchlit nad mrtvým Smilem přispěchala i snoubenka a na jeho záduší věnovala libru zlata. Její jméno zůstalo utajeno, ale mnoho nepochybíme, budeme-li za jejího otce považovat Jana z Polné, druhého toho jména. Pocházel z rodu dobřanských Markvarticů a na Polnou se přiženil.³⁵

Po Smilově smrti se jediným dědicem veškerých otcovských statků stal mladší Gerhard. O jeho rodovém povědomí svědčí i užívání predikátu ze Zbraslavi (*de Zbraslann*) k roku 1263. Mezidobí využil vstupem do služby královny Kunhuty. Jako dvacetiletý muž „*náš rytíř Gerhard, syn Bočkův*“ následoval v červenci 1265 svou paní do Písku a jako zastupující fundátor žďárského kláštera byl přítomen, když konvent obdarovala vinicemi u Blučiny a sousedních, později zaniklých Novošic. Poté nelze Gerhardovo počínání nějaký čas sledovat. Dá se ale předpokládat, že určitou dobu před rokem 1278 se věnoval stavbě nového hradu u Brna. Stál na území příslušném k Obřanům, které se táhlo po obou stranách údolí Svitavy k severu přibližně k soutoku s Křtinským potokem. Od končící stavby si Gerhard v roce 1277 odskočil do Žďáru, aby za přítomnosti matky, strýce Kuny a jeho syna Bočka souhlasil s věnováním třetiny vsi Těšany klášteru. Dar poskytla Gerhardova

svatba s Vítkem – CrDS, s. 203, srov. František POKORNÝ, *Švábenice, Rod pánů ze Švábenic. Příspěvek k dějinám městečka*, Brno-Švábenice 1970, s. 220–224; CrDS, s. 207.

³⁵ CDB V/1, č. 138, s. 222–223, č. 320, s. 479; CrDS, s. 195, 177 a 197; Jan URBAN, *Lichtenburkové, Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 48; smrt Smila – CrDS, s. 201; k Janovi z Polné – M. PLAČEK, *Rakouský rod pánů z Trnavy*, s. 85–87, srov. M. R. PAUK, *Dzialalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego*, s. 162–164.

sestra Anežka a jeho potvrzení bylo zapotřebí, neboť držel zbytek vsi – svůj díl a část po zesnulém bratrovi. Tento rok byl zlomový v tom smyslu, že hrad u Obrán se stal obyvatelným a od ledna 1278 se Gerhard po něm důsledně psal. Šlo o skutečnost natolik význačnou, že predikát z *Obřan* kronikář Jindřich zpětně přidělil také Gerhardovu otci a dokonce i dědovi a téměř dokonale tak novodobým historikům zamotal hlavu.³⁶

Rok 1278 nepředstavoval zlom pouze v Gerhardově životě, nesmazatelně se zapsal také do dějin českého státu. Na bojišti na Moravském poli, mezi obcemi Jedenspeigen a Dürnkrot, které známe jako Suché Kruty, na den sv. Rufa (26. 8.) vykrvácel český král Přemysl Otakar II. K trpkému konci krále přivedla cesta několikanásobného pokoření a přispěla k němu také domácí vzpoura mocného rodového klanu Vítkovců. Vítězný německý král Rudolf Habsburský prokázal větší diplomatickou obratnost. Proti Přemyslovi se nakonec postavil i papež a nijak nepomohlo, že zájmům kurie český král sloužil až přespříliš. Na zradě štyrské a nespolehlivosti rakouské (a části české) šlechty se bohužel podepsal sám Přemysl svým arogantním a bezohledným postupem. Vyhovoval sice některým pragmatickým a jistě i účinným návodům, které o dvě století později zformuloval Niccolo Machiavelli, těch několik let na zakořenění přemyslovské vlády v alpských zemích ale bylo skutečně málo. Gerhard v žádném případě v odbojném táboře nestál. Naopak třetí forma mírových ujednání ze září 1277 přináší několik jmen Přemyslových nejvěrnějších. Mezi převážujícími Moravany stáli vedle sebe Gerhard a Milota (z Dědic) a účasten byl i Gerhardův strýc Kuna, komorník olomoucký. Právě z přítomnosti Miloty v samotné bitvě, kde hrál důležitou vůdcovskou roli, se též dá uvažovat o pravděpodobné účasti obou pánů s erbem vrchních pruhů. Spojování s Milotou na ně sice nevrhá žádný stín, neboť útěk zadního Přemyslova voje z bitvy se sice konal, ale nikoliv ze zrádné iniciativy Milotovy. Jeho opožděně traktovaný, ale zato urputně udržovaný zrádný počín plamenně, ale věcně vyvracel již na počátku 20. století František Dvorský.³⁷

Z bitvy tedy vyvázli jak Milota, tak Gerhard s Kunou a vrátili se na Moravu, která se na pět let dostala do područí vítězného Rudolfa. Byla to vpravdě „zlá léta“ české koruny. Čechy víc raboval, než spravoval poručník dětského krále Václava II., braniborský markrabě Ota Dlouhý, o Moravu pro Rudolfa v podobném duchu „pečoval“ jeho zeť Albrecht Saský. Nespokojenost domácí šlechty s cizí nadvládou a se ztrátou úřadů se

³⁶ CDM V, č. 379, s. 564 – datem nejistá, ale obsahem spolehlivá a ve středověku plně akceptovaná listina Přemysla Otakara II. pro řád německých rytířů v Durynsku; CDB V/1, č. 451, s. 666–667; Těšany – CDB V/2, č. 852, s. 570; z Obrán CDB V/2, č. 857, s. 576, č. 858, s. 578, č. 870, s. 591.

³⁷ K bitvě nově Andreas KUSTERNIG, *Bitva na Moravském poli (u Suchých Krut a Jedenspeigen) 26. srpna 1278*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, s. 163–189; k okolnostem bitvy S. DUŠKOVÁ, *Přemysl Otakar II. a bitva na Moravském poli*, in: VVM 21, 1979, 16–23; srov. Niccolo MACHIAVELLI, *I. Kněze, II. Úvahy*, Ed. Josef ŽELÍZKO, Praha 1900, s. 82, 85, 87 a 154 – jeho socialistické vydání z roku 1986 (*Úvahy o vládnutí a o vojenství*) je tendenčně „učesáno“; CDB V/2, č. 846, s. 561; František DVORSKÝ, *O starožitném panském rodě Benešoviců, Část I. O Benešovicích – vyjímaje rod pánů z Kravař*, Brno 1907, s. 88–98; o zradě se rozporně zmínil až Příbík z Radenína (s. 373) skoro sto let později.

kumulovala s obecnou touhou na situaci alespoň nějak hmotně vytěžit. Rozmohly se tudíž přepady, loupení a jiná zvěle, většina z toho však neměla charakter odboje, i když takto tato činnost byla postihována. Zatímco Kuna, zbavený purkrabské funkce na Vranově, odešel za královnou Kunhutou do jejího opavského asyly, Gerhard, opět společně s Milotou, brzy nastoupil cestu odbojníka. Jeho počínání však, na rozdíl od mnohých jiných, bez trestu nezůstalo. Kronikář Jindřich Heimburský k tomu uvádí: „Téhož léta (1281) učiněn byl vévodou rakouským Albert, syn Rudolfa, krále římského, zajal Gerharda z Obřan a Milotu, velmože moravské (maiores Moravie), a začala býti válka v Moravě. Toho času okolo sv. Michala oblehli Rakušané hrad Trnavu (Thürnavu) u Drosendorfu, v němž seděl jakýsi ukrutník jménem Hostěl, který potom byl stát. Když takto Čechy a Morava byly spustošeny, začal se zmáhati v krajinách těchto hlad, tak že nemálo lidí hladem zemřelo“. K zajetí muselo dojít hlouběji po polovině roku, protože ještě 23. června svědčil Gerhard Alžbětě, vdově po Kadoldovi Sirotkovi při obdarování křižovníků s červenou hvězdou ve Znojmě-Hradišti a 4. července na listině Hartleba z Dubna. Na obou stáli opět pospolu s Milotou, ale sám byl na svobodě dokonce ještě 22. srpna. Je však možné, že Gerhardova vazba nebyla tak dlouhá. Náš známý a dobře informovaný žďárský letopisec Jindřich Řezbář položil jeho uvěznění až do roku 1282.³⁸

Není divu, že Gerhard návrat Václava z brandenburské internace, k němuž došlo v květnu 1283, přivítal. Jestli byl z vězení propuštěn až s příchodem mladého krále nebo se tak stalo už dříve, nelze s jistotou říci. Ve velmi chudobné listinné produkci té doby se však projevil až 6. listopadu. Zřejmě za jeho postoje ho král odměnil velmi výnosnou funkcí moravského podkomořího a jako takový se připomíná koncem července 1285. Gerhard z Obřan tehdy urovnával konflikt mezi Fridrichem ze Šumberka a biskupem Dětrichem. Zahaleny v nejistotě zůstávají příčiny, proč se brzy králi znelíbil i Gerhard. Zapojil se snad do podobných rozbrojů, jež za pomoci rázného otčíma Záviše z Falkenštejna řešil Václav trestnými výpravami na Moravu? Nebo podlehl lákadlu velkých prostředků, které protékaly jeho podkomoříským úřadem a upravil penězovod ve svůj prospěch? V každém případě byl zbaven funkce a posledního února 1286 se Václavovi na Špilberku pokořil. Domníváme se, že na obojím něco bylo. Jinak bychom museli připustit, že zpráva *Žďárského letopisu* o poškozeném hradu Obřanech je pozdější vsuvkou a týká se až dobytí z rukou posádky uvězněného Jindřicha z Lipé. Gerhard zároveň přislíbil, že se vyvaruje dalších škod jak králi, tak zemi a lidem v ní žijícím. Dál se tedy bez všelikého rozptylování mohl věnovat záležitostem své rodiny a statků. Mnoho let mu na to ostatně nezbývalo.³⁹

³⁸ Poměry stručně popisuje J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 153–160, vyprávěcí pramen – viz *Výpravování o zblých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále jen FRB) II, Ed. Josef EMLER, Praha 1874, s. 335–368; ke Kunovi blíže v příslušné kapitole; zajetí – *Letopis Jindřicha Heimburského*, in: FRB III, Ed. J. EMLER, Praha 1882, s. 319, blíže rozebírá L. JAN, *Moravští podkomoří v době Václava I.*, in: ČsČH 95, 1997, s. 325–327; CDM IV, č. 182, s. 249, č. 184, s. 250, č. 187, s. 253; CrDS, s. 209.

³⁹ *Pokračovatelé Kosmovi*, Ed. Zdeněk FIALA, Praha 1974, s. 184; CDM IV, č. 213, s. 281; podkomoří – CDM IV, č. 227, s. 297–299; ke ztrátě úřadu – CDM IV, č. 238, s. 310–312 a L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 173–174.

Nejpozději v roce 1266 se Gerhard oženil s Jutou (Jitkou), dcerou Albera z Feldsbergu (Valtic), jímž jeho rodová větev Kadoldovců v roce 1270 po meči vymřela. Datum sňatku se odvíjí od toho, že na samém počátku července 1281 Gerhard souhlasil s postoupením dvou lánů v Toveři, jež učinil jeho zeť Ješek ze Šumperka. Patřil k severomoravské odnoži rodu Ranožirovců s erbem parohu a jeho žena tehdy byla zřejmě velmi mladá, ale jistě alespoň čtrnáctiletá. Ačkoliv listina konstatuje její shodnou vůli, nejmenuje ji. Může však jít jen o Anežku, druhou z jeho dcer, které kvůli Gerhardově patronaci nad klášteřem kronikář Jindřich okrajově sledoval. Její skon zachytil k roku 1300. Plody Anežčina manželství s Ješkem sice nejsou známé, z jejich potomstva však mohli pocházet vladykové z Prusinovic nebo z Chudobína, později známí jako Pražmové z Bílkova. Sňatkem s Jutou Gerhard prokázal pokračování úzkých vztahů jihomoravské a rakouské šlechty, které za personálního propojení obou zemí osobou panovníka vrcholily. Krom toho se s příslušníky rodu původem ze Seefeldu bezpochyby dobře znal již Gerhardův otec. Vždyť vyhlídce na jejich hrad v Seefeldu ze sousedících Bočkových Jaroslavců bránila jen hraniční výšina. Alberovy statky podělilo šest dcer a Gerhardově manželce Jutě tak připadlo právo na šestinu Valtic, jež ale přepustila Kuenringům.⁴⁰

Po bitvě na Moravském poli však ve vztazích mezi oběma zeměmi došlo k radikálnímu zhoršení. Správa Jutiných věnných statků v Rakousích tak byla stále obtížnější, proto se je manželé rozhodli prodat. V roce 1285 s Jitkou prodali svůj majetek v Ebenfurtu Konrádovi z Pottendorfu a platy v několika osadách v okolí Maisbirnbaumu zase mailberským johanitům. O dva roky později Gerhard osvědčil dar sestry Anežky konventu ve Žďáru. Využila rozložení osady Křižanova po obou březích Libochovky a věnovala mu horní díl vsi. Obdobná situace nastala v Bobrové, když Horní Bobrová patřila klášteřu a Dolní s blízkým hradem zůstala soukromá. V obou případech je zformování urbanismu čtyř městeček důsledkem majetkového rozdělení. Anežka jako by se obávala, že obdarování někdo zruší, obnovila a potvrdila je znovu v letech 1290 a 1293. Pro nás vítaným přínosem je vyjmenování dospělých potomků. Vedle mužských, o nichž jsme se zmínili dříve, měla s Vítkem ještě dvě dcery jménem Hedvika a Markéta. Bohužel ty se už v pramenech nikdy neobjevily a mohly zemřít mladé, stejně jako synové, z nichž rok 1311 a rovněž otce Vítko přežil jediný Jan. Anežka zemřela v horkém létě 1296 a její pohřeb ve Žďáru proto poznamenal strašlivý puch (*horror tantus*) rozkládajícího se mrtvého těla. Stalo se tak v době, kdy Vítek byl moravským maršálkem (1295–1297) a dosáhl vrcholu moci a bohatství. Byl to ale i bod zvratu a brzy nato postoupil své ohromné úpské panství královské komoře.

⁴⁰ CrDS, s. 203 a 207; zeť Jeneč CDM IV, č. 183, s. 250; smrt Anežky – CrDS, s. 217; ke Kadoldovcům a dělení Valtic – Anton KREUZER, *Das mittelalterliche Feldsberg*, in: Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Südmährens, Heft 2/3, Geislingen/Steige 1971, s. 36 a 61–66, z české produkce (s literaturou) viz Zd. MĚŘÍNSKÝ – M. PLÁČEK, *Vývoj hradu, města a jeho opevnění do poloviny 17. století*, in: Město Valtice, Red. Emil KORDIOVSKÝ, Valtice 2001, s. 136–138.

Přesto se ještě podruhé oženil s Perchtou z Moravan, v roce 1303 byl moravským sudím a tři roky poté působil ve funkci komorníka olomouckého. Majetek ale ztrácel dál a zemřel v roce 1314 na pokraji úpadku.⁴¹

Koncem osmdesátých let začal tělesně scházet také Anežčin mladší bratr Gerhard z Obřan. Bezpochyby pod dojmem blížícího se konce nechal v roce 1289 sepsat vlastní testament. Byl orientován hlavně k rodovému klášteru, který se měl postarat o zajištění spásy duší Gerharda a jeho choti. Závěť je známa z pozdějšího opisu ve sprežkové češtině. Nikdo z editorů se nepokusil věrohodnost dokumentu zpochybnit, ale chyby opisovače jsou nabíledni. Pomiňme zkomolení některých místních jmen, ale zásadní by byl lapsus, podle něhož byl *Geralt z Obřan y take z Cunstatu Wnuk Urozeneho Pana Boczka hrabiete z Perneka a Pana z Cunstatu*. V literatuře se s odvoláním na tyto klamavé predikáty dokonce objevily ojedinělé zmínky o držení Kunštátu Gerhardem a pokračování rodu pánů z Obřan na tomto hradě. Námí úmyslně použitý podmiňovací způsob se proto vztahuje k poslednímu odstavci dokumentu, který jako jediný obsahuje zásadní nesprávné údaje a evidentně představuje dodatečnou vsuvku s vysvětlujícím účelem. Její pisatel se pohledem na pokračování rodu blíží tvůrcům *Menšího letopisu žďárského*. K jiným cenným informacím z testamentu patří svědecká přítomnost Vojslava, purkrabího na Krumlově, a Bertolda z Tykvice (Stichovic, Stošíkovic?), který byl farářem v Brodě (Uherském?) a sloužil Gerhardovi jako příležitostný notář či lepší písař. Konečně jen z této písemnosti známe Kunu, druhého bratra Bočka z Jevišovic.⁴²

Gerhard zemřel v roce 1291 a jeho smrti v nejlepším věku, měl přibližně 45 let, upřímně zalitoval Jindřich Řezbář. Při té příležitosti projevil rovněž vděk za udělení druhé poloviny vesnice (Radešinské) Svratky, přičemž první část již klášter držel. O čtyři roky později za Gerhardem odešla také Jitka. Gerhardovi nelze vyčítat nějaká nenaplněná očekávání. Vždyť přijít po takové osobnosti, jakou byl jeho otec, do dob vrcholu a náhlého úpadku moci českého státu, překonat těžké doby a udržet za takových podmínek pohromadě zděděné statky, nebylo zrovna snadným úkolem. Ani jeho aktivita nebyla zanedbatelná. Naopak, jako stavebník pokračoval v pomoci při dokončování žďárského kláštera, vybudoval rodový hrad u Obřan a pravděpodobně pokračoval ve stavbě hradu v Moravském Krumlově. Tamtéž podle svých možností podporoval přežití sotva založeného města, jeho pozvolný rozvoj a rozšíření farního kostela. Domníváme se, že se rovněž významně podílel na pokračování stavby chrámu sv. Václava v Křižanově, jehož základy asi položil už Přibyslav z Křižanova, a který určitě nestačil dohotovit Boček.⁴³

⁴¹ CDM V, Suppl. č. 80, s. 284 a Národní archiv Praha, Archiv Velkopřevorství maltézského, č. 1303, 1304, 1310 a 1311; rok 1290 – CDM V, Suppl. č. 94, s. 292 a rok 1293 – CDM IV, č. 322, s. 411; CrDS, s. 216–217; maršálek CDM V, č. 28, s. 30; RBM II, opera Josephi Emler, Pragae 1882, č. 1769, s. 761; sudí a komorník CDM V, č. 158, s. 166–167; CDM VI, Edd. J. CHYTIL, Brünn 1854, č. 9, s. 7–8; k Vítkovi též F. POKORNÝ, *Svábenice*, s. 226–232.

⁴² CDM V, Suppl. č. 91, s. 289–290, též RBM II, č. 1483, s. 639.

⁴³ CrDS, s. 211–215; ke kostelu sv. Václava – B. SAMEK, *Umělecké památky 2*, s. 262–264.

Gerhard z Obřan se také přinejmenším spoluzúčastnil založení křižanovského hradu. Nezdá se totiž, že by byl Křižanov ve výhradním vlastnictví Anežky a jejího druhého muže Vítko, který se po něm nikdy nepsal. V poslední listině z roku 1293, jíž Anežka potvrdila dar poloviny Křižanova žďárskému klášteru, si vymínila, že tuto bude do smrti užívat. Patrně by tak nečinila, kdyby měla k dispozici i druhou polovinu. V tomto směru je velmi důležitý dokument, jímž Gerhard z Křižanova (*Chrissans*) prodal oslavanským cisterciáčkám osm lánů a čtyři podsedky v Troskotovicích (?). Protože nedatovanou písemnost řadí editor do doby okolo 1300, měl by to být Anežčin syn téhož jména. Na pečeti s jeho jménem a přídomkem *DE RISSANS* ale není očekávaný štít se čtyřmi výstředními střelami, nýbrž se třemi vrchními pruhy. Samotná Anežka se psala po Vítkově sídle v Úpě a užívala pečeť s aliančním erbem – půl švábenického, půl po otci. Zmíněný Gerhard tedy podle všeho nebyl jejím a Vítkovým synem, ale zřejmě Gerhardem z Obřan, jenž držel druhý díl Křižanova s hradem. Jiná osoba s tímto křestním jménem totiž není k dispozici. Jelikož však Gerhard z Obřan zemřel už v roce 1291 nezbyvá nám, než dotčenou listinu posunout alespoň o deset let zpátky.⁴⁴

Po Gerhardovi podle *Většího letopisu* zůstali dva synové a dvě dcery. Starší syn dostal jméno po dědovi Boček. Prakticky nic o něm nevíme, přestože dosáhl nejméně 25 let a otce přežil o pět let. Nijak se neprojevil ani za otcova života, ani po jeho smrti. Za zmínku nestál ani letopisci Jindřichovi. Na druhou stranu je potřeba vzít v potaz skutečnost, že Boček skonal v době, kdy se kronikář místo dosavadního barvitého způsobu líčení událostí, omezil toliko na jejich prostý výčet, místy obohacený glosováním. Naopak mladšímu z Gerhardových synů Smilovi, jenž zůstal jako poslední ze zakladatelského rodu, se letopisec Jindřich docela věnoval. Mladší z Gerhardových dcer Eufemie (†1297), byla provdána za Tasa mladšího z Lomnice. Zprávu o tom přináší až listina o dvacet let mladší, z doby, kdy i Tas byl na pravdě boží. Tehdy vdova po jeho otci a tím i jeho nevlastní matka Kateřina z Deblína dotovala dominikánský klášter sv. Anny na Starém Brně, který spolu s ní formálně založil již v roce 1312 král Jan. Připomíná se také Eufemiin syn Jenec.⁴⁵

O starší z Gerhardových dcer Anežce jsme se již zmínili a tak zbývá onen jediný syn přežívší do 14. století. Smil se Jutě z Feldsbergu narodil opožděně. Když Jindřich Řezbář okolo roku 1300 psal ve Žďaru závěrečnou pasáž své kroniky, označil Smila za mladistvého. Přirozeně ne ve smyslu dnešního právního řádu, ale měl zřejmě jen nemnoho přes 20 let. Letopisec Jindřich cítil k Smilovi uctívou lásku z titulu precep-

⁴⁴ R. 1293 – CDM IV, č. 322, s. 411; CDM XV, č. 24, s. 21; znak Anežky viz A. SEDLÁČEK, *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 4, Atlas erbů*. Morava, Ed. V. RŮŽEK, Praha 2003, s. 196; s posunem datování se svědčící krumlovský farář Wolfram mění z následníka na předchůdce níže zmíněného rádového bratra Heřmana.

⁴⁵ CrDS, s. 215, 221 a 217; CDM VI, č. 110, s. 83–84 a č. 58, s. 42–43 – v místě kláštera se dnes rozkládá areál fakultní svatoannenské nemocnice.

tora, neboť jako chlapce jej učil a vychovával a kladl v něj velké naděje. Smilovy aktivity z počátku 14. století nejsou významné, svědčí však o jistých kontaktech s Raimundem a Oldřichem z Lichtenburka. Žel brzy se i Smil ocitl v období druhé vážné krize našich zemí, kterou vyvolala násilná smrt krále Václava III. Zmatku po vraždě posledního Přemyslovce ke svým plánům využil a trůn pro syna Rudolfa rychle získal ambiciózní německý král Albrecht I. Habsburský. Koruny si však Rudolf příliš dlouho neužil, již 3. července 1307 při obléhání Horažďovic podlehl úplavici. Země se tak v krátké době již podruhé ocitla bez panovníka. Česká šlechta svatováclavskou korunu nabídla korutanskému vévodovi Jindřichovi VI., který měl za manželku jednu z dcer Václava II. Anežku. Jako málo energický člověk se zdál vyhovovat představám šlechty, která se rychle adaptovala na život bez obtížného dohledu panovnické autority. Jindřich nabídku přijal, podporu u domácí šlechty mu měly zajistit velkorysé dary. Mezi takto obdarovanými byli například Heiman z Přibyslavi, Raimund z Lichtenburka, kterého Jindřich „uplatil“ dědičností léna hradu Bítova, a v neposlední řadě také Smil z Obrán.⁴⁶

Se ztrátou trůnu pro Habsburky se však nehodlal smířit ani Albrecht, který na trůn nepříliš úspěšnou válkou prosazoval svého druhého syna Fridricha. Do dalšího vývoje nečekaně zasáhl osud v podobě Albrechtova synovce Jana. Tento po matce poloviční Přemyslovec na 1. máje 1308 totiž svého strýce zavraždil, za což mu historie přidělila přídomek *Parricida* (v češtině trochu cimrmanovsky znějící strýcovrah). Albrechtovou vraždou naděje Habsburků značně poklesly a nad činem projevily za Čechy zadostiučinění kronikář písíci pod šifrou Dalimil. Jindřich Korutanský se nakonec ukázal natolik nehodným královského trůnu a řádění jeho míšeňských pomocníků tak nesnesitelné, že panstvo urychleně hledalo náhradu. Přednost mezi uchazeči dostal mladičkový lucemburský hrabě Jan, syn nedávno zvoleného německého krále Jindřicha VII. Své nároky na korunu Jan podpořil sňatkem s druhou z dcer Václava II. Eliškou.⁴⁷

Smil z Obrán působil na počátku roku 1310 v hodnosti moravského podkomořího. Měšťanům (Uherského) Hradiště přislíbil, že nebude vymáhat poplatky a daně, jestli do nástupu dostatečně silného vládce budou držet vojenský oddíl k obraně města a Smilových zájmů. Jednoznačně s Jindřichem již nepočítal, spolu s částí Moravanů se přikláněl k obnovené habsburské kandidatuře. S nelibostí proto hleděl na Jana v čele silného vojska a nevíme, zda se on a ostatní příznivci Habsburků zúčastnili brněnského sněmu. Král se tam 18. června 1310 v tzv. *inauguračním diplomu* píse-

⁴⁶ *CrDS*, s. 221 a 159; lichtenburské listiny z let 1303 a 1306 – CDM V, č. 159, s. 167–168, č. 200, s. 211–212; královraždy 4.8.1306 – Václav ŠTĚPÁN, *K otázce vraždy krále Václava III. v Olomouci v roce 1306*, in: *Časopis slezského muzea* (dále ČSIM) série B, 25, 1976, 115–133; smrt Rudolfa – *Zbraslavská kronika, Chronicon Aulae regiae*, Přeložil Fr. HERMANSKÝ, Ed. Zd. FIALA, Praha 1976, s. 152 a 156; zavazování šlechty – J. ŠUSTA, *České dějiny II/1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 725 a RBM II, č. 2136, s. 921.

⁴⁷ Albrechtovy snahy a smrt – *Zbraslavská kronika*, s. 156 a *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 170–171.

mně zavázal respektovat všechna práva a privilegia šlechty, duchovenstva a ostatních subjektů pod královskou svrchovaností. Hned poté se v Rajhradě sešel s rakouským vévodou Fridrichem, kde se patrně dohodl na způsobu výplaty Rakušanům zastavených míst na Moravě.⁴⁸

O rok později byl král nucen na Moravě proti odpůrcům a škůdcům znovu vojensky zasáhnout. Těžko říci, zda mezi nimi převažovali političtí odpůrci, nespokojenci s restitucí královských zástav nebo obyčejní lupiči. Ve své podstatě to bylo jedno, zemi a jejím obyvatelům škodili zhruba stejně. Jména některých zemských škůdců ve své kronice uvedl zbraslavský opat Petr Žitavský. Měli jimi být Friduš z Linavy a bratři Artleb a Jimram z Boskovic a král se s nimi vypořádal dobytím některých jejich hradů. Pohled ze vzdálené Prahy však poněkud klamal. Jimram totiž nepocházel z boskovického rodu, nýbrž z rozkotaného hradu Ungersberka (Sádku). K rozbojníkům můžeme přidat také jméno Smila z Obřan a je pravděpodobné, že spolu s Artlebem se uchýlili pod ochranná křídla rakouského vévody. Většina rebelů se nakonec králi podrobila. Zatímco Friduše a opavského vévodu Mikuláše vzal král na milost již 20. července 1312, Artleb se dočkal až v květnu následujícího roku. Orodovali a zaručili se za něho mnozí páni, mezi nimiž byl i omilostněný Jimram z Ungersberka, Smil však chyběl. Je otázka, zda se z emigrace vůbec vrátil. Svědčil sice na Artlebově listině při prodeji Břeclavi pánům z Hainfeldu, která se hlásí do začátku dubna 1313, ale rozpory v dataci nevyklučují jinou dobu vzniku. Víme bezpečně, že na konci února 1317 byl Smil již nebožtíkem a práva jeho dcery, *domicelly* (slečny nebo jeptišky) Anny stran vsi Ottenthalu na Mikulovsku zastupovali páni z Lipé. O datu jeho skonu kolem roku 1312 vypovídá i *Menší letopis žďárský*, kde je jedinec zmíněna i Smilova žena, jíž měla být Anna, dcera Oldřicha z Hradce. Také v tom panuje nejistota. August Sedláček bez udání zdrojů Oldřichovu dceru přidělil Smilovi, ale omylem z Kunštátu, a navíc by to měla být Eliška, protože Anežka byla dvakrát provdána za konkrétní rakouské pány.⁴⁹

Tak neslavně, zahalen v mlžné nejistotě, skončil poslední z mužských potomků nejmocnějšího muže celého rodu ve 13. století. A co se stalo s velkým majetkem, který Smil z Obřan zůstavil? Zabavené či odumřelé zboží patrně obdržel nejprve královů oblíbenec Jindřich z Lipé, jenž ale svým počínáním a cizími intrikami královu důvěru záhy ztratil, koncem října 1315 byl uvězněn a statky zabaveny. Na svobodu se dostal

⁴⁸ Smil v roce 1310 – CDM VI, č. 33, s. 26, svědčil i v dubnu: Jan BISTRICKÝ – František SPURNÝ – Ludvík VÁCLAVEK – M. ZEMEK, *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu, I. díl (1173–1380)*, Brno 1991, č. 41; inaugurační diplom – CDM VI, č. 49, s. 37–38; J. ŠUSTA, *České dějiny II/2, Král cizince*, Praha 1939, s. 164; Jaroslav MEZNIČEK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 18–19.

⁴⁹ K restituci a pacifikaci Moravy – *Zbraslavská kronika*, s. 227 a 234–235; *RBM III*, opera Josephi Emler, Pragae 1890, č. 83, s. 37; CDM VI, Suppl. č. 20, s. 383; kolem Ungersberka – M. PLAČEK, *Identifikace středověkého jádra hradu Sádku a jeho vývoj*, in: *Průzkumy památek (dále PP) 7, 2000, č. 1, s. 33–42*; poslední zmínky o Smilovi – J. BISTRICKÝ – Fr. SPURNÝ – L. VÁCLAVEK – M. ZEMEK, *Moravské a slezské listiny*, č. 49 a 53; CrDSM, s. 95; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého IV, Vysočina tábořská*, Praha 1885, s. 34.

až po několik měsíců trvající vzpourě celého rozrodu Ronovců a jejich sympatizantů. Po usmíření s králem získal časem veškerý konfiskát nazpět. Jiří Doležel však soudí, že zboží pánů z Obřan nemusel Jindřich získat přímo od krále, ale od Raimunda z Lichtenburka, který je údajně zdědil z titulu blízkého příbuzenství. Z hlediska dědičnosti lze však příbuzenství těžko považovat za blízké, když Raimundovou tetou byla Smilova bába. Dědictví v mužské linii – formou převodu statků na žijící potomky Bočkova bratra Kuny, by více odpovídalo dobovým zvyklostem. Navíc i laciné postoupení velkých majetků by mělo vynést nemalé prostředky, Raimund přitom zůstal trvale zadlužen. Přesto tato možnost jistou pozornost zasluhuje.⁵⁰

I když páni z Obřan opustili jeviště dějin, zanechali na něm nezanedbatelné a trvalé stopy. K nejcennějším patřil již několikrát zmíněný cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou. Vyměněním Bočkovy rodové linie na počátku 14. století ztratil klášter oporu v podobě zakladatelského rodu. Jeho práva a povinnosti našťestí na nějakou dobu převzal spolu s ostatními statky pánů z Obřan mocný Ronovec Jindřich z Lipé. Na rozdíl od založení Smila ze Stríleka ve Vizovicích klášter ve Žďáru v přestavěné podobě dosud stojí. Jeho stavební vývoj byl však nečekaně složitý již v jeho prvních padesáti letech. Existence konventního dřevěného provizoria i s kaplí bývá pro samotné počátky klášterů celkem běžná. Také postupná výstavba chrámu a konventu na původním vyměření jako obvykle započala kněžištěm, kaplemi, příčnou lodí a navazujícím kapitulním křídlem. Poněkud překvapující je nejen přemístění opatského domu do úhlopříčně opačného cípu areálu, nýbrž i dvojí přesun domu, který využívaly ženy, vdovy a rodiny zakladatelského rodu. Boček byl pochován v nedokončené střední lodi kostela, ale v roce 1264 při opětovném svěcení rozšířeného chrámu byly jeho ostatky přeneseny do nové hrobky. Můžeme za ni pokládat čerstvě odkrytý výklenek ve stěně jižní lodi. Zazděný otvor hrobky je rámován lomeným a jemně profilovaným ostěním a byl situován a utvářen podobně jako hrob markraběte Vladislava Jindřicha ve velehradské bazilice. Boček se však nestaral jen o hmotný růst a ještě za jeho života mnich Rudger provedl přepis bible, na čemž si výrazně finančně podílela také jeho tchyně Sibyla z Křižanova.⁵¹

Konečnou vrcholně gotickou podobu kláštera charakterizuje použití standardního cisterciáckého schématu. K velké trojlodní bazilice s dvojicí bočních kaplí podél polygonálního kněžiště a příčnou lodí přiléhá trojkřídlý konvent. Uzavíral

⁵⁰ Vzpouru Jindřicha z Lipé popisuje *Zbraslavská kronika*, s. 296–298, smír – RBM III, č. 305, s. 122–124; J. DOLEŽEL, *Několik poznámek k dějinám Velké Bíteše*, s. 160 si povšiml jediné zmínky, že Rajmund před Jindřichem z Lipé držel Křtiny – CDM VI, č. 194, s. 148; převzetí statků pánů z Obřan a výčet – M. SOVADINA, *Jindřich z Lipé II. Dominium nostrum atque bona nostra*, in: ČMM 122, 2003, s. 54–57; Rajmundovy dluhy uvádí J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 158–160.

⁵¹ K opravě nad klášterem – Tomáš BOROVSÝ, *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*, in: ČMM 117, 1998, s. 324–328; přechod přímo z Gerharda a Smila na Jindřicha – CDM VI, č. 200, s. 151; prvních padesát let viz CrDS, od s. 191.

čtverec rajskeho dvora, který lemovala křížová chodba, jíž se dotýkalo mnohoboké studniční stavení. Jižní boční kaple sv. Petra, zvaná též Kunštátská, byla zaklenuta nejdříve a brzy dohotovili i transept, v jehož jižním štítě dodnes zůstaly pozůstatky kruhového okna. K příčné lodi přiléhá sakristie, na niž navazovaly nejvýznamnější prostory – knihovna a kapitulní síň. Ty bohužel spolu s východním a jižním křídlem zmizely a zůstalo jen studniční stavení a pozůstatky dvorní zdi křížové chodby. V barokizované podobě dosud stojí západní křídlo, jehož původní vzhled byl kresebně rekonstruován díky stavebněhistorickým průzkumům Zdeňka Chudárka. Proto je znám i základní rozvrh druhého opatského dvorce, v němž stál i v pořadí třetí dům zakladatelské rodiny. Tam byla původně též hlavní brána do areálu, který vymezovala zeď a příkop. Dvorec byl dílem nejproduktivnějšího z opatů Winricha (1262–1276), jemuž se podařilo v hrubých rysech dokončit všechny započaté stavby a již roku 1263 konvent zabydlit. Odměnou za jeho zásluhy mu bylo zvolení opatem v mateřském klášteře v Ebrachu. Do konce 13. století ještě vyrostla před jižním průčelím vstupní sekce, z níž se do hlavního areálu vstupovalo novou branou. Z boku ji chránila hranolová věž používaná také jako zvonice. Závěrečné úpravy několikrát poškozeného komplexu citlivě navrhl Jan Blažej Santini-Aichl v jeho oblíbené barokní gotice.⁵²

Poněkud komplikovaná a prozatím definitivně nevyřešená je problematika okolo komplexu hradu a středověkého města v Moravském Krumlově, který lze po všech stránkách označit za mimořádný. Hrad totiž stál na krčku, jenž s krajinou spojoval plochu meandru řeky, kde vzniklo město. Bezpečně o něm víme, že od osmdesátých let 13. století byl v držení pánů z Obřan. Podobně jako v případech ostatních „obřanských“ statků, také Krumlov přešel na počátku 14. století na pány z Lipé. Ti z něj následně učinili jedno ze svých hlavních sídel. Směrem k hradu bylo město otevřeno a jeho samostatná obrana nebyla bez jeho zapojení vůbec možná. Pravidelná hmota monumentálního renesančního zámku kolem dvou arkádových nádvoří využívá plochu a v dolních partiích z větší zčásti též rozvrh a zdivo původního hradu. Hradní jádro tvořil mírně deformovaný obdélník o rozměrech 54x39 m, který na dvou stranách dosud vymezuje původní přes 2,5 m silná obvodová hradba. V nárožích ji zpevňovaly hranolové věže, takže hrad měl charakter kastelu.⁵³

Na severu k jádru hradu přiléhal boční díl, jehož ohrazení snad tvoří spodní část severní a východní zdi zámku a může být současný s jednoduchou hlavní hradbou města. V jeho prostoru se od renesance nachází unikátní schodišťový dvorek a ohromný rytířský sál vytápěný dvojicí krbů na kratších stranách a barokně uprave-

⁵² K vývoji nové a nejpodrobněji – Zdeněk CHUDÁREK, *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru v letech 1252–1309 a Mojmír HORYNA, Barokní rozkvět žďárského kláštera*, in: *Sedm a půl století*, s. 67–92 a 127–135; v kronice – CrDS, s. 196–205.

⁵³ M. PLÁČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů*, s. 405–408, analýza dílem vychází z výsledků stavebně historického průzkumu – Jan ELIÁŠ – Bohumír SMUTNÝ, *Moravský Krumlov, zámek*, Brno 1993 (nepublikovaný stavebně historický průzkum, uloženo v NPÚ, územní pracoviště v Brně).

ná kaple. Šíjí před hradem samozřejmě přetínal příkop a jiný lze oprávněně předpokládat na straně k městu. Spíše byly dva, neboť mezi hradem a městem se rozkládalo předhradí, zpočátku zřejmě ze dřeva a hlíny.

V zákrutu řeky za hradem se rozložilo středně velké středověké město. Vzhledem ke kapkovitému tvaru ostrožny se lokátor předvedl v dobrém světle a vyměřil uliční síť opravdu výtečně. Jak se zdá, úspěšně se vyrovnal s existencí starší ulicové osady na severu, v jejímž středu stál kostel sv. Vavřince (nyní Všech svatých). Byl původně jednodlní, pozdně románský a ještě před koncem 13. století ho stranově rozšířili a přidali protáhlé, rovně ukončené kněžiště. Možná to souviselo s vysazením tržní osady s pravouhlym tržištěm, jímž procházela nová hlavní komunikace a na ni kolmé ulice ji několikanásobně propojily se starší ulicovkou. Druhou motivací mohlo být i převzetí farního patronátu řádem německých rytířů, jejichž komenda snad stála někde u kostela. Farářem byl v roce 1294 řádový bratr Heřman a patrně to nebyla osoba jen tak ledajaká. Mohl totiž být důvěrníkem a z odpovědníkem krále Václava II. V ohybu původní ulicovky se nacházel také špitál s kaplí Nejsvětější Trojice, jehož poloha „pod městem“ a „před městem“ z let 1346 a 1355 patrně dokládá udržující se paměť na starší a lokované osídlení. Východního plně nezastavěného cípu areálu města v roce 1354 páni z Lipé využili k založení konventu augustiniánů-eremitů s kostelem sv. Bartoloměje. Tehdy byl také Krumlov označen jako *villa murata* a dá se proto předpokládat, že již byl opevněn kamennou hradbou.⁵⁴

Na založení Moravského Krumlova donedávna vlastně existoval jediný názor. Fundovaně ho jako první vyslovil Ladislav Hosák, který nepochyboval o tom, že hrad s městem založili páni z Obřan. K představě o šlechtickém založení čerstvě argumentovali Jiří Doležel s Rudolfem Procházkou, ovšem především absencí písemných zpráv dokládajících předchozí královskou aktivitu. Sporné jsou ale i ty zmínky, které jsou s Moravským Krumlovem tradičně spojovány. Pozvání slavného minnesängera Ulricha z Liechtensteina v roce 1240 na turnaj do *Krumbenouwe* nelze na náš Krumlov vztáhnout s úplnou jistotou, neboť tak byl nazýván Český Krumlov. I když ho tlumočil rytíř Kadold Sirotek, příslušník Orphanů (Waisů), kteří na jižní Moravu nedlouho předtím přišli z Rakous. V Krumlově té doby se sice zřejmě stavěl první kostel, ale nestál tam hrad a osada neměla charakter města jako tomu bylo v případě Valtic, kam směřovalo předchozí Ulrichovo putování 13 let před tím. Přesto je vážně zpochybněn názor Ivana Hlaváčka, že onou turnajovou lokalitou nebyl Krumlov, ale hrad Krumau nad řekou Kamp. Jinou zmínku s otazníkem představuje uvedení

⁵⁴ O kostelech, hradbách a zámku – B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*, s. 582–587; k urbanismu obdobně, ale jako o šlechtické fundaci K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl Ml–Pan*, Praha 1999, s. 154–155; CDM V, č. 5, s. 5, o Heřmanovi L. JAN, *Neznámá listina na deblínské panství*, in: ČMM 114, 1995, s. 3–24; poloha špitálu je dosud oproti náměstí o 3 m níže – *sub civitate* (CDM VII, č. 688, s. 507), *ante civitatem* – Erich SLOSCHKEK, *Ein Beitrag zum Codex diplomaticus Moraviae*, in: ZDVGMS 36, 1934, s. 42; r. 1254 – CDM VIII, č. 259, s. 194.

Chrumnowe v prvním dodatku mírové dohody mezi německý králem Rudolfem a Přemyslem Otakarem II. Místo mělo být přiděleno, komu právem patřilo. Neutrální zmínka nevyovídá, komu bylo odebráno a proč, ale ani kým. Mohou to proto být jiné Krumlovy – hlavně ten Český, ale možná i zmíněný Krumau am Kamp, na němž po rozluce dožila první Přemyslova žena Markéta. A pokud by byl opravdu nedostatečně věrnému majiteli (Gerhardovi) odebrán Moravský Krumlov, proč by se před nastávajícím bojem, a též i v něm, angažoval po boku krále?⁵⁵

Ať je tomu jakkoliv, okolí Krumlova včetně velkého lesa na vrchovině Leskouna bylo do první poloviny 13. století v zeměpanských rukách. Drobné statky dělili panovníci v této době téměř výhradně mezi církevní instituce, ale místo, jež mělo předpoklad nahradit dřívější regionální centrum v Rokytné si s určitou pravděpodobností ponechali. Přesto se Krumlov v roce 1289 opravdu asi již nějakou dobu nacházel v rukách Gerharda z Obřan. Na místním hradě měl purkrabího Vojslava a byl to věru hrad královského měřítka. Navíc byl situován v místě, které ho předurčovala k roli dominantního městského hradu, jakou u šlechtických fundací neznáme. Plochou jádra dvakrát převyšoval Obřany, které by Gerhard těžko stavěl jako predikátní sídlo, kdyby plně vlastnil Krumlov s jeho hradem. O jeho stavbě Bočkem ze Zbraslavi také nelze příliš uvažovat. Především netušíme, kdy se území do držení jeho rodové větve dostalo, v polovině 13. století budoval hrad v Jaroslavicích a poté se staral o založení žďárského kláštera a přebíral Pernegg. Navíc, při vši úctě k Bočkovu a nakonec i Gerhardovi, si obtížně lze představit jejich odvahu pustit se do tak urbanisticky a ekonomicky mimořádně náročné koncepce. Výtečně vyměřená struktura města a hradu a rozloha 15,5 ha, jíž přesahuje sousední královské Ivančice o 5 ha, spíše napovídají možné existenci původního a nezavršeného záměru panovníka.⁵⁶

Musíme připomenout i použitý hradní typ tzv. italského kastela a velikost realizace. Odpovídá schématu, jež Přemysl Otakar II. vhodně aplikoval v některých svých městech a pro něž našel inspiraci na rakouských hradech. Na rozdíl od předpokládaného ovlivnění tvaru pravoúhloú uliční sítí pravidelné objekty tohoto typu vyrostly jak ve městech (Hofburg ve Vídni, Wiener Neustadt), tak na venkově (Wolkersdorf, Seefeld, Ebenfurt). Rovněž není pochyb o existenci ulicové osady s kostelem

⁵⁵ L. HOSÁK, *Příspěvek k počátkům poddanských měst*, in: VVM 16, 1961–1964, s. 34–36; J. DOLEŽEL, *Dějiny Ivančic ve středověku*, in: Ivančice, Dějiny města (v Ed. Jiří ČEJKA), Ivančice 2002, s. 106–108; R. PROCHÁZKA – J. DOLEŽEL, *Současný stav poznání jihomoravských měst*, in: Přehled výzkumů (AÚ AVČR v Brně) 42 (2000), Brno 2001, s. 42–43; *Ulrich's von Liechtenstein Frauendienst*, Hrsg. Reihold BECHSTEIN, Deutsche Dichtungen des Mittelalters, Hrsg. Karl BARTSCH, Bd. VI, Leipzig 1888, strofa 1500–1510 a 918–931; Ivan HLAVÁČEK, *Česko-rakouské sousedství do počátku vlády Přemysla Otakara II*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, s. 19; CDB V/2, č. 836, s. 543.

⁵⁶ Boris NOVOTNÝ, *Archeologický výzkum hradu Rokytná na Moravě z poloviny 11. až poloviny 12. století, jeho hradský obvod a románský dvorec Řeznovice*, in: AH 6, 1981, s. 221–236; R. PROCHÁZKA, *K vývoji a funkčnímu rozrůstání hradů 11. a 12. stol. na Moravě*, in: Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej (Ed. S. MOŹDZIOCH), Wrocław 1993, s. 131; r. 1289 – CDM V, Suppl. č. 91, s. 289–290; o záměrné vazbě hradu a města – K. KUČA, *Města a městečka 4*, s. 154.

v polovině 13. století a nedávno bylo osídlení z první polovice tohoto století archeologicky prokázáno také v prostoru kláštera, tedy až na konci ostrožny. Podle nálezů hustota osídlení ve druhé polovině století narůstala a okolo roku 1270 byl zde uložen velký mincovní poklad. A jistou indicií je i zvláštní pozornost panovníka věnovaná Ivančicím od poloviny osmdesátých let a s tím spojené formování města. Na komunikačně výhodnějším místě a v takovém stupni rozvoje bez většího úsilí zajistily Ivančice potřebu tržně-výrobního centra.⁵⁷

Z toho vychází předložená vize, o níž je možné vést diskusi a za pomoci archeologie ji přetvářet, či vyvrátit. Přemysl Otakar II. si ke konci své vlády uvědomoval hrozbu z jihu a snažil se dohnat péči o zanedbávané zemské pevnosti. Zintenzivnily například práce na dostavbě hradu Špilberka. Došlo také na dříve vybranou polohu nad Rokytinou, která měla dosáhnout formu osvědčených kombinací města a hradu. Pro počáteční bezpečnost byl podstatný hrad, jímž se započalo a na straně města proběhlo na volných plochách vyměření uliční sítě. O organizaci sotva rozběhnutých staveb se staral věrný stoupenec krále Gerhard a mohl se zálohově podílet také na financování. Po katastrofě u Suchých Krut převzal za vynaložené úsilí a na úhradu pohledávek nedostavěný hrad a torzo města v takovém stavu, že ani nestálo za pokus o vrácení. Po „zlých létech“ se Gerhardovi podařilo v hrubých rysech hrad dokončit a ve městě pokračoval zvolna, jen podle svých možností a hlavně omezených prostředků prvních měšťanů. K plnému zastavění města tak došlo až hluboko po polovině 14. století díky mnohaletému úsilí pánů z Lipé. V jistém smyslu ale měl Krumlov štěstí. Nedopadl tak, jako město Hradiště nad Lužnicí, které zaniklo a coby Tábor bylo obnoveno radikální husitskou obcí skoro o půldruhého století později.⁵⁸

Dílem Bočka a jeho potomků byl z velké části také Křižanov. Přibyslav zřejmě vystavěl pozdně románskou kapli sv. Barbory (dříve P. Marie) před dnešním zámkem. Z toho se dá soudit, že přibližně na jeho místě měl residenční dvorec, který později vystřídal hrad. Založil patrně i farní kostel sv. Václava, na jehož dohotovení pracovaly ještě dvě generace Přibyslavových následníků. Zaklenuť kněziště žebrovou klenbou podle slohových znaků proběhlo ve třetí čtvrtině 13. století. Také s půdorysným zformováním dvojměstečka je nutno počítat do konce téhož věku. Výkopy na náměstí Dolního (východního) městečka doložily, že se tam nacházela nejstarší osada a bylo tedy v prvních fázích zastavěno. Komunikaci z Bíteše na Žďár samozřejmě usměrnili tak, aby procházela oběma pravidelně vyměřenými tržišti na obou březích Libochov-

⁵⁷ O kastelových hradech Tomáš DURDÍK, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha 1998, poněkud jinak a bez typologických předpokladů Patrick SCHICHT, *Österreichs Kastellbugen des 13. und 14. Jahrhundert*, Beiträge zur Mittelalterarcheologie in Österreich, Beiheft 5, Wien 2003. K výrazné inspiraci českých tvůrců v Rakousech se přiklonil Jiří KUTHAN, *Umění na dvoře Přemysla Otakara II. v rámci středoevropských kulturních okruhů 13. století*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, s. 193; Zdeněk ČIŽMÁŘ, *Moravský Krumlov (okr. Znojmo)*, in: Přehled výzkumů (AÚ AVČR v Brně) 45, Brno 2004, s. 213–214; k nálezům a pokladu J. DOLEŽEL, *Dějiny Ivančic*, s. 107.

⁵⁸ K Táboru viz František ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I – I (do roku 1421)*, České Budějovice 1988, s. 97–101.

ky. Za Přibyslava a Bočka ještě nestál ani hrad. Vystavěli ho až v poslední čtvrtině 13. století, ale protože zámek vznikl již na sto let chátrající ruině, byla to příležitost k novostavbě v tehdejší módě – renesanci. Rozpoznatelnost původního zdiva je tudíž bez hlubšího průzkumu značně omezená. Za předpokladu, že ke zřízení sklepů severního křídla byly využity okružní příkopy, byl to hrad pravidelného půdorysu (cca 28x30 m). Obvodní zdi byla na východě patrně vnější stěna zámku, druhou lze očekávat v severní zdi nádvoří. Ne zcela původní, ale ještě gotický je zalomený fragment hradby předhradí ukrytý v traktu, který spojuje zámek s hospodářským dvorem.⁵⁹

Křížanov je jediným známým statkem pánů z Obřan, který nepřešel do rukou Jindřicha z Lipé. V roce 1333 se po něm psal Ješek, syn Vznaty z Meziříčí a Skuhrova a to, jak se Tasovci na Křížanov dostali, historická literatura dosud nevysvětlila. Domníváme se, že klíčem k poznání je listina z roku 1322, v níž Janovi ze Švábenic svědčil jeho tchán Jan z Meziříčí, který byl otcem Vznaty. Než Gerhard z Obřan zemřel, přenechal svou polovinu Křížanova sestře Anežce, po níž dědil její manžel Vítek, nebo přímo jediný přežívající syn Jan ze Švábenic. Janovi z dřívějšího velkého rodového majetku zůstaly jen trosky a možná tchánovi Křížanov prodal, případně jeho dceři po manželově skonu (po roce 1322) zůstal jako vdovský statek. Jan z Meziříčí ho přenechal synu Vznatovi, takže Skuhrov mohl celý připadnout druhému synovi Tasovi. Když Vznota před rokem 1333 zemřel, Křížanov obdržel a v místní rodové odnoži, následně s bratry, pokračoval ještě velmi mladý Vznatův potomek jménem Ješek.⁶⁰

Nakonec nám zbylo pojednání o rodovém hradu Obřany, jehož jméno je mezi historiky hojně frekventováno jako predikát, ale pozůstatky byly donedávna téměř neznámé. Nacházejí se na okraji trati Šumbera, přibližně 2 km severovýchodně od původní vesnice (dnes splynulá s Brnem), na ostrožně, která klesá z masivu Hádů do údolí Svitavy. Pod povrchem zachované zbytky zdiva odkryl až relativně nedávný archeologický výzkum. Z dvojdílné dispozice je zřetelnější a skladebně bohatější jádro hradu. Jeho půdorys měl přibližně tvar lichoběžníka (42 x 20–27 m), jenž se na opyši ostrožny zalamoval. V nejmocnější, asi 2 m silné zdi v čele stála u brány oblá hlavní věž – bergfrit, s vnějším průměrem 10 m a vnitřním 3,5 m. Věž se nárožím dotýkal podsklepený palác, jehož tři prostory přiléhaly k jižní hradbě. Oba objekty ještě spojoval hranolový přístavek, v němž snad bylo schodiště. K severní obvodové zdi bylo přisazeno druhé rozměrné stavení. Sloužilo zřejmě potřebám provozu a jeho západní místnost zčásti zabírala šachtová cisterna se zajímavým filtračním mezikružím. Celek se dvěma budovami ovládala okrouhlá věž a lze ho proto klasifikovat jako rozvinutou bergfritovou dispozici. Čelo hradu chránil rozměrný parkán vějířovitého tvaru. Od brány v čele parkánu vedla k portálu do jádra dlážděná cesta. Do brány

⁵⁹ B. SAMEK: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*, s. 261–266; k hradu M. PLÁČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů*, s. 319–321.

⁶⁰ CDM VI, č. 450, s. 345 a č. 211, s. 157.

směřoval z předhradí most, překonávající příčný, 8 m široký příkop. Jednoduchý útvar předhradí měl obdélný tvar, přičemž na jižní straně je viditelně vymezen kamennou zdí a od přístupové šije jej chránil další, asi 12 m široký příkop. Jiná zástavba není zřetelná.⁶¹

Území Obřan nabyt Boček ze Zbraslavi možná jako věno Eufemie, spíše však až dědictvím po jejím otci Přibyslavovi z Křižanova. Protože Boček zemřel jen čtyři roky po tchánovi a byl zaneprázdněn fundací žďárského kláštera, ke stavbě hradu se dostal až jeho syn Gerhard. Po hradu se psal od roku 1278, kdy stupeň jeho dohotovení dovoloval pánovi bydlet. Snad kvůli Gerhardově činnosti, kterou vyvíjel před návratem Václava II. na trůn, mohl být hrad dobyt a jeho špatný stav konstatuje žďárský kronikář Jindřich. Protože bylo zapotřebí znovu vypudit posádku škodící brněnským měšťanům, jejich trestná výprava hrad někdy na přelomu let 1315 a 1316 znovu dobyla. Po prvním dobytí zřejmě došlo k částečné obnově hradu, což přimělo Brňany, aby v druhém případě hrad úplně pobořili. K tomu však podle všeho došlo až v době, kdy zde již hospodařili páni z Lipé. V tomto ohledu tudíž nelze vyloučit, že likvidace hradu mohla být součástí kampaně namířené proti odboji Ronovců. Král Jan v dubnu 1316 daroval zboží patřící k hradu městu Brnu jako vděk za akci, jíž se o likvidaci rozbojníků zasloužilo. Pár let po smrti posledního pána z Obřan tak vzal za své i jejich rodový hrad.⁶²

⁶¹ L. KONEČNÝ, *Dosavadní výsledky archeologického průzkumu hradu Obřan u Brna*, in: AH 2, 1977, s. 229–238; M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 452–453.

⁶² L. KONEČNÝ, *Dosavadní výsledky archeologického průzkumu*, s. 231; R. PROCHÁZKA, *Od Obřan k Novému hradu*, in: CaBo 4, 1994, s. 63; srov. CDM VI, č. 100, s. 70 – 71; J. ŠILHAN, *Jindřich Heimburský*, in: VVM 20, 1968, s. 32, pokládal zprávu o rozbořeném hradu za dodatečnou vsuvku do *Většího Letopisu* a počítal s jediným dobytím.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Genealogické schéma známých počátků rodu, jeho větvení a rodokmen Bočkovy linie – pánů z Obřan. Vypracoval M. Plaček.
- Příloha č. 2: Hrad Obřany, půdorys podle L. Konečného. Upravil M. Plaček.
- Příloha č. 3: Rekonstrukci vzhledu hradu Obřany na konci 13. stol. nakreslil P. Šimeček.
- Příloha č. 4: Štít na pečeti Gerharda z Obřan z roku 1286 má nejčastěji používanou podobu rodového erbu. Foto z listiny. Uloženo v Národním archivu Praha, fond AČK Archiv České Koruny, inv. č. 27.
- Příloha č. 5: Pečeť Anežky z Úpy, dcery Bočka z Jaroslavíc a Eufémie z Křižanova, s aliančním znakem kombinujícím erby otce a manžela Vítka z Úpy, Rodenburku a Švábenic. Foto listiny z 12.4.1287. Uloženo v Moravském zemském archivu, fond E 8 Cisterciáci Žďár, inv. č. A 25.
- Příloha č. 6: Rekonstrukce půdorysu žďarského konventu na konci 13. století podle Z. Chudárka. (Založení a budování cisterciáckého kláštera... s. 79).
- Příloha č. 7: Půdorys města Moravského Krumlova na císařském otisku stabilního katastru z roku 1825 dokládá velkorysý zakladatelský záměr jak hradu, tak města. Publikoval K. Kuča (Města a městečka 4, s. 149).
- Příloha č. 8: Pokus o rekonstrukci podoby hradu v Moravském Krumlově na počátku 14. století. Vyhotoval M. Plaček.
- Příloha č. 9: Pohled na Moravský Krumlov v době okolo roku 1730 od jihovýchodu. Kresba ze sbírky Dismase z Hoferů. Uloženo v Archivu města Brna, fond V 3 Knihovna Mitrovského, Hofferiana, inv. č. 20/56.
- Příloha č. 10: Půdorys Křižanova se dvěma náměstími (tržišti) na mapě stabilního katastru z roku 1835 odráží rozdělení osady mezi dvě vrchnosti. Hrad a farní kostel zůstaly ve východní světské části. Uloženo v Moravském zemském archivu, fond D11.
- Barevná příloha č. I: Mapka majetkové držby v širším okolí Zbraslavi v polovině 13. stol., podtržena jsou centra zboží, u šlechtických predikátní osady. Legenda: zeleně je rámováno zbraslavské dominium (tečkovaně zisk Bočka z Jaroslavíc), modře državy pánů erbu beraních rohů (z Rosic a Čeblovic, z Příbrami a z Popovic), černě jsou vyznačeny hranice panství pánů erbu křídla (Tasovců), hnědě jiná soukromá držba (1 – křižanovské zboží, po Přibyslavovi Boček z Jaroslavíc, 2 – vladykové erbu zkřížených sekyrek, 3 – páni z Medlova, 4 – Ungarové, 5 – Hrutovci, 6 – Sirotkové, později Ronovci, 7 – páni z Budišova erbu zavinité střely, 8 – možné dědictví po Přibyslavovi z Křižanova, 9 – panství Rysov, 10 – vladykové z Plavče, 11 – rod erbu cimbuří), červená linka ohraničuje církevní zboží (1 – benediktini z Třebíče, 2 – oslavan-

ské cisterciačky, 3 – dolnokounické premonstrátky, 4 – premostráti z Louky, 5 – doubravnické augustiniánky, 6 – cisterciačky z Tišnova, 7 – benediktini z Rajhradu, 8 – cisterciáci ze Žďáru n. Sáz., 9 – johanitě, 10 – řád něm. rytířů, 11 – křižovníci ze Znojma-Hradiště, 12 – olomoucké biskupství), žlutě jsou vymezena zeměpanská území (vč. nedoložených vladyckých statků). Vypracoval M. Plaček.

*Miroslav Plaček – Peter Futák***Die Herren von Obřany****RESÜMEE**

Die Herren von Obřany stellen die älteste Linie der mächtigen Familie mit schwarzen Oberstreifen im silbernen Feld im Wappen dar (die Herren von Obřany, die Wladikas von Zbraslav, die Herren von Kunštát und wohl auch die Wladikas von Drnovice). Sie leiten ihre Herkunft von Boček, dem ältesten Sohn Gerhards von Zbraslav ab. Gerhard gehörte zu bedeutenden mährischen Würdenträgern. Spätestens seit 1234 war er Burggraf in Přerov. In den Jahren 1236–1240 bekleidete er dann die wichtigste mährische Burggrafenfunktion, jene des Burggrafen von Olmütz. Unter dem Titel seiner Funktionen legte er die Grundlagen des künftigen Besitzaufschwungs der Familie. Drei seiner vier Söhne reihten sich zu den ausgeprägtesten Persönlichkeiten der mährischen Geschichte des 13. Jahrhunderts. Bočeks jüngerer Bruder Smil von Střilky, Gründer des Zisterzienserklosters Smilheim bei Vizovice, war langjähriger Burggraf (1255–1273) im strategisch bedeutenden, an der Landesgrenze liegenden Brumov. Von dem jüngsten Bruder – Kuna – stammte die ruhmreichste Linie der ganzen Familie – die Herren von Kunštát.

Der Gründer der Familienlinie der Herren von Obřany, Boček, reihte sich bald zu den bedeutendsten Persönlichkeiten der mährischen Geschichte des 13. Jahrhunderts. Treu und hingebungsvoll diente er zwei Herrschern – Wenzel I. und seinem Sohn und Nachfolger Přemysl Otakar II. In den Jahren 1233–1235 war er königlicher Marschall, von 1234 bis 1240 diente er als Vertreter des Brünner Kammerherrn. Bočeks Namen ist jedoch vor allem mit dem Amt des Znaimer Burggrafen verknüpft; diese Funktion bekleidete er von 1238 bis zu seinem Tod im Dezember 1255. Kurz nach seiner Ankunft in Znaim heiratete er Eufemie, Tochter eines der reichsten mährischen Magnaten Přibyslav von Křižanov. Mittels seines Schwiegervaters beteiligte sich Boček an dem Prozeß, an dessen Ende die Gründung des Zisterzienserklosters in Žďár nad Sázavou stand. Da Přibyslav bereits während der Vorbereitungen der Klostergründung starb, brachte Boček das von ihm begonnene Werk zum erfolgreichen Ende.

Fast am Ende seines Lebens erfuhr Boček eine bedeutsame Würdigung. Der frischgebackene Herzog von Österreich und spätere böhmische König Přemysl Otakar II. vertraute ihm die Verwaltung der niederösterreichischen Grafschaft Pernegg an. Im Zusammenhang mit der Verwaltung der Pernegger Provinz erhielt Boček auch das Recht, lebenslang den Titel Graf von Pernegg (*comes do Bernekke*) zu verwenden. An den Seiten des böhmischen Königs Přemysl Otakar II. beteiligte sich Boček im Winter 1254/55 an dem Feldzug gegen die haidnischen Preußen. Kurz

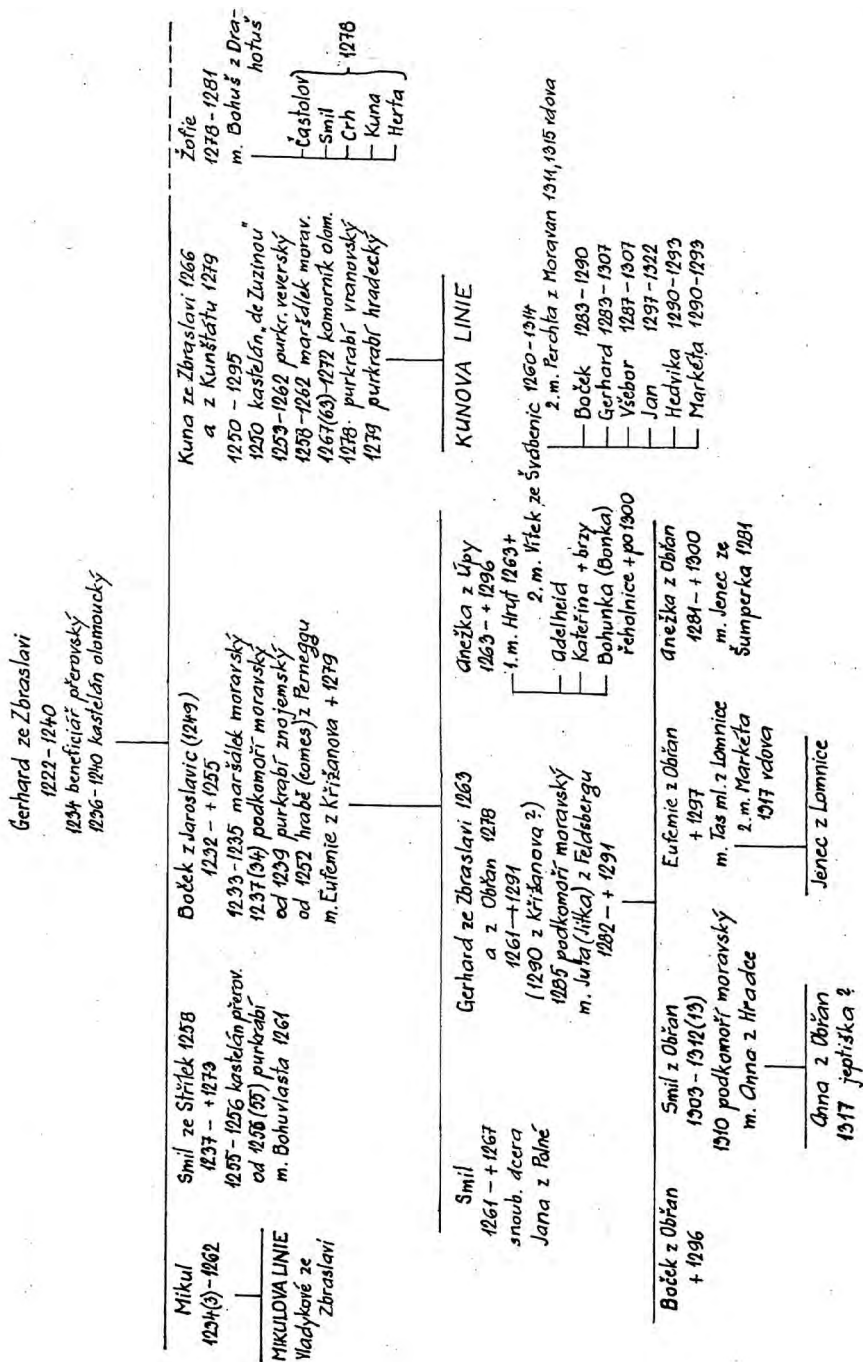

nach seiner Rückkehr aus Preußen starb Boček im Alter von ca 45 Jahren. Er hinterließ die Söhne Smil und Gerhard und die Tochter Anežka, verheiratet zunächst mit einem gewissen Hrut, später mit Vítek von Úpa (von Švábenice).

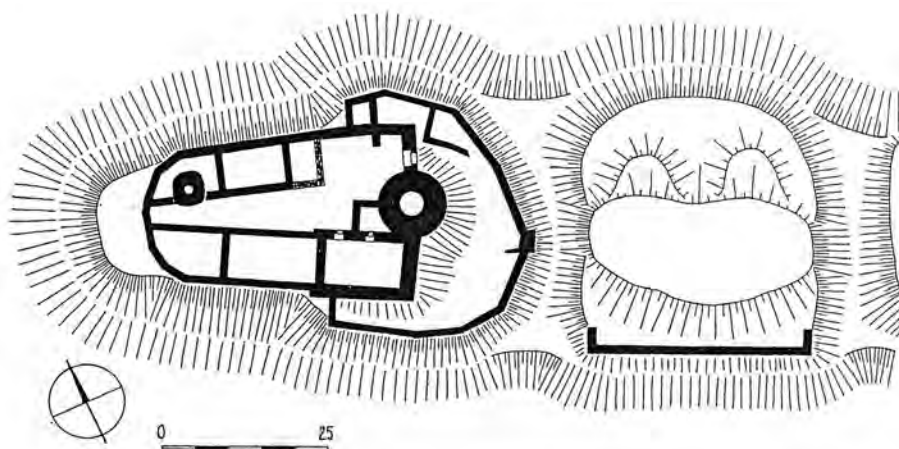
Nach dem baldigen Tod des älteren Bočeks Sohns Smil (†1267–68) wurde zum einzigen Erben des sämlichen Familienbesizes der jüngere Gerhard. Mit ihm sind die Anfänge der Burg Obřany verknüpft, die dieser Familienlinie der Herren mit Oberstreifen im Wappen den Namen gab. Obřany gewann zwar nach dem Ableben von Přibyslav von Křižanov schon Boček, wegen seiner Beschäftigung (Aufbau der Burg in Jaroslavice, Gründung des Klosters in Žďár) schaffte er jedoch den Aufbau der Burg nicht mehr. Dieser Aufgabe entledigte sich erst Gerhard, der seit 1278 „von Obřany“ betitelt wird. Gerhard versuchte, auf das Vermächtnis seines Vaters Boček anzuknüpfen. Auch er trat bald in Dienste des böhmischen Königs Přemysl Otakar II., an dessen Seiten er Ende August 1278 an der schicksalhaften Schlacht auf dem Marchfeld zwischen den Dörfern Jedenspeigen und Dürnkrut teilnahm. Nach der Rückkehr nach Mähren, inzwischen durch Albrecht von Sachsen besetzt, machte sich Gerhard auf den Weg des Widersachers, was ihm in den Jahren 1282–1283 mehrere Monate Haft einbrachte. Nach der Rückkehr des Königs Wenzel II. aus der Brandenburger Internation gliederte sich Gerhard wieder in das öffentliche Leben völlig ein. Im Jahre 1285 bekleidete er kurzfristig die Funktion des mährischen Unterkammerherrn. Allem Anschein nach wußte er aber der Verlockung des Geldes nicht zu widerstehen, das durch sein Amt floß. Sein Benehmen entging natürlich dem König Wenzel II. nicht. Gerhard wurde seines Amtes enthoben und im Februar 1286 gezwungen, sich auf dem Spielberg dem König zu unterziehen. Danach kehrte Gerhard in die hohe Politik nicht mehr. Er starb fünf Jahre später, im Jahre 1291. Er war, ähnlich wie sein Vater Boček, ca 45 Jahre alt.

Spätestens seit 1266 war Gerhard mit Juta, Tochter Alberos von Feldsberg aus der österreichischen Familie Kaldold verheiratet. Aus der Ehe stammten vier Kinder – Boček, Smil, Agnes und Eufemie. Von dem älteren Boček wissen wir praktisch nichts, öffentlich war er nicht tätig. Der jüngere Smil brachte es dagegen im Jahre 1310 bis zum mährischen Unterkammerherrn. Während der Unruhen und Wirren nach dem gewaltigen Tod des letzten böhmischen Königs aus dem Haus der Premysliden – Wenzel III. – stellte sich Smil an die Seite von Heinrich von Kärnten. Nachdem Heinrichs Rival Johann von Luxemburg die böhmische Krone erobert hatte, ging Smil ins österreichische Exil. Dort starb er wohl vor dem Jahre 1317. So ruhmlos, als Exulant, endete sein Leben der letzte männliche Angehörige der Familienlinie der Herren von Obřany. Unklarheiten herrschen um Smils Ehefrau, welche nach einigen Quellen die Tochter Uldrichs von Hradec, Anna, gewesen sein soll. Smil hinterließ einen einzigen Nachkommen – die Tochter Anna. Das beschlagnahmte oder heimfällige Eigentum der Herren von Obřany gewann später Heinrich von Lipá. Gerhards Tochter Agnes war mit Ješek von Šumperk und Eufemie mit Tas dem Jüngeren von Lomnice verheiratet.

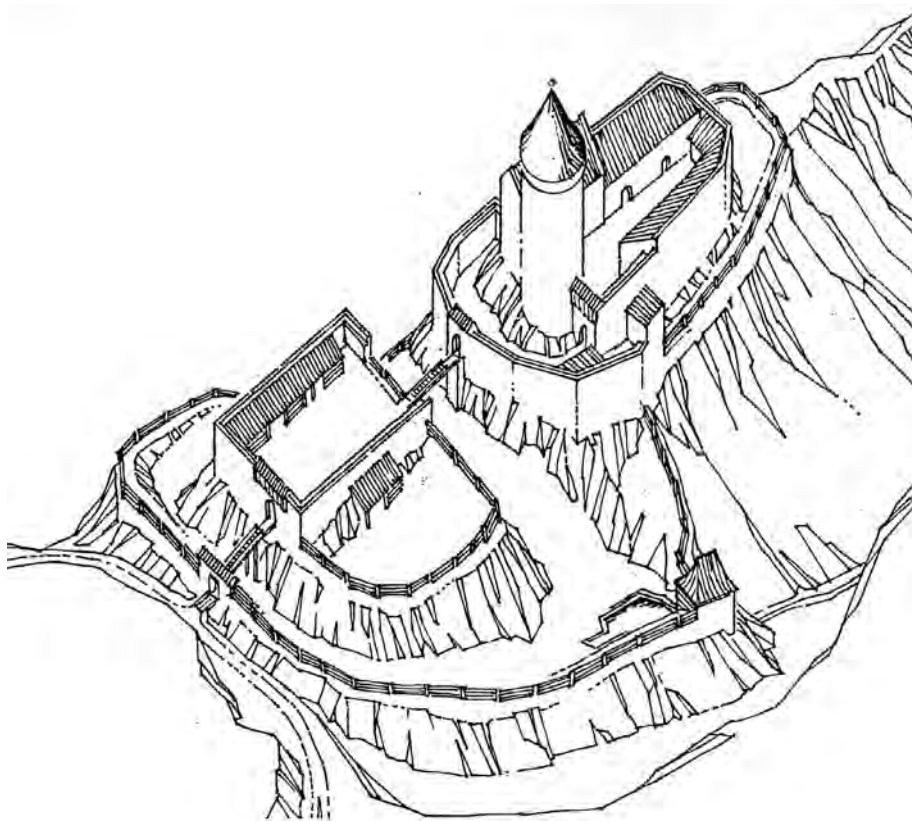
Die Herren von Obřany hinterließen erhebliche und dauerhafte Spuren. Zu den wichtigsten gehört ohne Zweifel das Zisterzienserkloster in Žďár nad Sázavou (Saar). Sie erbauten die Burgen in Jaroslavice (Joslowitz) und Obřany (Oberses) und beteiligten sich auf dem Aufbau der Burgen in Moravský Krumlov (Mährisch Kromau) und Křižanov (Krzizanau).

Příloha č. 1: Genealogické schéma známých počátků rodu, jeho větvení a rodokmen Bočkovy linie - pánů z Obřan.

Příloha č. 2: Hrad Obrány, půdorys podle L. Konečného. Upravil M. Plaček.

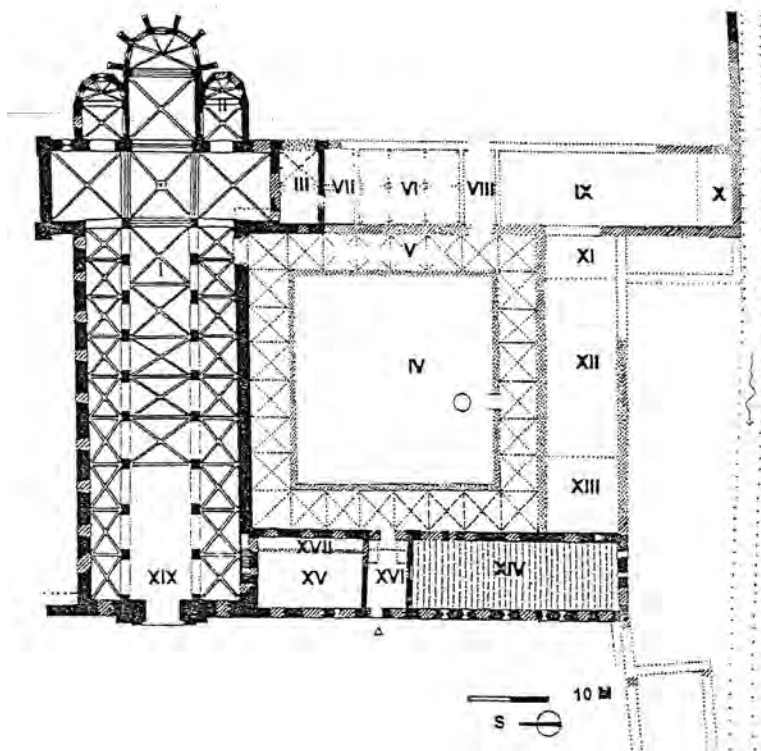
Příloha č. 3: Rekonstrukci vzhledu hradu Obrány na konci 13. stol. nakreslil P. Šimeček.

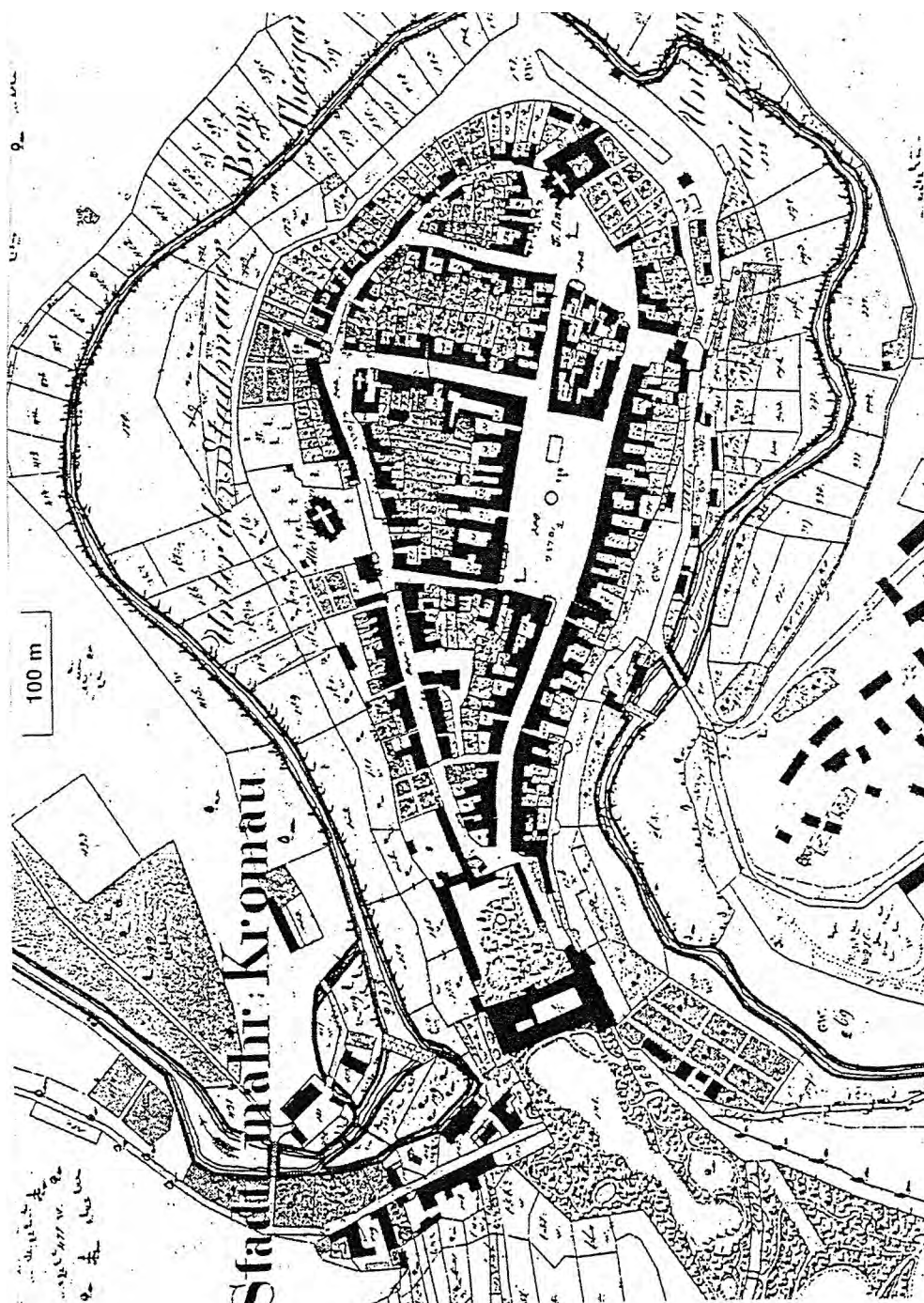
Příloha č. 4: Štít na pečeti Gerharda z Obřan z roku 1286 má nejčastěji používanou podobu rodového erbu.

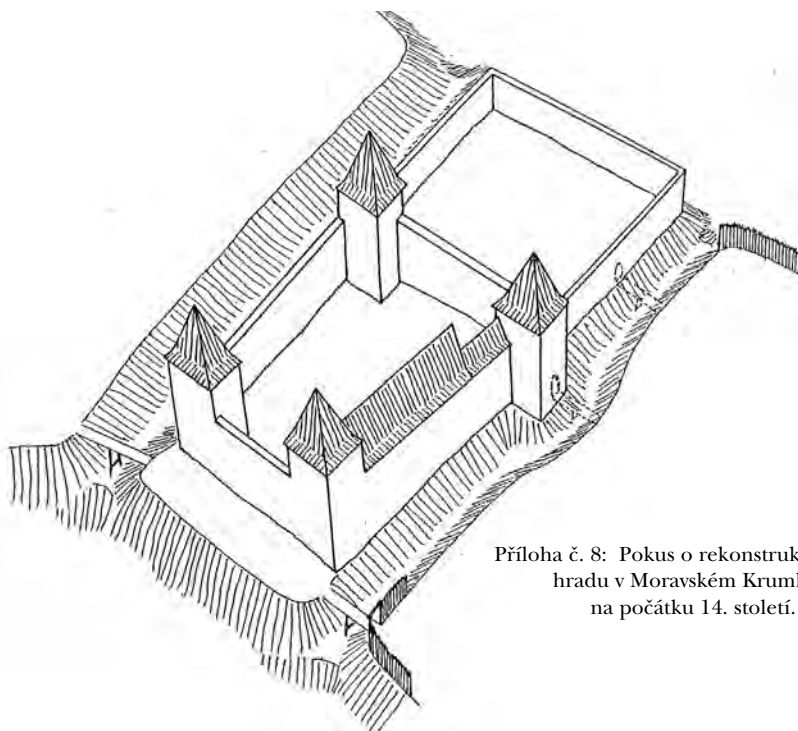
Příloha č. 5: Pečeť Anežky z Úpy, dcery Bočka z Jaroslavic a Eufémie z Křižanova, s aliančním znakem kombinujícím erby otce a manžela Vítka z Úpy, Rodenburku a Švábenic.

Příloha č. 6: Rekonstrukce půdorysu žďárského konventu na konci 13. století podle Z. Chudárka.

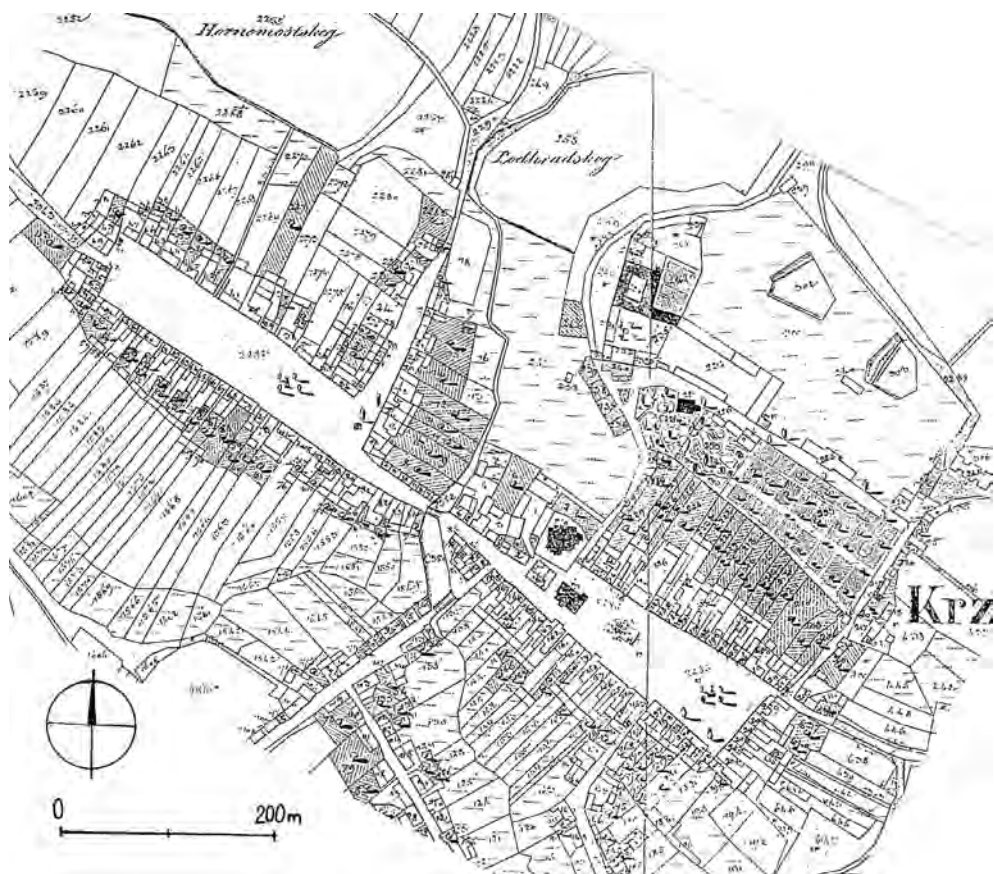
Příloha č. 7: Půdorys města Moravského Krumlova na císařském otisku stabilního katastru z roku 1825 dokládá velkorysý zakladatelský záměr jak hradu, tak města.

Příloha č. 8: Pokus o rekonstrukci podoby hradu v Moravském Krumlově na počátku 14. století.

Příloha č. 9: Pohled na Moravský Krumlov v době okolo roku 1730 od jihovýchodu.

Příloha č. 10: Půdorys Křižanova se dvěma náměstími (tržišti) na mapě stabilního katastru z roku 1835 odráží rozdělení osady mezi dvě vrchnosti. Hrad a farní kostel zůstaly ve východní světčné části.

Věra Šlançarová

STŘEDOVĚKÉ PRSTENY Z BRNA

Ačkoli prsteny podle závětí měšťanů i ikonografických pramenů patřily mezi běžné zlatnické zboží, nacházíme je v archeologickém materiálu poměrně zřídka. To, že se do dnešních dnů zachovalo prstenů málo, souvisí s tím, že prsteny stejně jako jiné zlatnické předměty byly ceněny nejen pro svou estetickou hodnotu, ale také jako drahocenná surovina, která mohla být využita pro výrobu nových, módnějších šperků, nebo mohla v nejistých dobách sloužit jako potřebná finanční rezerva.

V řecké a hlavně v římské antice měli zámožní občané právo nosit pouze železné prsteny – zlaté prsteny mohli nosit kněží,¹ podobně jako později senátoři.² Na rozdíl od antiky nebylo ve středověku nošení prstenu vyhrazeno jen určitým společenským vrstvám. Prsteny byly nošeny příslušníky všech vrstev a byly důležitým poukazem na stav a bohatství nositele, jemuž sloužily jako ozdoba, k pečetění listin a dopisů, k vyjádření náboženské horlivosti³ nebo smutku, na znamení lásky nebo zasnoubení a také jako amulet.⁴ Ve středověku byl prsten symbolem zasnoubení a svatby, a prsteny osázené drahými kameny byly používány k odhánění zlých událostí a nemocí. Zlomený prsten znamenal podle lidové víry porušení daných slibů a ztráta prstenu věštila neštěstí. Prsteny, jež symbolizovaly čest, věrnost a oddanost, se často používaly jako erbovní znamení.⁵

Prsteny můžeme rozdělit do několika kategorií podle jejich funkce a určení. Největší skupinu tvořily ozdobné prsteny rozmanitých forem jejichž hlavní úlohou bylo podtržení krásy a půvabu nositelky nebo nositele.

Jako odznak hodnosti majitele se již ve starověku používaly pečetní prsteny se zasazeným kamenem, do kterého byly vyryty různorodé motivy. V antice se jako náměty objevily kultovní, mytické scény, zvířata, rostliny a atributy jednotlivých božstev. Opětovný rozkvět těchto pečetních prstenů nastal znovu ve 13. až 15. století, kdy byl do kamene většinou vyryt erb nebo jméno majitele.⁶

Pro prsteny přátelské, milostné, snubní a zasnubní je charakteristický motiv přes sebe vložených rukou, který byl užíván již v antickém Římě. Dalšími oblíbenými motivy této skupiny prstenů byly uzly lásky, srdce, holubičky apod. Úlohu zasnubního

¹ Odtud se odvozuje původ biskupských prstenů.

² Hans BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, Bratislava 1992, s. 241.

³ Mladý šlechtic na obraze Hanse Memlinga má na palci pravé ruky zlatý prsten, který kromě ozdobné funkce sloužil patrně i k pobožnosti. Srov. *Der Ring im Wandel der Zeit*, München 1981, s. 53.

⁴ Srov. *Der Ring*, s. 53.

⁵ H. BIEDERMANN, *Lexikón*, s. 241.

⁶ Tamtéž.

nebo snubního prstene mohl plnit i prostý prsten s očkem, jak můžeme vidět na kachli nalezené při výzkumu kláštera v Dolanech u Olomouce.⁷

Další skupinu představují hodnostářské prsteny, které byly znamením moci a důstojnosti držitele. Jednalo se o korunovační prsteny, cechovní prsteny, prsteny opatů a abatyší používané jako odznak jejich úřadu apod. Mezi církevní a náboženské prsteny náleží také biskupské prsteny,⁸ pontifikální prsteny kněží, prosté prsteny jeptíšek na znamení zasnoubení s Kristem, poutní prsteny a tzv. desítkové prsteny, které nahrazují růženec. Nejvýznamnější jsou tzv. prsteny papežské nebo rybářské, na nichž je vyobrazen sv. Petr vtahující rybářskou síť do člunu.⁹ Tento prsten je předáván papeži při jeho zvolení a po jeho smrti je rozlomen.¹⁰

Magická moc je přisuzována amuletovým prstenům, které byly často posázeny drahokamy a měly chránit před neuhy a nemocemi, před uhranutím nebo jinými nebezpečími. Diamant ochraňoval před účinky jedu, rubín dodával vnitřní klid, safír byl symbolem nebeského štěstí, smaragd pozemské pohody, chalcedon znamením síly atd.¹¹ V této souvislosti se užívaly i jiné přírodní materiály například různé druhy dřev nebo zuby ulovených zvířat.

Také mnohé nápisy měly magický význam. Například citát z Lukášova evangelia „*On však prošel jejich středem a bral se dál*“ chránil majitele před zloději a násilníky.¹² O pomoc byli dále žádáni Tři králové,¹³ jejichž kult dosáhl v západní Evropě největší popularity v 14. a 15. století. Jsou uváděni jako patroni kupců a poutníků a jejich jména tvořila formulku proti nachlazení a za znovunalezení ztracených předmětů.¹⁴ Nejrozšířenější byly mariánské inskripce, ať už ve formě andělského pozdravení „*AVE MARIA*“,¹⁵ nebo „*O MATER DEI MEMANTO*“, jak můžeme vidět na bronzovém prstenu ve tvaru přezky nalezeném ve Strump Cross v Anglii, který byl vyráběn jako poutnický suvenýr.¹⁶ Poutnickým suvenýrem je i stříbrný prsten z poslední třetiny 13. století s nápisem „*ANNA MATER MARI(a)E*“ nalezený v zemnici při výzkumu města Děčína.¹⁷

⁷ Michal SLIVKA, *Vita contemplativa jako protiklad k vita activa*, in: *Archaeologia historica* (dále AH) 15, 1990, s. 65, obr. 12.

⁸ V 7. století bylo na synodě v Miláně ustanoveno, že světicí prsten biskupů musí být z čistého zlata s jedním drahým kamenem, který nesmí být rytý. Srov. *Der Ring*, s. 58.

⁹ Motiv vychází z Lukášova evangelia, L 5, 4–6: „*Když přestal mluvit, řekl Šimonovi: „Zajed' na hlubinu a spust' te znovu své síť k lovu!“ Šimon mu odpověděl: „Mistře, námáhali jsme se celou noc a nic jsme nechytili. Ale na tvé slovo spustím síť.“ Když tak učinili, zahrnují veliké množství ryb, až se jim síť trhaly.“*

¹⁰ Gerd HEINZ-HOHR, *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*, Praha 1999, s. 268.

¹¹ Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001, s. 204.

¹² Citát z Lukášova evangelia, L 4, 30.

¹³ Například na zlatém prstenu z 15. století uloženém v Britském muzeu v Londýně. Charles OMAN, *British Rings 800–1914*, London 1974, obr. 74:H.

¹⁴ Marian REBKOWSKI, *Kolobrzaska zapinka zdobiona motywem zlaczonych dloni, na tle podobnych znalezisk z polnocno-zachodniej Europy*, in: *Kwartalnik historii kultury materialnej* 3, 1988, s. 519.

¹⁵ Srov. *Der Ring*, s. 83, obr. 192.

¹⁶ Ch. OMAN, *British Rings*, obr. 75:G.

¹⁷ Tomáš VELÍMSKÝ, *K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích*, in: AH 23, 1998, s. 439–440.

Obraz Quentina Metsyse *Směnárník se svou ženou* (1514)¹⁸ ukazuje, že prsteny mohly sloužit i jako platidlo, respektive zástava. Na stole vidíme vedle hromádky mincí a perel dutou trubičku, na níž jsou navlečeny čtyři prsteny osázené různobarevnými kameny. Stejný typ prstene zdobí směnárníkův pravý ukazováček a také pravý malíček jeho ženy.¹⁹

To, jak byly prsteny nošeny, můžeme doložit z listin, dedukovat z náhrobků nebo obrazů, ale i z nálezových situací v hrobech. Prsteny se nosily nejen na ruku, ale i na pásu, na krku a na hlavě. Biblické texty dokládají nošení prstene na pravé ruce²⁰ i na šňůře kolem krku.²¹ Tato umístění potvrzují i pozdější středověké závěti měšťanů: „*prsteny všeli též chlubně na páteře (růžence) vedle tolarů, stříbrných grošů a jiných cetek; na jednom páteři korálovém, skůro 3 loket děli, viselo prstenů deset.*“²²

Řekové a Římané užívali pro nošení prstene nejprve prostředníček, pak palec a nakonec malíček.²³ Vyhýbali se ale ukazováčku, který platil za neušlechtilý prst.²⁴ Pravidlo, které by stanovovalo, na kterém prstu se mají prsteny nosit, však neexistovalo. Zatímco ženy i muži ve středověku nosili prsteny na palci, jak ukazuje Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy z roku 1430,²⁵ a na jednom prstu, v renesanci bylo běžné u dam i pánů nošení většího množství barevných prstenů na každém prstu. Příkladem může být portrét Levinia Memmningera vytvořený Michaellem Wolgemutem,²⁶ na němž vidíme pravou ruku ozdobenu prstenem na palci a prsteníčku a ruku levou ozdobenu na prsteníčku a malíčku. Dále byly prsteny nošeny na kloubech, na rukavicích,²⁷ pod rukavicemi nebo byly rukavice roztrženy tak, aby byl prsten vidět.²⁸ Pontifikální (biskupský) prsten se podle rituálu navlékal přes rukavici.²⁹ Archeologické prameny dokládají nošení prstenů na pravé i levé ruce,³⁰ přičemž se prsteny v hrobech vyskytují i v sekundárních polohách – například na pohřebišti u zaniklé vsi Narvice byl prsten nalezen u pravého lýtka pohřbené ženy a prsten z Koválova ležel u hlavy pohřbené ženy.

¹⁸ Musée du Louvre, Paris.

¹⁹ Vyobrazení například v *A guide to Louvre*, Paris 2005, obr. na str. 330.

²⁰ Jr 22, 24: „*Jakože jsem živ, je výrok Hospodinův, i kdyby byl Konjáš, syn Jójakímův, král judský, pečetiím prstenem na mé pravé ruce, strhnu tě odtamtud.*“

²¹ Gn 38,18: „*Otázal se: „Co ti mám dát jako zástavu?“ Odvětila: „Své pečetiído se šňůrkou a hůl, kterou máš v ruce.*“

²² Emanuel LEMINGER, *Umělecké řemeslo v Kutné Hoře*, Praha 1926, s. 2.

²³ *The British Museum. A-Z Companion*, London 2002, s. 270.

²⁴ Srov. *Der Ring*, s. 53.

²⁵ *Od Velké Moravy po dobu gotickou*, Praha 1999, s. 130.

²⁶ Kolem 1480–1490. Harry KÜHNEL (Hg.), *Alltag im Spätmittelalter*, Köln 1996, s. 302, obr. 369.

²⁷ U nás například Votivní deska Perchty z Boskovic. *Od Velké Moravy*, s. 130.

²⁸ Nancy ARMSTRONG, *Jewellery. An historical survey of British styles and jewels*, London 1973, s. 109.

²⁹ Takovýto prsten je uložen ve svatovítském pokladu, a i když tento prsten bývá v historické literatuře připisován patronu české země sv. Vojtěchu, rozborů kladou jeho vznik až do 12. století. Srov. Ivan MRÁZEK, *Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska*, Brno 2000, s. 99.

³⁰ Petr MALÍK, *Pohřební ritus na Moravě v období středověku* (rkp. diplomové práce uložené na ÚAM FF MU Brno), Brno 1995, s. 146.

Archeologické nálezy prstenů z Brna

Na brněnských lokalitách bylo doposud nalezeno dvacet pět prstenů, a to: čtyři prsteny u kostela sv. Jakuba na Jakubském náměstí, jeden na ulici Josefské, jeden na ulici Kopečné (u zaniklého kostela Všech svatých), devět v okolí bývalého cisterciáckého kláštera na Mendlově náměstí, osm na ulici Pekařské na Starém Brně a dva na náměstí Svobody.

Při výzkumu u kostela sv. Jakuba byl nalezen v sondě C3 v zásypu předpecní jámy vápenky z 13. století tyčinkový prsten s očkem (obr. 1).³¹ Do oka ve tvaru vysokého komolého jehlanu na čtvercové základně byl původně zasazen okrouhlý kámen nebo sklo. Prostor mezi přechodem oka a obruče byl patrně ještě zdoben jak plasticky, tak rytou výzdobou. Velmi podobný prsten pochází z plochy D5 (obr. 2). Tento byl nalezen v druhotné poloze v hrobovém zásypu, datovaném do 16. až 17. století. Zlatý kruhový tyčinkový prsten má oko tvarované stejně jako předešlý exemplář, s tím rozdílem, že vsazené zelené sklo je čtvercového tvaru. Základna oka je zdobena krátkými rytými čarami a v místě napojení oka na obruč je patrna další rytá výzdoba, která je však již poněkud setřena. Ze stejného místa pochází i jemný prstýnek se třemi drobnými uzlíčky na obvodu (obr. 3). Předmět byl nalezen v hrobu datovaném do 15. století. Poslední exemplář v tomto výčtu představuje jednoduchý kruhový prsten se zesíleným štítkem ve tvaru obdélníku, na kterém je nezřetelná rytina (obr. 4). Tento prsten pochází z hrobu, který je datován do 15. století.

Také při výzkumu na ulici Josefské byl v sondě I nalezen páskový prsten zdobený puncovanou výzdobou se štítkem v podobě tří oválů s geometrickou výzdobou (obr. 5). Částečně poškozený prsten je datován do 13. století.

Z prostoru pohřebiště u zaniklého kostela Všech svatých pochází stříbrný prsten tvořený třemi souměrnými kroužky (obr. 6). Každý kroužek má na jednom místě své obroučky drobné zvlnění. Při vhodném otočení kroužků do sebe „vlnky“ zapadnou a vytvoří se tak jeden prsten s jemným zdobným motivem. Prsten ležel v hrobě datovaném do 16. až 1. poloviny 17. století.

Při výzkumu bývalého cisterciáckého kláštera na Starém Brně bylo nalezeno devět exemplářů tohoto šperku, které jsou datovány rámcově do středověku.³⁴ První prsten byl zhotoven z bronzu a jeho povrch je mírně poškozen korozí. Jedná se o jednoduchý prsten kruhového průřezu, bez výzdoby, neuzavřený, s jedním koncem rovným a druhým mírně zahroceným (obr. 8). Druhý, patinovaný bronzový prsten, je tentokrát uzavřený, páskový s oválným štítkem. Obruč i štítek jsou bez výzdoby (obr. 9). Třetí, částečně patinovaný bronzový prsten, má štítek ozdoben rytým vzorem

³¹ David MERTA, *Brno, sanace podzemí, blok 41, Jakubské náměstí, parcela č. 44*. Předběžná zpráva o záchraném archeologickém výzkumu uložena v archivu brněnského pracoviště společnosti Archaia Brno, o.p.s., Brno 2001.

³⁴ Dana CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum starobrněnského kláštera*, in: AH 5, 1980, s. 335–336.

(obr. 10). Uprostřed štítku je vyryt čtverec se zprohýbanými stěnami, jehož rohy dosahují obvodu vyrytého kruhu. Ze středu stran vychází čtyři krátké čáry směrem do středu čtverce. Výzdoba připomíná stylizovanou rozetu. Téměř kruhový roztepaný štítek čtvrtého prstene je opět zdoben rytinou – tentokrát zvířete. Zvíře má ptáčí hlavu se silným zobákem, čtyři nohy s drápy a na hřbetě vidíme náznak křídel (obr. 11). Naproti tomu na zlomcích pátého prstene se nachází puncovaná výzdoba. Obvod celého pásku zdobí několik nerovných řad drobných vbíjených důlků, které tvoří různé geometrické motivy (obr. 12). Štítek šestého prstene ve tvaru nízkého jehlance s obdélnou základnou má ve středu kónický otvor pro zasazení kamene nebo skla, které se však nedochovalo (obr. 13). U dalších dvou prstenů se již výplň dochovala. Přední strana v pořadí sedmého prstene je mírně zesílená třemi stupňovitými schůdky a do středu je zasazeno modré kruhové vypouklé sklíčko (obr. 14). Zelenomodré kruhové vypouklé sklíčko vyplňuje očko osmého prstene, jehož štítek je tvořen jemným jehlancem s obdélnou základnou (obr. 15). Těsně u štítku jsou do rozšířené obroučky vyraženy po každé straně dva ozdobné důlky. Na ramenech prstene se nachází dvě kruhové jamky pro uložení dalších skel či kamenů. Bohužel právě v těchto částech je prsten rozlomen. Sklo bylo použito i v případě posledního prstene. Jedná se o úlomky prstenu, jenž je vytvořen tenkou trubičkou kruhového průřezu z modrého kobaltového skla. Jeho povrch je však zcela zkorodovaný.

Záchranný archeologický výzkum v areálu brněnské fakultní nemocnice u sv. Anny na Pekařské ulici přinesl také řadu objevů. Ze středověké vrstvy 4a v sondách D, E, F a G bylo získáno množství předmětů souvisejících s vybavením středověkého měšťana,³² mezi nimiž se vyskytlo i osm prstenů datovaných rámcově do 15. století. V sondě D byl nalezen měděný prsten s obdélným rozšířením v úzký štítek, na kterém byla pravděpodobně vytvořena rytá výzdoba (obr. 15). Prsten ze sondy E je tvořen dvěma spletanými dráty s osmibokým očkem se čtyřmi háčky, kterými byl pravděpodobně přichycen kámen nebo sklíčko (obr. 16). Sonda F obsahovala jednoduchý hladký kroužek s nízkým segmentovým průřezem obruče, na jehož vnější straně je vyryt drobný obrazec (obr. 17). Nejbohatší, co se týče nálezů prstenů, byla sonda G. Zde byl objeven další uzavřený kroužek s nízkým segmentovaným průřezem, tentokrát bez výzdoby (obr. 18), dále jednoduchý měděný páskový prsten s profilovanými okraji na lící straně (obr. 19) a prsten s kruhovou, jemně vroubkovanou obručí, který se dochoval bohužel jen z části (obr. 20). Obroučka dalšího prstene (obr. 21) je tvořena tenkou tyčinkou ovinutou drátkem a štítek znázorňuje vegetabilní motiv (hrozny, květ pomněnky (?)). Tento prsten je v části napojení štítku na obruč poškozený. Nejzajímavější nález představuje stříbrný páskový prsten (obr. 22), jenž má na kruhovém štítku plasticky provedeno gotické písmeno „F“,³³ které je orámováno taktéž

³² Rudolf PROCHÁZKA, *Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně – Pekařské ulici*, in: AH 15, 1990, s. 104.

³³ R. PROCHÁZKA, *Kovové předměty*, s. 105 uvádí písmeno „a“, ale patrně se jedná o chybu tisku.

plasticky provedeným kruhem. Štítek je k obruči připevněn krátkým kouskem plíšku a nedoléhá tedy přímo na ni. Prsten z tenkého plechu je značně zprohýbaný.

Do přelomu 13. a 14. století spadá bronzový prsten zdobený dvěma různobarevnými sklíčky, nalezený při záchranném archeologickém výzkumu tzv. Domu pánů z Lipé³⁵ na náměstí Svobody č. 17 (obr. 23).³⁶ Obroučka prstene je tvořena páskem, sklíčka jsou dnes oddělena. Další prsten z náměstí Svobody (č. 1) pochází z výzkumu jímky, jejíž materiál je předběžně datován do 16. až 17. století. Obroučka zlatého prstene je zdobena zesíleným oválným štítkem, v němž je zasazeno červené sklo. Profilování štítku pod sklem má podobu čtyřlístu (obr. 24).

Analýza prstenů podle tvaru a formy zdobení

Základní varianty tvoří prsteny s tyčinkovou nebo páskovou obroučkou. K těmto dvěma variantám ještě přibývají prsteny s obručí tvořenou tenkým drátkem či drátky, většinou spletenými. Prsteny jsou pak dále zdobeny, a to buď výzdobou rytou, punčovanou, plastickou výzdobou nebo mají očko určené k osazení drahým kamenem, či sklem.³⁸

Prsteny s tyčinkovou obručí

Nejjednodušší formu představují prosté prsteny s tyčinkovou obručí. Dva exempláře *s uzavřenou obručí a bez zdobných prvků* pocházejí z výzkumu v Pekařské ulici a jsou datované do 15. století. První prsten s obloukovitým průřezem obroučky (obr. 18) má průměr pouhých 15 mm a patřil patrně dítěti, naproti tomu průměr druhého prstene se segmentovým průřezem obroučky (obr. 17) měří 23 mm, což odpovídá dospělému člověku, pravděpodobně muži. Na tomto druhém prstenu byla vyryta do obroučky drobná značka, o které se ještě dále zmíním v kapitole o nápisech.

Ve výtvarném umění se s takovými prostými kroužky můžeme setkat například ve Velislavově bibli na kresbě, která ilustruje verše z knihy Genesis (Gn 24, 11–23). Rebeka dostává od Abrahamova sluhý darem vlasové kroužky a prsten, který si navléká na ukazováček levé ruky.³⁹

S tímto nejzákladnějším tvarem se setkáváme ve všech kulturách a časech. Prosté nezdobené uzavřené kroužky zhotovené z tyčinek kovu kruhového průřezu patří také

³⁵ Také tzv. Schwanzův palác.

³⁶ Marek PEŠKA, *Brno. Náměstí Svobody 17 „Dům pánů z Lipé.“* Nálezová zpráva uložená v archívu brněnského pracoviště Archaia Brno, o.p.s., Brno 2001.

³⁷ Zikmund WINTER – Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v zemích českých. Od dob nejstarších až po války husitské*, Praha 1892, 102.

³⁸ Vzhledem k tomu, že jsem v česky psané literatuře nenalezla podrobné popisy částí a typů prstenů, použila jsem při popisu prstenů terminologii uveřejněnou v knize *Šperk a součásti oděvu*, Nitra 1996.

³⁹ Je zajímavé, že v následující scéně, kde dar ukazuje matce, je prsten umístěn na prostředním prstu pravé ruky.

k jednomu ze základních typů mladohradištních prstenů.⁴⁰ Oproti mladohradištnímu kruhovému průřezu mají pozdější prsteny rozdílné průřezy obroučky, která se mění z kruhové na půlkruhovou, obloukovou nebo segmentovou, jak si můžeme všimnout na výše uvedených příkladech. S dvoukónickým průřezem obroučky se setkáváme například na zlatém prstenu z Anglie datovaném obdobím kolem roku 1300.⁴¹

Na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli byl nalezen prsten s nespojenými konci vytvořený z kruhové tyčinky. Takovéto *tyčinkové neuzavřené prsteny* datované do 12. až 13. století s rovnými i zahrocenými konci nacházíme například na pohřebišti v Skalke nad Váhom-Chochel (okr. Trenčín).⁴² Do časnějšího období patří analogie z pohřebiště v Čakajovcích (okr. Nitra)⁴³ a kruhového průřezu se zahrocenými konci je i zlatý prsten z časněpiastovské lokality Czersk v Polsku.⁴⁴ Brněnský příklad tohoto typu s jedním rovným a jedním zahroceným koncem byl objeven při výzkumu starobrněnského kláštera (obr. 7).

Torzovitá *rytá výzdoba* se zachovala na dvou prstenech, jejichž *štítek je vytvořen zesílením tyčinkové obroučky* roztepané do úzkého oválu nebo obdélníku v přední části. Oba nálezy jsou datované do 15. století – první pochází z Pekařské ulice (obr. 15), druhý z hrobu u zdi kostela sv. Jakuba (obr. 4). Na obou štítcích jsou patrný přesněji neurčitelné zbytky ryté výzdoby, v druhém případě by se snad mohlo jednat o schematické znázornění nějakého zvířete. Předobraz tohoto typu prstenů můžeme spatřovat v neuzavřeném prstenu s podobně rozšířeným štítkem nalezeném na pohřebišti v Nedanovcích-Krásne (12.–13. století, okr. Partyzánske).⁴⁵

K *tyčinkovým prstenům s plastickou výzdobou obroučky* náleží v tomto souboru tři exempláře. Zlomek vroubkovaného prstene byl nalezen na Pekařské ulici (obr. 20) a podobný vroubkovaný prsten s třemi stupňovitými schůdky, osazený modrým sklíčkem, byl objeven u starobrněnského kláštera (obr. 13). Tři nesterjné velké uzlíky, respektive válečky, zdobí prsten nalezený u kostela sv. Jakuba v Brně (obr. 3). Z ulice Pekařské pochází zajímavý prsten s obroučkou zhotovenou z jemné tyčinky kruhového průřezu omotanou drátkem, který je na štítku zdoben plasticky provedeným rostlinným motivem (obr. 21).⁴⁶

Do stejné skupiny tyčinkových prstenů bychom mohli zařadit i poněkud zvláštní prsten tvořený třemi kroužky, pocházející od zaniklého kostela Všech svatých

⁴⁰ Setkáváme se s nimi například na pohřebišti v Radomyšli u Strakoníc. Bořivoj NECHVÁTAL, *K nálezové problematice mladohradištního pohřebiště v Radomyšli u Strakoníc*, in: AH 22, 1997, s. 75, obr. 6:2.

⁴¹ Clare PHILLIPS, *Jewelry. From Antiquity to Present*, London 1997, s. 68.

⁴² Milan HANULIAK – Tamara NEŠPOROVÁ, *Rekonštrukcia stredovekého osídlenia v Skalke nad Váhom*, in: AH 26, 2001, s. 335, obr. 6:1–3.

⁴³ Mária REJHOLCOVÁ, *Výskum pohrebiska v Čakajovciach, okres Nitra*, in: AH 3, 1978, s. 265, obr. 2.

⁴⁴ Andrzej JANKOWSKI – Tomasz KURASIŃSKI, *The graves with bronze bowls in the area of Early-Piast Poland (10th/11th to 12th century). Issues of Slavic-Scandinavian contacts*, in: AH 28, 2003, s. 657, obr. 5:6.

⁴⁵ M. HANULIAK, *Možnosti a problémy*, s. 280, obr. 3:26.

⁴⁶ K těmto prstenům se mi dosud nepodařilo najít příslušné analogie.

(obr. 6). Jde pravděpodobně o tzv. zdvojený prsten,⁴⁷ tedy prsten tvořený dvěma nebo více spojenými kroužky, které zapadají do sebe.⁴⁸ Tyto prsteny se objevují v 15. století⁴⁹ a jejich variantu představují tzv. puzzle rings oblíbené zejména v 17. století. Puzzle rings byly tvořeny již větším počtem obrouček a složení různě tvarovaných prstenců dohromady představovalo malý hlavolam.⁵⁰ Zdobnější variantu tohoto prstene představuje v českých sbírkách exemplář z první poloviny 17. století.⁵¹ Prsten se skládá ze tří různě plasticky zdobených prstenců, z nichž krajní dva mají na obroučce ruku. Po spojení vzniká motiv sepnutých rukou, který je častý u prstenů snubních a zásnubních.

Prsteny s tyčinkovou obručí a očkem jsou v popisovaném souboru zdobeny – pokud se výzdoba zachovala – sklem. Na prstenu s vroubkovaným tělem ze starobrněnského kláštera se zachovalo drobné kruhové sklíčko vyrobené z modrého skla (obr. 13). Modrozelené sklíčko zdobí prsten ze stejné lokality a je zasazeno v očku ve tvaru nízkého jehlanu (obr. 14). Tento tvar, i když větších rozměrů, se objevuje i u dalšího tyčinkového prstenu z téže lokality. Formu výplně bohužel neznáme. Ve vysoké jehlancovité osazně prstenu datovaného do 13. století z kostela sv. Jakuba (obr. 1) se výplň sice také nedochovala, ale představu, jak vypadala, si můžeme udělat podle velmi podobného zlatého prstene z téže lokality (obr. 2). Tento druhý prsten, zdobený zeleným sklem, má však již pokročilejší tvary a hlásí se až do období 16. a 17. století. Prsteny s očkem ve tvaru vysokého jehlance se objevují kolem poloviny 13. století a udržují se i v dalších stoletích. Takovouto vysokou jehlancovitou osaznu můžeme spatřit například na prstenu z Nedanovců-Krásna datovaného do druhé poloviny 13. století.⁵²

Prsten z náměstí Svobody č. 1 (obr. 24) má osaznu ve tvaru čtyřlístu. Tento tvar se objevuje na konci 15. století a v nadcházejícím století se vyvinul v charakteristický zdobný prvek.⁵³ Bohatěji zdobenou variantu takového prstenu uvádí ve svém článku J. Koula.⁵⁴

Prsteny s páskovou obručí

Od tyčinkových prstenů se dostáváme k prstenům, jejichž obroučka je tvořena tenkým pružkem kovu. Tyto prsteny s páskovou obručí jsou velmi časté a vyskytují se v různých formách. B. Nechvátal na základě mladohradištního pohřebiště v Rado-

⁴⁷ Gimmel nebo gemmel ring.

⁴⁸ Anita MASON, *An Illustrated Dictionary of Jewellery*, Berkshire 1973, s. 159.

⁴⁹ Ch. OMAN, *British Ring*, London 1974, s. 38.

⁵⁰ A. MASON, *An Illustrated Dictionary*, s. 32 a 295–6.

⁵¹ Jan KOULA, *Nové prsteny sbírek musea království českého*, in: Památky archeologické 18, 1898–99, s. 411, obr. 8.

⁵² M. HANULIAK, *Možnosti a problémy*, s. 280, obr. E:20.

⁵³ A. MASON, *An Illustrated Dictionary*, s. 311.

⁵⁴ J. KOULA, *Nové prsteny*, s. 27, obr. 7.

myšli vyděluje dva podtypy páskových prstenů – ploché a štítkově rozšířené.⁵⁵ K prvnímu podtypu můžeme přiřadit prostý páskový uzavřený prsten s profilovanými okraji pocházející z ulice Pekařské, datovaný do 15. století (obr. 19). Také u tohoto typu se setkáváme s jeho předchůdci v dřívějších dobách – do období 10. až 11. století spadá nález prstene se zesílenými okraji z Milanovec (okr. Nové Zámky).⁵⁶

Druhý podtyp páskových prstenů se štítkem je v souboru zastoupen také několika exempláři. Nejprve je to prsten s nezdobeným štítkem z výzkumu starobrněnského kláštera (obr. 8). Výzdoba štítku se nejspíše nezachovala, stejně jako v případě podobného prstene ze Skalky nad Váhom.⁵⁷ Můžeme předpokládat, že prsten zdobil nějaký rytý motiv, tak jak je tomu v případě dalších obdobných prstenů.

Například motiv stylizované rozety nalezneme na prstenu ze starobrněnského kláštera (obr. 9). Vyobrazení stylizované rozety se objevuje již na štítkových prstenech z babického pokladu vročeného do let 1170–1240.⁵⁸ Setkáváme se s ní i na prstenu z Martina, který má podle M. Mácelové věrnou analogii v prstenu z hrobu v Dražovicích (okr. Nitra). Autorka tento typ prstenů podle doprovodného materiálu a celkového zhotovení klade do 12. až 13. století.⁵⁹

Ze starobrněnského kláštera pochází stejný typ prstene, tentokrát s motivem zvířete (obr. 10). Snad by se mohlo jednat o bájného ptáka fénixe, který v křesťanské symbolice představoval Krista a jeho zmrtvýchvstání.⁶⁰ Takovýto motiv spatřujeme i na exempláři z lokality Nedanovce-Krásno, který je vročen do 12. až 13. století.⁶¹ Motiv čtyřnohého zvířete je vyryt i do prstene z pohřebiště ve Skalce nad Váhom-Chocheľ a předmět je opět datován do 12. až 13. století.⁶²

Do stejného období patří i prsten s vyobrazením stylizovaného ptáka nalezený na pohřebišti v Martine.⁶³

Právě okolo poloviny 12. století se objevuje tento nový prvek elipsoidně až kruhovitě rozšířeného štítku, na jehož plošku je umístěn geometrický, rostlinný nebo zvířecí motiv. Obliba tohoto typu prstene velmi rychle roste a dosahuje posléze téměř dominantního postavení.⁶⁴ Na pohřebišti v Moravanoch nad Váhom-Ducové (okr. Piešťany) se v období 14. století objevují výlučně štítkové prsteny, přičemž se zde opakují

⁵⁵ B. NECHVÁTAL, *K nálezové problematice*, s. 71.

⁵⁶ M. HANULIAK, *Charakter etnických premií na území Slovenska v 10.–11. storočí*, in: AH 18, 1993, s. 33, obr. 3.

⁵⁷ M. HANULIAK – T. NEŠPOROVÁ, *Rekonštrukcia*, s. 335, obr. 6:16.

⁵⁸ Vilém HRUBÝ, *Raněstředověké poklady šperků na Moravě*, in: Časopis Matice moravské 45, 1960, s. 98, obr. 6.

⁵⁹ Marta MÁCELOVÁ, *Náčrt vývoja stredovekého šperku v 11. – 15. storočí v Strednoslovenskom kraji*, in: Stredné Slovensko 1, 1979, obr. na str. 111.

⁶⁰ Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů*, Praha 1998, s. 175.

⁶¹ M. HANULIAK, *Možnosti a problémy*, s. 280, obr. F:29.

⁶² M. HANULIAK – T. NEŠPOROVÁ, *Rekonštrukcia*, s. 335, obr. 6:9.

⁶³ M. MÁCELOVÁ, *Náčrt vývoja*, s. 111, obr. 9.

⁶⁴ M. HANULIAK, *Možnosti a problémy*, s. 277.

i motivy známé z 12. a 13. století.⁶⁵ Tento typ prstenů se v horizontu 14. až 15. století objevuje i na dalších lokalitách na Slovensku, ale na přelomu těchto století mizí a jsou nacházeny jen jednoduché páskové prsteny s obvodovým profilováním obroučky.⁶⁶

Další *páskový prsten*, zdobený tentokrát *puncovanou výzdobou*, byl nalezen při výzkumu na ulici Josefské v Brně (obr. 5). Prsten datovaný do 13. století má na třech oválných polích opakující se geometrický motiv, který vytváří soustavu křížků. Stejný motiv můžeme najít také na prstenu ze Skalky nad Váhom, datovaný do 12. až 13. století.⁶⁷ Tato geometrická puncovaná výzdoba páskových prstenů vychází již ze slovanských tradic 9. a 10. století a udržuje se až do 13. století.⁶⁸ Což platí i pro puncovaný prsten ze starobrněnského kláštera (obr. 11), jehož výzdobné prvky je možno přirovnat k zdobným motivům na prstenech nalezených na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli u Strakonice.⁶⁹

Velmi zajímavý stříbrný páskový prsten (obr. 22) zdobený *plastickou výzdobou*, který byl objeven na Pekařské ulici v Brně, má na svém štítku vyhotoveno písmeno F, které patrně odkazuje na majitele tohoto šperku. S největší pravděpodobností se nejedná o pečetní prsten, neboť tenký štítek je s obroučkou spojen malým kouskem plechu, který by se při tlaku deformoval.

Prsteny zdobené drahými kameny, respektive skly můžeme najít i mezi prsteny s páskovou obroučkou. Exemplář takového prstene s očkem s páskovou obroučí z přelomu 13. a 14. století byl nalezen při výzkumu Domu pánů z Lipé (obr. 23). Dvě sklíčka, která se vzájemně překrývala, byla upevněna do čtvercového lůžka tvořícího štítek prstenu.

Prsteny s drátěnou obroučí

Prsten s obroučí spletenou z drátů s očkem pochází z Pekařské ulice (obr. 16). Obroučka spletená ze dvou drátků je zakončena osmihraným očkem se čtyřmi trojúhelníkovými drápky, které sloužily k uchycení ozdoby, jež se bohužel nedochovala. U prstenů tvořených pletením nebo zkroucením dvou až šesti drátů můžeme najít slovanský základ.⁷⁰

⁶⁵ Alexander RUTTKAY, *Prvky gotickej módy v odevu a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska*, in: AH 14, 1989, s. 373.

⁶⁶ A. RUTTKAY, *Prvky gotickej módy*, s. 373.

⁶⁷ M. HANULIAK – T. NEŠPOROVÁ, *Rekonštrukcia*, s. 335, obr. 6:7.

⁶⁸ A. RUTTKAY, *Problematika výroby a výskytu dekoratívnych kovových predmetov na území Slovenska v stredoveku*, in: AH 8, 1983, s. 357.

⁶⁹ B. NECHVÁTAL, *K nálezové problematice*, s. 77, obr. 7.

⁷⁰ A. RUTTKAY, *Problematika výroby a výskytu dekoratívnych kovových predmetov na území Slovenska v stredoveku*, in: AH 8, 1983, s. 357.

Skleněné prsteny

Zvláštní kategorií tvoří prsteny vyráběné ze skla. Z brněnských lokalit se dochovaly pouze zlomky kobaltově modrého skleněného prstenu pocházející z výzkumu starobrněnského kláštera. V období raného středověku byla střediskem výroby skleněných prstenů především Kyjev s četnými kláštery a na území Polska pak zejména Gdaňsk, Wolin, Opolí a Wratislav. Podle R. Nekudy spadá výskyt skleněných prstenů do období od začátku 10. století do konce 13. století.⁷¹ Barevná škála se pohybovala od sytě zelené, žlutozelené, citronově žluté, šedohnědé, modrozelené až po černou barvu.⁷² Prsteny mohly být zdobeny obvodovými čarami nebo esovitým ornamentem. V Opoli se setkáváme i s emaillem vloženým do skla.⁷³

Materiál a výrobní postupy

Nejčastějšími materiály, ze kterých byly prsteny ve středověku vyráběny, bylo zlato, stříbro a měď včetně slitin – bronzu (měď a cín) a mosazi (měď a zinek). Písemné prameny dokládají zejména užití drahých kovů,⁷⁴ přičemž ve 12. a 13. století bylo rozšířenější stříbro a v pozdním středověku se opět začalo častěji užívat zlato.⁷⁵

V popisovaném souboru se nejčastěji vyskytují prstýnky vyrobené z bronzu a z mědi,⁷⁶ neboť „díky dostatečné pevnosti a kujnosti a dostupnosti základních surovin, i poměrně jednoduché technologii výroby byla bronzovina nesporně nejvhodnějším materiálem k masové produkci okras.“⁷⁷ Výskyt drahých kovů je sporadičtější – v souboru se vyskytly dva zlaté a tři stříbrné prsteny, přičemž užití těchto drahých kovů je záležitostí pozdějšího období. Dále byl jeden prsten vyroben ze skla.

Technika výroby prstenů se také odvíjela od zpracovávaného materiálu – měkkí měď se zpracovávala tepáním, tvrdší bronz a zvonovina byly vhodné k odlévání.⁷⁸ Představu o této zlatnické technice si můžeme vytvořit díky unikátnímu nálezu kadlubu na odlévání štítkových prstenů ze Sitna.⁷⁹ Do odlévací části kadlubu z andezitového tufu vedou čtyři kanálky, kterými vtékal kov do středu kamene, kde byly vyryty dva kruhové štítky s geometrickou výzdobou.⁸⁰ Technika odlévání se užívalo i pro prsteny

⁷¹ Rostislav NEKUDA, *Mstěnice 3. Zaniklá ves u Hrotovic*, Brno 2000, s. 281.

⁷² R. NEKUDA, *Mstěnice 3*, s. 280–281

⁷³ Włodzimierz HOŁUBOWICZ, *Opole w wiekach X. – XII*, Katowice 1956, s. 273, obr. 120.

⁷⁴ Z. WINTER – Č. ZÍBRT, *Dějiny kroje*, s. 372.

⁷⁵ *Der Ring*, s. 55.

⁷⁶ Výčet však není úplný, neboť materiál nebyl určen u všech předmětů.

⁷⁷ M. HANULIAK, *Možnosti a problémy*, s. 282.

⁷⁸ *Středověké umělecké řemeslo ze sbírek UMPRUM v Praze*, Praha 1986, s. 18.

⁷⁹ V katastru obce Ilija (okr. Žiar nad Hronom). Jozef LABUDA, *Nález polovice kadlubu na odlevanie štítkových prstňov na Sitne*, in: *Archeologické rozhledy* 39, 1987, s. 685–686.

⁸⁰ Kadlub byl objeven v nálezové vrstvě vymezené 12. až 14. stoletím a podle analogií bylo datování zpřesněno na 13. až 14. století.

s očkem, jak potvrzuje nález kadlubu z filakovského hradu.⁸¹ Hotový tepaný nebo litý výrobek zdokonalovali zlatníci cizelováním za pomoci rydel, dlát a pilníků. Při této práci se odstraňovaly různé povrchové nerovnosti, švy a hrany po odlévání.⁸²

Další technikou, se kterou se v uvedeném souboru setkáváme, bylo puncování, jak dokládá exemplář z Josefské ulice a z kláštera na Starém Brně. Při něm byly dekorativní ornamentální pásy hvězdiček, kroužků a čar na prstenu zhotovovány pomocí zvláštních razidel.⁸³

Dekorativnosti středověkých prstenů se dosahovalo kameny – způsoby a různorodostí jejich osázení. Tyto drahé kameny byly velmi často napodobovány ve skle, s čímž se setkáváme právě na popisovaných prstenech. Sklo však nebylo na počátku středověku považováno za méněcenný artikl. Nálezy z Prahy, Mostu a Brna nasvědčují tomu, že sklo až do sklonku 13. století zůstalo zbožím vzácným, i když ne již natolik, aby bylo omezeno výlučně na nejvyšší společenské vrstvy.⁸⁴ Starší skleněné imitace (před polovinou 14. století) jsou nejspíše importy, dovezené do našich zemí nejspíše z Benátek nebo Paříže,⁸⁵ kolem poloviny 14. století již výrobky domácích hutí zcela převažují.⁸⁶ Od druhé poloviny 14. století se pak stala sklářská výroba imitací tak rozšířenou, že skleněné imitace ztrácely na hodnotě, jak můžeme usoudit ze řádu novoměstských zlatníků z roku 1378, který zlatníkům zakazoval zasazovat do prstene sklo. Rovněž podle znojemských cechovních artikulí nesměli zlatníci zasazovat „falešné kameny“.⁸⁷

Rozmach a vypělost domácí sklářské výroby ve 14. století i její nemalou výrobní kapacitu potvrzuje značný počet sklenářů usazených v některých městech. Z Brna máme z let 1343–1365 zprávy o čtrnácti sklenářských mistrech, jednom výrobcu skleněných korálů a jednom zrcadelníkovi.⁸⁸ Město se setkala i s benátskými mistry – ke specialistům dojíždějícím z Prahy na brněnský dvůr markaběte Jošta patřil benátský brusič drahých kamenů, který byl v Brně hostem v roce 1375.⁸⁹ Tento kamenář jistě ovládal i broušení skleněných imitací.⁹⁰

Barevná škála skel imitujících drahé kameny byla zpočátku omezená. Mezi běžnými draselno-vápenatými skly lze uvést sklo téměř bezbarvé, dále zelené, v různých odstínech od světlého až po jasně zbarvené a konečně sytě (kobaltově)

⁸¹ A. RUTTKAY, *Problematika*, s. 350, obr. 1.

⁸² Eva TORANOVÁ, *Výrobky domácích zlatníkův a pamiatky zlatníckych cechov v zbierkach slevenských múzeí*, Bratislava 1968, s. 23.

⁸³ E. TORANOVÁ, *Výrobky domácích zlatníkův*, s. 23.

⁸⁴ Eva ČERNÁ – Zdenka HIMMELOVÁ, *Sklo vrcholného a pozdního středověku 13. – poloviny 14. století*, in: *Středověké sklo v zemích Koruny české*. Katalog výstavy, Most 1994, s. 43.

⁸⁵ I. MRÁZEK, *Drahé kameny*, s. 118.

⁸⁶ E. ČERNÁ – Z. HIMMELOVÁ, *Sklo vrcholného a pozdního středověku*, s. 45.

⁸⁷ I. MRÁZEK, *Drahé kameny*, s. 118.

⁸⁸ Karel HETTES, *Sklářství*, in: *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*. Praha 1974, s. 254.

⁸⁹ Jakub VÍTOVSKÝ, *Umělci v jihomoravských městech*, in: *Od gotiky k renesanci*. Katalog výstavy. II. Brno. Brno 1999, s. 23.

⁹⁰ I. MRÁZEK, *Drahé kameny*, s. 118.

modré. V případě olovnaté skloviny šlo o tóny žluté a zelené. Úzký výběr barevných skel byl proto rozšiřován použitím barevných fólií podkládaných pod kameny vybroušené ze skla čírého. Na sklonku 14. století byli skláři schopni úspěšně tavit i sklo růžové až fialové, stejně jako sklo červené.⁹¹

Ačkoli popisovaná kolekce obsahuje mnoho prstenů s očkem, do kterých byl pravděpodobně zasazen kámen nebo sklo, dochovalo se jich kompletních jen velmi málo. Nejčasnější výskyt modrého skla vidíme na nálezů z Domu pánů z Lipé v Brně. Jednalo se vlastně o dvě sklíčka, menší modré obdélné sklíčko a větší průhledné sklo téměř čtvercového tvaru, které jej překrývalo. Toto řešení bylo zvoleno patrně pro nedostupnost a vzácnost modrého skla v době vzniku prstene, tedy na přelomu 13. a 14. století.

Modré sklo bylo taktéž uplatněno při výzdobě prstene z výzkumu bývalého cisterciáckého kláštera na Starém Brně, kde bylo využito jako ozdobení kruhové osazny bronzového prstene a k výrobě celého prstene. Ze stejné lokality pochází i modrozelené očko zasazené do bronzového prstene. Se zeleným sklem se setkáváme na novověkém zlatém prstenu z hrobového zásypu u kostela sv. Jakuba a sklo červené bylo použito k ozdobení prstene z náměstí Svobody.

Materiálová skladba byla tedy různorodá a patrně dokumentuje rozdílnost společenského postavení nositelů šperků – obecně se zlaté a stříbrné prsteny častěji vyskytovaly na církevních místech nebo ve městech, v zaniklých vesnicích jsou nacházeny jednoduché bronzové prsteny.⁹²

Provenience a datování

S materiálem souvisí i otázka provenience, která v těchto případech bývá velice komplikovaná – drobné movité předměty se často dostávaly do velkých vzdáleností od místa svého původu, ať již prostřednictvím obchodu nebo jako dary, popřípadě následovaly na cestách svého majitele. Určující nemusí být vždy ani případný rozbor materiálu, neboť zlatníci mohli surovinu získávat z nejrůznějších zdrojů, což se týká zejména drahých kamenů, i když větší podíl v jejich produkci patrně zaujímalá místní surovina. V jistých případech můžeme vystopovat alespoň vlastníka prstenu, a to tehdy, je-li na prstenu vyryto jeho jméno nebo erb, nebo byl-li prsten nalezen v hrobě dotyčného.⁹³

Také datování prstenů je obtížné. Mnoho prstenů bylo ztraceno a byly často znovu nalezeny bez doprovodného materiálu. K přesnější dataci nám může pomoci stylis-

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Věra ŠLANCAROVÁ, *Středověké prsteny ze sbírek jihomoravských muzeí a institucí*, rkp. seminární práce uloženy na ÚAM FF MU Brno, Brno 2003.

⁹³ Srov. *Der Ring*, s. 54.

tický rozbor předmětu a použité zlatnické techniky a způsoby výroby. Nejpřesněji jsou ovšem prsteny datovány materiálem nalezeným v téže stratigrafické vrstvě.⁹⁴

Nápisy a značky

Častým prvkem, který se na prstenech objevuje, jsou nápisy nebo jednotlivá písmena či značky. Na pečetních prstenech byl nápis většinou umístěn na štítku, u ozdobných prstenů na obroučce. Pokud byl prsten na vnější straně zdoben, pak byla inskripce umístěna dovnitř, což se od 16. století stalo pravidlem a nápis byl vyryt ve vnitř, i když plocha nebyla dekorována.

Paleografický rozbor druhů a formy písma ukazuje, že ve 13. a na počátku 14. století byla oblíbena lombardská kulatá písmena, která se příležitostně udržela i do pozdního středověku. V 2. polovině 14. století se objevilo hranaté gotické písmo nazývané fraktura,⁹⁵ která byla používána až do raného 16. století, a to i v severní Evropě. Jazyk nápisů může poskytnout představu o zemi původu, obzvláště pokud se jedná o nápis v národním jazyce. Nápisy v latině, především citáty z Bible, se však nedají lokalizovat.⁹⁶

Kromě náboženských přípisů se na prstenech často vyskytují jména jejich majitelů. Z našich sbírek jsou známy exempláře uložené v pražských muzeích: na zlatém prstenu nalezeném v parku v Kostomlatech je vyryto jméno „ZVENIZSLAVA“ a na dalším zlatém prstenu ze Zběčna u Křivoklátu se znakem havrana na štítě je minuskulním písmem „GIRZI Z ROZTOK“.⁹⁷ Na vlastníka pravděpodobně ukazuje i minuskulní písmeno „K“ vyryté na prstenu ze Mstěnic. V. Nekuda připisuje tento prsten Kateřině, dceři Miloty ze Mstěnic, která na tvrzi žila právě na konci 14. století. Ke jménu majitelky odkazuje pravděpodobně i prsten s motivem spojených rukou a minuskulním písmenem „M“ z hradu Rokštejna.⁹⁸ Také písmeno „F“ zdobící štítek prstene nalezeného na Pekařské ulici v Brně (obr. 22) může být iniciálou majitele. Jednotli-

⁹⁴ Nejsnáze zařaditelné bývají nálezy datované mincí – tato data je ovšem nutno chápat jako data *ante quem*, jelikož šperk mohl být vytvořen někdy i podstatně dříve, než byla vyražena mince, spolu se kterou byl nalezen v dané vrstvě. Mince vypovídá o tom, kdy byl prsten ztracen, ale nikoli už o tom, kdy byl vytvořen.

⁹⁵ Srov. *Der Ring*, s. 54.

⁹⁶ Tamtéž, s. 54–55.

⁹⁷ J. KOULA, *Nové prsteny sbírek musea král. Českého*, in: Památky archeologické 18, 1889–99, s. 410.

⁹⁸ Na konci 14. století totiž podstoupil Jošt Lucemburský zadlužené rokštejnské panství Hynku z Valdštejna a Nistějky a na hradě se usadil jeho syn Jindřich, přičemž jistý podíl na hradě měla i jeho sestra Machna, která se provdala za Zikmunda z Křižanova. Je tedy možné, že milostný prsten s motivem stisknutých dlaní mohl být svatebním prstenem právě Machny a Zikmunda. Srov. Miroslav PLÁČEK, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 301.

⁹⁹ Josef BLÁHA, *Kovy*, in: Od gotiky k renesanci. Katalog výstavy. III. Olomouc. Brno 1999, s. 631, obr. 631.

¹⁰⁰ Dana STEHLÍKOVÁ, *Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví*, Praha 2003, s. 563.

¹⁰¹ Srov. *Der Ring*, kresby na s. 57, obr. 10 a foto s. 78, obr. 169, 170.

vá písmena však mohla plnit i magický účel, jak o tom svědčí majuskulní písmena na prstenu z 15. století nalezeném na Denisově ulici v Olomouci.⁹⁹

Ačkoli se na zlatnických pracích příležitostně vyskytuje značení – například značky mistrovské, na našem území doložené již ke konci 14. století,¹⁰⁰ dále značky výrobní, prubířské, jakostní, prepisovací aj., zůstávají obvykle zlatnické práce až do 60. let 17. století anonymní. Proto se jako neobvyklá jeví rytá značka na hladkém prstenu z 15. století objeveném na Pekařské ulici v Brně (obr. 17). Spíše než spřezku iniciál mistrovské značky připomíná značka na brněnském prstenu abstraktní tvary rytých kupeckých značek na štítcích pečetních prstenů,¹⁰¹ avšak v případě brněnského prstene je znak vyryt do obroučky a nemůže tak plnit funkci pečetidla.

Závěr

Prsteny nalezené při archeologických výzkumech ve městě Brně pochází převážně z vrstev vymezených 13. až 15. stoletím, s tím, že do tohoto přehledu byly zahrnuty i tři prsteny novověké. Šperky byly součástí hrobových celků, sídlištních vrstev, ale i zásypů výrobních zařízení. Prsteny v sledovaném souboru můžeme rozdělit podle třech základních typů obrouček – tyčinkových, páskových a spletených z drátů, jejichž průměr kolísá od 14 mm do 23 mm. Výzdoba těchto prstenů je značně variabilní. Rytá výzdoba se uplatňuje na štítcích (například v podobě stylizované rozety či zvířete) nebo obroučích (písmena, značky, geometrické ornamenty). Na dvou exemplářích byla při výzdobě užita technika puncování. Plastická výzdoba se uplatnila ve formě vroubkování obroučky, vegetabilních motivů nebo ve tvaru písmen. Jistou zvláštnost pak představuje plasticky zdobený prsten skládající se ze tří obrouček. Některé prsteny mají očko nebo očka určená pro zasazení drahých kamenů či sklíček. Drahé kameny se však v tomto souboru nevyskytují, většinu dochovaných výplní tvořilo sklo. Výše zmíněné ozdobné prvky mohly být také vzájemně kombinovány – například očko a dále plastická a rytá výzdoba na ramenech prstene. Výzdoba byla doplněna i písmeny, která pravděpodobně odkazují k majiteli šperku, i když mohla mít i svůj magicko-ochranitelský význam. Nejčastěji byl pro výrobu tohoto šperku užit bronz, vyskytují se zde však i prsteny stříbrné a zlaté, a v jednom případě byly nalezeny zlomky skleněného prstene. U většiny popisovaných typů prstenů nalézáme jejich analogie již v dřívějších obdobích. Jednotlivé typy prstenů se v čase vyvíjely, ale tento šperk není příliš chronologicky citlivý, a proto se jeho přesnější datace odvíjí spíše od nálezových situací.

SEZNAM PŘÍLOH:

Katalog předmětů

Katalogová hesla jsou řazena podle místa nálezů, následuje popis tvaru, rozměry v mm, druh použitého materiálu, datace, místo uložení a inventární číslo.¹⁰²

- Barevná příloha č. II: **Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město)**, tyčinkový prsten vysokým jehlancovým očkem, výplň se nedochovala, průměr 20, výška 1, 13. století, Archaia Brno, o.p.s., A55/2001 – 222/5.
- Barevná příloha č. III: **Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město)**, tyčinkový prsten vysokým jehlancovým očkem, se zasazeným zeleným sklem, průměr 20–18, výška 1,5, zlato, sklo, 16.–17. století, Archaia Brno, o.p.s., A55/2001 – 3000/1.
- Barevná příloha č. IV: **Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město)**, prsten se třemi nestejně velkými uzlíky, respektive válečky po obvodu obroučky, průměr 17, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A55/2001 – 845/1.
- Barevná příloha č. V: **Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město)**, tyčinkový prsten s úzkým obdélným štítkem, na němž je patrná drobná rytina, průměr 18, výška 1,5, šířka štítku 5, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 55/2001 – 1887/1.
- Barevná příloha č. VI: **ul. Josefská (k.ú. Brno-město)**, páskový prsten zdobený puncovanou výzdobou se štítkem v podobě tří oválů, zprohýbaný, měď, 13. století, Archaia Brno, o.p.s., sonda I, sekt. Iuše.
- Barevná příloha č. VII: **ul. Kopečná (k.ú. Staré Brno) zaniklý kostel Věch svatých**, prsten tvořený třemi kroužky, průměr 18 – 20, stříbro, 16. – polovina 17. století, Archaia Brno, o.p.s., akce A043/2004.
- Barevná příloha č. VIII: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, tyčinkový neuzavřený prsten s kruhovým průřezem obroučky, jeden konec rovný, druhý mírně zahrocený, 21, síla kovu 2,5, bronz, středověk, Muzeum města Brna, 313944.
- Barevná příloha č. IX: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, páskový prsten s oválným štítkem, bez výzdoby, průměr 19, výška 4, průměr štítku 9, bronz, středověk, Muzeum města Brna, 313943.

¹⁰² Za poskytnuté údaje děkuji pracovníkům Archaia Brno, o.p.s. a pracovnícím archeologického oddělení Muzea města Brna.

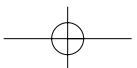
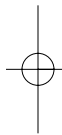
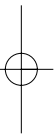
- Barevná příloha č. X: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, páskový prsten s téměř kruhovým štítkem, zdobený rytým vzorem – stylizovaná roseta (?), průměr 14, šířka kroužku 2,5, bronz, středověk, Muzeum města Brna, 313939.
- Barevná příloha č. XI: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, páskový prsten s rytým štítkem, na němž je vyobrazen motiv čtyřnohého zvířete s ptačí hlavou a křídly, průměr nelze stanovit, průměr štítku 11, síla obroučky 3, stříbro, středověk, Muzeum města Brna, 316054.
- Barevná příloha č. XII: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, zlomky páskového prstene s geometrickou puncovanou výzdobou, šířka pásku 6,5, bronz, středověk, Muzeum města Brna, 316053.
- Barevná příloha č. XIII: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, tyčinkový prsten s obdélníkovým jehlancovým očkem, výplň se nedochovala, průměr 19, síla obroučky 1, bronz, středověk, Muzeum města Brna, 319149.
- Barevná příloha č. XIV: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, část prstene s očkem, jehož přední strana je mírně zesílená třemi stupňovitými schůdky, na něž bylo posazeno modré skleněné očko, zachovaná délka 19, síla 1–4, bronz, modré sklo, středověk, Muzeum města Brna, 313940.
- Barevná příloha č. XV: **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, tyčinkový prsten s očkem se zasazeným modrým sklem, průměr 18, bronz, sklo, středověk, Muzeum města Brna, 319665.
- Bez přílohy **Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter**, úlomkyskleněného prstenu s kruhovým průřezem obroučky, nelze změřit, modré kobaltové sklo, středověk, Muzeum města Brna, 313938.
- Barevná příloha č. XVI: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, část tyčinkového prstene s úzkým obdélným štítkem – původně rytá výzdoba (?), průměr 20, výška 2, štítek 3, z obou stran štítku 1, měď, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452689 D/4a+příměs.
- Barevná příloha č. XVII: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, drátěný prsten splétaný ze dvou drátků s osmibokým očkem se čtyřmi háčky, výplň se nedochovala, průměr 18, výška 0,5, štítek 5, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452669 E(XIII–XIV)/3–4m/4a/b.
- Barevná příloha č. XVIII: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, tyčinkový prsten s nízkým segmentovitým průřezem obroučky, na vnějším obvodu rytá značka, průměr 23, výška 2, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452223 F/2–3m/VR4a.

- Barevná příloha č. XIX: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, tyčinkový prsten s obloukovitým průřezem obroučky, průměr 15, výška 2, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452165 G/9,5–10m/VR4a.
- Barevná příloha č. XX: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, jednoduchý páskový prsten s profilovanými okraji, průměr 18, výška 5, měď, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452445 G/12m/49.
- Barevná příloha č. XXI: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, část tyčinkového prstenu s jemně vroubkovaným tělem, průměr 18, výška 2, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452319 G/8m/4a.
- Barevná příloha č. XXII: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, tyčinkový prsten s obroucí obtočenou drátkem, šútek plasticky zdoben vegetabilním vzorem, průměr 20, výška 1, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452451 G/8m/4a.
- Barevná příloha č. XXIII: **ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno)**, páskový prsten se štítkem, na němž je plastická výzdoba a písmeno F, průměr 15, výška 4, průměr štítku 13, stříbro, 15. století, Archaia Brno, o.p.s., A 452528 G/7m/4a.
- Barevná příloha č. XXIV: **náměstí Svobody č. 17 (k.ú. Brno-město) – Dům pánů z Lipé**, páskový prsten s očkem, do něhož bylo zasazeno bílé a modré sklíčko, průměr 19, výška 4, 13./14. století, Archaia Brno, o.p.s., A191/2000 – 109/1.
- Barevná příloha č. XXV: **náměstí Svobody č. 1 (k.ú. Brno-město)**, tyčinkový prsten s očkem se zasazeným červeným sklem (?), průměr 18,5–16, výška 4–1,5, zlato, 16. – 17. století, Archaia Brno, o.p.s., akce A30/2005.

Autorem všech fotografií – Miloš Strnad, Muzeum města Brna.

*Věra Šlancarová***Mittelalterliche Fingerringe aus Brünn****RESÜMEE**

Die bei archäologischen Grabungen in Brünn gefundenen Fingerringe stammen überwiegend aus Schichten aus dem 13.-15. Jahrhundert, wobei in diese Übersicht auch drei neuzeitliche Ringe einbezogen wurden. Der Schmuck war Bestandteil von Grabkomplexen, Siedlungsschichten sowie Ausfüllungen der Produktionsanlagen. Die untersuchten Fingerringe können nach drei Grundtypen der Reifen gegliedert werden – die stäbchenartigen, bandförmigen und aus Draht geflochtenen; ihr Durchmesser bewegt sich zwischen 14 und 23 mm. Die Verzierung dieser Ringe ist sehr unterschiedlich. Das gravierte Dekor kommt auf Schildern (z.B. in Form einer stilisierten Rosette oder eines Tieres) oder Reifen (Buchstaben, Zeichen, geometrische Ornamente) zur Geltung. Auf zwei Exemplaren wurde bei der Verzierung die Punzierungstechnik verwendet. Plastisches Dekor kam in Form der Kerbung des Reifens, der Pflanzenmotive oder Buchstaben vor. Eine Besonderheit stellt der plastisch verzierte Ring dar, der aus drei Reifen zusammengestellt ist. Einige Ringe weisen ein oder mehrere Augen vor, die für das Einsetzen von Edelsteinen oder Gläschen bestimmt waren. Edelsteine kommen aber in dieser Kollektion nicht vor, die meisten erhaltenen Ausfüllungen sind aus Glas. Die oben genannten Zierelemente können kombiniert sein – z.B. ein Äuglein und plastisches und graviertes Dekor auf den Ringarmen. Die Verzierung war auch mit Buchstaben ergänzt, die wahrscheinlich auf den Schmuckbesitzer hinweisen, obwohl sie auch eine magische oder schützende Rolle gespielt haben können. Am öftesten wurde für die Schmuckherstellung Bronze gewählt, es kommen aber auch Silber- und Goldringe vor, in einem Fall wurden Fragmente eines Glasrings gefunden. Bei den meisten beschriebenen Ringtypen sind Analogien in früheren Perioden zu finden. Einzelne Ringtypen entwickelten sich im Laufe der Zeit, aber diese Schmuckart ist nicht allzu chronologisch empfindlich und daher hängt ihre Datierung eher von den Befunden ab.

Tomáš Černušák

KLÁŠTERNÍ ŠKOLA DOMINIKÁNŮ U SV. MICHALA V BRNĚ V NOVOVĚKU

---

1. Školství a vzdělanost v dominikánském řádě

V dominikánském řádě školství a vzdělanost představovaly vždy důležité součásti řádového života. Již zakladatel řádu, španělský kanovník a později potulný kazatel sv. Dominik († 1221), vtělil do této instituce pravidlo, aby při každém klášteře existovala konventní škola, vedená pověřeným a k tomuto účelu připraveným lektorem. Škola mohla sloužit i zájemcům z okolí daného klášteře, tedy také studentům světským. Jejím primárním účelem však bylo vždy připravovat z dominikánských řeholníků teologicky fundované kazatele, kteří by dobře dokázali obhájit a vysvětlit jednotlivé prvky katolické doktríny. Jednoduchým způsobem tento vzdělávací cíl definoval již jeden z prvních nejvyšších řádových představených (označovaných jako magistři řádu) blahoslavený Humbert z Romans (1254–1263): „*Studium enim est ordinatum ad praedicationem, praedictio ad animarum salutem, quae est ultimus finis.*“ (Studium je zaměřeno ke kázání, kázání ke spáse duší, která je posledním cílem.) Podle představy sv. Dominika měl nový typ vzdělaného řeholníka dokázat o pravdách víry vydávat svědectví nejen svým slovem, ale i příkladem svého života. Studium a z něho vyplývající doktrinální kazatelství se tedy ve zvláštní jednotě spojilo také s radikální chudobou řádu a s faktem, že řeholní domy dominikánů již nebyly umísťovány do pustiny, jak tomu bylo u mnišských řádů, ale do center osídlení – do právě se rozvíjejících středověkých měst.

Již v průběhu středověku se konstitoval trojstupňový systém řádových škol při klášteřích a ten zůstal s jistými modifikacemi zachován v podstatě až do novověku. Na nejnižší úrovni stála konventní škola vedená konventním lektorem, která se měla nacházet při každém řádném klášteře, tj. řeholním domě osazeném nejméně dvanácti řeholníky. Na prostředním stupni to pak byly školy partikulární, které byly společné vždy pro několik klášterů v jedné řádové územní jednotce – provincii. Začaly se objevovat od druhé poloviny 13. století. Existovaly v několika typech podle vědních oborů, kterými se zabývaly, takže lze rozlišovat *studia logicae*, které se zabývaly výukou sedmi svobodných umění, nebo *studia naturalium*, kde byla do výuky zapojena i Aristotelova fyzika nebo matematika, a konečně též partikulární studia teologická. Na nejvyšším stupni se pak nacházela generální studia (*studia generalia*). Tyto školy byly institucemi univerzitního typu a také byly v řadě míst Evropy s místními univerzitami velice úzce provázány. Oproti nižším řádovým školám se odlišovaly také tím, že byly otevřené i pro řádové studenty z jiných provincií a mohly poskytovat určité akademické hodnosti. Jejich hlavním úkolem bylo vychovávat pro jednotlivé řádové provin-

cie dostatečně fundované lektory. V nejstarších dějinách řádu měla status generálního studia jen škola, která se nacházela při kostele sv. Jakuba v Paříži. V roce 1248 pak byla vytvořena další čtyři generální studia, a to v Oxfordu, Kolíně nad Rýnem, Montpellier a Bogni. Od 14. století mohly tyto školy vznikat prakticky v každé provincii.

Již samotné zaměření studií v dominikánském řádě na doktrinní kazatelství napovídá, že hlavním studijním oborem byla teologie, doplněná ještě filosofií jako jejím nezbytným předpokladem. Například podle nařízení provinční kapituly římské provincie z roku 1267 se studující řeholníci měli soustředit na Bibli, opírat se také o základní středověké teologické učebnice – *Sentence Petra Lombardského* a spis *Historia scholastica* od Petra Comestora, spisy světců, a neměli opomínat ani studium morální teologie. Postupem doby se v řádě prosadila učitelská autorita předního dominikánského myslitele, tvůrce pozoruhodného scholastického systému, sv. Tomáše Akvinského († 1274), zejména po jeho kanonizaci v roce 1323. Od konce 16. století bylo vzdělávání rozděleno na část filosofickou, která měla trvat tři roky, a část teologickou, které se studenti věnovali zpravidla čtyři roky. Během této doby měli zvládnout látku ze základního díla sv. Tomáše Akvinského *Teologické sumy*. Řeholníci, kteří se chtěli do hloubky věnovat vzdělávání, měli také možnost využít řady legálních úlev od jiných povinností svého stavu. Mohli být například dispensováni od společné modlitby breviáře v chóru nebo obývat vlastní samostatnou celou, což ve středověku ještě nebylo zcela běžné, aby se v ní mohli zabývat studiem i v noci a nerušili tak spánek ostatních řeholníků.¹

2. Řádové školství v české provincii

V české dominikánské provincii existovalo v době jejího ustanovení v roce 1301 celkem dvacet dva mužských klášterů a lze oprávněně předpokládat – z četných dochovaných jmen lektorů v listinách z této doby – že při každém z nich se vyskytovala škola. Význačnější postavení si vybuodovala pouze ta při pražském klášteře sv. Klimenta, která byla v souvislosti s procesem zakládání Karlovy univerzity povýšena v roce 1347 na generální studium. Svůj největší rozkvět prožila v období do husitských válek, kdy na ní působilo mezi několika desítkami řádových učitelů též několik výrazných osobností. Patřil k nim zejména Mistr Mikuláš Biceps († 1390) a Mistr Jindřich z Bitterfeldu († cca 1405). Na této škole také skupina dominikánských učenců připravila v poslední čtvrtině 14. století první český překlad Bible, který byl obsažen v dnes již neexistující Leskovické bibli.

¹ Studia u dominikánského řádu viz Angelus Maria WALZ O.P., *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Roma 1930, s. 123–152, 320–345; Pawel KIELAR, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średnowieczu*, in: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. Tom I. Warszawa 1975, s. 271–515.

Husitské války způsobily řadě českých dominikánských klášterů, včetně toho pražského, vážné škody, ze kterých se poměrně dlouho nemohly vzpamatovat. Centrum řádového života i vzdělanosti se proto v 15. století přesunulo na Moravu, kde kontinuita zůstala až na několik výjimek nepřerušena. V Olomouci bylo dokonce v roce 1493 zřízeno *studium generale in artibus*, které mělo i mezinárodní význam. Další komplikace řádovému i školnímu životu dominikánů pak způsobil vliv reformace v 16. století a válečné nepokoje třicetileté války. O působení a stavu řádu a jeho škol se nám z této doby zachovaly jen torzovité zprávy, lze však předpokládat, že kontinuita školství byla na řadě míst přerušena. S rozsáhlou obnovou řádu se tak setkáváme až v druhé polovině 17. století, kdy byl také novým způsobem organizován studijní systém. V Praze při klášteře sv. Jiljí rozvinulo svoji činnost generální studium (*studium generale*), při klášterech sv. Marie Magdalény na Malé Straně a v Brně u sv. Michala to byla formální studia (*studia formalia*) a při klášterích ve Znojmě, v Olomouci (do šedesátých let 18. století, kdy se rovněž přeměnila na *studium formale*), v Českých Budějovicích, Litoměřicích, Jihlavě a pravděpodobně též v Chebu pak jako nejnižší stupeň školského systému morální studia (*studia moralia*). Všechny tyto školy existovaly až do konce 18. století, kdy byly v důsledku církevních reforem císaře Josefa II. (1780–1790) zrušeny.²

3. Dominikánský klášter sv. Michala v Brně a jeho škola ve středověku

Nelze vyloučit, že první dominikáni prošli přes Brno již v roce 1222. Jednalo se o skupinu řeholníků, kterou vyslal z Itálie do polského Krakova za účelem založení kláštera přímo zakladatel sv. Dominik. První písemné zmínky o zdejších dominikánech jsou však až z doby pozdější. Na základě listiny z roku 1247 můžeme předpokládat, že se v Brně natrvalo usídlili někdy v letech 1227–1239, tedy současně s lokací středověkého města, a to při starším kostele sv. Michala. První zmínky o převorovi a brněnských dominikánech jsou v listinách z roku 1240. V roce 1243 se v klášteře, tehdy ještě nedostavěném, konala provinční kapitula polské provincie, do níž původně oblast Čech a Moravy spadala.³ Husitské války přečkal klášter beze škod. Prošel rovněž obnovou vnitřního života a v roce 1482 se připojil k reformní holandské

² K dějinám řádu v českých zemích viz Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001. K dějinám řádového školství viz T. ČERNUŠÁK, *Dominikánské řádové školství na Moravě v 17. a 18. století (ve světle pramenů z Moravského zemského archivu v Brně)*, in: *Vlastivědný věstník moravský* 58, 2006, č. 1, s. 42–48; TÝŽ, *Proměny řádového školství dominikánů v českých zemích (nástin vývoje v 13.–18. století)*, in: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd*, 21, 2006, s. 3–10.

³ K počátkům řádu v českých zemích a v městě Brně viz T. ČERNUŠÁK – A. PROKOP – D. NĚMEC, *Historie dominikánů*, s. 18–25. K fundační strategii nejstarších klášterů v českých zemích viz T. ČERNUŠÁK, *K otázce městského charakteru nejstarších dominikánských klášterů v českých zemích*, in: *Dialog Evropa XXI*, 12, 2002, č. 1–4, s. 51–55.

kongregaci. V 16. století se však i na něm podepsalo šíření protestantismu a jeho personální stav byl značně neuspokojivý – jeden z převorů uprchl a oženil se, další byl alkoholikem, navíc byl klášter v roce 1585 těžce postižen požárem. Ke stabilizaci poměrů tak došlo až koncem 16. století. Období 17. a 18. století je pak ve znamení rozkvětu řádu v Brně, podle vizitační zprávy ještě v roce 1773 v klášteře žilo 40 řeholníků. Protože klášter dominikánů, stejně jako celá řada jiných v Čechách a na Moravě, neodpovídal představám císaře Josefa II. o církvi a jejích institucích, byl v roce 1784 zrušen. Poslední řeholníci jej opustili začátkem roku 1785.⁴

Můžeme oprávněně předpokládat, že klášterní škola dominikánského řádu fungovala v Brně, jak to bylo u dominikánů obvyklé, již od samotných počátků kláštera sv. Michala. První zmínka o lektorovi kláštera je z roku 1280, tehdy jím byl jistý Petr, bratr moravského šlechtice Bohuše z Drahotuše.⁵ Zdejší středověcí lektori byli činní i literárně. Jistý Martin z Brna, který zde působil kolem roku 1355, po sobě zanechal několik kázání, v roce 1399 se lektorem stal Pavel z Brna, který předtím studoval v Oxfordu, Bologni i Paříži, později pak působil v Praze, v letech 1410–1413 také jako provinciál české řádové provincie. Husitské války pro klášterní školu, stejně jako pro klášter, zřejmě neznamenaly žádné přerušení. V letech 1460–1465 byl zde činný jako lektor Petr Nosek z Klatov, který se soustředil na polemiku s utrakvisty, jak o tom svědčí jeho rukopis, uchovávaný ve fondech Moravského zemského archivu v Brně.⁶

4. Principy fungování novověké klášterní školy u sv. Michala

Pro období 16. století a první poloviny 17. století nemáme o dalším přetrvávání studia v klášteře sv. Michala zatím žádné informace. Je dokonce možné, že nepokojné časy a problematičtější personální situace řádu způsobily přerušení kontinuity působení klášterní školy. Vizitační zpráva provinciála Tomáše Sarrii z roku 1646 totiž při popisu brněnského kláštera žádnou školu neuvádí. Ještě při příchodu hlavního autora reformní obnovy dominikánů u nás, Bohumíra Marquise z Belgie, který se v roce 1652 stal českým provinciálem, je v Brně uváděn pouze filosofický kurs, který ovšem v rámci provincie neměl stálé sídlo.⁷

⁴ Novověké dějiny dominikánského kláštera v Brně zatím čekají na své komplexní zpracování. Dílčí výsledky výzkumu viz T. ČERNUŠÁK – A. PROKOP – D. NĚMEC, *Historie dominikánů*, s. 102–114; Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 154–160.

⁵ CDM (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae) IV, s. 239, č. 176.

⁶ Viz Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), fond G 10 Sběrka rukopisů, č. 211. K literárně činným lektorům brněnské klášterní školy ve středověku viz Vladimír KOUDELKA O.P., *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter. III. Bischöfe und Schriftsteller*, in: Archivum fratrum Praedicatorum 27, 1957, s. 39–119.

⁷ Viz T. ČERNUŠÁK – A. PROKOP – D. NĚMEC, *Historie dominikánů*, s. 107–111.

Podle dosavadních poznatků se zdá být pravděpodobné, že klášterní škola u sv. Michala svoji činnost znovu obnovila v poslední čtvrtině 17. století. Z roku 1679 máme totiž zmínku o sporech mezi světskými studenty dominikánské školy a studenty jezuitské koleje.⁸ Více informací nám však přináší až Kniha formálního studia, která se zachovala z let 1686–1780 a která je pro studium dějin této klášterní školy v novověku pramenem prvořadého významu.⁹

Studijní systém v zmíněné škole fungoval podle novověkých principů obecně platných pro řád jakožto celek, které byly shrnuty zejména ve dvou okružních listech magistra řádu Antonína Cloche. Jsou opsány i v uvedené brněnské studijní knize, takže představovaly nepochybně i zde hlavní řídicí normy. Okružní listy pocházejí z let 1687 a 1688. Podle prvního z nich, který je datován na 12. květen 1687, mělo řádové studium trvat celkem šest let a studenti v jejich průběhu měli probrat celé základní dílo sv. Tomáše Akvinského, Teologickou sumu. Výuka měla začínat po svátku Povýšení sv. Kříže (14. 9.), ročník končil zkouškami, které se měly absolvovat po svátku Seslání sv. Ducha. Ve škole byla stanovena také doba prázdnin, které trvaly asi od poloviny července do poloviny září. Po ukončení celého šestiletého kursu se měla konat závěrečná zkouška z celé probrané látky. Druhý okružní list Antonína Cloche vznikl 2. října 1688 a ve větší míře specifikoval vnitřní strukturu školy. Podle dokumentu existovaly celkem tři typy vyučujících profesorů. Nejdůležitějším byl první lektor („*primus lector*“, „*lector primarius*“), který školu vedl a který přednášel spekulativní část teologie, například problematiku Nejsvětější Trojice, vtělení Ježíše Krista, poznání, milosti, zásluh, svátostí obecně, atd. Spolupracovníkem prvního lektora pak byl druhý lektor („*lector secundarius*“, „*lector morales*“), jehož oborem byla morální teologie, především otázky ctností, neřestí a hříchu obecně, milosti a ospravedlnění, ctností víry, naděje a lásky, atd. Kromě těchto uvedených lektorů pak na škole ještě měl působit lektor filosofie, který měl připravit své posluchače na uvedená teologická studia.¹⁰

5. Klášterní škola dominikánů v Brně jako studium formale

Tento systém se však na prvotní fázi novověkého fungování klášterní školy u sv. Michala nevztahoval v plné míře. Je to patrné hned z prvních zápisů brněnské Knihy studií, které začínají rokem 1686. V této době ve škole rozvinul svoji činnost jak kurs filosofický („svobodných umění“), tak teologický. Doba jejich trvání a celkové realizace byla podle všeho dosti proměnlivá. Trvaly někdy dva, jindy jeden rok. Každý kurs zpravidla vedl jeden vyučující. Například dominikán lektor Hyacint Franckmann

⁸ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 48 O.

⁹ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14.

¹⁰ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 48r-50r.

zahájil první kurs filosofie v roce 1686, kdy dostal na starost sedm žáků, a vedl jej až do roku 1688, kdy zahájil se šesti studenty nový filosofický kurs. Tento druhý kurs pak trval do roku 1690, kdy opět se šesti studenty zahájil výuku teologie. Těž profesor pak ovšem již v roce 1691 zahájil se zcela jinými studenty nový kurs teologie. Současně s ním se v sledovaném období 1686–1691 v zápisech vyskytují i jiní řádoví profesori s vlastními kursy filosofie nebo teologie, byli to Michal Pflieger, Bernard Kropp, Tomáš Brabandt a Ferdinand Richter.¹¹

Situace se na škole značně změnila v polovině devadesátých let 17. století. V roce 1695 se profesori začali rozlišovat podle citovaného dokumentu A. Clocheho jako „první lektor“ a „druhý lektor“. Avšak až v roce 1696 byla v klášteře realizována organizační změna, která byla schválena již v roce 1694 nejvyšším zákonodárným shromážděním dominikánského řádu – generální kapitulou – která se konala v Římě a kterou byla brněnská klášterní škola povýšena na vyšší typ, na tzv. *studium formale* a to jako jediná dominikánská škola na Moravě v této době.¹² Změna se odrazila i na titulním listě Knihy studií, kde písař k názvu „*Liber studii*“ doplnil dodatečně „*formalis*“.¹³ V letech 1699–1700 byla navíc pro brněnskou školu pravděpodobně přijata upřesňující pravidla původně platící pro druhé *studium formale* v české řádové provincii, které se nacházelo při klášteře sv. Marie Magdalény v Praze na Malé Straně. Jejich autorem byl tehdejší provinciál Tomáš Willinger. Podle těchto pravidel byla škola podřízena generálnímu studiu v Praze. Zkoušky se měly konat v období po svátku Povýšení sv. Kříže (14. 9.) a po svátku sv. Tomáše Akvinského (7. 3.). Brněnský klášter mohl vykonávat také zkoušky pro zpovědní jurisdikci. Doklad o absolvování studia museli podepisovat jedině lektorů generálního studia. Učební látka byla rozdělena tak, že první lektor formálního studia měl přednášet předměty druhého lektora generálního studia, druhý lektor pak předměty podle dispozic provinčního regenta studií, který měl na starost záležitosti vzdělávání pro celou provincii.¹⁴

Nové studijní dispozice pro brněnské *studium formale* při klášteře sv. Michala pak byly stanoveny v roce 1729. První lektor podle této studijní dispozice měl první rok přednášet teologické traktáty o Bohu jednom, o Božích vlastnostech a jeho poznání, druhý rok o vůli Boží a predestinaci, třetí rok pak tajemství Boží Trojice a o andělech a poslední čtvrtý rok o vtělení Ježíše Krista a další otázky s výjimkou církevních svátostí. Druhý lektor pak měl přednášet zbývající látku spekulativní teologie a teologii morální, konkrétně první rok traktáty o posledním cíli člověka, blaženosti a lidské vůli, skutcích a ctnostech, druhý rok o neřestech a hříchu, třetí rok o ctnostech a poslední čtvrtý rok o svátostech obecně i konkrétně. Poslední vyučující profesor,

¹¹ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 2r-2v.

¹² „*Anno 1696 14. Septembris, qua die lecta fuerunt ordinationes Capituli Generalis a. 1694, per quas studium Brunense declaratum fuit prima vice esse studium formale [...]*“ viz MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 3v.

¹³ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 1r.

¹⁴ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 50v-51r.

lektor filosofie, měl jako přípravu k čtyřem ročníkům teologického studia přednášet dva roky svého oboru.¹⁵

Uvedený počet tří profesorů zůstal zachován až do roku 1711, od něhož máme v Brně doloženou existenci ještě čtvrtého lektora bibliistiky, který od roku 1761 vyučoval jako nový předmět i řečtinu. Jinak je ve skupině profesorů po dobu celé existence novověkého *studia formale* patrná velká mobilita, zpravidla zůstávali na svých postech jeden až tři roky a pak bývali přesunuti buď k dalšímu pokračování a prohloubení vlastního studia nebo k vyučování na řádové škole v jiným místech české provincie.¹⁶

Podobné přesuny jsou však patrné také ve skupině studentů, kteří byli velice často asignováni v průběhu studia na různé školy v provincii, v některých případech také na řádové školy do ciziny, například do Francie či do Itálie. Na místa odešlých naopak přicházeli noví řeholníci – studenti z jiných škol a to někdy v celkem slušném počtu, například v roce 1710 se takto do Brna dostal z olomouckého kláštera sv. Michala student Rajmund Sessamburg, ze Znojma Dominik Rubin a Mikuláš Freitag, z Českých Budějovic Jindřich Ratzch, Jordán Baumgarten a Placid Felix.¹⁷ Pokud jde o délku studia, kniha studií podává svědectví o její poměrně značné proměnlivosti. Studium teologie v Brně tak většinou trvalo čtyři roky, ale mohlo v některých případech trvat roky dva nebo i pět. Příkladem je jistý dominikán Vilém Ilauger, který v Brně v roce 1707 ukončil své studium, z něhož tři roky věnoval filosofii a pět let teologii.¹⁸ Počty studentů byly v průběhu fungování *studia formale* rovněž dosti proměnlivé a jelikož údaje v knize studií nejsou vždy identické a přesné, lze je rekonstruovat jen pro některé roky. Například v roce 1726 bylo na studium teologie zapsáno celkem deset studentů, z toho dva v druhém ročníku, čtyři v třetím, dva ve čtvrtém a dva v pátém ročníku,¹⁹ v roce 1743 to pak bylo devět studentů, z toho čtyři studenti byli v prvním ročníku, dva ve druhém, jeden ve třetím a dva ve čtvrtém ročníku studia teologie.²⁰ V roce 1758 to zas byli dva v prvním ročníku teologie, dva v druhém, dva studenti ve třetím, dva řádoví kněží a jeden jáhen ve čtvrtém ročníku teologie a navíc čtyři studenti v přípravném kursu filosofie.²¹

Z probrané látky studenti skládali příslušné zkoušky. Ty se konaly jak na závěr každého ročníku, tak na závěr celého studia, z filosofie i teologie.²² Brněnská škola však na rozdíl od těchto běžných zkoušek, které se vyskytovaly i na jiných řádových školách, nabízela i řadu jiných zcela specifických zkoušek, které mu příslušely jakož-

¹⁵ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 173r-174r.

¹⁶ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 2r-22v, 62r-66v.

¹⁷ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 6v-7r.

¹⁸ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 17r.

¹⁹ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 67r.

²⁰ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 69v.

²¹ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 70v.

²² MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 41r-44v, 81r-86v.

to formálnímu studiu jako jediné škole na Moravě. Jednalo se o zkoušky před udělením svěcení,²³ před přijetím do řádu, složením řádových slibů a přijetím do stavu kleriků²⁴ a také důležitou zkoušku řeholních studentů-kněží k udělení zpovědní licence.²⁵ V roce 1713 získala škola u sv. Michala právo na zkoušky lektorátu teologie a na udělování tohoto titulu v promoci. Povolení udělil tehdejší provinciál Jordán Spitzel, ovšem jednalo se jen o povolení dočasné, protože v Praze tehdy řádila nějaká epidemie. V dalších letech až do roku 1737 škola podle zápisů v Knize studií nadále konala jen určité promoce menšího významu spíše se jednalo o pověření řeholníků na provinčního kazatele („*concionator provinciae*“).²⁶

Specifickou, ale důležitou součástí činnosti *studia formale* pak byly, vedle přednášek a zkoušek, také veřejné disputace. Konávaly se zpravidla v klášterním kostele sv. Michala a to v různých termínech během celého roku. Veřejnou disputaci či spíše obhajobu určitých tezí z přednášené látky vedl zpravidla student za účasti svého profesora a to na závěr svého studia. Témata disputací byla různá, šlo například o filosofii či teologii obecně, ale i o jejich konkrétní problémy a části, například božské ctnosti, svátosti, lidské skutky, logiku, nauku sv. Tomáše Akvinského, apod. Někdy vystupovali ve veřejné disputaci vedle studenta a profesora také oponenti, kterými mohli být i členové jiných řádů. Například v roce 1739 byli při dvou veřejných disputacích jednou oponenty dva augustiniáni a kapucín z Brna a podruhé čtyři minorité. V závěrečné fázi existence školy od roku 1779 vystupovali jako oponenti také profesoři teologie a patrologie z olomoucké univerzity.²⁷

Na škole při dominikánském klášteře sv. Michala v Brně však nestudovali jen členové řádu. Máme několik dokladů o tom, že se na studiu podíleli i světszí studenti. První zatím známá novověká zmínka, která již byla citována, pochází z roku 1679, kdy se do vzájemných sporů dostali právě tito studenti a studenti brněnské jezuitské koleje.²⁸ Další zmínka se nachází přímo v citované Knize studií a to z roku 1691, kdy lektor svobodných umění dominikán Tomáš Brabandt kromě čtyř studentů řádových dostal i bližší nespecifikovaný větší počet studentů světských.²⁹ Tyto poměrně řídké zmínky o světských studentech na škole sv. Michala, stejně jako i na jiných školách dominikánů v Čechách a na Moravě, které nám neumožňují život této skupiny studentů podrobně prozkoumat, opravňují k domněnce, že jejich význam v rámci novověkého řádového dominikánského školství v našich zemích nebyl příliš výrazný. Nebylo to způsobeno ani tak vlastním charakterem a poskytovaným vzděláním, které

²³ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 87r-94v.

²⁴ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 95r-101v.

²⁵ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 100r-130r.

²⁶ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 45r-46v.

²⁷ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 31r-38r, 133r-140r.

²⁸ Viz pozn. č. 8.

²⁹ „[...] *cui praeter complures saeculares in discipuli dati fuerunt [...]*“ viz MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 2v.

díky úzké orientaci na tomistickou teologii a filosofii bylo vždy dosti specifické, jako spíše silným odporem ze strany jezuitského řádu, který po celou sledovanou dobu až do svého zrušení v roce 1773 kladl veřejným školským aktivitám jiných řádových sdružení silný odpor.³⁰ Řídké doklady o světských studentech přímo v brněnské Knize studií jsou však možná způsobeny také spíše tím, že tito studenti nemuseli být řádnými členy *studia formale*, které bylo vyhrazeno zřejmě pouze pro dominikány, a na činnosti *studia formale* se tak pouze nějakým způsobem, snad i v omezené formě, podíleli. Zcela specifickou formou studia byly přednášky, které dominikánští profesori poskytovali studentům tak říkajíc externě, ovšem v Brně máme takto doložený případ jen jediný – v roce 1691 dával lektor Norbert Schneider soukromé lekce z filosofie dětem z šlechtické rodiny Kouniců.³¹

Formální studium při brněnském klášteře sv. Michala fungovalo nepochybně do roku 1780, ze kdy pochází nejmladší poznámky v citované Knize studií.³² Jeho přesný zánik, který souvisí s josefinskými církevními reformami, nám však tento ani jiné prameny neupřesňují. Můžeme jej tedy klást již do roku 1783, kdy císař Josef II. zrušil všechny podobné klášterní studijní ústavy.³³ Uvolněné budovy pak po zrušení kláštera zčásti ještě nějaký čas dále sloužily k vzdělávacím účelům. Brněnské biskupství zde zřídilo diecézní alumnát a biskupské teologické studium, které zde fungovalo až do roku 1807.³⁴

³⁰ Podrobněji viz T. ČERNUŠÁK, *Dominikánské řádové školství na Moravě*, s. 42–48; T. ČERNUŠÁK, *Proměny řádového školství dominikánů*, s. 8–9.

³¹ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 3r.

³² MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II-14, fol. 76r, 101v, 130r.

³³ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha 1945, s. 120–121.

³⁴ D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 157.

*Tomáš Černušák***St. Michael-Klosterschule der Brüner Dominikaner
in der Neuzeit****RESÜMEE**

Die Schule an dem Dominikaner St. Michael-Kloster in Brünn existierte ohne Zweifel bereits zur Zeit der Klostergründung im 13. Jahrhundert. Neue Prinzipien für ihre Tätigkeit in der Neuzeit brachten Zirkulare des Ordensmagisters A. Cloche aus dem Jahren 1687 und 1688. Im Jahre 1694 wurde die Schule zu einem höheren Typ erhoben – sog. studium formale – und damit auch größere Kompetenz und ein breiteres Bildungsangebot hatte. Die Schule war eindeutig auf den Theologie- und Philosophieunterricht im Geiste der Lehre von St. Thomas von Aquino orientiert. Die Zahl der Lehrer bewegte sich zwischen drei und vier, aber sehr oft unterrichteten sie auch in anderen Schulen. Ähnlich war es mit den Ordensstudenten, deren Zahl in der Regel keine 20 überschritt. Das Studium der Theologie dauerte meistens vier Jahre, die auf zwei Jahre philosophischer Vorbereitung anknüpften. In der Klosterschule studierten neben Ordensbrüdern auch Laien, die untersuchten Quellen belegen jedoch keine größere Bedeutung dieser Studentengruppe, was wohl durch eine gewisse Rivalität seitens des Jesuitenordens verursacht war. Die St. Michael-Klosterschule war bis 1783 in Betrieb, wo sie ähnlich wie viele andere infolge der josephinischen Reformen aufgelöst wurde.

Milena Flodrová

NÁHROBNÍK MAGISTRA ALLEXANDRA, BRNĚNSKÉHO PŘÍRODOVĚDCE-LÉKAŘE, Z 1. POLOVINY 14. STOLETÍ

Náhrobník magistra Allexandra byl objeven zcela náhodně v lednu roku 2002 při archeologickém a stavebně historickém průzkumu areálu Nové radnice, který probíhal v rámci zahájení jeho komplexní rekonstrukce.¹ Nikdo tehdy neočekával, že práh vstupu z Křížové chodby do refektáře bývalého kláštera dominikánů bude zpevněn náhrobním kamenem, jenž by mohl pocházet ze zrušené hrobky, původně pravděpodobně umístěné v kostele sv. Michala, a který byl přemístěný do těchto míst v zatím neznámé době. I když tímto druhotným a velmi nešetrným „použitím“ náhrobník značně utrpěl, přece jen dlaždice, jež ho na povrchu alespoň částečně kryly, zabránily jeho úplnému zničení ošlapáním. Při jeho vyjmutí z prahu a po prvotním očištění se však zdálo být jeho poškození tak závažné, že se začalo zprvu vůbec pochybovat o jeho případné možné identifikaci. Jasně bylo jen to, že náhrobník má (ač velmi těžce čitelný) opisový pás textu, jehož typ písma, jímž je gotická majuskula, ho řadí někam do 1. poloviny 14. století. Středová plocha náhrobníku byla naopak bez jakýchkoliv stop výtvarných prvků a nenesla ani ryté ani jiné (například plastické) zdobení symboly znakovými či jinak identifikačními. Bylo proto jasné, že je třeba pro jeho bližší poznání, určení a vřazení textu opisu za každou cenu přečíst a poté rozšířovat, což se nakonec také podařilo. Je samozřejmé, že se v případě tohoto ojedinělého a nečekaného nálezů nebylo možno opřít o zmínku o něm v literatuře, neboť jí byl do té doby zcela neznám.

Nápis se dochoval sice neúplný a v místech většího opotřebení i zcela nečitelný, nicméně jeho smyslová kompletizace přinesla překvapivé zjištění. Dochovaný text opisového nápisu zní:

**+ AN : DO : M : CCC : / XLIIII : X : KL : MARCII : OBIIT :
MAGISTER : ALLE / X - - D - - : PHY / SIC : ET CONCVIS
BRVNNEN : ORATE PRO EO : /**

V přepisu: **ANNO DOMINI MCCC/XLIIII X. KALENDAS MARCII OBIIT
MAGISTER ALLE/X(AN)D(ER) PHY/SICUS ET CONCVIS
BRUNNENSIS. ORATE PRO EO./**

V překladu: + Léta Páně 1344, 10. den před březnovými kalendami (tj. 20. 2.) zemřel magister Alexander, fysicus a spoluměšťan brněnský. Modlete se za něho.

¹ Podrobnosti o nálezů náhrobníku magistra Allexandra viz Nálezová zpráva 36/02, Archaia Brno, o.p.s., A 01/2002, s. 15.

Z opisového textu tedy vyplynulo především to, že je to zatím nejstarší známý dochovaný náhrobník nalezený na území města Brna.² Časově nejbližší jsou mu dva – v lapidariu města Brna uložené – náhrobky z roku 1349, pocházející ze zrušeného židovského hřbitova, který byl původně v místech dnešního prostoru před hlavním brněnským nádražím. Patří rabínu Jakobovi a jeho dceři Zlatě.³ Z náhrobníků křesťanských, rovněž v lapidariu uložených, se náhrobníku magistra Allexandra blíží náhrobní kámen Alberta z Krosna, rektora kostela sv. Mikuláše v Brně, který zemřel 9. října 1399. Zatímco však náhrobník magistra Allexandra nemá na středové ploše žádné stopy po nějakém obrazci či jen symbolu, náhrobník Alberta z Krosna ji má naopak celou vyplněnu rytou postavou zemřelého s kalichem v ruce.⁴ Obojí způsob ztvárnění náhrobníků je sice ve 14. století běžný, zdá se však, že určitá honosnost výtvarné výzdoby nutně souvisela i se zámožností zemřelého. Je třeba se proto ptát, zda a co lze vůbec zjistit o osobnosti lékaře-fysika magistra Allexandra.

Na první pohled je jasné, že ho onen titul „magister“ ve spojení s označením „physicus“ řadí mezi skupinu univerzitně vzdělaných osob. Winter o nich říká: „*Těch mediců a phisiků, při nichž shledává se jméno „magister“ [mistr], nepočítáme sem [mezi řemeslníky, pozn.]. Ti byli graduovaní, učení doktorové.*“⁵ Je tedy evidentní, že magister Allexander – zejména, je-li navíc titulován i physicus – musel absolvovat určitá přírodovědná a lékařská studia na některé tehdejší evropské univerzitě. Předpokládáme-li, že onoho 20. února 1344 zemřel v mužném věku, neboť z dalšího vyplne, že měl tehdy čtyři už dospívající, či dokonce dospělé děti (tři syny a dceru), musel se narodit někdy mezi léty 1290–1295 a nutně tedy svá studia absolvovat a dokončit už někdy v 1. čtvrtině 14. století, nejpozději asi kolem roku 1320. Je známo, že v té době existovaly pouze dvě univerzity francouzské (Paříž a Montpellier) a jedna univerzita italská (Bologna), jež takovéto přírodovědecké a lékařské fakulty měly⁶, ale zatím se nepodařilo zjistit, zda, kdy a na které z nich by svá studia magister Allexander absolvoval. Toliko hypoteticky lze konstatovat, že samotné jeho jméno „Allexander“ upomíná spíš na jeho italský původ (Alessandro), neboť v Itálii bylo tehdy toto jméno poměrně běžné, zatímco v Brně – a to je takřka kuriozní! – se jméno „Alexander“ at v jakékoli podobě či tvaru (kromě onoho magistra Allexandra) ve 14. století nevyskytlo vůbec. Stejně i jméno jeho druhorozeného syna, Augustina, o němž bude dále řeč,

² Zoroslava DROBNÁ, *Brno – Nová radnice – Městské lapidarium*, Brno 1937, s. 14. Starší náhrobníky uvádí ve svých rukopisných soupisech jenom Jan Petr CERRONI, viz Moravský zemský archiv, fond G 12 Cerroňho sbírka, inv.č. 79, Soupis náhrobních nápisů, s. 200, 229 a inv.č. 97, Sběrka náhrobních a jiných nápisů moravských, ale u nich není potvrzeno, že se dochovaly.

³ Z. DROBNÁ, *Brno – Nová radnice – Městské lapidarium*, s. 12.

⁴ Tamtéž.

⁵ Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 171.

⁶ Karel BERÁNEK, *O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622*, in: Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis, sv. IX., 1968, s. 44–87; Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.

bylo tehdy v Brně také zcela ojedinělé. Dalo by se tedy usuzovat, ovšem zatím bez jakýchkoliv průkazných dokladů, že v případě lékaře magistra Allexandra šlo o Itala vzdělaného v Bologni, který – také ovšem zatím z neznámých a asi už ani z nezjistitelných – důvodů přišel do Brna, kde se poté někdy před rokem 1344 usadil.

Magister Allexander však požíval bezpochyby určité úcty, vážnosti a výsad, protože sám vlastnil dům na dnešním náměstí Svobody č. 9 a zdá se, že po dobu svého života z něj městu neodváděl žádné poplatky a berně.⁷ To však, že ho přímo nezachytily a nezaznamenaly žádné dochované písemné prameny té doby a že jeho existence v Brně je proto doložena sice naprosto prokazatelně, ale toliko nepřímou, to ovšem způsobila bezpochyby i jistá citelná absence starších berních knih a zejména pak předchozího dílu dnešní tzv. Pamětní knihy města Brna.⁸ Byla by v něm zachycena právě ona léta, jež předcházela roku 1343, tedy roku založení (2.) dílu Pamětní knihy dodnes dochovaného a byla by tak musela zachytit bezpochyby i osud samotného magistra Allexandra. Proto se z dochovaných pramenů o něm dovídáme toliko nepřímou, navíc až po jeho smrti, především v rozmezí let 1348–1353.

Roku 1348 se totiž v písemných pramenech objevuje už jen jméno jeho vdovy a navíc její křestní jméno také není známo. V pramenech je vždy důsledně uváděna jen jako „Alexandriřsa“ či „Alexandriřsa“. Vůbec po prvé ji zachytil berní rejstřík z roku 1348, kdy z domu na Dolním trhu (dnes náměstí Svobody č. 9) odváděla 10 grošů poplatku za čtyři ternaria (vědra) vína, asi uložená ve sklepě domu. K zápisu je připojena zajímavá poznámka, že její (jménem neuváděný) syn má v domě movitý majetek, také ovšem blíže neurčený.⁹ Berně, jež byla poté vypsána v Brně už 2. února 1350 na úhradu pravidelného ročního úroku, spláceného městem z příkazu českého krále Karla IV. uherskému králi a panu Jindřichu z Lichtemburka¹⁰, Alexandriřsu také neminula. Přispěla do ní ze svého domu na Dolním trhu nemalou částkou 5 fertonů, tj. pěti čtvrtinami hřivny, což se rovnalo 80 grošům.¹¹ Nedlouho poté však musela vážně onemocnět, neboť už 31. srpna 1350 za přítomnosti tří hodnověrných svědků a čtyř městských přísežných, včetně purkmistra, sestavila svůj testament.¹²

Už v úvodní formulaci se naznačuje vážnost situace, neboť se říká, že tak činí „in extremis suis“, což se používalo k vyjádření stavu, jenž nesnese odkladu. Ostatně i další obsah testamentu svědčí o tom, že celá věc jaksí spěchala, takže v něm není ani obvyklé podrobnější dělení celého majetku a naopak – jakoby až urychleně –

⁷ Bývalo to běžné zejména u osob zastávajících nějaký úřad, například rychtářský, nebo osob od takovýchto poplatků osvobozených privilegiem.

⁸ Miroslav FLODR, *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*. Prameny dějin moravských sv. 8, Brno 2005, s. 10.

⁹ Bedřich MENDEL, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Prameny dějin moravských sv. 5, Brno 1935, II. díl, s. 106.

¹⁰ CDM VII, s. 553, č. 763 (1348, března 23. Praha).

¹¹ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl s. 176.

¹² M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 56.

se všechno předává do rukou a odpovědnosti jejího prvorozeného syna Bartoloměje, jenž byl v té době plebánem, tedy správcem kostela v Křepicích (*filio suo primogenito Bartolomeo, plebano in Krepicz, domum, vineam et quevis alia bona sua mobilia et immobilia*). Odkaz měl jedinou podmínku: Bartoloměji byl jí svěřen rodinný majetek s tím, že ho jeho bratři budou nadále plně uznávat a poslouchat. Ale nebudou-li respektovat jeho rady a pokyny, nemají získat z majetku nic, neboť v takovém případě může Bartoloměj majetek rozdělit chudým pro spásu duší svých rodičů (*isto modo, quod si fratres sui eum audire et suum sequi consilium noluerit, nichil de dictis bonis eis dabit, sed ea in usus pauperum distribuet in antecessorum suorum remedium solutare*). Svědkové tohoto testamentu, jak magister phisicus Wilhelmus a Engelhardus, tak také Johannes, rektor kapitulní školy na Petrově, byli zcela jistě přátelé nejen paní Alexandrissy, ale patrně už i dříve jejího – v roce 1344 zesnulého – manžela a podle uvedených titulů náleželi zřejmě i do stejné sociální vrstvy.¹³

Důležitý je však jistý dodatek k testamentu připojený ještě za výčet oněch tří uvedených svědků. Výslovně se v něm praví, že s obsahem a ustanoveními onoho testamentu dobrovolně souhlasil i – před purkmistra a tři přísežné předvolaný – Augustinus, tedy druhorozený syn řečené paní Alexandrissy, a tudíž jeden z oněch Bartolomějových bratrů zmíněných výše v testamentu. Tím dalším bratrem byl – jak z dalšího vyplývá – třetí syn magistra Alexandra a jeho ženy, Pavel. Proč nebyl stejným způsobem požádán o souhlas i Pavel a proč sama paní Alexandrissa nedělila majetek mezi své děti, zůstává zatím otázkou.

Zdá se však, že se paní Alexandrissa poté přece jen uzdravila, protože ještě na samém začátku roku 1351 platí z domu na Dolním trhu 1 hřivnu berně (64 grošů), vybírané toho roku hned po Třech králích (6. 1.), tedy v lednu.¹⁴ Nicméně ve stejném berním rejstříku je uveden i její syn, byť nejmenovaný, a to v pořadí hned za ní, s vlastní už vyměřenou částkou poplatku, 1 1/2 fertonu (24 grošů). Rodinný majetek patrně tehdy ještě spravovali oba dva. To se však mělo záhy změnit.

Někdy během roku 1351 se paní Alexandrissa – z blíže neznámých důvodů – sama patrně přestěhovala na ulici Starobrněnskou, pravděpodobně ke své tam provdané dceři, o níž, bohužel, také není známo, jak se jmenovala. Naopak známo je, že jejím prvním manželem byl jistý krejčí Oldřich (*Ulricus sartor*) a sídlil v letech 1343–1348 právě na oné Starobrněnské ulici, kde měl též svůj dům.¹⁵ Někdy před rokem 1350 však asi zemřel, neboť berní kniha z téhož roku uvádí jen „*domus Vlrici sartori*“ a s poplatkem toliko 1/2 fertonu, tedy 8 grošů.¹⁶ Navíc je už také v roce 1351

¹³ Svědkové testamentů se obvykle rekrutovali ze stejné nebo velmi podobné sociální vrstvy, v níž se za svého života pohyboval i sám testamentář. V případě Alexandrissy pomohli právě tyto svědkové svými tituly a sociálním postavením částečně také rozluštit titul magistra Alexandra na jeho náhrobníku.

¹⁴ B. MENDL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 187.

¹⁵ Tamtéž, s. 1, 17, 33, 52, 64, 81.

¹⁶ Tamtéž, s. 172.

na tomto jeho domě uveden někdo jiný, který však také s rodinou Alexandrovou souvisel. Byl jím zámečník Jindřich (Heindlinus serator), jenž se v záznamu Pamětní knihy města Brna tituluje přímo jakožto „gener Alexandrissae“.¹⁷ Kdyby v oné době už paní Alexandrissa nežila, použil by se jistě tehdy běžný obrat „gener olim Alexandrissae“, neboť by se tím vyjádřilo, že je sice zetěm, nicméně už „kdysi“, tedy zemřelé, Alexandrissy. Zámečník Jindřich měl tehdy bezpochyby za manželku její nejmenovanou dceru, kterou si pravděpodobně bral už jako vdovu po výše zmíněném krejčí Oldřichovi, po němž jí také zůstal onen dům na Starobrněnské, do něhož se zámečník Jindřich přiznal. O totožnosti tohoto domu není pochyb, protože onen zápis v Pamětní knize města Brna z 28. března 1351 potvrzuje, že jde o dům „in platea Brunnessi, que fuit olim Ulrici sartoris“. Ani toto manželství Alexandrissiny dcery však nemělo patrně dlouhého trvání, neboť jméno „Heindlinus serator“ není v berní knize z roku 1351 uvedeno vůbec a navíc v berní knize roku následujícího (1352) je sice odveden půlferton z onoho domu, ale označeného jako „domus Alexandrissae“.¹⁸ To ovšem zdaleka neznamena, že by snad sama paní Alexandrissa byla ještě naživu, spíše šlo asi o jakési „bezvládní“ nad domem s tím, že majitelkou zůstávala paní Alexandrissa (případně její dcera) a nikoliv jen krátkodobě se vyskytující zámečník Jindřich. Ostatně už půl roku poté, co výběrčí berně po Třech králich toho roku 1352 zmíněný záznam provedl, došlo k výrazné změně vlastníka tohoto domu vůbec. Tím se dostal do popředí onen – zatím výše jen letmo zmiňovaný – druhý syn paní Alexandrissy, Augustin.

Dne 11. srpna 1352 to byl totiž právě on, kdo prodal a odevzdal dům na Starobrněnské ulici pekaři Vavřincovi a jeho rodině.¹⁹ V zápise Pamětní knihy města Brna o této transakci vystupuje navíc už zcela samostatně, při čemž je uváděn jako „Augustinus Alexandri“ a o jeho totožnosti není tedy pochyb. Záznam pak stvrzuje, že Augustin „resignavit Laurencio pistori, uxori et heredibus suis domum sitam in platea Brunnessi et fuit olim Ulrici sartoris, sorori Augustini de qua pagabit eum iure civitatis“ a také že, „quia pecuniam vendicionis Augustinus a Laurencio iam totam percepit.“ Převod se udal před purkmistrem a dalšími přísedícími a byl tak nezpochybnitelný. Zdá se, že tím dům na Starobrněnské ulici z majetku rodiny Alexandrové vypadl. Jakou roli však v transakci hrál ve skutečnosti onen Augustin v zastoupení své sestry, to zatím zůstává nezodpovězeno.

Je však nutno dodat, že se Alexandrova dcera a sestra jeho tří synů vdala ještě po třetí a to za malíře Oldřicha (Ulricus pictor). Ten je v Brně doložen v letech 1346–1348 na tehdejší Sedlářské ulici, dnes horní části Masarykovy²⁰, v roce 1354 jen krátce pak v domě opata žďárského ve III. městské čtvrti²¹, a poté od května 1354 už

¹⁷ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 951.

¹⁸ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 193.

¹⁹ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 65.

²⁰ Tamtéž, č. 1963.

²¹ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 212 – odvádí 5 1/2 fertonu.

ve svém vlastním domě, který koupil od Anshelma v dnešní Jakubské ulici. Zápisem Pamětní knihy města Brna o koupi domu, který byl sepsán 12. května 1354 je doloženo, že jde o větší objekt, ba dvorec „...curiam seu domum Obersassine...“.²² V záznamu z 3. srpna 1354 tamtéž doznává Oldřich, že ročně o Letnicích nadále platí z tohoto domu hřivnu platu Anshelmovi²³, což se změnilo až v roce 1358, kdy malíř tento poplatek od Anshelma vykoupil.²⁴ Zdá se proto, že malíř Oldřich byl tehdy asi dosti zámožný, mohl-li si dovolit obydlí poměrně rozlehlé a na exponovaném místě položené, dnes přibližně v místech areálu Jakubské ulice č. 4.²⁵ Vše výše řečené by pak už nasvědčovalo tomu, že se Augustinova sestra také po smrti svého druhého manžela, zámečnicka Jindřicha, velmi brzy, snad ještě v roce 1351, znovu, a to už po třetí, provdala, tentokrát za onoho malíře Oldřicha a poté spolu s ním sdílela i dům, či dvůr zvaný tehdy „Obersassine“, tedy „Obřanský“. Ostatně určité svědectví o nepochybném příbuzenském vztahu mezi Augustinem a malířem Oldřichem podává další zápis v Pamětní knize města Brna z 20. prosince 1359, v němž se řeší jejich případné vzájemné nároky na vinici ve Velkých Němčicích.²⁶ Ze zápisu vyplývá, že vinici dostal malíř Oldřich od paní Allexandrissy darem u příležitosti jeho sňatku s její dcerou. Víme-li, že paní Allexandrissa zemřela někdy na přelomu roku 1351 a 1352, muselo ke svatbě dojít ještě před její smrtí, tedy nejpozději na sklonku roku 1351. Poslední zmínka o Augustinově sestře, manželce to malíře Oldřicha, je z roku 1357, o Oldřichovi pak z roku 1359, kdy ještě platil 5 hřiven.²⁷

Rokem 1352 se však po prvé objevuje v berních knihách města Brna – už jako jediný to majitel zděděného domu na Dolním trhu (náměstí Svobody č. 9) – druhorozený to syn magistra Allexandra a jeho manželky, Augustin.²⁸

Je to o to podivnější, že testamentem paní Allexandrissy z roku 1350 měl přejít tento dům, spolu s dalším majetkem, na prvorozeného syna Bartoloměje. Pravda, testament byl tehdy sepsán – jak se zdá – v jakési časové tísní a je proto asi pravděpodobné, že v onom roce 1350 byl jedině Bartoloměj právně způsobilý majetek převzít, a to i přesto, že byl knězem, jenž však sám žádný majetek vlastnit nesměl. Dá se totiž předpokládat, že byl tehdy už plnoletý, tedy starší než 15 let, ale jako kněz a správce kostela v Křepicích byl zcela určitě o několik let starší. Mohl by se tedy narodit někdy kolem roku 1326. Jeho mladší bratr Augustin byl v době sepsání matčina testamentu také bezpochyby už za hranicí dospělosti, neboť, jak se v dodatku testamentu uvádí, sám za sebe před svědky s podmínkami testamentu souhlasí. Navíc poté v roce 1351

²² M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 88.

²³ Tamtéž, č. 2338.

²⁴ Tamtéž, č. 101.

²⁵ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*, in: *Brno v minulosti a dnes*, 7, 1965, s. 280.

²⁶ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č.105.

²⁷ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 244 a 259.

²⁸ Tamtéž, s. 195.

ručí i jisté panně Kláře (z družiny paní markraběnky Markéty Opavské) při zástavě jejího domu.²⁹ Nejpozději roku 1352 musel být už také ženat s dcerou mlynáře Mikuláše, jak o tom bude ještě řeč.³⁰ Mohl být tedy snad o rok či dva mladší než jeho starší bratr Bartoloměj a asi se narodil kolem roku 1328. Zůstává proto otázkou, proč nebyl v matčině testamentu uveden i on jako odpovědný rodinný zástupce za nakládání s rodovým majetkem. Je však možné, že se v té době chystal dokončit studia, případně měl před svatbou s onou nejmenovanou dcerou mlynáře Mikuláše, či se chystal někam za prací odejít aj. O něčem podobném může svědčit také formulace dodatku.

Nejmladší syn Pavel, ani ona křestním jménem nikdy nikde neuvedená – ale zato třikrát provdaná – Allexandrova dcera, v testamentu jmenovitě nevystupují a je tedy možno soudit, že Pavel byl asi ještě ve věku dospívání (narozen kolem roku 1335), zatímco dcera naopak musela být tehdy už nějaký čas provdána, měla-li být v onom roce 1350, kdy byl testament sepsán, už vdovou.³¹ Bylo-li tomu tak, mohla být právě ona vůbec tím nejstarším potomkem magistra Allexandra a jeho manželky a mohla se tedy narodit ještě před bratrem Bartolomějem, tedy už někdy kolem roku 1324. Zařadíme-li do těchto úvah i onoho nejmladšího syna Pavla, o němž ještě bude řeč, dá se předpokládat, že v roce úmrtí svého otce magistra Allexandra (1344) ještě zdaleka oněch pro dospělost žádaných 15 let neměl, ba že je neměl ještě ani v roce 1350, takže rok jeho zrození lze posunout mezi léta 1335–1340.

Osudy všech čtyř sourozenců – dětí to magistra Allexandra, zemřelého dle náhrobníku 20. 2. 1344 a jeho manželky, paní Allexandrissy, která zemřela poté patrně na přelomu let 1351–1352 – se však propojily a vyjasnily v roce 1353. Co bylo přímým podnětem a co způsobilo onu jakousi náhlou potřebu vzájemné úpravy majetkových vztahů, to už asi zjistit nepůjde. Nicméně všechno to začalo kolem Letnic (12. 5.) roku 1353.

Tehdy se dostavili do domu Jakuba Alrama na Dolním trhu dva přísežní konšelé, Dětrich Mauriciův a Jan řečený Caldar spolu s magistrem Engelhardem (svědkem testamentu vdovy, paní Allexandrissy z roku 1350), aby za přítomnosti samotného městského notáře Jana dosvědčili a proklamovali v probíhajícím arbitrážním řízení mezi bratry Bartolomějem, plebánem v Křepicích a Augustínem, že „*domum, que fuit quondam Allexandri, patri eorum, pertinebit hereditarie ad Augustinum et Bartolomeus nichil habebit in ea, sed uxor Augustini et Nicolaus, pater eius, possidebunt domum cum Augustino et junior frater Augustini* [Paulus, pozn.] *percipiet de dicta domo sedecim marcas, pro quibus ad eum fideiusserunt Heinricus Tuskil et Conradus Witkonis, quibus pro eandem fideiussione Augustinus et Nicolaus dictam domum obligaverunt et terminus solutionis dictarum sedecim*

²⁹ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 363.

³⁰ Tamtéž, č. 74.

³¹ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 172.

*marcarum instabit in festo Penthecostes proxime venturo...*³² O dva dny později, tedy 14. května 1353 se o svůj díl dědictví pilně přihlásil i malíř Oldřich, který dokládal, že „*in bonis per Allexandrum, quondam socerum suum, relictis hereditariam sibi dicebat competere porcionem, inclusus est, quod vinea in Nemczitz sita ad eundem Ulricum et uxorum suam, sororem Bartolomei et Augustini, et eorum herede, hereditarie pertinebit, unde et dicti fratres ipsam eis libere resignantur...*“³³ Při tom všem se jaksi opomenulo zmínit, že na domě magistra Allexandra (na dnešním náměstí Svobody č. 9) vážne platební povinnost, a to 2 hřivny ročně, jež měly být odváděny Jakubu Alramovi tak, aby jedna byla splacena vždy o sv. Michalu a druhá pak o sv. Jiří. Aby snad nedošlo k nedorozumění a následnému sporu, už 19. května 1353 ve zvláštním zápisu Pamětní knihy města Brna se toto zdůraznilo s tím, že jak Augustin Allexandrův, tak Mikuláš, jeho tchán, mají i nadále toto břímě povinnosti uloženo.³⁴ Časem se ukázalo, kde vzal onen poplatek dvou hřiven vlastně začátek. V záznamu Pamětní knihy města Brna ze 17. října 1353, v němž se takřka doslova cituje záznam z 19. května 1353, je k němu připojen dovětek, že tu jednu hřivnu vykoupil sám Jakub Alram od kláštera sester herburek, jimž se už šest let odváděla za dříve půjčených pět hřiven (a to s úroky), druhou pak získal Alram od Židů, kteří měli na Allexandrově domě určité pohledávky také.³⁵

Tím byla různá majetková jednání ukončena – snad k všeobecné spokojenosti – a je třeba si říci, co následovalo.

Především se z celé historie rodiny Allexandrový od toho okamžiku vytratil Bartoloměj, křepický plebán a správce kostela, jehož jméno se už poté nikdy nikde v brněnských písemných pramenech 14. století nevyskytuje. Dále je zajímavé, že se až do onoho roku 1353 mluví vždy o Augustinu Allexandrově, případně jen o Augustinovi (druhý muž téhož jména se totiž v Brně v této době vůbec nevyskytoval!) a ještě nikoliv o „apotekáři“, jak je tomu později. Ještě v roce 1353 platí berní 60 grošů z otcovského domu na Dolním trhu³⁶, zatímco v letech 1354–1358 není o něm už vůbec žádných zpráv. Navíc onu berní na téže domě ve výši pěti fertonů (80 grošů) splácí v roce 1354 Augustinův tchán, mlynář Mikuláš³⁷, ale už od téhož roku přechází dům na dalších plných deset let do majetku rodiny Bohuše z Tišnova.³⁸ Augustin se pak vrací do písemných pramenů až roku 1358, ale to už jako „Augustinus apothecarius“ zachycený berní knihou však o několik domů dál (od č. 9) k dnešní Masarykově třídě na konci II. kvartálu města. Platil tehdy 40 grošů.³⁹ O dva roky později (1360) je naopak doložen na samém konci čtvrti I., jakožto „Augustinus“, nicméně se stejným

³² M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 76.

³³ Tamtéž, č. 73.

³⁴ Tamtéž, č. 74.

³⁵ Tamtéž, č. 80.

³⁶ B. MENDL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 202.

³⁷ Tamtéž, s. 212.

³⁸ Tamtéž, s. 222 a M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 249, případně i 255.

³⁹ Tamtéž, s. 252.

platem 40 grošů.⁴⁰ Vzhledem k tomu, že se už v písemných pramenech 14. století v Brně žádný jiný Augustinus – než Augustinus Allexandri, apothecarius – nevyskytuje, dá se předpokládat, že jde stále o jednu a tutéž osobnost. Co se však s Augustinem dále v letech 1354–1358, je už těžké spolehlivě zjistit. Lze se jen domýšlet, že snad po smrti svého tchána mlynáře Mikuláše, zvaného také Obulus či Helblink, neboť ten také mizí z pramenů v roce 1354,⁴¹ a po získání (koupí ?) Allexandrova domu rodinou Bohuše z Tišnova Augustin sám nebo s manželkou (žila-li ještě) na ony čtyři roky Brno opustil, ať už proto, aby dokončil učební léta lékárnická (v čem mu mohla dříve zabránit smrt otce či matky), nebo spíše naopak, aby své lékárnické vzdělání uplatnil krátkodobě jinde. Jisto je, že od návratu do Brna onoho roku 1358 až do své smrti někdy na přelomu let 1365–1366 lékárenskou praxi v Brně velmi úspěšně provozoval. Svědčí o tom berní rejstřík z roku 1365 zápisem, v němž se už uvádí jeho jmění ve III. městské části v úctyhodné hodnotě: „*It. Augustinus apotecarius, area pro 16 mar., it. 1/2 vineam in Nempczicz pro 6 mar., it censuat domino Ottoni de Rescowicz 3 mar. pro 24 mar., hereditates 46 mar., tenetur 1 1/2 mar. minus lot., concessit fert., it. dedit 1/2 mar., it. residuum Ebranus expediet, solvit.*“ V domě měl také nájemníka, bohatého to Jakuba z Králova Pole, který tamtéž měl jen polností za 68 hřiven stříbra a vykazoval hodnotu dědictví ve výši 79 hřiven.⁴²

Augustin v té době nebyl v Brně lékárníkem jediným. Prameny je totiž doložen ještě jistý Martin, ale poněkud neurčitě existence. V roce 1360 je uveden jako poslední v I. městské čtvrti, v roce 1365, pak jako nájemník v domě Gunschlina z Olomouce, rovněž tamtéž na konci I. čtvrti a zároveň i na konci IV. městské čtvrti opět v souvislosti s Gunschlinem⁴³ Augustin však už 17. července 1364 koupil od Mikuláše Swerczera velký dům v Běhounské ulici vedle domu Gunschlina vetešníka, a to se všemi svobodami a právy k domu náležejícími.⁴⁴ Tam se také poté s rodinou nastěhoval. V září téhož roku se stal spolu s několika dalšími brněnskými konšely ručitelem krejčího Pyluše jeho ženě Ofce ve věci věna 30 kop grošů pražských.⁴⁵ Téhož roku 1365 přispěl Augustin částkou 1 fertonu (16 grošů) i na mimořádnou sbírku, kterou nařídil markrabě moravský Jan Jindřich vybírat hned po Květné neděli, tj. 6. dubna 1365⁴⁶ Od konce roku 1365 však už není o něm žádných zpráv a zdá se tedy, že v onom roce 1365 zemřel.

⁴⁰ Tamtéž, s. 266.

⁴¹ Mikuláš mlynář je berními knihami a rejstříkem doložen v II. čtvrti v letech 1343–1354. B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 4, 21, 38, 66, 102, 172, 175, 195, 202, 2112, 221. Zasloužil se velkou měrou o udržování a rekonstrukci hlavních brněnských mostů, viz M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 1699.

⁴² B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 323–324.

⁴³ Tamtéž, s. 267, 301, 357.

⁴⁴ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 153.

⁴⁵ Tamtéž, č. 2042.

⁴⁶ B. MENDEL, *Knihy počtů*, II. díl, s. 403.

Dne 5. června 1366 zachycují brněnské písemné prameny už jen jeho vdovu a mladšího bratra Pavla, a to v záznamu Pamětní knihy města Brna: „*Item dominus Iacobus Goblini, episcopus Feltrensis, emit iure proprio et ad salvum ius civitatis apud...* [jméno ani tady není uvedeno, pozn.] *relictam Augustini apotecarii et Paulum, fratrem eiusdem Augustini, domum habitacionis eorum eis relictam et in platea Cursorum penes Gunschlini positam...*“.⁴⁷ Co asi přimělo vdovu po lékárníku Augustinovi prodat dům, není známo. Jisté je jen to, že biskup Jakub Goblinův koupený dům hned 21. srpna 1366 věnoval jako svatební dar svému příbuznému Pavlu Smelczlinovi a jeho nastávající manželce Kateřině. I v tomto záznamu Pamětní knihy města Brna se ozývá, že jde o dům „...*habitacionis olim Augustini apotecarii, positam in platea Cursorum penes Gunschlini renovatoris, quam apud successores olim Augustini pridem emit...*“.⁴⁸

Transakce je zajímavá tím, že připomíná jméno nejmladšího Alexandrova syna Pavla, jakožto mladšího bratra Augustinova. Podle výše učiněného zjištění byl Pavel pravděpodobně spolujeditelem onoho domu na Běhounské ulici a jistě v něm s rodinou svého bratra bydlel. Zdá se proto, že se Augustin o něj od mládí staral, zejména po smrti jejich matky paní Alexandrissy, kdy nejstarší bratr Bartoloměj se sám plně věnoval svému kněžskému povolání a Pavel byl ještě nedospělým chlapcem. Není bohužel známo, čím se Pavel v dospívání zabýval, zda studoval či se něčím vyučil. Je možné, že se po prodeji bratrova domu osamostatnil a snad i šel ve šlépějích svého otce a staršího bratra v péči o nemocné, ale je stejně možné, že se věnoval zcela jinému zaměstnání. Jen zcela hypoteticky lze proto uvažovat o tom, že tento Pavel (Alexandrův) je také totožný s magistrem Pavlem, doloženým v Brně prameny v 80. letech 14. století⁴⁹, či jistým „medikem“ po roce 1365 na samém počátku IV. městské čtvrti v domě zlatníka Johlína.⁵⁰

Určitě však do této rodiny patří ještě jiný Pavel, Pavel Augustinův (Paulus Augustini), uváděný 24. ledna 1369 spolu s dalšími brněnskými přísežnými jako hodnověrný ručitel „*ad dominum marchionem pro captivitate Andree molendinatoris purchravii in Eychorns...*“.⁵¹ Je dosti pravděpodobné, že se jedná o syna lékárníka Augustina a i v jeho případě lze – též jen zcela hypoteticky – uvažovat o tom, že naopak až tento Pavel (Augustinův) je totožný s oním výše uvedeným magistrem Pavlem či medikem.⁵² Protože ani u něho není známo – podobně jako u jeho (snad?) strýce Pavla Alexandrova – zda a s kým se oženil, ani čím se zaměstnával, je také možné, že je ukryt i mezi oněmi četnými řemeslníky a měšťany, kteří v 2. polovině 14. století užívali v Brně tehdy dosti oblíbené a rozšířené jméno Pavel.

⁴⁷ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 629.

⁴⁸ Tamtéž, č. 631.

⁴⁹ B. MENDEL, *Knihy počtů*, I. díl, s. 114.

⁵⁰ TÝŽ, *Knihy počtů*, II. díl, s. 342 poznámka.

⁵¹ M. FLODR, *Pamětní kniha*, č. 173.

⁵² Viz poznámka č. 49 a 50.

Jisté je jen jedno: tady někde končí veškeré hodnověrné písemné doklady o životě rodiny „magistra-fysika Allexandra a spoluměšťana brněnského“, který v Brně zemřel 20. února 1344 a jehož náhrobní kámen byl náhodně objeven po 658 letech v lednu 2002.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Barevná příloha č. XXVI: Fotografie celého náhrobníku magistra Allexandra z Křížové chodby na Nové radnici. Uloženo v Archivu města Brna, fond U5 Sběrka fotografií, sig. Va 384, CD č. 58.
- Barevná příloha č. XXVII: Fotografie části náhrobníku magistra Allexandra z Křížové chodby na Nové radnici. Uloženo v Archivu města Brna, fond U5 Sběrka fotografií, sig. Va 384, CD č. 58.

*Milena Flodrová***Grabstein des Magisters Alexander,
Brünner Naturwissenschaftler und Arzt aus der 1. Hälfte
des 14. Jahrhunderts****RESÜMEE**

Der Grabstein des Magisters Alexander, Physicus und Brünner Bürger, der am 20. Februar 1344 gestorben war, wurde zufällig bei der archäologischen und bauhistorischen Erforschung des Neuen Rathauses im Jahre 2002 entdeckt. Die scheinbar ganz unleserliche Inschrift, die in gotischer Majuskel auf dem Schriftband ausgeführt und durch die sekundäre Anwendung des Grabsteins als Schwelle zwischen dem Kreuzgang und dem Refektorium des Dominikanerklosters stark beschädigt war, lieferte nach der Entzifferung zahlreiche interessante Informationen. Vor allem die sichere Identifikation des Magisters Alexander, des Brünner Physicus und Arztes in den Jahren 1333–1344, der bisher nur indirekt durch Allexandrissa (seine Ehefrau) belegt war. Dies trug auch zur Erklärung weiterer Familienverhältnisse bei, namentlich zur Identifizierung seiner vier Nachkommen – einer nicht genannten Tochter und drei Söhne: Bartoloměj, Pfarrer in Křepice, Augustin, Apotheker, und des jüngsten Pavel, der sich höchstwahrscheinlich später auch als Arzt betätigte. Es konnten nicht nur Familien-, sondern auch Eigentumsverhältnisse und Haus- und Immobilienübertragungen festgestellt werden, die zur Erklärung einiger topographischer Fragen der Stadt beitragen. Mit Magister Alexander ist vor allem das Haus Nr. 9 auf dem heutigen Platz der Freiheit verknüpft, mit seiner nicht genannten Tochter (die dreimal verheiratet war) dann das Haus in der Starobrněnská-Straße und mit dem Apotheker Augustin das Haus in der Běhounská-Straße. Darüber hinaus stellt der Grabstein des Magisters Alexander aus dem Jahre 1344 den bisher ältesten auf dem Gelände Brünns entdeckten Grabstein dar.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA:**Pokus o genealogický přehled členů rodiny magistra
Alexandra, fysika a měšťana brněnského**

magister ALLEXANDER, physicus et concivis Brunnensis

* cca 1290–1300 (?) – † 20. února 1344 Brno

manželka neznámého křestního jména zv. ALLEXANDRISSA

* cca 1300 (?) – † 1351/1352 Brno (?)

---

dcera neznámého jména	BARTOLOMEUS primogenitus filius Alexandrisse	AUGUSTINUS ALLEXANDRI secundogenitus filius	PAULUS (ALLEXANDRI) iunior frater Augustini
(cca 1325– po 1358)	(cca 1327–?)	(cca 1328–1365)	(cca 1330– po 1366)
1. m. Ulricus sartor († před 1350)	plebanus de Krepicz doložen 1350–1352	apothecarius doložen 1350–1365	(medicus?) doložen 1353–1366
2. m. Heindlin serator		m. neznámého jména filia Nicolai molendinatori (cca 1330– po 1366) od 1366 vdova	
3. m. Ulricus pictor doložen 1353–1359		PAULUS AUGUSTINI (cca 1348– po 1387) medicus ? magister ? doložen 1369, (příp.1387?)	

Michal Konečný

MĚSTSKÉ DOMY MORAVSKÉ BAROKNÍ ŠLECHTY A JEJICH INTERIÉRY

I když městské domy v Brně hrály důležitou roli uvnitř rezidenční sítě moravské šlechty už od středověku, nebyl jejich význam nikdy tak zásadní jako na přelomu 17. a 18. století, kdy se nezřídka staly hlavním šlechtickým sídlem. Příznačné je, že tématu šlechtické „urbanizace“ v Brně bylo dodnes věnováno, odmyslíme-li ojedinělé pozitivistické německé práce z přelomu 19. a 20. století a několik umělecko-historických příspěvků, jen velmi málo pozornosti.¹ Zásadním důvodem může být přirozeně samotná tematika šlechtických domů, které se z drtivé většiny nedochovaly, a proto je jejich zkoumání práce nad jinou nevděčná, v druhé řadě pak ještě v nedávné době pochopitelná „ignorace“ dnes znovu objeovaných fenoménů barokní šlechty, v níž působí Voldánův pronikavý článek z šedesátých let o brněnských domech Lichtensteinů-Castelkornů jako zjevení.² Protože mnoho nového z hlediska stavebního vývoje a architektury přinesla o brněnských „barokních palácích“ očekávaná publikace předních znalců této problematiky Jiřího Kroupy a Tomáše Jeřábka,³ týkájí se předkládané informace především šlechtických interiérů, pro něž se ve fondu pozůstalostí Moravského královského tribunálu a v rodinných archivech dochovalo mnoho zajímavých a dosud nevyužitých materiálů.

Jediným v literatuře zmiňovaným barokním profánním interiérem soukromé povahy je proslulý porcelánový salón hraběte Czobora ze 30. let 18. století v někdejší paláci Dubských na České ulici, díky své exkluzivě zaznamenaný dokonce na pastelu z 19. století. U něj však také většina informací o podobě a funkcích dalších podobných prostor v Brně končí. Jejich charakter lze však alespoň částečně zachytit z množství dochovaných inventářů. První komplexněji zpracované inventáře brněnských domů moravské šlechty se začínají poměrně běžně vyskytovat přibližně

¹ Stručný přehled městských domů podala Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*, Praha 1947, zejména strany 134–138. Topograficko-statistický výčet domů pak Hans WELZL, *Brünn im 17. Jahrhundert*, in: Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums 3, 1903, s. 1–17, k umělecko-historickému vývoji Ivo KRSEK – Zdeněk KUDĚLKA – Miloš STEHLÍK – Josef VÁLKA, *Umění Baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996. Ke konkrétním problémům městských domů a jejich interiérů Christian d'ELVERT, *Das gräflich Czobor'sche, nacher freyherrlich Dobbelssteinische Haus und Gemälde – Sammlung in Brünn*, in: Notizenblatt 36, 1890, s. 38–39, Lubomír SLAVÍČEK, *Inventáře dvou obrazových sbírek 18. století na Moravě*, in: Vlastivědný věstník moravský 30, 1978, s. 297–302.

² Vladimír VOLDÁN, *Lichtenstejnové-Kastelkorní a jejich brněnské domy*, in: Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 93–102.

³ Tomáš JEŘÁBEK – Jiří KROUPA a kol., *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*, Brno 2005. V této knize je uvedena i čtená literatura k architektuře brněnských paláců.

od druhé poloviny 17. století, kdy na Moravu už neodvratně působí převažující vliv baroka. Toto období je zároveň prvním bodem na úsečce, vymezující časový rozsah předložených inventářů, končící v polovině století následujícího. Polovina 18. století totiž přináší do moravského šlechtického prostředí nové tendence a vlivy spojené s osvěcenstvím, jež se od baroka silně distancují, a ačkoli do působení hraběte Jana Nepomuka Mitrovského, bratří Lamberků či knížete Salm-Reifferscheidta zbývá ještě několik málo desetiletí, doba má už s klasicky barokním životním stylem společného čím dál tím méně.⁴

Vztah moravské nobility k zemské metropoli v 17. století jednou pro vždy rozčlenil spektrum urozené společnosti do lehce „impresionistického“, přes to však i v moravských poměrech patrně nejlépe fungujícího modelu: knížat (Liechtensteinové, Dietrichsteinové) a Hoffähigadel, tedy šlechty orientované na dvůr (Althanové, Collaltové, milotická sekundogenitura Serenyiů) na jedné straně, a šlechty zemské a nižší na straně druhé.⁵ Zatímco vznešení aristokraté zastoupení v první skupině hledali své štěstí především v sídelní Vídni, jejíž životní styl v přenesených formách aplikovali i na svých venkovských sídlech, byla zemská a nižší šlechta odkázaná vést život v poněkud zúžených společenských konturách na prostoru více méně provinčních měst. Inventáře nenahlíží jen do oken dnes už neexistujících domů, ale vypovídají mnohé i o životním stylu urozených obyvatel a osob v jejich okolí. Z tohoto důvodu byly kromě drobných přesahů vybrány zejména domy majitelů z řad zemské šlechty, mající pro postihnutí tématu mnohem větší vypovídající hodnotu, než permanentně opuštěné paláce Liechtensteinů či Dietrichsteinů.

Přestože důvodů k urbanizaci barokní šlechty by se našlo hned několik, přičemž vesměs podléhají obecným sklonům, přehledně nastíněným Petrem Maťou, přináší moravské poměry jistá specifika.⁶ Jedním z nich byl nepochybně strach. Nepokojná léta třicetileté války a následný stín tureckého nebezpečí, činící z Moravy ještě po celé 17. století dosti ožehavé nárazníkové pásmo, překvapeně čas od času nemilou návštěvou z řad Tatarů či uherských, nebo sedmihradských vzbouřenců, vytvořily pro zámožné obyvatelstvo z opevněného Brna realitně velmi atraktivní místo.⁷ Převládly jistě i důvody čistě praktické. Většina výstavných zámků spojovaných s barokem, zača-

⁴ Od počátku 50. let byly do zemských funkcí oproti dosavadním zvyklostem jmenovány i osoby, které neměly s moravským prostředím nic společného. Typickým příkladem může být hejtmán brněnského kraje Jan Leopold von Schmelsdorf, jemuž muselo dokonce město Brno v roce 1754 na své náklady zrekonstruovat byt v tak zvaném Helmutovském domě. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B1 Gubernium (1613) 1636–1785 (1799), inv.č. 3280, sign. S 7, kart. 1860.

⁵ Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“*, in: Ronald G. ASCH (Hg.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789)*, Köln–Weimar–Wien 2001, s 287–321.

⁶ P. MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem“*, in: *Opera Historica* (dále OH) 7, 1999, s. 139–162.

⁷ Už během třicetileté války se začaly z venkovských sídel do Brna stěhovat cennosti, sbírky a důležité rodinné archivy, které se dají v inventářích městských domů najít ještě hluboko po roce 1700.

la na Moravě vznikat až po stabilizaci politické situace v prvních desetiletích 18. století. Až na výjimky se do té doby musela šlechta na bezútesně zdevastovaném venkově spokojit s nepříliš pohodlnými, naposledy v renesanci upravovanými sídly, k dovršení všeho zhyzděnými provizorní fortifikací, nebo v mnoha případech také samotnou válečnou mašinerií. Bydlení ve městě bylo proto jistě upřednostněno, a to i v době, kdy na místě dnešních zámků stála rušná staveniště. Jistým hlediskem mohlo být i napodobování v mnoha ohledech vzorové Itálie, kde byl život šlechty ve městech klasickým modelem už od středověku. Předložené argumenty jasně naznačují antagonismus mezi urbanizací dvorské a zemské šlechty. Na rozdíl od přesunu do Vídně z reprezentačních důvodů, se zemská šlechta, limitovaná svými finančními možnostmi, stěhovala do Brna spíše z důvodů pragmatických.

Jeden z nejzávažnějších se vyskytl v souvislosti se zřízením zemských úřadů, na nichž mnoho šlechticů figurovalo v důležitých funkcích. Posty v zemské správě se přirozeně promítaly i do úlohy jejich domů a v důsledku toho z nich mnohdy vytvořily důležitá společenská a politická centra. Typickým příkladem je městský dům hrabat Serenyiů na Panské ulici.

O vzestup této uherské rodiny, přítomné na Moravě už před Bílou horou, se postaral hlavně energický zemský hejtmán Gabriel Serenyi, který jako první svého rodu natrvalo zakotvil v Brně.⁸ Inventář brněnského domu Serenyiů se však zachoval až v pozůstalostních spisech jeho syna, hejtmána brněnského kraje hraběte Františka Gabriela.⁹ Za poněkud konzervativní fasádou dvoupatrového domu s renesančním portálem naproti ústí Radniční ulice se skrývalo přibližně třináct různě velikých místností s jednoznačně rozvrženými pokoji piana nobile.¹⁰ Ústřední místností prvního patra byla jídelna, jejíž stěny pokrývalo 7 kusů látkových „nizozemských tapet“. Uprostřed jídelny stál oválný stůl se zeleným ubrusem zdobeným trásněmi a kolem něj 12 židlí s koženým potahem. Kromě dalších drobných kusů nábytku upoutala pozornost návštěvníků drobná sbírka obrazů, skládající se z portrétů hraběcího páru a rodičů hraběte, jedné krajinomalby a oblíbené bitevní scény. Jestliže byla jídelna laděna do zelena, což podtrhovala ještě barva závěsů na oknech, měl vedlejší hraběcí pokoj barvu modrou. Stěny měl podle módy pokryté modrými textilními tapetami a po stranách oken v něm visely modré hedvábné závěsy. Okolo velké postele s nebesy, před níž byl rozprostřen koberec, stálo rozestavěno větší množství křesel a stolků, zdůrazněn je velký černý kříž a dva obrazy nad dveřmi do předpokoje. Přes dámský pokoj zdobený dalšími třemi obrazy se dalo přejít do soukromého pokoje hraběnky. Jako nejdůležitější kus nábytku je zde uváděna černá postel se zelenými závěsy s vyšitými

⁸ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno*, s. 138.

⁹ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. S 11, kart. 1, inventář z 8. 9. 1677. Dům hrabat Serenyiů, kteří patřili v baroku k nejvěrnějším oporám habsburské dynastie na Moravě, zažil ve své zajímavé historii nejen jeden paradox. Právě z jeho oken vyzval 2. května 1619 Ladislav Velen z Žerotína Brno k otevřené vzpouře proti císaři, což byl počátek stavovského povstání na Moravě.

¹⁰ August PROKOP, *Die Margrafenschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung I-IV*. Wien 1904, s. 736.

květy. Stejná látka pokrývala i stěny se dvěma zavěšenými obrazy. V bezprostřední blízkosti hraběčína pokoje byla ještě jedna tak zvaná „Frauen Zimmer in einem Gewölb“, z níž se dalo vyjít na chodbu s obrazy, odkud vedlo schodiště do druhého patra. Navzdory zdánlivě soukromé povaze piana nobile se dá předpokládat, že sloužilo hraběcí rodině jako patro reprezentační a oficiální. Mezi menšími místnostmi druhého patra bychom totiž našli pouze jeden blíže neupřesněný pokoj s dvěma postelemi, luxusně zařízený pokoj pro hosty, intimně působící „Spielzimmer“ s hracími stolky, šesti krajinomalbami a dvěma portréty a nakonec prostor označený jako „Stuben oberhalb des Graffen Zimmer“, kde se nacházel úřad krajského hejtmána.¹¹ Více než ve vágním inventáři je význam této místnosti objasněn v tribunální instrukci vydané po nečekané smrti hraběte Serenyiho v roce 1677.¹² Komise v čele se substitutem, tedy zástupcem zemřelého krajského hejtmána, hrabětem Kristiánem z Roggendorfu, měla v přítomnosti správce domu Řehoře Ignáce Koschinského a hraběcího písaře Gotfrída Kosowského důkladně prohlédnout celý dům, zejména výše zmíněnou místnost, v instrukci nazývanou „Schreibzimmer“, nebo kancelář, kde stály dvě truhly a almary s listinami, z nichž měla komise vytrýdit krajské spisy a ty pak předat zpět tribunálu.

Mnozí úředníci tedy nejenže úřadovali v soukromých domech, ale ke svým oficiálním úkolům využívali i služeb osobního personálu. Krajští hejtmáni jsou pro postižení této problematiky asi nejlepším příkladem. Jak napovídají dobové inventáře a lokace v korespondenci, úřadovali jak na svých venkovských sídlech, tak v krajských městech.¹³ V případě brněnského kraje, jehož oficiálním sídelním městem byla samozřejmě zemská metropole, šlo více než kdekoli jinde o prestiž úřadovat právě z městského domu. Ještě větší význam než dům Serenyiů měl v tomto ohledu do dnešní doby ve své stavební hmotě zachovaný dům hrabat z Oppersdorfu na rohu dnešní Jánské a Minoritské ulice.¹⁴

Tak zvaný haugwitzký dům zakoupil od Lichtensteinů-Castelkornů v roce 1657, bezprostředně po svém jmenování krajským hejtmánem, hrabě Bedřich Leopold Oppersdorf.¹⁵ Nákup měl i něco málo „mocenské“ symboliky, neboť ve zdech domu

¹¹ Kromě místností určených k bydlení se v domě nacházelo i provozní zázemí. Velká pozornost v inventáři byla věnována spíži v přízemí, kde byly uloženy talíře, sklenice, přenosné svícny, 11 kusů stolního nádobí z majoliky, měděné a železné nádoby, či mlýnek na pepř.

¹² MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. S 11, kart. 1.

¹³ V inventáři rájeckého zámku (1. 2. 1702) z pozůstalosti Kristiána z Roggendorfu je uváděna tak zvaná „Landtes Hautbtmaischen Zimmer“, MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. R 20, kart. 178; Například korespondence hejtmána znojemského kraje Josefa Antonína sv. p. von Aichpüchl je datovaná především na jeho zámečku v Ratibořicích, úřadoval však nepochybně i ve svém znojenském domě, kde také v roce 1710 zemřel. MZA, fond C 2 Tribunál-Pozůstalosti, sign. A16, kart. 1.

¹⁴ Jeho historii se v souvislosti s rodem Liechtensteinů-Castelkornů věnoval ve své studii už Vladimír Voldán. V. VOLDÁN, *Liechtenštejnové-Kastelkorni*, s. 93–102.

¹⁵ Archiv města Brna (dále AMB), A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1830, fol. 115; V. VOLDÁN, *Liechtenštejnové-Kastelkorni*, s. 98–99; Bedřich Leopold (1621–1699)

úřadoval ještě před nedávnem jeden z nejmocnějších mužů na Moravě, hrabě Kryštof Pavel Lichtenstein-Castelkorn. Přesto, že se Oppersdorfové cítili patrně mnohem více doma v Hlohově a na svých slezských statcích, byli díky svým společenským úspěchům na Moravě nuceni přesídlit do Brna, kde si dokonce v kostele u svatých Janů zřídili rodovou hrobku.¹⁶ Inventář domu z období hraběte Bedřicha Leopolda se sice nedochoval, ale značnou výpovědní hodnotu má i jeho závět, v níž jsou mimo jiné zmíněni i v domě působící hraběcí zaměstnanci jako štolba Michel Kraus, sekretář Josef Ignác Walschofský, domovník Ferdinand Salvio či osobní komorník František Ack.¹⁷

Brněnský dům odkázal spolu s dalším majetkem svému staršímu synovi Jiřímu Bedřichovi¹⁸ a druhorozený František Josef¹⁹ získal podle testamentu dům v Olomouci. Protože pozice Brna byla oproti Olomouci v té době již jasně daná, uvědomoval si starý hrabě evidentně disproporce svého rozhodnutí. Tradice rodu velela, aby se alespoň mladší syn dříve nebo později pokusil o kariéru v zemských úřadech, přičemž pobývat v Brně pro něj bude nezbytné. Podmínil proto dědictví Jiřího Bedřicha tím, že musel mladšímu bratru dovolit dům využívat i s doprovodem a koňmi tak dlouho, dokud si v Brně nezakoupí dům vlastní.²⁰ Že by se tak stalo, ale nic nenasvědčuje. S největší pravděpodobností bydlel při svých brněnských pobytech v domě staršího bratra i po dobu svého úřadování ve funkci zemského hejtmana až do konce svého života v roce 1714. Přestože se z těchto důvodů v jeho pozůstalosti nedochoval k domu žádný inventář, je ke konvolutu písemností připojena zajímavá, i když nepříliš jasná instrukce tribunálu, týkající se patrně Oppersdorfova brněnského úřadování.²¹ Zemský soud stejně jako v podobných případech vyzval pozůstalé, aby pod dozorem pověřené osoby vytřídili úřední listiny od soukromých či vrchnostenských a předali je zpět. V tomto případě zůstala žádost nevyslyšena, a tak tribu-

---

byl v roce 1657 jmenován hejmanem brněnského kraje, a tím začala hvězda moravských Oppersdorffů nezadržitelně stoupat. O deset let později se stal zemským podkomořím, následně nejvyšším zemským sudím a poslední dva roky svého dlouhého života dožil v druhé nejvýznamnější zemské funkci, nejvyššího zemského komořího. Svoji pozici uvnitř moravské stavovské společnosti ještě více upevnil druhým sňatkem s vdovou po Lvu Vilémovi z Kounic, hraběnkou Eleonorou z Dietrichsteinu. Proslulost si vysloužil především svojí neohroženou organizací zemské obrany při Tökölyho povstání v roce 1678. Wilhelm Hans Graf von OPPERSDORFF, *Stammtafeln der Grafen Oppersdorff*, Frankfurt am Mainz, 1968, s. 25–26.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. 0 15, kart. 145.

¹⁸ Jiří Bedřich z Oppersdorffu (1653–1743), přisedící zemského soudu, v roce 1703 hejman brněnského kraje. W. H. von OPPERSDORFF, *Stammtafeln*, s. 25–26.

¹⁹ František Josef z Oppersdorffu (1660–1714). V roce 1690 hejman přerovského kraje, v letech 1701–1702 hejman brněnského kraje, 1703–1704 zemský hejman ve Svidnicko-Javorském knížectví, 1704–1714 moravský zemský hejman. Význam zemského hejtmana dokreslovala ještě jeho žena hraběnka Anna Františka Hencklová z Donnersmarcku, nejvyšší hofmistryně císařovny Amálie. W. H. von OPPERSDORFF, *Stammtafeln*, s. 25–26.

²⁰ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. 0 15, kart. 145.

²¹ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. 0 25, kart. 146.

nální úředníci bez dalších průtahů rozhodli o sestavení komise, která měla bez ohledu na příbuzné prohlédnout hejtmanovu pracovnu v druhém patře, místnost pro hraběcího sekretáře, kde stála velká police se spisy a další dva pokoje s předpokládaným výskytem písemností, přičemž měli zabavit i velký ceremoniální meč zemského hejtmána, zaštiťující ochranu zemského soudu.

Mezeru mezi funkčním obdobím krajského hejtmána Františka Gabriela Serenyiho a hrabat z Oppersdorfu vyplnil v letech 1677–1701 již zmíněný hrabě Kristián z Roggendorfu, jehož dům na rohu Zelného trhu a Kapucínského náměstí, naproti dnešní Redutě, patřil nepochybně k dalším významným společenským centřům města Brna v závěru 17. století.²² Mimo funkcí dovršených rok před smrtí titulem nejvyššího komořího mu zajišťoval výlučné postavení v brněnském prostředí i fakt, že se stal zetěm respektovaného zemského hejtmána Františka Karla Kolowrata-Liebsteinského, pro kterého měl na druhou stranu podstatný význam jako spojnice s moravskou stavovskou obcí.²³ Krátce poté, co Roggendorf zdědil dům po své první ženě Anně Marii Staudové z Hammersdorfu v roce 1677, nechal celou budovu přestavět tak, že po úpravách obsahovala přibližně 15 obytných místností, tři klenuté prostory v přízemí, dvě kuchyně, kočárovnu se třemi vozy a stáje pro 12 koní.²⁴ Hospodářské zázemí domu tvořila ještě dřevěná stodola v „zwingeru“ městských hradeb u Myší brány.²⁵ Pro přesnější obraz života v městském domě hraběte Roggendorfa je na základě jeho závěti možné jmenovat několik členů domácího personálu. Několika zlatkami velkoryse pamatoval na štolbu Rudolfa Gabriela Kuniga, číšníka Jakoba Kлага a správce domu Jana Adama Haderzbacha.²⁶ Jeho žena Regina Apolonie Kolovratová si o čtyřicet tři let později v roce 1744 v testamentu vzpomněla na komornou Marii Alžbětu Ullmanovou, osmnáct let v hraběcích službách působící klíčnici Rozálii Ottovou, kuchařku Alžbětu Schentowskou, číšníka France Hankeho, lokaje Kašpara Verera a Šimona Osima a dva hajduky, tedy pomocné úředníky Mateša Neubauera a Ondřeje Hartla.²⁷

Srovnání inventářů městského domu a rájeckého zámku, patřícího v té době Roggendorfům, jasně ukazuje, jaké z obou sídel bylo rodinou upřednostňováno. I když je v Rájci uváděná už zmíněná „Landtes Haubtmaischen Zimmer“, je ostatní vybavení zámku žalostně skromné. V budově s malými a nevyhovujícími místnostmi plnými starého „harampádí“ mohli Roggendorfové obývat v podstatě pouze tři vyhovující místnosti, určené nejspíše k občasným návštěvám inspekčního charakteru než

²² Ch. d'ELVERT, *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besondere Rücksicht auf die böhmischen Länder*, Brünn 1880, s. 672.

²³ Joseph BERGMANN, *Die Freiherren und Grafen zu Roggendorf*, Wien 1851, s. 92.

²⁴ AMB, fond T 11 Rodinný archiv Gödelů (1300) 1800–1900, Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt.

²⁵ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. R 20, kart. 178.

²⁶ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. R 20, kart. 178.

²⁷ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. R 77, kart. 185.

životu na vysoké noze šlechtického barokního standardu.²⁸ S tímto téměř až provizorním stavem ostře kontrastuje luxusní vybavení městského paláce. Podobně jako u Serenyů patřila k hlavním místnostem domu jídelna a vedlejší hraběcí pokoj. Stěny obou místností pokrývaly holandské malované tapety. V jídelně výjevy ze života Konstantina Velikého, v pokoji hraběte pak deset scén představujících císaře Marca Aurelia jako prototyp ideálního panovníka, který mohl být i symbolickým odkazem na funkce samotného Roggendorfa. Kromě řady převážně brokátem čalouněného nábytku byla v domě uložena drobná sbírka obrazů a grafiky, z níž vynikaly na dřevě malované rodové renesanční portréty, knihovna obsahující především právníckou literaturu, malá zbrojnice a v několika truhlách se zde v bezpečí hradeb skrýval také důležitý a cenný rodový archiv, obsahující nejruznější nobilitační a majetkové poměry kodifikující listiny. Největší pozornost v domě však nepochybně vzbuzovala hraběcí kunstkomořa. Její základ tvořila do několika částí rozdělená numismatická sbírka. V truhle vyložené červeným hedvábím byla uložena slavnostní medaile Ferdinanda III., velká stříbrná medaile Leopolda I., dále medaile s reliéfem svatého Jiří či zlatá „pohanská“, tedy patrně antická medaile s dvěma dalšími starověkými mincemi. Následoval rozsáhlý soubor nejruznějších mincí označených jako dukáty a poslední část kolekce zahrnovaly cizí zlaté mince shromážděné v malé pozlacené krabičce vyložené zeleným atlašem. V klasické kunstkomoře nemohla chybět sbírka minerálů. Hrabě Roggendorf se mohl pochlubit samostatně ležícím karneolem, safírem, dvěma chrysolity, třemi ametysty, jaspisem, dvěma valounky kočičího zlata, granátem, dvěma chalcedony, velkým topazem a z dalekých moří přivezeným korálem. Sbírkou završovalo dvacet osm kousků tyrkysové a tajemný „ropuší kámen“. Ke kunstkomoře by se dal volně přiřadit i větší počet šperků, několik exotických zbraní a rozsáhlá kolekce zlatého a stříbrného nádobí, přístrojů, mís a kalamářů zdobených hraběcím erbem či puncovanými osvědčenou augšpurskou či vídeňskou značkou. Z tohoto souboru bezpochyby vynikala zlatá, drahokamy zdobená španělská slánka či dobová „mechanická hříčka“, anglické stříbrné kapesní hodinky.²⁹ Roggendorfská sbírka zvláštností je nepochybně pozdním projevem manýristického sběratelství, od poloviny 17. století vytlačovaného novým typem moderních barokních sběratelů.³⁰ Kuriozity a zvláštnosti vybočující z průměru však mohl urozený návštěvník spatřit ve stejné době i v jiných brněnských domech. Hraběnka Anna Františka z Valdštejna vlastnila ve svém domě na dnešním Dominikánském náměstí kupříkladu neobyčejně velkou sbírku šperků.³¹ V čtyřpokojovém

²⁸ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. R 20, kart. 178.

²⁹ Tamtéž. Kunstkomořa byla zřejmě dost známou a Roggendorfovi přátelé mu ji pomáhali rozšiřovat. Jen tak lze vysvětlit požadavek hraběte na pohár z topasu a tři zlaté sklenice z pozůstalosti hraběnky Valdštejnové. MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. W 10, kart. 260.

³⁰ L. SLAVÍČEK, *Dvě podoby barokního šlechtického sběratelství 17. století v Čechách – sbírky Otty Nostice ml. (1608–1665) a Františka Antonína Berky z Dubé (1649–1706)*, in: OH 5, 1996, s. 486.

³¹ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. W 10, kart. 260.

bytě dalšího krajského hejtmána z počátku 18. století, barona Jana Víta ze Schwanenfeldtu, nacházejícím se v městském domě jeho příbuzných baronů Walldorfů v sousedství augustiniánského kláštera, byla umístěna poměrně rozsáhlá zbrojnice. Mezi zbraněmi a loveckými artefakty měl baron uloženou „starou pistoli“ Jana Žižky, doplněnou pro větší věrohodnost ještě vojevůdcovým portrétem. Do jaké míry se může tento „exponát“ považovat za výraz Schwannenfeldtova zemského vlastenectví, už asi nikdo nezjistí, nicméně stojí za zmínku, že se v bohaté knihovně tohoto syna z Bavorska přivandrovalého zemského advokáta dal najít i větší počet českých knih.³² Jak si všiml Filip Komárek, již zmínění Walldorfové opatrovali ve stejném domě pohár patřící v minulosti Martinu Lutherovi.³³

Doklady druhé progresivní varianty sběratelství v 17. století, zaměřené hlavně na promyšlené budování soukromých sbírek obrazů, jsou jasně doloženy v pozůstalostním inventáři brněnského domu hraběte Ferdinanda z Verdenbergu na dnešní Starobrněnské ulici z června 1667.³⁴ V soupisu je uměleckým dílům věnována na svoji dobu, typickou spíše mlhavými údaji, značná pozornost. Obrazy v domě rozdělil písař na tři skupiny podle velikosti. Mezi „Lebensgross“ jsou uvedeny protějškové portréty zemřelého hraběte a jeho ženy, Lot s dcerami, Ztracený syn a Venuše s Cupidem. Skupinu „Halblebensgross“ zaplňovaly především obrazy s náboženskou tematikou, opět Lot s dcerami, Kristus na Hoře Olivetské, Josef a žena Putifarova, Judith, Tobíáš a anděl, Mojžíš, David s hlavou Goliášovou a obrazy mytologické Diany, Kleopatry, Lukrécie a Temperancie. V poslední část sbírky označená jako „Grosse Brustbilder“ zahrnovala obrazy jako portrét císaře, portrét „Karla Josefa“, s největší pravděpodobností předčasně zemřelého syna císaře Ferdinanda III., Ztracený syn, obraz turecké ženy, šest zátiší s ovocem, krajinomalba s horami, pět alegorií smyslů, Filozof, Jan Křtitel, Maří Magdalena, svatý Antonín a 12 obrazů apoštolů. K souboru se volně řadila i mapa Německa.

V mnoha ohledech podobnou sbírku obrazů mohl přibližně ve stejné době spatřit uměnilovný návštěvník v krásném domě hraběte Kryštofa Filipa z Lichtensteinu-Catelkornu na Janské ulici.³⁵ První dva portréty blíže neupřesněného hraběcího páru visely v ložnici hraběnky, z níž se přešlo do jídelny, kde byl uložen portrét biskupa Karla Lichtensteina-Castelkorna, portrét hraběnky, oblíbená Panna Marie Svatotomská, portrét císařovny Claudie v řeholním rouchu dominikánek, scéna z Ovidiových Proměn, Únos Proserpiny, obraz Alexandra Velikého přetínajícího gordický uzel, další dva neupřesněné obrazy a dva biblické výjevy. Slávu Lichtensteinů-Castelkornů pak personifikoval v nejdůležitější místnosti domu zavěšený velký hraběcí erb. Před-

³² MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. S 81, kart. 206.

³³ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. W 70, kart. 270.

³⁴ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. V5, kart. 253.

³⁵ MZA, fond C 2, Tribunál – Pozůstalosti, sign. L 9, kart. 96, inventář z 9. 6. 1685. K domu podrobně V. VOLDÁN, *Lichtenštejnove-Kastelkorni*, s. 99–100.

pokoje se vešlo do další místnosti určené podle mobiliáře ženám. Stály zde mimo jiné dvě postele s modrými nebesy, dvě objemné skříně na šaty a paraván. Stěny zdobily dva obrazy Panny Marie, portrét slečny z Liechtensteinu a obraz Kleopatry. Za spíše „provozní“ místností se skříní na plátno, sklenicemi a „klystýrem“ se řadily další dva pokoje, z nichž jeden s 12 různě velikými obrazy a téměř stovkou knih sloužil patrně jako hraběcí pracovna. Na ni navazoval klenutý prostor s rodinným archívem a v posledních dvou malých místnostech bylo zavěšeno osmnáct převážně náboženských výjevů. Dalších šestnáct alespoň podle popisu zajímavých obrazů nejrůznějších žánrů si ještě před pořízením inventáře z domu odvezl významný sběratel, olomoucký probošt Jiří Bedřich hrabě Sallburg.³⁶

Jestliže se u Liechtensteinů-Castelkornů dal vkus považovat za rodovou dispozici, mohlo jít o sbírku velmi kvalitní. V žádném ohledu však nemohla překonat rozsáhlou a nádhernou galérii budoucího významného diplomata a státníka Dominika Ondřeje z Kounic v jeho paláci na dnešním náměstí Svobody.³⁷ Inventář popisující asi nejhonosnější brněnský interiér druhé poloviny 17. století sestavil správce domu Jindřich Ullmann v roce 1675.³⁸ Protože se seznam „mobilii“ sestavoval v době, kdy měl mladý Kounic teprve dvacet let, šlo hlavně o předměty a sbírku obrazů nashromážděné už jeho otcem Lvem Vilémem z Kounic, jehož význam pro dějiny sběratelství na Moravě neváhala Cecílie Hálová-Jahodová ve svém hodnocení přirovnat k podobnému vlivu Heřmana Černína z Chudenic na sběratelství v Čechách.³⁹ Sám Dominik Ondřej Kounic bydlel v prvním patře, v pokoji s červenými tapetami a závěsy, kde bylo rozmístěno 13 portrétních bust římských císařů a tři obrazy. Odtud se přes předpokoj se zavěšeným gobelínem dalo projít do tak zvaného kabinetu. Právě zde se nacházela hlavní část sbírky obrazů.⁴⁰ Za dalším předpokojem,⁴¹ se rozkládala

³⁶ Tamtéž. Byly to obrazy opilého Bakcha, velká krajinomalba v měsíčním svitu, obraz s dvěma voli a slepicemi, obraz krávy, krajinomalba, Abrahám obětující Izáka, Venuše, Loď na moři, Bakchova slavnost, noční scéna s Jobem, Svatý Antonín v poustevně, Svatá rodina a tři portréty.

³⁷ Podrobně k akvizicím a atribucím jednotlivých obrazů ve sbírkách Kouniců C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Galerie moravských Kouniců. Z dějin uměleckých zájmů jejich budovatelů*, in: *Časopis Matice moravské* 63–64, 1939–1940, s. 83–108, 315–373.

³⁸ MZA, fond G 436 Rodinný archiv Kouniců, Slavkov, inv.č. 462, kart. 56, inventář z 6. 11. .1675.

³⁹ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Galerie moravských Kouniců*, s. 86–87.

⁴⁰ Inventář uvádí 3 obrazy ve zdobených perleťových rámech, 13 obrazů na dřevě v černých rámech, obraz Panny Marie v rámu s „osmi rohy“, 2 portréty, 1 bitevní scénu, 2 obrazy svatého Antonína, náboženské výjevy zobrazující Milosrdného Samaritána, sv. Rozálii, Adama a Evu, sv. Františka, Maří Magdalénu, Svatou rodinu, sv. Šebestiána, Svatbu v Káni Galilejské, Pašije a Noa. Kolekce pokračovala dvěma krajinomalbami, na mědi malovaným Patriarchou, obrazem papeže vyzívajícího ke křížové výpravě, portrétem slečny a portrétem slečny s ptáčkem, dalšími 8 neupřesněnými obrazy, malovanými částečně na dřevě a na mědi a jednou rytinou.

⁴¹ V místnosti viselo 14 velkých krajinomaleb, velký obraz svaté Cecílie, „noční“ obraz svatého Petra, jedno kuchyňské a tři květinová zátuší, další tři neupřesněné obrazy a především obraz atribuovaný jako „Graf Rothalische und Dittrichsteinische Hochzeit“, který je zřejmě totožný s obrazem dnes uloženým na zámku v Lednici.

jídelna s kulatým stolem a velkou skříní na nádobí. Co se tematiky obrazů týče, sloužila mimo jiné i jako sál předků.⁴² Další předpokoj s třinácti portréty, dvěma obrazy koní a mapou Amsterdamu ji odděloval od sálu osvětlovaného kovovým lustrem s 13 rozměrnými mapami na stěnách. Se sálem bezprostředně sousedilo apartmá mladé hraběnky Šternberkové, provdané za Dominika Ondřeje z Kounic teprve pár měsíců před vyhotovením inventáře.⁴³ Návštěvník „hraběncina traktu“ prošel nejdříve předpokojem, odkud vstoupil do komfortně vybaveného dámského pokoje s osmi obrazy. Vedle něj byl soukromý pokoj samotné hraběnky, v jehož zdech potažených brokátém, stálo několik křesel, stolků a dalšího pohodlného nábytku. Protože v pokoji visel mimo dvou krajinomaleb a portrétu císaře Rudolfa II. také obraz sedícího kardinála Dietrichsteina, je možné, že vybavení pocházelo ještě z časů Kounicovy matky hraběnky Eleonory z Dietrichsteinu.⁴⁴ Na oficiální pokoj navazovala zeleně laděná ložnice s velkou zdobenou postelí s nebesy. V místnosti překvapivě písař zaznamenal pouze jeden obraz, a to portrét hraběte Piccolominiho. Pro brněnské poměry dosti netradiční a striktní rozdělení místností v paláci na pánské pokoje, oficiální místnosti a pokoje určené dámám svědčí také o zjevné znalosti a raném využití moderních principů „bienseance“ na Moravě. Kromě reprezentačních místností piana nobile obsahoval dům samozřejmě řadu dalších místností sloužících k provozu a jako zázemí paláce. Jídelnu pro personál s velkým hnědým stolem a tři přilehlé místnosti, pokoj hofmistra, pokoj kuchaře, lokajnu, místnost na uložení stříbra, garderobu, pokoj správce domu, spíž, kuchyni a další skromně vybavené pokoje ostatních členů kounicovského hofštátu: hofmistra, patrně některého z dalších členů rodiny, nákupčího, komorníka, účetního či kaplana.

Podobně luxusní interiéry se dají na základě inventáře doložit až těsně před začátkem druhé poloviny 18. století v již několikrát zmiňovaném oppersdorfském domě na Jánské ulici.⁴⁵ Protože tribunální komise pořídila inventář až po smrti více než devadesátiletého hraběte Jiřího Bedřicha z Oppersdorfu, můžeme předpokládat, že svou podobu získaly už mnohem dříve. Exkluzivní vzhled místností vycházel jasně z dlouhodobého postavení Oppersdorffů na špičce moravské společnosti, ale vliv na jejich podobu mohly mít i úzké kontakty hraběcí rodiny s kultivovaným prostředím Kouniců.⁴⁶ Inventář začíná tradičně popisovat nejdříve rozsáhlou jídelnu s deseti okny, třemi jídelními stoly s velkým počtem židlí a několika různě velikými servírovacími stolky. Vedlejším předpokojem, sloužícím jako příležitostná přípravná jídel,

⁴² Bylo zde umístěno 29 portrétů, dvě krajiny, patrně nad dveřmi, a tři obrazy zvířat mezi okny.

⁴³ Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinem Kronländern gelebt haben.* 60 Bde. Wien 1864, Elfter Teil, s. 63.

⁴⁴ Tamtéž, s. 63.

⁴⁵ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. 0 45, kart. 148, inventář z 18. 7. 1743.

⁴⁶ Jiří Bedřich z Oppersdorfu byl nevlastním bratrem Dominika Ondřeje Kounice. W. H. von OPPERSDORFF, *Stammtafeln*, s. 25–26.

se vstupovalo do skvostného hraběcího pokoje, jehož podoba je v inventáři upřesněna výmluvným sdělením „welches mit Bildern ausspalliret ist“. Její přesný popis zde dokazuje existenci barokní galérie, tak jak ji známe například ze vzorníků barokního malíře Antona Josepha von Prenera.⁴⁷ Sbíрку doplňovaly i čtyři vnitřní okenice s malovanými krajinomalbami na vnitřní straně. Obrazárna měla přesah do vedlejšího hraběcího kabinetu, neboť zde visel portrét starého hraběte Friedricha, žánrový obraz arkebuzníka, bitevní scéna, blíže neupřesněný „historický perspektivní“ obraz a nedílná součást brněnských barokních interiérů, kopie Panny Marie Svatotomské. Zajímavý je připojený soubor 32 mědirytin. Inventář dále uvádí předpokoj s krbem doplněným o zrcadlo a hraběncin pokoj a ložnici, v nichž je uvedena řada lakovaných hracích stolků z Číny, zrcadel, křišťálových svícňů a stolků s mramorovou deskou. V sousedství „dámského traktu“ byla umístěna malá domácí kaple, do níž se kromě oltáře zasvěceného Panně Marii vešly už jen čtyři židle, krucifix a tři náboženské obrazy.⁴⁸ Další prostory v domě využívali členové „hraběcího dvora“. Komora, předpokoj, dámský pokoj, místnost označená jako „Schallenzimmer“ a pokoj slečen s dvěma postelemi, šatníkem, dvěma obrazy, jedenadvaceti francouzskými „Spacierbilder“ a osmi rytinami patřil nejspíše společnicím bezdětné hraběnky. Spartánsky zařízený byt pak obýval dlouholetý hraběcí sekretář Antonín Ferdinand Pole, na kterého pamatoval hrabě v závěti.⁴⁹ Zbývající přesně označené místnosti sloužily už vesměs především k provozu a jako zázemí domu. Je zde zmíněný úřednický pokoj, kde se stejně jako v hraběcím kabinetu vyřizovala agenda spojená s úřady a vedením panství, garderoba, místnost k uložení skla, lokajna, kuchyně a spíž. K výčtu místností je nutné zmínit ještě sklep se zásobami vína, půdu a další tři prostory popsané jako předpokoj a komory. Zajímavé je, že dům neměl vlastní stáje ani kočárovnu, a proto byly dva hraběcí kočáry umístěny v brněnském domě knížete Liechtensteina. Ačkoli inventář uvádí i hraběcí kozu, uvázanou ve chlívku jistého kožešníka Hoffmanna, o koních se nezmiňuje.

⁴⁷ L. SLAVÍČEK, *Sbířky a sběratelé na Moravě 17. a 18. století*, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004, s. 98, obrazová příloha. V hraběcím pokoji jsou uvedeny dvě velké maríny, dvě masopustní scény ve výšce pokoje, obraz zvířat v krajině v černém rámu a další tři podobné obrazy v zlatených rámech. Nad dveřmi do vedlejšího hraběcího kabinetu byly zavěšeny dvě bitevní scény ve vyřezávaných a pozlacených rámech, vedle nich pak pohled do interiéru kostela malovaný na dřevěné desce, šest „nových“ portrétů, mytologická scéna s Cupidem, marína a dvě krajinomalby. Mezi okny se kolem velkého zrcadla ve zlatém vyřezávaném rámu nacházely tři historické obrazy a tři malé krajinomalby. V rohu mezi okny visely obrazy Adama a Evy na dřevěné desce, portrét, krajinomalba bez rámu, krajinomalba v černém rámu a dvě další malé krajinomalby na dřevěné desce. Proti oknům tři obrazy antických bohů, portréty ženy a muže a žánrová scéna označená jako „Bauern Conversation Bild“, mezi okny prolomenými do „další ulice“ dvě krajinomalby a portrét, v rohu proti dveřím žánrové obrázky ševce a alchymisty, zátiší s mísou a ptáky, dva portréty a tři krajinomalby, nad druhými dveřmi čtyři historické obrazy a konečně mezi dveřmi a kamny biblická scéna, portrét a noční scéna ve vyřezávaném rámu.

⁴⁸ Mimo oltář byl v kapli zavěšen ještě jeden mariánský obraz a Klanění tří králů.

⁴⁹ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. 0 45, kart. 148.

Jestliže jsou osudy barokních sbírek Kouniců známy díky studiím Cecílie Hálové-Jahodové a Jiřího Kroupy relativně dobře, zůstávají nad galérií Oppersdorfů velké otazníky.⁵⁰ Univerzálním dědicem bezdětného hraběte se až na několik drobností stala jeho třetí žena hraběnka Marie Františka Serenyiová.⁵¹ Ta odkázala po své smrti v roce 1762 dům s veškerým nábytkem, cennostmi a obrazy vzdálenému příbuznému svého manžela hraběti Jindřichu z Oppersdorfu, s nímž také veškeré další informace o osudu sbírek mizí.⁵² Obrazy byly zřejmě rozprodány a splynuly s některou z nově vznikajících pozdně barokních sbírek, jaké v té době budoval například Heřman Hanibal Blümegegen či nový majitel rájeckého panství starohrabě Antonín Karel ze Salm-Reifferscheidtu.⁵³ Není jistě náhodné, že tematika několika obrazů uložených ve zmíněných sbírkách se nápadně slučuje s názvy pláten uvedených i oppersdorfském domě.

Nenávratný zánik sbírek zaznamenaných v určitý čas na určitém místě často způsobovaly četné přesuny mobiliáře uvnitř samotné rezidenční sítě. Pár týdnů po smrti sestry Jiřího Bedřicha z Oppersdorfu, provdané za hraběte Františka Arnošta Ugarta, přijal vrchnostenský úředník Mayer na zámku Velké Meziříčí zásilku poslanou vozem z Brna, obsahující zrcadlo ve stříbrném rámu, několik rolí textilních tapet, postel, portréty, relikviář a menší množství nádobí.⁵⁴ Že nábytek a ostatní předměty putovaly z venkovských sídel i opačným směrem, je téměř jisté. Zásilka „brněnského mobiliáře“ z roku 1696 na Velké Meziříčí naznačuje ještě jednu zajímavou věc. Soupis poslaných předmětů totiž podepsal sekretář hraběte Ugarta, Josef Ignác Walschofský, uvedený o tři roky později jako sekretář v závěti Ugartova tchána, hraběte Bedřicha Leopolda z Oppersdorfu v Brně.⁵⁵ Že si šlechta mezi sebou vyměňovala schopné členy svých „dvorů“ nebo alespoň aristokratickým kolegům doporučovala jejich další příbuzné, vyplývá i z několika dalších náznaků. V roce 1729 padá ve své žádosti nejpohnější k nohám jeho knížecí milosti Antonína Floriána z Liechtensteina ubohá Terezie Kircherová, komorná hraběnky Roggendorfové, a žádá o místo po svém zemřelém otci Ferdinandu Kircherovi, který sloužil 26 let jako domovník v Liechtensteinském domě.⁵⁶ Bez náhody nebude patrně ani shoda jmen správce kounicovského paláce z časů Dominika Ondřeje, Jindřicha Ullmana, s komornou hraběnky Reginy Apolonie z Roggendorfu, Marií Alžbětou Ullmanovou.⁵⁷ Klíč k podobě a struktuře

⁵⁰ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Galerie moravských Kouniců*, s. 83–108, 315–373; J. KROUPA, *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Rietberg. From „Curiosité“ to Critism of Art*, in: *Opuscula Historiae Artium* F 40, 1997, s. 25–39.

⁵¹ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalost, sign. 0 45, kart. 148.

⁵² MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalost, sign. O 58, kart. 150, závět z 21. 8. 1761.

⁵³ Antonín JIRKA, *Státní zámek Vizovice. Katalog obrazárny*, Brno 1982; L. SLAVÍČEK, *Státní zámek Rájec nad Svitavou. Katalog obrazárny*, Brno 1980.

⁵⁴ MZA, fond G 155 Rodinný archiv Ugartů, Jevišovice, inv.č. 48, kart. 2.

⁵⁵ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalost, sign. 0 15, kart. 145.

⁵⁶ MZA, fond G 409 Rodinný archiv Liechtensteinů, Moravský Krumlov, inv.č. 25, kart. 1.

⁵⁷ MZA, fond G 436 Rodinný archiv Kouniců, Slavkov, inv.č. 462, kart. 56 a MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalost, sign. R 77, kart. 182.

„mikrovdorů“ moravské barokní šlechty by se při vědomí jejich častých pobytů v Brně mohl skrývat v městských matrikách, jež v této souvislosti nebyly hlouběji analyzovány. Pravděpodobně by se došlo k závěru, že příbuzenské a hůře doložitelné přátelské vazby mezi personálem šlechtických zaměstnavatelů podléhaly alespoň na území města Brna podobným modelům klientelismu jako u šlechty samotné.

Navzdory tomu, že během první poloviny 18. století dozrává na Moravě vrcholné baroko a s ním se mění i životní styl šlechty, brněnské domy neztrácejí nic na své důležitosti, i když jejich majitelé začínají častěji využívat také nově upravované venkovské rezidence. Když při vítězném tažení prince Evžena Savojského severní Itálií v roce 1705 tragicky zahynul hrabě František Josef Serenyi, získal jeho mladší bratr generál Antonín Amatus, brněnský dům a přibližně třicet kilometrů severně od Brna ležící panství Lysice.⁵⁸ Pro nedostatek pramenů sice není možné sestavit průkazný migrační model, jak ho předložil Petr Maťa, nicméně je zřejmé, že se hrabě Serenyi na Moravě pohyboval hlavně mezi brněnským domem, kde se mu narodily všechny děti a kde také zemřel, a nově přestavěným zámekem v nedalekých Lysicích.⁵⁹ Svoji roli v tom sehrála i jeho funkce velitele Špilberku v letech 1705–1711.⁶⁰ Na těžkopádně působící a vzdálené hlavní rodové sídlo v Lomnici zajížděl proto asi jen velmi zřídka. Novým podmínkám se musel přizpůsobit i dům na Panské ulici. I on prošel stavebními úpravami, neboť při srovnání obou inventářů přibyly nejméně čtyři místnosti, plně křišťálových lustrů a dalších neklamných známek luxusu. Nic jiného vlastně ani nezbývalo, protože hraběcí rodina se rozrostla o jedenáct dětí.⁶¹ V domě byla nově zřízená kaple zasvěcená Panně Marii a z dob Antonína Amata pochází také první zmínky o prostoru v přízemí zvaném „Gewelbung“, obráceném do ulice, který měli v té době pronajatý vídeňští obchodníci Gaillard a Passi.⁶²

Jen tři měsíce po smrti generála Serenyiho v roce 1738 chystala moravská stavovská obec pohřeb svého dalšího významného člena, v Brně zemřelého hraběte Maxmiliána Filipa Magnise. Tak jako ve většině případů sepsal i při této příležitosti správce domu František Václav Ritter pod bdělým dozorem pánů od zemského soudu zevrubný inventář.⁶³ Seznam „mobilií“ začíná v ložnici hraběnky, označené jako alkovna. Stěny místnosti jsou stejně jako v ostatních prostorách, obývaných v domě hraběcí rodinou, pokryty textilními tapetami. Následoval středně velký pokoj, rohový pokoj

⁵⁸ MZA, fond G 77 rodinný archiv Serenyiů, inv.č. 79, kart. 5.

⁵⁹ P. MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí*, s. 140–160; AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno, Šimon Maur, Výtah z křestních matrik, sv.č. 6.; AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno, Šimon Maur, Výtah z úmrtních matrik, sv. č. 4; Hraběcí rodina se dá často i s členy „dvora“ doložit v lysické farní matrice. MZA, fond E 67 farnost Lysice 1689–1720, mikrofilm 621.

⁶⁰ Ch. d'ELVERT, *Zur Oesterreichischen Verwaltungss*, s. 735.

⁶¹ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno, Šimon Maur, Výtah z křestních matrik, sv. č. 6.

⁶² MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. S 150; MZA, fond G 77 rodinný archiv Serenyiů, kart. 5, inv.č. 87.

⁶³ MZA, fond C 2 Tribunál – Pozůstalosti, sign. M 68, kart. 128, inventář z 26. 4. 1738. Dům stál na rohu dnešního náměstí Svobody a Běhounské ulice naproti ústavu šlechticů.

s krbem, malá jídelna pro deset osob, vedlejší hraběcí pokoj nacházející se v „retirádě“, předpokoj, pokoj mladého pána Františka vyzdobený „španělskými“ obrazy zvířat, dětský pokoj se zmenšeninami barokního nábytku, dámský pokoj pro společnosti hraběnky a místnost obývaná klíčníci, pod níž byla patrně v mezipatře včleněna komora pro personál prádelny a kuchyně. Výčet nábytku v reprezentačních místnostech prvního patra obsahuje mnohdy velmi luxusní položky, jako jsou křišťálové lustry, lakované „indiánské“ stolky, zrcadla ve zlatých rámech, nábytek čalouněný goblénem či stolky s porcelánovou deskou nebo vykládané stříbrem. Mimo těchto profánních prostor se v prvním patře nacházela honosná soukromá kaple zasvěcená Panně Marii. Na oltáři s obrazem Matky Boží stál velký krucifix, několik ze dřeva vyřezávaných a postříbřených svícňů a zasklený „Canon tabella“. S oltářem souvisely i dva zasklené obrazy v rámech z ořechového dřeva po stranách a kromě dvou dalších náboženských obrazů v pozlacených rámech visela na jedné ze stěn kaple „bulla Episcopalis licentio ad celebrandum at audiendam Mihsam“ z roku 1737.⁶⁴ Protože nábytek v kapli tvořila podle inventáře pouze skříň na liturgické textilie a mešní knihu, dva stolky a křeslo, přinášely se na mše nejspíše židle z jiných místností. Oficiální místnosti zabíraly i značnou část druhého patra. Byl zde biliárový pokoj, dobře vybavený rohový pokoj, místnost nazývaná jako „pokoj nad jídelnou“ a pokoj pro hosty. Do inventáře se precizně zaznamenaly i lucerny, v jednom případě dokonce s obrazem svatého Jana Nepomuckého, rozvěšené po chodbách, schodišti a vstupním průjezdu, kde stála zaparkovaná malá berlína. V přízemí určeném pro služebnictvo a provoz na sebe navazovala služební místnost, sloužící jako jídelna a ložnice personálu, spíž, lokajna s jednou postelí a čtyřmi na zemi ležícími strožoky, konírna pro šest koní a velká kuchyně.

Dům nadrželi Magnisové nijak dlouho, neboť jej Maxmilián Filip zakoupil teprve roku 1737 od hraběte Františka Antonína Rottala.⁶⁵ Tento poslední člen významného moravského barokního rodu byl sice díky svým „charakterovým kvalitám“ osobou všeobecně nenáviděnou, nicméně si prostřednictvím vytrvalé a všeobecné podpory umění na svých rozsáhlých panstvích vysloužil v moravském dějepise umění místo předního barokního mecenáše.⁶⁶ Podoba jeho domu sice známa není, ale hrabě jistě ve své době vzbudil v Brně značnou pozornost zřízením nádherné zahrady nedaleko městských hradeb. Ta sice s domem souvisela jen velice volně a z kontextu předcházejících informací poněkud vybočuje, nicméně je výborným dokladem životního stylu brněnské „urbanizované“ šlechty v období baroka stejně jako interiéry jejich paláců. Vznik zahrady hraběte Rottala je skromnější reminiscence na módu z Vídně a jiných evropských měst, kde si šlechta stísněná omezeným prostorem opevněného

⁶⁴ Kaple tedy byla zřízena, nebo alespoň přestavěna a znovu vysvěcena, rok před Magnisovou smrtí.

⁶⁵ Dům byl prodán za 15 000 zlatých 60 krejcarů a 100 dukátů klíčného. MZA, fond G 361 Rodinný archiv Vrbnů, Holešov, inv.č. 129, kart. 19.

⁶⁶ I. KRSEK – Z. KUDĚLKA – M. STEHLÍK – J. VÁLKA, *Umění Baroka na Moravě*, s. 641.

města zakládala za hradbami rozsáhlé zahrady s výstavnými letohrádky. Tak zvanou šelemberskou zahradu před Židovskou branou zakoupil Rottal za značnou sumu 9 700 zlatých od baronky Marie Josefy z Freyenfelsu v roce 1722.⁶⁷ K zahradě patřila ještě louka s ovocnými stromy, potok, zimní oranžerie a zahradní domek s několika kusy nábytku. Nový majitel se rozhodl zahradu značně zvelebit. Jakmile se dořešily poslední splátky, pověřil hrabě svého sekretáře Bartolomea Letowského nákupem cizokrajných stromů. Ten se za nimi rozjel do Vídně a do konce března 1724 jich do Brna dovezl přibližně osmdesát.⁶⁸ Podle účtů šlo především o pomerančovníky a citroníky nejrůznějších druhů, ale také rozmarýn, myrtu, aloe či neupřesněné cizokrajné dřeviny z Ameriky. O deset let později se sbírka exotických rostlin rozrostla přibližně na 320 kusů a většina z nich byla zasazena v rozměrných hliněných nádobách. Součástí ohrazené zahrady byly i sochy. V roce 1726 totiž napsal správce městského domu František Václav Ritter hraběcímu sekretáři Letowskému na Holešov o návštěvě svého „kolegy“ ve službách hraběte Prospera Sinzendorfa, který měl ověřit informaci, že jsou sochy v zahradě hraběte Rottala na prodej.⁶⁹ Sám Rottal se ze zahrady příliš dlouho netěšil, neboť ji prodal v roce 1732 zemskému advokátovi Janu Jiřímu Polanskému.⁷⁰

Působení šlechty v Brně na přelomu 17. a 18. století přirozeně nelze omezit jen na soukromé a pro většinu „nevyvolených“ neprodyšně uzavřené domy. Svoji roli zde sehrálo bezesporu přesouvání rodinných hrodek do městských kostelů, fundace veřejných staveb a uměleckých děl, efemérní, a proto dnes už většinou zapomenuté slavnosti, či samotný životní styl jednotlivých aristokratů. Snahou předloženého, spíše tezevitého příspěvku bylo prostřednictvím několika vybraných příkladů charakterizovat specifika různorodých podob a funkcí městských šlechtických sídel v období baroka. Popis několika, mnohdy z kontextu vytržených, domů proto může být snad pouze návodem k zamyšlení nad touto složitou a mnohovrstevnatou problematikou, jejíž rekonstrukce v souladu s moderními metodami bádání přinese bezesporu do budoucna mnoho zajímavého.

⁶⁷ MZA, fond G 361 Rodinný archiv Vrbnů, Holešov, inv.č. 64, kart. 8, smlouva z 13. 5. 1722.

⁶⁸ MZA, fond G 361 Rodinný archiv Vrbnů, Holešov, inv.č. 64, kart. 8, smlouva z 13. 5. 1722.

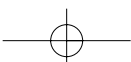
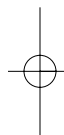
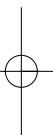
⁶⁹ Tamtéž. Jak celá záležitost dopadla, není jasné. Zajímavé je, že v té době okázale přestavoval Sinzendorf svůj zámek v Židlochovicích, kde by případné sochy jistě našly své uplatnění. Jak dokazuje jméno správce domu F. V. Rittera, přešel po prodeji domu ve stejné funkci do služeb hraběte Magnise.

⁷⁰ MZA, fond G 361 Rodinný archiv Vrbnů, Holešov, inv.č. 66, kart. 8.

*Michal Konečný***Städtische Häuser des mährischen Barockadels
und ihre Interieurs****RESÜMEE**

Die Veränderung der politischen und kulturellen Situation nach der Schlacht auf dem Weißen Berg brachte eine Veränderung des Lebensstils, die fast alle Bevölkerungsschichten betraf. Einer seiner Grundausdrücke war die Urbanisation des bisher meistens auf dem Lande lebenden Adels. Dem Thema der „Adelsurbanisation“ in der Barockzeit wurde in der mährischen Historiographie bisher nur sehr wenig Aufmerksamkeit gewidmet, obwohl Quellen aus Familienarchiven und adeligen Nachlässen viele interessante und bisher unterschätzte Informationen zu diesem Thema bieten. Dies ist nicht nur dadurch verursacht, daß sich die meisten beschriebenen Häuser wegen der Umbauten an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts nicht erhielten, sondern auch durch die Gesamtorientierung der „jüngsten“ Historiographie. Zum Unterschied von der höchsten Aristokratie, die ihre Betätigung vor allem in Wien suchte, gehörten zu den nach Brünn umziehenden Familien eher Vertreter des niedrigeren und des sog. Landesadels. Zu allgemeinen Gründen des Umzugs in Städte gehörte die Betätigung in Landesämtern, die Suche nach dem Zufluchtsort hinter den Stadtmauern in unruhigen Zeiten des 17. Jahrhunderts oder die Nachahmung italienischer Vorbilder mit der Hoffnung an die „lokale Repräsentation“. Die Brünnner Häuser wurden in diesem Kontext zu wichtigen politischen und Gesellschaftszentren, woher das Adel offiziell ihre Funktionen ausübte und wo es seine Sammlungen konzentrierte. Städtische Häuser als politische Zentren werden durch Inventare der Häuser der Grafen Serenyi oder Oppersdorf belegt, wo auch Spuren von Sammelaktivitäten zu finden sind. Neben den spätmanieristischen Kunstkammern – wie z.B. im Nachlaßinventar des Hauses des Grafen Christian von Roggendorf – sind in Brünn auch die Wurzeln des klassischen Sammelwesens und der ersten Bildergalerien zu suchen. Unter den letztgenannten ragten am Ende des 17. Jahrhunderts vor allem die Bilderkollektionen der bedeutenden Familien Kaunitz und Oppersdorf heraus. Neben Kunstsammlungen bietet der Blick in das adelige Interieur auch wichtige Erkenntnisse über die materielle Kultur und das Lebensstil der Barockzeit. Die abgewendete Seite des Luxus – das verschiedenste Hinterland und seine Bewohner aus den Reihen des Personals - bleibt nicht abseits. Auch in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts verlieren die städtischen Häuser für das Adels nicht an Bedeutung, obwohl ihnen die renovierten Landresidenzen zu konkurrieren beginnen. Das prunkliebende Adel verließ seine städtischen Häuser nicht, im Gegenteil versuchte, ihren Komfort auf verschiedene Weise zu erhöhen. Eines der Beispiele ist die Gründung eines wunderschönen Gartens unweit der Stadt-

mauer durch den Grafen Rottal. Obwohl die Interpretation verschiedener Formen der Adelsurbanisation nur einen kleinen Teil der komplizierten Problematik des mährischen Barockadels darstellt, doch bringt jeder neue Blick viele interessante Erkenntnisse, die die bisherigen eingebürgerten Vorstellungen verändern.

Anna Grossová

OTEC A SYN LACKSTAMPFEROVÉ. PŘÍSPĚVEK K HISTORII STŘÍBRNICKÉHO ŘEMESLA V BRNĚ¹

Jako díl povinnosti sbírkotvorné instituce muzejního typu vnímám práci na objevování a zveřejňování historických pramenů o osobách a činnostech utvářejících kulturu místa, v němž se tato instituce nachází. Jednou z nich, v minulosti významně přispívající k celkové bohatosti města Brna, bylo i stříbrnické řemeslo. Dvěma dávným tvůrcům tohoto skvělého oboru je věnován následující text, jenž je však, vzhledem k chudobě dochovaných dokladů, bohužel dosti věcný. Snad budeme v budoucnu schopni vytvoření barvitějšího obrazu.

Karel Lackstampfer starší

Brněnský městský stříbrník Karel Lackstampfer starší se narodil ve Vídni,² pravděpodobně roku 1757. Na tento rok usuzujeme podle doby jeho vyučení u tamnějšího městského stříbrníka Franze Termera v letech 1772–1778.³ Neznáme datum jeho příchodu do Brna, zda tu strávil celá tovaryšská léta a kdy zde složil mistrovskou zkoušku. Muselo to však být dříve než 1. srpna 1782, to jest před přijetím prvního učně do své brněnské dílny, jímž byl pozdější městský stříbrník Joseph Hirschauer.⁴ V cechovních pramenech zdejších zlatníků, stříbrníků a ozdobníků nacházíme jméno Karla Lackstampfera poprvé až roku 1783, kdy zaplatil poplatek za přijetí mezi jeho členy.⁵ Městskou přísahu pak složil 21. července 1783.⁶

¹ Za pomoc při hledání informací děkuji Mgr. Janě Čermákové.

² Archiv města Brna (dále jen AMB), fond A 1/18 Archiv města Brna – Pozůstalosti (dále fond A 1/18 Pozůstalosti), inv.č. 7209 (K. Lackstampfer starší).

³ AMB, fond E 17 Cechy (1352) 1446–1863 (1909) (dále fond E 17 Cechy), inv.č. 7a, Cech zlatníků, stříbrníků a výrobců galanterie ve Vídni vystavuje výuční list Karlu Lackstampferovi; do učení vstoupil 13. září 1772 a vypovězen byl 13. září 1778. Jméno Franze Termera lze ztotožnit s vídeňským městským stříbrníkem Franzem Antonem Dermerem (kol. 1738–1802). O něm více Waltraud NEUWIRTH, *Wiener Silber. Namens- und Firmenpunzen 1781–1866*, Wien 2002, s. 148.

⁴ AMB, fond E 17 Cechy, inv.č. 9, Kniha přípovědí a výpovědí učňů 1760–1850, nefol.; „*Anno 1783 hat der Bürgerl. Silber Arbeiter Lackstampfer den Joseph Hirschauer von hier gebürtig auf 6 Jahre von In August 1782 anfangend, als einen Lehrjung aufdingen lassen ohne Bürger*“.

⁵ AMB, fond E 17 Cechy, inv.č. 17, účetní doklady a vyúčtování 1748–1857.

⁶ Carl SCHIREK, *Die Goldschmiedekunst in Mähren II.*, in: Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums XVI, 1898, s. 162: Karel Lackstampfer „*hat den 21. July 1783 als Goldarbeiter den Bürger Eyd abgelegt*“; Alois GÖDEL, *Brněnská topografie*, rukopis z 19. století (uložen v AMB), fol. 2989: „*Karl Lackstampfer war schon am 21/7 1783 Bürger Geworden, als Goldarbeiter*.“

Od poloviny osmdesátých let 18. století až do své smrti v roce 1830 zastával Karel Lackstampfer starší různé cechovní funkce. V letech 1785–1796 byl puncovním mistrem („*Zeichenmeister*“),⁷ jehož úkolem bylo razit městskou značku na stříbrné předměty vyrobené v Brně a přesně splňující dané požadavky.⁸ V roce 1785 se stal i jedním ze dvou představených místního cechu zlatníků, stříbrníků a ozdobníků, což dokládají záznamy z let 1786–1792, 1794–1796, 1800–1803 a 1807–1824, kdy jej v tomto úřadu vystřídal syn Karel.⁹ Druhým představeným byl od roku 1808 až do své smrti v roce 1834 také jeho švagr, městský zlatník František Mayer. Jméno Karla Lackstampfera často nalézáme (jako „*Rechnungsfürer*“ nebo „*Rechnungsleger*“) na ročních vyúčtováních cechu z rozmezí konce let osmdesátých až do roku 1830.¹⁰

O majetkových a rodinných poměrech Karla Lackstampfera staršího se z dochovaných pramenů dovídáme následující skutečnosti. Zřejmě až do roku 1794 bydlel se svou rodinou v domě městského zámečníka Pavla Renwerse (který byl i jedním ze svědků jeho druhého sňatku) v ulici „*Brünner Thor*“ (Brněnská brána) č. 6, což jako jeho adresu v letech 1786, 1787, 1791 a 1792 uvádějí matriky. V tomto domě se narodily Lackstampferovy děti Anna s Karolínou a jeho žena Marie Anna s dcerkou Annou v něm také zemřely. Dílnu (a později i obchod) provozoval od osmdesátých let 18. století až do své smrti zřejmě stále na stejném místě, jak dokládá „*Neuer Notizchema*“ města Brna z roku 1789, a to na adrese Zelný trh č. 42 (od roku 1806 č. 331), v domě Františka Rauschera, tehdejšího starosty města Brna.¹¹ Tento dům od Rauschera později koupil a jeho rodina jej pak vlastnila a užívala tři následující desetiletí.

Karel Lackstampfer starší zplodil sedm dětí, přežily ho však pouze tři – dcera Johanna a synové Karel s Josefem. S první ženou Marií Annou, již pojal za choť pravděpodobně někdy v osmdesátých letech 18. století, měl, jak jsme již uvedli, dceru Annu, narozenou 3. dubna 1786¹² a zesnulou následujícího roku.¹³ Marie Anna za ní odešla o čtyři roky později, dne 11. března 1791, když ve věku dvaceti osmi let podlehla chrlení krve.¹⁴ Karel Lackstampfer se již 1. ledna 1792 v brněnském minorit-

⁷ AMB, fond E 17 Cechy, inv.č. 8, Kniha o funkcionářích cechu 1759–1867.

⁸ Viz Puncovní patent Marie Terezie (vydaný 27. listopadu 1773 pro Rakousko, 5. října 1774 pro Moravu a 20. září 1776 pro Čechy).

⁹ Viz poznámku 7; „*Nach Absterben H. Carl Lackstampfer wurde sein Sohn H. Carl Ier Vorsteher 1824*“. K. Lackstampfer však zemřel až 1830. Tento zápis v záznamní knize o funkcionářích cechu vznikl zřejmě až v červnu 1847, kdy po smrti K. Lackstampfera ml. proběhla nová volba představenstva.

¹⁰ AMB, fond E 17 Cechy, inv.č. 17, účetní doklady a vyúčtování 1748–1857.

¹¹ Neuer Notizchema von der kön. Hauptstadt Brünn für das Jahr 1789, Brünn 1789, s. 117.

¹² Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond E 67 Matriky, inv.č. 16 942, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika pokřtěných katolíků 1747–1799, fol. 246; Anna Alžběta Vincentka, narozená v domě na ulici Brněnská brána č. 6. Kmotry byli Josef Püller, městský mistr obuvnický, a Alžběta Wagneřová (Auchnerová?), žena městského mědíkonce.

¹³ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 959, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika zemřelých 1747–1824, fol. 57; Dne 16. dubna 1787.

¹⁴ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 959, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika zemřelých 1747–1824, fol. 135.

ském kostele svatých Janů oženil podruhé, a to s Annou Riegerovou (rovněž Riegelovou),¹⁵ která mu 5. listopadu téhož roku porodila dceru Karolínu.¹⁶ Dne 1. září 1794 koupil od Ignáce Baumana za 2 000 zlatých dům v Horní Brněnské ulici (dnešní Starobrněnská) č. 236,¹⁷ do kterého se i přestěhovali a v němž se 31. srpna 1794 narodil syn Karel.¹⁸ Nenalezla jsem však žádný doklad o tom, že by zde také provozoval svou živnost. Manželům se postupně narodily další čtyři děti – Anna (10. února 1801),¹⁹ Johanna (5. října 1802),²⁰ Michael (16. června 1804)²¹ a Josef (5. srpna 1807).²²

Dne 9. prosince 1800 zakoupil Karel Lackstampfer od Heinricha von Holle za 8 500 zlatých dům č. 40 (od roku 1806 č. 333) v Horní brněnské ulici,²³ který vlastnil zřejmě až do dvacátých let. V něm bydlela v letech 1813–1819 jeho dcera Karolína s manželem Leopoldem Herzmarym²⁴ a narodily se zde i jejich dvě děti Bedřich a Otýlie.²⁵ Nevíme, kdy prodal dříve zmiňovaný dům č. 236 v téže ulici, ale v dokladech z roku 1806 je již uveden jeho jiný majitel.²⁶ Jak jsme dříve zmínili, 25. července 1801 koupil za 10 700 zlatých Rauscherův dům na Zelném trhu č. 42 (v městských knihách byl roku 1834 přepsán na jeho syna Karla).²⁷ Během prvního desetiletí

¹⁵ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 992, Římskokatolická fara u sv. Janů, Matrika oddaných 1784–1815, fol. 50; Svědky byli Pavel Renwers, městský zámečník a František Rieghl(?), mistr malíř.

¹⁶ Viz poznámku 12, fol. 424; Karolína Anna Aloisie, narozená v domě na ulici Brněnská brána č. 6. Kmotry byli Josef Tobisch, „erster 6. Fiskaladjunkt,“ a Viktorie Renwersová, žena městského zámečnického mistra (manželka Pavla Renwerse).

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih 1333–1955 (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 1714, fol. 2.

¹⁸ Viz poznámku 12, fol. 457; „Karl Boromä Joseph Michael“, narozený v domě na Horní brněnské č. 236. Kmotry byli Josef Tobisch, „erster 6. Fiskaladjunkt,“ a Johanna Gerstenbergerová, obchodnice.

¹⁹ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16943, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1800–1819, fol. 23; Anna Nepomucena Johanna, narozená na Zelném trhu č. 222. Kmotry byli Jakub Topolansky a Johanna Gerstenbergerová, obchodnice.

²⁰ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16943, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1800–1819, fol. 56. Johanna Františka, narozená na Zelném trhu č. 42. Kmotry byli Jakub Topolansky a Johanna Gerstenbergerová, městská obchodnice.

²¹ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16943, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1800–1819, fol. 93. Michael Jakub Johann, narozený na Zelném trhu č. 42. Kmotry byli Johann Stezzer, doktor práv a zemský advokát, místo brněnského měšťana Jakuba Topolanského, a Johanna Gerstenbergerová, městská obchodnice.

²² MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16943, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1800–1819, fol. 169. Josef Alois, narozený na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Jakub Topolansky, usazený měšťan, a Johanna Gerstenbergerová, městská obchodnice; V pozůstalosti K. Lackstampfera st. uvedeno datum narození 4. srpna 1807, viz poznámku 2.

²³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1716, fol. 74.

²⁴ Viz poznámku 2; dodatek Lackstampferově závěti z 13. května 1830.

²⁵ Viz poznámku 19, fol. 323 a 356; Bedřich Karel, narozený 5. března 1814, a Otýlie Aloisie, narozená 18. června 1815. V obou případech kmotry byli Karel a Anna Lackstampferovi.

²⁶ Anton KROMER, *Vollständige Verzeichniß aller in der kaiserlichen auch k. k. Hauptstadt Brünn*, Brünn 1806; Vlastníkem domu byl již obuvník Johann Feder.

²⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1717, fol. 40 a rkp. č. 1726, fol. 236.

19. století pak vlastnil na Zelném trhu ještě další dva domy. Od Marie Josefy von Lerchenheim získal dne 24. října 1803 za 21 900 zlatých dům č. 89²⁸ (který ale už roku 1806 vlastnil znojemský obuvník Josef Taffl),²⁹ a konečně roku 1807 za 22 050 zlatých od Františky Matkowetzové dům č. 320.³⁰ V domě č. 42 (od roku 1806 č. 331) měl dílnu a přistavěný dřevěný prodejní krámk, jehož přebudování na zděný mu bylo v létě 1803 magistrátem zamítnuto.³¹ Podle Gödelovy brněnské topografie měl tady Karel Lackstampfer již od 1. května 1822 do Brněnské ulice nový obchod („*Gewölbe*“).³² V tomto domě také dne 8. ledna 1829 zemřela jeho druhá žena Anna ve věku jednašedesáti let.³³

Jako mnozí jiní brněnští měšťané měl i Karel Lackstampfer starší v držení vinice za městskými hradbami, a to na Hlinkách v soudní pravomoci velkostatku křížovníků a na Starém Brně. V pozůstalostním inventáři je dokonce uvedena zásoba vína, „*přiměřeně oceněná*“ na 573 zlatých.³⁴

Z dochovaných dokladů je zřejmé, že Karel Lackstampfer starší měl ve své dílně jednoho, výjimečně dva učně. Vedle již zmíněného Josefa Hirschauera (1782–1787) se u něj vyučili také brněnští stříbrníci Johann Sens (1804–1809) a jeho syn Karel (1809–1811).³⁵ Bohužel ale nemáme žádné informace o počtech a jménech jím zaměstnaných stříbrnických tovaryšů, přítomnost kterých byla v dílenské praxi samozřejmostí. Vedle nich zaměstnával i jednoho stříbrnického pomocníka jménem Maxmilián Falk (jehož dceři Anně odkázal legát ve výši 99 zlatých).³⁶ Mezi lety 1824–1825 přestal Karel Lackstampfer starší provozovat svou živnost a jeho oprávnění bylo převedeno na synova švagra, stříbrníka Eduarda Uhla.³⁷ To dokládá i fakt, že posledního učně, Ludvíka Plitzku, vypověděl 29. března 1825 již Karel Lackstampfer mladší.³⁸

Od doby (před dvěma lety), kdy jsem se rozhodla napsat tento text pro sborník „Brno v minulosti a dnes“, jsem nenašla v literatuře ani jediné dílo připisované Lackstampferům. Při přípravě katalogu a výstavy nazvané „*Užitečné a okouzující. Stříbro ve*

²⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1718, fol. 9.

²⁹ Viz poznámku 26; Zelný trh č. 314/89.

³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1719, fol. 39; dne 11. února 1807.

³¹ AMB fond A 1/13 Archiv města Brna – Spisovna politico-publica se značkou „malé p“ (1243) 1790–1832 (1897) (dále fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou „malé p“), inv.č. 2364, K. Lackstampfer, zdejší městský stříbrník žádá o povolení, aby mohl místo dřevěného prodejního krámku vystavět zděný, 1803.

³² Viz poznámku 6, fol. 2986 a 2989.

³³ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti, inv.č. 6894 (Anna Lackstampferová).

³⁴ Viz poznámku 2.

³⁵ Viz poznámku 4.

³⁶ Viz poznámku 2.

³⁷ AMB, fond E 17 Cechy, inv.č. 16, Paměti představeného cechu Ludvíka Nietsche 1807–1858: L. Nitsch zde uvádí, že živnost na Eduarda Uhla přešla r. 1828.

³⁸ Viz poznámku 4.

Vídni a habsburské monarchii v letech 1780–1920³⁹ jsem však pracovala se stříbrnými předměty ze sbírky kovů Moravské galerie v Brně, ale i dalších jiných, značenými mistrovským puncem CL.

Na rozdíl od Prahy a Vídně, kde se dochovaly soudobé kovové tabulky s přehledy mistrovských značek místních zlatníků a stříbrníků konce 18. a 19. století,⁴⁰ v Brně tato pomůcka chybí.⁴¹ Pro potvrzení předpokládaného vlastníka zmíněné puncovní značky mi byla vodítkem pečeť Karla Lackstampfera staršího, která má ve štítku vepsaný stejně tvarovaný monogram CL.⁴² Identický punc užíval i jeho stejnojmenný syn, což dokládají předměty, opatřené stejnou mistrovskou značkou vyrobené po jeho smrti.

Karel Lackstampfer starší zemřel v Brně dne 21. května 1830, v domě na Zelném trhu č. 331 ve věku sedmdesáti tří let. Univerzálním dědicem veškerého svého majetku stanovil nejstaršího syna Karla Lackstampfera mladšího, který byl, na základě otceva testamentu, povinen vyplatit své sourozence a další dědice. Předměty ze zlata, stříbra a šperky zesnulého byly oceněny brněnským stříbrníkem Johannem Sensem a šperkařem Ferdinandem Wünschem.⁴³

Karel Lackstampfer mladší

Jak již víme, Karel Lackstampfer mladší, celým jménem Karel Boromejský Josef Michael, se narodil 31. srpna 1794 v Brně Horní Brněnské ulici č. 236. Stříbrnickému řemeslu se učil v dílně svého otce, kam byl, po dvou zkušebních letech, 6. ledna 1809 oficiálně přijat jako učeň na dobu tří let (vypovězen 6. ledna 1811).⁴⁴ O jeho tovaryšských letech, která musel, aby se mohl stát mistrem, bezpodmínečně absolvovat, jsem nenalezla žádné záznamy. Po získání mistrovského titulu (někdy v roce 1814) požádal 15. listopadu 1814 o udělení měšťanského práva a 17. prosince téhož roku složil měst-

³⁹ Výstava se uskutečnila v termínu od 26. května do 16. října 2005 v Místodržitelském paláci Moravské galerie v Brně.

⁴⁰ Pro Vídeň viz Waltraud NEUWIRTH, *Lexikon Wiener Gold- und Silberschmiede und ihre Punzen 1867–1922, Lexikon A–K*, Wien 1976 a *Lexikon L–Z*, Wien 1977; Táž, *Wiener Gold- und Silberschmiede. Punzen 1781–1866, Vol. I. 1781–1822*, Neuwirth Markenlexikon, Bd. 5, Wien 1996; Táž, *Wiener Gold- und Silberschmiede. Punzen 1781–1866, Vol. II. 1822–1850*, Neuwirth Markenlexikon, Bd. 6, Wien 2000; Táž, *Wiener Gold- und Silberschmiede. Punzen 1781–1866, Vol. III. 1850–1866*, Neuwirth Markenlexikon, Bd. 7, Wien 2001; Táž, *Wiener Silber. Namens- und Firmenpunzen 1781–1866*, Wien 2002.

⁴¹ Stejně tabulky s mistrovskými značkami musely v minulosti existovat i v Brně. S největší pravděpodobností byly uloženy na místním c. k. filiálním puncovním úřadu, který byl ale v roce 1868 zrušen. V Brně dále existovala pouze expozitura (úřední značka A6), která byla přímo podřízená hlavnímu puncovnímu úřadu ve Vídni. Viz Carl SCHIREK, *Die Punzierung in Mähren. Gleichzeitig ein Beitrag zur Geschichte der Goldschmiedekunst*, Brünn, 1902, s. 129.

⁴² Pečeť K. Lackstampfera st. například na jeho závěti z 13. května 1830. Viz poznámku 2 a viz Příloha č. 7.

⁴³ Vše tamtéž.

⁴⁴ Viz poznámku 4.

skou přísahu za přítomnosti dvou svědků – Johanna Hilberta, městského obchodníka s kůží, a svého strýce Františka Mayera, městského zlatníka.⁴⁵ Potom na něj bylo převedeno živnostenské oprávnění městského stříbrníka Františka Richtera,⁴⁶ který zřejmě již jistý čas před svou smrtí (31. října 1815)⁴⁷ své řemeslo nevykonával.

Ještě v roce 1814 si otevřel Karel Lackstampfer mladší, pravděpodobně nezávisle na otci, svou vlastní stříbrnickou dílnu a 1. ledna 1815 přijal prvního učně jménem Johann Denkstein. Mezi stříbrníky, později v Brně působícími, však zaznamenáváme v dokumentech jen jednoho u něj vyučeného, a to jeho pozdějšího švagra Eduarda Uhla (1819–1824).⁴⁸ Roku 1824 převzal od svého otce titul prvního představeného cechu i jeho dílnu v domě na Zelném trhu č. 331.

Dne 28. října 1821 se Karel Lackstampfer mladší oženil v minoritském kostele sv. Janů s osmnáctiletou Františkou Uhlovou, dcerou zesnulého městského obuvníka Antonína Uhla, se svolením jejích poručníků.⁴⁹ Manželé zplodili celkem osm dětí. První dvě, Anna (8. července 1823)⁵⁰ a Karel (13. dubna 1825),⁵¹ ale i pátá narozená Františka (13. ledna 1830),⁵² zemřely před rokem 1844.⁵³ Zbývajících pět, Vilemína (28. března 1826),⁵⁴ Karolína (28. října 1828),⁵⁵ Laura (25. února 1832),⁵⁶ Mořic (4. září 1833)⁵⁷ a Henrica (15. června 1835),⁵⁸ se dožilo smrti svých rodičů.

⁴⁵ AMB fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou „malé p“, inv.č. 4218, Karel Lackstampfer junior žádá udělení měšťanského práva, protože je stříbrníkem, a připuštění k měšťanské přísaze 1814.

⁴⁶ Viz poznámku 37; zde uvedeno chybné datum úmrtí F. Richtera (1817).

⁴⁷ Karl SCHIREK, *Die Goldschmiedekunst in Mähren*, in: Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums, Brünn XII, 1894, s. 66.

⁴⁸ Viz poznámku 4.

⁴⁹ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 992, Římskokatolická fara u sv. Janů, Matrika oddaných 1784–1815, fol. 290; Svědky byli Josef Rieger, vrchní kurýr „*k. k. Herzogspanische Infant Regiment No. 29*“, a Leopold Kraus, sollicitátor.

⁵⁰ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 944, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1820–1840, fol. 98; Anna, narozená na Zelném trhu č. 333. Kmotry byli Karel a Anna Lackstampferovi.

⁵¹ MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 944, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1820–1840, fol. 138; Karel František Johann, narozený na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Karel Lackstampfer, městský stříbrník, a Terezie Schwandová, manželka „*k. k. Rechnungsofficial*“.

⁵² MZA, fond E 67 Matriky, inv.č. 16 944, Římskokatolická fara sv. Petra a Pavla v Brně, Matrika narozených 1820–1840, fol. 238; Františka Romana Eleonora, narozená na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Karel Lackstampfer, městský stříbrník, a Karolína Eysenhuthová, manželka polního komisaře v Brně.

⁵³ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti, inv.č. 10404 (Franziska Lackstampferová); Anna, Karel a Františka mezi dětmi po zemřelé chybí.

⁵⁴ Viz poznámku 50, fol. 157; Vilemína Terezie Františka, narozená na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Terezie a Bernard Schwandovi.

⁵⁵ Tamtéž, fol. 212; Karolína Terezie Anna, narozená na Zelném trhu č. 331. Kmotry byly Terezie Schwandová a Karolína Eysenhuthová.

⁵⁶ Tamtéž, fol. 281; Laura Johanna Karolína Eberharda, narozená na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Johann a Carlote (Karoline?) Eysenhuthovi.

⁵⁷ Tamtéž, fol. 312; Mořic Eberhard Johann, narozený na Zelném trhu č. 331. Kmotry byli Johann a Karolína Eysenhuthovi v zastoupení Eberharda a Cherol (Theresia?) Schwandových.

⁵⁸ Tamtéž, fol. 351; Henrica Karolína Terezie, kmotry byly Eberhard a Terezie Schwandovi v zastoupení Johanna a Karolíny Eysenhuthových.

Soudě podle místa narození nejstarší dcery Anny, žila rodina Karla Lackstampfera mladšího roku 1823 v domě v Horní Brněnské ulici č. 333. Mezi léty 1823–1825, pravděpodobně však až po převzetí otcovy dílny, se přestěhovala na Zelný trh č. 331, kde se narodilo (1825–1835) i dalších sedm dětí. Nevíme, kdy dům na Zelném trhu opustili, ale, jak je doloženo, v letech 1844–1847 bydleli v prostorném osmipokojovém bytě v Poštovské ulici č. 449.⁵⁹ Zde také zemřela dne 27. července 1844 ve věku jednačtyřiceti let Lackstampferova žena Františka.⁶⁰ Jestli zde měl i stříbrnickou dílnu s obchodem, nelze z pozůstalostního inventáře přesně vyčíst. V Poštovské č. 449 byla zřejmě i Kavárna Johanna Thüringera („*Johann Thüringer'schen Kaffehaus*“), kterou Lackstampfer získal někdy v letech 1843–1845.⁶¹ Kavárnu, již s pozměněným názvem „*Johann Thüringer'schen Erben*“, nalézáme v záznamech na této adrese i v roce 1856.⁶² Dne 28. prosince 1844 zakoupil od Karolíny von Mattenloit a Terezy Weninové za 27 000 zlatých dům ve Schwarzeradlergasse (dnešní Orlí; označovaná rovněž jako Horní Měnínská) č. 479,⁶³ který užíval jako sklad stříbrného zboží a také k ustájení dvou koní.⁶⁴ K tomuto domu jsou v pozůstalostním inventáři připsány i dvě šopy, dvě pudy a sklep. Po roce (31. prosince 1845) pak ještě koupil od Magdaleny Jílkové za 9 500 zlatých další dům, v Josefské č. 494,⁶⁵ jak jej provozoval, však nevíme.

Zdá se, že se vedle řemesla zabýval Karel Lackstampfer mladší i prodejem stříbrnického zboží jiných výrobců, o čemž nás přesvědčuje rozsáhlý seznam stříbrných předmětů uvedených v pozůstalostním inventáři v celkové hodnotě 5 042 zlatých 64 krejcarů. Nepochybně je to soupis skladu zboží, tzv. „*Silberwarenlager*“. O skladu stříbra, obsahujícím různé druhy příborů, kleště a dózy na cukr, slánky, toaletní dózy, křestní medaile, košíčky, svícny a mnohé jiné, se dočteme i v Lackstampferově testamentu z 10. října 1831.⁶⁶ Zřejmě jsou to práce získané od vídeňských stříbrníků, držitelů různých císařských privilegií (například titul „*Landesfabrik*“ či „*k. k. Hof-Silberarbeiter*“ nebo právo označovat výrobky císařským orlem), kteří si mohli zřizovat sklady v hlavních městech monarchie, tj. i v Brně, a obchodovat se svým zbožím v celém habsburském soustátí. Mezi ně patřila například i továrna Jakoba Weisse nebo firma Mayerhofer & Klinkosch.

Karel Lackstampfer mladší zemřel na zelený čtvrtek 1. dubna 1847 v Brně Poštovské ulici č. 449 ve věku padesáti dvou let. Jistě patřil k bohatým brněnským měšťa-

⁵⁹ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti, inv.č. 10740 (Karl Lackstampfer ml.); viz poznámku 53.

⁶⁰ Viz poznámku 53.

⁶¹ Viz poznámku 59.

⁶² *Allgemeines Adressbuch und Häuserschema für die königl. Hauptstadt Brünn*, Brünn 1856, s. 65; Snad ji lze ztotožnit s pozdější kavárnou *Pošta* v Jánské ulici. Viz Karel ALTMAN, *Křčenné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také hospodách, výčepch a putykách v mor. metropoli*, Brno 1993, s. 131.

⁶³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1729, fol. 77.

⁶⁴ Viz poznámku 59.

⁶⁵ Viz poznámku 63, fol. 175.

⁶⁶ Viz poznámku 59.

nům, protože zanechal pozůstalost v ceně 58 325 zlatých. Patrně byl též náruživým kuřákem, neboť k ní patřilo i 13 kusů dýmek a množství „*Pfeifenröhrl*.“ Pohřeb mu vystrojil Eduard Uhl, jenž se stal i poručíkem jeho dětí.⁶⁷

Z tvorby obou mistrů

Nejstarším zatím poznaným a dochovaným předmětem značeným puncem Karla Lackstampfera staršího je drobná stříbrná slánka ve tvaru lodičky stojící na oválné podstavě. Byla vyrobena v roce 1803 v Brně a dnes je součástí sbírky kovů Moravské galerie.⁶⁸ Jejím inspiračním zdrojem byly zřejmě práce německých augsburských stříbrníků, kteří kolem roku 1800 vyráběli slánky stejného tvaru, opatřené, místo volutovým zakončením, převýšenými uchy napodobujícími antické předlohy.⁶⁹

V letech 1807–1810 vyrobil Karel Lackstampfer starší pro město Brno sadu příborů pro dvanáct osob, skládající se z dvanácti polévkových lžic, lžiček, vidlicek a nožů, dvou lopatek, jedné větší a jedné menší naběračky a dvou kruhových slánek, každé stojící na třech kozích nožkách. Tento soubor je uložen v kazetě a dnes se nalézá ve sbírkách Muzea města Brna.⁷⁰

Slánky zdobené kozími nožkami byly ve své době zřejmě velmi oblíbené. Další obdobná ukázka z let 1807–1809,⁷¹ značená puncem Karla Lackstampfera staršího, je majetkem Slezského zemského muzea v Opavě.⁷² Lackstampferům snad lze připisat i další kruhovou slánku z majetku Moravské galerie, stojící tentokrát na třech prohnutých trojúhelníkových nožkách zakončených kuličkami,⁷³ vyrobenou v Brně v letech 1810–1824, jejíž miska má shodný tvar a výzdobu jako slánky s kozími nožkami.

Těmž držiteli patří i dvojice svícňů z roku 1821 značených puncem CL, která mohla vzniknout jak v dílně Karla Lackstampfera staršího, tak i mladšího.⁷⁴ Jsou to tvarově jednoduše řešené hladké dvoudílné svícny, stojící na ploché podstavě tvaru nepravidelného osmiúhelníku (čtvercové s useknutými rohy) se sraženými hranami. Stejně práce se nacházejí i ve vídeňském prostředí.⁷⁵

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ *Slánka*, stříbro, znač., MG inv.č. 18.578.

⁶⁹ Srov. Hildegard HOOS (Kat.), *Profanes Silber 16. – 20. Jahrhundert*. Museum für Kunsthandwerk Frankfurt am Main 1992, s. 225–227, kat. č. 116–118.

⁷⁰ *Kazeta s příbory pro 12 osob brněnské městské rady*, stříbro, ocel, znač., MMB inv.č. 101.612–101.665.

⁷¹ Jakostní punc z roku 1807 se ve Vídni, a zřejmě i v celém Předlitavsku, kde platil stejný puncovní patent, užíval až do roku 1809. Srov. W. NEUWIRTH, viz poznámku 3, s. 8.

⁷² *Slánka*, stříbro, znač., SZM inv.č. U 51E.

⁷³ *Slánka*, stříbro, znač., MG inv.č. 29.163.

⁷⁴ *Dvojice svícňů*, stříbro, znač., MG inv.č. 29.063, 29.064.

⁷⁵ Srov. Michael HUEY (ed.), *Wiener Silber. Modernes Design 1780–1918*, Hatje Cantz Verlag 2003, s. 75 (obr. 29).

Z prací Karla Lackstampfera mladšího zatím známe jen ty, které jsou uloženy ve sbírkách Moravské galerie v Brně. Nejstarší z nich je drobná hladká slánka z roku 1838 s masivně členěným okrajem oblých tvarů, na kruhové podstavě jednoduše zdobené rýhovaným prstencem.⁷⁶ Další je čtvercová dóza na cukr z let 1840–1842⁷⁷ s hladkými vypouklými bočními stěnami, zdobená rokokovým a mušlovým dekorem.⁷⁸ Jednou z nejzajímavějších ukázek brněnského stříbrnictví první poloviny 19. století je pak dvoudílná dóza tvaru dýně ležící na stylizovaném listu.⁷⁹ Vyrobená byla dílnou Karla Lackstampfera mladšího roku 1846 a pravděpodobně sloužila na etrog (druh citrusového ovoce, užívaného při obřadech židovského svátku Sukot).⁸⁰

Dochované práce přesvědčivě prokazují mistrovství stříbrníků Lackstampferů a jsou nám pobídkou a inspirací k dalšímu postupnému poznávání ještě nezpracovaných archivních pramenů vypovídajících o tomto odvětví užitého umění v historii města Brna.

⁷⁶ *Slánka*, stříbro, znač., MG inv.č. 12.518.

⁷⁷ Jakostní punc z 1840 se užíval až do roku 1842. Viz poznámku 71.

⁷⁸ *Dóza na cukr*, stříbro, znač., MG inv.č. 12.504.

⁷⁹ *Dóza*, stříbro, znač., MG inv.č. 21.369/ab.

⁸⁰ Stejná dóza brněnské proveniencce byla prodána na aukci ve Vídni, ale s jinou mistrovskou značkou. Viz *Auktionspreise im Kunst*. Preis Jahrbuch 2001, 56. Jg., Band 3, Weltkunst-Hirmer, München 2001, s. 509.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1a: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího. Moravská galerie v Brně, inv.č. 18.578. Foto restaurátorská zpráva.
- Příloha č. 1b: Brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1803. Moravská galerie v Brně, inv.č. 18.578. Foto restaurátorská zpráva.
- Příloha č. 2: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího, brněnský repunc z 1806–1807, brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1807(–1809). Muzeum města Brna, inv.č. 101.612–101.665. Foto archiv autorky.
- Příloha č. 3: Rytý text na příborech pro město Brno. Muzeum města Brna, inv.č. 101.612–101.665. Foto archiv autorky.
- Příloha č. 4: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího, brněnský repunc z 1806–1807, brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1807(–9). Slezské zemské muzeum Opava, inv. č. U 51E. Foto archiv autorky.
- Příloha č. 5: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího nebo mladšího. Moravská galerie v Brně, inv. č. 29.063, 29.064. Foto restaurátorská zpráva.
- Příloha č. 6: Mistrovská značka Karla Lackstampfera mladšího. Moravská galerie v Brně, inv.č. 21.369. Foto restaurátorská zpráva.
- Příloha č. 7: Pečeť Karla Lackstampfera staršího z jeho testamentu z 13. května 1830.
- Příloha č. 8: Karel Lackstampfer starší, *Příbor pro 12 osob brněnské městské rady* (výběr), stříbro, ocel, Brno 1807–1810. Foto archiv autorky. Muzeum města Brna, inv.č. 101.612–101.665.
- Příloha č. 9: Karel Lackstampfer starší, *Příbor pro 12 osob brněnské městské rady* (slánka), stříbro, Brno 1810. Foto archiv autorky. Muzeum města Brna, inv.č. 101.612–101.665.
-
- Barevná příloha č. XXVIII: Karel Lackstampfer starší, *Slánka*, stříbro, Brno 1803. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 18.578.
- Barevná příloha č. XXIX: Karel Lackstampfer starší (?), *Slánka*, stříbro, Brno 1810–1824. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 29.163.
- Barevná příloha č. XXX: Karel Lackstampfer starší nebo mladší, *Dvojice svíců*, stříbro, Brno 1821. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 29.063, 29.064.
- Barevná příloha č. XXXI: Karel Lackstampfer mladší, *Slánka*, stříbro, Brno 1838. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 12.518.

Anna Grossová – Otec a syn Lackstampferové

- Barevná příloha č. XXXII: Karel Lackstampfer mladší, *Dóza na cukr*, stříbro, Brno 1840–1842. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 12.504.
- Barevná příloha č. XXXIII: Karel Lackstampfer mladší, *Dóza*, stříbro, Brno 1846. Foto TOAST. Moravská galerie v Brně, inv.č. 21.369/ab.

*Anna Grossová***Die Lackstamper – Vater und Sohn. Beitrag zur Geschichte des Silberschmiedhandwerks in Brünn****RESÜMEE**

Für eine der Aufgaben der sammlungsbildenden Institution vom Museumstyp halte ich das Entdecken und Publizieren historischer Quellen zur Persönlichkeiten und Tätigkeiten, die die Kultur des Ortes mitgestalteten, wo die betreffende Institution ihren Sitz hat. Eine davon, die in der Vergangenheit zum Gesamtreichtum der Stadt Brünn beitrug, war auch das Silberschmiedhandwerk. Der vorliegende Text ist zweien damaligen Meistern dieses prachtvollen Kunsthandwerks gewidmet. Wegen des Quellenmangels ist er leider ziemlich sachlich.

Der Silberschmied Karel Lackstamper der Ältere ist in Wien um 1757 geboren. In den Jahren 1772–1778 lernte er beim Wiener Stadtsilberschmied Franz Termer. Das Datum seiner Ankunft in Brünn ist nicht bekannt; ebensowenig wissen wir, ob er hier seine Gesellenjahre verbrachte und wann er die Meisterprüfung ablegte. Es muß jedoch vor dem 1. August 1782, d.h. vor der Aufnahme des ersten Lehrlings in seine Brünner Werkstatt gewesen sein. In Zunftquellen hiesiger Gold-, Silber- und Zierschmiede erscheint sein Name zum erstenmal im Jahre 1783, wo er die Einnahmegebühr bezahlte. Den Stadteid leistete er am 21. Juli 1783. In den Jahren 1785–1796 war er Punzmeister, im Jahre 1785 wurde er zum erstenmal zu einem der zwei Zunftvorsteher und bekleidete diese Funktion auch in den Jahren 1786–1792, 1794–1796, 1800–1803 a 1807–1824, wo er durch seinen Sohn Karel abgelöst wurde. Sein Name kommt oft in der Jahresabrechnung der Zunft aus der Zeitspanne 1780–1830 vor. Die Werkstatt (und später auch das Geschäft) betrieb er von den 80er Jahren des 18. Jahrhunderts bis zu seinem Tod wohl auf derselben Stelle, nämlich auf dem Krautmarkt Nr. 331. Er starb am 21. Mai 1830.

Karel Lackstamper der Jüngere ist in Brünn am 31. August 1794 geboren. Er lernte das Silberschmiedhandwerk in der Werkstätte seines Vaters, wohin er nach zwei Probejahren am 6. Januar 1809 offiziell als Lehrling für drei Jahre angenommen wurde (entlassen wurde er am 6. Januar 1811). Nach dem Erwerb des Meistertitels (im Jahre 1814) ersuchte er um die Erteilung des Bürgerrechts und am 17. Dezember legte er den Stadteid ab. Noch in demselben Jahr eröffnete er – unabhängig von seinem Vater – eine eigene Silberschmiedwerkstatt und am 1. Januar 1815 nahm er den ersten Lehrling an. Im Jahre 1824 übernahm er von seinem Vater die Funktion des ersten Zunftvorstehers sowie seine Werkstatt auf dem Krautmarkt. Es scheint, daß er sich neben dem Silberschmiedhandwerks auch mit dem Verkauf von Silberwaren anderer Hersteller beschäftigte, wovon das umfangreiche Verzeichnis von Silbergegenständen in seinem Nachlaßinventar zeugt. Er starb am 1. April 1874 in Brünn.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

1. Katalogový soupis prací

MORAVSKÁ GALERIE V BRNĚ

Slánka

Karel Lackstampfer st.

Brno 1803

stříbro, vyzlacena

v. 6,4 cm, d. 10,6 cm, š. 5,1 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc (Knies, Tab.V, Fig. 30), brněnský repunc z let 1806–1807 (Knies, Tab. I, Fig. 33), osvobozovací punc z let 1809–1810 (Knies, tab. IV, fig. 4) a mistrovská značka *CL*.

Inv. č. **18.578**

Provenience: 1965 zakoupeno ve starožitnostech

Literatura: Grossová 2005, s. 31, kat. č. 13.

Slánka

Karel Lackstampfer st. nebo ml. (?)

Brno 1810–1824

stříbro

v. 2,4 cm, Ø 5,7 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 18. století, brněnský taxovací punc z 1810–1824 (Knies, Tab. IV, Fig. 9) a nečitelná mistrovská značka.

Inv. č. **29.163**

Provenience: 1988 zakoupeno ze starožitností v Brně

Literatura: Holešovský 1995, s. 91, č. k. 350; Grossová 2005, s. 55, kat. č. 42 (mistr. nepřipsáno).

Dvojice svícňů

Karel Lackstampfer st. nebo ml.

Brno 1821

stříbro

v. 15,3 cm, Ø 5,4 cm, podstava 8,8 x 8,8 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1821, brněnský taxovací punc z 1810–1824 (Knies, Tab. IV, Fig. 9) a mistrovská značka *CL*.

Inv. č. **29.063, 29.064**

Provenience: 1988 zakoupeno ze starožitností v Brně.

Literatura: Holešovský 1995, s. 93, č. k. 361 (mistr neurčen); Grossová 2005, s. 59, kat. č. 44 (Karl Lackstampfer st.).

Slánka

Karel Lackstampfer ml.

Brno 1838

stříbro

v. 8 cm, Ø 7,4 cm

Puncy: rakouský 13ti lotový punc z 1838 a mistrovská značka *CL*.Inv. č. **12.518***Provenience*: 1942 zakoupeno ze sbírky Blumenthalů z Babic u Brna.*Literatura*: Holešovská 1973, s. 256, č. k. 14 (mistr neurčen); Grossová 2005, s. 70, kat. č. 61.

Dóza na cukr

Karel Lackstampfer ml.

Brno 1840

stříbro

v. 8,2 cm, d. 13,5 cm, š. 10,2 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1840 a mistrovská značka *CL*.Inv. č. **12.504***Provenience*: 1942 zakoupeno ze sbírky Blumenthalů z Babic u Brna.*Literatura*: Grossová 2005, s. 81, kat. č. 74.

Dóza

Karel Lackstampfer ml.

Brno 1846

stříbro

v. 15 cm, d. 25,6 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1846 a mistrovská značka *CL*.Inv. č. **21.369/ab***Provenience*: 1971 zakoupeno ze starožitností v Brně.*Literatura*: Křížová 1999, s. 30 (mistr LK); Grossová 2005, s. 90, kat. č. 87.

MUZEUM MĚSTA BRNA

Kazeta s příbory pro 12 osob brněnské městské rady

Karel Lackstampfer st.

Brno 1807–1810

stříbro, ocel

2 slánky v. 4 cm, š. 7 cm, Ø misky 6,1 cm; 12 lžiček d. 14,2 cm, š. 2,4 cm; 12 lžic d. 22,5 cm, š. 3,9 cm; 12 vidliček d. 21,7 cm, š. 1,8 cm; 12 nožů d. 25,5 cm, š. 2,2 cm; 2 lopatky d. 27,3 cm, š. 5 cm; velká naběračka d. 39 cm, š. 8,3 cm, h. 4 cm; malá naběračka d. 21 cm, š. 4,8 cm, h. 1,9 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1807, brněnský repunc z 1806–1807 (Knies, Tab. I,

Fig. 33) a mistrovská značka *CL* v kruhu (lžíce, lžičky, 6 ks vidliček, 6 ks nožů, lopatky a naběračky); brněnský 13ti lotový punc 1810, brněnský taxovací punc z 1810–1824 (Knies, Tab. IV, Fig. 9) a mistrovská značka *CL* v kruhu (slánky, 6 vidliček, 6 nožů); značka *E.V* v oválu (ostří nože); na některých rukojetích vyryto „*Stadt Brünn 1807*“; Na víku kazety z vnějšku: „*Stadt Brünn 1807*“, uvnitř: „*Renovirt im Jahre 1881*“.

Inv. č. **101.612–101.665**

Nepublikováno.

ZEMSKÉ SLEZSKÉ MUZEUM V OPAVĚ

Slánka

Karel Lackstampfer st.

Brno 1807(–1809)

stříbro

v. 4,3 cm, š. 7 cm, Ø 6,5 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1807, brněnský repunc z 1806–1807 (Knies, Tab. I, Fig. 33) a mistrovská značka *CL* v kruhu.

Inv. č. **U 51E**

Provenience: 1920 daroval Dr. Sedlnický (Bílovec)

Nepublikováno.

VLASTIVĚDNÉ MUZEUM V OLOMOUCI

Naběračka

Karel Lackstampfer st.

Brno 1807(–1809)

stříbro

d. 36,5 cm

Puncy: brněnský 13ti lotový punc z 1807, brněnský repunc z 1806–1807 (Knies, Tab. I, Fig. 33) a mistrovská značka *CL* v kruhu; na rukojeti rytý monogram *J.B.*

Inv. č. **UP 6193**

Nepublikováno.

Soubor 4 lžic

Karel Lackstampfer st.

Brno 1817(?)

stříbro

rozměry

Puncy: brněnský 13ti lotový punc α 1817(?), brněnský taxovací punc z 1810–1824 (Knies, Tab. IV, Fig. 9) a mistrovská značka *CL* v kruhu.

Inv. č. **UP 6190**

Nepublikováno.

Seznam citované literatury:

HOLEŠOVSKÝ 1995

Karel Holešovský (ed.), *Přirůstky historického užitého umění a uměleckého řemesla z let 1777–1993*. Katalog, Moravská galerie v Brně 1995.

GROSSOVÁ 2005

Anna Grossová, *Užitečné a okouzující. Stříbro ve Vídni a habsburské monarchii v letech 1780–1920*. Katalog, Moravská galerie v Brně 2005.

KNIES 1896

Karl Knies, *Die Punzierung in Oesterreich. Eine geschichtliche Studie mit mehreren Textabbildungen und 10 Lichtdrucktafeln*, Wien 1896.

KŘÍŽOVÁ 1999

Alena Křížová, *Stříbrné dózy*. In: *Antique VI*, č. 2, 1999, s. 30–32.

2. Členové rodiny Lackstampferů

Karel Lackstampfer starší

kolem 1757 Vídeň – 21. května 1830 Brno

1. manželka: Marie Anna (kolem 1763 – 11. března 1791 Brno)

2. manželka: Anna, rozená Riegerová/Riegelová (kolem 1768 Brno – 8. ledna 1829 Brno)

sňatek: 1. ledna 1792 (s Annou Riegerovou)

Děti:

Anna Alžběta Vincentka

3. dubna 1786 Brno – 16. dubna 1787 Brno

rodiče: Karl a Anna Marie Lackstampferovi.

Karolína, provdaná Herzmanska (Bergmannová)

5. listopadu 1786 Brno – ? (před 1829)

rodiče: Karel Lackstampfer a Anna, rozená Riegerová

manžel: Leopold Herzmansky (matrika oddaných uvádí jméno Leopold Bergmann, testamenty Karla Lackstampfera i jeho ženy Herzmansky)

sňatek: 10. ledna 1812

děti: Friedrich Karl (*5. března 1814 Brno)

Otýlie Aloisie (*18. června 1815 Brno)

Karel Lackstampfer mladší

(viz dále)

Anna Nepomucena Johanna, provdaná Dormannová

10. února 1801 Brno – 20. května 1824 Brno

rodiče: Karel Lackstampfer a Anna, rozená Riegerová
 manžel: Karel Dormann, obchodník v Brně
 děti: Sofie Anna Nepomucena (*14. března 1821 Brno)
       Karel Bor Franz de Paul (*1. dubna 1823 Brno – 9. července 1849 Uhry)

Johanna Františka, provdaná Becková
5. října 1802 Brno – po 1847 Opava?
 rodiče: Karel Lackstampfer a Anna, rozená Riegerová
 manžel: profesor na gymnáziu v Opavě

Michael Jakub Johann Lackstampfer
16. června 1804 Brno – ? (před 1829)
 rodiče: Karel Lackstampfer a Anna, rozená Riegerová

Josef Alois Lackstampfer
5. srpna 1807 Brno – 1. listopadu 1833 Brno
 rodiče: Karel Lackstampfer a Anna, rozená Riegerová

Karel Boromejský Josef Michael Lackstampfer mladší

31. srpna 1794 Brno – 1. dubna 1847 Brno
 manželka: Františka, rozená Uhlová (kolem 1803 Brno – 27. července 1844 Brno)
 sňatek: 28. října 1821

Děti:

Anna
8. července 1823 Brno – ? (před 1844)
 rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Karel František Johann
13. dubna 1825 Brno – ? (před 1844)
 rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Vilemína Terezie Františka, provdaná Skribeová
28. března 1826 Brno – ?
 rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Karolína Terezie Anna, provdaná Staucková (Steucková?)
27. října 1828 Brno – ?
 rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Františka Romana Eleonora

11. ledna 1830 Brno – ? (před 1844)

rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová
Laura Johanna Karolína Eberharda

23. února 1832 Brno – ?

rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Mořic Eberhard Johann

4. září 1833 Brno – ?

rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

Henrica Karolína Terezie

14. června 1835 Brno – ?

rodiče: Karel Lackstampfer a Františka, rozená Uhlová

3. Seznam učňů

Karel Lackstampfer starší

Josef Hirschauer	1782 (1. 8.)	–	1787 (26. 2.)	na 6 let, v Brně narozený
Antonín Dub (Tup)	1786	–	1791 (26. 12.)	na 6 let, ze sirotčince
Johann Brinedl (?)	1788 (20. 2.)	–	1793 (20. 3.)	na 6 let, Johann Brinel(?)
Antonín Huchanek (?)	1791 (pros.)			na 6 let
Josef Wilhöfer	1793 (20. 5.)			
Josef Bayer	1800 (13. 1.)			na 5 let, v roce 1799 na zkoušku
Johann Sens	1804 (6. 1.)	–	1809	na 6 let
Alois Sens	1805 (15. 3.)			na 6 let
Karel Lackstampfer ml.	1809 (6. 1.)	–	1811 (6. 1.)	na 3 roky, již 2 roky na zkoušku
Johann Meusel (?)	1817 (1. 1.)	–	1823 (19. 1.)	na 5 let, Johann Meisel(?)
Ludvík Plitzka	1820 (1. 3.)		1825 (29. 3.)	na 5 let, vypovězen K. Lackstampferem mladším

Karel Lackstampfer mladší

Johann Denkstein	1815 (1. 1.)			na 5 let
Eduard Uhl	1819 (25. 3.)	–	1824 (7. 3.)	
František Sasmann(?)	1825 (6. 3.)	–	1830 (28. 3.)	na 6 let
Tomáš Judea	1827 (1. 7.)	–	1932 (srpen)	na 6 let
Alois Kutschenreiter	1932 (břez.)	–	1837 (21. 5.)	na 5 let
Benedikt Rowary	1835 (květ.)			na 5 let

František Gaudelka	1837 (břez.)	na 5 let
Bedřich Kern	1837 (list.) – 1842 (18. 12.)	na 5 let
Josef Fischer	1842 (29. 5.)	

4. Citace z knihy o funkcionářích cechu

<i>Carl Lackstampfer br. Silber arbeiter wurde 1ⁿ Vorsteher</i>	1807		
<i>Franz Mayer br. Goldarbeiter als 2ⁿ Vorsteher</i>	1808		
<i>Nach Absterben H. Carl Lackstampfer wurde sein Sohn H. Carl 1ⁿ Vorsteher</i>	1824		
<i>nach der Tod H. Mayer 2 Vorsteher</i>	1834	Juni	
<i>Bernhard Morin 2ⁿ Vorsteher</i>	1834		
<i>Nach Absterben H. Carl Lackstampfer wurde 1ⁿ Vorsteher H. Bernhard</i>	1847	April	
<i>Morin Juwelier und Goldarbeiter</i>	1847	Juni	6 ^{ten}
<i>H. Eduard Uhl bürgl. Silben 2ⁿ Vorsteher</i>	1847	Juni	6 ^{ten}

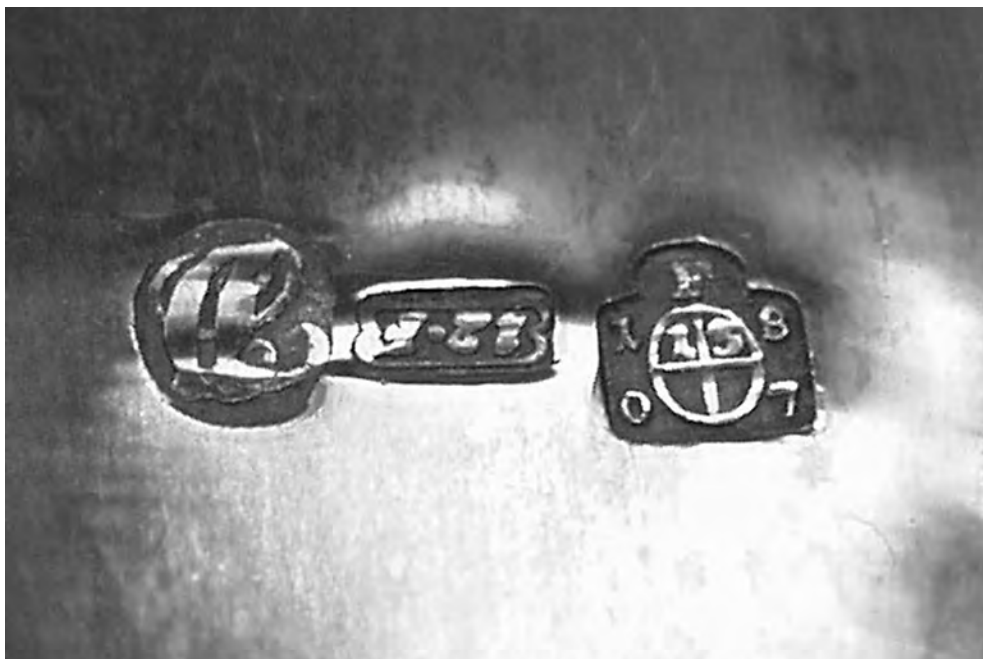
Celý zápis vznikl pravděpodobně až v červnu 1847.

Příloha č. 1a: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího.

Příloha č. 1b: Brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1803.

Příloha č. 2: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího, brněnský repunc z 1806–1807, brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1807(–1809).

Příloha č. 3: Rytý text na přiborech pro město Brno.

Příloha č. 4: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího, –1809, brněnský repunc z 1806–1807, brněnský punc pro 13ti lotové stříbro z 1807(–9).

Příloha č. 5: Mistrovská značka Karla Lackstampfera staršího nebo mladšího.

Příloha č. 6: Mistrovská značka Karla Lackstampfera mladšího.

Příloha č. 7: Pečeť Karla Lackstampfera staršího z jeho testamentu z 13. května 1830.

Příloha č. 8: Karel Lackstampfer starší, *Příbor pro 12 osob brněnské městské rady* (výběr), stříbro, ocel, Brno 1807–1810.

Příloha č. 9: Karel Lackstampfer starší, *Příbor pro 12 osob brněnské městské rady* (slánka), stříbro, Brno 1810.

Margita Havlíčková

PROFESIONÁLNÍ DIVADLO V BRNĚ VE DVACÁTÝCH LETECH 18. STOLETÍ

Německé profesionální divadlo tvořilo po několika staletí neoddělitelnou součást kulturních dějin města Brna, a přesto neexistuje dosud práce, která by v celistvosti reflektovala jeho historii. To platí také o starších dějinách, které, jak se stále více ukazuje, jsou zvláště bohaté. Důsledkem toho pak je, že dnešní badatelé, jejichž zkoumání barokního profesionálního divadla provozovaného v prostoru střední Evropy se tak či onak dotýká i brněnských reálií, jsou stále nuceni opírat se o práce německých historiků Christiana d'Elverta a Alberta Rilleho, napsané před více jak sto lety.¹ Aniž bychom chtěli popírat zakladatelský význam těchto spisů, přece jen je již nanejvýš žádoucí mnohé z jejich závěrů doplnit novým důkladným studiem archivních pramenů a spolu s dalšími poznatky zařadit konečně kapitolu dějin brněnského profesionálního divadla v jejím plném rozsahu i významu do širšího kontextu duchovních proudů středoevropské kultury.

Při bližším pohledu zjistíme, že mnoho archivních pramenů je málo využitých, či dokonce úplně zapomenutých. Badatelé čerpají nejčastěji z fondů Moravského zemského archivu, a to z obsáhlé kolekce žádostí o povolení divadelních produkcí, podávaných kočovnými komedianty ke královskému úřadu zemského hejtmána.² Protože se však tato korespondence stala základním zdrojem informací už pro Christiana d'Elverta, citují většinou zprostředkovaně z jeho Dějin divadla na Moravě a ve Slezsku.³ Přitom mnohem více pramenů lze najít v Archivu města Brna. I v jeho fondech jsou uloženy žádosti, které byli principálové povinni posílat k projednání brněnskému magistrátu. S tímto zdrojem pracoval z části Julius Leisching, když psal svoji krátkou, leč podnětnou studii o činnosti kočujících komediantů v Brně.⁴ Kupudivu stranou veškeré pozornosti zůstávají dějiny brněnského divadla z pera nezaslouženě opomíjeného historika Hanse Welzla.⁵ Jeho práce je nejen velmi obsáhlá, ale uváděné údaje jsou i nesrovnatelně podrobnější než například u d'Elverta. Welzl jako

¹ Christian d'ELVERT, *Die Geschichte des Theaters in Mähren und Oester. Schlesien*, Brno 1852. Albert RILLE, *Aus dem Bühnenleben Deutsch-Oesterreichs. Die Geschichte des Brünnner Stadttheaters (1734–1884)*, Brno 1885.

² Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B1 Gubernium (1613) 1636–1785 (1799) (dále fond B1 Gubernium), sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³ Ch. d'ELVERT, *Die Geschichte*.

⁴ Julius LEISCHING, *Die Vorläufer des ständigen Schauspiels in Brünn*, in: Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 5, sešit 1–4, Brno 1901.

⁵ Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 224, Hans WELZL, *Beiträge zur Geschichte des Brünnner Theaters*.

jediný docenil význam autentických zápisů z každodenních jednání městské rady, dochovaných v Archivu města Brna v překvapivě dlouhém časovém rozpětí⁶ a hojně z nich citoval. Orientaci mu usnadňovaly rejstříky, jimiž protokoly opatřili městští písaři. Protože se však Welzl řídil zpravidla jen rejstříkovým heslem *Comoedianten*, často mu unikaly zápisy skryté pod jinými odkazy, které se rovněž týkají divadla. Ani on tedy nevyužil v plném rozsahu všech nabízejících se údajů. V Archivu města Brna najdeme však kromě zmíněných zápisů městské rady ještě protokoly městského soudu, rovněž denně zasedajícího.⁷ V souvislosti se soudními protokoly se přímo nabízí myšlenka, že věčně zadlužení komedianti se čas od času stávali předmětem jednání městských soudů – a tak tomu bylo i v Brně. Proto i zde najdeme řadu důležitých zpráv o existenčních problémech, s nimiž se museli komedianti při svém nelehkém živobytí potýkat. Tento materiál zůstal divadelním historikům do dnešní doby zcela neznámý.⁸ Následující studie chce proto upozornit především na nově objevené dokumenty, ale samozřejmě nejen na ně.

Jak velký je rozsah a význam pramenů dostupných v brněnských archivech, může ozřejmit následující pokus o rekonstrukci krátkého, avšak pro divadelní dějiny významného časového úseku počátku dvacátých let 18. století. Tehdy, mezi lety 1721–1724, došlo v Brně k zajímavému střetnutí dvou střídajících se hereckých generací, z nichž starší reprezentuje jméno principála Josepha Antona Geißlera, zatímco mladší je zastoupena v osobě herce Gottfrieda Prehausera. Kromě nich se vyskytují v dobových materiálech ještě další známá jména jako například Ludwig Ernst Steinmetz, Maria Elisabetha Cattarina Steinmetzová, Franz Albert Defraime (De Fraime), Heinrich Rademin, Johann David Hergans anebo Christian Schultz. Zmínit je nutno i Geißlerovu životní družku, herečku Marii Elisabethu Geißlerovou, jejíž aktivní účast ve sledovaných událostech je rovněž zřejmá. Jak Geißler, tak Prehauser přesahují svým významem zdejší region. Gottfried Prehauser se narodil 8. 11. 1699 ve Vídni,⁹ kde se už v sedmnácti letech pokoušel hrát divadlo. Jako člen různých divadelních společností potom několik let čerpal praktické zkušenosti, patřící k životu kočujícího komedianta a dokonce několikrát usiloval o založení vlastní společnosti. Právě tyto těžké začátky budoucího významného herce a divadelního ředitele jsou spojeny s jeho brněnským působením. Když se v polovině dvacátých let vrátil Prehauser do Vídně, prosadil se konečně jako představitel tzv. vídeňského Hanswursta v Divadle u Korutanské brány. Roli převzal po samotném tvůrci této postavy Josephu Antonu Stranitzkém, který ostatně v roce 1713 rovněž vystupoval v Brně ve stavovské jízdně

⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady.

⁷ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu.

⁸ Mnozí badatelé se přitom domnívají, že většina pramenů k starším dějinám profesionálního divadla v Brně je ztracená. Ve své disertační práci to například uvádí Monika BAAR–de ZWAAN, *Gottfried Prehauser und seine Zeit*, Wien 1967, s. 34.

⁹ M. BAAR–de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 3.

u Brněnské brány.¹⁰ Naproti tomu J. A. Geißler strávil velkou část uměleckého života v Čechách, především v Praze, ale působil i na území Rakouska, Německa a Slezska. Datum a místo jeho narození není známo, udává se druhá polovina 17. století.¹¹ Když přijel na jaře 1721 poprvé do Brna, musel to být již stárnoucí zkušený muž, ale nemohl samozřejmě tušit, že se mu město zanedlouho stane jeho poslední životní zastávkou. Geißler patřil k zakládající generaci německého profesionálního kočovného divadla. Vyšel z okruhu členů Velthenovy skupiny, činné převážně v Lipsku a Drážďanech už v osmdesátých letech 17. století. Ve stejné společnosti s ním působili další významní herci a později samostatní ředitelé jako například Joseph Anton Stranitzky, Heinrich Rademin či Johann Heinrich Brunius. Mezi lety 1705–1720 se Geißler zdržoval ponejvíce v Praze, nejprve jako herec, později ředitel, případně spoluředitel vlastní skupiny. Jako principál ve dvojici se svým tehdejším společníkem Heinrichem Rademinem tam v roce 1714 dokonce získal výhodné postavení díky zvláštnímu exkluzivnímu privilegii, které mu před jinými konkurenčními společnostmi zaručovalo přednost při povolování produkcí. Když platnost privilegia skončila, Prahu se svou společností roku 1720 opustil.¹² Směřoval na severovýchod do Vratislavi, slezského zemského města, které v mnohém připomínalo Brno. Jako hlavní město představovalo na cestách kočovných komediantů stejně důležitou a pravidelnou zastávku a jelikož se tu dalo počítat s publikem z řad šlechty a vysokého úřednictva, projevovali o něj divadelní ředitelé patřičný zájem.

Geißler se ve Vratislavi setkal se svými dvěma nedávnými společníky Johannem Baptistem Hilverdingem a Paulem Tillym, s nimiž spolupracoval bezprostředně před odjezdem z Prahy v roce 1719. Už tam byl členem jejich společnosti také Gottfried Prehauser, který, jak lze dnes jen předpokládat, vystupoval v závěru Geißlerova pobytu v Praze v jeho představeních jako Hanswurst.¹³ Kudy vedla trasa Geißlerových lidí z hlavního města království českého do Vratislavi, dosud nikdo nezjišťoval, avšak Tilly s Hilverdingem se sem dostali oklikou přes Salzburg, Pasov a Nisu, přičemž se Prehauser stačil cestou poprvé oženit.¹⁴ Ve Vratislavi působili Geißler, Tilly a Hilverding opět nějakou chvíli společně, ale jako už jednou i tady se nakonec rozešli. Zatímco Tilly a Hilverding se s jednou částí skupiny nacházeli v listopadu 1720 znovu v Praze,¹⁵ Geißler s dalšími lidmi zůstal ve Vratislavi. Spolu s ním tam zůstal i Prehauser, kterého angažoval do role Hanswursta. Můžeme předpokládat, že zde hráli během adventu – pokud ovšem dostali povolení, a pak po Vánocích v karnevalové sezóně 1721. Jak dlouho se Geißler ve Vratislavi zdržel, nevíme, jisté je pouze to,

¹⁰ Srov. MZA, fond BI Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

¹¹ Kol., *Starší divadlo v českých zemích – osobnosti a díla*, slovník (v tisku). Heslo Adolf SCHERL, *Anton Joseph Geißler*.

¹² Adolf SCHERL, *Berufstheater in Prag 1680–1739*, Wien 1999, s. 26–73.

¹³ TÝŽ, *Berufstheater*, s. 68.

¹⁴ M. BAAR-de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 15.

¹⁵ A. SCHERL, *Berufstheater*, s. 75.

že odtud odcestoval do Brna, kde 8. dubna 1721 podal na úřad zemského hejtmana žádost o povolení divadelních produkcí na dobu po Velikonocích. Zda přitom vedla jeho trasa přes Olomouc¹⁶ a zda tam vůbec vystupoval, nelze zatím bez dalšího bádání v tamním archivu potvrdit. V brněnské žádosti naopak zdůrazňuje, že předtím hrál se svou početnou bandou komediantů ve Vratislavi. O Olomouci se vůbec nezmiňuje, naproti tomu o Vratislavi píše v úvodu dvakrát: „*Demnach Ich eine Zeith in Breslau, mit meiner zahlreichen Banda hochteütschen Comoedianten, mit Theatralischen Gedichten und sehens würdigen Comoedien und tragaedien, agiren thue und unter einstens auch dem hiesigen hohen Adel hirmit wiederumb zu divertiren, eine Zeith, vorhabens bin. Alß gelanget an Ein Hoch Löbl. Königl. Ambt der Landes Hauptmannschaft, mein unterthänig gehorsambstes Bitten, womit ich umb So versicherten, mit erwehetei Meiner Banda und dem lustigen Hanßwurst, von Breslau aufbrachen.*“¹⁷ Nutno zdůraznit, že tato brněnská žádost obsahuje ještě jednu důležitou informaci, a to Geißlerovo prohlášení, že angažoval ve Vratislavi Prehausera jako Hanswursta. Jedná se o první písemný doklad, který potvrzuje, kdy a kde se Prehauser na tuto roli již zcela specializoval.¹⁸ Zemské hejtmanství povolilo Geißlerovi týž den, 8. dubna, pořádání divadelních produkcí, ale jak dlouho se potom společnost v Brně zdržela, nelze zjistit. Z Geißlerových brněnských žádostí z následujícího roku pouze vyplývá, že předtím vystupoval se svými lidmi v Linci. Stručný, leč zajímavý zápis z 12. července 1721 však najdeme v protokolech městské rady: „*Comoedianten wurden auf künftigen Winter herein kommen undt Comoedien Spihlen westhalben sollte ein Löbl. Magistrat auf ein orth bedacht seyn, hetten Ihro Excel: .... Landes Hauptmann Bedeüden Lassen. Der Herrn Cammermeister wirdt dießfahls einen orth vorschlagen.*“¹⁹ Jelikož neexistuje žádný doklad, že by se v Brně v roce 1721 zdržovali ještě jiní komedianti, je možné, že se tento zápis vztahuje právě na Geißlerovu společnost, které na přelomu června a července končila platnost povolení. Potom by Geißler z Brna začátkem léta sice odešel, avšak v zimě se hodlal vrátit, a proto ohlásil svoje účinkování s předstihem na magistrátu. Z dalších událostí vyplývá, že nakonec tuto svoji iniciativu stejně nevyužil, protože jeho následující prosba je až z jara příštího roku. Další zpráv o divadelních aktivitách z roku 1721 je velmi málo. Kromě Geißlerova přípisu k zemskému hejtmanství a zmíněného záznamu v protokolech městské rady, najdeme ve stejných protokolech již jen dva zápisy. V prvním z 3. ledna²⁰ se píše o jakémsi nejmenovaném tanečníkovi na provaze, který prosí o povolení provozovat krátké komedie. Záznam z 5. srpna je však velmi významný. Čteme v něm, že městská rada pojala úmysl zřídit v Brně divadlo a dala připravit

¹⁶ M. BAAR–de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 17.

¹⁷ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, karton 72, žádosti kočovných komediantů.

¹⁸ Na tento detail upozornila již M. BAAR–de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 17.

¹⁹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1721, rkp. č. 1313, s. 573.

²⁰ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1721, rkp. č. 1313, s. 1.

za tím účelem jeho nákres. V úvahu přicházela přestavba Salmova domu (dnešního Domu pánů z Kunštátu), lokality, kterou město k divadelním produkcím potom skutečně hojně využívalo: „*Comoedianten Hauses Halben wirdt die Sach proponiret undt zugleich der riess exhibiret. Das Salmische Hauß in augenschein zu nehmen, ob sich nicht allda ein Comoedien Haus erbauen lassen.*“²¹ Jak patrně, brněnská obec už tehdy uvažovala o divadelní budově, která by sloužila široké veřejnosti a byla přitom postavená za peníze z městské pokladny, tedy o celých dvanáct let předtím, než svůj plán v roce 1733 uskutečnila stavbou operního Divadla V taverně na Horním rynku (dnešním Zelném trhu).²²

Jak dokládají archivní prameny, následující rok 1722 je divadelními událostmi přímo nabitý. První žádost patří J. A. Geißlerovi, datovaná je 17. března a adresovaná zemskému hejtmanství. Geißler v ní připomíná své účinkování v minulém roce a prosí o licenci na dobu po Velikonocích, jež mu byla také udělena.²³ O necelý měsíc později, 8. dubna, však přišla ke stejnému úřadu jiná žádost, a to od Gottfrieda Prehausera, který rovněž prosil o povolení divadelních produkcí. Je zřejmé, že Prehauser mezitím od Geißlera odešel, osamostatnil se a založil si vlastní společnost. Jeho přípis se vyznačuje nezvyklou stručností – což by mohlo ukazovat na nezkušenost, ale taky na jistou dávku sebevědomí ani ne tříadvacetiletého mladíka: „*Demnach ich sambt meiner Hochteütschen Comedianten (sic!) Compagnie Einen Hohen Adl allhier möglichst zubedienen endschlossen. Alß gelanget an Ein Hoch Löbl. Königl. Ambt der Landes Hauptmanschaft, mein gehorsambstes Bitten, dasselbe geruhe gnädig zuerlauben, außer actiones daselbst in offenden Theatro gehorsambst produciren zu können, getröste mich gnädiger Gewehrung und verharre Eines Hoch Löbl. König. Ambs der Landes Hauptmanschaft gehorsambster Gottfrith Prehauser.*“²⁴ Rovněž Prehauserovi bylo vyhověno s podotknutím, že stejné povolení před ním obdržel již J. A. Geißler. Troufalost mladého začínajícího ředitele se vzápětí potvrdila v praxi. Prehauser buďto netušil, spíše však úmyslně nerespektoval (což je, jak dále uvidíme, mnohem pravděpodobnější), že v Brně je nutno žádat o povolení jak gubernium, tak současně i magistrát. Tento úřad, kromě vyjádření souhlasu, totiž schvaloval komediantům místo, kde potom provozovali svoji živnost. Proto ještě týž den, 8. dubna, ale už poté, co držel v ruce povolení z hejtmanství, napsal Prehauser omluvný dopis městské radě, v němž vysvětluje své pochybení. Aby prý mohl v Brně co nejdříve provozovat komedie, pospíšil si s příjezdem a tudíž byl velmi zaneprázdněn nutným zařízováním. Žádal magistrát o odpuštění a připomněl, že je cizinec, který se ještě ve všem nevyzná: „*Zumahlen aber gleich bey meiner ankunft wegen eilfertig zu produciren gehalten Comoedien undt deswegen in nöthiger*

²¹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1721, rkp. č. 1313, s. 607.

²² Margita HAVLÍČKOVÁ, *Operní Divadlo V taverně*, in: O divadle na Moravě a ve Slezsku II, sborník příspěvků, Olomouc 2005.

²³ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

²⁴ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

*einrichtung gehalten grossen beschäftigung, meiner Schuldigkeit nachzuleben vergessen worden, auch als Einzfremder mir die eigentl. beschaffenheit noch unbekant waren.*²⁵ Následně prosil o souhlas, aby zde mohl dál bez překážek vystupovat. K žádosti je jako samostatný list přiložen doslovný opis kladného vyjádření gubernia. Jak bylo řečeno, Prehauserův dopis magistrátu byl datován 8. dubna. Úřední odpověď napsaná jako obvykle na poslední čtvrté straně však nese datum až 12. května. K těmto dni je pak zaznamenán téměř identický text odpovědi i v protokolech městské rady, avšak u protokolárního zápisu je ještě připsán krátký úvod, v němž je vyjádřen důvod jednání rady: „*Comedianten depreciren den begangenen fehler, daß Sie Einen Löbl. Magistrat, ihre Comoedien producirn zu können, der Erlaubnus halben, preteriret haben.*“²⁶ Následuje konstatování, že rada je spokojena s tím, že jí žadatel své pochybení oznámil, a proto mu povoluje další účinkování. V budoucnu však musí svoji prosbu poslat včas, tak jak je to zvykem a jak to činí ostatní komedianti. Časová prodleva mezi datem Prehauserovy omluvy a odpovědí městského úřadu není ovšem náhodná, protože mezitím vyvstal vážný problém, týkající se stavovské jízďárny u Brněnské brány. Na její pronájem si teď na základě předchozích povolení dělal nárok nejen Prehauser, ale i Geißler. Jak si úřední místa představovala společné užívání jízďárny, není jasno, avšak z Geißlerovy následující úřední korespondence vyplývá, že byl na svého bývalého herce notně rozezlen, a tudíž nepochybně vnímal jeho divadelní produkce jako nevítanou a drzou konkurenci.

Na vzniklou situaci reagoval jako první G. Prehauser, který napsal 30. dubna další vysvětlující dopis, tentokrát adresovaný zemskému hejtmanství. Odvolával se v něm na úřední povolení, zdůrazňoval bezúhonnost svých produkcí a horlivost, s níž od chvíle příjezdu on a celá jeho kompanie slouží zdejšímu šlechtickému publiku: „*Ich mit meiner schon in würlk. hieherweys begriffenen Compagnie mit producierung meiner der Ehrbahrkeit undt gutten Sütten in sich nicht widriges enthaltendes Comoedien, gleich bey ankunft der völligen Compagnie, Ein Hoch Adelides Auditorium deselbst gehorsambst bedienen könne.*“²⁷ Především však žádal, aby mohl dále užívat stavovskou jízďárnu. Zdůraznil, že ji obsadil se svolením zemského podkoního Franze Carla von Stengla, a přiložil jeho písemné vyjádření. Zemský podkoní byl v tomto případě velmi důležitou osobou, protože zodpovídal za provoz jízďárny a jako její správce si osoboval právo jednat i s komedianty, kteří přijížděli do Brna. S tichým souhlasem stavů i magistrátu jim pronajímal jízďárnu za čtyři až pět zlatých na týden a tato částka pak šla do jeho kapsy.²⁸ Písemné prohlášení podkoního je opravdu přiloženo k Prehauserově žádosti. Stengl tu potvrzuje, že poskytl jízďárnu komediantům, přičemž zkomolil principá-

²⁵ Srov. AMB, fond A 1/9, Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura ekonomická, inv. č. 86, sig. C 51, karton 39.

²⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 395.

²⁷ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

²⁸ Gustav TRAUTENBERGER (pod značkou –b–), *Brünner Theaterzustände im vorigen Jahrhundert*, in: *Mährischer Correspondent*, Brno, 25.–26. července 1866.

lovo jméno na Brauhaus (*dem H. Brauhaus mit seiner banda*).²⁹ Zemské hejtmanství odpovědělo 2. května a potvrdilo Prehauserovi platnost povolení z 8. dubna včetně sjednaného místa: „*Dem Supplicanten hier auf zum Bescheid, Weilen derselbe seine Convenienz und orth allhier Comoedien zu spielen gefunden, alß thäte das K. A. der Ldhh die unterm 8. ten nuperi demselben erteilte Licenz hiemit Bestätigen.*“³⁰ Z hlediska těchto událostí se jeví Prehauserův předchozí omluvný dopis magistrátu v poněkud jiném světle. Prehauser jistě dobře věděl, že jeho bývalý principál Geißler směřuje do Brna, a proto spěchal, aby tu byl první. Po příjezdu měl znovu naspěch, protože byl nucen v krátké době vybavit řadu důležitých věcí. Kromě nezbytné úřední korespondence musel mladý ředitel dojednat se správcem jízďárny Stenglem také místo pro účinkování. Protože v roce 1722 připadly Velikonoce na 5. a 6. dubna, zdá se, že to všechno stihl během dalších dvou dnů, protože z dopisu magistrátu z 8. dubna vyplývá, že už jízďárnu obsadil. Magistrát jako by vůbec nebral na vědomí, že si Prehauser vyjednal místo pro účinkování s předstihem a sám bez úředního souhlasu, a že vlastně porušil obvyklý postup.

Kdy přesně přijel do Brna principál Geißler, nelze zjistit, avšak stížnost na zemské hejtmanství podal až 15. května. Hned potom, co v ní připomněl udělení licence ze 17. března, vzrušeně líčil úřadu vzniklou situaci. S nemalými výdaji prý cestuje se čtrnácti dalšími lidmi z Lince, jen aby mohl svými komedii pobavit zdejší šlechtu. Když však přijel, dovídá se nikoliv bez zděšení, že ho předešel jeden z „kluků“, který u něho předtím sloužil: „*dahingegen aber bey dieser meiner kostbahren Ankunfft vernehme nicht ohne Bestürzung, daß einer von meinen gewesten Purschen mir dahier praeveniret sey.*“³¹ Připomíná platnost zásady *qui prior tempore potior jure* a znovu pak nařiká na škody, které mu vznikly tím, že nemůže řádně využít přidělenou licenci. Nakonec prosí, aby mu tento jeho bývalý „kluk“, který od něho utekl (*von mir abgetrennten ... gewesten Purschen*),³² jízďárnu z moci úředního nařízení vyklidil, zvláště když má on za něho ve svých lidech znamenitou náhradu. Geißlerova naléhavá prosba však zůstala kupodivu bez odezvy. Jelikož na archu žádosti není na příslušném místě připsáno žádné úřední vyjádření, je jasné, že se hejtmanství uchýlilo k mlčení a Prehauser tak vyšel ze sporu jako vítěz. Zda potom starý principál opustil Brno, není jasné. Z dalších protokolárních zápisů městské rady a městského soudu lze usuzovat, že tu naopak ještě nějaký čas zůstal.

Mladý začínající ředitel nebyl zřejmě tak nezkušený, jak tvrdil předtím magistrát. Rychle využil přízně úřadů a 15. června doručil na zemské hejtmanství dopis, v němž žádal o povolení vystupovat ve stavovské jízďárně i následující zimu. Nezapomněl přitom vyjádřit ponížené díky za projevenou přízeň. Gubernium ocenilo jeho

²⁹ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³⁰ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³¹ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³² Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

včas podanou prosbu o licenci, avšak její udělení podmínilo doručením další žádosti. Prehauser tak učinil 3. července a přitom upřesnil důvody svého naléhání – má obavy, že by ho mohl někdo předstihnout a zajistit si pro sebe místo v jízdárně. Jelikož jeho výdělků nestačí na uhrazení velkých výdajů, doufá, že v zimě bude mít lepší zisky. Za tím účelem hodlá přijet s novou společností, posílenou jak ženskými, tak mužskými osobami: „...*daß mitlerzeit mir nicht ein anderer vorkommen und dieselbe erhalten möchte, und alß, weilen anjezo zu bestreitung meiner habenden grossen Auslagen die Einkünften nicht erklecklich, ich um so sicherer auf künftigen Winter eines bessern Nuzens mich vertrösten könnte, ...will ich nicht allein mit eben jetziger Compagnie gehorsamst aufwarthen sondern auch diselbe so wohl an Weibs– als Mannes annoch verstärken...*“³³ Jeho žádost byla kladně vyřízena a 4. července obdržel povolení k účinkování v zimním termínu. Prehauser nijak nepřeháněl, když opakovaně zdůrazňoval, že má finanční problémy. V období po Velikonocích se nikdy nedalo počítat s velkými výdělky a navíc na něho 26. června podal u městského soudu žalobu jeho divadelní krejčí Thomas Scherbauer. Principál mu dlužil mzdu za sedm týdnů, což dělalo 9 zlatých 55 krejcarů. To ale nebylo všechno. Krejčí předložil soudu dosti komplikovaný účet, v němž na jedné straně uvádí, kolik dluží Prehauser jemu a na straně druhé kolik zase má naopak on dát svému řediteli, aby tak vyčíslil konečnou výši pohledávky. Mezi jiným se tu například objevuje i částka 4 zlaté 17 krejcarů, které si od Scherbauera vypůjčila principálka. Závěrečná suma Prehauserova dluhu činí 7 zlatých 1 krejcar. Městský soud jako by pochopil vzájemnou provázanost všech osob zúčastněných ve sporu a jeho verdikt se nakonec týkal jak žalovaného, tak žalobce: „*Welchen Rest ist uhrbiettig der Prehauser zubezahlen. Undt der Kläger solle alle richtigkeit wegen der Kleidern pflügen.*“³⁴

V následujícím měsíci se situace ještě víc zkomplikovala. Prehauser zamýšlel odjet se svou společností do Lince, to ale nemohl, dokud v Brně nevyřešil další dluhy. Proto se 27. července dostavil k městskému soudu a pokusil se prostřednictvím tohoto úřadu uklidnit dva ze svých věřitelů, měšťana Wenzla Trtinu (psáno též Drtina) a městského tiskaře Jacoba Maximiliana Swobodu. Oběma dlužil po 40 zlatých, které chtěl zaplatit penězi z Lince. Věřitelé však neměli k slibům důvěru. Žádali soud, aby na příjmy z ředitelovy činnosti v Linci uvalil úřední správu a poté aby jim principál doručil peníze na vlastní náklady.³⁵ Hned následujícího dne 28. července se Prehauser ocitl znovu u městského soudu s jinými věřiteli, které žádal, aby mu s povolením úřadu prodloužili termín na splácení dluhů. Opět je hodlal zapravít výdělky z Lince. V protokolu městského soudu je zapsán seznam těchto věřitelů i s požadovanými částkami:

³³ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³⁴ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z roku 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 95.

³⁵ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z roku 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 108.

<i>Würfl Nikolaus pretendirt</i>	9 fl
<i>Laerman</i>	26 fl
<i>Lehner</i>	10 fl
<i>Moserin Wittib</i>	4 fl
<i>Winkler Philip Leinwandt Schneider</i>	19 fl
<i>Winkler Ulrich Nagel Schmidt</i>	5 fl 28
<i>Saida Wentzel</i>	3 fl
<i>Faber</i>	15 fl
	<hr/>
	91 fl 28 ³⁶

Prehauser se s věřiteli dohodl a slíbil, že částku splatí nejpozději do 10. října. Takové sliby však zřejmě nepřesvědčily již zmíněného Wenzla Trtinu, a to přesto, že všechna jednání probíhala před soudními úředníky. Prehauser proto vyhotovil zvláštní písemný revers, který je datovaný 29. července. Jak lze vyrozumět z textu, je to zároveň den Prehauserova odjezdu z Brna. Je také zajímavé, že se revers dochoval ve formě přílohy jedné z pozdějších žádostí J. A. Geißlera,³⁷ který tak chtěl zřejmě potvrdit vážnost a pravdivost svých stížností na zadluženost a nespolehlivost bývalého kolegy. Prehauser se v listině zaručil, že veškeré Trtinovy pohledávky zapraví do začátku října, přičemž jako záruku poskytl licenci, kterou mu gubernium udělilo na pořádání divadelních produkcí v zimním termínu. To všechno slíbil upřímně a slavnostně. Není důvodu pochybovat, že v té chvíli myslel svoje přísahy vážně. Jisté však je, že do Brna toho roku již nepřišel, ba ani následujícího. Až teprve v dubnu 1724 sem přijel se společností vdovy M. E. Steinmetzové.

V okamžiku, kdy Gottfried Prehauser konečně ujížděl před zástupy věřitelů z Brna, Joseph Geißler už ve městě nebyl. Se svými lidmi pobýval na území dolních Rakous, protože mu 17. července vystavili v Kremži povolení k pořádání divadelních produkcí.³⁸ Cestoval do Lince, tedy stejným směrem jako jeho soupeř. Když se tam oba sešli, nejenže si přestali konkurovat, ale domluvili se dokonce na společném podnikání, jak to dosvědčuje zápis z 9. září.³⁹ V něm se Geißler a Prehauser o sobě vyjadřují jako o společnících. Odtud zřejmě odjeli do Řezna, načež následoval jejich rozchod a definitivní konec spolupráce. Lze tak soudit z Geißlerových poznámek, vyřčených na účet dřívějšího partnera v žádosti k brněnskému zemskému hejtmanství z 12. listopadu. Starý principál tu vypisuje místa, v nichž Prehauser zanechal na společné cestě dluhy a jmenuje tu i Řezno. V pozdním podzimu tedy přijel Geißler do Brna sám a v již zmíněné žádosti z 12. listopadu prosil, aby zde mohl hrát, dokud nezačne advent. Především však znovu připomněl události z jara toho roku a hlavně to, že nemohl

³⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z roku 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 109.

³⁷ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

³⁸ M. BAAR–de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 19.

³⁹ Tamtéž, s. 20.

využít povolení ze 17. března. Ostře vyčetl svému bývalému Hanswurstovi jeho proradnost, protože svým chováním ohrozil celou společnost. Tvrdil, že přišel málem k úpadku, jelikož mu povolení vyrval jeden z jeho bandy, tak zvaný Hanswurst, který se sem vplížil před ním a jak jemu, tak mnoha jeho lidem způsobil značné výdaje: „...zum fahl sich nicht einer von meiner Bandas so genante Hanswurst entrissen und vor Meiner eingedrungen hette, welche fruchtlosse anhero Reiss mich mit so vielen Leüthen in schwere Unkosten gesetzt.“⁴⁰ Na konci listiny však Geißler nabídl překvapující řešení. Poté, co Prehausera ještě jednou nazval uprchlým Hanswurstem, těžce zadluženým jak zde, tak v Linci a v Řeznu, prohlásil, že je ochoten se s ním dohodnout a spojit, či jinak smířit, jelikož se zřiká veškeré nenávisti: „...auch bin ich ahnbiettig auf den Fahl, der von mir obgedachte Separirte– hier– zu Lintz– auch Regensburg, tieff eingeschuldigten Hanswurst (Jedoch wies alles Verhasten) hier orths intzwischen einfinden sollte, mich mit dem selben entwed zu conjugiren, oder auf anderer weiß zu vergleichen.“⁴¹ Geißlerovo vstřícné gesto vůči mladému kolegovi je jistě sympatické, ale zároveň prozrazuje, jak velice ředitel usiloval o to, aby se k němu herec vrátil. Nekonečné nářky a stížnosti na obrovské finanční ztráty, které vznikly celé společnosti, když z ní Prehauser uprchl, ukazují, že Geißler hodlal založit na jeho hereckém umění další existenci souboru. Tento znamenitý Hanswurst byl pro publikum jistě velkým lákadlem a pro Geißlera znamenal záruku úspěchu a tudíž i dobrých příjmů. Je však třeba si uvědomit, že se tu zdaleka nejedná jen o zrození jednotlivého mimořádného talentu, jakým byl Gottfried Prehauser, ale o střídání dvou divadelních generací, projevující se, kromě jiného, formou nástupu nového žánru, vytěšňujícího žánr předešlý. Jde o důležitý okamžik transformace původního barokního repertoáru, založeného na hauptakci, ve prospěch časově mladší extemporované burlesky, významově mnohem dravější a také aktuálnější a diváky žádanější.

Zemské hejtmanství vydalo Geißlerovi licenci ve stejný den, kdy žádost podal, tj. 12. listopadu. Opis tohoto povolení byl předán i magistrátu, přičemž v protokolech městské rady je o tom pořízen nenápadný zápis s datem 14. listopadu: „Comoediant Geißler produciret eine Verbescheidung, daß Er die Erlaubnus Comoedien zu agiren, erhalten haben.“⁴² Geißlerovi se ale zřejmě nechtělo opustit tak rychle město, jehož úřady měly důvod být mu teď nějakou chvíli nakloněny, a proto už 24. listopadu napsal nový přípis na zemské hejtmanství a žádal o další licenci na dobu adventu. Za obligátní úvodní formulí a vzdáváním díky tu následují překvapivá sdělení. Geißler píše, že zamýšlí postavit ve stavovské jízdně na vlastní náklady divadlo tak, aby v něm nebyla zima, přičemž by mělo stát v té části jízdně, kterou šlechta nepoužívá. Jeho záměru však brání zemský podkoní von Stengl, jelikož předešlý komediant (tj. Prehauser)

⁴⁰ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁴¹ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁴² Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 958.

u něho zanechal dluh, který dále narůstá. Podkoní teď žádá po Geißlerovi, aby dluh zaplatil, takže on, zcela nevinný, má pykat a trpět za viníka. Obrací se proto s uctivou a poníženou prosbou na hejtmanství, aby nařídilo uvolnění vybraného místa v jízdně za účelem stavby divadla, a to bez dalších námitek, zatímco on uhradí dluh. Poté opět připomíná ztráty, které utrpěl, když od něho utekl Hanswurst, za což se teď dostal do potíží. Když toto všechno hejtmanství zváží, jistě nebude proti tomu udělit mu licenci na dobu adventu, protože on hodlá provozovat jen ducha povznášející hry, v nichž není absolutně nic skandálního, a proto, jak je zvykem, povolují je hrát i jinde. Následují obvyklé závěrečné formule a principálův podpis: „...*Wann dann Ich das Theatrum auf der so genannten Reit schuel auf zu stellen gedenke, auch auf solche weiß wieder die Kälte einrichten lassen werde, so den Hohen Adel nicht hierzu gebrauchenden Platz der Reit schuel, von den Landschafts Bereither Herrn von Stengl, wegen einen, von denen vorigen Comoedianten, bey Ihn angewachsenen Rest nicht versicherter producirter habe, welcher den bey Ihn außständigen Rest von mir bezahlter, fordern thuet, welchen aber zubezahlen so wenig schuldig bin, alß ein Unschuldiger vor den schuldig büssen und leiden kann. Alß gelanget an Ein Hoch Löbl. Königl. Ambt der Landes Hauptmansch. Mein unterthänig- gehorsambstes bitten, demselben gnädig zu verordnen, daß Er mir sothanen Platz auf der Reitschul zu aufrichtung eines Theatri, gegen meiner bezahlung ohne weithere Anstandt einberaumben wolle. Und weilen Ich, mit der anhero Reiß mit so vielen Persohnen, grose Unkosten getragen, auch noch von vorhero, alß mir hier orths, wegen des von mir entrissenen Hanßwurst die Comedien zu produciren nicht die vollkommene Lizenz ertheillet worden, Ich in eine angemaine Damnification gerathen bin, so wirdt Ein Hoch Löbl. Königl. Ambt der Landes Hauptmannschaft in considerirung dessen nicht entgegen Sein, mir die gnädige Lizenz zu ertheillen, zu bevorstehender Heyl. Advents Zeith etwelche geistliche und auferbauliche Comoedien (in welchen absolute nicht das mündiste von einer Scandalosität gehöret werden solle, also und auf diese weiß wie es in Sitten und anderen orthen durch gehnuds erlaubt wirdt) produciren zu können.*“⁴³ Odpověď zemského hejtmanství, daná 24. listopadu, je neméně zajímavá jako Geißlerova žádost. Úřad rozhodl takto: kvůli poskytnutí místa v jízdně, ať se žadatel obrátí na příslušná místa, (kterými byl magistrát). Pokud však jde o licenci, nebylo zde nikdy zvykem hrát divadlo v adventním čase a také žadatel ať neříká, že mu to jinde povolují. Naproti tomu necht vypudí ze své mysli vášně, dokud úřad zemského hejtmana nezváží, zda vyhoví jeho prosbě: „*Dem Supplicanitem hierauf zum bescheid: er würde wegen ansuchender überlassung des Platzes in der Reithschul an behörigen orth gewisen. Und weilen hierorths niemahlen gebrauchlich gewesen in der heyiligen Advent zeit Comedien zu spielen, derselbe auch, das solches in anderen orthen erlaubt werde, nicht dociret hat und erhebliche Motiva darwider abhanden seind: als hätte das K. Ambt der Ldhpt. diesen seinen petito zu fügen, ein bedencken.*“⁴⁴ Jak patrně, královští úředníci už nehodlali dál naslouchat Geißlerovým stále se opakujícím stížnostem a pořádně mu zchladili hlavu.

⁴³ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁴⁴ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

Jak na rozhodnutí reagoval divadelní ředitel nelze říct, obzvláště když touto žádostí končí jeho korespondence s královským guberniem nejen v roce 1722, ale i v roce následujícím.

To však neznamená, že už nemáme o Geißlerovi žádné zprávy. Řada dalších se dochovala v protokolech městských úřadů, a je proto nutno se vrátit až k 29. květnu 1722. Tehdy se poprvé objevuje jméno pražského měšťana Wenzla Sebastianidesa, jehož řemeslem bylo vaření mýdla a výroba svíček. Ještě když pobýval Geißler v Praze, nezaplatil Sebastianidesovi za svíčky a ten ho nyní upomínal. Jak dále uvidíme, dlužil mu nejen Geißler, ale i Christian Schultz (zde psáno Scholtz), rovněž herec a pozdější divadelní ředitel. Na konci května přišla tedy na brněnský městský úřad písemná intervence, kterou sem zaslal magistrát Starého Města pražského, aby podpořil nároky svého měšťana: „*Prager– Alt– Städter Magistrat interveniret für einen daselbstigen Burger Wentzel Sebastianides wegen einer Schuldt, welche er an dem Comoedianten Geißler, occasione aussgenohmenen Kertzen zu pretendiren hat.*“⁴⁵ Z rozhodnutí městské rady byl připsán postoupen k městskému soudu, který měl dluh vymoci: „*Dieses an die Löbl. Stadt– gericht mit der anfügung zu dirigiren, es hetten dieselben zubenandten zwey Comoedianten zu bezahlung inberührter Schuldt Post, das sich dieselbe allhier befinden anzuhalten undt den erfolg una cum restit. communicatorum fordersambst anhero zuberichten.*“⁴⁶ Dva komedianti, o nichž je v protokole řeč, jsou J. A. Geißler a Christian Schultz, který byl tehdy zřejmě ještě jen řadovým členem Geißlerovy společnosti. Schultzovo jméno v tomto zápise sice přímo zaznamenáno není, ale v dalších případech se vyskytuje několikrát. Oba herci museli být také v té chvíli v Brně přítomni, jinak by nemohli být společně zadržováni, jak vyplývá z textu.

Případ s nezaplacenými svíčkami se pak změnil ve vleklou kauzu. Z dalšího jednání, které probíhalo 8. června u městského soudu, vyplývá, že Sebastianides vymáhal na Schultzovi dluh 30 zlatých a dalších 6 zlatých za jiné výdaje. Herec však přiznával jen 20 zlatých, které hodlal splácet po 4 zlatkách týdně. Jenže ani ty asi neměl, a proto principál Geißler slíbil, že je zaplatí za Schultze a sám mu je bude každý týden strhávat: „*Der Principal von denen Comedianten verspricht für den Christian Scholtz des geldt der 20 fl. erlegen und Ihmo Scholtz hingegen wochentlich was abzuziehen.*“⁴⁷ Ze zápisu 27. července vyplývá, že k tomuto dni stále ještě neměl Sebastianides svých 30 zlatých, neboť se jich znovu *per litera* domáhal. Magistrát proto požádal městský soud, aby vyhověl prosbě výrobce mýdla a učinil všechna opatření, kterými zabrání Christianu Schultzovi opustit město, dokud nedostojí právu.⁴⁸ Jakým způsobem bylo právo napl-

⁴⁵ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 449.

⁴⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 449.

⁴⁷ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 84.

⁴⁸ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 647.

ňováno, je patrné z toho, že oba komedianti z Brna přece jen zmizeli, aniž byl dluh zapraven. Geißlerova žádost o účinkování v Kremži nese datum 17. července,⁴⁹ zatímco o Schultzově nepřítomnosti dostává magistrát zprávu od soudu 11. srpna: „*Gerichtl. relation, daß der Christian Scholtz Comoediant nicht mehr allhier gewesen.*“⁵⁰ Pražský měšťan byl však vytrvalý a 18. prosince se znovu hlásil o své peníze.⁵¹ Protože se Schultz do Brna už nevrátil, soud jednal od této chvíle jen s principálem Geißlerem a 4. ledna 1723 mu oznámil, že ho Sebastianides žaluje kvůli dlužným 13 zlatým a dalším 6 zlatým za jiná vydání.⁵² Geißler přiznal dluh 13 zlatých a byl ochoten zaplatit je do Popeleční středy, ale jen tehdy, když mu Sebastianides vrátí jakýsi jeho rukopis. Je docela možné, že mu dal v Praze do zástavy nějaký text hry místo peněz a teď ho chtěl nazpět. Sebastianides však rukopis nevrátil a Geißler tudíž nic nezaplatil, proto byl 11. února znovu soudně upomínán⁵³ a stejně tak 17. února.⁵⁴ Toto druhé datum je velmi důležité. Geißler se ten den dostavil k soudu a navrhl řešení celé kauzy. Prohlásil, že je připraven zaplatit 12 zlatých a uhradí také zbývající jeden zlaták, ale až potom, co mu Sebastianides vrátí jeho rukopis, o kterém tvrdí, že si na něj nemůže vzpomenout. On však nyní protestuje proti vymáhání celé částky, protože tento rukopis je jen jeden, (tzn. originál): „*Hatt Interim 12 fl. erlegt undt verspricht den 1 fl. zu erlegen. Jedoch verwahret sich das geldt nicht ehender sollte außgefollget werden bieß Ihmo der Sebastianides seine Handschrift imfahl eine vorhanden, deßen Er sich aber nicht zu erinnern weiß, zuruckgestellet werde.*“⁵⁵ Přednesený návrh vypovídá o principálově bystré mysli, duševní svěžesti, vtípnosti a dokonce určité dávce smyslu pro humor. Připomeňme ještě jeho ambiciózní plán stavby soukromého divadla z konce listopadu předešlého roku a dostaneme obraz energického člověka, pomýšlejícího na zajištění budoucnosti své i svých nejbližších. Jednání 17. února je však poslední, jehož se Geißler kdy zúčastnil, protože někdy po tomto datu zemřel a další zápisy se týkají už jen pozůstalých. K přesnějšimu datu smrti se dále pokusíme dobrat pomocí úředních zápisů, avšak je téměř jisté, že šlo o úmrtí náhlé a nečekané.

Geißlerovi lidé se ocitli ve svízelném postavení. Nejen že zůstali bez ředitele, ale záhy se ukázalo, jak těžce byl zadlužen. Ihned se začali hlásit věřitelé, kteří vymáhali

⁴⁹ M. BAAR-de ZWAAN, *Gottfried Prehauser*, s. 19.

⁵⁰ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 676.

⁵¹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1722, rkp. č. 1314, s. 1090.

⁵² Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 170.

⁵³ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 188.

⁵⁴ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 190.

⁵⁵ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 190.

nemalé částky a kauza zaměstnávala po několik měsíců úředníky magistrátu i soudu. Byla tak rozsáhlá a komplikovaná, že si v protokolech městské rady vyžádala samostatné rejstříkové heslo *Geißler Josephi Verlassenschaft*. Díky protokolárním zápisům si však můžeme udělat poměrně jasnou představu o vývoji dalších událostí. Tak 16. března konstatovala městská rada, že několik věřitelů požádalo o zabavení veškeré pozůstalosti po zesnulém komediantovi Josefu Geißlerovi. Věřitelů bylo pět: Hebert Ignatius (žádal 40 zlatých), Weywoda Andreas (27 zlatých), Flossmann Caspar, tesař (14 zlatých 45 krejcarů), Swoboda Jacob Maximilian, městský tiskař (bez udání dlužné částky, avšak za platnost své pohledávky se zaručil vlastním domem), a Feldtl Johann, městský mistr tesař (35 zlatých). Magistrát souhlasil se zabavením majetku a dal vše na vědomí městskému soudu: „*Die Löbl. Stadt-gerichten werden den hierorths pro quantitate debiti bewilligten Kummer Behörig ad notam nehmen lassen.*“⁵⁶ Tři z těchto věřitelů, Swoboda, Feldtl a Weywoda se pak o měsíc později, 16. dubna, znovu dostavili k městské radě, kde pod přísahou stvrdili, že požádali o obstavení Geißlerovy pozůstalosti. V prohlášení tiskaře Swobody je nutno věnovat pozornost především uvedenému datu 28. února jako přesnému označení dne, kdy věřitel požádal o zmíněný úřední výkon: „*Swoboda Jacob Maximilian Justificiret den untern 28. ten Februari auf die geißlerische Verlassenschaft gelegten Verboth.*“⁵⁷ Stejně datum lze totiž nalézt také v zápise z 16. března u jména Heberta Ignatia: „*Hebert Ignatius, leget sub praes. 28. nuperi einen Kummer und Arrest auf des seel. Joseph Geißler gewesten Comoediantens hinterbliebene Verlassenschaft, wegen schuldig 40 fl. mit seinen Hauß cavirend.*“⁵⁸ Pojem *nuperi* znamená *minulého měsíce*, tj. v únoru. Nahlédneme-li do kalendáře z roku 1723, zjistíme, že 28. února byla neděle. Je tedy zřejmé, že nejméně dva věřitelé dosáhli toho, aby městští úředníci konali svoji povinnost v neděli, tj. v den, kdy se nepracovalo. Je nejvyš pravděpodobné, že k takové nezvyklé aktivitě vedl oba brněnské měšťany strach, že by mohli přijít o své peníze, a proto jednali, hned jak se dozvěděli, že komediant, kterému peníze půjčili, zemřel. Jelikož se z roku 1723 nedochovala příslušná matrika zemřelých, nelze přesně určit Geißlerovo úmrtí, ale na základě protokolárních zápisů můžeme nyní vyslovit domněnku, že Joseph Anton Geißler zemřel někdy mezi 17. a 28. únorem, s největší pravděpodobností však v neděli 28. února 1723.

Dne 12. dubna přišel na magistrát z městského soudu přípis, v němž se píše o rozhodnutí odevzdat do rukou Wentzla Sebastianidesa zbytek dluhu, který je depónován u pražského staroměstského magistrátu.⁵⁹ Tím konečně tato kauza skončila,

⁵⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 190–191.

⁵⁷ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 266.

⁵⁸ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 190.

⁵⁹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 248.

ne tak ovšem pozůstalostní řízení, do něhož vstupovali stále noví věřitelé. Jedním z nich byl i Ludwig Ernest Steinmetz, divadelní ředitel a Geißlerův zeť,⁶⁰ který byl v jarních měsících rovněž přítomen v Brně, protože si 20. dubna podal na zemském hejtmanství prosbu o povolení produkci v době zasedání zemského soudu.⁶¹ (Zasedání zemského soudu trvalo dva týdny a začínalo vždy ve svátek nejsvětější Trojice, tj. osmou neděli po Velikonocích.) Kromě toho prosil o potvrzení, na jehož základě mu bude zaručeno místo v jízdárně, tak aby ho nikdo jiný nemohl předstihnout. Je jasné, že byl velmi dobře zpraven o nedávném konfliktu svého zesnulého tchána. Zřejmě mu však nevadilo, že patřil k nejbližší rodině, protože ještě též den, 20. dubna, požádal magistrát o zabavení Geißlerova majetku, zvláště pak divadelních kostýmů a začal vymáhal dluh 250 zlatých. Nebývalou velikost částky byl Steinmetz ochoten odpřísáhnout před soudem. Magistrát postoupil 23. dubna jeho věc městskému soudu a opět připojil souhlas se zabavením všech věcí.⁶² Ve stejný den 23. dubna je v protokole ještě poznamenáno, že o dva dny dříve, tj. 21. dubna, požádaly Geißlerova žena a děti jako dědicové po zemřelém komediantovi o soudní vyhotovení soupisu majetku a prosily, aby jim bylo zrušeno jeho obstarání. Městská rada jim vyhověla pokud šlo o inventář. Požádala soud, aby soupis vyhotovil a pak jí ho předal: „*Die Löbl. Stadt gerichten werden nach Invermeldt– ad notam genommener Erbs Erklärung, die Befindliche Verlassenschaft nach dem Joseph Antoni Geißler ordentlich inventiren und so das Inventarium hier orths exhibiren.*“⁶³ K 26. dubnu však bylo zaznamenáno, že se 18. dubna přihlásil ještě jakýsi Ernest Michael Übel a vymáhal na pozůstalých částku 250 zlatých. Připojena byla i obvyklá formule o soudním zabavení všech věcí.⁶⁴ Jak patrně, výše dluhu neustále narůstala, což jistě vyvolávalo neklid u všech zúčastněných stran, jak také vyplývá z dalších zápisů. K prvnímu vážnému konfliktu došlo mezi zemským hejtmanstvím a ředitelem Steinmetzem. Poté, co ředitel obdržel povolení z úřadu zemského hejtmána vystupovat v době konání zemského soudu, odjel s celou společností hrát ještě asi na týden kamsi k Olomouci. Když se vrátil, podal si 28. dubna stejnou žádost k městské radě a opakovaně přítom prosil o potvrzení, že mu žádný jiný komediant nebude v jízdárně konkurovat.⁶⁵ V protokolech městské rady je o tom učiněn zápis 7. května.⁶⁶ V okamžiku, kdy principál získal povolení obou úřadů, nečekal už nečinně na zahájení zemského soudu, který v tom roce začínal až 26. května

⁶⁰ A. SCHERL, *Berufstheater*, s. 86.

⁶¹ Srov. MZA, fond BI Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁶² Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 302.

⁶³ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 303.

⁶⁴ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 320.

⁶⁵ Srov. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura ekonomická, inv.č. 86, sig. C 51, karton 39.

⁶⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 346.

a končil 9. června, obsadil jízďárnu a předčasně v ní zahájil divadelní produkce ještě předtím, než mu začala platit licence. To byl velký přečin, na který 24. května ostře reagoval úřad zemského hejtmána: „*Das K. A. der Hchafft hat mißfällig vernohmen, daß der Ludwig Ernst Steinmetz der Zeith principal von der allhier existirenden Comedianten-Compagnie sambt derselben an vergangenem Sonntag seine Comedien widerumb allhier in der Reitschuhl zu representiren angefangen, ohne das bey diesem K. Landes Gouverno er sich dessenhalben zuvor gebührend angemeldet habe.*“⁶⁷ Dál se potom obšírně popisuje ředitelův nepřipustný skutek a nakonec se konstatuje, že jeho neslušné chování bude protentokrát potrestáno přísným napomenutím, aby více pamatoval na respekt vůči autoritě úřadu.

Steinmetzův prohřešek jakoby spustil lavinu dalších problémů, které teď vyvstávaly i uvnitř nevelké komunity komediantů. Dne 4. června se na radu obrátil městský malíř Franz Carl Mild s prosbou, aby mu herec David Hergans zaplatil dlužný nájem 11 zlatých a 36 krejcarů. Radní rozhodli, aby byl tvrdošíjný dlužník pohnán před soud (*den morosum debitorem fõrdersambst vor sich adcitiren*), tam se k dluhu přiznal a zaplatil.⁶⁸ Udání mělo soudní dohru, avšak ještě předtím, 25. června, prosili Geißlerovi dědicové už podruhé městský soud o uvolnění zabaveného majetku, načež byl o věci učiněn protokolární zápis bez dalšího vyjádření úřadu.⁶⁹ Tento krok nepodnikla rodina bezdůvodně. Zřejmě se tak bránila nátlaku ředitele Steinmetze, který ve stejný den 25. června rovněž opakovaně žádal soud, aby zabavil majetek po Josephu Geißlerovi kvůli nesplacenému dluhu 250 zlatých.⁷⁰ Následujícího dne 26. června došlo na projednávání žaloby malíře Milda. Komediant Hergans se k soudu skutečně dostavil a tam prohlásil, že dlužný nájem je třeba vymáhat nikoliv na něm, nýbrž na Geißlerových dědicích, jelikož mu zesnulý principál slíbil, že jej bude za něho platit a to také dělal. Mild na to namítal, že je nutno v této chvíli považovat Geißlera za nemajetného, načež soud přiřknul dluh Hergansovi a nařídil mu, aby vše zaplatil. Malíř Mild nakonec nežádal, aby byl celý obnos složen na místě, ale stačilo mu, když zbytek 9 zlatých dostane do tří týdnů. Dva zlaté zřejmě uhradil za Herganse ředitel Steinmetz, který byl jednání přítomen, protože se soudu zavázal, že bude Hergansovi peníze strhávat a každý týden tak za něho zaplatí dva zlaté. Pokud nestihne splatit částku do svého odjezdu z Brna, uhradí ji, až bude v Kremži, nejpozději do svátku sv. Jakuba.⁷¹ Ze zápisu také vyplývá, že Hergans byl patrně nejprve v Geißlerově

⁶⁷ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁶⁸ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 432.

⁶⁹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 250.

⁷⁰ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 250.

⁷¹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 251.

společnosti, po jeho smrti však přešel ke Steinmetzovi, ale jejich spolupráce, jak dále uvidíme, brzy skončila.

Dne 28. června požádali Geißlerovi dědicové městskou radu, aby stanovila komisi, která by se jejich věcí zabývala a věřitele uspokojila. Rada proto pověřila pány Brockela a Lintze, aby si zúčastněné strany co nejdříve předvolali a pak na ně naléhali, aby po dobrém a co nejlépe dluhy vypořádaly, a to i při tak nepatrné částce, z níž by měly být zapraveny: „*Geißlers eines Comoediantes Erben, bitten umb eine Commision zwischen ihnen und denen Creditoribus. Dieses nebst einen dießfälligen Kummers-Klagen an den Herrn Johann Georg Brockel undt Herrn Johann Georg Lintz mit der Anfügung zu dirigiren, welche die Parthen auf einen negst gelegenen Tage vor sich adcitiren und dieses Schuld weesen bey dem so geringen Fundo Solutionis in der gütte beizulegen und zu adiustiren pro dexteritate sich angelegen seyn lassen werden.*“⁷² Zatímco městská rada činila toto důležité rozhodnutí, městský soud řešil ve stejný den dva případy poněkud jiného charakteru. Všechny kauzy však spolu souvisely a také účastníci byli stejní – zadlužení a vzájemně rozhádaní brněnští komedianti. Jeden z nich, Albert Defraïne žaloval 28. června svého principála Steinmetze kvůli slovní urážce a provokacím a žádal satisfakci. Steinmetz obvinění nezapíral, avšak tvrdil, že k pohanění došlo v rozčilení během hádky. Proti žalobci nic nemá a svého činu lituje. Na potvrzení toho, že čest obou je uchráněna, si podali ruce a Steinmetz ještě slavnostně prohlásil, že si svého protivníka váží.⁷³ Ten den to ovšem pro divadelního ředitele neskončilo, jelikož čelil další žalobě. Soudní protokol dokazuje, jak vzrušeně a komplikovaně jednání probíhalo. Tentokrát žalovala Steinmetze jeho vlastní tchýně Maria Elisabetha Geißlerová za to, že ji nazval *Bestia Canalia*. Užil prý přitom ještě jiné urážky, a dotkl se tak její cti, takže ona teď prosí o satisfakci. Podle zápisu žalovaný popřel, že by ji pojmenoval *Canalia*, nýbrž jen *Bestia ihrer Khind* (principál tu měl na mysli i svoji vlastní ženu, dceru Geißlerové). Dále tvrdil, že naopak žalobkyně užívala vůči němu mnohokrát rozličné slovní urážky, a také prosil o satisfakci. Vdova Geißlerová odmítla, že by se tak někdy chovala, a žádala Steinmetze, aby předložil důkazy. Zároveň prosila soud, aby přezkoumal její počestnost i čest jejích dětí. Soud přinutil obě rozhádané strany, aby se smířily. Steinmetz musel prohlásit, že žalobkyni považuje za počestnou ženu a matku, což oba potvrdili vzájemným podáním ruky a slibem, že se nebudou dále pomlouvat. Jelikož se však Steinmetz choval v obou případech (tj. v případě Davida Herganse a vdovy Geißlerové) nanejvýš trestuhodně, soud ho potrestal jednodenním žalářem: „*Weilen aber der Steinmetz sich sowohl gegen einen undt den anderen sehr undt hochstraffmässig aufgeföhret undt solche Injuriose reden Ihnen gegeben, daher ist derselbe einen tägigen arest gewiesen worden.*“⁷⁴ Po třech dnech, 1. července, obrátila se vdova Geißlerová znovu na

⁷² Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z r. 1723, rkp. č. 1315, s. 481.

⁷³ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 252.

soud a prosila, aby jí byly vydány zabavené kostýmy, které nově předtím pořídil její zesnulý manžel. Kostýmy nyní zadržovali dva z věřitelů, Ignatius Hebert a ředitel Steinmetz. Zatímco Hebert byl ochoten šatstvo vydat, Steinmetzovi to muselo být soudně nařízeno.⁷⁵ Dva dny poté, 3. července, si ředitel Steinmetz stěžoval u městské rady na liknavost samotného městského rychtáře. Vdova Geißlerová dlužila totiž řediteli 10 zlatých a dosud mu je nevrátila. Podle ředitele bylo povinností rychtáře přimět ji, aby dluh splatila, což však on neučinil. Rada rozhodla, že věc oznámí rychtáři a ten na stížnost odpoví.⁷⁶ Když skončily Svatodušní svátky, začal se spleťtý případ Geißlerovy rodiny přece jen chýlit ke konci. Rozhodující okamžik nastal 12. července. Tehdy se na magistrát dostavil zástupce pozůstalých (jeho jméno není v protokole uvedeno) a prosil, aby rada zveřejnila seznam, či spíše pořadník dlužných pohledávek. Vicesyndikus ho odkázal na městský soud: „*Geißlerischer Mandatorius bittet umb Classificirung des Schuldenweisen. Qua occasione referiret Herr vice-Syndikus disses Schulden weisen an die Löbl. Stadt gerichten zu dirigiren.*“⁷⁷ V soudních protokolech je pak ke stejnému datu skutečně učiněn zápis, že městský soud zveřejnil revers, který byl zaslán z magistrátu a týkal se věřitelů a ostatních zainteresovaných ve věci po zemřelém komediantovi Antonu Josephu Geißlerovi.⁷⁸ Zdá se, že se věřitelé a pozůstalí nakonec dohodli a vypořádali mezi sebou, jelikož dvoučlenná komise, kterou stanovila na konci června městská rada, přišla s řešením až 13. srpna, tedy celý měsíc poté, kdy byla kauza uzavřena. Komisaři oznamovali radě, že okolnosti Geißlerovy pozůstalosti nelze objasnit, a proto navrhují, aby byl vypracován seznam, podle něhož by byli přednostně vyplaceni věřitelé s největšími pohledávkami. Městská rada na to konstatovala, že takový seznam už byl zveřejněn a u toho nechť zůstane: „*Weilen die Clasification schon publiciret worden, alß hat es anbegeben sein Bewenden et reponaten.*“⁷⁹ Poslední zápis, týkající se Geißlerových lidí, je z 28. července. Tehdy vydal magistrát komediantům na jejich žádost osvědčení, že byli zproštěni všech závazků a jsou volní: „*Comedianten undt zwar die Joseph Geißlerische Erben bitten umb ein attestatum, über erledigung ihres arreths. Diese sach ist bereiths vollzogen worden.*“⁸⁰ Je jisté, že ihned potom opustili

⁷⁴ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 252.

⁷⁵ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 253.

⁷⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 509.

⁷⁷ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 539.

⁷⁸ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 259.

⁷⁹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 611.

⁸⁰ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 576.

město. Po Vánocích o karnevalu už svými komedii bavila brněnské publikum úplně jiná společnost, jejíž principál byl však starým přítelem zesnulého Geißlera a jako jeho dobrý společník s ním v životě jistě hodně prožil. Řeč je o řediteli Heinrichu Rademinovi.⁸¹

Také Ludwig Ernst Steinmetz odejel z města, předtím však nebyl ušetřen ještě jednoho soudního jednání, které je zaznamenáno 14. července. Komediant Hergans vymáhal na svém teď již bývalém principálovi (*seinen gewesten Principalen gerichtlich anzuhalten*) dlužnou mzdu 10 zlatých 45 krejcarů. Steinmetz se proti tomu bránil. Tvrdil, že je ochoten vrátit mu paruku, nějaké šperky (jistě jen divadelní) a jakousi komedii (*eine Parukwen, einige Stein und eine Comedi*), peníze mu však dát nemůže. Podle něj hrál Hergans během týdne jen jedinkrát a teď chce společnost zcela opustit, aniž by k tomu dal on, ředitel, souhlas. Soud nařídil oběma stranám, aby se smířily, a Steinmetzovi přikázal zaplatit Hergansovi 4 zlaté jako konečnou sumu.⁸² Jeden z posledních významnějších zápisů toho roku, který se týká brněnských herců, byl učiněn 9. srpna. V ten den obdržela městská rada odpověď rychtáře Franze Julia Wasserreicha na stížnost ředitele Steinmetze podanou počátkem července. Protože principál nebyl už v té chvíli v Brně, rada rozhodla odložit celou záležitost, dokud se opět nevrátí: „*Quiescat, bis der Steinmetz wiederumb ein andermahl anhero kommen wirdt.*“⁸³ K tomu ale nedošlo. Ludwig Ernst Steinmetz zemřel zanedlouho v Mnichově a přežil tak svého tchána Geißlera jen o několik měsíců. Opuštěné společnosti se ujala vdova Maria Elisabetha Steinmetzová a za necelý rok, na jaře 1724 přijela do Brna, kde si 21. dubna podala žádost na zemské hejtmanství o povolení divadelních produkcí v měsíci květnu. Hned v první větě sdělovala, že její manžel už nežije: „*Ein Hoch Löblich Königliches Ambt des Landes Hauptmanschaft hiemit gehorsambst nicht verhalte, welcher gestalten mein Seeliger Ehe-mann Ernst Steinmetz gewester Principal von Einer Hoch Teütschen Comedianten Compagnie in der Chur-Bayerischen Residentz Stadt München das zeüliche gesegnet undt verstorben seye...*“⁸⁴ Se společností vdovy Steinmetzové však zavítal do města jiný komediant, dobře známý jak brněnskému publiku, tak úřadům. Byl to Gottfried Prehauser, kterého Steinmetzová angažovala v Linci jako všemi oblíbeného, známého Hanswurst: „*...sothane Compagnie mit aufnehmung des bekhtanten Prehausers, als einen jederzeit beliebt gewest-agirenden Hanß-wurst an mich genommen, wie dannauch anjetzo in Lintz würllichen in großer anzahl der zeith agire.*“⁸⁵ Je zřejmé, že se zadlužený Prehauser mezitím vzdal úmyslu založit vlastní společnost a raději přijal angažmá v zavedeném podniku. Jeho hvězdná chvíle na vídeňské scéně však už neby-

⁸¹ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁸² Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o každodenním zasedání a jednání brněnského městského soudu z let 1721–1725, rkp. č. 1651, s. 259.

⁸³ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích městské rady z roku 1723, rkp. č. 1315, s. 598.

⁸⁴ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

⁸⁵ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

la daleko. Aby se kruh komediantských osudů, spojených v jednom krátkém okamžiku v Brně, docela uzavřel, je nutno zmínit se ještě o lidech J. A. Geißlera. Do jejich čela se postavil David Hergans a spolu s ním se pak znovu vrátili do města, kde jim zemřel principál. Po třech letech 20. května 1726 žádal Hergans zemské hejtmanství o povolení produkci v době po Svatodušních svátcích. Nezapomněl přitom podotknout, že společnost převzal od vdovy Geißlerové, zde v Brně známé herečky, která u něho stále hraje: „*ich die Compagnie von der Verwittibdt- gewesten und allhier in Brünn durch ihre Theatralische actiones sattsamb bekannter Frau Geißlerin, welche auch bey mir agiret, an mich genohmen.*“⁸⁶ Je zřejmé, že ani vdova Steinmetzová, ani David Hergans neměli obavy, že by se brněnské úřady chtěly vracet jakýmkoliv způsobem k bývalým událostem. Ty byly jednou provždy uzavřeny a kočující komedianti mohli dál nabízet zábavu jak zemské šlechtě, tak obyčejnému publiku. V tom bylo umění barokního profesionálního divadla skutečně univerzální.

---

⁸⁶ Srov. MZA, fond B1 Gubernium, sig. 47, kart. 72, žádosti kočovných komediantů.

*Margita Havlíčková***Professionaltheater in Brünn in den 20er Jahren
des 18. Jahrhunderts****RESÜMEE**

Im Stadtarchiv Brünn sind viele bisher ungenutzte Quellen zu finden, mit deren Hilfe die Geschichte des Brünner Professionaltheaters in der Zeit des Hochbarocks sehr detailliert dokumentiert werden kann. Es handelt sich um Protokolle aus alltäglichen Tagungen des Brünner Stadtgerichts und Protokolle aus den Sitzungen des Stadtrats, die in der Sammlung von Manuskripten und Amtsbüchern im Stadtarchiv Brünn aufbewahrt werden. Kein Forscher nutzte bisher die Gerichtsprotokolle als Informationsquelle, von Protokollen des Stadtrates schöpfte zuletzt umfangreicher der deutsche Forscher Hans Welzl am Ende des 19. Jahrhunderts. Anhand dieser Protokolle sowie weiterer Materiale sowohl aus dem Stadtarchiv Brünn, als auch aus dem Mährischen Landesarchiv versuchte die Autorin, die kurze Theatergeschichte am Anfang der 20er Jahre des 18. Jahrhunderts zu rekonstruieren. In der Zeitspanne 1720–1724 erfolgte in Brünn eine interessante Begegnung zweier sich ablösenden Schauspielergenerationen, wovon die ältere durch den Prinzipal Joseph Anton Geißler, und die jüngere durch den Schauspieler Gottfried Prehauser vertreten ist. Die beiden Persönlichkeiten überschreiten mit ihrer Bedeutung die Grenzen der hiesigen Region, besonders G. Prehauser, der eine wichtige Rolle in der Geschichte des sog. Wiener Volkstheaters der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts als der berühmte Hanswurst spielte. J. A. Geißler hingegen verbrachte den Großteil seines künstlerischen Lebens in Böhmen, sowie in Deutschland, Österreich und Schlesien. Am Anfang der 20er Jahre des 18. Jahrhunderts war er schon hinter dem Zenith seiner Karriere und als er im Jahre 1721 nach Brünn kam, ahnte er nicht, daß er gerade in dieser Stadt bald sterben würde. Mitglied seiner Theatergesellschaft war auch der beginnende Schauspieler G. Prehauser. Er war wohl ein ambitionierter Mensch, der für seinen professionellen Start anerkannte und berühmte Gruppen wählte, wie die Theatergesellschaft Geißlers. Prehauser verließ jedoch Geißler bald, gründete seine eigene Gruppe und damit brachte seinen Prinzipal in Finanzprobleme. Als Unternehmer war Prehauser nicht besonders erfolgreich, verschuldete sich bald und mußte seine Gesellschaft auflösen. Mit seinen Schulden beschäftigte sich dann der Stadtrat. Geißler bot im Laufe des Jahres 1722 der Landeshauptmannschaft an, daß er auf dem Grundstück der Ständereischule unter dem Spielberg ein eigenes Theater erbauen würde, was ein attraktives Projekt war, das ihm als Unternehmer wieder auf die Beine helfen würde. Inzwischen wendeten sich auf den Brünner Stadtrat Geißlers Gläubiger, zunächst jene aus Prag und dann auch andere, und diese Beschwerden wurden vor dem Stadtgericht gelöst. Geißler baute sein Theater nicht

mehr, denn er starb zwischen dem 17. und 28. Februar 1823. Über seine Schulden verhandelten seine Hinterbliebenen, vor allem aber die Witwe Maria Eleonora Geißler, bis Ende Juli mit den Gläubigern mittels des Stadtrats und des Stadtgerichts. Als einer der Gläubiger beteiligte sich an dem Streitverfahren bedeutend auch Geißlers Schwiegersohn Ludwig Ernst Steinmetz, Direktor der Konkurrenzgesellschaft.

Lenka Vargová – Ladislava Horáčková – Miroslava Menšíková

BRNĚNSKÁ ZDRAVOTNÍ ZAŘÍZENÍ A PÉČE O NEMOCNÉ NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ

V roce 1999 byl uskutečněn záchranný archeologický výzkum centrální části bývalého Městského hřbitova na Malé Nové (nyní Antonínské ulici) v Brně. Hřbitov sloužil v letech 1785–1883 k pohřbívání obyvatel pěti brněnských farností (u sv. Jakuba, sv. Petra, sv. Janů, sv. Magdalény a u sv. Tomáše).¹ Počet vyzvednutých kosterních pozůstatků (minimálně 1 083 jedinců, z toho 663 dospělých a 420 dětí) byl dostatečně velký pro rozsáhlou lékařsko-antropologickou studii, zaměřenou na sledování chorobných změn na skeletech brněnských obyvatel přelomu 18. a 19. století.² Nedílnou součástí výzkumu bylo studium veškerých dostupných historických pramenů pro získání co nejúplnějšího obrazu o zdravotním stavu brněnské populace z přelomu 18. a 19. století. V prezentovaném sdělení jsou uvedeny dílčí výsledky se zaměřením na organizaci zdravotnictví a péči o nemocné v Brně.

V druhé polovině 18. a v 19. století se uskutečnily na základě tereziánských a josefínských reforem důležité změny, které měly zásadní význam pro rozvoj medicíny v našich zemích. Jejich cílem bylo vybudovat na jednotném základě fungující medicínskou péči v celé říši. Veškeré řízení zdravotnictví bylo soustředěno do rukou dvorské zdravotní deputace, v níž působili lékaři s hodností zdravotních radů. Tomuto nejvyššímu zdravotnímu úřadu v celém Rakousku podléhaly zemské zdravotní komise, které byly vytvořeny v jednotlivých zemích rakouské monarchie, tedy i v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V čele zemské zdravotní komise stál lékař s titulem zemský zdravotní rada. Zemské zdravotní komise byly v roce 1773 nahrazeny zemskými zdravotními odděleními gubernií v čele se zemskými protomediky. Zemským úřadům byly podřízeny úřady krajské s krajskými lékaři a ranlékaři, kterým byl svěřen dohled nad lékaři městskými a vrchnostenskými. Na Moravě bylo zřízeno celkem pět krajských zdravotních komisí, které podléhaly jednomu moravskému protomedikovi. Vedle

¹ Podrobné informace o hřbitově na Malé Nové: Milena FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992; M. FLODROVÁ, *Městský hřbitov na Malé Nové*, Netištěný rukopis 1999, s. 1–2; Dagmar ČERNOUŠKOVÁ – Miroslava MENŠÍKOVÁ, *Tyršův sad, jeho minulost a současnost*, in: Brno v minulosti a dnes XVI (dále BMD), Brno 2002, s. 213–240.

² Lékařsko-antropologický výzkum proběhl na Oddělení lékařské antropologie Anatomického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dílčí výsledky jsou uvedeny v pracích: Lenka VARGOVÁ – Ladislava HORÁČKOVÁ, *Manifestations of inflammatory diseases on bone remains from the 18th and 19th centuries*, in: International Anthropological Congress „Anthropology and Society“, Charles University, Prague 2003, s. 206; L. VARGOVÁ – L. HORÁČKOVÁ – M. MENŠÍKOVÁ, *Some interesting findings in an abolished Brno cemetery in Antonínská street*, in: Scripta Medica (dále SM) 76/4, Brno 2003, Masaryk University, Faculty of Medicine, s. 229–240.

těchto stálých zdravotních úřadů a úředních doktorů se starali o nemocné také soukromí praktičtí lékaři, ranlékaři (chirurgové), felčari, lazebníci a porodní báby.

Práva a povinnosti veškerého zdravotnického personálu (lékařů, lékárníků, ranlékařů, okultistů, kýlořezců, kamenorezců a porodních bab) v Brně byly stanoveny zdravotním řádem pro Moravu, vydaným Marií Terezií 15. prosince 1752 (General-Medicinal Ordnung), později zdravotním řádem společným pro všechny císařsko – královské dědičné země z roku 1770 a jeho následnými dodatky.³ Za nejdůležitější nařízení zmíněných řádů lze považovat určení přesných kvalifikačních požadavků pro provozování medicínské praxe. Zdravotníci na všech úrovních byli povinni vykonat odborné zkoušky způsobilosti na Lékařské fakultě ve Vídni, v Praze nebo před stanovenými komisemi císařsko – královských úřadů. Všichni se také museli přísahou zavázat k řádné, svědomité a obětavé práci pro nemocné, a to bez ohledu na peníze i nebezpečí vlastní nemoci. Reforma zdravotnictví pokračovala i za vlády císaře Josefa II., kdy byla například jako samostatný obor vyčleněna chirurgie a stanoveny podmínky práce chirurgů. Po roce 1848, v souvislosti se změnami v celé státní správě rakouského mocnářství, došlo také k organizačním změnám ve zdravotnictví. Základní hierarchie pravomocí zůstala sice zachována (tedy rozdělení na úřady říšské, zemské, krajské a jim podléhající samosprávy okresů nebo obcí), ale došlo k jejich přejmenování. Místo dvorské kanceláře byla nejvyšším orgánem zdravotní služby říšská zdravotní rada při ministerstvu vnitra, v jednotlivých zemích Rakousko-Uherska byly zemské zdravotní komise gubernií nahrazeny zdravotními radami při místodržitelstvích v čele se zemským protomedikem. V krajích pracovali krajští lékaři, v některých zemích i okresní lékaři. Na Moravě okresy zřízeny nebyly, nejnižšími zdravotními úředníky byli krajští lékaři, případně úředně pověřeni lékaři placení z kontribučních fondů. Zdravotní řady rovněž zcela jednoznačně určovaly výši odměny, kterou za svoji práci úřední lékaři dostávali. V roce 1836 bylo v Brně registrováno čtrnáct graduovaných lékařů a zvěrolékařů, dva okresní ranlékaři, jedenáct chirurgů a devětadvacet porodních bab. Město mělo celkem pět lékáren.⁴

Pro pochopení celkové situace ve zdravotnictví ve městě Brně na přelomu 18. a 19. století je třeba přihlídnout i k úrovni odborných znalostí lékařů a zástupců dalších profesí, kteří poskytovali zdravotní službu brněnskému obyvatelstvu. Je nutné připomenout, že v minulosti byl v českých zemích celkově velký nedostatek plně kvalifikovaných zdravotníků vystudovaných na erudovaných školách. První lékaři vzdělaní na cizích univerzitách se objevili na Moravě teprve ve 13. století a jejich počet pak v následujícím období vzrůstal velmi pomalu. Zahájení výuky na Lékařské fakultě

³ Podrobné znění zdravotních řádů uvádí Antonín WIESNER, *Dějinný vývoj správy zdravotní v Československu*, Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, VI., 1924, s. 9–12, 12–18, 44–51, 73–78, 106–119, 149–158, 188–198, 235–240.

⁴ Podrobněji Josef SAJNER, *Cenná archivní svědectví*, in: J. SAJNER – Lubomír SELINGER – Karel VOLAVÝ a kolektiv, *Dvě století ve službách zdraví – Fakultní nemocnice s poliklinikou v Brně na Pekařské 1786–1986*, Krajský ústav národního zdraví, Brno 1986, s. 30.

Karlovy univerzity v Praze, a to ihned po jejím otevření v roce 1348, bylo sice slibným začátkem ve vzdělávání lékařů u nás, ale vývoj medicínského vysokého školství byl zastaven politickými událostmi – husitstvím a o dvě staletí později bělohorskou prohrou. Lékařská fakulta byla sice v polovině 17. století obnovena, ale nedosahovala potřebné úrovně. První polovina 18. století znamenala proto nejhlubší pokles lékařského učení v našich zemích a tyto poměry pak zůstaly nezměněny až do příchodu Marie Terezie na rakouský trůn. Panovnice uskutečnila, za pomoci svého osobního lékaře, profesora univerzity v Leydenu Gerharda van Swietenena (* 1700 – † 1772), nejen rozsáhlou reformu veškerého zdravotnictví, ale i reorganizaci vyučování lékařství v celém mocnářství. Profesori univerzit se stali státními úředníky s přesně předepsaným učebním plánem. Van Swieten kladl zejména důraz na výuku anatomie formou pitev, předsedal všem důležitým zkouškám a stal se vrchním dozorcem univerzit. Je považován za tvůrce takzvané první lékařské školy vídeňské.

Snaha o založení první lékařské školy v Brně je spjata se jménem krajského fyzika doktora Karla Linze (* 1711 – † 1788). V samotném městě Brně totiž možnost odborného medicínského vzdělání do té doby neexistovala. Brněnská krajská zdravotní komise v souladu s progresivními změnami zdravotnictví a školství v rámci tereziánských reforem žádala Marii Terezii o zřízení brněnského anatomického kolegia (Collegium anatomicum Brunense), které by sloužilo pro výuku mladých chirurgů. V žádosti byli brněnští lékaři hodnoceni jako dostatečně kvalifikovaní odborníci, avšak poukazovalo se na absenci schopných chirurgů a lazebníků v celém kraji, takže nemocní museli být i pro nepříliš náročné chirurgické zákroky transportováni až do Vídně. Marie Terezie předloženému návrhu vyhověla a dekretem ze dne 24. března 1753 Collegium anatomicum Brunense založila, avšak požadované chirurgické učení se následně nepodařilo realizovat. Po personální stránce byla výuka v Brně plně zajištěna. Profesorem anatomie byl jmenován výše zmíněný krajský fyzik doktor Karl Linz, který měl přednášet i pitvat v Nemocnici u Milosrdných bratří. Hlavní příčinou neúspěchu při zprovoznění prvního chirurgického učení v Brně byl pravděpodobně nedostatek financí, nepochopení moravských stavů a snad i celková politická situace, neboť se schylovalo k sedmileté válce.⁵

Úspěšné nebylo také úsilí panovnice o zlepšení vzdělávání porodních bab na Moravě. Roku 1763 navrhla Marie Terezie, aby profesorem porodnictví v Brně byl ustanoven místní stavovský fyzik doktor Ignaz Franz Dittmann (* 1721 – † 1766), který by porodním babám přednášel porodnictví podle van Swietenova modelu. Tento záměr však nebyl pro nemoc a brzké úmrtí doktora Dittmanna uskutečněn. Naléhavost řešení špatného stavu zdravotního vzdělání si zřejmě uvědomoval i proto-medikus Michael von Valenzi (* 1728 – † 1813), který se rozhodl v roce 1767 vydat spis *Kurze Unterricht für die Hebammen*.⁶

⁵ Více informací uvádí Vladimír ZAPLETAL, *Collegium anatomicum Brunense*, in: SM 30/1–2, 1957, s. 1–16.

⁶ Michael von VALENZI, *Kurze Unterricht für die Hebammen*, Brünn 1767.

Neřešené problémy s kvalifikací ve zdravotnictví ovšem na celé Moravě postupně narůstaly. Požadavky na odbornost zdravotnického personálu, stanovené zdravotním řádem z roku 1770 a obecně platné pro celé rakouské mocnářství, splňovali zpravidla pouze lékaři. U moravských ranlékařů byly teoretické znalosti i praxe obvykle nedostatečné a většina porodních babiček byla dokonce negramotná. Z tohoto důvodu vydal Josef II. v roce 1777 dekret, na jehož základě byl do Brna vyslán vídeňský doktor ranhojičství, řádný profesor anatomie, chirurgie a porodnictví, Amadeus Gottlieb Feichter (* 1747 – † 1805). Tento muž měl zajistit odpovídající výuku moravských ranhojičů a porodních bab. Shodou okolností byla v roce 1778 do Brna přeložena olomoucká univerzita, takže nově zřízená stolice anatomie, chirurgie a porodnictví byla přiřčena k Filozofické fakultě univerzity. Veškeré úsilí i finanční prostředky vložené do zbudování kvalitního lékařského učení v Brně však nakonec nepřinesly očekávané výsledky. Feichter byl již od samého počátku svého brněnského působení vnímán moravskými stavy jako protěžovaný a nežádoucí cizinec, neschopný splynout s domácím prostředím. To byl možná i jeden z hlavních důvodů toho, že brněnští představitelé tak málo usilovali o zachování chirurgického učení v Brně. V roce 1782 byla stolice anatomie, chirurgie a porodnictví od univerzity oddělena a v roce 1786 přeměněna v chirurgické a babické lyceum a spolu s univerzitou přeložena z Brna do Olomouce.⁷ Většina lékařů působících v Brně proto získávala své vzdělání na vídeňské univerzitě.

Při hodnocení celkové úrovně medicínské péče v Brně v 18. a 19. století je třeba přihlédnout i k tehdejší činnosti zdravotních ústavů, přestože stěžejní význam pro ošetřování brněnských obyvatel měla ambulantní a domácí léčba. V Brně, stejně jako v jiných městech v Čechách a na Moravě, se začali zaopatřovat nemocní mimo rodinu až s příchodem křesťanství z křesťanské lásky vůči bližnímu, obvykle v místnostech či budovách při kláštorech a kostelech. Nejstarší brněnské špitály sloužily, stejně jako podobná zařízení v českých zemích, jako sociální ústavy. Ošetřování nemocných ve špitálech, chudobincích a sirotčincích bylo pouze jakýmsi nepatrným doplňkem v péči o chudé, přestárlé a neduživé. Brněnské špitály byly ústavy malé, nemocní měli obvykle jen jednu společnou místnost. Léčebnou péči obstarávali většinou jen mniši nebo laici. K těmto zařízením patřil například špitál svatého Ducha na Starém Brně na rohu Pekařské ulice a Úvozu (v letech 1238–1243), špitál svatého Jana Křtitele – johanitská komenda na Starém Brně (v letech 1243–1645), klášterní špitál augustiniánek (v letech 1240–?) lokalizovaný v místech dnešních ulic Jezuitské, Beethovenovy a Mozartovy, kaple malomocných na Křenové ulici (v letech 1293–1343), která se stala základem městského špitálu svatého Štěpána a vojenského lazaretu v těsném sousedství (v letech 1343–1783), dětský špitál u svatého Jakuba (v letech 1495–?) a špitál Králové u cisterciáckého kláštera na Starém Brně (v letech 1331–1783).

⁷ V. ZAPLETAL, *Počátky lékařského studia na Moravě*, in: SM 30/6–8, 1957, s. 237–282.

O tom, komu bude špitál poskytovat svou péči a v jakém rozsahu, rozhodoval záměr zakladatele a výše finančních prostředků. Byly zřizovány špitální nadace, udělovány daňové i jiné úlevy ze strany panovníka, avšak většinou byl jejich provoz přímo závislý na dobročinných aktivitách různých fondů, obcí, jednotlivců i náboženských řádů.⁸

Skutečné léčebné ústavy v Brně, stejně jako v ostatních městech rakouské monarchie, vznikaly teprve od druhé poloviny 17. století. Patřily k nim zejména dva významné klášterní špitály, a to Nemocnice u Milosrdných bratří pro nemocné muže a Nemocnice Alžbětinek pro ženy, později i Spojený všeobecný zaopatřovací ústav v Brně.

O příchod řádu Milosrdných bratří do Brna, který již od svého založení sv. Juanem de Dios v roce 1534 pečoval o chudé nemocné, se postaral Leopold hrabě z Dietrichsteina. Milosrdným bratřím daroval usedlost winkelberskou na Václavské (dnešní Vídeňské) ulici i sousední Tallamarkův hostinec a v roce 1747 založil nadaci pro první čtyři lůžka. Usedlost byla za podpory moravských stavů i magistrátu přestavěna. Součástí nově vybudovaného komplexu budov byla lékárna a přízemní nemocnice, která měla podobu vysoké, dlouhé a široké místnosti s kapacitou asi 70 lůžek. První nemocní byli do tohoto špitálu přijati v říjnu 1759.⁹ Nemocnice byla určena pro staré a nemocné muže bez rozdílu náboženství, jazyka i postavení, zejména však pro řemeslníky a chudinu. O úrovni poskytované medicínské péče je možno spekulovat na základě různých informací. Například je známo, že v řádových nemocnicích se již od jejich počátku psaly chorobopisy a nemalá pozornost byla věnována také zvyšování odborných znalostí ošetřujícího personálu.¹⁰ Od roku 1718 do roku 1854 fungovala ve Valticích pro novice řádu Milosrdných bratří škola pro ranlékařství a ošetřování nemocných. Poskytovala nejen obecné a základní medicínské znalosti, ale byla i přípravkou pro další lékařsko-chirurgické studium na univerzitě. K personálu nemocnice patřil převor, který byl současně magistrem ranhojičství, dále dva až tři ranhojiči, stejný počet lékárníků a někteří z řeholníků. Odbornou garanci zajišťoval fyzik s lékařským vzděláním, který však nebyl příslušníkem řádu.

Při vzrůstajícím počtu brněnských obyvatel stoupaly požadavky na stále vyšší počet lůžek v ústavních zařízeních, a proto bylo v roce 1804 v Nemocnici u Milosrdných bratří přistavěno ještě jedno poschodí s 11 světnicemi. Konvent Milosrdných bratří

⁸ Podrobnější údaje o brněnských středověkých a raně novověkých špitálech uvádí například A. WIESNER, *Dějiny nemocnic a jiných léčebných ústavů v Československu*, in: *Věstník českých lékařů* 37/9–30, 1925, s. 106, 384, 421, 474, 484, 488, 497, 498, 601, 615, 636, 654, 667, 674, 692, 693, 707, 708; V. ZAPLETAL, *Středověké počátky brněnských špitálů*, in: *Lékařské listy* 20, 1952, s. 506–510; tamtéž 21, s. 528–533; tamtéž 22, s. 554–556; Ivana JAROŠOVÁ, *Vznik a vývoj brněnských špitálů v průběhu 13. – 19. století*, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Katedra antropologie, ročníková práce, 2001, s. 6–37.

⁹ Julius SIGMUND, *Stavba nemocnice Milosrdných bratří v Brně*, Příloha Informačních listů Lidových novin v Brně, Brno 1934.

¹⁰ Uvádí A. WIESNER, *Dějiny nemocnic a jiných léčebných ústavů v Československu*, in: *Věstník českých lékařů* 37, 1925, s. 422.

uzavřel s moravským zemským výborem smlouvu, podle níž se stalo 160 lůžek v Nemocnici u Milosrdných bratří filiálkou nově vybudované Zemské veřejné všeobecné nemocnice u svaté Anny v Brně. Později byla smlouva pozměněna tak, že v nových prostorách řádové nemocnice měli být léčeni výhradně choromyslní muži. Tyto poměry se změnily až v roce 1863, kdy byli duševně nemocní přemístěni do nově vytvořeného Zemského ústavu pro choromyslné v Černovicích. Uvolněné místnosti byly následně využity jako zemský chorobinec.

Nejtěžší období prožívala Nemocnice u Milosrdných bratří, podobně jako i všechna ostatní léčebná zařízení v Brně, v době válek. Jak bitva u Slavkova v roce 1805, tak i bitva u Wagramu a Znojma v roce 1809, způsobily přeplnění všech prostor špitálu i konventu raněnými, přinesly neúměrnou pracovní zátěž na ošetřující personál a vyčerpaly veškeré rezervní zdroje i finanční prostředky. Také v rakousko-pruské válce v roce 1866 musel klášter neplánovaně materiálně zabezpečit přes tři sta rakouských a pruských vojáků a navíc město Brno zasáhla epidemie cholery, k jejímuž rychlému šíření válečné události výrazně přispěly.¹¹ V Časopise lékařů českých se například uvádí, že za rok 1869 se v brněnské Nemocnici u Milosrdných bratří léčilo celkem 980 mužů a o tři roky později lze v jednom z dalších čísel tohoto časopisu podle výročních zpráv z klášterních Nemocnic u Milosrdných bratří zjistit, že pacienti byli nejčastěji léčeni na neštovice, tyfus, spálu, různé úrazy jako jsou zlomeniny, vykloubeniny, zhmožděniny a podobně.¹² Snahu řádových bratří poskytovat kvalitní zdravotní péči ocenil i císař František Josef I., neboť za jeho pomoci byl areál konventu brněnských Milosrdných bratří v letech 1896–1898 rozšířen o chorobinec pro staré a nemohoucí muže.

Dalším významným klášterním špitálem, který vznikl ve druhé polovině 18. století v Brně, byla nemocnice alžbětinek.¹³ Po příchodu alžbětinek do města Brna se stal v roce 1750 součástí jejich kláštera špitál, neboť posláním tohoto církevního řádu je, v duchu jeho patronky svaté Alžběty Durynské, pečovat o nemocné, nemajetné, staré a opuštěné ženy a poskytovat jim všemožnou pomoc a podporu. Alžbětinky nejprve sídlily v domě „U Sedmi švábů“ (na dnešní Kopečné ulici číslo 37), později byl vybudován nový klášter i špitální areál na dnešní Kamenné ulici číslo 36, jehož součástí byla rovněž nová klášterní lékárna. Původně byl špitál plánován pro dvacet lůžek, ale jejich počet se neustále zvyšoval, takže v polovině 19. století nemocnice přijímala 300–400 nemocných ročně. V této době byla úmrtnost v nemocnici překvapivě nízká. Do klášterního špitálu byly přijímány všechny nemocné a potřebné ženy bez rozdílu národnosti, jazyka i víry. Stravování a ošetřování bylo poskytováno

¹¹ J. SIGMUND, *Stavba nemocnice Milosrdných bratří*, s. 2.

¹² Informace uvádí Vilém WEISS, *Drobnosti*, in: Časopis lékařů českých 9, 1870, s. 104; TÝŽ, *Drobnosti*, in: Časopis lékařů českých, 12, 1873, s. 38.

¹³ Zajímavé informace o této řádové nemocnici jsou obsaženy v práci M. FLODROVÉ, *Konvent sester alžbětinek v Brně*, 1. vydání, vydal Konvent sester alžbětinek v Brně, Brno 1999, s. 2–27.

převážně většině nemocných žen bezplatně, tedy na náklady kláštera samotného. Fungování tohoto léčebného a humanitárního zařízení bylo proto přímo závislé na finančních příspěvcích obce, milodarech spolků i jednotlivců a peněžních sbírkách.

Do běžného režimu klášterního špitálu významnou měrou zasáhly válečné události. V roce 1805 byly alžbětinky nuceny na příkaz vrchního velení rakouských a francouzských vojsk poskytnout léčebnou péči vojákům zraněným v bitvě u Slavkova. Také v roce 1809 po bitvě u Wagramu musel klášter otevřít své brány mužům. Ze svých válečných poranění se tu léčilo devadesát rakouských vojáků a v samostatných prostorech i dvanáct francouzských důstojníků. Stravování a léčení raněných bylo sice prováděno velkým pracovním nasazením sester, řadou úsporných opatření kvůli značným finančním výdajům, ale klášter byl takto zachráněn před rabováním a pleněním.

Kvalitu poskytované léčebné péče lze posuzovat na základě písemných dokladů, a to ze dvou hledisek. Prvním je hodnocení úrovně odborné zdravotní péče. Alžbětinky samy pravděpodobně žádné medicínské vzdělání neměly, avšak odborným každodenním dohledem nad chodem nemocnice i lékárny a způsobem léčení byl pověřen lékař. Již od svého založení získal alžbětinský špitál všestrannou podporu od kláštera Milosrdných bratří na Starém Brně. Převor Nemocnice u Milosrdných bratří zajišťoval dlouhodobě úkoly ranhojiče v klášterní nemocnici alžbětinek. Dohlížející lékaři nemocnice byli postupně Anton Krocak (1808–1815), Joseph Kayser (též psáno Kaiser) von Nilkheim (1816–1828?), který stejnou službu konal současně i v Nemocnici u Milosrdných bratří, později Joseph Bayer, doktor medicíny a chirurgie. Řádoví bratři byli ochotni vypomáhat při potřebných závažnějších lékařských zákrocích, na něž sestry samy nestačily a o něž je požádal lékař. Od počátku 80. let 18. století dohlížel téměř celých dvacet let na provoz klášterního špitálu jeden z tehdejších známých odborných lékařů doktor Karl Linz (1786–1793), krajský fyzikus, který se mimo jiné zaměřil také na odborné vzdělávání řádových sester. Všichni jmenovaní lékaři patřili ve své době k předním odborníkům a vykonávali dohled nad alžbětinským špitálem zadarmo, z milosrdenství.

Druhým hlediskem při sledování poskytované zdravotní péče je hodnocení lidského přístupu k nemocným, obětavosti, pečlivosti a starostlivosti ošetřujícího personálu. Dá se předpokládat, že v tomto ohledu klášterní špitál alžbětinek zcela jednoznačně převyšoval všechna ostatní tehdejší léčebná zařízení. Sám císař Josef II., když v roce 1782 osobně navštívil alžbětinský špitál, obdivoval příkladnou čistotu, horlivost a lásku s jakou bylo o nemocné pečováno a rozhodl, aby klášter alžbětinek nebyl zrušen a sloužil stejným způsobem i dál. Také rostoucí zájem bohatých osamělých žen dožít za finanční úhradu zbytek svého života v péči alžbětinek svědčí o jejich dobré práci (v roce 1859 byly totiž ve špitále zbudovány čtyři nové místnosti pro tyto účely).

Oba brněnské klášterní špitály, Milosrdných bratří pro muže a alžbětinek pro ženy, ani po opakovaném rozšíření původních nemocničních prostor, zdaleka svojí kapacitou nestačily pojmout k léčení tolik nemocných, kolik by bylo potřeba v tak velkém městě, jakým bylo Brno. V této době měla však podobné problémy s poskytováním zdravotní péče většina měst v rakouském mocnářství. Císař Josef II. se snažil vyřešit

situaci jednotným způsobem. Dvorskými dekrety zrušil některé stávající nevyhovující a postradatelné špitály a nařídil zřídit nové řádné nemocnice ve Vídni i ve všech hlavních městech dědičných zemí. V důsledku těchto nařízení byl v Brně zrušen měšťanský špitál svatého Štěpána na Křenové ulici s deseti lůžky pro nemocné muže a stejným počtem lůžek pro ženy, měšťanský lazaret u svatého Štěpána v sousedství a císařsko-královský sirotčinec pro více než dvě stovky dětí. Místo toho byl v Brně roku 1786 ve zrušeném klášteře dominikánek na tak zvaném území svaté Anny založen Spojený zaopatřovací ústav pro chudé v Brně. Pobočkou brněnského ústavu (odtud slovo „spojený“ v názvu) byla nemocnice s porodnicí v Olomouci. Oba ústavy byly spojeny osobou vrchního představeného (Obervorsteher), později označovaného jako vrchní ředitel (Oberdirektor). Brněnské zařízení zahrnovalo nemocnici, porodnici, nalezinec, sirotčinec a ústav pomatených. Základem nemocnice byly dva velké sály, jeden byl určen pro nemocné muže, druhý sloužil ženám. Nemocnice se členila na dvě oddělení, a to interní (určené hlavně pro nemoci vnitřní – horečnaté a kloubní) a externí (pro zevní nemoci, zejména kožní, ale také pro všechny choroby vyžadující chirurgické zákroky). V původním plánu nemocnice bylo opomenuto samostatné infekční oddělení, proto muselo být přijato provizorní řešení v podobě dvou dřevěných domků na zahradě. Jeden sloužil pro izolaci nemocných s pravými neštovicemi a druhý pro nemocné vzteklinou. Ústav měl po svém založení k dispozici 80 lůžek pro obojí pohlaví, zatímco porodnice, nalezinec a sirotčinec po dvaceti lůžkách a oddělení pomatených pět lůžek pro internaci nebezpečných nemocných. Při platbě byli pacienti rozděleni do čtyř tarifních tříd. Pacienti první třídy obývali nejdražší jednolůžkové pokoje, zatímco čtvrtá třída byla určená pro chudé, kteří za léčení neplatili. Finanční prostředky od pacientů však zdaleka nestačily na provoz nemocnice, takže většina nákladů byla hrazena z různých zemských i stavovských fondů a ze sbírek. Nedostatek peněz byl tak výrazný, že bylo nezbytné začít poskytovat nemocnici státní subvence. Změny ve financování a řízení špitálu byly završeny v roce 1856. Spojený zaopatřovací ústav pro chudé v Brně zanikl, neboť porodnice, nalezinec a sirotčinec se staly samostatnými ústavu a byly přestěhovány do tří nájemních domů na Olomoucké ulici číslo popisné 28 (dnešní Křenové číslo 75). Na území bývalého Spojeného zaopatřovacího ústavu u svaté Anny zůstalo pouze léčebné zařízení a dostalo zcela nový název – Zemská veřejná všeobecná nemocnice v Brně.¹⁴

Ani přestěhování sirotčince, nalezince a porodnice do nových prostor však na dlouhou dobu nevyřešilo zoufalý nedostatek místa v nemocnici. Požadavky na počet lůžek se neustále zvyšovaly, neboť prudký rozvoj textilního průmyslu v Brně byl provázený velkým přílivem obyvatelstva. Také značný nárůst nových poznatků si začal v medicíně vyžadovat užší specializaci, což vedlo k postupnému rozvoji jednotlivých lékařských oborů. Znamenalo to nejenom zvýšit stávající počet lůžek, ale také najít

¹⁴ D. ČERNOUŠKOVÁ – Dalibor HODEČEK, *Fakultní nemocnice u sv. Anny*, 1. vydání, vydala FN u sv. Anny, Brno 1996, s. 10–15.

prostory pro nová samostatná oddělení. Z tohoto důvodu byla Zemská veřejná všeobecná nemocnice v Brně v letech 1864–1868 přestavěna a modernizována. Nový nemocniční komplex mohl v případě nutnosti sloužit 683 až 750 pacientům, zahrnoval velkou zahradu a soukromé byty pro zdravotnický personál. V mužské a ženské části nemocnice byly prostorné a světlé pokoje. Širokými chodbami byla propojena jednotlivá oddělení. Patřilo k nim oddělení vnitřní pro interní choroby, zevní pro chirurgické případy, kožní a syfilitické a rovněž oddělení pro choroby oční. Na nemocniční zahradě byla postavena pitevna a prosektura se třemi místnostmi pro skladování patologicko-anatomických preparátů a provádění mikroskopických a chemických vyšetření. Za velký nedostatek této, na svoji dobu velmi moderní, nemocnice lze považovat, že neměla dětské oddělení a samostatný infekční pavilon.¹⁵

Spojený zaopatřovací ústav pro chudé v Brně, později Zemská veřejná všeobecná nemocnice v Brně patřila ve sledovaném období zcela jednoznačně k největším a nejvýznamnějším léčebným i charitativním zařízením na Moravě, o čemž svědčí i počet osob v ní pobývajících. V průběhu roku 1786, tedy již v prvním roce po založení, bylo přijato celkem 400 nemocných, z nichž 84 zemřelo. Oddělení pro pomatené se staralo o 9 choromyslných, v porodnici se vystříдалo 136 rodiček, do nalezinice bylo přijato 172 dětí a sirotčinec registroval 220 sirotků. Z počátku bylo toto zařízení financováno především z chudinského fondu a sloužilo převážně nemajetným vrstvám brněnského obyvatelstva. Následující roky počet hospitalizovaných neustále stoupal a nemocniční péči začali vyhledávat také bohatí občané. Z povinného hlášení zemskému úřadu lze zjistit, že koncem námi sledovaného období, v roce 1880 bylo v nemocnici ošetřeno 5 331 nemocných. V tomto roce zemřelo 678 pacientů, přičemž velký podíl na úmrtnosti měly epidemie neštovic, skvrnitého tyfu a návratné horečky.

Ve Spojeném všeobecném zaopatřovacím ústavu a následně i v Zemské veřejné všeobecné nemocnici v Brně u sv. Anny působila celá řada významných a plně kvalifikovaných lékařů. První ředitel (1786–1812), zemský sekretář Thomas Pössl (též Pözl), neměl sice lékařské vzdělání, ale vykonával svou funkci velmi svědomitě. Dohlížel na provoz ústavu, řešil jeho ekonomické problémy, stavební úpravy, podporoval a pomáhal prosadit pokrokové postupy v léčbě nemocných, podával pravidelná hlášení o stavu zařízení nadřízeným úřadům a podobně. V roce 1813 zůstalo místo ředitele neobsazeno, poté se funkce ujal Josef Steiner von Pfungen (* 1767 – † 1836). Zdravotním vedením ústavu byl pověřen vždy protomedik moravsko-slezského gubernia. Postupně se v této funkci vystřídali – Michael von Valenzi (1786–1805), Leopold Gärtelgruber (1806–1808), roku 1809 zůstalo místo neobsazeno, jako poslední byl funkcí pověřen Vincenz Kaiser von Nilkheim (1810–1823). Poté se již toto místo

¹⁵ Řadu zajímavých informací o činnosti nemocnice, počtu nemocných i o zdravotnickém personálu uvádí ve své práci J. SAJNER, *Cenná archivní svědectví*, s. 11–95.

neobsazovalo. Personál nemocnice tvořil lékař (Hausmedikus), lékárník, chirurg a porodník (Hauschirurgus und Geburtshelfer), jeho pomocník, stravovatel, šest ošetřovatelů, šest ošetřovatelek (od roku 1791 sedm). Personál zůstal poměrně stabilní co do počtu osob i profesí. V nemocnici působili ve svém oboru uznávaní odborníci – postupně Joseph von Polzer (1786–1790), Franz Anton Cönnen (1791–1792), Vincenz Kaiser von Nilkheim (1793–1809), Joseph Steiner von Pfungen (1810–1824). V roce 1825 zůstalo místo lékaře neobsazeno, v dalších letech byl zastupujícím lékařem Joseph Bayer (1826–1827) a po něm od roku 1828 opět Vincenz Kaiser von Nilkheim a další osobnosti. Lékárníkem ústavu byl od založení nemocnice Vincenz Petke (1786–1804), po jeho smrti zůstalo místo v roce 1805 neobsazeno. Od roku 1806 zajišťoval provoz lékárny poručík až do roku 1822, kdy se funkce ujal Ignaz Petke. Po jeho smrti v roce 1827 jsou uváděni „dědicové Ignaze Petkeho“. Chirurgy a porodníky nemocnice byli postupně – Wenzel Krocak (1786–1803), v roce 1804 zůstalo místo neobsazeno, od roku 1805 do roku 1833 Franz Claviger (též Klaviger) (* 1765 – † 1833), který proslul jako obětavý ošetřovatel nemocných cholerou a významný propagátor očkování proti neštovicím.¹⁶ Z pomocníků chirurgů a porodníků působili v ústavu Anton Kieswetter (1786–1792), Johann Poppe (1793–1797), Rochus Marek (1798–1800), Franz Claviger (1801–1804), Mathias Plosky (1805–1807), Franz Bayer (1808–1811). V letech 1812–1817 nebylo místo obsazeno, v letech 1818–1821 vykonával funkci pomocníka Johann Kunze, poté Johann Claviger (1822–1825) a od roku 1826 Eduard Schwarz.

Z významnějších specialistů je dále možno uvést očního lékaře Josepha Bayera, proslulého operacemi šedého zákalu, primáře očního oddělení Alexandra Rittmanna (* 1827 – † 1882). Na oddělení pro choromyslné působil Josef Ignác Čermák (* 1825 – † 1872), jenž prosazoval lidský přístup v péči o psychicky nemocné a v roce 1863 se stal zakladatelem a ředitelem Zemského ústavu pro choromyslné v Černovicích. Po vzniku samostatné prosektury byl do jejího čela vybrán Eduard Klenka z Vlastimilů (* 1846–† 1881), propagátor vědeckých zásad známého vídeňského patologa českého původu Karla Rokitanského (* 1804–† 1878). Později byl Klenka ve vedení ústavu vystřídán profesorem patologické anatomie Arthurem Willigkem (* 1827 – † 1905). Oba uvedení lékaři byli i vědecky činní a publikovali v odborných časopisech. O zavedení rehabilitační léčby s masážemi a cvičnými mechanickými aparáty při onemocněních kostí a kloubů se zasloužil Karel Katholický (* 1839 – † 1927). Výraznou osobností byl i primář chirurgického oddělení doktor Mořic Nedopil (* 1847 – † 1909), výtečný operatér, žák proslulého vídeňského profesora Theodora

¹⁶ Franz Claviger sám naočkoval proti neštovicím více než 40 000 osob a zasloužil se spolu s ostatními propagátory očkování (jako byl například Vincenz Kaiser von Nilkheim, Joseph Steiner von Pfungen) o zřízení „kontumačního neštovičného ústavu“ v Zemské veřejné všeobecné nemocnici v Brně u sv. Anny, kde se dvakrát týdně zdarma očkovalo. Brno se tak stalo jedním z prvních měst v habsburské monarchii, kde se provádělo preventivní očkování proti pravyým neštovicím ve větším rozsahu.

Billrotha, propagátor aseptického postupu. Tento muž se stal učitelem několika generací moravských chirurgů. V roce 1848 v nemocnici u svaté Anny krátce působil jako mladý kněz i Johann Gregor Mendel (* 1822 – † 1884). Je zajímavé, že tento proslavený objevitel genetických zákonitostí nedokázal snést pohled na trpící osoby a musel být duchovní služby pro nemocné zbaven.

Většina z výše jmenovaných lékařů představovala ve své době špičkové odborníky. Svědčí o tom i příklady prováděných léčebných výkonů. V úředních záznamech z roku 1868 lze zjistit, že se na chirurgickém oddělení prováděly běžně operace v celkové chloroformové narkóze,¹⁷ dále například amputace končetin, repozice komplikovaných zlomenin, nápravy vykloubení, odstraňování nádorů, močových kamenů a podobně. Vnitřní orgány byly v té době operovány jen výjimečně, například na uskrínuté kýly byly přikládány ledové obklady nebo byly léčeny horkými koupelemi či klystýry. Na očním oddělení se odstraňoval zelený i šedý zákal, prováděla se operace duhovky s rekonstrukcí zornice a řada dalších drobnějších zákroků. V této době již bylo upouštěno od dříve tak častých venesekcí. Při zánětech byly přikládány studené obklady, u zlomenin fixační škrobové obklady, na spáleniny se používala vápenná voda (aqua calcariae, koncentrovaný roztok hydroxidu vápenatého), pudr obsahující škrob, kysličník zinečnatý a lycopodium (plavuň). Na vředy všeho druhu byly přikládány obklady z vodního roztoku chlorového vápna, octanu hlinitého, modré skalice, sublimátu a chloridu železitého. Na skrofulózní vředy se zevně používal obklad z jodglycerínu a vnitřně preparáty se sloučeninami železa a chininu. Kapavka byla léčena injekcemi léčebných roztoků do močové roury, vnitřně se pak ještě podával lék obsahující Extractum Cubebae (výtažek z pepře druhu Piper cubebae) a peruviánský balzám.

Již od roku 1804 se v brněnské nemocnici uplatňovala i jedna z nejmodernějších léčebných metod – elektroléčba, neboť v této době byly nemocnici darovány dva kotoučové elektropřístroje a galvanická stočlánková baterie. Elektrický proud se využíval k léčbě obrn, u některých kloubních nemocí, bolestí hlavy, zánětu prsních žláz nebo při terapii zeleného zákalu.

Další zajímavé informace lze získat z podrobného hlášení o činnosti nemocnice z roku 1871, kdy bylo hospitalizováno více než čtyři a půl tisíce nemocných. Podle stanovených diagnóz je zřejmé, že nejvíce pacientů bylo přijato k léčbě syfilis (10,5 %), následovala tuberkulóza (7,0 %), nejrůznější druhy poranění – zlomeniny, vykloubení, popáleniny, omrzliny (6,0 %), onemocnění dýchacích cest (5,7 %), bércové vředy (5,0 %), a poté sestupnou řadou oční choroby (3,9 %), revmatoidní onemocnění (3,3 %), tyfus (3,0 %), nádory (2,2 %) a další méně časté nemoci. O tehdejší odbornosti brněnských chirurgů svědčí nízká úmrtnost při operacích (10,8 %). V brněnské nemocnici se totiž při chirurgických zákrocích důsledně uplat-

¹⁷ Podle publikace Ladislav NIKLÍČEK – Karel ŠTEIN, *Dějiny medicíny v datech a faktech*, Avicenum zdravotnické nakladatelství 1985, s. 141, byl chloroform objeven v roce 1831.

ňoval antiseptický postup anglického chirurga Josepha Listera (* 1827–† 1912), a to téměř ihned po jeho zveřejnění, k němuž došlo na sjezdu anglických chirurgů v Dublinu v roce 1867. Roztok kyseliny karbolové se používal k mytí rukou, nástrojů, rozprašoval se do ovzduší operačních sálů. Také na rány se přikládaly obklady a obvazy prosycené karbolovou kyselinou.¹⁸

Z výše uvedených faktů je zřejmé, že Zemská veřejná všeobecná nemocnice v Brně se stala brzy po svém vzniku nejvýznamnějším zdravotnickým zařízením na celé Moravě. Byla sice schopna zajistit na tehdejší dobu velmi kvalitní odbornou péči, ale měla také některé zásadní nedostatky. Problémem byli zejména nemocní s infekčními chorobami, kteří byli hospitalizováni společně s ostatními pacienty, neboť nebylo vyčleněno samostatné oddělení k jejich izolaci. Za takových podmínek pak muselo snadno docházet k rychlému šíření nákazy na okolní osoby oslabené jinými nemocemi.

Za další velký nedostatek lze pokládat i péči o nemocné děti. V nemocnici nebylo dětské oddělení, takže v případě nutnosti byly větší děti hospitalizovány společně s dospělými, zatímco kojenci, batolata a děti předškolního věku nebyly přijímány vůbec. Neblahou situaci v péči o nejmenší se snažil vyřešit doktor Karl Ernst Rincolini (* 1786 – † 1867). Tento známý brněnský lékař, vědec a literát založil v Brně v roce 1809 soukromý ústav pro nemocné chudé děti s oficiálním názvem Privat – Kinderkrankenarmenanstalt in Brünn. Toto zařízení mělo zajišťovat bezplatnou péči nemocným dětem z chudých rodin, jejichž věk nepřekročil sedm let. Provoz zajišťoval doktor Rincolini ve své ordinaci na Orlí ulici, kde každé odpoledne od tří do pěti hodin ordinoval pro chudé děti zdarma. V nutných případech vykonával, rovněž bezplatně, návštěvy u nemocných v rodinách. Kromě toho nemocným dětem byly poskytovány zdarma také léky. Již za první dva roky existence bylo Rincolinim léčeno 582 chudých dětí. Chod tohoto zařízení byl hrazen z dobrovolných darů solventnějších občanů, později se ústav dostal do správy brněnského ženského dobročinného spolku a stal se jeho součástí. I tak se však nepodařilo Rincoliniho ústav pro chudé děti zachránit před zánikem, neboť fungoval pouze necelé čtyři roky. Do dějin města Brna se však zapsal jako jedno z prvních zdravotnických zařízení pro děti.¹⁹

Další pokus o zavedení léčebného zařízení v Brně, určeného výhradně dětem, byl úspěšnější. Na podzim roku 1846 byla otevřena Dětská nemocnice svatého Cyrila a Metoděje na Hřbitovní ulici číslo 60 (dnešní Kounicově ulici). Poskytovala bezplatnou ambulantní i ústavní lékařskou pomoc dětem nemajetných rodičů bez rozdílu národnosti a vyznání. Původně měla nemocnice 28 lůžek a ročně v ní bylo hospitalizováno průměrně 100–120 dětí od jednoho do dvanácti let. Prvním ústavním lékařem dětské nemocnice byl její zakladatel doktor Ferdinand Dworzak. Společně s ním se na bezplatném ošetřování dětí podíleli i někteří další brněnští lékaři, zejména ze

¹⁸ J. SAJNER, *Cenná archivní svědectví*, s. 48, 53, 57.

¹⁹ Jiří ČEJKA, *Rincoliniho dětský léčebný ústav v Brně*, in: BMD, XVI, Brno 2002, s. 201–211.

Zemské veřejné všeobecné nemocnice. Peníze potřebné k provozu získával dětský špitál subvencemi, odkazy, finančními i hmotnými dary nejrůznějšího druhu. Toto zdravotnické zařízení s nevelkou kapacitou, určené výhradně malým dětem, bylo ve městě Brně ojedinelé svého druhu, takže, vzhledem k rostoucímu počtu brněnských obyvatel i častým epidemiím, brzy kapacitou nestačilo. Stále větší požadavky byly kladeny zejména na ambulantní ošetření. V roce 1855 bylo v nemocnici ambulantně ošetřeno 1 392 dětí z nichž 109 zemřelo. Nejčastěji byla lékařská pomoc hledána kvůli průjmovým onemocněním a očním chorobám, a poté sestupnou řadou pro černý kašel, křivici, skrofulózu, spálu i cholera. Úmrtnost dětí byla v nemocnici poměrně vysoká, pohybovala se mezi 10–15 %. Jednou z příčin vysoké úmrtnosti byly velké hygienické závady, které se ovšem nedaly odstranit bez dostatečných finančních prostředků. K mírnému zlepšení poměrů došlo až v roce 1889, kdy byla nemocnice přestavěna a v roce 1891, kdy byla rozšířena. Ani potom však nemohla plně vyhovět požadavkům tak velkého města, jakým bylo Brno. Z tohoto důvodu ukončila v roce 1898 Dětská nemocnice sv. Cyrila a Metoděje svoji činnost a v dalším roce převzala péči o brněnské děti nově vybudovaná velká Dětská nemocnice v Černých Polích.²⁰

Při celkovém hodnocení úrovně medicínské péče v Brně je třeba se pro úplnost zmínit, vedle civilních zdravotnických zařízení, také o lazaretech. Údaje o vojenské nemocnici i lazaretech přechodně zbudovaných v Brně v období válečných konfliktů jsou poměrně kusé a jejich interpretace rozdílná. Na počátku novověku totiž zvláštní nemocnice pro vojáky v našich zemích neexistovaly, první pokusy o jejich vznik se objevily teprve v průběhu třicetileté války. Závazné úřední nařízení o nutnosti zřízení vojenského špitálu u každého pluku vyšlo až v roce 1734.²¹

O prvním brněnském městském lazaretu na Křenové ulici se ve své práci zmiňuje Zapletal.²² Předpokládá, že tento městský lazaret vznikl buď přímo z původní kaple malomocných nebo rozšířením sousedního morového, později městského špitálu svatého Štěpána. Podrobné údaje o počtu lůžek, zdravotnickém personálu, rozsahu a kvalitě poskytované péče v této první brněnské vojenské nemocnici nebyly nalezeny. Dá se předpokládat, že lazaret sloužil spíše jako charitativní než léčebné zařízení. Císař Josef II. rozhodl lazaret přemístit do zrušeného kláštera řádu dominikánek u svaté Anny na Pekařskou ulici. V budově bývalé vojenské nemocnice na Křenové ulici pak zřídil starobinec a v sousedním špitálu chudobinec. V prostorách kláštera u svaté Anny však zůstal lazaret jen krátké přechodné období, neboť byl přeložen do zrušeného premonstrátského kláštera v Zábrdovicích.²³ V dosud publikovaných pracích o brněnských špitálech je o Vojenské nemocnici v Zábrdovicích (zřejmě ze strategických důvodů) velice málo informací, takže je obtížné srovnání úrovně posky-

²⁰ Vladimír MAZAL, *Vývoj ústavního léčení dětí v Brně*, in: Lékařské listy 8/10, 1953, s. 238–241.

²¹ A. WIESNER, *Dějiny nemocnic*, s. 707.

²² V. ZAPLETAL, *Středověké počátky brněnských špitálů*, in: Lékařské listy 21, 1952, s. 531.

²³ J. SAJNER, *Cenná archivní svědectví*, s. 17.

tované péče s ostatními zdravotnickými zařízeními, a to nejen z dob válečných událostí, ale i z mírového období.

Zajímavou kapitolu v historii zdravotnictví v Brně představuje péče o vězně v brněnských žalářích, kterými byly v 18. až 19. století pevnost Špilberk a věznice na Cejlu. Obě věznice měly společné vedení (moravskoslezské gubernium) a stejný vězeňský personál i lékaře. Špilberk patřil v habsburské monarchii k nejtěžším žalářům, v němž fyzické i psychické utrpení bylo součástí trestu. Postupné snahy o humanizaci vězeňství za vlády císaře Josefa II. vyústily ve zbudování speciálního vězeňského špitálu.²⁴ Péči o nemocné převzal lékař (Kreisphysicus) Karl Linz a ranhojič (Landschaftchirurgus) Mutzer. Lékař přicházel 1–2x týdně, ranhojič 3–6x týdně. Naléhavé případy ošetřoval pevnostní ranhojič Hrožák. Funkci ošetřovatele vykonával pod dozorem určený vězeň. V prvním období vykonávaly funkci lékaře a ranhojiče osoby zaměstnané přímo ve službách moravského gubernia, později byli pečlivě vybíráni lékaři působící v městě Brně. Jen ve zvláštních případech přicházel protomedikus moravského gubernia, kterým byl v prvních letech Michael von Valenzi. O nemocech vězňů lze získat stručné informace z týdenních výkazů (raportů) velitele věznice. Vězňů léčených ve špitále nebylo mnoho. Většina nemocných byla z bezpečnostních důvodů ošetřována v celách, nemalou úlohu hrála také snaha co nejméně snížit náklady na léčbu nemocných.

Otázkou zůstává, jak mnoho mohla přispět nemocnice ke zlepšení zdravotního stavu trestanců. Nedostatek plnohodnotné potravy, pohybu, čerstvého vzduchu, světla, kontaktů s okolím a špatné hygienické podmínky práci vězeňských lékařů nesmírně ztěžovaly.

Vězni nejčastěji trpěli plicními chorobami, různými horečnatými onemocněními, nemocemi trávicí soustavy, otoky, vředy, zejména bérčovými, k jejichž vzniku přispíval tlak pout. Kritickým obdobím bývaly každoročně zimní měsíce, kdy se nejčastěji vyskytovaly kurděje. Úmrtnost vězňů v brněnské věznici na Špilberku byla vysoká.²⁵

Mimo stálá zdravotnická zařízení existovaly v 18. a 19. století v Brně a blízkém okolí provizorní, příležitostné nemocnice. Jejich vznik i trvání byly podmíněny katastrofickými událostmi, hlavně epidemiemi a válečnými konflikty.²⁶ Do života brněnských obyvatel zasáhla v prosinci roku 1805 jedna z nejkrvavějších bitev napoleonských válek – bitva u Slavkova. V této době obecně platilo, že počet padlých přímo na bojišti byl mnohem menší než ztráty na životech vzniklé po boji nedostatečnou lékařskou péčí a následnými epidemiemi infekčních chorob. Zdravotní stav vojáků byl proto nemalou měrou závislý na organizační struktuře té které armády. Ve slavkovské bitvě

²⁴ Po osobní návštěvě věznice se císař Josef II. rozhodl v roce 1766 založit na Špilberku nemocnici jak uvádí Leopold NOPP, *Špilberk jeho dějiny a památnosti*, Vojenské muzeum Čsl. republiky, Praha 1926, s. 28.

²⁵ Podle práce L. NOPP, *Špilberk jeho dějiny*, s. 31, umírala v letech 1818 až 1848 na Špilberku polovina vězňů, nejčastěji na tuberkulózu.

²⁶ I. JAROŠOVÁ, *Vznik a vývoj brněnských špitálů v průběhu*, s. 35.

měla nejlépe propracovanou metodiku válečné chirurgie ze všech tří zúčastněných mocností Francie. Značnou zásluhu měl na tom zejména hlavní chirurg Napoleony gardy Jean Dominique Larrey (* 1766 – † 1842).²⁷ Spolu s ním se bitvy u Slavkova zúčastnil také další významný francouzský lékař, hlavní chirurg Napoleony armády Pierre Francois Percy (* 1754 – † 1825). Tento muž již v roce 1800, tedy dávno před Ženevskou konvencí a vznikem Červeného kříže, prosazoval nedotknutelnost lazaretů a usiloval o zlepšení podmínek pro všechny, i nepřátelské, raněné vojáky. Přímé doklady práce těchto dvou významných francouzských chirurgů a jejich pomocníků z bitvy u Slavkova byly nalezeny v hromadném hrobu u obce Jiříkovice nedaleko Brna. Na kosterních pozůstatcích třech vojáků byly totiž objeveny stopy po amputacích dlouhých kostí dolních končetin.²⁸

Nejenom vysoce kvalifikovaný personál, ale také zásobení francouzské armády zdravotnickým materiálem, převyšovalo vybavenost koaličních vojsk. Nepohyblivý rakouský polní lazaret „Aufnahmenspital“ neměl žádné vlastní prostředky k transportu a ruský „Razvojnij gosptal“ tvořilo dokonce pouze několik zdravotníků svolaných těsně před bitvou bez jakéhokoliv materiálního zabezpečení.²⁹

V průběhu slavkovské bitvy si Napoleon vybudoval zázemí v obsazeném Brně a v jeho blízkém okolí, zatímco koaliční vojsko rakouské a ruské armády zakládalo provizorní lazarety na severní Moravě. Francouzská strana měla k dispozici hlavní polní ambulanci umístěnou v nedalekých Šlapanicích a u každé divize vlastní polní obvazíště se školeným personálem³⁰. První pomoc byla prováděna na bojišti v místech chráněných před střelami. Zdravotnický personál nosil brašnu s obvazy a malou brašnu s chirurgickými nástroji. Vlastním obvazovým materiálem byl navíc vybaven každý francouzský voják. Lehce ranění byli v polním lazaretu ošetřeni jen provizorně a k definitivnímu ošetření byli dopraveni do Brna. Zde byli rozmístěni nejen do stálých zdravotnických zařízení, ale i do provizorních nemocnic, klášterů a měšťanských domů. Těžce ranění byli operováni přímo v polních nemocnicích a transportováni až později.

Ranění vojáci spojeneckých armád byli postupně ošetřováni ve vlastních lazaretech na severní Moravě, například v Olomouci, Opavě, Uničově, Dlouhé Vsi u Krnova, Těšíně, Novém Jičíně, Fulneku, Valašském Meziříčí, Šternberku. Jen těm z nich, kteří

²⁷ L. NIKLÍČEK – K. ŠTEIN, *Dějiny medicíny*, s. 134, uvádějí, že Larrey byl velmi zručným operátorem, autorem mnoha nových operačních postupů, stoupencem včasné amputace jako prevence plynaté sněti (v bitvě u Borodina roku 1812 provedl během 24 hodin na 200 amputací). Podílel se na vytvoření systému pohyblivých polních obvazíšť, takzvaných „létajících ambulancí“, přispívajících k zajištění včasné lékařské pomoci přímo na bojišti.

²⁸ L. HORÁČKOVÁ – L. VARGOVÁ, *Bone Remains from a Common Grave Pit from the Battle of Austerlitz (Anthropology and Paleopathology)*, in: *Journal of Paleopathology* 11/3, 1999, s. 10–11.

²⁹ Eduard WONDŘÁK, *Péče o raněné a nemocné vojáky za napoleonských válek na Moravě*, in: *Dějiny věd a techniky* 29/3, 1996, s. 133.

³⁰ Dušan UHLÍŘ, *Slunce nad Slavkovem*, Mladá fronta, Praha 1984, s. 86.

padli do zajetí nebo nebyli schopni delšího transportu, bylo poskytnuto v rámci možností ošetření v některém z brněnských lazaretů.

V té době byla situace v přeplněných moravských nemocnicích i provizorních lazaretech zoufalá. Svědectví o tom podává například Wondrák,³¹ který cituje hlášení z roku 1806, z lazaretu umístěného na brněnském biskupství. Více než dvě stovky francouzských a ruských vojáků ošetřoval jeden chirurg. Lazaret se nacházel v zapáchajících, nevětraných a studených místnostech, protože nebyly prostředky na topení. Nemocní vojáci leželi na shnilé slámě nebo seně spolu s umírajícími i mrtvými, často ve vlastních výkalech. Všude bylo plno špíny a hmyzu. Pohřbívání zemřelých prováděli jednou za čas vězni ze Špilberka. Poměry v ostatních brněnských nemocnicích, zejména v těch provizorních, byly pravděpodobně podobné. Ve městě byl totiž obrovský nedostatek léků, zdravotnického materiálu (lůžek, matrací, pokrývek, obvazů, prádla, chirurgických nástrojů), kvalifikovaného zdravotnického personálu (lékařů i ošetřovatelek), potravin i oděvů. Při průjmových onemocněních chyběly v přeplněných budovách záchody a podložní mísy, nebylo kde provádět tělesnou očistu, prát prádlo potřísněné krví, hnisem a stolicí. Není proto žádným překvapením, že se tak velmi rychle šířila infekční onemocnění.

O něco lepší podmínky byly po bitvě u Znojma v roce 1809, kdy francouzské vojsko opět vtáhlo do Brna. Větší vzdálenost od bojiště však uchránila město před tak velkým přílivem raněných, jako tomu bylo po bitvě u Slavkova. Jiná situace nastala po bitvě národů u Lipska v roce 1813, která moravskou metropoli zasáhla jen okrajově. Po této bitvě bylo umístěno v lazaretu v Zábrdovicích více než tři a půl tisíce raněných mužů.

Celkový počet obětí z řad civilního obyvatelstva v době válečných událostí může být pouze předmětem spekulací. Podle Urlanise³² se ztráty na lidských životech způsobené infekčními chorobami v době válek odhadují ve vojenské zdravotnické literatuře z počtu padlých, který se vynásobí stanoveným koeficientem. Pro 19. století se zpravidla používá koeficientu 6, který vyjadřuje, že ve válkách zemřelo šestkrát více osob na nemoci než padlo přímo v boji.

Přelom 18. – 19. století je obdobím bouřlivého rozvoje medicíny, kdy se vyčleňuje a rozvíjí řada samostatných, specializovaných lékařských oborů, zavádějí se nové vyšetřovací metody (například rentgenologické vyšetření), zdokonalují se operační techniky (dodržování zásad aseptiky, užití narkózy a podobně) a terapeutické postupy. Všechny tyto výrazné změny se projeví také v rozvoji zdravotnictví na území města Brna, avšak byly do jisté míry ovlivněny místními poměry (politickými, sociokulturními, přírodními a podobně). Prezentované sdělení je pouze úvodní prací, jež má přispět k vytvoření komplexního pohledu na kvalitu života a zdravotního stavu brněnského obyvatelstva ve sledovaném období.

³¹ E. WONDŘÁK, *Pěče o raněné a nemocné vojáky*, s. 136–139.

³² Boris Cezarevič URLANIS, *Války a evropské obyvatelstvo*, Naše vojsko, Praha 1963, s. 276.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Ošetřování nemocných v Nemocnici Milosrdných bratří v Brně, in: *Kranken – Ausweis, Výkaz nemocných od 1. listopadu 1847 do 31. října 1850*, Brno, nedatováno, Moravská zemská knihovna (dále MZK), č. 5–24 761.
- Příloha č. 2: Pohled do sálu Nemocnice Milosrdných bratří, in: *Kranken – Ausweis, Výkaz nemocných od 1. listopadu 1847 do 31. října 1850*, Brno, nedatováno, MZK, č. 5–24 761.
- Příloha č. 3: Titulní list statutu spolku pro zřízení dětské nemocnice sv. Cyrila a Metoděje v Brně (*Statuten des Vereines für das Kinderspital zu St. Cyrill und Methud in Brünn: beschlossen in der General-Versammlung am 26. April 1846, und genehmigt von dem k. k. mähr. schles. Landesgubernium durch Decret vom 28. Juli 1846*), Zahl 32, 881, Brünn, 1846, s. 7, MZK, č. 3–0031950.
- Příloha č. 4: Titulní strana zprávy doktora lékařských věd Aloise Carla o dalším pokračování práce jeho očkovacího ústavu proti neštovicím v roce 1797, in: *Carl, Alois, Anzeige des weitern Fortganges meiner Impfanstalt vom Jahre 1797, Anzeige einer besondern Anstalt zur Blatterneinimpfung, 1797*, MZK, č. St. 1–26975.

Lenka Vargová – Ladislava Horáčková – Miroslava Menšíková

Brünner Gesundheitseinrichtungen und die Krankenpflege an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts

RESÜMEE

Bei der archäologischen Rettungsgrabung im Zentralteil des ehemaligen Stadtfriedhofs in der Malá Nová- (heute Antonínská-)Straße in Brünn wurden sterbliche Überreste von mehr als 1000 Brünner Einwohner untersucht. Die umfangreiche ärztlich-anthropologische Studie war auf pathologische Veränderungen der Skelette orientiert. Ihr untrennbarer Bestandteil war das Studium vorhandener historischer Quellen zwecks der Zusammenstellung eines möglichst kompletten Bilds des Gesundheitszustands der Brünner Population an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts.

Die verfolgte Periode charakterisieren tiefgehende Veränderungen im Gesundheitswesen der ganzen habsburgischen Monarchie im Zusammenhang mit den theresianischen und josephinischen Reformen. Alle Reformen kamen bald in der Entwicklung des Gesundheitswesens auf dem Gelände der Stadt Brünn zum Ausdruck, sie waren jedoch durch lokale Verhältnisse beeinflusst. Erfolglos waren z.B. Bemühungen um die Einführung einer höheren Gesundheitsausbildung, daher litt die Stadt unter dem Mangel an höher qualifizierten Krankenpflegern. In jener Zeit wurden noch die meisten Kranken zu Hause gepflegt, Spitale dienten vor allem charitativen Zwecken. Zur Zeit der josephinischen Reformen wurden Spitale in neue Heilinstitutionen – echte Krankenhäuser umgestaltet. In Brünn gehörten dazu vor allem zwei Klosterspitale, und zwar das Spital der Barmherzigen Brüder für Männer und das Spital des Elisabethinerinnenklosters für Frauen, später auch die Vereinte Versorgungsanstalt für Arme in Brünn. Anforderungen auf die Bettenzahl wurden ständig erhöht, denn der schnelle Aufschwung der Textilindustrie in Brünn wurde mit einem großen Bevölkerungszustrom begleitet. Auch die vielen neuen Erkenntnisse in der Medizin verlangten eine engere Spezialisierung, was zur Entfaltung einzelner Medizinbereiche führte. Aus diesem Grund wurden alle Brünner Krankenhäuser, besonders das Öffentliche allgemeine St. Anna-Landeskrankenhaus Brünn allmählich erweitert und modernisiert.

An der Stirn der meisten Brünner Gesundheitsanstalten standen Ärzte, die in ihrer Zeit Spitzenfachleute waren. Davon zeugen auch Beispiele durchgeführter Heilleingriffe.

Das St. Cyrill-und Method-Kinderkrankenhaus in der Hřbitovní- (heute Kounicova-)Straße Nr. 60 wurde erst im Jahre 1846 eröffnet.

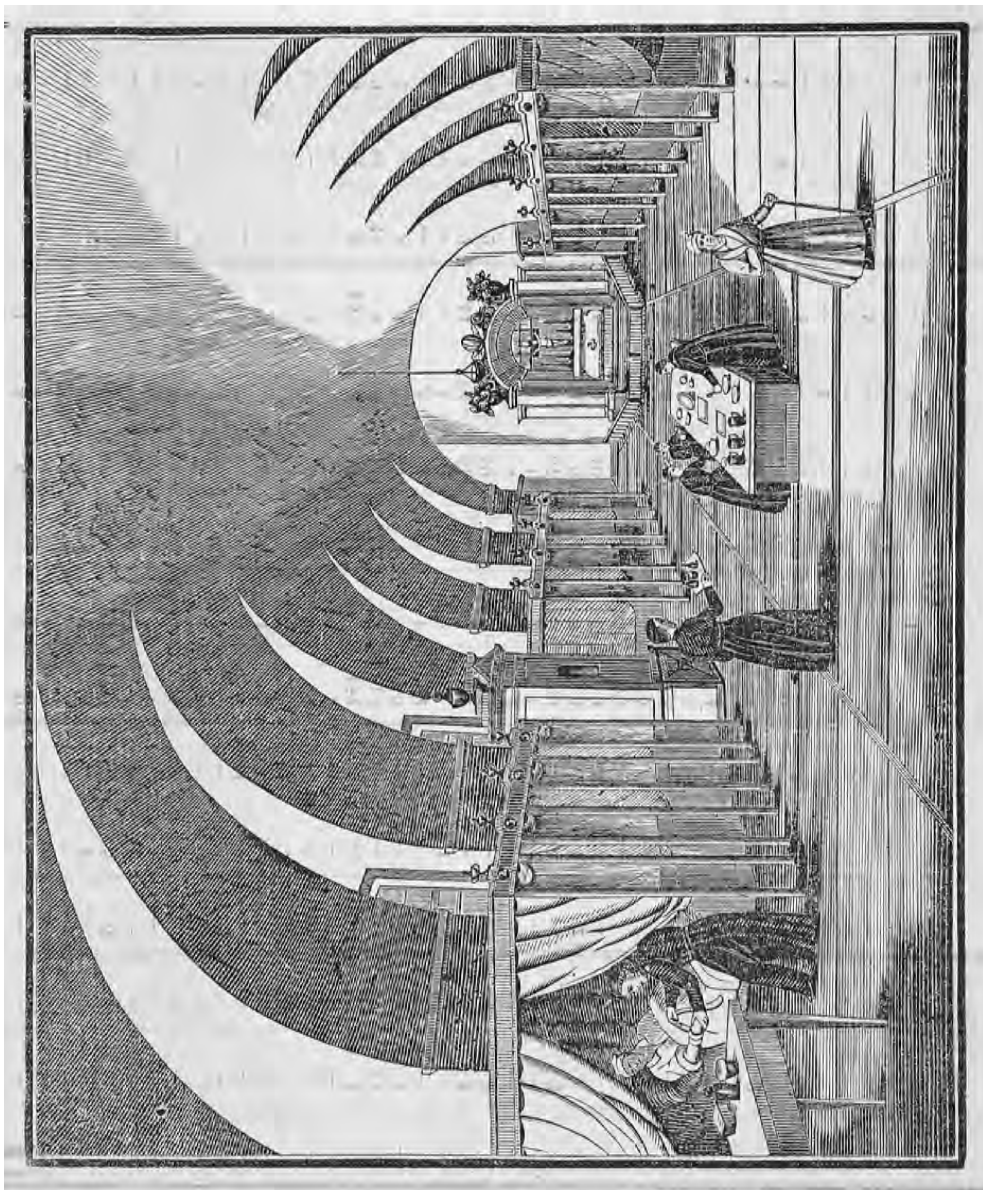
Zu Kriegszeiten dienten den Kranken neben Zivilkrankenhäusern auch Militärlazarette. Zu ständigen Lazaretten gehörte das Militärkrankenhaus in Zábřovice und das Gefängnissspital auf dem Spielberg.

Der vorliegende Artikel präsentiert Teilergebnisse der komplexen Studie des Gesundheitszustands der Brünner Bevölkerung an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts mit spezieller Berücksichtigung des Gesundheitswesens und der Krankenpflege in Brünn.

Příloha č. 1: Ošetřování nemocných v Nemocnici Milosrdných bratří v Brně.

Příloha č. 2: Pohled do sálu Nemocnice Milosrdných bratří.

Statuten

des Vereines

für das

Kinderspital zu St. Cyrill und Method
in Brunn.

Beschlossen in der General-Versammlung am 26. April 1846, und genehmigt von dem k. k.
mähr. schles. Landesgubernium durch Decret vom 28. Juli 1846, Bahl 32,881.

Ge dr u c k t b e i F r a n z G a s t l.

Příloha č. 3: Titulní list statutu spolku pro zřízení dětské nemocnice sv. Cyrila a Metoděje v Brně.

und sollen erst mit eindrehender rauher Winterluft beschloffen werden. Den Erfolg, und den ganzen Verlauf meiner Impfungen werde ich zu feiner Zeit öffentlich bekannt machen.

Brünn den 24. Juny 1797.

Alois Carl,
der Arzneywissenschaft
Doktor.

A n z e i g e

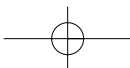
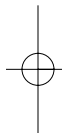
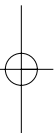
des weitern Fortganges meiner Impfanstalt vom Jahre 1797.

Der gute Erfolg meiner in den verwichenen zween Jahren unternommenen Impfanstalt, der Beifall der Aufseherern, und der schnelle Ubergang dieser hierorts *) fast gänzlich ungekannten wohlthätigen Erfindung — zu ihrer schon so ziemlichen Aufnahme sowohl in der Stadt Brünn,

*) Die allererste Impfung ließ in Mähren der verstorbene Graf Daun an seinen fünf Kindern auf seinem Landgute in Samnitz machen.

Später hierauf wurden geimpft: Im Jahre 1791 im Frühling: ein Kind des ebenzugesessenen Predigers Herrn Niede in Brünn; zwei

Příloha č. 4: Titulní strana zprávy doktora lékařských věd Aloise Carla o dalším pokračování práce jeho očkovacího ústavu proti neštovicím v roce 1797.

Lukáš Fasora

RODINNÉ VAZBY JAKO INTEGRAČNÍ FAKTOR V PROCESU KONSTITUOVÁNÍ OBČANSKÝCH ELIT. PŘÍKLAD MĚSTA BRNA 1851–1914.

Otázka významu rodinných vazeb jako integračního faktoru měšťanstva v přechodu od stavovské společnosti ke společnosti občanské není neznámým tématem.¹ Německá a rakouská literatura spojená zejména s tzv. bielefeldským, frankfurtským a vídeňským projektem výzkumu měšťanské společnosti upozorňovala na význam studia rodinných vztahů zejména v rámci komunální elity opakovaně a pro jednotlivé typy měst přinesly zmíněné výzkumy řadu zajímavých informací. Pojetí rodinných vztahů v rámci jednotlivých projektů se nicméně liší. Zatímco vedoucí bielefeldského projektu Jürgen Kocka označil rodinu z hlediska industrializačního procesu za instituci, náležející svojí podstatou spíše do předkapitalistických časů², představitelé frankfurtského projektu viděli rodinné struktury jako jeden z velmi důležitých předpokladů rozvoje kapitalismu 19. století. Odtud samozřejmě pocházel také jejich zájem o rekonstrukci příbuzenských svazků především v rámci podnikatelsky aktivní složky měšťanstva.³

Základní teze frankfurtských historiků se pokusím zopakovat alespoň v kostce:

1. V mnoha městech se během relativně krátké doby, nejpozději v průběhu života jediné generace, příbuzenskými pouty provázaly téměř všechny nejbohatší podnikatelské rodiny. Příbuzenské a konubiální svazky konstituovaly zejména ekonomicky nejaktivnější složku měšťanstva (tzv. Wirtschaftsbürgertum) jako úzce provázanou skupinu.
2. V rámci Wirtschaftsbürgertum, především jeho obchodnické složky, se potvrzovala ekonomická funkce manželství a dalších intimních vztahů příbuzenského typu. Manželství suplovalo funkci pojistky společných investic nebo podílů.
3. Přinejmenším do 60. let 19. století a mnohde i déle trvala v mnoha německých městech alespoň částečná vzájemná separace v rámci jednotlivých křesťanských konfesních komunit. Židovská komunita byla v tomto smyslu separována, ovšem rodiny židovských konvertitů naopak představovaly složku společnosti, která nejčastěji překračovala konfesní hranice i v dalších generacích.

---

¹ Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně MSM0021622426 *Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura*.

² Jürgen KOCKA, *Familie, Unternehmer und Kapitalismus. An Beispielen aus der frühen deutschen Industrialisierung*, in: *Zeit und Geschichte* 24, 1979, s. 132.

³ Frank MÖLLER, *Bürgerliche Herrschaft in Augsburg 1790–1880*, München 1998, s. 115.

4. Od poloviny 19. století představitelé Wirtschaftsbürgertum postupně přecházeli od zajišťování svých ekonomických pozic v užším slova smyslu k fixaci svého sociálního postavení ve vztahu k dalším vrstvám společnosti – především ve vztahu k představitelům státní moci (úředníkům, důstojníkům aj.). Tomuto procesu přibližování napomáhala častá nobilitace nejúspěšnějších podnikatelů.

I česká historiografie dokázala přinést k této problematice několik zajímavých studií. Především je třeba jmenovat analýzu příbuzenských poměrů v rámci moravsko-ostravské komunální elity. Pavel Kladiwa zde zjistil až překvapivě vysoký počet pokrevních i nepokrevních příbuzenských vztahů – mezi 122 členy obecního výboru z let 1850–1913 a 132 náhradníky v téže době bylo 15 dvojic otec-syn a několik desítek dalších příbuzenských vazeb. Jak sám autor konstatoval, z časových důvodů nebyl schopen schéma kompletovat a omezil se tedy pouze na sledování vztahů otec a syna, tchána a zetě a bratrů.⁴ Aspirace analyzovat osobní vztahy uvnitř jihlavské komunální elity měl i Tomáš Weiser, byť se vyhnul matričnímu výzkumu a soustředil se pouze na výzkum adresářů a některých seznamů členů místních spolků.⁵ Celá řada prací podobného typu vznikla pro jednotlivé socioprofesionální skupiny. V porovnání se třemi zmíněnými projekty však je i zde na místě postesknutí nad dosavadní nesoustavností a roztržitostí výzkumu u nás – většina prací se zaměřuje na sledování vzájemných vazeb uvnitř jedné profesní skupiny nebo sociální vrstvy a stranou zájmu zůstávají vazby jdoucí mimo takto vymezený soubor osob, jiné studie jsou zase úzce vázány na rámec jednoho města a nadregionální vazby rodin výzkum víceméně opomíjí. Oba přístupy mají své výhody a nevýhody a zejména z hlediska časové a finanční náročnosti matričního výzkumu jsou oba přístupy pochopitelné, přesto je snad na místě vyjádřit naději, že se v dalších letech podaří kombinací obou přístupů vytvořit použitelnou databázi příslušníků například zemské elity. Metoda tzv. kolektivního biogramu, v poslední době zejména pod vlivem frankfurtského projektu výzkumu měšťanstva stále častěji používaná i při výzkumu společnosti našich měst, pravděpodobně přinese v několika příštích letech své ovoce. Nabízí se zde také možnost komparace s databází podnikatelů shromážděnou skupinou historiků kolem M. Myšky.⁶ Nemalý význam mají také analýzy vzájemných vazeb mezi příslušníky svobodných povolání provedené A. Pokludovou a J. Malířem.⁷

⁴ Pavel KLADIWA, *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913. Komunální samospráva a její představitelé*, Ostrava 2004, s. 38–40.

⁵ Tomáš WEISER, *Kdo vládl v Jihlavě? Pokus o sociometrickou analýzu jedné komunální elity*, in: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Documenta Pragensia XI.*, Praha 1997, s. 124.

⁶ Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003.

⁷ Andrea POKLUDOVÁ: *Advokáti – nejvýznamnější představitelé vzdělaných vrstev občanů v Moravské Ostravě a Opavě na přelomu 19. a 20. století*, in: *Universitas Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae* 208, *Historica*, Ostrava 2003, s. 195–209; TÁŽ, *Advokacie v Opavě v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, in: *Bulletin*

Výzkum vzájemných rodinných vazeb příslušníků brněnské komunální elity se opírá o prakticky stejné prameny jako u jiných měst – tedy především o matriční záznamy, údaje ve sčítacích operátech a dokumenty pozůstalostního řízení. Výhodou Brna je samozřejmě jeho postavení v rámci Moravy, které činilo z jeho komunálních předáků současně osobnosti zemského a někdy i celoříšského významu. Proto se biogramy předních brněnských komunálních hodnostářů, průmyslníků, úředníků, advokátů atd. častěji než v případě jiných měst objevovaly v tisku i v soudobých biografických lexikonech.

Rozsáhlý výzkum, který jsem v Brně uskutečnil, si jistě nemůže činit nárok na úplnost dat, časová náročnost úkolu umožňuje stanovení spíše orientačních vazeb. Mimo sledovaný horizont se často například ocitají ty osoby, které byly sice s Brnem svázány profesí aj., ale narodily se či uzavřely sňatek v jiném místě. Zvláště složité je v této souvislosti sledování „stop“ do větších měst habsburské říše a zejména do zahraničí. Badatel zde musí počítat s nepřehlednou situací v souvislosti s četností farních obvodů v příslušném městě a s omezenou přístupností matrik (Rakousko, Polsko) a také s nepříliš velkou ochotou některých zaměstnanců archivů a matričních kanceláří magistrátů (Chorvatsko, Itálie). Vysoká míra teritoriální mobility u příslušníků brněnské komunální elity tak výzkum rozhodně neulehčila.

Pokusil jsem se především sledovat tyto důkazy o vzájemných příbuzenských nebo podobně intimních vazbách mezi přibližně 300 rodinami, které měly své příslušníky v kreslech obecních zastupitelů v letech 1850–1914. Jistě nebylo možno se při hledání omezit výhradně na tyto rodiny, nutné bylo sledovat i existenci „prostředníků“, osob nezastávajících v komunální správě sice žádné úřady, ale zpravidla významných na úrovni spolkového nebo hospodářského života. Pokud se ovšem tento „prostředník“ v žádné ze zmíněných sfér veřejného dění neangažoval, jeho zařazení do souboru sledovaných osob bylo do značné míry věcí náhody.

Za relevantní vztah jsem z hlediska výzkumu považoval příbuznost ve třetím stupni, výjimečně i příbuzenský vztah vzdálenější. Vztah továrníka Emila Weegera k přednímu brněnskému měšťanovi Valentinu Falkensteinerovi, kdy byli oba spojeni osobou společného pradědečka, se jistě na první pohled nejví jako dostatečný argument k zanesení vztahu do databáze.⁸ Bezdětný Falkensteiner ovšem odkázal svému jedinému příbuznému valnou část svého obrovitého majetku a navíc se tento oběma mužům zjevně velmi dobře známý příbuzenský poměr jeví z hlediska integrity celé elity jako velmi důležitý „most“ mezi velkopodnikatelskou lobby a staroměstanskými rodinami. Další nezanedbatelnou skutečností pro mne byly údaje o kmot-

advokacie 2003, 10, s. 77–86; TÁŽ, *Mezigenerační mobilita vzdělaných občanů na přelomu 19. a 20. století v Opavě na základě církevních matrik sňatků*, in: Historická demografie 26, 2002, s. 101–122; Jiří MALÍŘ, *K typu honoračního politika. Neformální vztahy a politická kariéra v 19. století*, in: Osobnost v politické straně, Olomouc 2003, s. 11–33.

⁸ Viz Moravský zemský archiv Brno (dále MZA), fond C11/I. Zemský (krajský soud) Brno, 1884/30, fasc. 189.

rech dětí příslušníků elity a také o osobách svědčících na svatbách, neboť při nastupujícím trendu méně početných rodin mohly právě tyto instituce suplovat přímé vazby příbuzenské.

Při pohledu na orientační schéma příbuzenských vazeb je možno konstatovat celou řadu zajímavých zjištění. Pozornost v následujících řádcích zaměřím především na otázku a) klíčových osob ve struktuře elity a zajištění jejich postavení příbuzenskými vazbami, b) sňatkové strategie příslušníků některých klíčových profesí zastoupených ve vedení města, c) vliv náboženské orientace na vznik příbuzenských vazeb, d) korelací „sňatkové“ strategie s působením vybraných osob ve spolcích, hospodářských společenstvech a především obecním zastupitelstvu.

a) osoby s velmi výhodnými příbuzenskými vazbami

Mezi osoby aspirující na sociology v souvislosti se sociometrickou metodou používané označení „star“ patřili především příslušníci rodiny Offermannů, zejména bratři Karl II. (1820–1894) a Theodor (1822–1892). Početná velkopodnikatelská rodina původem z německého Monschau přesídlila (se „zastávkou“ ve městě Düren) do Brna v 70. letech 18. století a rychle se zde etablovala jak v oblasti podnikání, tak v oblasti veřejného života. O otci obou bratřích Karlu I. (1792–1869) lze již vzhledem k nobilitaci a angažmá v projednávání významných komunálních otázek (velkorysé sociální a humanitární projekty, výstavba městské zeleně, protipožární opatření ve městě) bezpečně říci, že patřil k nejváženějším mužům ve městě. Významné společenské kontakty Offermannové tradičně získávali prostřednictvím svého postavení ve vedení evangelické obce. Valná část příslušníků brněnské podnikatelské elity byla členem evangelické náboženské obce a odtud pocházely i velmi pevné vzájemné vazby této nepočetné komunity, stvrzované především kmotrovstvím dětí z evangelických rodin. Matrika narozených evangelické náboženské obce eviduje zpravidla u narození prakticky každého dítěte z rodiny továrníka či velkoobchodníka velmi početný soubor kmotrů a kmoter. Zvláště četné kmotrovské vazby vázaly rodinu Offermannů k rodině Hochstetterů, majitelů chemických továren v Brně, Hrušově, Přívoze a jinde. Nejčetnější vazby ovšem vázaly Offermanny k Christianu Hochstetterovi, který byl v Brně pastorem a který se při křtu svých dětí mohl pochlubit skutečně nejvybranější „kmotrovskou“ společností. Kmotrovské vazby spojovaly Offermanny především s osobami společných ekonomických aktivit, od přelomu 40. a 50. let se zvyšoval také podíl vysokých úředníků a (patrně nedávno) nobilitovaných osob šlechtického původu bez uvedení profese. Kmotrovská vazba ve vztahu k předním příslušníkům brněnské evangelické obce v rodině Offermanů zřejmě suplovala roli sňatkové vazby, kdy skutečně strategické svazky příslušníci rodiny navazovali v rámci brněnské elity téměř výhradně s katolíky. Za zmínku zde jistě stojí vazby na velkopodnikatele, propojené s Offermanny dlouhodobými investičními záměry (rodiny Bauerů a Teuberů) nebo o čelního politika německé liberální strany advokáta Eduarda Ulricha, výborně etablovaného v prostředí brněnské elity vzdělání. Jedinou výjimkou ze zmíněného pravidla byl

sňatek Ivana Offermanna se Stefanií Laminet, dcerou vysokého zemského úředníka a obecního zastupitele Josefa Lamineta (1807–1869). Příbuzenské vazby navázané Karlem II. a Theodorem Offermannovými a jejich dětmi umožňovaly rodině aspirovat na post nejvlivnější rodiny ve městě. Offermannovské mocenské centrum se ovšem po smrti obou bratrů v brněnské komunální sféře přestalo bezprostředně projevovat.

Jednou z četných kmotrovských vazeb a zřejmě také několik generací trvajících důvěrnou známostí (ale asi také rivalitou) byla s Offermanny spojena také velkopodnikatelská rodina Schoellerů. Její vazba na zbytek brněnské komunální elity byla relativně volnější a soubor osob, prokazatelně spojený příbuzenskými vazbami s rodinou, byl také menší. Hlavní zájmy rodiny byly realizovány především ve Vídni a Schoellerové měli ze sledovaných velkopodnikatelských rodin sídlících v Brně k městu a Moravě relativně nejslabší vztah. Za strategickou rodinnou vazbu je třeba považovat především sňatek Gustava Schoellera (1830–1912) s Leopoldine Haupt, dcerou velmi zámožného a v Brně velmi dobře zavedeného a váženého velkoobchodníka Josefa Haupta. Jeho vazby a vazby syna Leopolda Georga (1796–1851) a vnuka Leopolda Alexandra (1827–1904) k místní staroměstšanské elitě představovaly zajímavý sociální kapitál. Takříkajíc „do rodiny“ přivedli postupně továrníky Lettmayera a Weegera, stojící v kmotrovském vztahu s předními měšťany (obchodníkem Heinrichem Pazofským (1819–1904), koželužským mistrem Eduardem Schuellem (1806–1881) a majitelem mnoha domů Valentinem Falkensteinerem (1800–1884)).⁹ Schoellerové sami přispěli k posílení své pozice ještě sňatkem Gustavovy sestry Marie Augusty s továrníkem Augustem Skene (* 1829), tento sňatek ovšem podporoval snad přece jen více společné zájmy v oblasti cukrovarnického podnikání na jižní a střední Moravě a ve Vídni. Augustův bratr Alfred Skene (1815–1887) byl v letech 1864–1866 starostou města Brna, krátce nato však definitivně přesídlil do Vídně. Vazby brněnských Schoellerů lze v porovnání s Offermanny označit za konzervativnější, více respektující význam nejbohatší části brněnského řemeslnictva. Dobré výchozí pozice, získané významnými sňatky z 20.–40. let, rodina později vlastně ani nerozvíjela. Přesto lze mocenské postavení rodin Schoeller–Haupt–Skene označit minimálně do 60. let jako velmi slibné, později pro ně brněnská agenda ztrácela na významu a zmíněné trio poněkud vyklízelo pozice.

Poněkud slabším než v případě Offermannů a Schoellerů, přesto však stále velmi významným postavením ve struktuře vztahů v brněnské elitě, disponoval továrník Georg Schickhardt (1820–1870). Z Württemberska pocházející továrník byl podobně

⁹ Sňatek Leopolda Georga Haupta s Theresií Lettmayer v roce 1826 a sňatek Leopolda Weegera s Theresií Haupt. Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA), fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16891, Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Brně, matrika oddaných, sv. VI., s. 26, kmotrovské vazby viz MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17164, Římskokatolický farní úřad Staré Brno, matrika oddaných, sv. V., s. 444, a inv.č. 17076, Římskokatolický farní úřad u sv. Maří Magdaleny v Brně, matrika narozených, sv. II., s. 41.

jako jiní členové nepočtené brněnské evangelické komunity vázán četnými vazbami k Hochstetterům a dalším továrnickým rodinám Lettmayerů a Leidenfrostů, přičemž zejména Gustav Adolf Schoeller v roli svědka na svatbě Schickhardta s Adelheid Leidenfrost¹⁰ signalizoval společenské renomé, které ženich ve městě požíval. Jeho specifické společenské postavení bylo však podtrženo zejména vazbami mimo brněnskou evangelickou komunitu. V tomto ohledu hrál Schickhardt roli jakéhosi mostu k osobnostem z katolické a staroměstanské komunity a to dokonce i k osobám na pomezí liberálního tábora. Sem je možno zařadit především Schickhardtovu vazbu na rodinu Suchanků, jejíž někteří členové byli sice pevnou součástí brněnského liberálního německého tábora (Emanuel Suchanek (1819–1881), vysoký soudní úředník a čestný občan města), jiní ovšem pilně komunikovali i s klerikálně orientovanými spolky a také byli považováni za velmi umírněné ve vztahu k Čechům (bankéř Alexander Suchanek (1821–1915), mladší bratr Emanuela, byl nobilitován za své zásluhy v oblasti dobročinnosti a za podíl na modernizaci městské infrastruktury). Tuto rozpolcenost Suchankových je částečně možno vysvětlit faktem, že rodina avansovala do řad městské elity z nepřiliš honosných poměrů – otcem obou zmíněných bratrů byl zábrdovický hostinský Libor Suchanek.¹¹ Také sňatkové preference Emanuela a Alexandra zatím nenapovídaly o stále významnější roli rodiny ve městě, manželkami obou bratrů se staly dcery brněnských měšťanů a nepřiliš významných obchodníků. Sňatky synů Alexandra Suchanka však již měly veliký strategický význam a potvrdily významné postavení rodiny – jeden ze synů si vzal za manželku jedinou dědičku Schickhardtova majetku, druhý spojil Suchanky sňatkem s továrnickou rodinou Löwů.

Mezi nejbližší příbuzné Schickhardta a Suchanků patřil také dlouholetý brněnský vicestarosta Johann Alexander Herlth (1806–1892). Původem z měšťanské rodiny obchodníků, se silnými vazbami na elitu cechovních mistrů potvrzenou vůdčím postavením ve sboru měšťanských ostrostřelců, byli Herlthové nesporně jednou z vůdčích rodin brněnské staroměstanské komunity. Rodina Herlthů je příkladem velmi úspěšné adaptační schopnosti řady osob z tohoto prostředí v nových ekonomických, společenských a politických podmínkách. Johann Alexander překročil „stín“ svého otce již sňatkem s dcerou předního brněnského továrníka a velkoobchodníka Marií Drasche, jeho bratr Anton se ve státní službě vyšplhal až na post místopředsedy rady. Také Johannovy děti postavení rodiny ve městě velmi posílily

¹⁰ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17289, Římskokatolický farní úřad Brno-Zábřovice, matrika oddaných, sv. VI., s. 17.

¹¹ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17289, Římskokatolický farní úřad Brno-Zábřovice, matrika oddaných, sv. VI., s. 67 a inv.č. 16951, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, matrika oddaných, sv. III., s. 211. Podobná interpretace Suchankovy role v ekonomickém životě města také viz Jan JANÁK, *Úvěrování moravského průmyslu od počátku 60. let 19. století do roku 1880*, in: *Časopis Maticе moravské* (dále ČMM) 105, 1986, s. 67.

– syn Alexander se oženil s Marií Bracegirdle, dcerou jednoho z průkopníků továrního podnikání v Brně a tchána Theodora Offermanna¹², jedna z dcer se vdala za Georga Schickhardta, druhá za velkoobchodníka Franze Titla.¹³

Čtvrtou rodinou doplňující mocenskou skupinu Schickhardt–Suchanek–Herlth byla rodina Winterhollerů. I tato starobrněnská měšťanská rodina je příkladem výborné adaptační schopnosti – Franz Moritz (1800–1875) byl sice významným měšťanem v tehdy ještě samostatném předměstí Staré Brno, ale jeho kariéra ve vedení sjednoceného města netrvala příliš dlouho. O to více se kariéra podařila jeho synu Gustavovi (1833–1894)¹⁴, který se po absolutoriu práv vydal do státních služeb a spojil svůj osud s hvězdnou ministerskou kariérou Karla Giskry (1820–1879). Po působení v Brně a Vídni jeho kariéra vyvrcholila na postu brněnského starosty (1880–1894).

Dalším významným mocenským centrem, které se ve městě na základě studia příbuzenských vazeb podařilo rozlišit, byla tzv. skupina právníků. Zde je určení klíčové osobnosti zvláště složité. Členové této skupiny byli totiž ve společenském i politickém slova smyslu dědici vlivu dvou velmi výrazných osobností – advokáta Rudolfa Otta (1804–1880) a dvorního rady Christiana d'Elverta (1803–1896). Renomovaný advokát Ott se profiloval především vynikajícími kontakty na špičky moravské aristokracie a přední brněnské podnikatele. V Ottově pozůstalosti nalezneme zmínky o právních službách poskytovaných jeho kanceláří například saskému králi, desítkám vysokých aristokratů (Lichtenštejn-Podstatzký, Seilern, Sylva-Taroucca, Berchtold, Haugwitz, Lažanský, Mensdorff-Pouilly, Mittrowsky atd.) a nejbohatším průmyslníkům a velkoobchodníkům (Bauerové, Herzfelderové, Ripkové atd.).¹⁵ Příbuzenské vazby však rodina Ottových tradičně navazovala v prostředí elity vzdělání – otec byl také advokátem, strýc byl solitátor, za manželku si Rudolf Ott zvolil Marii Christoph, dceru vrchnostenského správce na panství Chorinských¹⁶ a obě dcery se vdaly do právnických rodin (Emilia za haličského úředníka a Gabrielle za nadějného brněnského advokáta Karla Reissiga (1832–1908)). Ottova starší sestra Marie byla matkou advokáta a předního vůdce německé liberální strany Eduarda Sturma (1830–1909)¹⁷ a druhá sestra Hedwiga byla matkou tiskařského podnikatele Rudolfa Rohrera (1838–1914).¹⁸ Sám

¹² MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17824, Německý evangelický farní úřad v Brně, matrika narozených, sv. V., s. 139.

¹³ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17097, Římskokatolický farní úřad u sv. Maří Magdalény v Brně, matrika oddaných, sv. III., s. 131 a inv.č. 16951, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, matrika oddaných, sv. III., s. 171, 180.

¹⁴ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16944, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, matrika narozených, sv. IV., s. 304, kmotrem byl J. A. Herlth.

¹⁵ MZA, fond C11 Zemský soud civilní Brno, fasc. 184, R - 1880/58.

¹⁶ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16891, Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Brně, matrika oddaných, sv. VI., s. 234.

¹⁷ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv.č. 5593, Římskokatolický úřad Olomouc-město, matrika narozených, s. 213.

Rudolf Rohrer vzhledem ke svému specifickému osudu, významně ovlivněnému brzkou smrtí otce, fungoval zřejmě od počátku jako jakýsi tmel široké rodiny – jeho matka Hedwiga nasadila všechny své příbuzenské kontakty k udržení rodinné firmy a kolem malého Rudolfa se tak vlastně od počátku točili v roli ochránců všichni významní členové „advokátské skupiny“. Podobnou roli zřejmě Rudolf Rohrer hrál i v dalších letech, kdy své četné příbuzenské kontakty výborně doplnil hospodářskou činností, především vydáváním nejdůležitějšího moravského německo-liberálního deníku *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, a také mimořádnou aktivitou v oblasti spolkové činnosti.¹⁹ Díky tomu byl považován přibližně od 90. let až do své smrti za vůbec nejvlivnější osobnost brněnské komunální politiky. Vliv Eduarda Sturma zajiště také nelze podceňovat, nicméně tato osobnost se věnovala především říšské politice, naopak Rohrerovou doménou byla jednoznačně politika městská a částečně zemská. Věčným soupeřníkem vicestarostovi Rohrerovi byl především Karl Reissig, jehož advokátní kancelář do značné míry převzala elitní klienty Rudolfa Otta a který si zjevně udržoval prostřednictvím členství ve správních radách výborné kontakty na skupinu velkopřemyslníků. Také Reissigova dcera Mariette svým sňatkem s advokátem Otto Janiczkem (* 1858), vnukem bývalého starosty Antona Haberlera (1796–1873), potvrdila exkluzivní pozici svého otce. Jako nepříliš silný článek v mocenské sestavě této skupiny i celé brněnské elity se v této souvislosti jevil starosta August Wieser (1847–1916). Jako syn váženého magistrátního rady Josefa Wiesera a bratranec Eduarda Sturma měl nesporně do vínku vloženy mnohé předpoklady pro solidní kariéru, jeho schopnosti však byly považovány za spíše průměrné. V době své volby starostou města byl opozičním tiskem označován za malého syna velkého otce a po celé funkční období byl údajně pod jakousi mocenskou kuratelou vicestarosty Rohrera. Zajímavé je v této souvislosti zjištění, že se nejvlivnější členové sledované skupiny „sestěhovali“ do velmi těsné blízkosti, prakticky do jednoho domovního bloku na ulici Bašty. V těsném sousedství tak bydleli Rohrerovi, Sturmovi, načas Wieserovi a rodina dalšího špičkového komerčního právníka Emila Pozorného (1834–1912), a zejména významná rodina d'Elvertových.

Její nejznámějším představitelem v brněnském prostředí byl nesporně Christian d'Elvert, dvorní rada, uznávaný historik a brněnský starosta. Jeho postavení v Brně bylo ovšem ve sledované době zřejmě značně kontroverzní, na jedné straně byl jistě uctíván jako modernizátor města, průkopník pokroku a jako vzdělaný, pracovitý a obětavý člověk, na druhou stranu jeho osobnost do značné míry rozdělovala brněn-

¹⁸ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16892, Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Brně, matrika oddaných, sv. VII., s. 3 a inv.č. 16946, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, matrika narozených, sv. VI., s. 165 a MZA, fond C11 Zemský soud civilní Brno, fasc. 6, R1855/12.

¹⁹ K Rohrerovi blíže viz *Anderthalb Jahrhundert Rudolf M. Rohrer. Die Geschichte einer deutschen Drucker- und Verlegerfamilie 1786–1936*. Brünn – Wien 1937; a dále L. FASORA, *Představitel obecní samosprávy. Příklad Rudolfa Rohrera*, in: Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ [Eds.], *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, s. 124–139.

skou komunální elitu – jeho příznivci byli označováni také jako „manchesterští“ nebo jako „frahendleři“ s veškerým pejorativním nádechem, který si v této době s těmito pojmy mohli spojit d’Elvertovi oponenti z řad tradicionalisticky a protekcionisticky smýšlejících skupin obyvatelstva (řemeslnictva, majitelů domů aj.).²⁰

Vztah d’Elverta k Ottovi je do značné míry zahalen tajemstvím. Z protokolů ze zasedání obecního výboru je jasné, že v naprosté většině diskusí obě výrazné osobnosti zastávaly víceméně shodná stanoviska, d’Elvert ovšem častěji vystupoval bojovněji než koncilantnější Ott. Oba dva také měli velmi dobré kontakty na osobnosti velkého podnikání, Ott z pohledu své právní činnosti, d’Elvert zase dokázal spojit téměř všechny významné podnikatele na podporu svých projektů modernizace infrastruktury (hlavně na bázi spolku Brünner Verschönerungsverein). Jedno je však při sledování kariéry obou mužů zřejmé – při „bojových“ hlasováních v obecním výboru, která nakonec dvakrát stála d’Elverta starostenský post (1864 a 1876), a po kterých se exstarosta zpravidla načas znechuceně stáhl z veřejného dění, se Ott dokázal vždy adaptovat i v nových mocenských poměrech. Snad trochu efektně je možno d’Elverta označit spíše za modernizátora-vizionáře, ze kterého se stal jakýsi symbol epochy se všemi pozitivy i negativy, Otta potom spíše za zkušeného technologa moci, vyhýbajícího se kontroverzím a preferujícího svoji výnosnou právní praxi před veřejnou činností. V tomto světle interpretuji také výsledek voleb starosty v roce 1861, kdy sice již v prvním kole jednoznačně zvítězil Ott se 44 hlasy z 48 možných, ale vzápětí odmítl svoji reelekci do úřadu a otevřel tak cestu d’Elvertovi, který v prvním kole získal pouze tři hlasy. D’Elvert se nakonec stal starostou s 38 hlasy, o část bývalých Ottových příznivců jej připravil advokát August Wenzlitzke.²¹

Generační odstup od Otta i Christiana d’Elverta však učinil z jejich potomků zřetelnější koalici. Desetiletí pobytu v těsném sousedství, velmi úzké společenské kontakty a v neposlední řadě také shodné názory na další vývoj německé liberální strany pojily zejména Rudolfa Rohrera s dvorním radou Heinrichem d’Elvertem (1853–1926), synovcem Christiana. Vazba Rohrerů a d’Elvertů nebyla vazbou příbuzenskou, přesto však šlo intimní vztah, vysvětlující v mnoha ohledech výsadní postavení Rudolfa Rohrera i Heinricha d’Elverta v rámci celé komunální elity. Rohrer v tomto spojení disponoval vazbami na brněnskou elitu vzdělání, kde nebyla pozice Heinricha d’Elverta zdaleka tak dobrá. Ten byl ovšem švagrem Eduarda Ulricha (1855–1904), špičkového advokáta a později velkostatkáře, mluvčího německých liberálů s vynikajícími kontakty ve Vídni a ve světě velkého podnikání. Sňatkem s jeho dcerou Leopoldine se tak d’Elvert stal mimo jiné také příbuzným mocných Offermannů.²²

²⁰ Detailněji viz L. FASORA, *Správa města Brna v přechodu mezi „honoracním“ a „výkonovým“ typem v letech 1850–1905*, in: ČMM 123, 2004, s. 77–82.

²¹ Srov. Neuigkeiten, 7. 3. 1861.

²² Viz MZA, fond C11 Zemský soud civilní Brno, fasc. 231, R1892/7.

Poslední mocnou skupinu příslušníků městské elity tvořili podnikatelé židovského původu. V této skupině se v důsledku specifické geneze a malé početnosti brněnské židovské minority vytvořily velmi těsné vazby prakticky všech významných rodin navzájem. Nárok na postavení „star“ zde mohli oprávněně vznášet zejména členové rodiny Gomperzů. Brněnská větev této rodiny velkoobchodníků, továrníků a bankéřů pocházející z Nizozemska a Porýní podle některých genealogických příruček patřila k jednomu z nejvýznamnějších židovských klanů v celé Evropě, byť jistě nebyla jeho nejvýznamnější částí. Brněnští Gomperzové zejména v 20. až 40. letech 19. století figurovali v roli kmotrů u mnoha dětí z předních rodin stále početnější židovské obce – u bučovických obchodníků Fischhofů, továrníků Pollaků a Hällerů a v neposlední řadě u rodiny Jeittelesů, v této době exkluzivních představitelů židovské inteligence.²³ Gomperzové potvrdili svůj vliv ve městě mimořádnou kumulací funkcí v obecním zastupitelstvu, židovské kultovní obci, Obchodní a živnostenské komoře a řadě spolků. V tomto ohledu byl jejich vliv jistě podobný vlivu Schoellerů nebo Offermannů, kteří ovšem pro svou křesťanskou konfesi přece jen disponovali větším „koaličním potenciálem“.

Svámi příbuzenskými vazbami, mnohem méně však majetkem a počtem veřejných funkcí, mohli v rámci židovské komunity konkurovat Gomperzům snad jedině Strakoschové, továrníci původem z Bučovic. Velmi početná rodina se mohla v Brně opřít mimo jiné o příbuzenský vztah k továrníkům Löw-Beerům, Schwarzům, obchodníkům Skutetzkyům i k již zmíněným Jeittelesům a Fischhofům.²⁴

Další židovské podnikatelské rodiny již ve městě disponovali zřetelně menším renomé a příbuzenskými vazbami. Přesto se například velkoobchodník a továrník Josef Kafka stal členem obecního výboru v letech 1862–1864 a znovu 1874–1886 a továrník Wilhelm Grünfeld v letech 1894–1911. V těchto případech příbuzenské vazby rozhodně nestály v pozadí úspěchu, zejména v Grünfeldově případě lze hovořit jen o velmi slabé integraci do struktury rodinných vazeb uvnitř židovské komunity. Podobně se ve veřejném dění ve městě velmi dobře etablovali židovští advokáti a profesoři, činní sice v izraelské kultovní obci, ve struktuře příbuzenských vazeb však byli zavedení jen málo. Z advokátů jmenujme alespoň Gomperzům obchodně blízkého advokáta Hieronyma Fiallu (v zastupitelstvu 1888–1898), Alfreda Fischela (1884–1911) nebo Josefa Rudolfa Auspitze (1861–1886). Manželky mnohých představitelů inteligence židovského původu neměly k Brnu žádnou zřejmou vazbu a sňatek mohl mít pro posílení postavení jejich manželů v Brně jen zcela okrajový význam.²⁵

²³ Národní archiv Praha (dále NA), fond HBMa, film 120, s. 5, 28, 31 aj., tamtéž film 129, s. 33. Dále viz Jan JANÁK, *Auspitz a Häller – úspěšná a neúspěšná židovská podnikatelská rodina*, in: XXVI. Mikulovské sympozium 2000. Brno 2003, s. 77–89; Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Mahrens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brünn 1929, s. 163–169.

²⁴ NA, fond HBMa, film 120, s. 15; film 128, s. 8; film 129, s. 22, 43, 47.

²⁵ Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond B 1/39 Národní výbor města Brna – Kartotéka domovského práva 1850–1948.

b) sňatková strategie vybraných profesí

Z výše zmíněného již vyplynul jeden zjištěný trend – velkopodnikatelé jevíli velkou snahu podporovat své ekonomické zájmy navazováním příbuzenských vazeb. Zvláště patrná byla tato tendence v případě nepočtené evangelické komunity. Továrníci a obchodníci evangelické konfese přicházeli do Brna zlákáni privilegii udělovanými pro podnikání ve městě a jeho blízkém okolí. Vztah místní katolické většiny obyvatel vůči nově přichozím nebyl nutně jen přátelský a teprve po několika desetiletích soužití se podařilo bariéry zcela prolomit. Třecích ploch bylo mnoho. Kromě konfesního rozdílu, který ale zřejmě nehrál prvořadou roli, a nevole brněnských katolíků, která se v tomto případě obracela proti rychle se početně zvětšující židovské komunitě, zde hrála roli obava brněnských řemeslníků z konkurence továrního podnikání, odlišné životní zkušenosti světaznalých podnikatelů s kontakty střeoevropského rozsahu atd. Relativní uzavřenost evangelické komunity, potvrzovaná vzájemnými sňatky a častým kmotrovstvím svých dětí, byla patrně reakcí na tyto postoje katolické většiny obyvatelstva a pocíťovanou nejistotu svého postavení.

Podnikatelé ovšem podporovali sňatky své aktivity i mimo konfesní tábor. Z nejznámějších příkladů je možno uvést Rosické těžišstvo a navazující dráhu, na níž se podílela většina brněnských velkopodnikatelů, v Bauerově cukrovaru byl významným podílníkem jeho „Hochzeitsvater“²⁶ Theodor Offermann, kmotrovský vztah ke svým dětem jistě pomohl stabilitě společné investice Offermannů a Schoellerů do Moravské eskontní banky a podobně podpořil tento vztah spojení Herringa s Offermannem v jeho soukenické továrně.²⁷ Dokonce dvojitým sňatkem byl podpořen přechod předlužené továrny Soxhletů do rukou rodiny Teuberů.

Ekonomické zájmy jistě stály v pozadí sňatkových preferencí mnoha sledovaných řemeslnických rodin. Vzhledem ke skutečnosti, že se jednalo o rodiny řemeslníků-členů komunální elity, tedy v rámci sledované socioprofesionální skupiny dosti netypickou skupinu, je třeba brát předložené výsledky výzkumu s větší rezervou než v případě významnějších továrníků a velkoobchodníků. Zatímco v případě podnikatelů se ve sledované skupině ocitlo cca 60–70% v úvahu připadajících rodin, v případě početnějších řemeslníků jde sotva o desetinu.

Pro relativně bohaté a úspěšné řemeslníky, kteří byli počítáni do řad komunální elity, byla typickým znakem snaha prostřednictvím příbuzenských kontaktů udržovat svůj vliv v rámci cechu a po jejich zrušení v rámci profesního společenstva. Některá společenstva měla v obecním zastupitelstvu místo svého reprezentanta takřkajíc rezervované a předseda či místopředseda společenstva se stávali automaticky členy výboru. Příbuzenské vazby byly proto směřovány především „do vlastních řad“, šlo hlavně o zajištění pozic v rámci společenstva. Zpracovaný kolektivní biogram brněn-

²⁶ Čeština pro tento německý termín nemá ekvivalent. Jde o otce, kteří jsou spřízněni sňatkem svých dětí.

²⁷ Blíže viz L. FASORA, *Brněnští velkopodnikatelé 1850–1900. K sociálnímu postavení a veřejnému vlivu elity majetku*, in: Studie k sociálním dějinám 11, Opava 2005, s. 51–63.

ských obecních zastupitelů tak vlastně jen postihl zlomek celého procesu, tj. propojení a případné následné střídání reprezentantů daného společenstva ve výboru. Matriční výzkum ovšem v několika sondách ukázal, že příbuzenské vazby byly zejména v rámci perspektivních profesí velmi silné. Tak byly ve vzájemném příbuzenském vztahu například prakticky všechny významné brněnské zahradnické rodiny (Christové, Kellerové, Kronasové, Kostialové, Soffeé, Sohnové a Wenzelové)²⁸ a polovina z nich měla také postupně své zástupce v obecním výboru nebo ve výborech městských okresů. Zvláštností je v této souvislosti společenské postavení nejúspěšnější a neznámější brněnské zahradnické rodiny Schebankových, jejíž členové byli mimo jiné tvůrci parkové úpravy pásu kolem bývalých městských hradeb, úbočí Špilberku a lužáneckého parku. Tito elitní představitelé profese se již zřejmě ostatním zahradníkům společensky vzdálili a tedy s nimi ani nenavazovali příbuzenské vazby – ne nadarmo se Schebankové v druhé generaci označovali za továrníky. Jejich závod zásoboval rostlinami mnoho příslušníků brněnské smetánky (R. Otta, F. M. Winterhollera, J. Teubera aj.) a také některé přední aristokratické rodiny (Schaffgotschové, Salmové, St. Genois, Waldsteinové, Windischgrätzové aj.) a mantinely brněnského společenstva zahradníků tak již pro ně byly zřejmě příliš těsné.²⁹ Podobný trend jako u zahradníků je možno zjistit například také u řezníků a uzenářů (Mazankové, Pelikanové), hostinských a hoteliérů (Kollouschkové, Biberové a zejména Padowetzové) nebo stolařů (Hauckové, Hannakové a zejména vlivní Feegové).

Naopak v případě profesí, které byly na přelomu 19. a 20. století již za zenitem, je zřejmá snaha „nereprodukovat chudobu“ a potomkům pokud možno zajistit lepší budoucnost sňatkem s příslušníky jiné profese. Tento trend byl patrný například u ševcovských a krejčovských rodin, jejichž zastoupení v obecním výboru bylo vzhledem k početnosti příslušníků „stavu“ zejména po roce 1880 nepřiměřeně slabé. U těchto rodin se nestabilita celého profesního stavu projevovala také ve faktu, že se v čele příslušného společenstva častěji než u více prosperujících profesí objevovaly osoby přišlé do Brna teprve nedávno z venkova. Takto například společenstvo krejčích mělo již od poloviny 60. let ve svém vedení osoby nepocházející z Brna a tytéž osoby reprezentovaly společenstvo v obecním zastupitelstvu - Wenzel Molitor z Plumlova (v zastupitelstvu 1867–1874), Anton Mayerhöfer ze Slavkova (1872–1874) a Josef Kinzl z Miroslavi (1876–1890).³⁰

Zejména v případě obchodníků byla obzvláště silná tendence porušovat někdejší jednotnou frontu staroměstských rodin a měšťanští obchodníci byli mezi prvními,

²⁸ Srov. MZA, fond E 67 Sbírka matrik, inv.č. 17096, Římskokatolický farní úřad u sv. Maří Magdalény v Brně, matrika oddaných, sv. II., s. 5, 18, 71.

²⁹ MZA, fond C11 Zemský soud civilní Brno, fasc. 123, R1870/23.

³⁰ MZA, fond E 67 Sbírka matrik, inv.č. 9478, Římskokatolický farní úřad Plumlov, matrika narozených, sv. II., s. 48; MZA fond E 67 Sbírka matrik, inv.č. 13125, Římskokatolický farní úřad Slavkov, matrika narozených, sv. V., s. 166 a MZA, fond E 67 Sbírka matrik, inv.č. 16951, Římskokatolický farní úřad u sv. Petra a Pavla v Brně, matrika oddaných, sv. III., s. 171.

kdo prolomil přibližně na přelomu 20. a 30. let 19. století pomyslnou společenskou bariéru ve vztahu k nově přišedším rodinám továrníků a velkoobchodníků (Johann A. Herlth, Heinrich Pazofsky (1819–1904)). Podobnou roli hráli ve společenském životě města přední představitelé cechovních společenstev tkalců a soukeníků (Johann Boczek (* 1812) nebo Josef (* 1812) a Moritz (1838–1898) Gürtlerové).

Vzájemnými příbuzenskými vazbami se vůči zbytku měšťanské společnosti vymezovala tzv. elita vzdělání (příslušníci svobodných profesí, úředníci, redaktori, učitelé vyšších škol atd.). Brněnským zastupitelstvem prošlo ve sledované době 87 příslušníků této socioprofesionální skupiny, relevantní sňatkové vazby se podařilo zjistit u 47 z nich. Ze shromážděného souboru dat vyplývá preference sňatkových vazeb uvnitř vlastní sociální skupiny (29 případů). Šestkrát se objevil sňatek s dcerami majitelů nemovitostí a čtyřikrát sňatek s dcerami továrníků.³¹ Ostatní varianty sňatkové vazby již byly výjimečným jevem, tři osoby ze sledovaného souboru zůstaly starými mládenci. Sňatky příslušníků elity vzdělání kopirovaly teritoriální mobilitu, která byla u této skupiny velmi vysoká. Manželkami advokátů se stávaly ženy zejména z teritoria českých zemí, u vysokoškolských učitelů a vyšších úředníků dokonce z celé střední Evropy. Komplikace spojené s matričním výzkumem v některých zemích pravděpodobně znemožní databázi v budoucnosti kompletovat. Dalmatská, haličská nebo sedmihradská rodiště a česko-německy znějící rodná jména manželek příslušníků zmíněných dvou profesních skupin jsou však jednou z indicií jejich úřednického původu.

Ve srovnání s podnikateli i s řemeslnicko-obchodnickou skupinou nebylo do příbuzenských svazků příslušníků elity vzdělání zapojeno zdaleka tolik osob. Příčiny je třeba hledat jednak v tom, že se v dané skupině relativně brzo prosadil model rodiny s méně dětmi, dále v tom, že mnohé osoby z této skupiny byly v Brně nováčky a musely své společenské postavení budovat takřkajíc „od píky“. Typickým znakem u nich je spíše „vertikální“ příbuzenská vazba na staršího etablovaného kolegu v branži nebo v úřadu, vazby „horizontální“, tj. mezi osobami víceméně ve stejném postavení na společenském žebříčku nejsou tak časté.³²

c) vliv náboženské orientace na příbuzenské vztahy

Velká většina osob, jejichž příbuzenské vazby jsou sledovány v rámci výzkumu brněnské komunální elity, deklarovala svoji příslušnost k liberálnímu či liberálně-nacionálnímu táboru. Brněnští Němci se snažili z důvodu pocitu ohrožení narůstající početní převahou Čechů držet jednotnou frontu i s německy hovořícími židy a snažili se proto eliminovat ze svých řad příliš otevřenou antisemitu. Podobně se vedení města zdržovalo příliš ostentativních projevů antiklerikalismu, v řadách komunál-

³¹ Za nejvýznamnější je možno jmenovat sňatek guberniálního rady Josefa Lamineta s Marií Offermann, srov. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 17833, Německý evangelický farní úřad v Brně, matrika oddaných, sv. II., s. 86, ostatní továrníci zdaleka formátu Offermannů nedosahovali.

³² Srov. J. MALÍŘ, *K typu honoračního politika*, in: Osobnost v politické straně, Olomouc 2000, s. 11–13.

ních předáků bychom například na rozdíl od ostatními vývojovými tendencemi v mnohém podobného Štýrského Hradce v obecním zastupitelstvu těžko hledali vášnivé příznivce „kulturního boje“ nebo hnutí „Los-von-Rom“.³³ Jako důležitý faktor zde patrně působila absence německé univerzity, jejíž studenti byli například ve Štýrském Hradci významnými nositeli radikálního antiklerikalismu. Brněnská technika v tomto směru nepředstavovala tak vhodnou půdu pro nacionální radikalismus. Podobně relativně dlouhé (zpočátku zejména hospodářské) soužití katolické majority a vlivné evangelické minority již ve 2. polovině 19. století do značné míry otupilo ostny nesnášenlivosti.

V hospodářském životě nehrála náboženská orientace osob ze sledovaného souboru příliš vážnou roli. Pouze přibližně do konce první čtvrtiny 19. století lze zjistit mírnou preferenci vzájemné hospodářské podpory v rámci konfesního společenství, přinejmenším v rámci obou křesťanských církví. V polovině století se jeví obě křesťanské komunity jako navzájem zcela propojené – ekonomicky, společensky i příbuzenskými vazbami. Za připomenutí stojí například všestranně pevné vazby katolických Bauerů a Teuberů s evangelíky Offermanny, podobně katoličtí Herlthové spolupracovali s evangelíky Schickhardtem a Bracegirdlem atd.

Míra zapojení příslušníků židovské komunity do podobných vazeb a postavení této minority v rámci měšťanské společnosti ve městě vůbec, je tradičně vnímáno jako indikátor míry tolerance a liberalismu. V tomto směru v Brně intenzita příbuzenských vazeb velmi markantně pokulhávala za ostatními ukazateli. Jediným případem kmotrovské vazby mezi příslušníky křesťanských konfesí a izraelskou obcí byl případ jednoho z členů obchodnické rodiny Pazofských, který ač patřil k předním brněnským katolickým měšťanům, se nerozpakoval překračovat společenské hranice nejen směrem k evangelíkům, tak dokonce i vůči liberálně orientovaným židům.³⁴ Jinak bohaté židovské rodiny působící ve městě navazovaly především vzájemné příbuzenské vazby. Geneze židovské komunity ve městě, kdy se v polovině 19. století téměř všichni místní židé narodili na půdě jiných židovských obcí (velmi často zejména v Bučovicích, Boskovicích, Mikulově, Rousínově, Ivančicích a Praze), však vedla k tomu, že si příslušníci této minority i v dalším procesu navazování příbuzenských vazeb udržovali po dobu 1–2 následujících generací silné vazby ke svým domovským obcím. Pro své často velmi početné potomstvo se také hlavám nejbohatších a nejvlivnějších rodin poměrně obtížně hledaly vhodné sňatkové partie a v důsledku toho se v židovské komunitě mnohem častěji než u křesťanů setkáváme se sňatky dcer z rodin počítaných k tzv. elitě majetku s akademicky vzdělanými muži, méně často i naopak.³⁵

³³ Srov. William HUBBARD, *Auf dem Weg zur Großstadt. Eine Sozialgeschichte der Stadt Graz 1850–1914*, München 1984, s. 113–120, 171–178.

³⁴ Viz poznámka č. 3, NA, fond HBMa, film 121, s. 54.

³⁵ Z desítek zjištěných případů například sňatky předních advokátů Hieronyma Fialy a Bernharda Fischera s členkami obchodnických a továrnických rodin Rebewurzgel a Wohlmuth, sňatek Clary Merores dcery

d) korelace příbuzenských vazeb a působení ve veřejné sféře

Do jaké míry skutečně napomohly příbuzenské vazby, ať už zděděné nebo získané, k budování kariéry ve veřejném dění? I při relativně vysoké míře oligarchizace komunální politiky ve městě Brně, projevující se poměrně malou obměnou zastupitelů³⁶, samozřejmě nikdy nemůžeme podcenit vliv osobních schopností sledovaného jednotlivce na kariérní růst. Ovšem také nemůžeme podcenit občas probleskující informace opozičního tisku, balancující však často na samé hranici seriózního zpravodajství, o existenci různých klik, klientských a příbuzenských společenstev v rámci komunální elity. Při zohlednění zmíněných a řady dalších faktorů, především míry sociální a teritoriální mobility jednotlivých osob a rodin z řad komunální elity, je možno narýsovat jen velmi přibližný obraz vlivu příbuzenských vazeb na kariéru komunálních předáků.

Jak se tedy v komunální politice dařilo osobám, zmíněným v předchozích kapitolách? Nesporným překvapením je postavení většiny starostů města v rámci sociogramu příbuzenských vazeb komunální elity. Z osmi mužů, kteří purkmistrovský úřad zastávali v letech 1851–1914, dva dokonce nenavázali ve vztahu k ostatním významným rodinám města žádnou relevantní příbuzenskou vazbu. Toto zjištění nepřekvapuje u Karla van der Strasse, advokáta narozeného v Novém Jičíně, který se úřadu ujal v době vážných sporů uvnitř zastupitelstva a německého liberálního tábora vůbec a který pouze sehrál roli přechodného, málo výrazného reprezentanta města. Druhou osobou, handicapovanou v brněnské komunální politice nedostatečnou sítí příbuzenských vazeb, byl ovšem velikán liberální německé strany Karl Giskra. Pro něj se zřejmě Brno skutečně stalo pouze zastávkou na cestě z rodné Moravské Třebové do metropole podunajské říše a pouze přestupní stanicí v jeho nesporně hvězdné kariéře.

Relativně slabými příbuzenskými vazbami k ostatním předním rodinám se vyznačovala i pozice Christiana d'Elverta, který musel vlastně sám jako cizinec pocházející z Lotrinska rodinnou pozici ve městě postupně vybudovat. Jeho synovec Heinrich však již disponoval velmi výhodnými vazbami a dokázal svoji pozici zúročit v kariéře ve městě i v rámci liberálního tábora.³⁷ V podobné situaci jako d'Elvertové byla také původem skotská rodina Skene, z níž sice vzešel také jeden z brněnských starostů, která však shromažďovaný sociální kapitál využívala spíše ve světě podnikání a ve vztahu k politické kariéře na půdě říšské rady.³⁸

velmi známého advokáta Ludwiga Merorese s továrníkem Adolfem Pollakem aj. Srov. NA, fond HBMA, film 129, s. 40, 47 a tamtéž film 120, část II. fol. XXIII. Mezi velmi významné vazby lze počítat také příbuzenské propojení velmi významných rodin Gomperzů a Jeittelesů. Srov. tamtéž, film 120, s. 48.

³⁶ Brněnským zastupitelstvem prošlo v letech 1851–1914 celkem 281 osob, zastupitelstvem Štýrského Hradce (se 48 mandáty) v letech 1861–1918 celkem 420 osob, Moravské Ostravy v letech 1851–1913 celkem 122 (počet mandátů se postupně zvyšoval s růstem počtu obyvatel města z původních 12 až na 30).

³⁷ J. MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, Brno 1996, s. 279, 281.

³⁸ M. MYŠKA, *Historická encyklopedie*, s. 442–444.

První starosta nově ustaveného města Brna Anton Haberler se do vedení města v letech 1851–1855 dostal podle dochovaných pramenů díky intervencím státních úřadů a díky svým povahovým vlastnostem, které dávaly dobré vyhlídky na uklidnění rozjitřených vztahů v rámci městské elity, kde soupeřili zastánci centralizované městské správy se místodržitelem podporovanými zastánci silné autonomie městských okresů. Několik zmínek ukazuje na značné renomé, kterého ve městě požívala Haberlerova rodina působící již po tři generace na různých úřednických postech³⁹, příbuzenské vazby se však (s výjimkou sňatku dcery Otílie s advokátem Janiczkem) prokázat nepodařilo.

Za velmi dobrou pozici lze označit postavení zbývajících tří starostů – Otta, Winterhollera a Wiesera. Všichni tři zastávali úřad starosty dlouhou dobu, poměrně dlouhou dobu také strávili před svojí první purkmistrovskou volbou v řadách zastupitelů. Rodinné vazby však starostu Otta spojovaly výhradně s osobami z řad elity vzdělání, které sami do prostředí staroměstské elity neměly mnoho konezí. V době Ottova starostování se tento fakt musel projevovat jako nevýhoda a starosta byl (navenek zastřeně, pro zasvěcené však jednoznačně) obviňován s přílišné přichylnosti k tzv. advokátské klice. V lepší pozici se nacházel Gustav Winterholler, který již i podle interpretátorů výsledků dramatického hlasování o volbě starosty v roce 1876 (kdy se rozhodovalo mezi d'Elvertem a van der Strassem), hrál se svými přáteli roli jazýčku na vahách.⁴⁰ Po Strassově nenadálé smrti v roce 1880 byl G. Winterholler zvolen starostou 33 hlasy ze 47 možných⁴¹ – nenašel tedy vážného soupeře a byl zjevně přijatelný pro téměř všechny frakce v zastupitelstvu. Svoji pozici ještě posílil při další volbě, kdy si získal hlasy i předtím pochybujících představitelů podnikatelů, kteří dříve raději preferovali do starostenského křesla velkoobchodníka Haupta. Vcelku bezproblémový zisk podpory zastupitelů z řad řemeslnictva je třeba kromě obratného vyjednávání samotného Gustava Winterhollera přičíst zřejmě také dlouhodobě budovanému postavení Winterhollerů v rámci Brna, na půli cesty mezi staroměstskými řemeslníky a moderněji uvažujícími podnikateli a advokáty, což bylo do značné míry dílo Gustavova otce.

Postavení Augusta Wiesera bylo v době jeho volby shrnuto opozičním tiskem mnoho naznačující větou: „Malý syn velkého otce“. Nesporně v počátcích své kariéry byl dobře etablován v prostředí tzv. advokátské kliky, což ovšem bylo dílem jeho otce. V dalších letech se však rozhodně nedá říci, že by Wieser dokázal své společenské postavení dále posilovat. Jeho dva sňatky s ženami z rodin stojících mimo užší mocenské jádro brněnské elity mu jeho společenské postavení nepomohly vylepšit a alespoň

³⁹ Viz Wilhelm SCHRAMM, *Ein Buch für jeden Brunner*, V. Jahrgang, Brünn 1905, s. 102–104.

⁴⁰ Blíže viz L. FASORA, *Správa města Brna*, s. 82.

⁴¹ AMB, fond A 1/24 Archiv města Brna – Zápisy o schůzích zastupitelských sborů (dále A 1/24 Zápisy o schůzích zastupitelských sborů), Protokoly obecního výboru, rok 1880.

druhý z nich mu především vylepšil jeho hmotnou situaci. Svědky na jeho svatbách a kmotry jeho dětí byly také osoby z hlediska mocenského vlivu v Brně téměř bezvýznamné – státní úředníci nebo méně známí advokáti.⁴²

Zatímco většina starostů musela svůj veřejný vliv potvrzovat a podporovat jinými než příbuzenskými konexemi, v případě obou místostarostů, kteří se ve vedení města ve sledované době vystřídali, hrály příbuzenské vazby velkou roli. Postavení J. A. Herltha v rámci mocenské struktury lze označit za mimořádně pevné a příbuzenské vazby jeho rodiny zde patrně hrály klíčovou roli. Jinak lze stěží vysvětlit bezprecedentní suverenitu, se kterou byl Herlth po tři desetiletí volen do funkce vicestarosty, aniž by se jeho jméno podařilo dohledat na seznamech členů předsednictva významných brněnských spolků. Jedinou výjimkou byla jeho role ve vedení brněnských ostrostřelců, tradičního staroměstského spolku se staletou tradicí, jehož význam však ve 2. polovině 19. století zdaleka převýšily jiné spolky.⁴³ Pravomoci vicestarosty však byly mnohem menší než pravomoci starosty a v mnoha ohledech tato funkce měla spíše mediační, reprezentační a čestnou náplň – a snad i proto se Herlth, politicky spíše pasivní a v posledních deseti letech i vysokým věkem handicapovaná osobnost, pro tuto funkci jevil velmi vhodným. Zajímavé je v této skutečnosti také zjištění, že Herlth byl po řadu let ostatními členy zastupitelstva k přijetí funkce vysloveně přemlouván a že se jej někteří jeho příznivci pokoušeli v kritických okamžicích bojových voleb starostů postavit i do vedení města. Tato role ovšem zřetelně neodpovídala jeho naturelu a asi ani schopnostem a pokud již i kandidaturu přijal, volba vždy končila fiaskem.⁴⁴

V mnoha ohledech pravým opakem Herltha byl vicestarosta Rudolf Rohrer. Kontroverzní tiskařský podnikatel a majitel novin stanul na postu formálně druhé osoby ve městě v roce 1890. Favorizován vynikajícími příbuzenskými vazbami a především členstvím ve snad všech významných brněnských spolcích se stal zkrátka nemocnějším mužem ve městě a starosta Wieser se ve vztahu k svému prvnímu zástupci (a příbuznému současně) ocitl ve všech směrech v patrné defenzívě. Tzv. advokátská klika byla opozičním tiskem nikoliv náhodou označována za klíčový zdroj Rohrerova vlivu. Bez dovedné práce s veřejným míněním, prováděné na stránkách Rohrerových novin *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, a hyperaktivního působení vicestarosty v čele brněnské odnože turnerského hnutí a s ním

⁴² První manželka Ida byla dcerou redaktora a později úředníka místodržitelství, srov. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16894, Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Brně, matrika oddaných, sv. IX., s. 272, druhá manželka Justina byla dcerou bohatého řemeslník a majitele nemovitostí. Srov. Tamtéž, s. 272; MZA, fond E 67 Sběrka matrik, inv.č. 16978, Římskokatolický farní úřad u sv. Janů v Brně, matrika narozených, sv. III., s. 73 a Hermann HELLER, *Mährens Männer der Gegenwart*. II. Teil. Brünn 1888, s. 157.

⁴³ Srov. Christian d'ELVERT, *Zur Geschichte der Schuetzenvereine und Buergercorps in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien, Brünn 1892*, zejména s. 7.

⁴⁴ Srov. AMB, fond A 1/24 Zápisy o schůzích zastupitelských sborů, Protokoly ze zasedání obecního zastupitelstva 1839–1892.

propojených hasičů, Německého spolku, Živnostenského spolku, Školského spolku atd. by ovšem taková koncentrace veřejného vlivu, jaká byla s Rohrerem spojována, nebyla myslitelná.

Závěr

Databanku vzniklou matričním výzkumem, na kterém byla tato studie především postavena, bude stěží kdy možno plně kompletovat. V úvodu článku nastíněné teze se v Brně podařilo potvrdit z větší části. Potvrdil se obrovský význam příbuzenských vazeb pro konstituci měšťanské komunální elity. Zajisté větší význam měly tyto vazby pro ekonomicky nejaktivnější složky měšťanské společnosti, zejména pro velkopodnikatele, pro které představovaly jednu z možností zajištění investic, fúzí apod. Ovšem i řemeslnictvo, byť zde výzkum postihl pouze zlomek vazeb vzniklých uvnitř této početné sociální skupiny, využívalo sňatků pro vytvoření a udržení specifické mocenské rovnováhy. Sňatky zde vylepšovaly postavení v rámci profesního společenstva a současně přinášely ekonomický efekt. Tuto strategii je však možno v podmínkách 2. poloviny 19. století třeba vnímat jako defenzivní a do značné míry přežilou. Naopak strategie nejúspěšnějších řemeslníků, avansujících do prostředí moderního továrního podnikání, v tomto smyslu ukazovala na postupný úpadek významné části řemeslnického stavu ve vyspělém ekonomickém prostředí zemské metropole a také na nevelký význam řemeslnických společenstev v brněnské komunální politice. U vzdělaných příslušníků komunální elity výzkum potvrdil zřetelnou tendenci zajišťovat své postavení sňatkem v rámci své sociální skupiny. Šance na úspěšnou kariéru byla u příslušníků této skupiny zvyšována především sňatkem s dcerami již etablovaných příslušníků profese.

Příslušníci brněnské komunální elity se profilovali jako nábožensky tolerantní. Konfesní orientace jednotlivce či rodiny poměrně rychle ztratila význam pro určení postavení v rámci měšťanské společnosti, zejména pokud jde o příslušníky křesťanských konfesí. Židovská komunita stála ve struktuře již zřetelněji stranou a jen výjimečně se objevily osobnosti překračující konfesní hranici i v tomto směru.

I pro kariéru v rámci brněnské komunální politiky měly příbuzenské vazby značný význam. Zastupitelé s nejstabilnějším postavením v obecním výboru nebo městské radě zpravidla zajišťovali svoji pozici právě sňatkem a dalšími příbuzenskými vazbami. Výzkum prokázal, že příbuzenské vazby do jisté míry suplovaly činnost v rámci spolků a naopak. Časté opoziční útoky na vedení města, obviňující nejmocnější postavy obecního výboru z nepotismu, měly z velké části reálný základ. Několik osob či spíše rodin s centrálním postavením v rámci struktury sociálních vztahů, nadaných navíc velkým ekonomickým vlivem, bylo skutečně s to zásadně ovlivňovat dění ve městě a to dokonce i při neúčasti v obecním výboru. Zmíněné mechanismy moci dokázali uplatnit zejména velkopodnikatelské rodiny, jejichž členové se nejpозději v prvních letech 20. století z přímé činnosti ve vedení města vyvázali a stáhli, přesto zjevně dále dispo-

novali značným vlivem. Srovnání údajů získaných matričním výzkumem s daty o politické kariéře nejúspěšnějších osobností umožňuje pro Brno formulovat tezi o genezi procesu oligarchizace – pro mocenskou strukturu komunální elity klíčové vztahy se profilyvaly již v 50. a 60. letech, kdy se navzájem „strategickými sňatky“ pevně propojily dosud do jisté míry izolované kliky, profilované hlavně konfesí či souběhem ekonomických zájmů. Osobnosti disponující ve městě dlouhodobým vlivem a pevným postavením vstoupily do politiky nejpozději na přelomu 70. a 80. let, tedy cca 15–20 let po uzavření posledních „strategických sňatků“.

*Lukáš Fasora***Familienbindungen als Integrierungsfaktor im Prozeß
der Konstituierung von Bürgereliten. Beispiel von Brünn
1851–1914.****RESÜMEE**

Die Studie stützt sich vor allem auf die Matrikforschung; die auf diese Weise entstandene Datenbank wird jedoch kaum einmal ganz komplett sein. Die Forschung bestätigte die riesige Bedeutung von Verwandtschaftsbindungen für die Konstituierung der bürgerlichen Kommunalelite. Am wichtigsten waren diese Bindungen freilich für die ökonomisch aktivsten Komponenten der bürgerlichen Gesellschaft, besonders für die Großunternehmer, für welche sie eine der Möglichkeiten der Sicherung von Investitionen, Fusionen usw. darstellten. Aber auch die Handwerker, obwohl die Untersuchung nur ein Fragment der innerhalb dieser Gesellschaftsgruppe entstandenen Bindungen betraf, nutzten die Heirat zur Herausbildung und Erhaltung eines spezifischen Machtgleichgewichts. Mittels der Heirat wurde die Stellung im Rahmen der Berufsgemeinschaft gebessert und gleichzeitig hatten solche Heiraten auch ökonomisches Effekt. Diese Strategie ist jedoch in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts als defensiv und im beträchtlichen Maße überlebt zu betrachten. Dagegen die Strategie der erfolgreichsten Handwerker, die in das Milieu der modernen Fabrikproduktion durchdrangen, zeugte in diesen Sinne von dem allmählichen Untergang eines bedeutenden Teils des Handwerkerstands im fortgeschrittenen ökonomischen Milieu der Landeshauptstadt, sowie von der kleinen Bedeutung der Handwerkergemeinschaften in der Brünner Kommunalpolitik. Bei ausgebildeten Angehörigen der Kommunalelite bestätigte die Forschung eine deutliche Tendenz, ihre Stellung durch Heiraten im Rahmen ihrer Sozialgruppe zu sichern. Die Chance auf eine erfolgreiche Karriere wurde bei den Angehörigen dieser Gruppe vor allem durch Heiraten mit Töchtern der schon etablierten Fachleute erhöht. Die Angehörigen der Brünner Kommunalelite waren religiös tolerant. Die Konfessionsorientierung von Einzelpersonen oder ganzen Familien verlor schnell an Bedeutung für ihre Stellung im Rahmen der Bürgergesellschaft, besonders im Fall der Angehörigen christlicher Konfessionen. Die Judenkomunität stand in der Gesellschaftsstruktur schon deutlicher beiseite und Persönlichkeiten, die die Konfessionsgrenze zu überschreiten wußten, kamen nur ausnahmsweise vor.

Auch für die Karriere waren Verwandtschaftsbeziehungen im Rahmen der Brünner Kommunalpolitik von beträchtlicher Bedeutung. Stadtvertreter mit der stabilsten Stellung im Gemeinde- oder Stadtrat sicherten in der Regel ihre Position gerade durch Heiraten und weitere Verwandtschaftsbindungen. Die Forschung ergab,

daß Verwandtschaftsbindungen im gewissen Maße die Vereinsaktivitäten ersetzen und umgekehrt. Häufige Oppositionsattaken auf die Stadtvertreter, die die einflußreichsten Männer des Nepotismus anschuldigten, waren größtenteils begründet. Ein Paar Personen oder eher Familien mit der Zentralstellung in der Struktur der Gesellschaftsbeziehungen, die darüber hinaus ökonomisch stark waren, waren tatsächlich imstande, das Geschehen in der Stadt grundsätzlich zu beeinflussen, und dies sogar ohne in dem Gemeinderat zu sitzen. Die erwähnten Mechanismen der Macht wußten besonders Großunternehmerfamilien zur Geltung zu bringen, deren Mitglieder sich spätestens in den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts aus der Teilnahme an der Stadtverwaltung zurückzogen, aber offensichtlich weiter einen beträchtlichen Einfluß ausübten. Der Vergleich der bei der Matrikforschung gewonnenen Angaben mit Daten über die politische Karriere der erfolgreichsten Persönlichkeiten erlaubt es, für Brünn die These über die Genese des Prozesses der Oligarchisation zu formulieren – in der Machtstruktur der Kommunalelite formierten sich die Schlüsselbindungen bereits in den 50er und 60er Jahren, wo durch „strategische Heiraten“ die bisher isolierten Klüngel fest verknüpft wurden, die vor allem durch die Konfession oder gemeinsame ökonomische Interessen bestimmt waren. Die über einen langfristigen Einfluß und feste Position verfügenden Persönlichkeiten betreten die Politik spätestens an der Wende der 70er und 80er Jahre, also ca 15–20 Jahre nach den letzten „strategischen Eheschließungen“.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA:

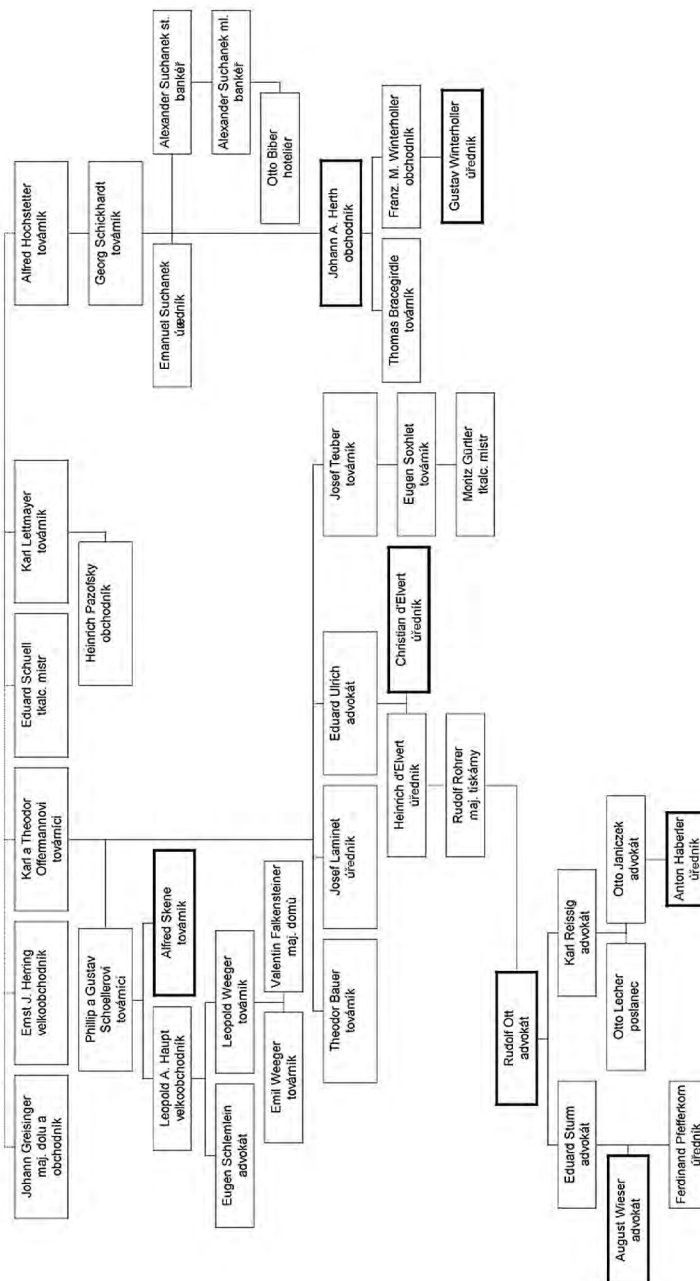

Schéma nejdůležitějších osobních vazeb příslušníků brněnské komunální elity v letech 1851–1914. Ve zvýrazněných polích uvedeny osoby starostů.

Jan Obrovský

POČÁTKY BOLŠEVIZACE A JEJÍ PROJEVY V BRNĚNSKÉ KSČ. VNITROSTRANICKÝ ROZKOL VE SVĚTLE ZPRÁVY POLICEJNÍHO ŘEDITELE O ČINNOSTI BRNĚNSKÉ KSČ V ROCE 1925.

Na následujících řádcích nastíním vývoj v brněnské KSČ v prvním pololetí roku 1925, kdy se tato strana začala ještě více profilovat vůči svému úhlavnímu konkurentovi v boji o levicově smýšlející obyvatelstvo – sociálně demokratické straně. Koncem roku 1924 se začal rozbíhat proces bolševizace, posvěcený V. kongresem Komunistické internacionály. KSČ začala bolševizaci poměrně brzy prosazovat a dostala se tím do střetu s některými komunistickými organizacemi v republice. Kromě Kladna se stalo centrem odporu proti ústřednímu vedení strany také Brno, kde se komunisté výraznou většinou postavili za vyloučení poslance Josefa Bubníka, který s bolševizací a jejím prosazováním ostře nesouhlasil.¹ V Brně byla silná pravicová frakce, kterou můžeme považovat za více se ztotožňující s tradičními sociálně demokratickými ideály.² Cílem ústředního výboru bylo bezvýhradně si podřídit všechny stranické organizace. Boj s brněnským vedením se vlekl po několik měsíců roku 1925 a dozvuky sváru se objevovaly ještě i na sklonku podzimu téhož roku.³

Předmětem tohoto příspěvku bude tedy stručný přehled událostí v brněnské (městské i krajské organizaci) KSČ ve vztahu k ústřednímu vedení a jeho snaze prosadit bolševizaci.

Zpráva policejního ředitele

Druhého března roku 1926 byl brněnský policejní ředitel požádán Prezidiem zemské správy politické o brzké dodání zprávy o vývoji komunistického hnutí na Brněnsku v uplynulém roce. Tuto zprávu podával tento nejvyšší zemský policejní

---

¹ Více o událostech kolem vyloučení poslance Bubníka viz Josef DOČEKAL, *Brněnské memorandum*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 87, 1968, s. 25–43, J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté na Brněnsku*, in: ČMM 88, 1969, s. 258–266, Jan OBROVSKÝ, *Brněnská KSČ ve volebním roce 1925*, in: Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 445–449.

² 9. ledna přinesla Rovnost článek, který je souhrnem statistik Komunistické internacionály o KSČ. Posuzována byla různá hlediska. Například procentuální zastoupení obyvatelstva ve straně, národnostní či sociální složení členstva. Jedna ze statistik se také zaměřila na předchozí politickou příslušnost členů komunistické strany. Výsledkem bylo zjištění, že 73% komunistů bylo dříve sociálními demokraty, což jak podle Kominterny, tak podle vedení strany brzdilo její revolučnost. Viz *Moskevská „Pravda“ o naší straně*, Rovnost 41, 9.1.1925, s. 5 (Pravdou je zde míněn sovětský deník a nejde o ironizování pravdy jako tvrzení).

³ Takovými dozvuky bylo například sestavování kandidátek pro parlamentní volby konané 15. listopadu 1925.

orgán každoročně dle výnosu z 28. května 1923.⁴ Hodnocení policejního ředitele bylo dosti objektivním, což se může do jisté míry jevit jako překvapující. Pokud se však setkáváme s policejními hlášeními ze dvacátých let dvacátého století, která se zabývají Komunistickou stranou Československa, všimneme si po nedlouhé době, že objektivita je v těchto hlášeních běžná.

Hodnocení KSČ policejním ředitelem za rok 1925 začínalo krátkým popisem stavu z konce roku 1924. Situaci brněnských komunistů však líčil poněkud dramatičtěji, než ve skutečnosti byla.⁵ Je pravdou, že léta 1921–1923 byla pro komunisty úspěšnějšími a z momentálního pohledu byla léta 1924–1925 jistě určitou krizí. Proto se mohlo brněnskému policejnímu řediteli zdát překvapivým vítězství levice v brněnské KSČ. Obzvláště poté, co pravicová frakce brněnských komunistů (tehdy ještě neodštěpená) ovládala hlavní komunistický tisk na Brněnsku – Rovnost.⁶ Také se zprvu zdálo, že pravice (a později také Neodvislí komunisté) má poměrně značnou podporu komunistického voličstva. Levice se však mohla opírat o pražské ústředí,⁷ což byl jeden z důvodů, proč nakonec nad pravicovými reformátory zvítězila.

Vrátíme se však ke zprávě brněnského policejního ředitele. Po stručném uvedení do problematiky brněnských (a jihomoravských komunistů) následuje poměrně obsáhlá kapitola „Chronologický přehled“.⁸ Celý rok 1925 je zde popsán jednak na úrovni krajských záležitostí strany a také v souvislosti s oficiální politikou vedení KSČ. Tyto poznámky brněnského policejního ředitelství jsou obzvláště zajímavé, neboť na několika příkladech dokládají mnohé vnitrostranické „disharmonie“ KSČ.

Popis činnosti brněnských komunistů a vcelku detailní rozbor vnitrostranických událostí se věnuje především postupnému rozkolu v komunistické straně, který začal poměrně nenápadně koncem roku 1924 a postupně sílil, až vyústil v nesmiřitelné soupeření levice s pravicovou frakcí strany. Vyvrcholením pak byl vznik nové levicové strany – Nezávislé komunistické strany.⁹

⁴ Jednalo se o výnos Předsednictva zemské správy politické z 28. 5. 1923, čís. 7917/pres.; Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), Policejní ředitelství, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, čís. 565-2/pres., fol. 2.

⁵ Slovy policejního ředitele si komunisté stáli takto: „Rok 1924 skončil pro stranu komunistickou smutně. Úpadek komunistické strany na Brněnsku patrný byl jak s nezdarem veřejných akcí stranou pořádaných, tak i ze stálého ubývání členstva a abonentů stranických časopisů. Tento žalostný stav komunistického hnutí způsoben byl vnitřními rozpory o základní taktiku ve straně, jež přeneseny byly do roku 1925, v němž došli konečně svého rozřešení a sice neočekávaným vítězstvím levice. Vítězství této frakce vedlo nutně k roztržce ve straně a k založení nové strany neodvislých komunistů. Její život však nedočkál se ani konce roku 1925.“; MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, čís. 565-2/pres., fol. 3.

⁶ Pravice držela Rovnost mezi 21. únorem a 26. dubnem 1925. V té době byl redaktorem Jaroslav Rouček, bývalý katolický kněz, který byl mezi brněnským dělnictvem velmi oblíben.

⁷ Razantní vstoupení do rozmlísky mezi brněnskými komunisty ze strany pražského ústředí bylo přijímáno s velkou nelibostí. Pravice považovala dění v Brně za demokratický vnitrostranický proces a zásah vedení byl proto chápán jako ryze mocenský a totalitářský. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 4.

⁸ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 5–23.

⁹ Název strany se objevoval i v jiných tvarech – například *Strana neodvislých komunistů*, *Neodvislá strana komu-*

O vzniku Nezávislé komunistické strany se dále rozepisovat nebudu a soustředím se více na vlastní události kolem brněnské KSČ.¹⁰ Zaměřím se především na události z jara roku 1925, kdy brněnská pravice v KSČ postupně podlehl intenzivnímu nátlaku pražského vedení. Důsledků bylo několik – část opozice přijala podmínky požadované ústředním výborem strany a plně se podřídila stranické linii, část vedení brněnského kraje se vzdala svých funkcí nebo ze strany úplně vystoupila a posílila řady neodvislých komunistů.

Přiostrůvání sporu mezi pravíci a levíci na konci zimy 1925

Během února se pŕtky mezi brněnským vedením strany a ústředím vlekly stále bez výsledku a řadové členstvo začínalo být těmito vnitrostranickými tahanicemi značně unavováno. Pražské vedení se rozhodlo situaci řešit v podstatě neřešením ničeho. Problematika rozkolu byla takřkajíc opuštěna s nadějí, že se vše časem vyřeší odvedením pozornosti jiným směrem. Tím mělo být jednak zahájení intenzivní diskuse o přebudování strany na základě závodních buněk a pak také odstraněním některých nepopulárních nařizení, které si pražské ústředí vymínilo.

Takovýmto krokem bylo například zrušení diskusí zabývajících se leninismem¹¹ a trockismem,¹² které byly nařizovány od ledna 1925.¹³ Sekretariát strany připravil již rezoluce, kterými se měla KSČ připojit k výsledkům usnesení V. kongresu Komunistické internacionály, které odsuzovalo Lva Trockého a jeho přívržence jako oportunistické úchylnkáře.¹⁴

nistická, či si jen prostě sami „odpadlíci“ říkali *Neodvislí komunisté*. Strana pod vedením J. Bubníka a F. Warmbrunna vzniká 5. 3. 1925. Viz Kolektiv autorů, *Dějiny KSČ v datech*, Praha 1984, s. 198.

¹⁰ O vzniku Nezávislé komunistické strany viz J. OBROVSKÝ, *Brněnská KSČ*, s. 445–449.

¹¹ Na 18. ledna byla svolána do Dělnického domu „velká Leninova tryzna“, kde měla mimo jiné zaznít přednáška o leninismu. Tryzny se zúčastnilo přibližně 300 osob a hlavním referentem byl dr. Bohuslav Ečer. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 5. Byla to jedna z akcí KSČ v průběhu „Leninova týdne“ který probíhal mezi 16. – 23. lednem 1925. Viz *Rovnost* 41, č. 13, 13.1.1925, s. 2. Během Leninova týdne *Rovnost* horlivě nabádala čtenáře k čilé agitaci, budování strany, podpoře jednoty (rudých) odborů a podobně.

¹² Stručná charakteristika trockismu je přibližně následující. Schéma ideologie je klasické: proletáři svrhnou kapitalismus a nastolí socialismus. Od ostatních komunistů se trockisté liší mimo jiné tím, že považují za nezbytné prosadit revoluci v mezinárodním měřítku, aby nedošlo k obklíčení osamocené země zeměmi kapitalistickými. Jako ochranu proti zvrhnutí se diktatury proletariátu v byrokratickou diktaturu stalinského typu vidí trockisté například zvrtnutí stranických kádrů, dělnické platy funkcionářů, odvolatelnost poslanců a dělnickou kontrolu. Poté může socialismus přejít v beztrždní komunistickou společnost. Viz Pavel PEČÍNKA, *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, Brno 1999, s. 15 a 19. Pro Trockého myšlenky viz například Lev Davidovič TROCKIJ, *Zrazená revoluce: co je SSSR a kam spěje*, Brno 1995.

¹³ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 6. Jako příklad uvedu schůzi konanou 11. ledna 1925 v sále Akademie Dělnického domu. *Rovnost* 41, č. 7, 7.1.1925, s. 5. Další schůze na níž zazněl referát o trockismu se konala opět v témž sále Akademie 13. ledna. Viz *Rovnost* 41, č. 13, 13.1.1925, s. 1.

¹⁴ V Československu se propagátoři trockismu sdružovali například kolem *Věstníku komunistické opozice*, který vycházel od roku 1925. Působili zde Stanislav Hůla, Karel Vaněk a Ladislav Görlich. Ten byl spolu s Arturem Pollakem a Aloisem Neurathem považován za nejvýznamnějšího stoupence trockismu v KSČ. P. PEČÍNKA, *Pod rudou vlajkou*, s. 21.

Plenární schůze o trockismu byly velmi slabě navštěvovány a nezískaly si v Brně nijakou oblibu jak mezi řadovými členy, tak mezi brněnskými stranickými funkcionáři. Ti si proto velmi oddechli, když po nich organizování těchto schůzí přestalo být vyžadováno. Palčivějším problémem byl vnitřní stav strany, nedostatek finančních prostředků a úpadek stranického tisku.¹⁵

Rozhodující nástup pražského vedení a potlačení brněnských opozičníků

Načas pozastavený spor mezi levicí a pravicí opět propukl po návratu delegátů brněnského kraje, kteří se účastnili širšího zasedání exekutivy kominterny v Moskvě.¹⁶ Brněnskými delegáty byli krajský důvěrník Václav Chabera, člen výkonného výboru František Hudec a Bohumil Tondl z Prahy. V Moskvě byla schválena rezoluce, která ostře odmítala postoj vedení brněnského kraje. Delegáti Chabera a Hudec se však ihned po návratu do Brna ohradili proti nařčením, že podepsali moskevskou rezoluci. Zároveň však upozornili, že jediným, kdo ji podepsal byl třetí delegát Bohumil Tondl. Ten tak prý učinil proto, že mu byla slíbena významná stranická funkce. Na nátlak výkonného výboru pak svůj podpis veřejně v Rovnosti odvolal, aby byla zachována jednotnost brněnského kraje. Poté se již vedení XVI. kraje připravilo k otevřenému boji s pražským ústředím.¹⁷

Velké vítězství zaznamenala v Brně pravice na plenární schůzi politických důvěrníků, která se konala 27. února 1925 v sále Dělnického domu v Brně. Za účasti asi 230 osob byla tříčtvrtinovou většinou schválena rezoluce vedení XVI. kraje KSČ proti požadavkům ústředního vedení strany.¹⁸ Tím brněnská komunistická levice, vedená zejména Vladislavem Burianem a podporovaná hlavně komunistickou mládeží, ztratila poslední pozice a aby se situace zcela nevymkla „karlínskému vedení“ z rukou, bylo nutno zasáhnout a získat zpět krajské vedení i redakci Rovnosti.

Že je situace dosti vážnou se ukazovalo v měsíci březnu také žalostně slabými účastmi na komunistických schůzích či přednáškách. Oslavy výročí pařížské komuny přilákaly 19. března do Dělnického domu v Husovicích asi 150 lidí, o den později do Dělnického domu v Brně pak 250. V oba dva dny hovořil dr. Bohuslav Ečer.¹⁹ Výročí

¹⁵ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 6.

¹⁶ VI. Rozšířené zasedání exekutivy Kominterny probíhalo v Moskvě od 17. února do 15. března. Mimo jiné zde byl za účasti českých delegátů schválen postup pravému křídlu KSČ. Viz *Dějiny KSČ v datech*, s. 207.

¹⁷ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 12.

¹⁸ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 9–10.; Viz též J. OBROVSKÝ, *Brněnská KSČ*, s. 448.

¹⁹ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 11. Počet 250 lidí v sále Dělnického domu se na první pohled nezdá být tak nízkým, ale velmi často býval zaplněn i téměř dvojnásobně, například při předvolební schůzi 10. listopadu 1925 se sešlo dle policejních odhadů kolem 400 osob. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, Volby do národního shromáždění 1925 I, kart. 2296B; protokolární číslo 1908-2/pres; 10.11. Jiným extrémem byla schůze konaná v Dělnickém domě 27. listopadu, kdy se zde sešlo pouhých 70 osob. Viz Tamtéž, protokolární číslo 1657-2/pres. 1925; 26.10.

pražské komuny se setkalo s pramalým zájmem také jinde, například 19. března našlo cestu do Dělnického domu v Juliánově asi 35 lidí.²⁰ Celý spor byl dohodou znesvářených stran kompromisně pozastaven, protože začínal postupně přerůstat až do osobních útoků a osočování. Celá záležitost se měla vyřešit až na řádném sjezdu KSČ²¹ a mimo to měla být poslána zvláštní delegace na zasedání širší exekutivy Kominterny.

Pražské vedení strany se nakonec rozhodlo k rychlému vyřešení rozkolu a vyslalo 21. dubna do Brna své nejlepší diplomaty – dr. Šmerala, ústředního tajemníka Zápotockého, poslance Neuratha, předsedu strany Hakena a člena ústředního výkonného výboru Hrušku. Tato pražská delegace přijela do Brna s cílem vynutit naprosté podrobení se brněnského vedení usnesení V. sjezdu Kominterny a II. říšského sjezdu KSČ.²²

Jednání 21. dubna trvalo do pozdních nočních hodin a Bohumíru Šmeralovi se podařilo rozviklat jednotu brněnského vedení. Tato nejednotnost byla již patrná o pár dní později – 23. dubna – kdy byla navečer svolána schůze krajského výboru do sídla sekretariátu na Cejlu. Objevila se snaha ústupky vyjít vstříc pražskému vedení a celý spor co nejdříve ukončit.²³

Na následující den byla do Prahy svolána schůze rozšířeného výboru KSČ. Z Brna byl na ni vyslán tajemník Chabera. Ten byl už výrazně zpracován svým pobytem v Moskvě a návštěvou pražských diplomatů v Brně. Všimá si toho zpráva policejního ředitele a také to bylo Chaberovi často vyčítáno pravicovým křídlem, zejména v brněnské KSČ. Vítanou kompromitující situací to potom bylo pro ostatní levicové strany – hlavně pro sociální demokraty a nově vzniklé neodvislé komunisty.²⁴

Tento vývoj znamenal úplný rozklad brněnské opozice uvnitř komunistické strany. Po návratu z Prahy svolal na 27. dubna do Dělnického domu Václav Chabera schůzi výkonného výboru, které se zúčastnili rovněž předseda strany Haken a ústřední tajemník Zápotocký. Výsledkem jednání bylo, že výkonný výbor přijal všechny požadavky pražského ústředí. Vše však neproběhlo tak hladce, jak by se na první pohled zdálo. V důsledku tohoto nátlakového postupu vedení strany se někteří vedoucí funkcionáři strany vzdali svých funkcí a učinili tak i někteří členové městského zastupitelstva. Mimo poslance Roučka odstoupil Václav Kovanda a advokáti dr. Ečer a dr. Stern.²⁵

²⁰ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 11.

²¹ III. sjezd KSČ byl však svolán až na 26. – 28. září 1925, takže vnitrostranické rozpory musely být řešeny dříve. Potřebné síly nabyly levice na zmíněném zasedání rozšířené exekutivy Kominterny.

²² Termín říšský sjezd byl jakýmsi reliktem z dob mocnářství, jednalo se o celostátní sjezd strany.

²³ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 13.

²⁴ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 13. Toho, že byl Chabera silně ovlivněn moskevským pobytem bylo terčem posměchu pro neodvislé komunisty ještě dlouhé měsíce. Viz *Úroda kandidátů v moskevské sekci v Brně*, Hlas pravdy 1, č. 83, 29.8.1925, s. 2.

²⁵ MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 14.

Vítězství levice na konci dubna 1926

Po odchodu Jaroslava Roučka z Rovnosti²⁶ před koncem dubna 1925 se stal staronovým šéfredaktorem listu Edmund Burian, který byl stoupencem levicového proudu. Faktickým šéfredaktorem a „ideologem“ Rovnosti však byl Ivan Olbracht, který sem byl dosazen z pražského ústředí, aby pomohl zvrátit poměr sil na Brněnsku ve prospěch levice.²⁷ Rozkol v řadách komunistů skončil nejen vítězstvím levice uvnitř KSČ, ale také porážkou neodvislých komunistů. Ti se během své krátké existence stačili několikrát zdiskreditovat a jepičí život strany ukončil totální debakl v parlamentních volbách 15. listopadu 1925. Neodvislá komunistická strana v celé republice získala jen pár tisíc hlasů. KSČ se naopak stala nejsilnější levicovou stranou a velká část opoziční pravicové frakce ve straně nakonec zůstala. Navrátili se i někteří členové neodvislé komunistické strany.

Brněnský policejní ředitel se také zmiňuje o snižování stavu členstva KSČ,²⁸ avšak jednalo se zatím jen o počátek procesu, který započal rokem 1924, kdy měla strana největší členskou základnu, tj. asi 139 000 členů. Poté nastal pozvolný, ale postupně se zrychlující propad až k asi 25 000 členů v roce 1930.²⁹ Tím byl výrazně znehodnocován volební úspěch komunistů z parlamentních voleb roku 1925. Hlavním cílem vedení, do kterého se také prosadil Klement Gottwald, bylo úzké a „poslušné“ revoluční jádro, spíše než masová strana se silnou podporou různých sociálních skupin obyvatelstva.³⁰ Brněnští komunisté se mohli s bolševizací v praxi seznámit mezi prvními. Jedni ji ostře odmítali, druzí nadšeně vítali. I zde se projevil rozpor mezi oněmi Kominternou zmiňovanými 73 % bývalých sociálních demokratů a nastupující, zatím ještě početně slabší, generací mladých komunistů, ve kterých mělo vedení strany nejsilnější oporu.

²⁶ Důvody svého odchodu formuloval Rouček článkem *Odcházím*. *Rovnost* 41, 26.4.1925. s. 4. Za dva dny přešel k „neodvislým“, viz *Denní zprávy*. *Rovnost* 41, č. 117, 29. 4. 1925. s. 3.; Odchodu redaktora Roučka z KSČ si také všiml policejní ředitel a ve své zprávě píše o jeho vystoupení po schůzi krajského sekretariátu 23. dubna 1925, kde se podařilo Bohumíru Šmeralovi rozviklat jednotu brněnského vedení. Jaroslav Rouček byl odvolán a nahrazen staronovým redaktorem Edmundem Burianem. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 13.

²⁷ Jako potvrzení toho, že se ústřednímu výboru KSČ podařilo situaci v Brně dostat plně pod kontrolu, můžeme vnímat fakt, že někdy v půli června 1925 byl z Rovnosti odvolán Ivan Olbracht zpět do Prahy a na jeho místo přišel bývalý zodpovědný redaktor Jan Doležal. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 16. Další politická činnost Jana Doležala byla poměrně zajímavá. V Rovnosti i v KSČ zůstal již jen rok. V létě 1926 přestoupil do Národní obce fašistické.

²⁸ O početních stavech členstva KSČ v XVI. komunistickém kraji existují poměrně přesné údaje, které vycházely ze statistiky zaplacených členských příspěvků. Ke dni 12. červnu 1925 měl Brněnský kraj 3 439 členů a byl to proti dřívější době stav značně nízký. Před roztržkou ve straně totiž KSČ evidovala v Brněnském kraji 7 464 řádných členů. Na stabilizaci a částečné zlepšení vnitrostranických poměrů ukazuje navýšení členstva do konce srpna 1925 na 5 937. Viz MZA, fond B 26 Komunisté 1926, kart. 2218B, sl. 565/26, fol. 18–19.

²⁹ Viz Jacques RUPNIK, *Dějiny komunistické strany Československa (Od počátků do převzetí moci)*, Praha 2002, s. 85.

³⁰ Jednalo se o proces takzvané bolševizace. Ta byla vyhlášena na V. kongresu Komunistické internacionály probíhající v Moskvě v červnu a červenci 1924. KSČ usnesení Kominterny přijala na II. sjezdu strany v Praze-Holešovicích na přelomu října a listopadu 1924. *Dějiny KSČ v datech*, s. 191, 194–195. Viz též Ladislav CABADA, *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*, Praha 2000, s. 93–96.

*Jan Obrovský***Die Anfänge der Bolschewisierung und ihre Widerspiegelung in der Brünner Kommunistischen Partei. Die innerparteiliche Spaltung im Licht des Berichts des Polizeipräsidenten über die Tätigkeit der Brünner KP im Jahre 1925.****RESÜMEE**

Im Jahre 1925 machte die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei eine relativ ernsthafte Krise durch. Es kamen die ersten Auswirkungen der Bolschewisierung zum Ausdruck, die durch die Kommunistische Internationale verlangt und am Ende des Jahres 1924 durch die Führung der KPTsch in die Praxis versetzt worden war. Ihr Ziel sollte die Umgestaltung der KPTsch in eine revolutionäre Partei mit einem festen und dem Vorstand unbedingt gehorsamen Mitgliederkern sein. Diese Anforderung fand jedoch nicht bei allen Kommunisten eine begeisterte Aufnahme. Eines der Widerstandszentren gegen die antretende Bolschewisierung war Brünn. Eine starke Position hatte hier die Rechtsfraktion, die eher von den Traditionen der Sozialdemokratie herausging und mit den durch das Moskauer Zentrum der Kominterne vorgeschriebenen bolschewistischen Praktiken kaum übereinstimmen konnte. Die Brünner kommunistischen Organisationen ergriffen Ende Februar 1925 die Partei des Abgeordneten Josef Bubník, der aus der Partei wegen einer sehr harten Kritik der Zentralführung der Partei ausgeschlossen worden war. Die Rechte hatte in Brünn eine so starke Position, daß sie mehrere Monate lang das bedeutsame Organ der KPTsch – das Brünner Tagesblatt *Rovnost* - ganz unter Kontrolle hatte. Dadurch war der Einfluß der Zentraleitung der Partei in der Brünner Gegend total lahmgelegt. Um die verlorenen Positionen wieder zu erobern, begann der Parteivorstand die Situation unverzüglich zu lösen. Die Spitzenvertreter der Partei kamen mehrmals nach Brünn, um die Situation möglichst schnell zu stabilisieren. Neben einer offensichtlichen Bestechung einiger Mitglieder der Brünner Parteileitung durch das Angebot von Parteifunktionen trug wohl der beste kommunistische Diplomat Bohumír Šmeral am meisten dazu bei, die Situation unter die Kontrolle der Linke zu bringen. Ende April 1925 beherrschte die Linke wieder die Zeitung *Rovnost* und setzte dort den alt-neuen verantwortlichen Redakteur Edmund Burian ein, der von dem Ideologen Ivan Olbracht direkt beeinflußt wurde, der aus Prag nach Brünn geschickt worden war. Burian leitete die Redaktion bis Mitte Juni, wo die Parteileitung wohl den Brünner Zwiespalt als überwunden sah.

Diese Ereignisse waren die Vorzeichen der künftigen Entwicklung der Partei. Der Prozeß der Bolschewisierung begann und die Brünner Kommunisten konnten sich damit gleich am Anfang bekannt machen. Der Prager Parteivorstand unterdrückte die innerparteiliche Demokratie ganz im Übereinklang mit den Anforderungen der

Kominterne. Obwohl viele Angehörigen der rechten Fraktion in der KPTsch noch blieben, wurden sie in den folgenden Jahren meistens wegen verschiedener Verstöße gegen die Parteidisziplin ausgeschlossen.

Martina Straková

TUSCULUM, VLÍDNÝ DOMOV PRO KAŽDÉHO. HISTORIE NÁBYTKOVÉ FIRMY.

Mezi významné moravské podniky zabývající se výrobou nábytku patřila v době mezi světovými válkami firma Tusculum, spol. s r. o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově.

Nábytkářství v Brně v první polovině 20. století

Brno bylo v první polovině 20. století město s rozvinutou strukturou průmyslových podniků. Vedle všeobecně známého průmyslu textilního se na počátku 20. století v Brně prosazovaly i firmy na výrobu nábytku. Růst nábytkářství podporoval příznivý ekonomický vývoj a také velké diskuse o podobě moderního interiéru.¹ Rozvoj před válkou i v meziválečném období byl velice výrazný a Brno patří z tohoto hlediska k městům s nejprogresivnějším vývojem v oblasti nábytkové výroby nejen ve střední Evropě. Fenomémem byla firma *Spojené uměleckoprůmyslové závody, a. s. Brno* založená v roce 1921 sloučením předválečných *Uměleckoprůmyslových dílen* Jana Vaňka v Třebíči s firmou *Karel Slavíček, umělecké nábytkové a stavební stolařství, spol. s r. o. v Brně*.² Jan Vaněk již před první světovou válkou ve svých dílnách v Třebíči prosazoval nejmodernější výtvarné i technologické přístupy ve výrobě, plédoval pro sériovou výrobu a zároveň požadoval vysokou kvalitu práce. Stejně cíle se snažil dosáhnout i ve Spojených UP závodech v Brně, kde vznikl v roce 1924 první sestavovací nábytek. Po Vaňkově odchodu navázal na jeho snahy nový ředitel Vladimír Mareček. Pro podnik i pro vývoj nábytkové tvorby na Moravě mělo stěžejní význam angažování Jindřicha Halabaly na post hlavního architekta, který svými návrhy postavil nábytek značky UP do čela evropské produkce.³ Sortiment závodů byl tvořený moderním nábytkem, který se po stránce designu hlásil k Bauhausu, Le Corbusierovi apod. Vysoká úroveň výrobků Spojených UP závodů samozřejmě působila na další firmy v Brně i moravském regionu a to jak z hlediska designu tak i kvalitativní úrovně výroby.

---

¹ Martina STRAKOVÁ, *Nábytková tvorba*, in: Miroslav AMBROZ a kol., *Vídeňská secese a moderna 1900–1925. Užité umění a fotografie v českých zemích*, Brno 2005, s. 162–173.

² M. STRAKOVÁ, *Historie závodů vyrábějících nábytek pod značkou „UP“*, in: *Brno v minulosti a dnes* (dále BMD), XVI, 2002, s. 433–472.

³ Jindřich CHATRŇÝ a kol., *Jindřich Halabala a Spojené uměleckoprůmyslové závody v Brně*, Brno 2003.

Velký význam měly *Uměleckořemeslné dílny (Bürgerliche Handwerkskunst)* architekta Bohumíra Čermáka založené (1910–1933).⁴ Dílny se soustředily na odlišnou klientelu. Na rozdíl od Spojených UP závodů byla jejich činnost orientovaná na finančně náročnější individuální zakázky dekorativního charakteru, i když představitel dílen architekt Bohumír Čermák, podobně jako Jan Vaněk, hlásal obrat k modernímu nábytku oproštěnému od zbytečné zdobnosti. Další firmy, které vyráběly svůj nábytek v Brně, oscilovaly v produkci mezi oběma uvedenými póly. Řada firem byla založena již před první světovou válkou a i po jejím skončení dodávaly na trh nábytek formálně navazující na předválečný vývoj. Mezi jejich zakázkami se objevovaly dekorativní individuálně řešené garnitury. Vedle toho se postupně stále častěji objevovaly realizace inklinující spíše k funkcionalistickému pojetí nábytkové tvorby. Patří k nim firmy *Alois František Vaňura, továrna na nábytek a dřevěné zboží; Bohumil Božánek, ateliery a továrna pro vnitřní zařízení; Dubor, výrobní družstvo stolařů a čalouníků v Brně* a další. Za typického zástupce této skupiny můžeme považovat také továrnu na výrobu a prodej nábytku *Tusculum*.

Založení firmy Tusculum

V silném konkurenčním prostředí Brna nevzniklo na počátku 20. století mnoho firem na zelené louce. Většinou v jejich historii fungovalo několik drobnějších výrobců, kteří fúzovali, nebo do jejich podniků vstupoval cizí kapitál. Spojením Karla Piláta a Leopolda Šmídka vznikla v roce 1908 nábytková firma *Pilát & Šmídek* se sídlem v Brně na Velkém náměstí č. 21 (dnešní náměstí Svobody). Dílny byly vytvořeny z bývalé soukenické továrny v Rousínově u Brna, kterou noví majitelé adaptovali pro potřeby výroby nábytku. Ze svého dřívějšího působiště v Týništi nad Orlicí si přinesli nejen zkušenosti, ale přivedli sebou i několik zručných stolařů. Celkově firma zaměstnávala kolem dvaceti dělníků.⁵ Jejím rozšířením za přispění kapitálu Antonína Houdka vznikla firma *Tusculum, dílny a prodejny úplných zařízení bytových, společnost s omezeným ručením*, která byla dne 16. listopadu 1912 zapsána do Obchodního rejstříku.⁶ Majitelem firmy se stal PhDr. Antonín Houdek, který byl předtím tichým společníkem v nábytkové firmě Novotný v Ústí nad Labem.⁷ Houdek vložil do podniku 50 000 K. Vklady bývalých majitelů Karla Piláta a Leopolda Šmídka činily 30 820 K a 27 179 K.

⁴ M. STRAKOVÁ, *Uměleckořemeslné dílny architekta Bohumíra Čermáka v Brně*, in: BMD, XVII, 2003, s. 217–233.

⁵ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond H 503 Tusculum, spol. s r. o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 1, fasc. 1.

⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/2.

⁷ František ČÁDA – Jan JANÁK – Stanislav HLADKÝ, *Rousínov, dějiny a socialistická přítomnost*, Brno 1982, s. 92.

Sídlo bylo přeneseno do domu na Františkově Kolišti č. 1 (dnešní Koliště), který vlastnil Antonín Houdek. Zde byly kromě kanceláří a kreslírny, čalounická dílna, menší stolařská dílna a především prodejna nábytku.⁸ Kontakt se zákazníky přímo v prostorách vlastních prodejen byl po celou dobu existence pro Tusculum stěžejní. Prodejna byla hned od počátku koncipovaná ve velkém stylu přes dvě podlaží. Nábytek byl aranžovaný v duchu soudobé módy do podoby ideálních pokojíčků. Výrazným způsobem byla rozšířená výroba, z dosavadních dvaceti stoupl počet dělníků ve firmě na sto. Hlavní výrobní prostory a sklady materiálu se nacházely v Rousínově. Malé město vzdálené necelých dvacet kilometrů od Brna patřilo ve 20. století k našim nejvýznamnějším místům s výrobou nábytku. První velká firma, *Richard Osolsobě*, zde byla založená už v roce 1866.⁹ V průběhu první poloviny 20. století působilo v Rousínově sedm velkých a patnáct drobných výrobců nábytku. Některé podniky byly velmi úspěšné v celonárodním měřítku: *Antonín Skřivánek a syn*, *Skarytka*, *továrna na nábytek*; nebo alespoň regionálně: *Antonín Sedlmajer*, *Otto Hoffmann*. Rozvoj tohoto oboru zde podporovala jednak malá vzdálenost od centra, tedy Brna, výhodné položení na železnici směrem na Ostravu a Slovensko, odkud v meziválečném období většina firem dovážela dřevo na výrobu nábytku. Díky nábytkářské tradici a systematickému vzdělávání učňů bylo v Rousínově dostatečné množství odborně zdatných dělníků.¹⁰

Vedoucí firmy pracovali od počátku velmi usilovně. Tusculum veřejnosti představovali jako podnik, který navazuje na úspěchy a pověst firmy *Pilát & Šmídek*.¹¹ Tusculum se brzy stalo známou značkou mezi výrobci nábytku. Úspěšný start dokládá například čestný diplom v oboru zařizování bytu udělený na II. Řemeslnicko – živnostenské výstavě pořádané roku 1913 v Brně Zemskou jednotou živnostenských společenstev, Okresních jednot a Odborových svazů na Moravě.¹² Vedení Tuscula zahájilo již v roce 1913 rozsáhlou reklamní kampaň. Inzeráty na firmu nalezneme v časopisech *Tischlermeister*, *Český Interieur*, posléze i v *Československém truhláři*. Prodávali především na Moravě, ale jejich ambice směřovaly za hranice regionu. Roku 1916 si nechali zaregistrovat německou verzi názvu „*Tusculum*“ *Werk- und Verkaufsstätten für complete Wohnungseinrichtungen Gesellschaft mit beschränkter Haftung*.¹³

Výrobní sortiment firmy Tusculum byl poměrně rozsáhlý, zakázkově dodávali dřevěné dveře, zárubně, táflování, schodiště a samozřejmě nábytek. Nabízeli realizaci nábytku podle zákazníkem dodaných návrhů, nebo podle vzorů publikovaných v odborných časopisech jako byl například *Tischlermeister*, originálními firemními návrhy zpočátku mnoho nedisponovali.

⁸ Alois V. KOŽÍŠEK, *Brno – město a okolí. Národohospodářská propagace*. Řada A, sv. 19, Brno 1938, s. 240–241.

⁹ MZA, fond H 500 Továrna nábytku, stavebních prací a dřevěného zboží, Richard Osolsobě, Rousínov, 1880–1948; Oldřich SVOBODA, *100 let výroby nábytku v Rousínově 1866–1966*, Rousínov 1966.

¹⁰ F. ČÁDA – J. JANÁK – S. HLADKÝ, *Rousínov*, s. 178–179.

¹¹ A. V. KOŽÍŠEK, *Brno*, s. 240–241.

¹² MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 12.

¹³ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Výpis z obchodního rejstříku.

Hledání cesty k úspěchu

První světová válka přerušila slibně zahájený rozvoj firmy Tusculum, která se musela stejně jako její konkurenti potýkat s nedostatečným zásobováním, omezením výroby, úbytkem pracovníků a samozřejmě také se snížením koupěschopnosti zákazníků. Po ukončení válečného konfliktu nastal příjemný obrat. Ve společnosti se projevovala touha po pořizování nového nábytku. Velkým zákazníkem byl především stát. Nová republika vytvářela svůj státní aparát a nutnost zajistit vybavení úřadoven, škol, nemocnic atd. dávala práci mnohým firmám. Zájem o nový nábytek rostl také v soukromém sektoru. První dva roky po válce ještě nebyla parita obyvatelstva dostatečně vysoká, což se mimo jiné odráželo ve zvýšeném zájmu o levnější nábytek vyráběný z měkkého dřeva. Po roce 1920 začaly jít na odbyt i luxusnější kusy. Firma Tusculum plnila nároky zákazníků ze všech sil, ale úroveň výroby nedosahovala představ jejích majitelů. V zápisech z firemních porad se pravidelně objevovaly nářky nad špatným technologickým vybavením, které často pamatovalo ještě předválečné časy. Dobrá situace nebyla ani stran zásobování výrobním materiálem. Práce neprobíhaly dostatečně svižným tempem. V letech 1921 a 1922 muselo vedení dokonce několikrát řešit situaci, kdy nebyli schopni včas splnit ani státní zakázky, natož poptávku soukromých osob.¹⁴ Na chodu firmy se také podepisovaly problémy ve vedení, které vyústily v květnu roku 1922 do odchodu Leopolda Šmídka z firmy.¹⁵ Šmídek postoupil svůj kmenový vklad částečně Antonínu Houdkovi, na něhož převedl 80 000 K. Zbýlých 20 000 K postoupil Houdkově manželce Anastázii. Antonín a Anastázie získali dvou třetinovou většinu podniku, Karel Pilát vlastnil jednu třetinu firmy.

Po posílení své pozice se Houdek stal ještě více agilním. Snažil se podporovat výrobu, získávat zakázky, řešit velké i drobné problémy firmy. Inspiraci hledal poradou u jiných podniků z oboru, obracel se k východočeským výrobcům nábytku například na Josefa Nevyhoštěného,¹⁶ pečlivě sledoval rousínovskou konkurenci, především zkušenějšího Richarda Osolobě.¹⁷ Nakonec se rozhodl pozvat si do firmy odborného analytika. Dne 10. června 1922 navštívil provozovny firmy Tusculum Tomáš Baťa.¹⁸ Průběh akce byl pečlivě zaznamenaný a v blízké budoucnosti Houdek nevynechal příležitost, aby se na Baťovy připomínky neodvolával. Baťa kladně hodnotil především zaměstnance firmy, kteří mu připadali velmi schopní. V otázce strojního vybavení, které Baťa, ač nebyl z nábytkářského oboru, posuzoval jako velmi zastaralé, se Houdek nedozvěděl nic co by sám nevěděl. Staré stroje byly vesměs ještě na parní pohon a jediným technologickým zlepšením bylo částečné převedení jejich pohonu

¹⁴ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

¹⁵ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

¹⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

¹⁷ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

¹⁸ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

na elektrický. Přínosem pro další rozvoj firmy však byl Baťův komentář k obchodní strategii Tuscula. Houdek, lačný po rychlém úspěchu na trhu, chtěl celostátně expandovat, mnoho energie zaměřoval na prodej v Čechách, chtěl proniknout do Prahy a oslovoval téměř výhradně české zákazníky. Baťa mu doporučil zvolnit tempo, posílit svůj vliv především na Moravě a samozřejmě oslovovat také obyvatele země, kteří komunikovali německy. Přímo dával Houdkovi za příklad brněnské Němce, kteří zaplatí stejnými penězi jako zákazníci čeští.

Se stejnou intenzitou práce jako Antonín Houdek se na rozvoji firmy podílel i jeho společník Karel Pilát. Po odstoupení Leopolda Šmídka zastával ve firmě funkci druhého jednatele.¹⁹ Měl velké manažerské schopnosti. Pro firmu dokázal získávat zajímavé zakázky, především na Slovensku, které ve chvílích krize na samém počátku dvacátých let dokázaly udržet firmu nad hladinou. Díky svým organizačním schopnostem a komunikativnosti s lidmi ho Houdek po setkání s Baťou v červnu 1922 postavil do čela brněnského provozu. Pilát dostal na starosti hlavně zlepšení obratu přímo na prodejně na Kolišti.²⁰ Kromě prodeje měl na starosti i „průmyslovou špionáž“; objížděl republiku a sledoval, jaké jsou nejnovější trendy v oblasti designu i technologií. Materiály, které získal, byly ve firmě hojně využívány. Prodej nábytku však Karla Pilátu stále více nutil jezdit z Brna do Rousínova. Dohlížel zde na zavádění nových modelů, či kvalitu výroby. V roce 1926 se nakonec do Rousínova přestěhoval.

Ve vývoji firmy Tusculum byl rok 1922 zlomový. Tápání mezi chtěním a konáním skončilo. Firma našla svůj směr, který vedl ke kvalitní zakázkové výrobě nábytku. Vedení se rozhodlo vyčlenit z rozpočtu firmy peníze na obnovu výrobních strojů a ještě téhož roku zakoupilo nový parní stroj. V roce 1922 byly zahájeny práce na rozšíření výrobních prostor v Rousínově na Tržním náměstí č. 15. Nejprve došlo k přestavbě výrobní haly. Roku 1925 následovalo rozšíření pozemku zakoupením stolařské dílny rousínovské firmy Sedlmayer sousedící s továrnou Tuscula.²¹ Přikoupení vedlejšího pozemku se stalo impulsem k plánování velkých stavebních úprav celého areálu továrny. Práce byla zadaná architektu Hlavinkovi. Výrobní halu v zadní části pozemku podél potoka na Tržním náměstí č. 15 rozšířil směrem k náměstí. Nové části měly být provedeny z odolného betonu, aby se sem mohla rozšířit strojozna stolařské dílny. Všechny části dvoupatrové budovy sjednocovala stejná fasáda. Nakonec však proběhly pouze dílčí úpravy a volná část pozemku na parcele č. 15 byla zastavěná až v průběhu druhé světové války. Větší stavební úpravy se týkaly pouze obytných částí hlavní budovy, kam se roku 1926 stěhoval z Brna Karel Pilát.²²

¹⁹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

²⁰ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

²¹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 3, fasc. 26, Výměry a stavební plány.

²² MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 19–20, Soupisy a odhady budov, strojů a zařízení v Rousínově. Plánová dokumentace.

Organizace výroby a prodeje

Vedení firmy Tusculum v otázce propagace svých výrobků inklinovalo spíše k formě osobního setkávání s potencionálním zákazníkem v prostředí vlastní prodejny. Záhy po ukončení první světové války usilovali o otevření dalších prodejen, především v Praze. Na radu Tomáše Bati toto snažení mírně zpomalili ve prospěch upevnění pozice v Brně a na Moravě. Především bylo důležité stále zvyšovat úroveň a množství výroby. Rozšiřování výroby neprobíhalo pouze na půdě brněnské a rousínovské provozovny. Během první poloviny dvacátých let sjednalo Tusculum „dohodu o spolupráci a zájmovém účastenství“ s dalšími moravskými výrobci nábytku *Válek & Šér, továrna na nábytek* v Holešově a *Bratři Kalmannové* v Přerově. Oba podniky fungovaly až do roku 1948 jako subdodavatelé a zároveň odebírali část výroby Tuscula, kterou nabízeli zákazníkům.²³ Před rokem 1927 se prodával nábytek značky Tusculum také v Praze na Lazarské ulici č. 10²⁴. V květnu roku 1929 zde vznikl odštěpný závod, v jehož čele stál architekt Jan Kousal.²⁵ Vlastní prodejny otevřelo Tusculum v první polovině třicátých let také v Bratislavě a v Košicích. Slovensko bylo pro moravské výrobce nábytku důležitou oblastí. Rozsáhlé lesy dodávaly levné dřevo. Na slovenském trhu firmy jako Spojené UP závody, Osolsobě, nebo i Tusculum měly velmi málo konkurence, jejich výhody spočívaly v kvalitním technologickém vybavení díky němuž pracovaly kvalitně a rychle. Největší zájem o nábytek byl ze strany nové státní administrativy, zanedbatelná nebyla ani poptávka soukromníků.

Úspěšný rozjezd bohužel neměl dlouhé trvání, v průběhu první poloviny třicátých let se muselo Tusculum vyrovnávat s celou řadou nepříznivých událostí. Největší problém znamenal požár továrny v Rousínově v listopadu roku 1930. Skladové zásoby i rozdělaná práce vesměs lehly popelem. Následujícího roku se proto usilovně pracovalo především na obnově rousínovského provozu.²⁶ Zároveň na celou střední Evropu doléhala velmi silně světová ekonomická krize, kterou odstartoval krach na burze v New Yorku 24. října 1929. Tusculum patřilo mezi silné hráče na poli moravského nábytkářství, což však zdaleka nestačilo k bezpečnému překonání situace. Krize ve firmě vrcholila v roce 1933, odběratelé rušili objednávky, řada dalších nebyla vzhledem k inflaci schopná již vyrobené a dodané zboží zaplatit. Problémy byly především se Slovenským trhem, který se zhroutil jako první. Tusculum nebylo schopné platit svým dodavatelům, rostly půjčky u bank.²⁷ Stejně jako řada dalších výrobců nábytku,

²³ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.; MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 15, fasc. 82, Překupníci – stálí odběratelé.

²⁴ *Tusculum, reklamní leták*, in: Salon VI, 1927, s. 6, reklamní listy.

²⁵ Odštěpný závod byl založený 25. 5. 1929. MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

²⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 19–20, Soupisy a odhady budov, strojů a zařízení v Rousínově. Plánová dokumentace.

²⁷ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 3, Protokoly z valných hromad společnosti.

kteří byli zaměřeni především na výrobu exkluzivního nábytku,²⁸ uvažovalo představenstvo Tuscula na počátku roku 1933 o likvidaci firmy. Nejprve se však začali zbavovat svých filiálek, které předávali jejich vedoucím. První šly na řadu prodejny na Slovensku, následoval odštěpný závod v Praze.²⁹

Situaci se nakonec podařilo zvládnout. Na konci roku 1933 získala firma několik velkých soukromých zakázek a již roku 1934 vykazovala dostatečný zisk na to, aby mohla postupně umořovat pohledávky.³⁰ Znovu se obnovila spolupráce s Prahou. Prodejna v jejímž čele stál stále architekt Jan Kousal s Tusculem velmi úzce spolupracovala, ale nejednalo se přímo o filiálku. Na Slovensku měla zajišťovat organizaci výroby a prodeje dceřiná společnost *Sup-Tusculum*, kterou pro tyto účely založil Karel Pilát. Bohužel v jejím čele nestál dlouho, v roce 1936 v Bratislavě zemřel.³¹ Rozšiřování prodeje vrcholilo na konci třicátých let, kdy Tusculum prodávalo v Praze, Bratislavě, Košicích, Pardubicích, Moravské Ostravě, Znojmě a ve Zlíně. Pravidelně se vydávaly katalogy nového nábytku, který byl vystavovaný v „Domě nábytku“, jak nazvali majitelé Tuscula sídlo v Brně na Kolišti.³²

V průběhu třicátých let se na chodu firmy již aktivně podíleli synové Antonína Houdka st. Vladimír, Jaroslav a Antonín. Vzdělání, které jim poskytl otec, je systematicky připravovalo na budoucí kariéru v čele firmy. Antonín, ekonomický inženýr, měl převzít štafetu po otci a držet pevně v rukou administrativu firmy. Vladimír byl technický inženýr a měl se stát technickým vedoucím podniku. Jaromír studoval architekturu a podle představ otce se měl stát šéfem návrhářského ateliéru. V úřednickém aparátu firmy také figuroval zeť Antonína Houdka st. ing. Antonín Podrábský, který si vzal za ženu jeho dceru Marii.³³ Smrtí Karla Piláta roku 1936 definitivně přešla celá firma do majetku rodiny Houdkovy. Polovinu podílu Karla Piláta převzal syn Vladimír Houdek. Pozice druhého jednatele firmy připadla Jaromírovi, který se jí však již v následujícím roce vzdal a na jeho místo byl zvolen Vladimír.³⁴

²⁸ Uměleckořemeslné dílny architekta Bohumíra Čermáka byly uzavřeny roku 1933, Artěl 1934. Nejlépe se s krizí vypořádaly Spojené UP závody v Brně, které dokázaly udržet výrobu díky vývozu do západní Evropy, především Velké Británie, kde se levný nábytek z Československa dařilo úspěšně prodávat. M. STRAKOVÁ, *Historie*, s. 433–472.

²⁹ Odštěpný závod v Praze byl vymazaný z obchodního rejstříku až v roce 1936, i když prakticky přestal existovat již dříve. MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

³⁰ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 3, Protokoly z valných hromad společností.

³¹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

³² A. V. KOŽÍŠEK, *Brno*, s. 240–241.

³³ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

³⁴ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků

Za hranice výkladní skříně

Důležitou součástí výroby spotřebního zboží je systém její nabídky zákazníkovi. Tusculum patřilo v tomto ohledu do středního proudu firem, které své zákazníky získávali částečně reklamou, mnohem víc však pro ně byl důležitý osobní kontakt. První velká reklamní kampaň proběhla v roce 1913. V průběhu první světové války a těsně po jejím skončení se firma zabývala státními zakázkami na výrobu beden pro slovenský trh, nebo záruční dveří dodávaných společně s firmou Richard Osolobě pro nové budovy v Bratislavě. Postupně, jak začínala nabývat na důležitosti výroba nábytku, stávala se důležitou i reklama. Na podzim roku 1922 sestavilo vedení nové vzorníky a ceníky. Příklady z nového sortimentu Tuscula chtěl Antonín Houdek představit na Brněnských výstavních trzích pořádaných roku 1923. Vzhledem k tomu, že se pro účast rozhodli poměrně pozdě, nebyli schopni stihnout příslušné termíny a prezentace na trzích se museli vzdát.³⁵ Přes veškeré snahy o zajištění účasti se Tusculu nepodařilo vyrobit vzorek nábytku ani pro Brněnské výstavní trhy pořádané v následujícím roce. Mezi zaměstnanci vedení se však objevil jedinečný nápad, jak maximálně vytěžit pořádání brněnských trhů pro úspěch firmy a přitom obětovat jen minimální prostředky: firma Tusculum dala vytisknout letáky s pozvánkou k návštěvě podnikové prodejny na Kolišti č. 1, které tajně distribuovali mezi návštěvníky trhů.³⁶ Teprve v roce 1925 Tusculum skutečně vystavovalo na Brněnských výstavních trzích. Účast na tomto ročníku byla opravdu nevyhnutelná, protože trhy byly zaměřeny především na prezentaci v oboru stavebnictví a bytové kultury.³⁷ Pro brněnské i moravské nábytkáře to byla velká událost. Na své si přišli i návštěvníci. Všeobecnou spokojenost vyjadřovaly soudobé pochvalné komentáře hodnotící nábytkovou tvorbu představenou na Brněnských výstavních trzích jako vyrovnanou, vyhovující široké škále veřejnosti.³⁸ Spojené UP závody zde prezentovaly nejmodernější trend výroby, kterým byl typový nábytek představený poprvé veřejnosti už v roce 1924. Úspěšné šíření moderních názorů na nábytkovou výrobu dokazuje fakt, že typový nábytek vystavoval kromě Spojených UP závodů i rousínovský výrobce Antonín Skarytka, který připravil typovou ložnici a jídelnu. Náročný, nicméně velmi oblíbený a působivý výstavní projekt připravila firma Richarda Osolobě, která provedla kompletní zařízení interiéru výstavního rodinného domku. Představitelé Tuscula uvažovali nejprve o výrobě dvou luxusních jídelních souborů z třešňového a ořechového dřeva.³⁹ Nakonec vložili do prezentace na Brněnských výstavních trzích, která v předchozích roční-

³⁵ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

³⁶ Brněnské výstavní trhy roku 1923 byly věnované elektrotechnice; omezené prostory znemožnily prezentaci řadě dalších výrobců nábytku. *B.V.T.*, in: Československý truhlář 9, 1923, s. 24; MZA, fond H 503, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

³⁷ MZA, fond H 106 Výstavy a akce pořádané na brněnském výstavišti – sbírka dokumentů 1923–1955.

³⁸ a.m., *B.V.T.*, in: Československý truhlář XI, 1925, s. 271–272.

³⁹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

cích byla vždycky zmařená, mnohem více energie a představili zařízení jídelny, ložnice, dívčího pokoje a kuchyně.⁴⁰ Tusculum vystavovalo na Brněnských výstavních trzích také roku 1927, kdy se prezentovalo historizující jídelnou ve stylu královny Anny.⁴¹ V seznamu vystavovatelů na Výstavě soudobé kultury v Československu konané v obrovskou slávou roku 1928 v Brně, však Tusculum chybělo.

Ohlas na nákladné prezentace na výstavách se řediteli Houdkovi často nezdál adekvátní vynaloženému úsilí a financím. V zápisech z firemních porad se opakovaně dočteme jeho připomínky o tom, jaký efekt přináší nebo spíše nepřináší inzerce. Po rozhodnutích propagovat značku Tusculum v různých novinách a časopisech následují velmi záhy zamítavá stanoviska a reklamy jsou stahovány.⁴² Pro Tusculum je příznačný poněkud opatrný přístup k reklamě, představitelé firmy se nikdy nepustili do masivní medializace. Ve srovnání se Spojenými UP závody, které od počátku své existence inzerovaly prakticky ve všech soudobých tiskovinách Lidovými novinami počínaje a exkluzivní módní revue Salon konče, jakoby reklama na výrobky firmy Tusculum neexistovala. Dokonce ani ostře sledovaného konkurenta Richarda Osolsobě nemohlo Tusculum dotáhnout v intenzitě propagace, jako by jim chyběl dech nebo spíše dostatek víry v to, že systematické působení na veřejnost prostřednictvím reklamy přináší své ovoce. Houdek od reklamy očekával rychlejší a větší efekt. Na počátku, v roce 1913, inzerovalo Tusculum v časopisech *Tischlermeister* a *Český Interieur*, v následujícím ročníku však jejich reklama chybí. Totéž se opakovalo i s dalšími periodiky, inzeráty se objevily pouze v několika málo číslech a pak zase zmizely. V časopise *Československý truhlář* inzerovala firma roku 1925 nejprve pouze v nejlevnější rubrice Adresář speciální výroby, rok na to si začali platit obrázkový inzerát, který propagoval kuchyňský nábytek vyráběný firmou Tusculum v rousínovských dílnách.⁴³ V letech 1927 a 1928 zase inzerovala firma v kulturní revue *Salon*. Většinou se jednalo pouze o několik málo inzerátů, které často doprovázel text napsaný Antonínem Houdkem. Články měly vyvolávat dojem odborného příspěvku, ve skutečnosti se však jednalo o skryté „PR“.⁴⁴

⁴⁰ a.m., *B.V.T.*, in: *Československý truhlář* XI, 1925, s. 271–272.

⁴¹ Antonín HOUDEK, *Náš export nábytku*, in: *Salon* VI, 1927, s. 8, 32–33.

⁴² MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

⁴³ V letech 1925 a 1926 se na stránkách časopisu *Československý truhlář* objevila velmi zajímavá série ilustrovaných znakových reklam vytvářených Ondřejem Šeborem na žádosti jednotlivých nábytkových firem, které v časopisu inzerovaly.

⁴⁴ A. HOUDEK, *Náš export*, s. 32–33;

Nábytková tvorba

Nábytku vyráběného pod značkou Tusculum dnes není mnoho. Poznání se omezuje na několik kusů, které jsou součástí sbírek Moravské galerie v Brně, Muzea města Brna, sbírku návrhů dochovanou ve fondu firmy v Moravském zemském archivu v Brně a na několik málo fotografií ze soudobého tisku. Významným pramenem by byly nabídkové katalogy, které firma pravidelně vydávala. Počet jejich vydání zřejmě dosahoval několik desítek.⁴⁵ Bohužel však dnes nejsou známé. Dochované kusy a návrhy i tak alespoň částečně dokážou ilustrovat nejen sortiment firmy, ale i realitu nábytkové výroby v meziválečném Československu.

Sériová produkce

Produkce nábytku byla pro firmu stěžejní. Po založení se při výrobě vycházelo především z návrhů publikovaných v odborných časopisech a vlastní práce byly spíše jen „variantami na dané téma“. Na počátku dvacátých let už existovala celá škála návrhů. První systematizované vzorníky vydalo Tusculum roku 1922.⁴⁶ Nábytek byl rozdělený do pěti skupin. První kategorii tvořil luxusní nábytek vyráběný na zakázku, cena za jeden soubor přesahovala 10 000 K. Druhá kategorie sestávala z levnějšího nábytku vyráběného také dle architektonického návrhu. Třetí skupinu tvořil nábytek vyráběný podle návrhů architektů zaměstnávaných firmou Tusculum. Ve čtvrté skupině se nacházel nábytek levný, který navrhoval firemní truhlář pan Klement. Poslední skupinu tvořily různé převzaté návrhy. Výrobní sortiment Tuscula byl široký, měl uspokojit veškeré potřeby zákazníka, který si nábytkem této firmy mohl vybavit všechny místnosti v bytě. Skupiny nábytkových souborů vznikaly na základě individuálních objednávek, firma však měla i nabídku sérií, které měly své názvy, například ložnice nesly ženská jména (Hedvika, Alice, Leticia), kuchyně byly nazývány podle květin (Viola, Mimosa), jídelny nesly jména významných evropských měst (Roma, Jenna, Stokholm, Bratislava, Lyon, Padova), pracovny byly pojmenovávány podle mužských jmen, nebo úřednických funkcí (Albert, Diplomat, Minister).

Archivní záznamy dávají tušit, že firma reagovala ve své nabídce na vývoj nábytkového designu, konkrétní návrhy se však dochovaly v omezeném množství. Výjimku tvoří rozsáhlý konvolut návrhů z roku 1937 zahrnující nábytek od obývacích pokojů, ložnic po kuchyně.⁴⁷ Vedení firmy, nyní již v rukou synů Antonína Houdka st., Jaromíra a Antonína, rozhodlo o obnově sortimentu. Díky tomu, že dochované návrhy jsou

⁴⁵ Součástí inzerce byly i nabídky katalogů, v roce 1926 firma vydala katalog č. 20 viz Československý truhlář XII, 1926, s. 116.

⁴⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

⁴⁷ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 15, Návrhy nábytku.

z větší části signované, známe autora nové kolekce, kterým byl brněnský architekt Bohumír Čermák (1882–1961). Čermák měl k užitému umění velmi blízko, jeho Uměleckořemeslné dílny měly v době před první světovou válkou významné postavení jak v Brně, tak i ve Vídni.⁴⁸ Po stránce stylu stál velmi blízko tvorbě Josefa Hoffmanna a Wiener Werkstätte. Po válce udržoval s Vídní úzké kontakty, ale aktivně se účastnil také debaty na téma moderní nábytek, kdy zastával podobné názory jako například Jan Vaněk směřující k racionalizaci forem a tvarů nábytku. Čermák bohužel nebyl schopen udržet Uměleckořemeslné dílny během krize a roku 1933 je zavřel. Zaměřil se pak spíše na architektonickou činnost a to zejména v souvislosti s projektováním řetězce obchodních domů olomoucké firmy ASO. Tvorbě nábytku se věnoval pouze ve vztahu k projektu konkrétního interiéru. Nabídce firmy Tusculum na vytvoření celé nábytkové řady, zajisté velmi zajímavé, vyhověl. Tusculum si nemohlo pro svůj záměr vybrat lépe. Čermákovy návrhy splňují nároky širokého spektra zákazníků firmy Tusculum. Moderní nábytkové soupravy předjímají často styl následujícího desetiletí (ložnice Populara, toaletní stolky). Vedle toho uplatnil tvůrce i „líbivější“ dekorativní detaily, a to ve variantních návrzích tvarově shodných nábytkových typů (ložnice Elsa). Pozoruhodné jsou také sekretáře, nebo spíše nábytkové stěny, pro jídelny a obývací pokoje. Čermák navrhl pro Tusculum přinejmenším deset stěn. V podstatě se ale jedná o deset variací na jedno téma se stejnou strukturou. Hlavní část je rozdělena na tři horizontální části – skříňky s plnými dveřmi ve spodní části, v centru bar a prosklené police na sklenice a porcelán, nahoře prosklená police na knihy. Po straně je pak vertikála boxu na šaty. Jednotlivé typy nesly mužská jména Egon, Eduard, Roland, Roman atd. Nábytek byl dýhovaný ve druhé polovině třicátých let oblíbenými velmi pestrými dýhami, vytvářejícími obrazce na hraně surrealistického umění. Skříňový nábytek doplňovaly toaletní, květinové stolky, stojací lampy vyráběné také v Tusculu. Sedací nábytek firmě subdodával slovenský podnik Tatra Pravenec.⁴⁹ Pravděpodobně ve stejné době jako Čermák spolupracoval s firmou Tusculum i architekt Václav Wittner, který je autorem návrhu ložnice Marlena a nábytku pro obývací pokoj.⁵⁰

Individuální zakázky – art deco

Velkou část produkce tvořily individuální zakázky, často v art-decových formách. Pozoruhodným příkladem je nábytek pro jídelnu, který se dnes nachází ve sbírkách Moravské galerie v Brně.⁵¹ Soubor se skládá z vitríny, bufetu, stolu, dvou křesel a čtyř

⁴⁸ M. STRAKOVÁ, *Uměleckořemeslné dílny*, s. 217–233.

⁴⁹ Nábytkový soubor patří do kolekce navržené Bohumírem Čermákem byl darován do sbírek Moravské galerie v Brně v roce 2004 a zapsaný do fondu sbírky užitého umění pod inventární čísla 31.854–31.856.

⁵⁰ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 15, Návrhy nábytku.

⁵¹ Soubor byl zakoupen do sbírek Moravské galerie v Brně v roce 1998 a zapsaný do fondu sbírky užitého umění pod inventární čísla 31.399–31.407.

židlí. Konstrukce vitríny, bufetu a stolu je z měkkého dřeva, dýhovaná z vnější strany kanadským ořechem, uvnitř bukovou dýhou. Konstrukce sedacího nábytku a řezby byly provedeny z ořechového masivu. Nejužším kusem souboru je dvoudveřová vitrina. Dekorativní řezba s motivy stylizovaných květů, rohů hojnosti, geometrických tvarů je soustředěná na centrálním sloupku mezi dvířky, nástavci na horní římsu a pod spodní římsou, motivy stylizovaných pagod se objevují v dolních rozích dvířek. Pozoruhodný je dekor stromu na skále u jezera vytkaný do látky adjustované na zadní stěně knihovny. Stejnou látkou byl čalouněn pravděpodobně i sedací nábytek. Látky neodolala zubu času a sedáky jsou čalouněné nově. Opěráky židlí i křesel vyplňuje ve čtyřech horizontálních pruzích řezba, hranolové nohy jsou kanelované, křesla mají područky zakončené výraznou volutou, jejíž vnitřní část vybočuje do prostoru. Bufet široký 2,5 metru má dvě plná a dvě prosklená dvířka, dekorativní řezba se omezuje na spodní část. Na vnitřní straně dvířek vitríny a bufetu najdeme kovový štítek s firemní značkou: elipsa vepsaná do obdélníku nese nápis „Nejlepší NÁBYTEK TUSCULUM Brno – Praha – Rousínov“. Ve cviklech je ve čtyřech evropských řečech vepsáno slovo nábytek: „butor – meubles – möbel – furniture“. Díky této značce můžeme dnes poměrně přesně datovat vznik nábytkové soupravy mezi roky 1929 a 1933. Značka mohla být používána nejdříve v květnu roku 1929, kdy vznikl odštěpný závod v Praze.⁵² Přestože tento závod byl vymazán z obchodního rejstříku až v roce 1936, byl už po roce 1933 uzavřený.

Nábytkový soubor zaujme na první pohled výraznou dekorativní řezbou inspirovanou ornamenty cizokrajných kultur. Hledání podnětů pro vlastní tvorbu v umění odlišných kultur je jedním ze základních znaků art-decové tvorby.⁵³ Vrcholil v něm vývoj obdivu k blízkému i dálnému východu. V nábytkové tvorbě se k orientu obraceli už v novověku především britští tvůrci jako Thomas Chippendale, John Linnel ad. Význam orientálního umění pro design plně docenil až Christopher Dresser a jeho žáci.⁵⁴ Díky intenzivním kontaktům vídeňských tvůrců s britským prostředím se tento směr rozvinul na počátku 20. století i ve střední Evropě a vyvrcholil před první světovou válkou ve tvorbě Josefa Hoffmanna, Dagoberta Pecheho a dalších umělců sdružených kolem Wiener Werkstätte.⁵⁵ Po válce se nástupnické státy ubíraly rozdílnými cestami. Užité umění v Československu ovládl národní obloučkový styl.⁵⁶ Kouzlo dalek však stále přitahovalo a design si podmanilo kolem roku 1925, kdy celý svět hořel zaujetím pro dekor na ohništi Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels v Paříži.⁵⁷ Existenci trendu na Moravě dokládá například soudobá

⁵² Odštěpný závod byl založen 25. 5. 1929. MZA, fond H 503 Tusculum, kart. I, fasc. 1, Seznamy společníků.

⁵³ Charlotte BENTON – Tim BENTON – Ghislaine WOOD, *Art Deco 1910–1939*, London 2003, s. 41–99.

⁵⁴ Dawn JACOBSON, *Chinoiserie*, London 1993, 2001, s. 204–205.

⁵⁵ Peter NOEVER (ed.), *Der Preis der Schönheit. 100 Jahre Wiener Werkstätte*, Wien 2003.

⁵⁶ České art deco 1918–1938, Praha 1998.

⁵⁷ C. BENTON – T. BENTON – G. WOOD, *Art Deco*, s. 138–171.

produkce Spojených UP závodů v Brně i dalších firem.⁵⁸ Síla exotiky se znovu plně projevila na sklonku dvacátých let. Soudobé časopisy a kulturní revue se zaplňovaly reportážemi z Asie, Afriky, Jižní i Severní Ameriky.⁵⁹ V tomto ovzduší vznikal nábytkový soubor firmy Tusculum. Nástavce na vitríně a bufetu, nebo opěráky sedacího nábytku jsou zdobené bohatou řezbou. Zahnuté linie připomínají písmo bronzových nádob starověkých čínských kultur, stylizované slunce na nástavci vitríny zase odkazuje ke starověkému Mexiku. Mezi návrhy nábytku dochovanými v archivních fondech najdeme i jednodušší variantu bufetu uvedeného souboru.⁶⁰ Autorem návrhu jídelny ze sbírek Moravské galerie v Brně byl rozhodně architekt, který sledoval soudobou světovou produkci a měl blízko k vídeňskému prostředí přelomu druhého a třetího desetiletí 20. století. Jedním ze jmen, které se nabízí, je architekt Bohumír Čermák splňující uvedené podmínky.

Individuální zakázky – historismus

Vedle moderních návrhů tvořily značnou část nabídky „líbivější“ návrhy ve stylu Ludvíka XVI., královny Anny apod.⁶¹ Součástí neorokokových garnitur byly například stolky pod rádia s bohatou řezbou na kozích nohách.⁶² Bizarní složeniny interiérů, v nichž se střetávaly nové a staré formy, však měly mnoho zájemců; nic na tom nezměnily útočné pamflety psané Janem Vaňkem, Bohumírem Čermákem a dalšími, kde se po moderní společnosti žádalo používání moderního nábytku. Nábytek historických forem se v nabídce firmy Tusculum vyskytoval po celou dobu její existence. V archivních materiálech se píše trochu pejorativně o „líbivém“ nábytku, jehož výroba je vynucená poptávkou, ale na druhou stranu se firma často prezentovala na výstavách právě historizujícím nábytkem.⁶³ Popsaná strategie byla společná pro mnoho dalších podniků, k nejzručnějším výrobcům historizujících replik patřil rousínovský Osolsobě, brněnský Božánek, úspěšně se jí vyhýbaly snad pouze Spojené UP závody v Brně.

Válečná a poválečná historie

Hrozba války, která se nad Evropou snášela ve druhé polovině 30. let, utlumila poptávku po nábytku a především snížila ochotu zákazníků za zboží zaplatit. Firma už v roce 1938 vykazovala deficit, dlužili jí odběratelé na Slovensku a také v Praze

⁵⁸ Bytová kultura I, 1924–1925, s. 5–7, 20–21; in: Salon V, 1926, s. 1.

⁵⁹ Salon, Měsíc ad.

⁶⁰ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 15, Návrhy nábytku.

⁶¹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 2, Protokolární kniha, b.s.

⁶² MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 15, Návrhy nábytku.

⁶³ A. HOUDEK, *Náš export*, s. 32–33.

a v bankách měla vysoké úvěry. Přesto se ještě na počátku roku 1939 ve vedení uvažovalo o rozšiřování rousínovské továrny. Plány na přestavbu dodal v květnu 1939 brněnský architekt a stavitel Valenta.⁶⁴ Nelehkou situaci zhoršilo obsazení Sudet a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939. Největší potíže vyvstaly Antonínu Houdkovi, který těžce onemocněl a nemohl nadále zastávat funkci ředitele.⁶⁵ Měsíc po obsazení svolalo vedení Tuscula mimořádnou valnou hromadu.⁶⁶ Na programu jednání bylo nejprve zvýšení kmenového kapitálu firmy o 700 000 Kč, tedy z 300 000 Kč na rovný 1 000 000 Kč. Navýšená hodnota měla spíše virtuální charakter a řešila pohledávky jednotlivých společníků u firmy. Majetek byl rozdělený následujícím způsobem: Antonín Houdek 795 000 Kč, manželka Anastázie Houdková 50 000 Kč, jejich dcera Marie Podrábská 90 000 Kč a syn ing. Vladimír Houdek 65 000 Kč. Okamžitě po té došlo k přerozdělení a to tak, že Anastázie Houdková získala 200 000 Kč, Marie Podrábská 200 000 Kč, Vladimír Houdek 200 000 Kč; novými společníky firmy se staly snachy Antonína Houdka Olga (manželka Antonína ml.) a Milada (manželka Jaromíra), každé připadl kapitál ve výši 200 000 Kč. Jednatel firmy Tusculum se stal zeť Antonína Houdka st. Antonín Podrábský.⁶⁷ Jaromír ani Antonín Houdek ml. po těchto změnách ve vedení také nefigurovali. Teprve na konci roku 1941 se opět objevili v čele, když byla Antonínu Houdkovi ml. na další mimořádné valné hromadě udělena prokuratura a jednatelství bylo přeneseno z Antonína Podrábského na jeho ženu.⁶⁸

Ustavení Protektorátu Čechy a Morava jistým způsobem uklidnilo situaci ve společnosti a zvýšila se poptávka po nábytku, svou roli v tom zřejmě hrály i odsuny. Významně přibýly také zakázky nebytového charakteru pro válečnou potřebu nacistického Německa, především pro Leteckou zlínskou a.s. Každopádně firma Tusculum rozšiřovala výrobu. V letech 1941–1942 se zvedl počet zaměstnanců z 65 na 100, přírůstek tvořili hlavně totálně nasazení.⁶⁹ Pro uspokojení poptávky po nábytku zařadilo Tusculum v roce 1942 devět nových typů ložnic a 15 nových typů obývacích pokojů. Návrhy vycházely z předválečných typů a ve skutečnosti se jednotlivé nábytkové typy od sebe lišily pouze v drobných detailech. Šíře sortimentu však přesahovala možnosti dané říšskými kvótami a tak musela firma v roce 1943 omezit výrobu nábytku o téměř celou jednu čtvrtinu. Současně se objevil velký problém s distribucí nábytku. Zákazníci si již nemohli vybírat nábytek na prodejnách, protože ty byly během roku 1943 z poloviny uzavřeny. Tusculum dostalo nařízení k uzavření brněnské prodejny

⁶⁴ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 19–20, Soupisy a odhady budov, strojů a zařízení v Rousínově. Plánová dokumentace.

⁶⁵ Antonín Houdek st. zemřel 13. 12. 1942, MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/1, Protokol z měs. schůzí spol. 1940–1944.

⁶⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 10, Mimořádná valná hromada.

⁶⁷ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 2, fasc. 10, Mimořádná valná hromada.

⁶⁸ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 1, Seznamy společníků.

⁶⁹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/1, Protokol z měs. schůzí spol. 1940–1944.

v dubnu, po složitých jednáních se podařilo získat pro její provoz výjimku.⁷⁰ Mnohem větší problém však přineslo uzavření železnice, na které bylo zakázáno převážet nábytků pro civilní potřebu. Vedení Tuscula nezbylo než nakoupit nová auta nebo využívat služeb soukromých špeditérů. Ceny nábytku se samozřejmě zvedaly a to přímo úměrně zhoršování kvality používaných materiálů, kterých byl také obrovský nedostatek. Nábytku se i přesto vyrábělo dost, velkým odbytištěm se stalo Slovensko a hodně se vyváželo do Krakova.

Obchody se úspěšně rozběhly a do konce roku 1940 firma splatila veškeré dluhy u Živnobanky a Občanské záložně v Rousínově větší část.⁷¹ Zisk firma okamžitě investovala do nových strojů, zdviže na materiál, nového nákladního auta. Znovu se začalo mluvit o stavebních úpravách rousínovského provozu. Vytvořením projektu byl roku 1940 pověřený brněnský architekt Evžen Škarda. Měl za úkol propojit výrobní halu s kancelářskou budovou a maximálně využít dosud stále volnou rohovou parcelu vedle potoka. Škarda zvolil jednoduché, téměř úsporné řešení.⁷² Na každé straně navázal na stávající fasádu; podél potoka rozšířil provozovny a pokračoval ve fasádě z neomítaných cihel. Směrem do náměstí byla umístěná kancelářská část objektu. Vedle staré budovy vyrostly tři nové okenní osy; obě části měly být sjednoceny jednoduchou hladkou fasádou, kterou dekorovalo pouze profilované okenní ostění a průběžná parapetní římsa pod okny druhého patra; arkýř nad hlavním portálem staré budovy byl zachován. Zajímavé na Škardově návrhu bylo řešení nároží formou do sebe zaklíněných hmot dvou budov rozdílných provozů a uplatnění motivu nautických okýnek v krátké boční fasádě výrobní haly vystupující ze štítu kancelářské budovy. Nároží nové budovy bylo podsklepeno a měl zde vzniknout protiletectký kryt. Realizační práce byly svěřeny stavební firmě Jindřicha Jelínka.⁷³ Práce neprobíhaly příliš rychle. V první fázi byly postaveny nové provozovny, část budovy s fasádou směrem do ulice byla postavená pouze do výše prvního patra a neomítnutá. Zůstala tak, přes snahu o dokončení plánu v roce 1944, až do konce války.⁷⁴

Skončení válečného konfliktu bylo možné očekávat v Tusculu již od počátku roku 1945.⁷⁵ Prvním signálem byl akutní nedostatek šroubů, hřebíků a kování vůbec, které nebylo lze z čeho vyrábět. V březnu byla zastavena výroba pro letectvo a totálně nasazení byli posláni na úřad práce. V dubnu už dělníci v podstatě nepracovali, zato vedení mělo plné ruce práce s přípravami nové poválečné nábytkové kolekce. Květen a červen strávili majetkoprávním vyrovnáváním válečných pohledávek a postupným rozjižděním výroby. Kromě kvalitního materiálu byl citelný nedostatek kvalifikovaných dělníků. Nová kolekce byla oficiálně představná až následujícího roku v květnu

⁷⁰ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/1, Protokol z měs. schůzí spol. 1940–1944.

⁷¹ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/1, Protokol z měs. schůzí spol. 1940–1944.

⁷² MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 3, fasc. 26, Výměry a stavební plány.

⁷³ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 3, fasc. 26, Výměry a stavební plány.

⁷⁴ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 3, fasc. 26, Výměry a stavební plány.

⁷⁵ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 4/2, Protokol o měs. schůzí spol. 1944–1947.

v prodejně na Kolišti na „První poválečné výstavě nábytku“. Další kolekce nábytku byla připravovaná roku 1947 ve spolupráci s architektem Kyselkou. Velké plány s firmou měl především Jaromír Houdek, který na přelomu let 1947 a 1948 podnikl velkou cestu po Velké Británii a Spojených státech amerických, kde navštívil řadu významných podniků na výrobu nábytku a studoval moderní technologie a tvary.⁷⁶ Na rok 1948 se plánovaly velké oslavy výročí 40. let od založení firmy, bylo to však poslední výročí, které si připomenula. Firma Tusculum byla v červnu roku 1948 převzata pod národní správu Spojených UP závodů.⁷⁷ Značka Tusculum se vrátila až v roce 1991, v roce 1994 převzala kontrolu nad firmou Spojené UP závody, sídlí v Rousínově a stále se zabývá výrobou nábytku.

Nábytek vyráběný firmou Tusculum ve slavné éře meziválečné existence firmy se dnes nachází ve sbírkách Moravské galerie v Brně a Muzea města Brna.

⁷⁶ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 14, fasc. 81, Obchodní korespondence a cestovní zprávy.

⁷⁷ MZA, fond H 503 Tusculum, kart. 1, fasc. 3, Protokol z řádné valné hromady 23. 6. 1948.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Reklamní leták 1927, Převzato z: Salon XVI, 1927.
- Příloha č. 2: Návrh na sekretáře Egon a Eduard, Bohumír Čermák, 1937, Uloženo v Moravském zemském archivu, fond H 503 Tusculum, spol. s r.o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 15, Návrhy nábytku.
- Příloha č. 3: Návrh dostavby a rekonstrukce továrny v Rousínově, Evžen Škarda, 1940, Uloženo v Moravském zemském archivu, fond H 503 Tusculum, spol. s r.o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 3, fasc. 26, Výměry a stavební plány.
- Příloha č. 4: Značka firmy Tusculum používaná v letech 1929–1933, Bufet, 1929–1933, Moravská galerie v Brně, inv. č. 31.400, foto Gabriel Dvořák.
- Příloha č. 5: Značka firmy Tusculum používaná v letech 1937–1948, Uloženo v Moravském zemském archivu, fond H 503 Tusculum, spol. s r.o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 14, fasc. 81, Obchodní korespondence a cestovní zprávy.
-
- Barevná příloha č. XXXIV: Čestný diplom v oboru zařizování bytu udělený na II. Řemeslnicko-živnostenské výstavě v Brně, 1913, Uloženo v Moravském zemském archivu, fond H 503 Tusculum, spol. s r.o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 2, fasc. 12.
- Barevná příloha č. XXXV: Vitrína, 1929–1933, Moravská galerie v Brně, inv. č. 31.399, foto Gabriel Dvořák.
- Barevná příloha č. XXXVI: Křeslo, 1929–1933, Moravská galerie v Brně, inv. č. 31.405, foto Gabriel Dvořák.
- Barevná příloha č. XXXVII: Sekretář, 1937, Moravská galerie v Brně, inv. č. 31.854, foto Gabriel Dvořák.
- Barevná příloha č. XXXVIII: Návrh interiéru obývacího pokoje, 40. léta 20. století, Uloženo v Moravském zemském archivu, fond H 503 Tusculum, spol. s r.o. v Brně, továrna a sklad nábytku v Rousínově 1913–1948, kart. 15, Návrhy nábytku.

*Martina Straková***Tusculum, ein gemütliches Zuhause für jedermann.
Die Gesschichte von der Möbelfirma.****RESÜMEE**

Brünn war in der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts eine Stadt mit hochentwickelter Struktur von Industriebetrieben. Neben der allgemein bekannten Textilindustrie kamen am Anfang des 20. Jahrhunderts in Brünn auch Möbelfirmen zum Vorschein. Ihr Aufschwung war in der Zwischenkriegszeit sehr schnell und Brünn gehört in dieser Hinsicht zu Städten mit der progressivsten Entwicklung auf dem Gebiet der Möbelproduktion nicht nur in Mitteleuropa. Ein besonderes Phänomen war die Firma Spojené UP závody Brno (Vereinte UP-Werke Brünn), von großer Bedeutung waren auch die Kunstgewerblichen Werkstätten des Architekten Bohumír Čermák. Zu wichtigen Möbelfirmen ist auch Tusculum zu rechnen.

Die Fabrik für Möbelherstellung und -verkauf Tusculum entstand 1912 durch die Erweiterung der Brünner Möbelfirma Pilát & Šmídek mit finanzieller Unterstützung von Antonín Houdek. Der wurde zu ihrem Eigentümer und veranlaßte der Umzug des Hauptsitzes auf die Adresse Brünn, Koliště 1, wo die Firma bis zu seiner Auflösung blieb. In Brünn hatte sie die Verkaufsstelle, den Sitz der Betriebsleitung und die Tapezierwerkstatt; Lager- und Produktionsräume befanden sich in Rousínov. Der größte Aufschwung erfolgte nach dem Ersten Weltkrieg. Antonín Houdek bemühte sich um die Durchsetzung der Firma auf dem Markt im breiten Maß. Zu diesem Zweck lud er Anfang 1922 Tomáš Bata ein und ersuchte ihn um die Analyse des Zustands der Firma und den Entwurf künftiger Ziele. Anhand Bata's Berichtes wurden moderne Maschinen gekauft, Produktionsräume erweitert, die Verkaufsstelle in Brünn neu eingerichtet und die tschechischen sowie deutschen, in Mähren lebenden Kunden angesprochen. Es folgte die Festigung der Stellung der Firma in Prag, das Durchdringen auf den Markt der Staaten der Kleinen Entente usw. Nach dem Abtreten Šmídeks (1922) und dem Tod Pilát's (1936) führte Antonín Houdek die Firma auf seine Söhne über, die sie weiter entfalten sollten.

Tusculum produzierte hauptsächlich auf Bestellung. Anfangs gingen Entwürfe von dem zeitgenössischen Schaffen heraus, das in Fachzeitschriften publiziert wurde. Der erste Katalog eigener Entwürfe entstand im Jahre 1922. Die Firma entfaltete allmählich die Zusammenarbeit mit externen Architekten. Im Jahre 1937 entwarf der Brünner Architekt Bohumír Čermák für Tusculum eine umfangreiche Kollektion.

Der Zweite Weltkrieg schwächte den Firmenbetrieb und das Jahr 1948 brachte den Untergang der Firma, die in das große Nationalunternehmen Spojené UP závody eingliedert wurde.

Die von der Firma Tusculum hergestellten Möbel befinden sich heute in den Sammlungen der Mährischen Galerie in Brünn und des Stadtmuseums auf dem Spielberg.

NÁBYTEK

TUSCULUM - BRNO

Továrna Rousinov

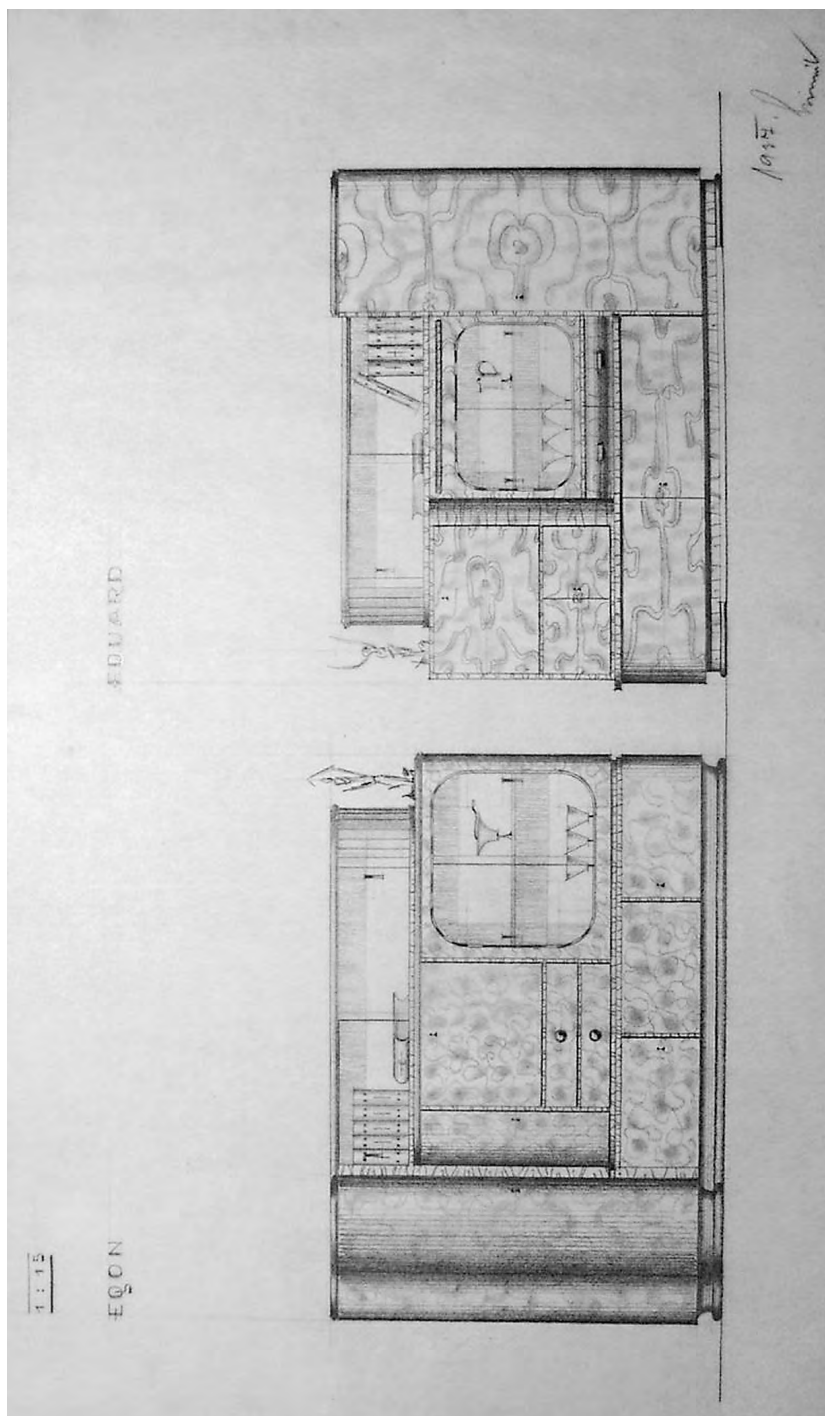
PRODEJNY:

PRAHA II., Lazarská 10, roh Vodičkovy,
BRNO, Koliště 1,
BRATISLAVA, Špitálská 39 a,
KOŠICE, Hlavná 94

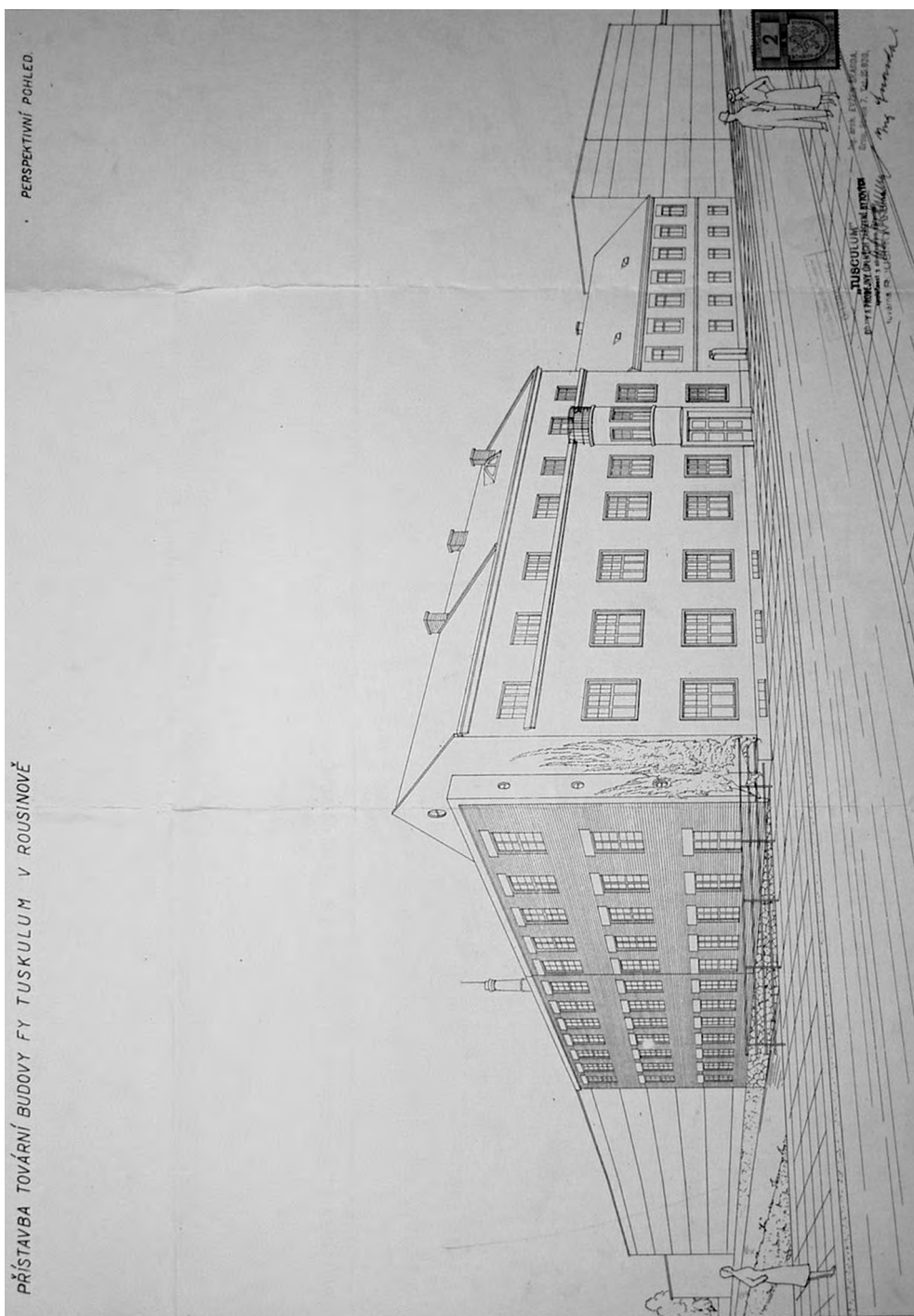
*Žádejte nový ilustrovaný ceník 24,
brožuru: Váš byt, návrhy, nákresy*

ODBORNÁ PORADA ZÁVODNÍHO ARCHITEKTA
ZDARMA

Ego

Příloha č. 2: Návrh na sekretáře Egon a Eduard, Bohumír Čermák, 1937.

Príloha č. 3: Návrh dostavby a rekonstrukce továrny v Rousínově, Evžen Škarda, 1940.

Příloha č. 4: Značka firmy Tusculum používaná v letech 1929-1933.

Příloha č. 5: Značka firmy Tusculum používaná v letech 1937-1948.

Jaroslava Plosová

BRNĚNSKÝ MĚSTSKÝ ARCHIV ZA PROTEKTORÁTU 1939–1945

Tématem práce jsou osudy brněnského městského archivu za protektorátu. Cílem je představit, jak vypadal chod archivu v tomto období, a zjistit, čím byla jeho činnost ovlivněna či dokonce omezena a jestli se změnila skladba úkolů, které plnil pro správu i pro společnost. Chtěla bych poskytnout příspěvek k poznání následků německé okupace pro české archivnictví a nakolik se případné škody promítly do jeho dalšího vývoje. Tato kapitola dějin českého archivnictví nebyla doposud systematicky zpracována a analyzována. S dopady okupačních událostí na jednotlivé archivy se můžeme seznámit jen z několika článků, publikovaných v Archivním věstníku v poválečném období¹, a dále se jim věnují i autoři průvodců po archivních fondech.

Každý archiv procházel v tomto období svým vlastním vývojem, který byl dán jeho specifickými podmínkami – důležitostí a citlivostí uchovávaného materiálu nebo významem pro správní a vědecké účely. Svoji roli sehrály i takové faktory jako míra zpracovanosti, počet a loajalita zaměstnanců a prostorové zabezpečení.

Dochovaný materiál spisovny brněnského městského archivu z období protektorátu, zejména z let 1944–1945, je značně torzovitý. Z toho, co je nám k dispozici, si však lze udělat přinejmenším přibližnou představu o základních vývojových tendencích a o atmosféře a charakteru prostředí, v němž se archiv a archiváři ocitli. Můžeme získat obrázek o přístupu okupační správy k archivům a z jejich opatření poznat, jaké měla s archivy úmysly a k čemu je chtěla využít.

Do archivů byla záhy po okupaci dosazována německá správa. Noví vedoucí ovšem často neměli potřebné vzdělání. Nacistický režim nadto nepotřeboval seriózní výzkum dějin na základě studia dochovaného archivního materiálu – hledal vlastně jen podklady pro tvrzení, že toto území vždy patřilo do německého prostoru. Podstatně byla omezena dosavadní vydavatelská činnost archivů, kterou měly nahradit nové projekty v nacistickém duchu. Z těchto důvodů ustoupila role archivů jako vědeckých institucí a naopak se jedním z jejich nejpožadovanějších úkonů stalo sestavování rodokmenů kvůli ověřování árijského původu. Významným centrem české historické práce zůstal Český zemský archiv v Praze, v němž se na určité úrovni dařilo udržet

---

¹ Otakar BAUER, *Archiv země České za německé okupace*, in: Archivní věstník 4/2, 1947, s. 1–4; Jiří ČAREK, *Archiv hlavního města Prahy za okupace*, in: Archivní věstník 2/1, 1946, s. 1–6; František MATĚJEK, *Zemský archiv v Brně za okupace*, in: Archivní věstník 3/1, 1946, s. 8–11; František ŠTEIDLER, *Archivy Památníku osvobození za okupace*, in: Archivní věstník 3/2, 1947, s. 1–4; Václav ČEJCHAN: *Zabezpečení fondů archivů ministerstva vnitra za války*, in: Archivní věstník 4/1, 1947, s. 1–6.

dějepisné bádání a nejednou se zde sešli přední představitelé české historické vědy, aby projednali otázky poválečného vývoje archivnictví.²

Čeští zaměstnanci byli propouštěni nebo alespoň přemísťováni do jiných archivů a na jejich místa nastupovali loajální úředníci německé národnosti. Celkově se počet pracovních sil v archivech snižoval.

Jedním z nejzásadnějších problémů, které české archivy zasáhly, bylo stěhování archiválií kvůli nebezpečí náletů. Archiv hlavního města Prahy musel své písemnosti stěhovat i z toho důvodu, že některé z budov, ve kterých se nacházely archivní depoty, zabrali okupanti pro své potřeby.³ Stěhovací práce musely často proběhnout urychleně, proto nebylo možné udržet řazení archiválií, a provizorní prostory navíc ne vždy poskytovaly vhodné podmínky pro uložení archiválií. Komplikovaný byl zejména provoz spisoven.

Přebírání písemností úřadů do archivů upravilo nařízení, že oba zemské archivy v Praze a v Brně mají přebírat písemnosti i od okresních úřadů, okresních soudů a městských a obecních úřadů, čímž došlo k porušení principu přebírání písemností celozemského významu těmito archivy.⁴ V neposlední řadě postihla české archivy rozluka týkající se archiválií se vztahem k německé říši a okupovaným územím, jejíž následky musely být napravovány vracením archiválií po osvobození. Archivních knihoven se týkalo nařízení o vyloučení všech židovských a „závadných“ spisů. Například zaměstnanci Archivu hlavního města Prahy tomu díky svému pasivnímu postoji dokázali zabránit.⁵ Při bojových operacích na konci války a ústupu německé armády vypukly v několika archivních depotech požáry, jimž padly za oběť některé archiválie.

Kvůli okupaci a nastolení nového režimu zaznamenalo české archivnictví bohužel i ztráty osobní. Archiv země české ztratil šest zaměstnanců z celkového počtu třiceti – za všechny zde jmenuji alespoň ředitele tohoto archivu a zemského vrchního archivního radu Dr. Bedřicha Jenšovského a zemského vrchního archivního komisaře a docenta Karlovy univerzity Josefa Matouška.⁶

Vývoj archivu do okupace

Na výstavbě archivu, který se nacházel v prostorách Nové radnice, se začalo soustavněji pracovat teprve po roce 1929.⁷ Do té doby jej spravovali městští archiváři, avšak jen jako vedlejší zaměstnání. K dispozici nebyl ani pomocný personál. Teprve

² O. BAUER, *Archiv země České za německé okupace*, s. 4.

³ J. ČÁREK, *Archiv hlavního města Prahy za okupace*, s. 3.

⁴ F. MATĚJKA, *Zemský archiv v Brně za okupace*, s. 10.

⁵ J. ČÁREK, *Archiv hlavního města Prahy za okupace*, s. 2.

⁶ O. BAUER, *Archiv země České za německé okupace*, s. 22.

⁷ Archiv města Brna (dále AMB), fond Q 1 Spisovna Archivu města Brna, (1746) 1918–1962 (1964) (dále Spisovna AMB), inv.č. 93, kart. 7.

na počátku roku 1929 se podařilo tehdejšímu správci archivu Dr. Bohumilu Navrátilovi prosadit, aby při všeobecné systemizaci úřednických míst u města Brna bylo systemizováno místo městského archiváře. Na tuto pozici nastoupil 29. listopadu 1929 Dr. Jaroslav Dřímál.

Hned na počátku roku 1930 sestavil pracovní plán, který se týkal personálních záležitostí, budování archivních skladů, zpracovávání archivních fondů a vědecké činnosti.⁸ Prostory archivu zcela nedostačovaly, a proto archiv ke stávající jedné pracovně a dvěma archivním skladům získal další dvě kanceláře a tři archivní sklady a přibyla též knihvazačská a restaurátorská dílna. Od roku 1935 fungoval fotografický ateliér.⁹ Archiv měl podle potřeby rozšiřovat své prostory i v budoucnosti. Personál se rozrostl na dva archiváře s vysokoškolským vzděláním (Dr. Jaroslav Dřímál a Dr. Vladimír Burian), jednoho zaměstnance se středoškolským vzděláním (knihvazač Antonín Čech), jednoho úředníka (František Pospěch) a jednu posluhovačku. Plánovalo se přijetí dalších odborně školených sil, pokud by si to vyžadoval růst archivu. K prvořadým úkolům patřilo založení a vybudování knihovny, a proto v květnu 1935 nastoupil do funkce knihovníka Dr. Karel Uhl.

V roce 1930 začalo soustřeďování, třídění, inventarizování a katalogizování listin, úředních knih a aktového materiálu. Přebíraly se nové fondy a zakládaly sbírky. Začalo se s ukládáním prezidiálních oběžníků a novin. Archiv měl vést v patrnosti veškerý písemný materiál v referátech a v ústřední spisovně a převzít do archivu vše, co bude možné. Archivář dohlížel na každou skartaci. Nezapomínalo se ani na materiál k dějinám města Brna, uložený u různých korporací nebo soukromých osob. Již koncem roku 1930 informoval Dr. Dřímál o výsledcích dosažených v budování archivu ve studii „Archiv zemského hlavního města Brna“ ve sborníku „Od Horácka k Podyjí“ (ročník 1930–1931) a ve zvláštním výtisku vydaném nákladem města Brna.¹⁰

Všechny nejnaléhavější organizační a inventarizační práce proběhly do roku 1936. Archiv disponoval dostatečným personálním i prostorovým vybavením, byly v něm soustředěny všechny městské archiválie do roku 1851 a pokračovalo jejich zpracovávání a zpřístupňování. Mohlo se již přistoupit k prezentaci činnosti archivu na veřejnosti, proto se pomýšlelo na založení periodika pro publikování výsledků pořádání fondů a studií o minulosti města Brna. Roku 1936 tedy městské zastupitelstvo rozhodlo, že bude za redakce městského archiváře vydávat „Publikace archivu zemského hlavního města Brna“ ve dvou řadách – „Katalogy a inventáře“ a „Sborník příspěvků k dějinám města Brna“.¹¹ Kvůli německé okupaci však první svazek sborníku se studií Dr. Dřímála „Zemský dům v Brně“ vyšel až v roce 1947.

⁸ Jaroslav DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*, Archivní správa MV, Praha 1956, s. 29.

⁹ František ZŘÍDKAVESELÝ, *Podíl doc. Dr. Jaroslava Dřímala na vybudování českého archivnictví (65. výročí Archivu města Brna)*, in: 155 let archivnictví v českých zemích, Brno 1995, s. 181.

¹⁰ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 32.

¹¹ Tamtéž, s. 34.

Od roku 1935 se vedoucí archivu staral i o sbírky městského muzea, které poško-dilo stěhování z původních prostor při stavebních úpravách Nové radnice. Po jejich ošetření byla v roce 1937 otevřena expozice městského muzea v křížové chodbě Nové radnice.¹²

Předání archivu po okupaci a personální změny ve vedení

15. března 1939 převzal klíče od archivu kancelářský rada Král.¹³ Komisařským vedoucím archivu byl ustaven JUDr. Kurt Erich Krampf, kterému Král přenechal klíče následujícího dne. JUDr. Krampf je měl v držení do 20. března 1939, kdy po jednom svazku klíčů předal Dr. Dřímalovi a Dr. Burianovi a jeden si nechal pro sebe. Proběhly namátkové kontroly, zda se všechny archiválie nacházejí v pořádku na svém místě, přičemž nedošlo k zjištění žádných nedostatků.¹⁴ Archivní fondy a katalogy a jiné pomůcky byly předány podle záznamu o stavu městského archivu sepsaného 15. dubna 1939 Dr. Dřímalem a komisařským vedoucím JUDr. Krampfem. Od 4. září 1939 vykonával funkci komisařského vedoucího archivu po JUDr. Krampfovi vrchní účetní rada Josef Dosoudil.¹⁵ 7. září 1939 byl Dr. Dřímala přeložen z archivu do české městské knihovny.¹⁶ 26. června 1942 se stal správcem archivu a knihovny August Patzelt.

16. března 1939 se od archivu oddělilo městské muzeum. Čeští zaměstnanci byli postupně propuštěni. Podle výnosu vrchního starosty města Brna z 22. srpna 1943 došlo k jeho uzavření.¹⁷ Všichni jeho zaměstnanci nastoupili do německé veřejné městské knihovny v Brně a vedením muzea byl pověřen ředitel této knihovny August Fiedler.

Zaměstnanci archivu za protektorátu

Dr. Jaroslava Dřímala (* 1905 – † 1975) zbavila okupační správa vedení archivu a nakonec jej 7. září 1939 přeložila do české městské knihovny (viz Přílohu).

Prvním komisařským vedoucím archivu byl do 4. září 1939 Němec **JUDr. Kurt Erich Krampf**.

¹² Tamtéž.

¹³ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 93, kart. 7.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, inv.č. 90, kart. 7.

¹⁶ AMB, fond T 7 Doc. PhDr. Jaroslav Dřímala, archivář města Brna – osobní fond, 1928–1975 (dále J. Dřímala), inv.č. 1, kart. 1.

¹⁷ AMB, fond Q1 Spisovna AMB, *Dílčí inventář*, s. 4.

Inhed po okupaci začal v archivu pracovat penzionovaný účetní tajemník vrchního soudu německé národnosti **Josef Dosoudil** (* 1885 – † 1955).¹⁸ Jednalo se o amatérského vlastivědce a činného člena spolku „Verein für die Geschichte der Deutschen in Mähren und Schlesien“.¹⁹ Zpočátku v archivu vykonával pouze čestnou nehonoranou funkci. 4. září 1939 nahradil na postu komisařského vedoucího JUDr. Krampfa, který chtěl z archivu odejít, a tuto pozici zastával do 26. června 1942. Byl jmenován stálým archivním komisařem pro Moravu u říšského protektora. Významně se zapojil do provádění archivní rozluky a často zastupoval nároky vídeňského Archiv für Nieder-Donau za okupovaná jihomoravská území, čímž způsobil velké ztráty zejména brněnskému zemskému archivu.²⁰

Od 2. listopadu 1939 až do osvobození Brna v archivu působil Němec **August Franz Josef Patzelt** (* 1899 – † ?).²¹ Od 26. června 1942 vedl archiv jako komisařský vedoucí.²² Postupně dosáhl i na další místa v městské správě. 16. května 1942 se stal vedoucím německého Tiskového a propagandistického úřadu prezidia města Brna.²³ 27. října 1943 byl jmenován čestným mluvčím brněnského památkového úřadu. Od 21. ledna 1944 zastával funkci prvního zástupce vedoucího péče o lidi bez přístřeší v Brně. Byl amatérským vlastivědcem, rodopiscem a žurnalistou. Vystudoval reálnou školu, před okupací pracoval jako úředník. V archivu patřilo k jeho úkolům vedení protokolu, vyřizování dotazů ohledně průkazů árijského původu či evidence denního tisku, který do archivu přicházel.²⁴

Záhy po okupaci z archivu odešel **František Pospěch**, který zde pracoval od 1. března 1923 do 31. března 1939 jako kancelářská síla.²⁵

Od 27. května 1935 zastával v archivu funkci knihovníka **Dr. Karel Uhl** (* 1886 – † 1960).²⁶ 22. března 1939 byl z archivu přerazen do muzea. O toto přeložení požádal kustod městského muzea rada Mazur.

Jako odborný archivář zde od roku 1935 do 30. listopadu 1942 působil **Dr. Vladimír Burian** (* 1907 – † 1982).²⁷ Poté našel azyl v brněnském zemském archivu, avšak 16. září 1944 byl totálně nasazen do průmyslu.²⁸ Do městského archivu se vrátil až po osvobození Brna 27. dubna 1945.

¹⁸ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let Archivu města Brna*, Brno 1979, s. 6; dále viz: Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Libri, Praha 2000, s. 146.

¹⁹ AMB, fond T 7 J. Dřímál, inv.č. 10, kart. 1.

²⁰ F. MATĚJEK, *Zemský archiv v Brně za okupace*, s. 8.

²¹ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7; dále viz: J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 54–55; AMB, fond T 33 August Franz Josef Patzelt, nezpracováno.

²² Pro zajímavost – jeho plat, než se stal komisařským vedoucím, činil 925 K hrubého.

²³ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 95, kart. 7.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 16.

²⁶ Tamtéž; dále viz: J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 674–675.

²⁷ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7; dále viz: J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 110.

²⁸ Jiří ADÁMEK, *Vzpomínka na PhDr. Vladimíra Buriana*, in: Archivní časopis 32, 1982, s. 108.

Po vypuzení Dr. Buriana zůstal v archivu jediným zaměstnancem české národnosti knihvazač **Antonín Čech**, který zde pracoval od 5. května 1933 do 31. května 1945.²⁹ Vedle knihařských prací vypomáhal například i při stěhování archiválií.³⁰

8. srpna 1942 byla archivu jako kancelářská síla přidělena říšskoněmecká státní příslušnice **Anna Böhmová**. Vedla podací protokol, evidenci knih a zastávala některé kancelářské a archivářské práce.³¹ Zůstala zde do 24. dubna 1945.³²

Od 15. října 1940 byl v archivu jako nižší úředník zaměstnán **Karl Kirchner**.³³ Opět se jednalo o říšskoněmeckého státního příslušníka. Pracoval zde do 26. dubna 1945.³⁴ Vykonával pochůzky a pomocné práce, například při stěhování archivních fondů.

Dalším úředníkem archivu se 2. prosince 1940 stal **Walter Kunisch**. Hlásil se k říšskoněmecké státní příslušnosti.³⁵ Vystudoval reálnou školu. Věnoval se grafice a malbě na sklo. Získal dokonce ocenění v několika soutěžích. Katalogizoval knihovnu, hlavně práce o umění, a založil kartičkový katalog pečeti.³⁶ Svými grafikami se podílel i na brněnské ročence 1941/1942. 20. října 1941 dostal povolávací rozkaz k vojenské službě do Tábora. Tam zůstal do 30. června 1942, kdy byl na krátkou dobu přeložen do vojenského muzea v Brně. Následovalo přeložení do Přerova. Patzelt proto žádal brněnského vrchního starostu Oskara Judexe (* 1894 – † 1953)³⁷, aby zařídil přeražení Kunische zpět do Brna, aby mohl pokračovat na soupisu pečeti archivu.³⁸

K dalším zaměstnancům archivu za protektorátu patřili **JUDr. Alfred Wosyka** (kancelářská síla, 6. 9. 1939–1940) a **Sylvia Saicová** (kancelářská síla, 17. 7. 1942–3. 8. 1942).³⁹ V roce 1944 byly v archivu zaměstnány zřejmě po kratší dobu a na částečný úvazek paní **Křečková** a česká protektorátní příslušnice **Emílie Stará**.⁴⁰

Od 6. prosince 1943 byli k výpomoci v archivu přiděleni i dva muži z židovského pracovního komanda.⁴¹ Pořizovali seznam novinového materiálu. V této době se v archivu nacházelo okolo 2 200 svazků novin od roku 1781. Tato práce měla být ukončena 2. února 1944. Patzelt poté žádal o další ponechání Dr. Friedricha Kleina z pracovního komanda v archivu pro sepisování sbírky portrétů, sbírky plánů a knihovny. Jeho plat činil 7,50 K na hodinu.

²⁹ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 16.

³⁰ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 95, kart. 7.

³¹ Tamtéž.

³² F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 16.

³³ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

³⁴ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 16.

³⁵ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

³⁶ Tamtéž, inv.č. 95, kart. 7.

³⁷ Viz: Erich PILLWEIN – Helmut SCHNEIDER, *Lexikon bedeutender Brünnner Deutscher 1800–2000*, Gmünd 2000, s. 54–55

³⁸ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 113, kart. 8.

³⁹ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 16.

⁴⁰ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 95, kart. 7.

⁴¹ Tamtéž.

O atmosféře v archivu a pracovních vztazích může svědčit i nařízení komisařského vedoucího Patzelta z března 1944, které stanovilo, aby se zaměstnanci na začátku a taktéž i na konci pracovní směny pozdravili, aby tak zmizely příchody bez pozdravu a odchody bez rozloučení.⁴²

Vývoj archivu

Za protektorátu vývoj archivu značně stagnoval. Ustalo přebírání a pořádání fondů a doplňování knihovny a sbírek. K významnějším ziskům patřily jen některé fondy obcí připojených k Brnu a městské gruntovní knihy.⁴³

Když 17. března 1939 navštívil Brno Adolf Hitler, věnovali mu představitelé brněnských nacistů nejceněnější brněnskou městskou knihu – rukopis č. 2 Právní knihu města Brna, tzv. Knihu písaře Jana, vzniklou po roce 1355.⁴⁴ Hitler ji však našťestí i nadále ponechal v péči městského archivu.

V pracovním plánu z 25. dubna 1939 bylo stanoveno, že práce započaté před 15. březnem 1939 budou dokončeny, a důraz měl být kladen i na vědeckou práci badatelů.⁴⁵ Plánovalo se doplňování knihovny a sbírek novin a fotografií, zachycujících důležité události, které se vztahovaly k Brnu. Dr. Dřímál se nadále věnoval katalogizaci listin, fotografií a dalších archiválií. Dr. Burian vyhledával data ohledně průkazů árijského původu a pořádal výnosy okresních soudů z let 1792–1854. Josefu Dosoudilovi připadl soupis výnosů okresního soudu Brno–město z let 1800–1854. JUDr. Krampf si vzal na starost poštu, pořádání fotografického materiálu a novinových výstřížků, dále vyřizování agendy s prezídiem a dohled na provoz archivu.

Ze zpráv o činnosti archivu je patrné, že se jeho provoz z největší části zaměřil na zpracovávání odpovědí pro různé tazatele, vedení protokolů a vyřizování korespondence a spisů. Nejvýznamnější činností se stalo vyhledávání podkladů k průkazům o árijském původu. Archiv ministerstva vnitra v Praze uzavřel s městským archivem koncem roku 1941 smlouvu o spolupráci při zjišťování dat.⁴⁶ Oba archivy se při tom dohodly na poplatku 5 K při pozitivním výsledku hledání, při zjišťování celého rodokmenu nebo více osob byla výše poplatku stanovena na 20 K. Archiv při vyřizování této agendy spolupracoval s matričním, kulturním a vojenským úřadem, III. referátem městského úřadu, centrálním hřbitovem a policejním ředitelstvím.⁴⁷

⁴² Tamtéž.

⁴³ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 34.

⁴⁴ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 7.

⁴⁵ AMB, Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

⁴⁶ Tamtéž, inv.č. 92, kart. 7.

⁴⁷ Tamtéž.

Německé vedení archivu nedokončilo převzetí spisového materiálu z ústřední spisovny města Brna z let 1851–1926.⁴⁸ Tyto spisy tedy zůstaly v ústřední spisovně. Část spisovny z let 1851–1896 tím nijak neutrpěla, válku přečkala v depozitáři ve Vohančicích u Tišnova a do archivu přišla v roce 1946. Spisovna od roku 1897 však byla vyvezena do Dělnického domu v Pozořicích, který v dubnu 1945 zapálila ustupující německá armáda (viz dále).

V průběhu roku 1940 se přistoupilo k inventuře Mitrovského knihovny a ke kartotekování závětí a žádostí o povolení sňatku ze Starého Brna.⁴⁹ Své písemnosti do archivu předal Německý klub, Brněnský živnostenský spolek a statistický úřad. Jako depozitum archiv převzal patrimoniální spisy Králova Pole a prvotisky knihovny kostela sv. Jakuba v Brně. Od hraběte Oppersdorfa archiv zakoupil rukopis brněnského městského práva. Přikročilo se ke stavebním úpravám archivu, zejména k adaptaci sklepa, kam byly instalovány železné a dřevěné regály, do oken vsazeny železné mříže a byl také vybaven hasicími přístroji. Pro potřeby archivu se přestavěla takzvaná „kuchyně“. Do knihařské dílny přibylы střihačka a řezačka na lepenkové desky.

V roce 1941 byly pořízeny regály pro sloupový sál archivu.⁵⁰ Své staré knihovní fondy do archivu uložil stavební úřad. Zeměměřičský úřad odevzdal plány půdorysů domů z roku 1848, které se začlenily do stávajících archivních fondů. Mimo to archiv převzal i řadu brněnských pozemkových knih. V tomto roce si městský archiv vyměnil některé archiválie s brněnským zemským archivem. Městský archiv dostal brněnské listiny a listy z Bočkovy a Nové sbírky a několik rukopisů, za to odevzdal 23 krabic příznávacích berních listů moravských stavů z let 1582–1603 a některé listiny, hlavně zemské míry.⁵¹

Od počátku třicátých let městský archiv přebíral městské knihy a gruntovnice.⁵² V roce 1937 putovaly tyto knihy původně samostatných obcí, které pak byly připojeny k Brnu, do brněnského zemského archivu. Teprve v roce 1941 došlo k předání některých knih do městského archivu. Výběr knih však proběhl nahodile a bez zřetel k zásadě provenience. Staré celky byly roztrhány a často se stávalo, že se gruntovní kniha nacházela v městském archivu, ale příslušná kniha listin ležela v archivu zemském. K napravení tohoto stavu došlo až v roce 1954, kdy městský archiv shromáždil všechny gruntovní knihy, které do něj provenienčně náležejí.

V první polovině roku 1942 přenechal brněnský zemský archiv městskému archivu dubleta protokolů zemského sněmu od roku 1870 a další písemnosti k moravské vlastivědě.⁵³ Archiv nadále pokračoval v uchovávaní úředních věstníků a ročenek města Brna. Proběhly další stavební úpravy archivu, například v červeném salonku prezidia.

⁴⁸ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 34.

⁴⁹ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 35.

⁵² Tamtéž, s. 33.

⁵³ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

Ve sklepě musela být opravena prasklá trubka a na druhém nádvoří Nové radnice před archivem se asfaltem zalily spáry v dláždění, aby nedocházelo k prosakování dešťové vody přes stěnu archivu do sklepa. S tímto sklepem se počítalo jako s prostorem, kam budou umístěny cenné fondy, protože mohl odolat náletům. Byly sem proto vestavěny ohnivzdorné dveře. Došlo i na úpravy kanceláří a badatelny, dveře byly označeny jmenovkami a komisařský vedoucí ve zprávě o úpravách archivu neopomenul zmínit ani pořízení květinové výzdoby oken.

Vyhotovily se přesné soupisy nově uspořádaných a inventarizovaných cechovních archiválií. Průběžně se vedl novinový rejstřík. Dále byl doplněn dosavadní seznam brněnských soupisů obyvatelstva podle záznamů ze sbírky Polykarpa Kollera. Vznikl soupis vedut moravských měst z Mitrovského sbírky společně se soupisy Hofferovými. Pokračovaly práce na kartotéce seznamu cizinců z roku 1850, kartotéce podacího protokolu nebo například na opisu matriky sňatků kostela sv. Jakuba v Brně z let 1760–1784. Probíhala paginace 134 kartonů s akty purkmistrovskými z let 1647–1738 a pořádání sbírky úmrtních oznámení z roku 1942 podle abecedy.

V roce 1943 prudce narostly počty badatelských návštěv a záznamů v podacím protokolu. Patzelt v jedné ze zpráv pro městský úřad zmínil, že se pracovny archivu nacházejí v dezolátním stavu a nechal je po ukončení stěhování archiválií do venkovského depozitáře ve Vohančicích koncem tohoto roku vymalovat, přičemž podle jeho hlášení nebyl běžný chod archivu narušen.⁵⁴ Personálnímu oddělení městského úřadu navrhl vyplacení jednorázové odměny ve výši 750 K pro zaměstnance, kteří tyto práce zajišťovali. Byla dokončena kartotéka k podacímu protokolu, dále opis svatební matriky kostela sv. Jakuba v Brně, pořádání sbírky úmrtních oznámení a soupis sbírky vedut moravských měst. Pokračovaly práce na kartotéce cizinců z roku 1850. Přerušila se paginace akt purkmistrovských, neboť byly kvůli nebezpečí náletů odvezeny mimo Brno. Pracovalo se i na sbírce úmrtních oznámení z první poloviny roku 1943, na soupisu pozůstalostí v Brně z 19. století a na soupisu brněnských domů a jejich historie.

V březnu 1944 se dokončily práce na rejstříku novin od 1. ledna 1870 do 31. prosince 1943 a přikročilo se k novému uspořádání Schramovy sbírky portrétů o 16 000 kusech podle abecedy.⁵⁵

Statistika zachytila činnost archivu ve zmiňovaném období takto:

- písemná vyřízení, týkající se zejména dokladů o árijském původu:
  - 1940 – 1 328 případů
  - 1941 – 828 případů
  - první polovina roku 1942 – 374 případů⁵⁶

⁵⁴ Tamtéž, inv.č. 95, kart 7.

⁵⁵ Tamtéž, inv.č. 107, kart. 8.

⁵⁶ Tamtéž, inv.č. 91, kart. 7.

- badatelé: 1939 – 52 badatelů a 382 badatelských návštěv
1940 – 57 badatelů a 551 badatelských návštěv
1941 – 128 badatelů a 546 badatelských návštěv
1942 – 166 badatelů a 479 badatelských návštěv
1943 – 316 badatelů a 1 183 badatelských návštěv (většina badatelů však zjišťovala právě árijský původ svých předků)⁵⁷
- od 1. ledna 1940 do 31. prosince 1942 bylo do podacího protokolu zaznamenáno vyřízení 2 266 spisů, v prvním pololetí roku 1943 počet záznamů v podacím protokolu vzrostl na 980 oproti například 466 záznamům za stejné období roku 1942.⁵⁸

Výzkumná činnost

Vědecká i odborná práce v archivu byla za okupace potlačena a omezila se v podstatě jen na „soukromé záliby komisařských správců“.⁵⁹ Výzkum, který tehdy svým způsobem v archivu probíhal, představuje ve zprávách komisařský vedoucí Patzelt. Jedná se v podstatě jen o činnost jeho samého.

V roce 1942 se Patzelt zabýval některými rukopisy (o knihtiskaři Sinapim, mědirytcí Laidigovi, brněnském malíři Hansi Strobelovi⁶⁰ a dalších).⁶¹ V září tohoto roku našel v sakristii kostela sv. Jakuba v Brně několik obrazů umučení Páně ze 17. a 18. století, které nechal zrestaurovat a vyfotografovat, a rozhodl se pátrat po jejich neznámém autorovi.⁶² Pořídil snímky dveří minoritského kostela v Brně s obrázkem tohoto kostela. Hledal doklady k prvnímu doložitelnému sestupu do propasti Macocha. Připravil podklady pro reportáž s názvem „Švédský halas a brněnská ozvěna“ pro německé vysílání brněnského a ostravského rozhlasu v srpnu 1942. Byl také autorem několika článků, zejména pro noviny „Brünner Morgenpost“ – například o švédském obléhání Brna a o Richardu Wagnerovi, případně zde nechal publikovat opisy částí některých rukopisů. Pracoval na výzkumu ohledně nejstarší školní budovy v Brně–Králově Poli z konce 18. století. Sepisoval zajímavé zprávy ze starých brněnských novin do cyklu nazvaného „Ze všedních dnů našich pradědečků“.

⁵⁷ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 13; pro srovnání – v roce 1937 vykonalo v archivu 65 badatelů 451 návštěv, v roce 1938 56 badatelů 480 návštěv.

⁵⁸ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7; z drtivé většiny tuto agendu vedl komisařský vedoucí Patzelt, dále se podíleli Dr. Burian a Josef Dosoudil.

⁵⁹ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 6.

⁶⁰ Hans Strobel maloval v době švédského obléhání Brna dva obrazy pro hlavní oltář kostela sv. Jakuba v Brně.

⁶¹ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

⁶² Tamtéž, inv.č. 117, kart. 8.

V roce 1943 se stalo tématem, které Patzelt zpracovával, vyobrazení brněnského mistra Antona Pilgrama (* 1452 – † 1516)⁶³ na varhanách ve svatoštěpánském dómu ve Vídni.⁶⁴ Chtěl pro Brno získat sádrový odlitek tohoto vyobrazení. Dále nechal zhotovit fotografie nejstarších věžních hodin brněnského biskupství na kostele sv. Tomáše v Brně z roku 1393. 6. až 8. září tohoto roku pobýval na služební cestě ve Vídni.⁶⁵ Navštívil Lichtenštejnský archiv kvůli sestavování rodokmenu vrchního starosty města Brna Oskara Judexe. Od prof. Emila Pirchana z Akademie výtvarných umění získal některé materiály k divadelnímu muzeu, mimo jiné obraz kapelníka Otto Kitzlera (* 1834 – † 1915)⁶⁶. Ve vídeňském městském archivu hledal materiály k mistru Johannu von Eichstädtovi, který na konci 14. století dovezl z Vídně do Brna hodiny na věž kostela sv. Tomáše. Vedl jednání o sádrovém odlitku vyobrazení Antona Pilgrama.

V roce 1944 měl Patzelt zpracováno celkem patnáct témat k vydání v sešitové podobě, například „Nová radnice zemského hlavního města Brna“, „Mistr Anton Pilgram“ a další.⁶⁷

Archiv vydal dva svazky ročenky „Jahrbuch der Landeshauptstadt Brünn“ pro roky 1941/1942 a 1943/1944, obsahující populární a beletristické příspěvky o Brně, převážně v nacistickém duchu.⁶⁸

Stěhování archiválií kvůli nebezpečí náletů

Již v srpnu 1939 byly do pancéřového trezoru 1. moravské spořitelny na Zelném trhu v Brně až do odvolání uloženy některé cenné písemnosti archivu. Celková hodnota beden s archiváliemi, uložených zde v druhé polovině roku 1939, činila 500 000 K, hodnota dalších čtyř balíků 50 000 K.⁶⁹ Mezi tyto cenné archiválie patřily rukopis č. 2 Právní kniha města Brna, tzv. Kniha písaře Jana, z Mitrovského sbírky rukopis Bohuslava Balbína č. A/150, brněnská kronika Johanna Juliana Hampela č. A/28 a rukopis „Romulus“ č. A/101, z Cerroniho sbírky kronika lékárníka „U červeného raka“ Georga Ludwiga z 16. století, z dalších brněnská soudní kniha z Oppersdorfu, brněnská kniha přijímání měšťanů z let 1498–1556 a erbovní listina Ferdinanda III. o vylepšení brněnského městského znaku vydaná 3. února 1646 v Linci.⁷⁰

⁶³ Anton Pilgram pracoval na chrámu sv. Štěpána ve Vídni a na kostele sv. Jakuba v Brně. Dále viz E. PILLWEIN – H. SCHNEIDER, *Lexikon*, s. 17.

⁶⁴ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 91, kart. 7.

⁶⁵ Tamtéž, inv.č. 96, kart. 7.

⁶⁶ Viz E. PILLWEIN – H. SCHNEIDER, *Lexikon*, s. 115–116.

⁶⁷ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 95, kart. 7.

⁶⁸ F. ZŘÍDKAVESELÝ a kol., *50 let*, s. 7.

⁶⁹ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 97, kart. 7.

⁷⁰ Tamtéž.

Tyto archiválie převzal archiv v červnu 1940 zpět a uložil nejprve ve sklepním depotu.⁷¹ Ten se však pro vlhkost ukázal jako nevhodné úložiště, proto se archiválie přestěhovaly do přízemí, kde zůstaly minimálně do podzimu 1942. Hledaly se pro ně vhodné prostory mimo archiv. O jejich dalších osudech vypovídá zpráva z února 1945 o převážení některých archiválií z Vohančic do Brna.⁷² Je zde zmínka, že kartony při převážení kvůli nárazu popadaly a při tom se v pravé dolní části poškodila do té doby neporušená pečeť listiny Ferdinanda III. z roku 1646 o polepšení znaku města Brna. Pečeť se naštěstí nechala opravit. Na příkaz brněnského památkového úřadu putovala v březnu 1945 bedna s těmito archiváliemi a dalších osmnáct rukopisů do trezoru Zemského archivu v Brně. Do konce protektorátu prodělaly tyto archiválie ještě jedno stěhování, a sice v dubnu 1945 do Černínského archivu v Jindřichově Hradci (viz dále).

V září 1939 bylo do trezoru I. moravské spořitelny uloženo všech 2 351 listin archivu ve 119 krabicích a knihovna kostela sv. Jakuba ve 257 krabicích a 24 svazcích (v polovině roku 1943 se jejich úložištěm stal depot ve Vohančicích u Tišnova – viz dále).⁷³ V lednu 1940 tam přibily i Liber decretalium, vytištěná v Benátkách roku 1494 Babtistou de Tortis, a Codex Justiniani imperatoris glossatus, vytisknutý v Mohuči roku 1475 Petrem Schoyfferem de Hernsteym. Oba balíky měly hodnotu 5 000 K.

V květnu 1943 začalo z nařízení vrchního starosty stěhování nejceněnějších archiválií na městský statek ve Vohančicích u Tišnova.⁷⁴ 13. května prohlédli tamější prostory zástupci stavebního úřadu a komisařský vedoucí archivu Patzelt. Dohodlo se vyklizení sedmi místností v prvním poschodí budovy o celkové ploše 266 m².

Okna byla ze dvou třetin zazděna cihlami, všechny dveře dostaly zámeček a hlavní vchod železnou mříž.⁷⁵ Každá místnost se vybavila hasicím přístrojem, pytlí s pískem a vědry s vodou. Neopomnělo se ani položení návnady proti hlodavcům. Místnosti odpovídaly i přiměřenou vlhkostí, kterou kontrolovaly měřicí přístroje. Sousední budova vrchního polesí vlastnila státní telefon, ve druhé budově sídlili hasiči. Před statkem se nacházely dva malé rybníky.

Na pět velkých stěhovacích vozů sem byly převezeny fondy městského archivu a na dvou vozech spisovna města Brna z let 1851–1896.⁷⁶ Jednalo se celkem o 133 kartonů spisů městského úřadu, dvě knihy graduálů, všechny listiny archivu, osm kartonů závětí, 283 kartonů staré registratury, 112 soudních knih č. 48–159, 280 kartonů městských rukopisů a prvotisků a 257 kartonů rukopisů a prvotisků knihovny při kostele sv. Jakuba v Brně; radní protokoly byly uloženy ve 161 kartonech a deseti fasciklech a také obsahovaly 119 knih.⁷⁷

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, inv.č. 91, kart. 7.

⁷⁶ Tamtéž, inv.č. 95, kart. 7.

⁷⁷ Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

V srpnu 1943 prohlédli velitel protiletecké ochrany vrchní rada ing. Kudernatsch a npor. Saam budovu statku, zda vyhovuje stanoveným předpisům.⁷⁸ Nedošlo k zjištění zásadních nedostatků. Pouze se muselo odstranit dřevěné bednění a dehet na půdě. Na půdě mělo být k dispozici více písku, lopat, hasičských háků a voda. Doporučilo se natření trámů ohnivzdornou barvou. Správci objektu však dehet a bednění neodstranili minimálně do října 1943. Velitelem protiletecké ochrany se stal nadlesní Malach.⁷⁹ V budově statku bydlící osoby a další lidé z okolí byli přibráni pro spolupráci.

V říjnu 1943 sem ještě byly uloženy všechny pozemkové knihy archivu (celkem 480 knih). V listopadu 1943 došlo k převezení jednoho vozu sbírek městského muzea, například všech dřevěných loutek či obrazů menšího formátu.⁸⁰ Zbytek muzejních sbírek (vykopávky, porcelán, plastické plány města i s vitrínami a velké obrazy) se měl uložit do sklepa lapidária Nové radnice a do sklepa městského archivu. I v pozdějším období se do Vohančic umísťovaly další menší celky archiválií, především nové přírůstky.

Stanovila se následující bezpečnostní opatření. Budovu měl alespoň dvakrát denně zkontrolovat vrchní nadlesní Gottlob Malach. Dozor nad skladem vykonával i vohančický noční hlídač. Patzelt požádal četnickou stanici v Tišnově, aby četníci při svých obchůzkách přes Vohančice budovu taktéž obhlédli. Tišnovská četnická stanice dostala za úkol zřídit přímé telefonické spojení s Vohančicemi bez přepojování hovorů v Deblíně. Při nepřítomnosti vrchního nadlesního Malacha a na noc se budova uzamykala. Jednou týdně měl být deponitář kontrolován z Brna a přitom vyvětrán. Jeden klíč vlastnil městský archiv, druhý měl v úschově nadlesní Malach v zapečetěné obálce, kterou mohl otevřít jen v případě nebezpečí požáru.⁸¹

Ve Vohančicích se nacházely archiválie I. kategorie. Jejich pojistná hodnota byla stanovena na 500 000 K.⁸² Tato částka měla sloužit na případnou obnovu archiválií – čištění a odstranění škod způsobených ohněm, vodou, sazemi a škůdci. Když se nic nestalo, částka se ročně navyšovala o 700 K.

V říjnu 1943 nahlásil nájemník A. Matula, že obě vodní nádrže na kraji lesa, které napájí vodovod, jsou vyschlé.⁸³ V zimě, kdy oba mělké rybníky před budovou zamrzaly, by tak v případě požáru nebyla k dispozici žádná voda. Proto se mělo bahno a kal z nádrží ještě před příchodem zimy vyčistit, případně také prohloubit dno. V lednu 1944 předal městský úřad do Vohančic hasičský vůz.⁸⁴ Na starost jej dostal nájemník Matula, který jej musel udržovat stále naplněný vodou a v zimě chránit před mrazem.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž, inv.č. 98, kart. 7.

⁸⁰ Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

⁸¹ Tamtéž, inv.č. 91, kart. 7.

⁸² Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž.

Od poloviny roku 1944 začal brněnský vrchní starosta kvůli stupňujícímu se nebezpečí náletů naléhat na urychlené dokončení převážení archiválií mimo Brno.⁸⁵ Ve vydaném nařízení stanovil i obecná pravidla pro provoz depozitářů, která se v podstatě nelišila od těch, která archiv zavedl ve svých skladech již dříve.

V červnu 1944 nabídl farář v Deblíně Jan Fejta městskému archivu k dispozici jednu místnost.⁸⁶ Z Deblína vedla do Vohančic čtyři kilometry dlouhá lesní cesta. Jednalo se o světlou a suchou místnost na faře, která mohla sloužit jako depozitář. Uvažovalo se o uložení pozůstatostí do tohoto skladu. V prosinci 1944 se sem uložila sčítání lidu.⁸⁷ Lesní úřad v Deblíně ve svých prostorách uschoval dřevěné loutkové divadlo ze sbírek muzea.

V srpnu 1944 byly do depozitáře v Dělnickém domě v Pozořicích převezeny písemnosti ústřední městské registratury, které městský úřad stále potřeboval pro chod úředních záležitostí.⁸⁸ Archiv musel zajistit dostatek regálů pro přehledné zařazování těchto písemností kvůli jejich využívání. Celkově bylo potřeba přepravit 36 nákladních aut s regály, spisy a pomůckami. Městská nákladní auta však v té době vykonávala jiné úkoly. Částečně vypomohla speditérská firma Zigmund, ale i tu si pro své potřeby nakonec zabral Wehrmacht. Konkrétně se sem přemístila všeobecná spisovna z let 1897–1943, především výnosy a nařízení nadřízených úřadů všeobecného významu, matriky a částečná registratura z let 1934–1939. Dále byly dodány podací a pomocné knihy z let 1850–1896 a kartotéky z let 1897–1933 a 1940–1943.⁸⁹ V Pozořicích se úřadovalo dvakrát týdně – v úterý a v pátek. Chod registratury zajišťovali tři zaměstnanci a jeden úředník hlavní registratury.

V dubnu 1945 zapálila tento depozitář ustupující německá armáda. Shořelo celkem 3 832 fasciкул spisovny z let 1897–1943 a 1 222 fasciкул dílčí registratury referátů z let 1934–1939 (stavební, matriční a vojenský, živnostenský, hospodářský, policejní a zdravotní úřad a úřad sociální péče).⁹⁰ Současně se spisy vzalo v Pozořicích za své 1 891 pomocných knih ústřední spisovny, 335 pomocných knih z jednotlivých úřadů a 842 krabic katastru z let 1897–1943.⁹¹

V roce 1944 byly některé části spisovny školních úřadů od roku 1870 uloženy v budově ústřední spisovny v Mečové ulici č. 2.⁹² V listopadu 1944 je při bombardování zasypaly sutiny, takže je zachránily před následným požárem. K jejich vyzvednutí ze sutin došlo až v květnu 1945.

Další archiválie byly převezeny do Kuřimi.⁹³

⁸⁵ Tamtéž, inv.č. 98, kart. 7.

⁸⁶ Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

⁸⁷ Tamtéž, inv.č. 95, kart. 7.

⁸⁸ Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ J. DRÍMAL, *Průvodce*, s. 86.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž, s. 87.

⁹³ Tamtéž, s. 35.

Některé fondy se nacházely na zámku ve Křtinách, například registratura panství Zábřovic z let 1722–1848.⁹⁴ Podle výpovědí zaměstnanců zámku přijelo asi v roce 1943 nákladní auto řízené a osazené nacisty, které část písemností ze Křtin odvezlo. Tyto písemnosti se nepodařilo vypátrat.

Protiletecká opatření v archivu

Archiv obýval celkem osmnáct místností velikosti sálu a šest menších místností.⁹⁵ V únoru 1943 dostal k dispozici dohromady 150 pytlů po 5 kg písku.⁹⁶ Doplněvalo se vybavení vědry na vodu, hasicími přístroji, hasičskými háky, lopatami, krumpáči apod. Archiv vlastnil i třicetimetrovou hadici, s kterou bylo možno dosáhnout do všech depozitářů. Dohled nad protileteckými opatřeními nestátních archivů prováděl ve svém obvodu Zemský archiv v Brně.⁹⁷ Na počátku roku 1943 požadoval po městském archivu zajištění dalších beden s pískem a věder s vodou pro každou místnost. Všichni zaměstnanci archivu se v případě náletu měli schovat ve sklepech archivu.

Po ukončení stěhování archiválií do Vohančic byly fondy, umístěné v horních místnostech archivu, přestěhovány do sklepních klenutých prostor.⁹⁸ Jednalo se zejména o 20 000 svazků Mitrovského knihovny. V archivu však ještě v polovině roku 1944 stále zůstával materiál, důležitý například pro genealogická bádání, jako sčítání obyvatelstva z druhé poloviny 19. století či velké množství pozůstalostí do roku 1855.⁹⁹ Ty měly být spolu s pozemkovými knihami a fondy městské spisovny sine signo a publico-politica převezeny mimo Brno. Pro uložení novinových svazků se připravovala chodba. Ve sklepech archivu se stále nacházela část sbírek muzea. Ve druhé polovině roku 1944 se pro ně bezvýsledně hledaly prostory mimo Brno.¹⁰⁰

V březnu 1944 byla v archivu rozdělena protiletecká pohotovostní služba.¹⁰¹ V úterý a ve čtvrtek ji vykonával Karl Kirchner, ve středu a v sobotu Antonín Čech. Během služby se nesměli z archivu vzdálit. V srpnu 1944 povolil vrchní starosta Judex, aby se archiv v případě leteckého útoku takzvaně „chránil sám“.¹⁰² Patzelt však zároveň zastupoval vedoucího zásobování po útoku, Karl Kirchner byl přidělen k požární ochraně a Antonín Čech velel asanační skupině. Všichni proto vlast-

⁹⁴ Tamtéž, s. 114.

⁹⁵ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 95, kart. 7.

⁹⁶ Tamtéž, inv.č. 117, kart. 8.

⁹⁷ Tamtéž, inv.č. 98, kart. 7.

⁹⁸ Tamtéž, inv.č. 95, kart. 7.

⁹⁹ Tamtéž, inv.č. 97, kart. 7.

¹⁰⁰ Tamtéž, inv.č. 98, kart. 7.

¹⁰¹ Tamtéž, inv.č. 95, kart. 7.

¹⁰² Tamtéž.

ně museli archiv při leteckém útoku kvůli výkonu těchto funkcí opustit. Patzelt žádal, aby Kirchner a Čech byli svých funkcí zproštěni a přiděleni vlastní ochraně archivu.

Provoz archivu a badatelny, všeobecná nařízení pro archivy

Okupanti kladli důraz na to, aby protektorátní správa zabezpečila uchovávání písemností cenných pro genealogii. Ministerstvo vnitra vydalo v prosinci 1943 nařízení, že tyto materiály musí být uloženy v uzamykatelných, suchých a proti škůdcům chráněných místnostech, nejlépe v podzemních bunkrech a sklepích mimo města (například na zámcích).¹⁰³ Opisy se nesměly uchovávat na stejných místech jako originály.

Tato opatření se týkala zejména všech matrik uznaných náboženských obcí a jejich opisů, registrů obyvatel u okresních úřadů a statutárních měst a jejich opisů u zemských úřadů, všech registrů bezvěrců a příslušníků sekt před zavedením matrik, zpovědních seznamů, seznamů biřmovaných a všech seznamů Židů, které existovaly před i po zavedení matrik. Neuzavřené matriky a matriky založené od 1. ledna 1830, které se užívaly pro vydávání dokladů o árijském původu, se měly uchovávat zvlášť na matrikách. Každý úřad vedl seznam zabezpečených písemností ve dvou vyhotoveních. Církevní úřady musely vypracovat seznamy těchto písemností ve třech exemplářích a předat je místu, které tyto písemnosti uchovávalo, příslušnému zemskému úřadu a Rodopisnému úřadu pro Čechy a Moravu (Sippenamt für Böhmen und Mähren).

V březnu 1943 vydal vrchní starosta Judex směrnice týkající se provozu archivu.¹⁰⁴ Badatelské hodiny byly stanoveny ve všední dny od 9.00 do 12.00 hod. Ve 12.00 hod. se archivní prostory zamykaly. Mezi další ustanovení patřilo například to, že badatel nesměl zpracovávat více jak dvě témata, při publikování svého díla musel poskytnout jeden exemplář i archivu, archiválie se vypůjčovaly jen do jiných archivů a vědeckých institucí, které měly zabezpečení proti náletům a požárům, a tištěná díla se výjimečně směla se souhlasem ředitele archivu absenčně vypůjčit na krátkou dobu.

Nové poměry, které protektorát vnesl do badatelského života, lze dokumentovat nařízením ministerstva vnitra z června 1942.¹⁰⁵ Zaměřilo se na citace křestních jmen osob a místních jmen z německých pramenů. Při uveřejňování prací se totiž stávalo, že je autor uvedl česky, ačkoliv v prameni měla německou podobu. Aby se zabránilo „takovémuto uveřejňování pramenů, kterým se padělá pravý obraz dějin a bylo zaručeno nezfalšované vydávání historických pramenů veřejných archivů Protektorátu Čechy a Morava“¹⁰⁶, byla zavedena opatření, které se badatel zavazoval dodržovat.

¹⁰³ Tamtéž, inv.č. 98, kart. 7.

¹⁰⁴ Tamtéž, inv.č. 110, kart. 8.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

Při citování údajů z archiválií se musel přesně držet předlohy a také měl archivu před vydáním předložit pro kontrolu dva exempláře práce. Správa archivu potom pod osobní odpovědností jeho vedoucího posoudila, zda práce souhlasí se zněním archiválií. Pokud vedoucí nebyl schopen text posoudit, předal tento úkol příslušnému zemskému archivu. Pokud se badatel proti tomuto ustanovení provinil, ztratil možnost studia ve všech archivech protektorátu.

Stav a úkoly archivu po osvobození

Čeští zaměstnanci, propuštění v době okupace, se vrátili do archivu zpět po osvobození Brna 27. dubna 1945.¹⁰⁷ Archivní skladiště bylo poloprázdné, neboť se většina archiválií nacházela mimo Brno. Okna byla vytlučena a vrata z Panenské ulice do sklepního prostoru vylomena. Ve sklepě vládnu nepořádek, archiválie se válely i po zemi. Někdo se zřejmě pokusil archivní sklad zapálit, protože tam byla nalezena skvrna po vyhořelém benzínu a plameny ošlehané dveře.

V květnu 1945 vyprostili zaměstnanci archivu ze zřícenin budovy ústřední městské spisovny v Mečové ulici č. 2 spisovnu školních úřadů, vysušili ji a uložili v archivním depotu.¹⁰⁸

V červnu 1945 zažádal Dr. Dřímál o vrácení archiválií, které městský archiv předal v polovině dubna 1945 z rozkazu brněnského památkového úřadu do úschovy Černínskému archivu v Jindřichově Hradci.¹⁰⁹ Řízení se protahovalo vinou poštovního úřadu v Jindřichově Hradci, který dopis do Černínského archivu nedodal. Tyto archiválie si Dr. Dřímál a Dr. Burian vyzvedli v srpnu 1945. Původně se předpokládalo, že se v bedně taktéž nachází Graduale z roku 1494 a Missale Olomucence diakona a sakristiana Mikuláše z roku 1435. Podle seznamu přiloženého v bedně tam však zařazeny nebyly. Nakonec je pracovníci archivu objevili přímo ve sklepě městského archivu v neoznačené bedně.

Od června 1945 si začal městský archiv vyzvedávat archiválie uložené v době okupace v trezoru brněnského zemského archivu.¹¹⁰ Protože městský archiv neměl dostatek pracovních sil a také vozidel, jezdilo se pro ně příležitostně s ručním čtyřkolovým vozíkem. Do října 1946 bylo také převezeno 35 nákladních aut archiválií z depozitáře na statku ve Vohančicích.¹¹¹ Nevyklizena zůstala jedna místnost s materiály patřícími městské spisovně. Archiv dostal od městského úřadu za úkol zajistit odvoz tohoto materiálu spolu s jedním nákladním vozem regálů. Toto bylo prove-

¹⁰⁷ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 35.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 87.

¹⁰⁹ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 136, kart. 9.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž.

deno na konci listopadu 1946.¹¹² Po převezení se archiv pustil do pořádání fondů školského úřadu, prezidia a všeobecné spisovny. V únoru 1946 byly odvezeny archiválie z fary v Deblíně.

Po válce se navracely zpět archiválie delimitované v rámci archivní rozluky, kterou nařídil říšský protektor a prováděla německá spisová komise. Na Moravě stál v jejím čele Josef Dosoudil. Brněnský městský archiv tak musel bývalému Říšskému archivu v Opavě postoupit ze sbírky rukopisů Mitrovského knihovny staré plány měst Zábřehu, Mohelnice, Nového Jičína, Šternberku, Štramberku, Fulneku a Příboru, privilegium knížete Viktorina z Minsterberka pro měšťany v Hradci nad Moravicí z roku 1481 a listinu Jiřího Tunkla z Brníčka a Zábřehu pro rychtáře v Sobotíně z roku 1475.¹¹³ Zemský archiv v Opavě se na žádost Dr. Dřímala z února 1946 zavázal tyto archiválie vrátit. Začátkem roku 1942 předal tehdejší komisařský vedoucí městského archivu Josef Dosoudil Lichtenštejnskému archivu ve Vídni tři řezané cedule týkající se stavby zámku v Bučovicích brněnským stavitelem Petrem Gabri.¹¹⁴ O tomto předání však městský archiv neměl žádný doklad. Dosvědčit to mohl pouze Dr. Burian, který tehdy také neprodleně informoval Dr. Dřímala.

8. listopadu 1946 nabyl účinnosti česko-rakouský protokol z 20. září 1946 o navrácení archivního a spisového materiálu, který byl po obsazení Rakouska a českého území Německem převážen z protektorátu do Rakouska, případně naopak.¹¹⁵ U dotčeného materiálu měl být obnoven stav k 30. září 1938. Povinnost k navrácení se vztahovala na veškerý spisový a archivní materiál, který rakouská vláda vydala československé vládě při provádění ustanovení archivní úmluvy z 18. května 1920, případně dodatku k této úmluvě z 31. května 1922, a který byl po 30. září 1938 odvezen zpět na rakouské území. Archiv země české měl vrátit Domáčímu, dvornímu a státnímu archivu ve Vídni listiny, které mu byly dobrovolně vydány 27. března 1943. Podobně se zacházelo s veškerým archivním a spisovým materiálem, knihami a knihovnami veřejných ústavů, úřadů a soudů bez rozdílu, zda náležely státu, zemím, okresům či obcím. Oba státy se dohodly, že si vzájemně poskytnou spisový materiál a soudní spisy jakéhokoliv druhu, které vznikly po 30. září 1938 na rakouském území u tehdejších říšskoněmeckých civilních, vojenských, finančních, soudních a jiných úřadů a týkaly se výlučně českého území nebo jeho obyvatel a naopak. Pokud se tyto materiály dotýkaly zároveň záležitostí obou států, mohly příslušné úřady na požádání vyhotovit opis pro druhý stát.

Po osvobození spravoval vedoucí archivu i městské muzeum.¹¹⁶ To utrpělo mnohem více než archiv. Po jeho uzavření 22. srpna 1943 byly sbírky rozvezeny na různá

¹¹² J. DŘÍMAL: *Průvodce*, s. 84.

¹¹³ AMB, fond Q 1 Spisovna AMB, inv.č. 137, kart. 9

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 35.

místa a většinu jeho místností obsadily různé úřady.¹¹⁷ Po osvobození se sbírky vrátily zpět do Brna a proběhla oprava muzejních místností. 12. května 1948 se správa muzea od archivu definitivně oddělila.¹¹⁸

Celkově je možno říci, že veškeré zásahy a mimořádnost poměrů brněnský městský archiv v jeho slibném vývoji zastavily, nicméně nezpůsobily škody, které by jeho existenci významně ohrozily. Zaměstnanci, dosazení do archivu v době protektorátu, nebyli školenými archiváři, kteří by dokázali zajistit jeho plnohodnotný chod ve všech okruzích působnosti. Omezili se vesměs na vyřizování úřední agendy. Péče o přebírání a pořádání fondů stagnovala, stejně jako vědecký výzkum. Provedené práce byly nesystematické, nedosahovaly potřebné odborné úrovně a nepřinesly archivu žádný užitek. Potlačení odborné činnosti nelze samozřejmě přičítat pouze nezpůsobilosti vedení archivu, ale i specifickým požadavkům okupačního režimu, který archiv potřeboval zejména pro vyhledávání dokladů o árijském původu, případně v nich chtěl rozvinout pseudovýzkum pro podpoření teorií nacistické propagandy.

Podle vyznění dotýčných písemností lze soudit, že vedoucí komisař městského archivu Patzelt udržoval poměrně dobré vztahy s vrchním starostou města Brna Judexem. Možná i díky tomu měl brněnský archiv oproti jiným archivům relativně dobré podmínky například pro stěhování archiválií kvůli jejich zabezpečení před hrozbou náletů. Patzelt využil městský archiv jako zázemí pro bádání v oblastech svého zájmu. Publikoval populárně historické a vlastivědné články, některé z nich se však staly tribunou nacistické propagandy. Tento úkol pro okupanty plnila i archivem vydávaná ročenka „Jahrbuch der Landeshauptstadt Brünn“. Je vlastně štěstím, že v čele brněnského archivu stál alespoň amatérský vlastivědec, který pravděpodobně viděl v archiváliích jistou hodnotu a ne třeba jen zdroj starého papíru, jak se někdy dělo v jiných archivech.¹¹⁹

Citelnou ztrátou pro historický výzkum je zničení ústřední spisovny městského úřadu z let 1897–1943 při požáru, který založila ustupující nacistická armáda v depozitáři v Pozořicích v dubnu 1945. Zásadní ztrátou je však skutečnost, že okupace znemožnila pokračování v započaté práci. Po osvobození byl vývoj nadále bržděn nápravou škod způsobených nacisty a uváděním archivů do původního pořádku. Nepřirozené podmínky a zásahy okupační správy do činnosti archivů také mnohdy narušily vztahy mezi jednotlivými archivy v poválečné době.

¹¹⁷ AMB, fond Q 1, Spisovna AMB, *Dílčí inventář*, s. 4.

¹¹⁸ J. DŘÍMAL, *Průvodce*, s. 35.

¹¹⁹ J. ČÁREK, *Archiv hlavního města Prahy za okupace*, s. 2–3.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA:

Jaroslav Dřímál (* 1905 – † 1975)¹²⁰

V letech 1924–1928 studoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně dějepis, zeměpis a archivnictví.¹²¹ Studia ukončil doktorátem. 29. listopadu 1929 byl ustanoven archivářem města Brna, když město začínalo budovat svůj archiv. Dosáhl hodnosti městského archivního komisaře, později vrchního komisaře archivní služby. Od roku 1935 stál taktéž v čele městského muzea.¹²²

Ihned po okupaci byl zbaven vedení archivu a 7. září 1939 přeložen na podřízené místo v české městské knihovně. Nadále však pokračoval v publikování článků z českých dějin, jimiž se snažil opravovat nevědecké teze německé propagandy. V únoru 1940 jej zatkl gestapo kvůli zapojení do zakládání odbojové skupiny pplk. Podruha v rámci Obrany národa.¹²³ Jeho otci se podařilo podplatit vyšetřující orgány gestapa – možná i díky tomu, že skupina do té doby nevyvinula žádnou činnost. 6. června 1940 nastoupil do brněnského zemského archivu. V této době ještě jmenování na tato místa nepodléhala schválení říšského protektora. V zemském archivu se však zneprátelil s Dr. Rudolfem Hurtem, který prý těžce nesl, že Dr. Dřímál je služebně starší než on.¹²⁴ V listopadu 1941 byl – možná z Hurtovy iniciativy nebo na zásah archivního komisaře pro Moravu Josefa Dosoudila – přeřazen do Archivu ministerstva vnitra v Praze, kde působil až do konce války.¹²⁵

Po osvobození podal Očistné komisi při Zemském národním výboru v Brně návrh na řízení proti Dr. Rudolfu Hurtovi.¹²⁶ Prokazoval, že Dr. Hurt spolupracoval s nacisty, aby opět dosáhl vedoucího místa v zemském archivu, které ztratil, když byl koncem roku 1938 správcem jmenován služebně starší Dr. Peřich. Tak dosáhl odvolání Dr. Peřicha z postu správce zemského archivu a svého jmenování na jeho místo 15. října 1940 z příkazu samého říšského protektora a dále vyhození Dr. Dřímála také z nařízení říšského protektora.¹²⁷ Očistná komise vůči Dr. Hurtovi původně vynesla

¹²⁰ V této kapitole se zabývám osudy J. Dřímála za protektorátu. Dále viz: F. ZŘÍDKAVESELÝ, *Zemřel doc. Dr. Jaroslav Dřímál*, in: Archivní časopis 25, 1975, s. 157–161; F. ZŘÍDKAVESELÝ, *Podíl doc. Dr. Jaroslava Dřímála na vybudování českého archivnictví (65. výročí Archivu města Brna)*; J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 151–152; AMB, fond T 7 J. Dřímál; Archiv Masarykovy univerzity v Brně, fond A 2 Habilitační řízení, Doc. PhDr. Jaroslav Dřímál.

¹²¹ AMB, fond T 7 J. Dřímál, inv.č. 1, kart. 1.

¹²² Tamtéž, *Inventář*, s. 3.

¹²³ Tamtéž, inv.č. 1, kart. 1.

¹²⁴ Tamtéž, inv.č. 10, kart. 1.

¹²⁵ Tamtéž, *Inventář*, s. 4.

¹²⁶ F. ZŘÍDKAVESELÝ: *Vzájemná spolupráce obou jubilujících archivů*, in: Archivy na prahu tisíciletí, Brno 2000, s. 127.

¹²⁷ Tamtéž.

osvobozující výrok. Na druhé straně obvinil Hurt Dřímala, že se po přijetí mnichovské dohody neslušně vyjadřoval o prezidentu Benešovi. Dr. Dřímál se obhájil a Dr. Hurt z archivu odešel. Tento spor dlouho ovlivňoval vztahy mezi oběma archivy.

Po celou dobu svého pobytu v Praze udržoval kontakt s Dr. Václavem Vojtíškem.¹²⁸ Vedoucí odbojových skupin JUDr. Emil Lány a JUDr. Robert Flieder vyzvali Dr. Vojtíška, aby zorganizoval pracovníky v oblasti archivů, muzeí a knihoven. Jejich úkolem mělo být připravení všech záležitostí, které bude třeba provést po osvobození. K Vojtíškovu okruhu patřili například Dr. Josef Borovička a Dr. Vladimír Helfert z brněnské univerzity.

Po osvobození převzal Dr. Dřímál opět vedení archivu i muzea. Stal se členem zemské archivní komise při zemském národním výboru a Státní archivní rady při Ministerstvu školství a národní osvěty v Praze.¹²⁹ Po přerušení habilitačního řízení kvůli okupaci dosáhl v listopadu 1945 jmenování docentem československých dějin na brněnské univerzitě. Byl autorem nebo redaktorem celkem 183 studií, článků a knih z pomocných věd historických, středověkých dějin a dějin města Brna, zejména dvousvazkových Dějin města Brna (1969, 1973).¹³⁰ V čele Archivu města Brna zůstal až do svých 70 let.

¹²⁸ AMB, fond T 7 J. Dřímál, inv.č. 10, kart. 1.

¹²⁹ Tamtéž, *Inventář*, s. 4.

¹³⁰ F. ZŘÍDKAVESELÝ: *Zemřel doc. Dr. Jaroslav Dřímál*, s. 159.

*Jaroslava Plosová***Das Stadtarchiv Brünn zur Zeit des Protektorats 1939–1945****RESÜMEE**

Die nazistische Okkupation betraf auch die Entwicklung tschechischer Archive. Es handelte sich vor allem um Personalfragen, die Nichterfüllung ihrer Verwaltungsaufgaben oder die Anpassung der Forschung den Bedarfen der Okkupanten.

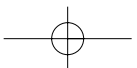
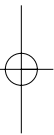
Der erste kommissarische Leiter des Brünner Stadtarchivs war JUDr. Kurt Erich Krampf, der am 4. September 1939 durch Josef Dosoudil abgelöst wurde. Am 24. Juni 1942 bekleidete diese Funktion August Patzelt, der im Archiv seit November 1939 gearbeitet hatte. Der Gründer und Leiter des Archivs Dr. Jaroslav Dřimal wurde am 7. September 1939 in die Stadtbibliothek versetzt. Tschechische Angestellten, die das Stadtarchiv verlassen mußten, fanden einen vorübergehenden Zufluchtsort im Mährischen Landesarchiv.

Am 16. März trennte sich das Stadtmuseum vom Archiv. Das Übernehmen und Ordnen der Fonds und die Erweiterung der Bibliothek und der Sammlungen hörte auf. Es wurden nur einige kleinere Katalogisierungs- und Auflistungsarbeiten durchgeführt. Der Betrieb des Archivs orientierte sich überwiegend auf die Beantwortung von Fragen, Protokollführung und Erledigen der Korrespondenz und Schriften. Die wichtigste Tätigkeit war das Aufsuchen von Unterlagen für Ausweise über die arische Abstammung. Es kam auch zum Tausch einiger Archivalien zwischen dem Brünner Stadtarchiv und dem Mährischen Landesarchiv. In Archivmagazinen wurden Bauherrichtungen durchgeführt, besonders zwecks des Schutzes vor Luftangriffen. Die wissenschaftliche Arbeit wurde während der Okkupation unterdrückt und beschränkte sich im Prinzip auf „private Vorlieben der kommissarischen Leiter“. August Patzelt verfaßte populär-historische und heimatkundliche Artikel für die lokale Presse und den Rundfunk. In der Öffentlichkeit präsentierte sich das Archiv mit dem „Jahrbuch der Landeshauptstadt Brünn“, das Beiträge zur Vergangenheit und Gegenwart Brünns überwiegend im Geiste der nazistischen Ideologie beinhaltete.

Wegen der Luftangriffgefahr wurde ein Teil der Archivfonds außerhalb von Brünn überführt. Ordentlich gesichert mußten besonders Materiale werden, die für genealogische Forschungen wichtig waren. Magazine befanden sich im Stadthof in Vohančice bei Tišnov, im Arbeiterhaus in Pozořice, in Kuřim, im Schloß von Křtiny und in der Pfarre und Forstamt in Deblín. Direkt in Brünn stellte für die Aufbewahrung von Archivalien die 1. mährische Sparkasse auf dem Krautmarkt sowie das Mährische Landesarchiv ihren Tresor zur Verfügung. Die Kriegsoperationen in der Umgebung von Brünn verursachten gewisse Archivalienverluste. Im April 1945 brannte die sich zurückziehende deutsche Armee das Magazin in Pozořice an,

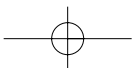
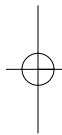
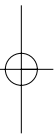
wo die Stadtregistratur aus den Jahren 1897–1943 dem Feuer zum Opfer fiel. Aus dem Schloß in Křtiny transportierten die Nazisten wohl einen Teil der Fonds ab, z. B. die Registratur der Herrschaft Zábřovice.

Tschechische Mitarbeiter kehrten ins Archiv gleich nach der Befreiung Brünns am 27. April 1945 zurück. Die erstrangige Aufgabe war die Rückkehr der Archivalien aus den Magazinen zurück ins Archiv. Auch Archivalien, die im Rahmen der Archivteilung delimitiert worden waren, wurden zurückgebracht. Dr. Dřimal verhandelte mit dem ehemaligen Reichsarchiv in Troppau und dem Liechtensteiner Archiv in Wien. Die nazistische Okkupation stoppte die vielversprechende Entwicklung des Brünner Stadtarchivs, die eingesetzten Mitarbeiter hatten keine genügende Ausbildung für die vollwertige Sicherung aller Funktionen des Archivs. Die auf diese Weise verursachten Verluste waren jedoch glücklicherweise nicht von solchem Umfang, daß das Archiv nach dem Krieg nicht völlig instandgesetzt werden könnte.

MATERIÁLÝ A EDICE

*Petr Holub, Václav Kolařík, David Merta, Marek Peška,
Lenka Sedláčková, Dana Zapletalová, Antonín Zůbek*

BRNĚNSKÉ STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ HŘBITOVY Z POHLEDU ARCHEOLOGIE

Historický odkaz nám zůstává zachován nejen prostřednictvím nejrůznějších památek, které zde postupně, generace za generací zanechaly naši předkové, ale i prostřednictvím míst jejich posledního odpočinku. Starší pohřebiště, farní, židovské a od 18. století městské hřbitovy jsou jedním ze základních výrazů kontinuity naší kultury a vazby k naší minulosti. Proto bychom měli všechna tato místa dobře znát, umět je chránit a pohřbeným prokazovat patřičnou úctu stejně, jako to dělali naši předkové. A protože většina brněnských středověkých hřbitovů, pokud ovšem zcela nezanikly, leží pod dnešní městskou zástavbou, ulicemi a chodníky, rozhodli jsme se napsat tento článek.

Náš příspěvek, jak napovídá jeho název, je věnován středověkým a raně novověkým hřbitovům, a to převážně z pohledu archeologických výzkumů. Zahrnuty jsou zde pouze hřbitovy náležící k vlastnímu městu, jeho historickým předměstím a k sídlištní aglomeraci Starého Brna.

Z archeologického hlediska shrnul naposledy problematiku pohřebišť a hřbitovů na území Brna v roce 2000 Rudolf Procházka.¹ Z historického pohledu se tématu dotýkají přehledné historické práce, ve kterých jsou hřbitovy zmiňovány.² V tomto ohledu nesmíme zapomenout na ojedinělou práci Mileny Flodrové, věnovanou historii brněnských hřbitovů.³ Historickou topografií, zahrnující také problematiku hřbitovů ve vnitřním městě i na předměstích pro polovinu 14. století precizně, a jak archeologické výzkumy postupně dokládají, také velmi přesně, řešil ve svých dvou zásadních článcích Oldřich Vičar.⁴

Z období velkomoravského známe na území historického města, jeho předměstí a Starého Brna doposud dvě pohřebiště. Ve vnitřním Brně se jedná o několik ojedinělých hrobů, dokládajících snad mladší zástavbou porušený řadový hřbitov, táhnou-

¹ Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*, in: *Mediaevalia archaeologica* 2, Praha – Brno 2000, s. 7–158.

² František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928; Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975; Jaroslav DRÍMAL – Václav PEŠA, *Dějiny Brna 1*, Brno 1969; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000.

³ Milena FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992.

⁴ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*, in: *Brno v minulosti a dnes (dále BMD)* 7, 1965, s. 242–283; TÝŽ, *Místopis Brna v polovině 14. století (Předměstí)*, in: *BMD* 8, 1966, s. 226–273.

cí se v linii při severní straně dnešní ulice Starobrněnské. Další známé pohřebiště z téhož období se nacházelo na pravobřeží Svatky, v dnešním areálu kláštera Milosrdných bratří. Případné třetí pohřebiště dokládá prozatím ojedinělý středohradištní hrob situovaný jižně baziliky minor na Starém Brně, v místech zbořeného kostela Panny Marie, jehož počátky sahají snad do přelomu 10. a 11. století.⁵ V těchto místech se rozkládal i mladší raně středověký hřbitov, který doprovázel sídlištní aglomeraci na Starém Brně. Bližší popis tohoto pohřebiště, dokreslující jeho rozsah a počet zkoumaných hrobů, nebyl doposud publikován.⁶

Předlokačnímu období ve vlastním historickém jádře města můžeme přičíst asi 24 hrobů náležejících k první fázi kostela na Petrově z 2. poloviny 12. – počátku 13. století.⁷

Další dnes známé hřbitovy jsou již vázány k období založení města v 1. polovině 13. století nedlouze předcházejícímu. Jedná se především o hřbitovy při farních kostelech – sv. Petru a sv. Jakubovi a při kostele sv. Michala. Do 1. poloviny 13. století patrně sahá i založení hřbitova při kostele Všech svatých na Provaznickém vršku. Stejnému období odpovídá nejstarší pohřební horizont hřbitova při kostele sv. Prokopa na Starém Brně. Nesmíme také zapomenout na hřbitov židovský, který se nacházel jižně od městských hradeb, a hřbitovy, jež se nacházely při městských špitálech⁸: při špitále sv. Ducha na dnešní Pekařské ulici, při kostele sv. Anny u kláštera cisterciáčků na Starém Brně a při špitále sv. Štěpána v prostoru dnešní ulice Křenové. Zvláštní kapitolu představuje pohřbívání v areálech minoritského, dominikánského, herburského a augustiniánského kláštera. Na předměstí pak při klášteře františkánů sv. Bernardina Sienského, který stával před Židovskou bránou, v prostoru dnešní ulice Nádražní, na Starém Brně pak v klášteře cisterciáčků.⁹

Většina těchto jmenovaných hřbitovů byla v minulosti v souvislosti s nejrůznějšími stavebními aktivitami podrobena větším či menším záchranným archeologickým výzkumům. Dosavadní výsledky získané těmito výzkumy jsou shrnuty v následujícím textu.

⁵ Dana CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*, in: Forum brunense 1992, s. 17–19.

⁶ TÁŽ, *Archeologický výzkum starobrněnského kláštera*, in: Archaeologia historica (dále AH) 5, 1980, s. 335–337.

⁷ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 128.

⁸ Historii brněnských špitálů se pokusil naposledy shrnout již v roce 1952 Vladimír ZAPLETAL, *Středověké počátky brněnských špitálů*, in: Lékařské listy VII/1952 č. 20, s. 506–510; Tamtéž, č. 21, s. 528–533; Tamtéž, č. 22, s. 554–556.

⁹ K brněnským klášterům naposledy souhrnně spolu se starší literaturou Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 180–182.

Raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická

V prostoru severní strany uliční fronty byly doposud dokumentovány čtyři kostrové hroby. V roce 1954 byl na parcele domu Starobrněnská č. 8 vyzvednut blíže nedatovaný hrob. Při výzkumu doprovázejícím výstavbu obchodního domu C&A byly na stejné parcele odkryty pozůstatky dvou kostrových hrobů. Jeden z nich představoval pohřeb asi 15ti leté dívky pohřbené ve skrčené poloze na levém boku. Hrobová jáma byla překryta prknem. V oblasti zápěstí pak byl doložen pozůstatek lýkového provazu, z čehož lze usuzovat na to, že pohřbená měla svázané ruce. Tyto anomálie jsou běžně vykládány jako projev „vampirismu“. Druhý hrob, z něhož se dochovala ve velmi špatném stavu pouze horní polovina těla, byl z doposud identifikovaných pohřbů nejbohatší. Po obou stranách lebky ležely bronzové náušnice, v oblasti krční páteře se nacházel modrý skleněný korálek. Při pravé straně pasu pak byl uložen drobný železný nožik.¹⁰ Další z hrobů byl vyzvednut v roce 1959 na Radnické č. 2, v prostoru tzv. Kaple. Z výbavy pochází kování dřevěného vědérka. Je pravděpodobné, že všechny tyto hroby náležely původně rozsáhlejšímu pohřebišti, které však bylo zničeno již středověkými stavebními aktivitami. Dle jednotlivých nálezů lze datovat pohřebiště zřejmě do 9. nebo 10. století.¹¹

Raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří na ulici Polní

V areálu dnešního kláštera Milosrdných bratří bylo doposud nadvakrát archeologicky zkoumáno velkomoravské pohřebiště. V roce 1999 stavební práce zasáhly část kostrového pohřebiště, archeologicky zde byly dokumentovány tři hroby. Při stavbě pavilonu akutní medicíny severovýchodně od konventu bylo v roce 2003 dokumentováno celkem osm hrobů a pět druhotných uložení lidských ostatků. Hroby nevykazovaly žádné anomálie vybočující z pro tuto dobu běžného pohřebního ritu. Zemřelí byli uloženi na zádech v natažené poloze s rukama podél těla, orientováni přibližně západ – východ. Pouze pohřeb mladé dívky byl bohatěji vybaven. Dívka měla náušnice a náhrdelník ze skleněných korálek. Antropologický soubor obsahoval kosterní pozůstatky 14ti osob (sedm dětí, dva mladiství, tři dospělí a dva neurčení jedinci). Na lokalitě byly tedy doposud vyzvednuty ostatky 17ti jedinců, kteří byli situováni na východním až jihovýchodním okraji pohřebiště.¹²

¹⁰ Vilém HRUBÝ, *Staroslovanské Brno*, in: BMD 3, 1961, s. 130–148; David MERTA, *Brno, Starobrněnská ul. č. 2–4, 6 a 8, parc. Č. 448, 452, 453*, in: *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, s. 306–309; Dana ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení na území Brna*. Diplomová práce na Ústavu archeologie a muzeologie FFMU Brno 2002.

¹¹ D. ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení*.

¹² Andrea MATEJÍČKOVÁ, *Brno - Štýřice, konvent Milosrdných bratří*. Nálezová zpráva č.j. 213/99 archiv Ústavu archeologické památkové péče v Brně; D. ZAPLETALOVÁ, *Brno, Nemocnice Milosrdných bratří, pavilon akutní medicíny – I. etapa*. Nálezová zpráva č.j. 01/06, archiv Archaia Brno o.p.s.

Farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla

Na počátku 90. let minulého století se uskutečnil rozsáhlý výzkum v prostorách interiéru katedrály na Petrově v souvislosti s budováním podpodlažního topení. Vlastní kostel sv. Petra a Pavla byl založen někdy kolem poloviny 12. století. Prošel zásadní přestavbou asi o sto let později. Na přelomu 14. a 15. století vznikla na místě staršího kostela novostavba. V důsledku oprav po švédském obléhání Brna byl kostel barokizován a na počátku minulého století regotizován.¹³

Jak již bylo řečeno, nejstarší hroby, které byly dokumentovány v románské kryptě, lze přičíst druhé polovině 12. století. V kostele se pohřbívalo po celý středověk, v období novověku a baroka. Z interiéru kostela bylo vyzvednuto množství pohřbů i kosterních pozůstatků náležících celému tomuto období. Pozornost byla v minulosti věnována i okolnímu hřbitovu, který byl v minulém desetiletí protnut několika liniovými výkopy inženýrských sítí. Hřbitov byl částečně zničen při srovnání vybíhajícího skalního podloží v západní polovině skalního výběžku, na němž kostel stojí. Naopak východní část ostrožny byla dorovnána mocnými navážkami v pozdním středověku, takže můžeme předpokládat, že hřbitov je v těchto místech doslova zakonzervován.¹⁴

Celkem 219 hrobových celků bylo postoupeno k antropologické analýze, posléze i k diagnostice patologických kostních lézí.¹⁵ Věk mužů se pohyboval mezi 50 až 60 lety, u žen 30 až 40 let. Průměrná výška dosahovala u mužů 167,7 cm u žen 153,4 cm.¹⁶

¹³ Výsledky archeologického výzkumu jsou popsány v pracích R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla ve světle archeologických výzkumů*, in: BMD 13, 1995, s. 90–111; R. PROCHÁZKA, *Počátky osídlení a církevního života*, in: Libor JAN – Bohumil SAMEK – R. PROCHÁZKA, *750 let brněnské kapituly*, Brno 1999, s. 17–39; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 32–37, 128–131. Zde jsou i zmínky o pohřbívání, následný text situaci pouze shrnuje. K funkci a nejstarším stavebním dějinám kostela pak nelze opomenout Lubomír J. KONEČNÝ, *Nejstarší krypty a funkce svatopetrského chrámu v Brně*, in: Umění 44, 1996, s. 315–344; TÝŽ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*, in: Forum brunense 1995/1996, s. 7–20. K novějším dějinám kostela pak B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I. svazek A/I, Praha 1994, s. 160–163; Petr KROUPA, *Dobový vzhled gotických kostelů*, in: Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.), *Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II.*, Brno 1999, s. 97–99.

¹⁴ Ke hřbitovu kolem kostela sv. Petra a Pavla a pohřbívání v interiéru například R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla*, s. 90–111; J. UNGER, *Hroby z 15. a 16. století s nádobami dnem vzhůru na jižní Moravě*, in: Jana KUBKOVÁ – Jan KLÁPŠTĚ – Martin JEŽEK – Petr MEDUNA et al. *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 639–648; Ladislava HORÁČKOVÁ – Lenka VARGOVÁ, *Antropologická charakteristika kosterních nálezů v hrobech s nádobami dnem vzhůru*. Tamtéž, s. 649; R. PROCHÁZKA, *Počátky osídlení a církevního života*, s. 17–39; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 32–37, 128–131.

¹⁵ L. HORÁČKOVÁ – Lenka BENEŠOVÁ, *Antropologické hodnocení kosterních nálezů z katedrály sv. Petra a Pavla*, in: *Pravěk*, nová řada 4, 1994, s. 319–322.

¹⁶ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 128–130.

Farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího

Rozsahem největší archeologické výzkumy byly dosud uskutečněny v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba, proto naše zpráva o tomto hřbitově bude poněkud rozsáhlejší.

Podle listiny olomouckého biskupa Roberta (1201–1240) z roku 1231 byl kostel sv. Jakuba založen v době vlády markraběte Vladislava Jindřicha (1197–1222). Poprvé se přímo uvádí k roku 1228, kdy jeho patronát daroval král Přemysl Otakar I. oslavanským cisterciáckám. Podle svědectví z roku 1423 stál původní kostel na místě nynějšího chrámu, avšak nic se z něho nedochovalo. Současná stavba kostela sv. Jakuba ve svém jádru pochází z let 1450 až 1530. V rozmezí let 1871–1879 proběhla regotizace.¹⁷ Záchranné archeologické výzkumy doposud odkryly dvě starší stavební fáze kostela sv. Jakuba.

Nejstarší stavební horizont kostela představují relikty základového zdiva odkryté v roce 2001. Oporou datace je prozatím jediný architektonický článek nacházející se „in situ“. Jedná se o relikv římsy, jejíž profilace je takřka shodná s římsou románské baziliky na Velehradě,¹⁸ může tedy náležet období kolem roku 1220. Druhou stavební fází představují nepoměrně rozsáhlejší relikty základového zdiva odkrytého při severní i jižní stěně kostelní lodi. Tuto stavební aktivitu můžeme na základě archeologické stratigrafie i analogických stavebních technologií použitých na jiných církevních i měšťanských stavbách v Brně položit do období kolem roku 1300.

V prostoru hřbitova stávalo v období vrcholného a pozdního středověku, tedy v době před výstavbou současného kostela, pět kaplí, které byly založeny jako měšťanské fundace.¹⁹ Pouze u kaple sv. Mořice známe její přesnou polohu. Kaple se nacházela proti západnímu průčelí kostela, při ústí ulice Jakubské, a byla zbourána na přelomu 19. a 20. století.²⁰ Do prostoru kostnice pod kaplí sv. Mořice zasáhla průzkumná sonda položená v rámci průzkumu bloku 32. Po odhalení neznámé podzemní prostory zcela zasypané kosterními pozůstatky byla sonda ukončena a následně zasypana.²¹ Zbývající čtyři kaple můžeme lokalizovat pouze hypoteticky. Záchranný archeologický výzkum odkryl relikty tří staveb, jež lze interpretovat jako středověké kaple, respektive jejich základy. Všechny se nepochybně vztahovaly ke kostelu II., vrcholně středověké stavební fáze. Jedna kaple stála při severní, dvě při jižní straně kostelní lodi. Pokud je přesný údaj, že kaple Božího Těla měla být vybu-

¹⁷ B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 163–169, P. KROUPA, *Dobový vzhled gotických kostelů*, s. 90–96.

¹⁸ Srov. Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslůvců*, Vimperk 1994, s. 431–442; Miloslav POJSL, *Velehrad, stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera*, Brno 1990.

¹⁹ Ke kaplím se naposledy souhrnně vyjádřil Tomáš BOROVSKEÝ, *Kaplaní, oltářníci a jejich benefícia v kostele sv. Jakuba v Brně*, in: BMD 15, 2001, s. 271–312.

²⁰ Kaple sv. Mořice zatím jako jediná z dokumentovaných kaplí měla kryptu, poměrně zvláštní je i její orientace a návaznost na měšťanskou zástavbu. Svým vzhledem by naplňovala kritéria, jež měla mít kaple Božího Těla, což vedlo F. Šujana k jejich ztotožnění viz F. ŠUJAN, *Dějepis Brna*, s. 154.

²¹ Marek PEŠKA, *Brno, Blok 32. Nálezová zpráva č.j. 25/02*, archiv Archaia Brno o.p.s.

dována z bývalého měšťanského domu, z jehož sklepa měla být zbudována kostnice, nemůžeme s ní ztotožnit ani jednu z odkrytých kaplí. Tato kaple musela nepochybně stát v návaznosti na měšťanskou zástavbu, tedy na okraji hřbitova.²² Z dat týkajících se založení jednotlivých kaplí, datace zdív jejich odkrytých základů a jediné zmínky vztahující se v pramenech k lokalizaci kaple 11 000 panen, můžeme jednotlivé kaple identifikovat (pokud je výklad pramenů a archeologických situací správný). Záchraným archeologickým výzkumem odkrytou kapli I.²³ lze tedy ztotožnit s kaplí sv. Doroty založenou roku 1389, kapli II. můžeme interpretovat jako kapli 11 000 panen z roku 1404 a kapli III. jako kapli Zvěstování Panny Marie založenou po roce 1428.²⁴

Areál hřbitova, rozkládající se kolem kostela, byl využíván od počátku 13. století až do josefínských reforem. Určitý přelom zřejmě znamenal rok 1580, kdy byl založen nový městský hřbitov v prostoru dnešního Zemského domu na Žerotínově náměstí.²⁵ Po tomto roce byli na jakubském hřbitově uloženi převážně měšťané a významné osobnosti spjaté s farním chrámem nebo chodem města. Z pramenů víme, že na hřbitově se pohřbívalo i kolem roku 1600, v období ostrých sporů mezi jakubskou farností, která byla luteránská, a výrazně katolickou petrskou zaštitěnou biskupem Prusinovským. V této době se katolíci snažili o zákaz pohřbívání evangelíků v prostoru hradeb, tedy i na hřbitově u sv. Jakuba, což se jim následně podařilo.²⁶

Předběžné zhodnocení archeologických výzkumů hřbitova u sv. Jakuba

V rozmezí let 1997 až 1998 se uskutečnil archeologický výzkum na Rašínově ulici č. 6 (parcely č. 48 a 549), předcházející výstavbě budovy Kooperativy.²⁷

Výzkumem se podařilo zachytit průběh bývalé ulice Hřbitovní. Při ulici byla doložena vrcholně středověká zástavba reprezentovaná dřevohliněnými domy. Domy na západní straně ulice zanikly někdy kolem roku 1300. V polovině 14. století se až do těchto míst rozrostl hřbitov. Dokumentováno bylo celkem 89 pohřbů, z nichž byly vyzvednuty ostatky 92 jedinců. V jednom případě se jednalo o současný pohřeb dvou, ve druhém případě tří osob. Hroby se soustředily do relativně sybkých zásypů zaniklých sklepů dvou dřevohliněných domů ležících právě na západní straně uličky. Pohřby vykazovaly běžný pohřební ritus používaný v období středověku a raného novověku. Pouze tři zkoumané hroby předběžně datované do období vrcholného středověku vykazují jisté anomálie. Dospělý mužský jedinec, obráceně orientovaný (východ-západ), tedy neuložený pietně, se stopami po sečných ranách na temeni

²² Pokud není totožná s kaplí sv. Mořice, jak dovozuje F. Šujan. Viz pozn. 20.

²³ Značení kaplí viz plán půdorysu nálezové situace odkrytých stavebních konstrukcí v příloze.

²⁴ K jednotlivým kaplím naposled podrobněji T. BOROVSKEJ, *Kaplami, oltáři a jejich benefícia*, s. 271–312.

²⁵ M. FLODOVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992, s. 32.

²⁶ Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948.

²⁷ D. MERTA, *Rašínova 4*, nálezová zpráva č.j. 1/98, díl I., díl II., archiv Archaia Brno o.p.s.

hlavy a dva „pohřby“ novorozenců, orientované také obráceně. Většina pohřbů pochází z poloviny 14. století, několik pak ze 16. století. Nejmladší horizont hrobů, respektive jižní část hřbitova byla částečně zničena výstavbou zadního traktu lichtenštejnského paláce v 17. století. Místy bylo dokumentováno až pět hrobových horizontů. Z tohoto důvodu byla většina pohřbených ostatků neúplných. Nejstarší pohřby byly v těchto místech uloženy ve 14. století. Žádný z hrobů nebyl zapuštěn více než 1,2 m pod současný terén (dnešní i tehdejší, který se v těchto místech výškově nelišil). Po celou dobu své existence hřbitov v těchto místech respektoval uličku Hřbitovní. Pohřbívání zde skončilo v samém závěru 16. století.

Vzhledem k odlehlosti od vlastního farního hřbitova snad můžeme předpokládat, že se jedná o místo na němž byly pohřbeny oběti morové epidemie, která Brno zasáhla na podzim roku 1349.²⁸ K odprodeji měšťanského pozemku k rozšíření hřbitova do těchto míst se pravděpodobně váže zmínka v rejstříku z roku 1348. V roce 1350 byl vykoupen další dům v těchto místech. A tento výkup bychom již mohli spojit s rozšířením hřbitova pro oběti moru.²⁹

Kosterní pozůstatky se staly předmětem antropologického posouzení zpracovaného v práci Patrika Galety.³⁰ Z dnes již neznámých důvodů bylo analyzováno pouze 75 jedinců z 92 vyzvednutých při výzkumu. Z těchto 75 jedinců bylo 25 žen, 24 mužů a 26 se nepodařilo určit. Dospělí muži dosahovali výšky 167 až 172 cm, ženy 152 až 158 cm. Průměrný věk mužů dosahoval 35 let, žen 36 let. Nejvyšší úmrtnost se vyskytovala u jedinců starých 20 až 24 let, a to u obou pohlaví stejně (devět žen, osm mužů), další vrchol následoval u žen 35 až 39 let (šest jedinců) a mužů 45 až 49 let (šest jedinců).³¹

Při sanaci podzemí bloku 41 bylo v roce 2001 položeno v prostoru Jakubského náměstí několik sond.³² Některé z nich zasáhly bývalý hřbitov. Jednalo se především o sondu při jižní straně presbytáře a další přibližně uprostřed severní strany lodi kostela sv. Jakuba, která byla následně rozšířena.

Sonda položená při presbytáři doložila intenzivní pohřbívání od poloviny 13. století. K tomuto období lze přiřadit tři pohřební horizonty. Významný nález představuje brakteát Přemysla Otakara II. použitý jako obolus mrtvých. Poměrně zásadní zjištění představoval fakt, že horní vrstvy pohřbů byly zplanýrovány v souvislosti s novostavbou kostela někdy v polovině 15. století. Mimo jiné se lze opřít o nález feniku Albrechta Rakouského, který byl na bázi této planýrky objeven. Z druhotné polohy pochází i nález fixačního přípravku pro upevnění kolenního nebo ramenního kloubu.

²⁸ Srovnej např. Jaroslav MEZNÍK, *Mory v Brně*, in: *Mediaevalia historica Bohemica* 3, 1993, s. 225–235; Karl BERGTOLD, *Černá smrt v Evropě*, Praha 2002, s. 69.

²⁹ Srov. O. VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století (Prostor uvnitř)*, s. 266.

³⁰ Patrik GALETA, *Antropologický rozbor kosterního materiálu ze hřbitova kostela sv. Jakuba (15. a 16. století)*, nepublikovaný rukopis ročníkové práce na katedře antropologie PřF MU v Brně. Brno 2000.

³¹ Autor konstatuje, že dosažené výsledky je třeba hodnotit opatrně, protože kvalita analýzy byla poškozena stavem studovaného kosterního materiálu.

³² D. MERTA – M. PEŠKA – Antonín ZÚBEK, *Brno – blok 41 (Jakubské náměstí)*. Nálezová zpráva i. č. 49/02, archiv Archaia Brno o.p.s..

Rozšířená sonda D5 zachytila první pohřební horizont takřka těsně pod povrchem vozovky. Hroby se k našemu překvapení nacházely na koruně ubouraného zdiva kostela II. stavební fáze. V optimálních případech byly do zdiva dokonce vylámany. V těchto místech lze rozlišit pohřební horizonty vážící se ke všem třem stavebním fázím kostela. Celkem bylo vyzvednuto asi 350 jedinců. Z nálezů si pozornost zaslouží zejména ve druhotné poloze „uložený“ zlatý prsten se zelenou kamejí.

Při výzkumu doprovázejícím rekonstrukci Jakubského náměstí v letech 2003 až 2004 bylo vyzvednuto 1 015 pohřbů.³³ Mimo to bylo získáno velké množství dalšího osteologického materiálu, který byl rozptýlen v hřbitovních vrstvách, zásypech hrobů a ve výplních různých jam středověkého až novodobého stáří. Tento materiál, ani pohřby samotné, nebyl dosud antropologicky zpracován. Analýza si vyžádá poměrně dlouhý časový úsek. Obdobně nebyla zcela ukončena analýza hřbitova po archeologické stránce.³⁴

Předběžně můžeme stručně shrnout známé informace vztahující se převážně k uložení nebožtíků a dataci pohřbů. Výzkum v podstatě prokázal to, co známe z historických pramenů. Datace hrobů se v drtivé většině pohybuje v rozmezí 13.–16. století. Pohřbívání zcela ustalo koncem 18. století. Z terénních pozorování (hlavně při starším výzkumu „bloku 41“) se zatím jeví, že na profilu hřbitova lze místy (dosud především v blízkosti stávajícího kostela) rozeznávat dva základní horizonty pohřbů.³⁵ Jeden náleží středověkému období ze 13. a 14. století, druhý pak mladšímu období novověkému, po výstavbě dnešního kostela. Tento stav byl zřejmě způsoben asanací staršího kostela a úpravou okolního terénu pro novostavbu, kdy došlo k narušení částí hřbitova v těsné blízkosti kostela. Tehdy došlo v podstatě k odtěžení, popřípadě zplanýrování svrchních vrstev hrobů z období předcházejících této stavební aktivitě.

U většiny pohřbů nebyla zaznamenána osobní výbava či milodary. Pouze u 93 případů byly nalezeny doprovodné předměty. Jednalo se většinou o běžný hrobový inventář, který se nachází na hřbitovech sledovaného období. Přezky, spon-

³³ D. Merta – Lenka SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK, *Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – rekonstrukce Jakubského nám.“*. Nálezová zpráva i.č. 22/05 (sv. I až VI), archiv Archaia Brno o.p.s..

³⁴ Základní informace ke každému pohřbu byly zpracovány, dosud však chybí podstatná informace o přesnějším datování. Nezbytným podkladem pro jeho určení je vypracování stratigrafické matice celého úseku zkoumaného hřbitova. K jejímu vyhotovení povede pečlivý rozbor nálezových okolností jednotlivých pohřbů a jejich vzájemná korelace. Jde o práci časově velice náročnou. Bylo možné si to ověřit při zpracování dílčích úseků zkoumané části hřbitova. Nebylo reálné dobrat se celkového výsledku v časovém horizontu, který byl určen k vypracování nálezové zprávy. V rukopise jsou vyhodnoceny pouze zkoumané úseky hřbitova severně od kostela sv. Jakuba, východně od presbytáře a z prostoru jižně kostelní věže při Rašínově ulici. Dále byly dílčím způsobem opět jen v rukopise vypracovány matice ze severních částí sond 40, 41 a 42. Ostatní úseky budou analyzovány v budoucnosti. Na samý závěr by mělo dojít k vypracování celkové stratigrafické matice zahrnující všechny zkoumané pohřby.

³⁵ Toto bylo pozorováno hlavně na profilech sond dosahujících geologického podloží. hranice nebyla většinou příliš výrazná. Při postupném snižování terénu a preparaci pohřbů nebyla většinou patrná.

ky „očko – háček“, špendlíky, medailonky, růžence, korálky a knoflíky. Vyzvednout musíme nálezy mincí, užitých jako „obolus mrtvých“. Jednoznačně byly doloženy u pohřbů 5818, 8812 a 8885, kdy byly vloženy do úst pohřbených. Stejný význam snad můžeme předpokládat také u mince nalezené u pohřbu 8812. Unikátním případem byl novověký pohřeb 843 na severní straně kostela, vybavený kordem. Zatím i bez podrobnějšího studia lze prohlásit, že se jedná v kontextu českých zemí o unikátní jev.³⁶ Domníváme se, že se jedná o pohřeb osoby spojené s válečnými událostmi v roce 1645. Toto období naznačuje typ zbraně i stratifikace nálezové situace. Z obdobného důvodu je velmi významný pohřeb jedince (6897), který měl u sebe poutní odznak – mušli dokládající absolutorium pouti do španělského Santiago de Compostela. Jednalo se o pohřeb ze závěru 13. století.

Poloha pohřbů vyplývala z křesťanského ritu. Kostry byly uloženy v natažené poloze na zádech, hlavou orientovány k západu. U 161 pohřbů byla orientace jihozápad – severovýchod, u 91 pak severozápad – jihovýchod. Pouze ve dvou případech byla zaznamenána orientace opačná, tedy hlavou k východu. Několik pohřbů bylo uloženo v poněkud nerituální poloze. Nebožtíci byli například skrčeni na boku, nohy s tělem nebyly uloženy ve stejné ose apod. Ruce se nacházely podél těla, na bříše, na hrudi nebo směřovaly do klína. Byly zaznamenány i různé kombinace, kdy například jedna ruka směřovala do klína a druhá byla uložena na bříše. I bez podrobné analýzy lze konstatovat, že v poloze rukou nelze jednoznačně spatřovat chronologický význam. Je však pravděpodobné, že podrobná analýza doloží, že určitá poloha rukou mohla v jisté době převažovat.³⁷

Několik pohřbů bylo uloženo společně. Ve většině případů můžeme uvažovat o rodinných příslušnících; například matka s dětmi, manželský pár apod. Výjimku představuje hrobová jáma, v níž byly uloženy čtyři pohřby ve dvojicích nad sebou. Situace byla interpretována jako „hrobka“, do které byly obě dvojice pohřbeny postupně. „Klasická“ zděná hrobka byla objevena nedaleko východnějšího ze stávajících jižních vstupů do kostela. Byla však zkoumána pouze část zásypu a dokumentována její obnažená konstrukce.

Zcela unikátní situaci představoval masový hrob obsahující 14 jedinců, z nichž někteří byli uloženi ve výrazně nepietních polohách. V tomto případě můžeme uvažovat o následcích epidemie, případně válečných událostí. Hrob dle stratigrafické situace náleží období druhé poloviny 13. století.

U 61 pohřbů byla doložena, případně z nálezové situace bylo možné uvažovat o přítomnosti rakve. Tu většinou dokládají relikt rozpadajícího se či ztrouchnivělé-

³⁶ K pohřbu s kordem, respektive kordu více viz Alena SELUCKÁ – Antonie RICHTROVÁ – Radim DUFEK – D. MERTA – A. ZÚBEK, *Průzkum a konzervace kordu z archeologického nálezu*, in: Sborník konference konzervátorů a restaurátorů, Brno 2004, s. 120–124, obrazová příloha XV.

³⁷ Srovnej J. UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v I.–16. století*, Brno 2002.

ho dřeva. Užívání rakví naznačují také poměrně četné nálezy hřebíků. Ukládání nebožtíků do rakví předpokládáme dle analogií spíše až pro období 16. století a mladší.³⁸

Počátky hřbitova můžeme nepochybně vztáhnout k založení kostela sv. Jakuba ve 20. letech 13. století. Přesnou genezi a proměny jeho topografie i přes množství získaných informací nejsme doposud schopni přesně rekonstruovat. V současné době můžeme prohlásit, že kosterní pozůstatky se nacházejí kolem celého kostela sv. Jakuba, na jižní straně zcela jistě v celé ploše Jakubského náměstí. Z historických pramenů, jejichž výpověď byla potvrzena archeologickým výzkumem z roku 1997 až 1998, víme, že hřbitov vybíhal až na parcelu domu č. 6 v ulici Rašínova. Na západní straně jsou pohřby doloženy i ve vozovce ulice Rašínova. Od východu byl od 16. století hřbitov vymezen ohradní zdí při Běhounské ulici. Původně v těchto místech sahala hranice hřbitova více k západu. Při ulici se zde od 2. poloviny 13. století utvářela měšťanská zástavba, která hřbitov z těchto míst postupně vytlačila. Na severní straně byl areál hřbitova v 1. polovině 13. století ohrazen mělkým příkopem a palisádou, která se nacházela cca 12 m od severní stěny lodi dnešního kostela.³⁹ Již ve 2. polovině 13. století zde však ve své východní části ustoupil měšťanské parcele, na které od 2. poloviny 15. století sídlila stavební huť realizující stavbu dnešního kostela sv. Jakuba. Jedná se pravděpodobně o jednu z nejstarších částí hřbitova, která zaniká ještě během 1. poloviny 13. století. I na ní byly zaznamenány superpozice jednotlivých pohřbů. Od tohoto období se pohřbívalo pouze do vzdálenosti přibližně 9 m od severní stěny stávajícího kostela.⁴⁰

Ke hřbitovu náležel od poloviny 14. století i prostor nacházející se dnes pod stavbou Kooperativy na Rašínově ulici č. 6.

V jižní části náměstí zabíral areál hřbitova téměř celou jeho dnešní plochu, zatímco při severní straně kostela a východně presbytáře bylo pohřbívání již méně intenzivní a nezasahovalo celou plochu. Na východní straně kostela se podařilo částečně zachytit i hřbitovní zeď ohrazující hřbitov od období renesance. Zeď uzavírající areál hřbitova za presbytářem kostela byla výzkumem dokumentována taktéž. Dle informací pamětníků poslední výměny kolejového svršku na ulici Rašínova na přelomu 60./70. let minulého století se hřbitov rozkládá i v prostoru před západním průčelím, takřka v celé nezastavěné části až k bývalému Lichtenštejnskému paláci a kapli sv. Mořice. Tento stav dokládá i plán ze druhé poloviny 18. století.⁴¹

³⁸ Viz předešlá poznámka.

³⁹ Je více než pravděpodobné, že příkop ohrazoval celý areál kostela, archeologicky se jej však nepodařilo na dalších místech prozatím doložit.

⁴⁰ Severovýchodním směrem byl nejdlehlěji uložen osamocený pohřeb hlavou na východ orientovaného dítěte. Lze se domnívat, že se jedná o nepokřtěného novorozence, který byl uložen mimo hřbitovní areál, případně na jeho okraji.

⁴¹ Berthold BRETHERL, *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*, Brünn 1901, s. 167.

Vzhledem k tomu, že Jakubská farnost byla z obou brněnských ta větší, a že hřbitov byl využíván po dobu asi 350 let, lze uvažovat o řádově desítkách tisíc hrobů uložených v jeho prostoru.

Dominikánský klášter

Kostel sv. Michala býval tradičně považován za kostel předhradí brněnského hradu situovaného řadou historiků na Petrovský vrch. Kostel vznikl před r. 1228 a původně byl filiální ke sv. Petru. Někdy na počátku 2. třetiny 13. století, nejpozději však před rokem 1239, byl při kostele založen markrabětem Přemyslem klášter dominikánů. K roku 1248 se připomíná již „nově založený klášter“.⁴² Dne 24. 10. 1784 byl dominikánský klášter zrušen a přeměněn na vojenské skladiště.

Již v roce 1908 byly odkryty při výkopu v kapitulní síni gotické náhrobky a pohřeb převora dominikánského kláštera Ondřeje, který zemřel v roce 1463.⁴³ V souvislosti s druhou etapou rekonstrukce prostor křížové chodby a rajského dvora někdejšího kláštera dominikánů a odvlhčením obvodových stěn 1. a 2. nádvoří areálu Nové radnice, byl uskutečněn v prosinci 2001 až dubnu 2002 záchranný archeologický výzkum.

V západním křídle křížové chodby byly začistěny hrobové zásypy a při vnitřním, severozápadním rohu byla napříč chodbou položena sonda, ve které byl dokumentován jeden novověký pohřeb. V severním křídle křížové chodby při realizaci rozšíření vchodu do krypty, která zabírá větší část chodby, bylo odkryto celkem sedm pohřbů. Větší část chodby byla narušena výstavbou barokní krypty.

Zkoumána byla i kapitulní síň – refektář. V severozápadním rohu místnosti byla položena pro ověření stratigrafie sonda, ve které byly vypreparovány tři pohřby, které však pochází až ze závěru 16. století. Významný nález byl učiněn pod vchodem do křížové chodby. Pod starší dlažbou zde byl odkryt v druhotné poloze gotický náhrobek z roku 1344, který náleží brněnskému měšťanu magistru Alexandrovi.⁴⁴ Náhro-

⁴² K dominikánskému klášteru naposledy i s přehledem starší literatury např.: Petr HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZÚBEK, *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*, in: BMD 17, 2003, s. 41–78; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 154–160.

⁴³ Zoroslava DROBNÁ, *Nová radnice*, Brno 1937, s. 22.

⁴⁴ Středová plocha náhrobku je bez jakýchkoli výtvarných prvků. Nápis se uchoval neúplný a v místech většího opotřebení pak zcela nečitelný, nicméně jeho smyslová kompletizace přinesla překvapivě zjištění. Dochovaný text: +AN : DO : M : CCC : / XLIIII : : KL : MARCII : OBIIT : MAGISTER : ALLE / X - - D - - : PHY / SIC : ORATE PRO EO : / v přepisu: Anno Domini MCCC / XLIIII X kalendas marcii obiit magister Alle /x(an)d(er) phy / sicus / et concivis Brunnensis. Orate pro eo. v překladu: Léta Páně 1344, X. den před březnovými kalendami (20. 2. 1344) zemřel magister Allexander, fysicus a spoluměšťan brněnský. Modlete se za něho. Z opisu vyplynulo především to, že jde o zatím nejstarší nalezený náhrobek na území města Brna. Náhrobek náleží významnému brněnskému měšťanu magistru Allexandrovi (za přepis a všechny poskytnuté informace děkuje M. Flodrové).

bek sloužil coby práh v závěru 15. století proraženého vstupu. Použití středověkých náhrobků, respektive využití jejich fragmentů bylo zjištěno v konstrukci portálu při vstupu do dnešního kostela ve východním průčelí.⁴⁵

Hřbitov a další pohřby v areálu dominikánského kláštera

Plošný výzkum doprovázel v roce 1996 sanaci terasy před východním průčelím a při severní stěně lodi kostela sv. Michala.⁴⁶

Zmíněným výzkumem se podařilo odhalit několik horizontů středověkého a raně novověkého hřbitova, osádia a základy neznámé středověké stavby. Vyzvednuto bylo 62 lidských kosterních pozůstatků v různém stavu uchování. Určený počet jedinců byl vyšší díky přimíchaným kostem v hrobových zásypech.

Na základě archeologické analýzy hřbitova můžeme soudit, že pohřbívání v tomto prostoru začalo od počátku 13. století a následně bylo spojeno s existencí kostela sv. Michala. Pohřbívání se zde přestalo na konci 16., případně počátku 17. století, což souviselo se vznikem nového městského hřbitova v roce 1580. Jelikož nemáme spolehlivé důkazy, nelze počátek pohřbívání přesněji časově zasadit.⁴⁷ Uvážit lze pouze polohu rukou, která může být určitým chronologickým vodítkem, zejména poloha podél těla se zdá být dokladem starších etap pohřbívání. Celkově jsou na hřbitově polohy rukou podél těla ve výrazné převaze, což ale může být způsobeno i nereprezentativností zkoumaného vzorku hřbitova. Výhradně však byla tato poloha uplatněna pouze u stratigraficky nejstarších fází, podobně jako tomu bylo u pohřbů při nejstarším kostele sv. Petra v Brně. Zde však zaznamenáváme ve výbavě některých hrobů kruhové přezky s trnem, zatímco při kostele sv. Michala obdobné nálezy nebyly zachyceny. Zdá se, že ani orientace hrobů nemá na pohřebišti přesnější chronologický význam. Objevila se zde povětšinou orientace západ - východ s několika výjimkami.

Největší koncentrace pohřbů byla zjištěna při severní zdi dnešního kostela. V tomto místě byl původní terén hřbitovem natolik narušen, že zcela zmizel půdní typ a stratigraficky nejnižší uložené pohřby nelze identifikovat. Nejstarší pohřby dokumentované před dnešním východním průčelím kostela narušily sídlištní aktivity z 1. poloviny 13. století. Tato fakta vedou k domněnce, že nejstarší kostel se nacházel pod střední částí kostela dnešního. Analogickou situaci známe z výzkumu katedrály sv. Petra a Pavla, kde bylo zachyceno pohřbívání v okruhu 10 m od nejstaršího kostela.⁴⁸

⁴⁵ Eva STAŇKOVÁ – Barbora ZDRAŽILOVÁ, *Fragmenty pozdně gotických náhrobníků skryté v průčelí kostela sv. Michala v Brně*, in: Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 6/2002, s. 77–81.

⁴⁶ M. PEŠKA, *Brno (okr. Brno - město). Dominikánské nám., parc. č. 503*, in: Přehled výzkumů 39 (1995–1996), s. 384–385; R. PROCHÁZKA, *Výzkumy mendikantských klášterů v Brně*, in: Pravěk, nová řada 6, Brno 1999, s. 277–296; P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii*, s. 41–78.

⁴⁷ Ze zásypů hrobů bylo získáno pouze několik zlomků keramiky z 1. poloviny 13. století.

⁴⁸ Viz R. Procházka, *Zrod středověkého města*, s. 32–37.

Na hřbitově sv. Michala by tato skutečnost mohla být podpořena i existencí sídlištních aktivit z 1. poloviny 13. století, dokumentovaných před východním průčelím kostela, které se nalézaly zcela jistě mimo areál tehdejšího hřbitova. Severní ohraničení hřbitova doložily sondy hloubené v rámci projektu „Sanace brněnského podzemí“ bloku 20 na jižní straně Dominikánského náměstí, přibližně v ose průjezdu na první nádvoří Nové radnice.⁴⁹

Vyzvednutý kostrový celek zpracovala Eva Drozdová.⁵⁰ Antropologickým rozbořem však bylo určeno minimálně 106 jedinců. Podařilo se rozlišit 22 mužů, 18 žen a 32 dětí. Neidentifikovatelných jedinců bylo 34. Deset dětí zemřelo ve věku 0 až 6 let, z toho dvě do půl roku věku. Devět dětí zemřelo ve věku 7 až 19 let, čtyři mezi 7 až 13 rokem. V rozmezí 20 až 29 let zemřeli dva muži a dvě ženy. Mezi 30 a 39 rokem dva muži a tři ženy. Pro 40 až 49 rok jsou zastoupeny pouze tři ženy. V věku 50 až 59 let pak po třech ženách i mužích, dvě ženy byly starší 60 let. Výška mužů se pohybovala v intervalu od 159,5 až 184 cm (průměr 173 cm), u žen 146 až 169 cm (průměr 158,7 cm).⁵¹

Minoritský klášter

Minorité přišli pravděpodobně do města podobně jako dominikáni již mezi lety 1227–1239. Podle pozdních pramenů se v Brně již roku 1244 měla konat provinciální kapitula a lze předpokládat, že v této době již také stál kostel sv. Janů.⁵²

Při archeologickém výzkumu v letech 1988 až 1990, probíhajícím v prostoru malé kvadratury situované jižně od klášterního kostela sv. Janů, byly vyzvednuty kosterní pozůstatky mnichů uložených v tomto prostoru.⁵³ Jednotlivé hroby nebyly nijak podrobně dokumentovány, po vyzvednutí byly následně uloženy v prostoru dvora za presbytářem kostela sv. Janů.

Ve vlastním kostele sv. Janů byla při výzkumu doprovázejícím výměnu dlažby zkoumána centrálně položená krypta. Výstavbu dokládá nápis s letopočtem 1494, který zároveň oznamuje, že byla postavena tohoto roku za kvardiána Ambrože. Kosterní pozůstatky se v kryptě nezachovaly, byly zřejmě přeneseny na nám neznámé místo a prostor krypty byl zasypán stavební sutí.⁵⁴

⁴⁹ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZÚBEK, *Poznámky k historické topografii*, s. 41–78.

⁵⁰ Eva DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze středověkého hřbitova na Dominikánském nám. v Brně*, in: *Ve službách archeologie I*, 1998, s. 71–74.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 167.

⁵³ K tomuto výzkumu více viz R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 65–72, tam i více literatury.

⁵⁴ J. UNGER, *Objev pozdněgotické krypty v brněnském minoritském kostele*, in: *Pravěk nová řada 8/1998*, s. 298–302.

Hřbitov a další pohřby v areálu minoritského kláštera

V severní části minoritského kláštera, v prostoru sevřeném dnešními ulicemi Jánská a Minoritská, se rozkládal středověký hřbitov, nejnověji doložený archeologickým výzkumem provedeným v souvislosti se zajištěním statiky Loretánské kaple, která dnes stojí na jeho místě.⁵⁵ Z východu byl vymezen stavbami náležícími k zázemí kláštera a věží středověké zvonice, z jihu kostelem sv. Janů, ze severu ulicí Jánskou a na straně západní Minoritskou. Hřbitov byl založen někdy po roce 1300, což dokládají pod ním se nacházející stratigraficky starší pozůstatky pravděpodobně měšťánské dřevohliněné i zděné architektury, náležící horizontu 13. a počátku 14. století. Na hřbitově se pohřbívalo až do výstavby Loretánské kaple, se kterou bylo započato v roce 1716.⁵⁶ O jeho vzhledu a rozsahu si lze učinit alespoň částečnou představu z vyobrazení jehož se mu dostalo na vedutě Beyer-Zeiserově z roku 1650.⁵⁷

Pohřbívání v areálu herburského kláštera

Dle ojedinělé zprávy ze 16. století měl být při herburském klášteře hřbitov. Tuto informaci doposud žádný archeologický výzkum nedoložil. Jediné pohřby, které by snad mohly náležet předjezuitskému období, se nacházejí v kryptě pod kaplí Panny Marie.⁵⁸

Pohřbívání v areálu augustiniánského kláštera

Dne 2. února 1350 ohlásil markrabě Jan Jindřich úmysl založit augustiniánský klášter. Jeho zřízení povolil 18. července 1356 papež Inocenc VI. a konečně 26. prosince 1356 Jan Jindřich vystavil zakládací listinu kláštera, kterému současně daroval značné pozemky kolem Brna. Klášter byl zamýšlen jako rodový klášter a hrobka moravských Lucemburků.⁵⁹

⁵⁵ P. HOLUB – Václav KOLAŘÍK – D. MERTA – M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004*, in: Přehled výzkumů 46, s. 111–169, zvl. s. 134, 135; P. HOLUB – Petr POLÁNKA – A. ZŮBEK, *Brno – minoritský klášter*. Terénní dokumentace z akce A106/03 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s..

⁵⁶ K Loretánské kapli více B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 179–182.

⁵⁷ Hieronymus Benno BEYER – Hanns Jörg ZEISER, *Obležení Brna Švédy v roce 1645*, pohled z ptačí perspektivy, olejomalba na plátně z roku 1650, uložen v Muzeu města Brna, inv.č. 2284.

⁵⁸ P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – A. ZŮBEK, *Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně*, in: BMD 18, 2005, s. 485–528.

⁵⁹ K dějinám kláštera a jeho stavebnímu vývoji viz C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, stavební a umělecký vývoj*, Brno 1947, s. 52, J. DRÍMAL, *Dějiny Brna*, s. 48, 75–76, B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 193, K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1996, s. 264–265; J. MEZNÍK, *Lucemburská Mora-*

Archeologické výzkumy, které doposud v tomto prostoru proběhly, byly převážně drobnějšího charakteru. V roce 1991 byl proveden výzkum hrobky přiléhající z jižní strany k presbytáři kostela sv. Tomáše a sledován výkop v rajském dvoře. V kryptě o třech komorách bylo dokumentováno několik kosterních pozůstatků mnichů, uložených v dnes již rozpadlých rakvích.⁶⁰

V roce 1999 proběhlo otevření hrobky markraběte Jošta, který zde byl pohřben 20. února 1411.⁶¹ Výzkum byl zaměřen i na vyhledání hrobky markraběte Jana Jindřicha, jehož ostatky měly být uloženy před velkým oltářem pod mramorovým kamenem po jeho úmrtí 12. listopadu 1375.⁶² Hrob markraběte se však výzkumem lokalizovat nepodařilo.

Židovský hřbitov v prostoru dnešního hlavního nádraží

Židovský hřbitov se nacházel jižně od městských hradeb, východně od Židovské brány. Z dnešního pohledu jeho nejsevernější část ležela v místech podchodu před budovou hlavního vlakového nádraží, nejjižnější hroby byly zjištěny takřka při ústí podchodu do ulice Uhelné.⁶³ Po vypovězení Židů z Brna byly náhrobky ze hřbitova použity jako stavební materiál⁶⁴ a hřbitov byl zlikvidován. Část hřbitova daroval Ladislav Jagellonský roku 1454 cechu řezníků jako kompenzaci za odstoupení pozemku pro výstavbu františkánského kláštera. Terén hřbitova později překrylo barokní

va 1310–1423, Praha 1999, s. 381; Jan SEDLÁK, *Architektura na Moravě a ve Slezsku za vlády lucemburských markrabat*, in: Moravští Lucemburkové, Brno 2000, s. 170. Novostavbě klášterního areálu se podrobně věnuje: Jiří KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera v 18. století*, in: Bulletin Moravské galerie v Brně 50, 1994, s. 49–59.

⁶⁰ Zdeňka HIMMELOVÁ – Lubomír KUNDERA – R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Záchranné výzkumy v Brně v roce 1991 (okr. Brno - město)*, in: Přehled výzkumů 1991, s. 85–88.

⁶¹ Archeologický výzkum hrobky markraběte Jošta vedený PhDr. D. Cejnkovou uskutečnilo Muzeum města Brna na začátku roku 1999, viz Karel MARÁZ – D. CEJNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Výzkum hrodek moravských Lucemburků Jošta a Prokopa v Brně*, in: Bronislav CHOCHOLÁČ – Jiří MALÍŘ (edd.), Pocta Janu Janákovi, Předsedovi Matice moravské, profesorů MU, věnují k jeho sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, Brno 2002, 565–581. Zpráva o antropologickém vyhodnocení kosterních pozůstatků markraběte viz: Marta DOČKALOVÁ, *650th Anniversary of The Luxembourg rule over Moravia, Czech republic, Anthropological – medical Reserch of Jost of Luxemburg*, in: Anthropologic XXXVII/3, 1999, s. 285–287.

⁶² Jeroným HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera sv. Tomáše apoštola v Brně na Moravě, které podle nejstarších a původních rukopisů archivu téhož kláštera započal a podle roků sestavil Otec Jeronym Havra, Čech z Vltavského Týna, profes rádu poustevníků sv. Otce Augustina v Brně u sv. Tomáše, toho času archivář, dne 1. dubna 1744*, s. 2. Rukopis uložený v MuMB, rkps. č. 21–91, s. 51. Na náhrobku prý bylo vytesáno: „Jan, někdy markrabě, kníže nejjasnější (jenž byl bratrem velkého císaře Karla IV., jejichž otcem byl Jan Slepý, kníže nejjasnější, velmi mocný král český a polský, dědem však jejich Jindřich VII., jenž byl nejkréšťanštějším císařem), tohoto svatého chrámu první zakladatel, požívaje už pokoje s nebešťany, tu leží pohřben tělem. Roku 1375.“

⁶³ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 87, 89, 131.

⁶⁴ Při archeologickém výzkumu doprovázejícím výstavbu budovy VZP na Benešově ulici byly vyzvednuty fragmenty dvou náhrobků, které byly použity druhotně ve zdi opevnění města. M. PEŠKA, *Brno, Benešova 10, VZP*. Nálezová zpráva č.j. 05/01, archiv Archaia Brno o.p.s.

opevnění. V minulém století bylo nalezeno pouze několik ojedinělých náhrobků nebo jejich zlomků. Dnes jsou uloženy v lapidáriu Muzea města Brna, několik fragmentů je zazděno v obřadní síni novodobého hřbitova.⁶⁵

Farní hřbitov při kostele Všech svatých v prostoru dnešní Kopečné ulice

První zmínka o kostele Všech svatých na Provaznickém vršku⁶⁶ je k roku 1260, kdy zde dostaly patronát oslavanské cisterciáčky. Z této listiny vyplývá, že kostel založili předkové Rudolfa, syna Posoldova, tedy brněnští měšťané. Farní obvod, který kostel spravoval, zabíral Pekařskou ulici a pozdější Malou Pekařskou neboli pod Puhlíkem (Kopečnou), území sv. Anny, Křížovnické území a snad i Novosady.⁶⁷ Kostel se hřbitovem zanikl po obléhání Brna Švédy roku 1645, kdy byla poničená stavba zbourána a zanikla i fara.⁶⁸

V roce 1963 byly v prostoru Lochenberku učiněny při rozšiřování mateřské školky nálezy lidských kostí.⁶⁹ Roku 1993 proběhla na parcele č. 1117/1 zjišťovací sondáž, která doložila skládku kostí v severozápadní části parcely.⁷⁰ V roce 1998 se v tomto prostoru uskutečnil výzkum doprovázející sanaci podzemí bloku 91.⁷¹ Sonda umístěná v severní části Provaznického vršku protнула lomové kamenné zdivo, jež bylo tehdy interpretováno jako torzo obvodové zdi kostela. Jižně od něj byl zachycen hřbitov. Na západní straně při okraji návrší byly zachyceny dva kruhové do skály zapuštěné objekty, interpretované jako jímka či cisterna na vodu. Byly zasypány v průběhu 14. století a jejich horní části zaneseny snad v průběhu století následujícího. Poté se i do tohoto prostoru rozšířil hřbitov.

V létě 2004 se zde uskutečnil záchranný archeologický výzkum v souvislosti s výstavbou bytového domu na volné parcele.⁷² Výzkumem byl mimo jiné odkryt presbytář kostela Všech svatých a východní část k němu přiléhajícího hřbitova. Při dřívějším snížení terénu byly odtěženy i horní horizonty hřbitova, zkoumány tedy byly jen

⁶⁵ J. DRÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 116; K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 633. V lapidáriu Muzea města Brna je uloženo šest náhrobků. Náhrobek rabína Jechiele z roku 1411, nedatovaný náhrobek rabína Davida, náhrobní kámen z roku 1390, náhrobek Zlaty, dcery rabína Jakuba z roku 1349, náhrobek rabína Jakuba z roku 1349 a náhrobek bez letopočtu. Viz Z. DROBNÁ, *Nová radnice*, s. 12–14.

⁶⁶ Ve středověku se tomuto návrší říkalo Lochenberg, později, spíše až po třicetileté válce se ujal název Provaznický vršek, tedy Seilerberg či Seilersteig. Srov. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 193–194.

⁶⁷ J. DRÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 72.

⁶⁸ J. DRÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna 2*, Brno 1973, s. 264–265; K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 539.

⁶⁹ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 61, 148, pozn. 89.

⁷⁰ Richard ZATLOUKAL, *Brno (okr. Brno - město)*, in: *Přehled výzkumů 1993–1994*, s. 184.

⁷¹ Peter KOVÁČIK, *Brno, blok 91 (ul. Pekařská, Anenská, Kopečná)*. Nálezová zpráva č.j. 6/98, archiv Archa Brno o.p.s.

⁷² P. HOLUB – V. KOLAŘÍK – D. MERTA – M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZŮBEK, *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004*, in: *Přehled výzkumů 46, 2005*, s. 111–169.

hroby uložené nejnižše. Dokumentováno a vyzvednuto jich bylo 137. Pohřbení byli poměrně často vybaveni mincemi, běžné jsou doklady rakví či oděvu nebo rubáše (spínadla, přezky, prsten). Při začišťování v prostoru hřbitova byly nalezeny i dva medailony, respektive poutní odznaky a drobné kování knihy. Většinu dokumentovaných hrobů můžeme přičíst renesanci. V presbytáři kostela byly doloženy hroby starší, některé evidentně porušené základovým zdívkem, které nasvědčují tomu, že se nejedná o primární kostel.⁷³

Hřbitov byl v mladším období své existence ohraničen zdí, která byla výzkumem zachycena takřka v celém svém východním úseku. V severozápadní části stavební jámy byl zachycen okraj sekundární skládky kostí.

Zejména v zásepu sklepa zasahujícího pod presbytář, ale i v mladších zdívkách byly nalezeny fragmenty kamenických článků pocházejících z kostela a zlomky náhrobních kamenů. Podle užitého písma lze usuzovat, že se jedná o náhrobky pozdně gotické a renesanční, v jednom případě je doložen prozatím neidentifikovatelný erb.

Farní hřbitov při kostele sv. Prokopa

Kostel sv. Prokopa je poprvé zmiňován v menším privilegii pro Brno roku 1243. Další zpráva o tomto kostelu je v listině z roku 1288 a poté až 1314. Pozdější listiny souvisejí již s předáním patronátních práv královně vdově Elišce Rejčce a z jejich rukou pak nově založenému klášteru cisterciáček. Farní hřbitov se rozkládal v nejbližším okolí kostela.⁷⁴

Archeologický výzkum z roku 2003 na křižovatce ulic Křížová a Václavská na Starém Brně pomohl dějiny kostela sv. Prokopa částečně objasnit. Výzkumem byly zachyceny základy ohradní zdi hřbitova ze 13. století a část základu severní stěny kostela. Základy ohradní zdi i severní zdi kostela měly totožné složení stavebního materiálu, spojeného charakteristickou růžovou maltou, takže se jednalo bezpečně o jednu stavební fázi. Z vlastního hřbitova bylo dokumentováno několik hrobů nezařaditelného stáří.⁷⁵

Hřbitov při kostele sv. Martina

Podle Oldřicha Vičara se hřbitov nacházel severně od kostela sv. Martina. Ten vznikl na tehdejší největší předměstí v prostoru mezi Židovskou a Měninou bránou,

⁷³ Hřbitov není v současnosti ještě podroben podrobnému archeologickému vyhodnocení.

⁷⁴ Podrobněji o založení kostela: D. ZAPLETALOVÁ – M. PEŠKA, *Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí. Příspěvek k historické topografii Starého Brna*, in: BMD 18, 2005, s. 529–556.

⁷⁵ Tamtéž, s. 530–544.

v místech dnešního parčíku před autobusovým nádražím na Benešově třídě, pod schody z ulice Josefské. Zprávy o kostele i okolním hřbitově pochází až ze 14. století, ale můžeme předpokládat, že vznikl někdy kolem poloviny století třináctého.⁷⁶ Hřbitov, stejně jako vlastní kostel a okolní osada zanikly pravděpodobně v důsledku švédského obléhání Brna roku 1645.⁷⁷ Celý prostor byl následně překryt pátým bastionem nově budovaného barokního opevnění města.

V roce 1957 zde byla při stavebních pracích zachycena část středověkého hřbitova.⁷⁸ V roce 1985 byl snad zachycen pilíř náležící ke zdivu kostela sv. Martina. V době tohoto výzkumu ani později nebyly zachyceny hroby v pramenech doloženého hřbitova.⁷⁹ Lze předpokládat, že kostel i hřbitov je doposud alespoň částečně zachován pod dnešním parčíkem.

Hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha v prostoru dnešní Pekařské ulice

Starší osídlení v prostoru někdejšího hřbitova existovalo nejpozději v 1. čtvrtině 13. století. Špitál založil roku 1238 nebo o něco málo dříve brněnský měšťan Rudger/Rudlin s manželkou Hodavou. Tento ústav byl řízen měšťanským bratrstvem sv. Ducha. Po vstupu zakladatele do řádu sv. Jana Křtitele Jeruzalémského někdy okolo roku 1243 se špitál i bratrstvo dostaly do johanitské správy a Rudger se stal prvním představeným komendy. Johanitský špitál a komenda (tj. konvent) stály při jižní straně dnešní Pekařské ulice, západně od královské zahrady, později kláštera dominikánek u sv. Anny. Zároveň se špitálem vznikl i hřbitov a oratorium, zřejmě již i kostel sv. Václava a sv. Antonína, později i sv. Jana Křtitele.⁸⁰ Podle ikonografických pramenů ze 17. a 18. století stál špitální kostel proti johanitské komendě při severní straně ulice, zhruba v místech domů č. 78 – 80. Východně od kostela se nacházel špitální hřbitov. V letech 1481–1497 špitál zabrala městská rada, následně do dějin komendy zasáhla třicetiletá válka. Komenda a hřbitov po roce 1645 zanikly.

V souvislosti s výstavbou bytového domu na nezastavěné parcele Pekařská ulice č. 72, proběhl v září 2003 záchranný archeologický výzkum.⁸¹ Domníváme se, že tato parcela se nachází pravděpodobně v místech špitálního hřbitova. Podstatná část archeologického terénu na ploše stavby však byla bohužel zničena už v minulosti. Nejstarší doloženou antropogenní aktivitu představuje jáma, jejíž výplně obsahovaly

⁷⁶ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, s. 136.

⁷⁷ Cecílie Hálová-Jahodová píše, že kostel zanikl roku 1610, ovšem bez udání pramene. Srovnej C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 115.

⁷⁸ O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*, s. 476–477. Ke kostelu také J. DŘÍMAL – V. PEŠA, *Dějiny Brna I*, s. 73.

⁷⁹ R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 89–90.

⁸⁰ Dějiny nejnověji spolu se starší literaturou viz D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 202–205.

⁸¹ L. SEDLÁČKOVÁ – D. ZAPLETALOVÁ – A. ZÚBEK, *Pekařská 72*. Nálezová zpráva č.j. 24/04, archiv Archaia Brno o.p.s.

lidské kosti. Staří jámy nebylo možné přesně určit, měla funkci jako deponie zeminy odebrané někde v prostoru špitálního hřbitova. Situace byla porušena zděnou stavbou částečně zapuštěnou do svahu Špilberku. Stavba vystavěná z vysokých cihel byla pravděpodobně obdélného nebo čtvercového půdorysu. Její zásyp měl obdobný charakter jako výplň výše popsané jámy. Zastoupeny v něm byly i zlomky keramiky datované do 15. a 16. století. Není jasné, zda stavbu můžeme interpretovat od samého počátku jako kostnici nebo zda se jednalo budovu vystavěnou původně k jinému účelu, která byla po ztrátě své funkce využita zřejmě k deponování zrušených hrobů ze špitálního hřbitova. Vlastní hroby nebyly při archeologickém výzkumu doprovázejícím výkopové práce nalezeny. Lze předpokládat, že byly zničeny již v minulosti.

Kláster cisterciáček na Starém Brně

Starobrněnský klášter cisterciáček – „Aula Mariae“ byl založen „pro odpuštění hříchů“ českou a polskou královnou – vdovou Eliškou Rejčkou roku 1323.⁸² V areálu kláštera a v prostoru vlastního kostela Nanebevzetí Panny Marie se pohřbívalo po celý středověk až do novověku, což nám dokládá jediný výzkum, realizovaný v prostoru kostela Borisem Novotným v roce 1966. Z historických pramenů víme, že byla v kostele pohřbena jeho zakladatelka Eliška Rejčka a její životní druh Jindřich z Lipé, jehož ostatky byly v rámci výzkumu v roce 1966 vyzvednuty.⁸³

Hřbitov při špitále u kostela sv. Anny na Starém Brně

V rozmezí let 1976 až 1983 proběhl v prostoru jižně od basiliky Minor na Starém Brně archeologický výzkum, který odkryl kostel Panny Marie, jemu předcházející starší kostel a rotundu spolu s přílehlým pohřebištem.⁸⁴ Kostel sloužil jako kaple sv. Anny při nově založeném špitálu královnou Rejčkou v roce 1331.⁸⁵ Mělo v něm být místo pro osm kněží, jáhna a osm nemocných.⁸⁶ U špitálu byl založen hřbitov pokračující v tradici starších pohřebišť. Jmenovaný výzkum odkryl větší množství hrobů v okolí kostela. Jejich stáří není zcela jednoznačné, počet také ne. Z hrobových zásypů byla získána keramika v rozpětí 11. až 13. století, tedy období předcházející založení špitálu.⁸⁷

⁸² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 208.

⁸³ Boris NOVOTNÝ, *Záchranný výzkum ve Starobrněnském kostele a nález hrobky pana Jindřicha z Lipé*, in: *Přehled výzkumů 1966*, Brno 1967, s. 58; Milan STLOUKAL, *Antropologický posudek o pozůstatcích nalezených v hrobce pána z Lipé ve starobrněnském klášteře*, in: *Přehled výzkumů 1966*, Brno 1967, s. 59–60.

⁸⁴ D. CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum*, s. 11–20.

⁸⁵ K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, zvl. s. 42.

⁸⁶ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 209.

⁸⁷ Srov. D. CEJNKOVÁ, *Archeologický výzkum*, s. 17.

Nový městský hřbitov

Roku 1580 byl městem zřízen na začátku Malé nové ulice, proti Veselé bráně, nový městský hřbitov, na kterém byla postavena kaple Panny Marie Pomocné. Hřbitov byl zrušen roku 1785 a kaple zbourána roku 1826.⁸⁸

Část hřbitova, nacházející se v prostoru nádvoří Zemského domu III., byla archeologicky zkoumána na přelomu let 1994 a 1995.⁸⁹ Z vlastního hřbitova byla vyzvednuta asi desítka hrobů, která byla spolu s dalšími posbíranými kosterními pozůstatky postoupena zatím nevyhodnocené antropologické analýze. Drtivá většina hřbitova byla odtěžena bez archeologického výzkumu. Hřbitov byl založen v bývalém hliníku středověké cihelny, který byl následně vyplněn domovním odpadem z vnitřního města.⁹⁰ Zachytit se podařilo i část základového zdiva kaple Panny Marie Pomocné.

Ze zrušeného hřbitova pochází šest náhrobních kamenů uložených dnes v lapidáriu Muzea města Brna.⁹¹

Jak plyne z předchozího textu, archeologie se dotkla téměř všech známých brněnských středověkých a novověkých hřbitovů. Za více než patnáctileté systematické působení v Brně se podařilo získat ohromné množství informací týkajících se pohřebního ritu, výbavy a oděvu zesnulých. Terénní výzkumy významně upřesnily i lokalizaci a rozsah hřbitovů. Velkým dluhem však zůstává vyhodnocení vyzvednutých lidských ostatků z antropologického a epidemiologického hlediska, jež nám v budoucnu může přinést poměrně zásadní informace o středověké a novověké brněnské populaci. Stejně tak má před sebou dlouhou cestu i podrobné zpracování všech poznatků získaných o pohřbívání. Nakonec doufáme, že náš přehled o brněnských hřbitovech přinese především zkvalitnění ochrany všech hřbitovů v Brně, které jsou v současnosti ohroženy intenzivní stavební a investiční aktivitou. Protože pouze památky, se kterými jsme dobře obeznámeni, můžeme opravdu ochránit.

⁸⁸ K. KUČA, *Brno. Vývoj města*, s. 448.

⁸⁹ D. MERTA – R. PROCHÁZKA, *Brno – Veveří, Žerotínovo náměstí 8*. Nálezová zpráva č.j. 4/96-I, 4/96-II. a 4/96-III, archiv ÚAPP Brno.

⁹⁰ D. MERTA – Jiří MERTA, *Středověká cihelna „Na leči“*, in: AH 26, Brno 2001, s. 221–226.

⁹¹ Jedná se o náhrobní kámen Žofie Třískovny z Tříště, která zemřela 15. 9. 1619, náhrobek Amadea Schdicha z roku 1599, náhrobek Uršuly Kabrové z roku 1612, Blažeje Langa z roku 1614 a náhrobník manželů Klebrových z let 1579 a 1588. V lapidáriu je uložen i fragment dalšího neidentifikovatelného náhrobku. Viz Z. DROBNÁ, *Nová radnice*, s. 14–19.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy v centru Brna. 1 – nový městský hřbitov; 2 – farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího; 3 – hřbitov v areálu minoritského kláštera; 4 – raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická; 5 – hřbitov v areálu někdejšího dominikánského kláštera; 6 – hřbitov při kostele sv. Martina; 7 – židovský hřbitov; 8 – farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla; 9 – farní hřbitov při kostele Všech svatých; 10 – hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha; 11 – hřbitov při špitále u kostela sv. Anny; 12 – farní hřbitov při kostele sv. Prokopa; 13 – raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří.
- Příloha č. 2: Odkrytý raně středověký hrob dívky z prostoru Starobrněnské č. 6. Dnes obchodní dům C&A.
- Příloha č. 3: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba.
- Příloha č. 4: Odkryté pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.
- Příloha č. 5: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.
- Barevná příloha č. XXXIX: Odkryté raně středověké pohřby v areálu konventu Milosrdných bratří na Starém Brně.
- Barevná příloha č. XL: Preparace hrobů v prostoru severně od lodi kostela sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLI: Skupina hrobů ze 13. století odkrytá při 1. fázi stavby kostela sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLII: Vypreparované pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLIII: Preparace pohřbů ze 14. století uložených do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležících k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLIV: Pekařská č. 72. Dokumentovaný řez se skládkou lidských kostí náležících ke hřbitovu při kostele sv. Ducha. Uloženo v archivu Archaia Brno.
- Barevná příloha č. XLV: Celkový pohled na odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.

*Petr Holub, Václav Kolařík, David Merta, Marek Peška,
Lenka Sedláčková, Dana Zapletalová, Antonín Zůbek*

Brünner mittelalterliche un frühneuzeitliche Friedhöfe aus der Sicht der Archäologie

RESÜMEE

Ältere Begräbnisstätten, Pfarrfriedhöfe, jüdische Friedhöfe und seit dem 18. Jahrhundert auch städtische Friedhöfe gehören zu Grundaussdrücken der Kontinuität unserer Kultur und unseres Verhältnisses zur Vergangenheit. Daher sollten wir diese Orte gut kennen, schützen und den Bestatteten gebührende Ehre erweisen, so wie es unsere Vorfahren machten. Und da die meisten Brünner mittelalterlichen Friedhöfe, falls sie nicht aufgelöst wurden, unter der heutigen Bebauung, Straßen und Gehsteigen liegen, entschieden wir uns, den vorliegenden Text zu schreiben.

Der Artikel ist – wie es sein Titel andeutet – mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Friedhöfen gewidmet, und zwar überwiegend aus der Sicht archäologischer Grabungen. Einbezogen sind darin nur Friedhöfe, die zur eigenen Stadt, ihren historischen Vororten und Siedlungsagglomerationen Alt-Brünns angehören.

Aus der archäologischen Sicht faßte die Problematik der Begräbnisstätten und Friedhöfe auf dem Gelände Brünns zuletzt Rudolf Procházka im Jahre 2000 zusammen. Aus historischer Sicht behandeln das Thema historische Übersichtsarbeiten, in welchen Friedhöfe erwähnt werden. In dieser Hinsicht ragen die Arbeiten von Milena Flodrová und Oldřich Vičar heraus, der die historische Topographie Brünns in der Mitte des 14. Jahrhunderts präzise bearbeitete.

Aus der großmährischen Periode sind aus dem Gelände der historischen Stadt, ihrer Vororte und Alt-Brünns bisher zwei Gräberfelder bekannt. In der Brünner Innenstadt handelt es sich um ein Paar Einzelgräber, die den wohl durch die jüngere Bebauung gestörten Reihenfriedhof im Raum der Starobrněnská-Straße belegen. Eine weitere Begräbnisstätte aus derselben Periode befand sich auf dem rechten Svratka-Ufer, im heutigen Areal des Klosters der Barmherzigen Brüder. Der potentielle dritte Friedhof ist bisher durch ein mittelburgwallzeitliches Einzelgrab südlich der Basilika Minor des ehemaligen Zisterzienserinnenklosters in Alt-Brünn belegt, an der Stelle der abgerissenen Marienkirche, deren Anfänge wohl an die Wende des 10. und 11. Jahrhunderts zu datieren sind. Dort befand sich auch der jüngere frühmittelalterliche Friedhof, der zur Siedlungsagglomeration in Alt-Brünn gehörte.

Der Vorlokationsperiode im eigenen historischen Stadtkern werden ca 24 Gräber zugeschrieben, die mit der ersten Bauphase der Kirche auf dem Petrov-Hügel aus der 2. Hälfte des 12. – Anfang des 13. Jahrhunderts im Zusammenhang stehen.

Weitere heute bekannte Friedhöfe sind schon mit der Zeit kurz vor der Stadtründung in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts verknüpft. Es handelt sich vor allem

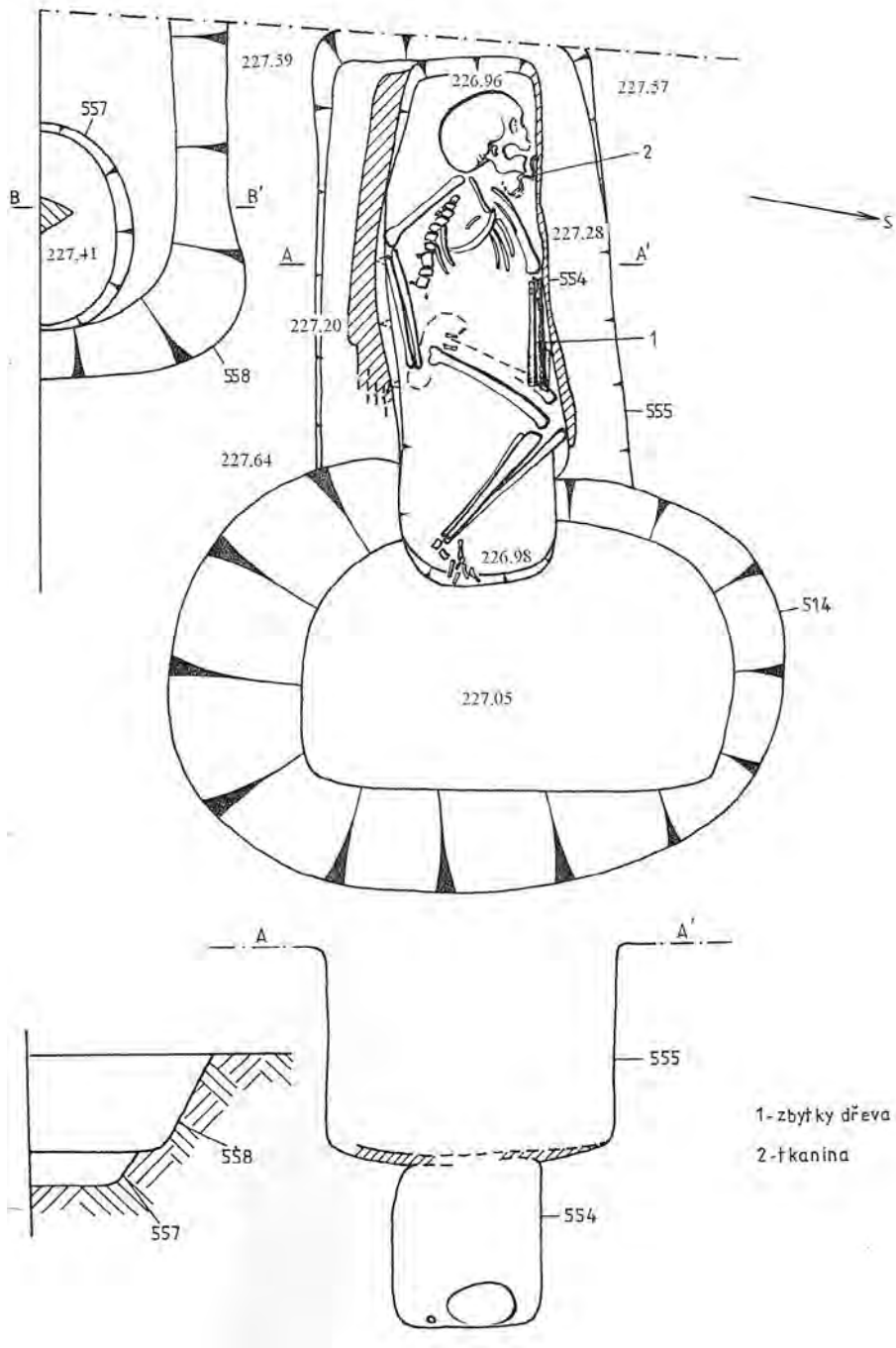
um Friedhöfe an den Pfarrkirchen – der St. Peters-Kirche, der St. Jakobs-Kirche und der St. Michaels-Kirche. In die 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts fällt wohl auch die Gründung des Friedhofs an der Allerheiligen-Kirche auf dem Provaznický-Hügel. Aus derselben Periode stammt der älteste Bestattungshorizont des Friedhofs an der St. Prokops-Kirche in Alt-Brünn. Nicht zu vergessen ist der Jüdische Friedhof, der sich südlich der Stadtmauer befand, und die Friedhöfe an den städtischen Spitalen -an dem Spital des Heiligen Geistes in der heutigen Pekařská-Straße, an der St. Anna-Kirche im Zisterzienserinnenkloster in Alt-Brünn und an dem St. Stephan-Spital im Raum der heutigen Křenová-Straße. Ein selbständiges Kapitel stellt die Bestattung in den Arealen des Minoriten-, Herburger- und Augustinenserklusters dar. In Vororten dann an dem Franziskanerkloster des Hl. Bernadin von Siena, der vor dem Jüdischen Tor stand, im Raum der heutigen Nádražní-Straße, in Altbrünn dann im Zisterzienserinnenkloster.

Die Archäologen befaßten sich mit fast allen bekannten Brünnner mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Friedhöfen. Während der mehr als 15-jährigen Betätigung konnte in Brünn eine riesige Menge Informationen über den Bestattungsritus, die Ausstattung und die Kleidung der Verstorbenen gewonnen werden. Feldforschungen präzisieren auch die Lokalisierung und den Umfang der Friedhöfe. Eine große Schuld bleibt jedoch die Auswertung der ausgehobenen menschlichen Überreste aus anthropologischer und epidemiologischer Sicht, die künftig wichtige Informationen über die mittelalterliche und neuzeitliche Population in Brünn liefern könnte. Ähnlich steht uns eine detaillierte Bearbeitung aller Erkenntnisse über die Bestattung bevor. Und schließlich hoffen wir, daß unsere Übersicht der Brünnner Friedhöfe einen besseren Schutz aller Brünnner Friedhöfe zur Folge haben wird, die gegenwärtig durch intensive Bautätigkeit gefährdet sind. Denn nur die Denkmäler, mit welchen wir vertraut sind, können wirklich gut geschützt werden.

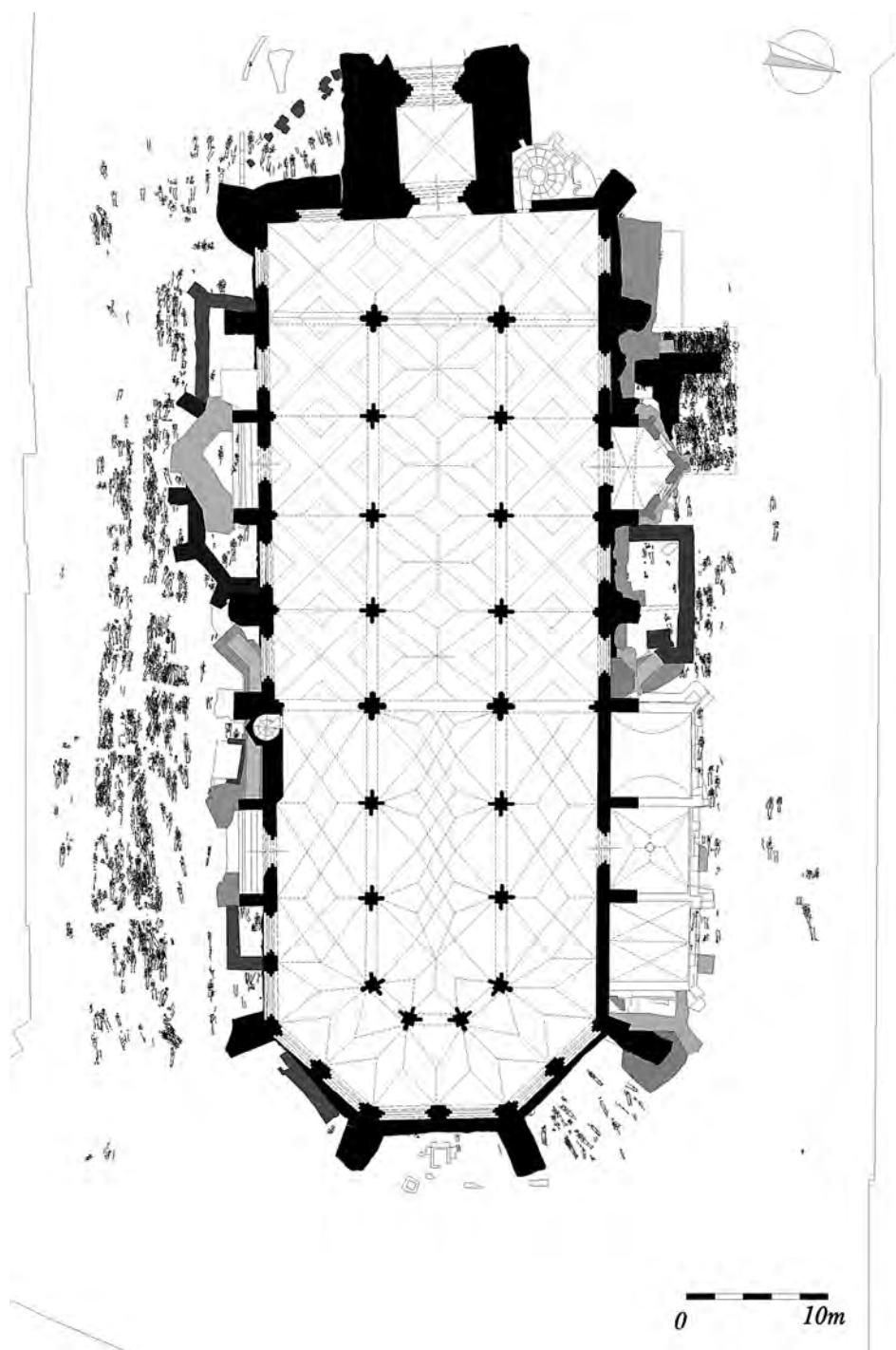
Die Ergebnisse einzelner Forschungen sind im tschechischen Text in Katalogform zusammengefaßt.

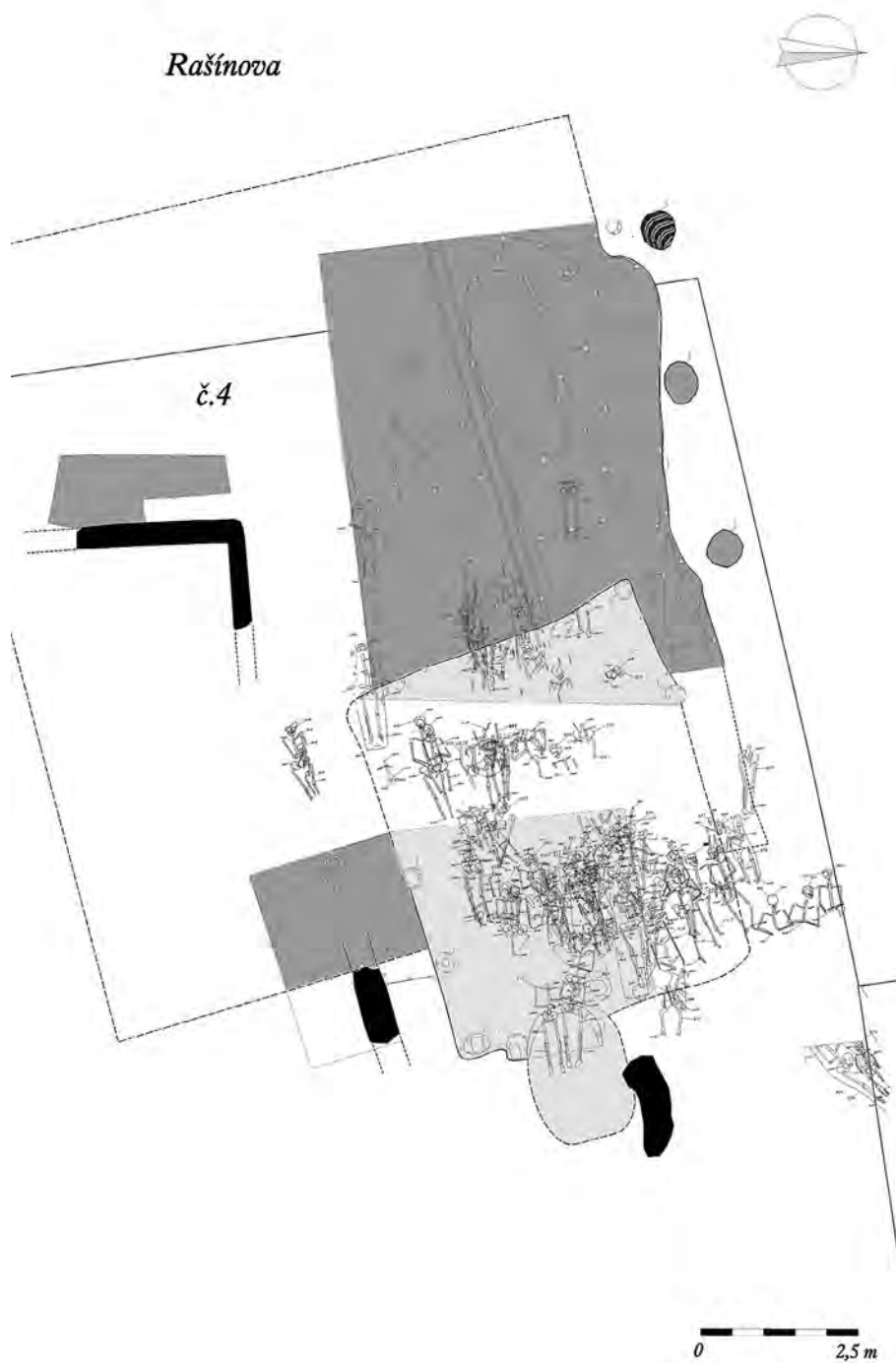
Příloha č. 1: Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy v centru Brna. 1 – nový městský hřbitov; 2 – farní hřbitov při kostele sv. Jakuba Většího; 3 – hřbitov v areálu minoritského kláštera; 4 – raně středověké hroby v prostoru ulic Starobrněnská a Radnická; 5 – hřbitov v areálu někdejšího dominikánského kláštera; 6 – hřbitov při kostele sv. Martina; 7 – židovský hřbitov; 8 – farní hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla; 9 – farní hřbitov při kostele Všech svatých; 10 – hřbitov špitálu při kostele sv. Ducha; 11 – hřbitov při špitále u kostela sv. Anny; 12 – farní hřbitov při kostele sv. Prokopa; 13 – raně středověké pohřebiště areálu konventu Milosrdných bratří.

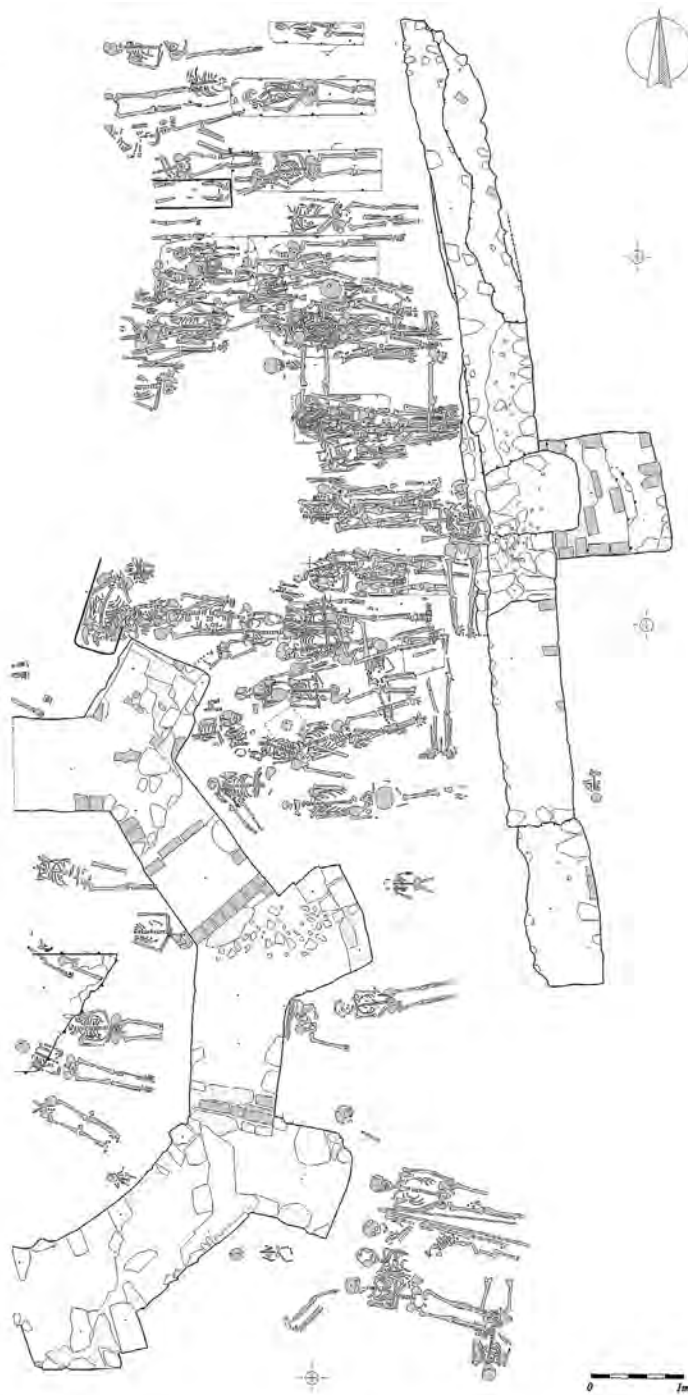
Příloha č. 2: Odkrytý raně středověký hrob dívky z prostoru Starobrněnské č. 6.
Dnes obchodní dům C&A.

Príloha č. 3: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele sv. Jakuba.

Příloha č. 4: Odkryté pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohliněného suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

Příloha č. 5: Odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.

Jana Severinová – Karel Severin

KRÁLOVSKÁ KAPLE V BRNĚ

Ještě začátkem minulého století stála na rohu Dominikánského náměstí a ulice Veselé Královská kaple. Byla to tehdy nejstarší a z hlediska uměleckohistorického jedna z nejvýznamnějších památek Brna, v roce 1908 však byla zbořena. Navzdory skutečnosti, že již téměř sto let neexistuje, jí odborná literatura věnuje stále pozornost.¹

Kapli zasvěcenou Panně Marii založil král Václav II. a 25. března 1297 jí věnoval desátky ze dvora a vsi Tvarožné.² V roce 1322 král Jan Lucemburský patronátní právo kaple jmenované *Capella Regia* se sousedním domem daroval ovdovělé královně Alžbětě, známé jako Eliška Rejčka.³ Královna dar vzápětí postoupila klášteru cisterciáček *Aula Sanctae Mariae*, který v roce 1323 založila na Starém Brně.⁴ Od té doby nejméně do roku 1358 a možná až do roku 1643 byla kaple uváděna patroniemi sv. Václava. V roce 1323 se jmenuje *Capella sancti Wenceszlai in Brunna*,⁵ v roce 1332 je to *Capella Regia Sancti Wenzeslai in Ciuitate Brunensi*.⁶ Karel IV. v roce 1356 potvrdil

¹ Práce posledních dvaceti let, které jsme měli k dispozici: Dagmar KOUDELKOVÁ, *Královská kaple Panny Marie a sv. Václava v Brně*. Nепublikovaná diplomová práce FF UJEP, Brno 1987; Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 72–75; Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně, in: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 13, 1995, s. 65–89; Jana SEVERINOVÁ – Karel SEVERIN – Miloš STEHLÍK, *Královská kaple v Brně 1297–1997*, Brno 1997. Nепublikovaný rozmnožený rukopis k sedmistému výročí první zprávy o kapli vydala firma S:LUKAS s.r.o. v Brně; Martin HOERNES, *Die Regensburger Patrizierfamilie Auer und ihre Verbindungen mit Böhmen: Politik – Heiligenkult – Architektur*, in: Kulturhistorische Vorträge 1997–2000 (Jahresgabe des Kunst – und Gewerbevereins). Regensburg 2001, s. 29–44; týž, *Burghapellen und patrizische Hauskapellen – Orte der Repräsentation und der Frömmigkeit*, in: Burgen und Schlösser 44, 2003, s. 198–209; Klára BENEŠOVSKÁ, *The Royal House in Brno and its Chapels – Královský dům v Brně a jeho kaple*, in: Court Chapels of the High and Late Middle Ages and Their Artistic Decoration – Dvorská kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, s. 185–193, 426–431; Jakub VÍTOVSKÝ, *Fresco of the Theban legion from the Royal Chapel, the Alram estate and the Royal House in Brno – Brněnský Alramův dvorec, Královský dům a nástěnná malba Thébské legie v čele se sv. Gereonem z Královské kaple*, tamtéž, s. 194–200, 431–435; Petr HOLUB – David MERTA – Marek PEŠKA – Antonín ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*, in: BMD 17, 2003, s. 41–77. Zde je na s. 44 informace o dalších rukopisech, které jsme v době přípravy naší práce neznali.

² Listinu oúskl Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, Brünn 1911, s. 415. Starší literatura často citovala chybné výpisy z této listiny, viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) V, č. 59, s. 59, č. 63–64, s. 61. K tomu srov. Jindřich ŠEBÁNEK, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932, s. 69–70; týž, *Moderní padělků v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, in: Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 496.

³ CDM VI, č. 219, s. 161.

⁴ V zakládací listině z 1.6.1323, CDM VI, č. 229, s. 171–172, převod tohoto majetku zaznamenán není.

⁵ CDM VI, č. 231, s. 172.

⁶ CDM VI, č. 445, s. 341.

klášteru právo na dům s kaplí „...*intra mures Ciuitatis Brunensis*.“⁷ V roce 1358 je však opět nazvána *Capella sancti Wenczeslay in Bruna*⁸ a společně se „starou kaplí“ byla zmíněna ještě v roce 1643.⁹

Při zrušení v roce 1782 však byla známa jako kaple sv. Cyrila a Metoděje. Cecílie Hálová-Jahodová z neznámého pramene převzala, že slovanským věrozvěstům byla zasvěcena již v roce 1387.¹⁰ Podle Františka Šujana toto svěcení bylo připomenuto v roce 1605 a vzniknout mělo začátkem 15. století, kdy byl v diecézi zaveden svátek sv. Cyrila a Metoděje.¹¹ Jan Tenora se zase domníval, že k změně patrocina došlo po třicetileté válce.¹² Při asanaci na začátku 20. století byla většinou uváděna jako *Nonnenhauskapelle*. Původní zasvěcení Panně Marii a potom sv. Václavovi bylo zapomenuto, do užívání je vrátili historici s představou, že jedno patrocinium patřilo kapli a druhé její oratoři. Nepanuje v tom ale jednota, kaple i oratoř bývají nazývány oběma jmény. Patrocinium sv. Václava však určitě patřilo kapli, známé současně jako Královská kaple, o zasvěcení oratoře nic nevíme. Upustili jsme proto od označování jednotlivých prostor jmény světců, pro orientaci používáme termíny kaple nebo Královská kaple a oratoř.

Královská kaple byla včetně domu na severní straně Rybného trhu, dnes Dominikánského náměstí, v držení starobrněnských cisterciáček až do zrušení kláštera roku 1782.¹³ Jeho majetek převzal církevní fond, který v roce 1784 tyto budovy postoupil vojsku. Gubernium tehdy nařídilo, že kaple má být upravena tak, aby se přestala podobat kostelu. Čtyři velká a tři malá hrotitá okna měla být přizděna do tvaru čtverce, nad vchodem do kostela měl být zatřen obraz sv. Cyrila a Metoděje, včetně nápisu s jejich jmény. Nové okenice byly zaskleny skleněnými kolečky z oken původních. Před jejich osazením kameník osekal ostění oken,¹⁴ při tom asi byly zničeny kružby v jižním průčelí kaple. Z roku 1791 jsou výkresy půdorysu přízemí a prvního podlaží domu cisterciáček, který měl být upraven pro potřeby vojska, jako jeho součást byly zakresleny kaple s oratoří (obr. 1).¹⁵ Další projekt adaptace na

⁷ CDM IX, č. 10, s. 9.

⁸ CDM IX, č. 87, s. 68.

⁹ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii*, pozn. 13, s. 44, 46.

¹⁰ Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Stavební a umělecký vývoj*, Praha 1947, s. 42. V rukopisu z doby po roce 1927 tuto skutečnost zaznamenal již Leopold MASUR, *Verschundene Andachts – stätten in Brünn*, s. 20. Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond U 7 Nová sbírka fotografií [1800]–1945, č. 95 (o Královské kapli zde na s. 16–25).

¹¹ František ŠUJAN, *Dějepis Brna*. Brno 1928², s. 257.

¹² Jan TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, in: Hlídka 49, 1932, s. 2.

¹³ O zrušení kláštera srov. František ŠIGUT, *Zrušení kláštera Králové na St. Brně*, in: Museum. Časopis slovan-
ských bohoslovců 65, 1933–1934, s. 49–52, 74–78, 113–116, 148–151; 66, 1934–1935, s. 15–17, 51–53,
87–91, 125–130.

¹⁴ J. TENORA, *Kaple*, s. 5–6.

¹⁵ Zachovaly se plány překreslené v roce 1941 z originálů, uloženy v AMB, fond U 9, Sběrka map a plánů, inv.č. Fa 20 (první patro), inv.č. Fa 21 (přízemí). Na pramen upozornili P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – A. ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii*, Příloha č. VII.

vojenské skladiště je z roku 1806, také tehdy byl na výkresech domu zobrazen půdorys kaple a oratoře.¹⁶

Na přelomu 19. a 20. století bylo Brno přestavěno podle moderních regulačních zásad a armáda opustila objekty v jeho historickém jádru. Smlouva mezi vojenskou správou a městem Brnem o převzetí kasáren nazývaných *Nonnenhauskaserne* s kaplí sv. Cyrila a Metoděje byla uzavřena v červnu 1902, k předání kasáren došlo v roce 1903, kaple ale byla uvolněna teprve v březnu 1904. Město ji zatím využilo k uložení sbírek právě založeného muzea, jeho ředitelem byl zemský archivář dr. Berthold Bretholz.¹⁷

Město Brno mělo v úmyslu areál kasáren včetně kaple s oratoří asanovat a pozemky prodat pro novou výstavbu. Ústřední památkovou komisi ve Vídni o tom informoval profesor německé techniky v Brně a konzervátor památkové komise architekt Ferdinand Hrach.¹⁸ Pro zachování kaple se tehdy vyslovili prezident památkové komise Joseph Alexander Helfert a generální konzervátor profesor dr. Alois Riegl,¹⁹ z brněnských občanů tuto myšlenku vedle prof. Hracha přijal dr. Bretholz.²⁰ Městská rada ale trvala na asanaci. Stanovisko radnice významně podpořil ředitel brněnského uměleckoprůmyslového muzea architekt Julius Leisching,²¹ který 19. prosince 1904 starostovi poradil, že k uklidnění jeho svědomí postačí, když nechá kapli zaměřit a vyfotografovat, sejme fresky a uloží je do muzea.²² Podle jeho návrhu rada 31. ledna 1905 rozhodla, že městský stavební úřad kapli přesně zaměří, popíše a zobrazí fotograficky.²³ Tím se ovšem velmi zkomplikovala vyjednávací pozice Ústřední památkové komise.

Zde ale nastává rozpor mezi komentářem Jana Tenory a dalšími prameny. V Archivu města Brna je uložena dokumentace Královské kaple již ze srpna 1904, kdy spor mezi jejími obránci a zastánci zboření ještě nebyl vyhrocený. Autorem podrobných výkresů byl adjunkt městského stavebního úřadu Wilhelm Mayer,²⁴ který kapli a oratoř zobrazil půdorysem a dvěma řezy (obr. 2–5).²⁵ Informaci o vzhledu kaple

¹⁶ Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 18 Provinční stavební ředitelství, plány, inv.č. 1335, kart. 4. Také na tento pramen upozornili autoři citovaní v předchozí poznámce.

¹⁷ J. TENORA, *Kaple*, s. 37. V AMB, fond U 5 Sběrka fotografií, inv. č. XXV, album 9, č. 15–17, se zachovaly fotografie interiéru kaple s deponovanými sbírkami, zhotovené před dubnem 1905.

¹⁸ Mitteilungen der k.k. Zentral – Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst – und historischen Denkmale. Dritter Folge, 3, 1904, s. 194, 321; Dritter Folge, 4, 1905, s. 188. O architektu Hrachovi biografické údaje srov. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (dále ÖBL) 2, 1959, s. 436.

¹⁹ O Helfertovi srov. ÖBL 2, 1959, s. 256–257, o Rieglovi srov. ÖBL 9, 1988, s. 152.

²⁰ Biografické heslo srov. ÖBL 1, 1957, s. 113.

²¹ O Leischingovi srov. ÖBL 5, 1972, s. 110; nekrolog in: Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesien 35, 1933, s. 145.

²² J. TENORA, *Kaple*, s. 41.

²³ Tamtéž, s. 42–43.

²⁴ *Adressbuch von Brünn*, Brünn 1904, s. 18.

²⁵ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. Fb 5–7.

doplňují fotografie, pořízené koncem roku 1904 Josefem Kunzfeldem (obr. 6–7),²⁶ ze stejné doby je fotografie severní strany náměstí (obr. 8).²⁷

Mayer pokračoval v dokumentaci kaple i následující rok, potvrzuje to kresba portálu signovaná MW 05 (obr. 9).²⁸ Město tehdy jednalo s vídeňským restaurátorem Theophilem Melicherem²⁹ o transferu figurální fresky na stěně vlevo od triumfálního oblouku. Začátkem května 1905 ji Melicher sejmul, ve Vídni restauroval a příští rok vrátil do Brna, uložena byla v městském muzeu.³⁰ Interiér kaple krátce před odstraněním fresky zobrazil Josef Kunzfeld dvěma často publikovanými fotografiemi (obr. 10–11).³¹ Na prvním z těchto snímků je matně vidět fresku a vedle jižního okna konsekrční kříž. Kasárna v té době již byla zbořena, zůstal z nich pouze blok zdiva při jihozápadním nároží kaple (obr. 12).³² Další Kunzfeldova fotografie zaznamenala pohled na asanované území mezi Novou radnicí a Královskou kaplí. Na společné zdi kasáren a kaple s oratoří jsou v přízemí patrné pozůstatky kleneb, první patro bylo ukončeno plochým stropem (obr. 13).³³

Dne 12. května 1905 se v městské radě ozval názor, že zbořením kaple město o zvláštní umělecké dílo nepřijde, protože jednotlivé cenné části, jak se již stalo s freskami, mohou být uloženy v městském muzeu.³⁴ Bourání však stále nemohlo započít, část objektu – přístavek u oratoře a téměř jistě také přízemí a sklep pod oratoří³⁵ – totiž vlastnil stavitel Müller, se kterým město dlouho jednalo o odkoupení. Události se zrychlily po uzavření kupní smlouvy. Komise svolaná městským stavebním úřadem 13. března 1908 k posouzení stavu kaple a oratoře doporučila kamenná žebra kleneb při bourání pečlivě demontovat a označit, aby později mohly být znovu sestaveny. Protože bylo zřejmé, že v obou objektech došlo v minulosti k mnoha stavebním úpravám, mělo se pátrat po fragmentech, majících význam pro jejich dějiny.³⁶

V návaznosti na toto rozhodnutí pravděpodobně v druhé polovině března 1908 vznikla další dokumentace. Do kopie Mayerova půdorysu kaple a oratoře z roku 1904 byly systémem písmen s číselnými indexy zaznamenány všechny kamenné články obou staveb (obr. 14).³⁷ Na dalších výkresech, které nebyly kótovány ani provedeny v měřít-

²⁶ AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. Ic 17, Ic 18.

²⁷ Moravská zemská knihovna (dále MZK), sbírka *Brna antiqua*. Skř. 4 O 179 216, č. 200.

²⁸ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. Fb 10.

²⁹ Melicher již dříve restauroval fresky v křížové chodbě dominikánského kláštera. Biografické údaje srov. Hans VOLLMER (ed.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 24, s. 362; *ÖBL* 6, 1975, s. 211.

³⁰ J. TENORA, *Kaple*, s. 44–45, 76.

³¹ AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. Ic 2, Ic 3.

³² MZK, sbírka *Brna antiqua*. Skř. 4 O 179 216, č. 200.

³³ AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. Ic 4.

³⁴ J. TENORA, *Kaple*, s. 77.

³⁵ V roce 1643 byl krám s komorou pod chórem nebo také „starou kaplí“ zapsán jako měšťanský majetek. Srov. P. HOLUB – P. MERTA – M. PEŠKA – A. ZŮBEK, *Poznámky k historické topografii*, s. 46.

³⁶ J. TENORA, *Kaple*, s. 78.

³⁷ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. Fb 14.

ku, byly jednotlivé bloky těchto článků označeny pořadovými čísly. Kresby jsou schémata konstrukcí, určených k rozebrání a novému sestavení. Z původně asi rozsáhlejšího souboru se zachovala dokumentace portálu a žeber kleneb (obr. 15–16).³⁸

Jiný výkres podrobně zobrazil oratoř dvěma rovinami půdorysů, rovina A–B je vedena ve výšce 500 cm a rovina C–D ve výšce 100 cm nad podlahou. Na řezu C–D je čerchovaně zaznamenán půdorys o patro níž položeného přízemí. Čerchovaně byly označeny také konstrukce předpokládané, které ale při bourání nalezeny nebyly. Zakresleny byly rovněž pohledy na všechny stěny, v klenutém přízemí byla horizontální linií připomenuta úroveň podlahy sousední Královské kaple (obr. 17–19).³⁹

Bourání bylo zahájeno na začátku dubna 1908. Po odstranění zadržek oken se objevily gotické kružby, podnítilo to další písemnou intervenci profesorů Della a Hracha. Starosta jim odpověděl již 8. dubna a vedle obvyklého soupisu důvodů, proč musí být kaple odstraněna, obsahoval jeho dopis dvě důležité informace. Především konstatoval, že kaple se nebourá hrubě, nýbrž pečlivě odbourává a všechno cenné se uchovává. Dále uvedl, že obec má v úmyslu příležitostně projektovat nějakou novou obecní stavbu tak, aby v jejím rámci byla kaple opět postavena s využitím všech dochovaných částí.⁴⁰

Poslední pokus o záchranu stavby uskutečnil dne 11. dubna Josef Dell. V denním tisku zveřejnil skicu architektonického začlenění kaple do budoucí zástavby Dominikánského náměstí a současně komentoval absurdnost situace: „*Kdyby se toto stavební dílo nacházelo v jiném městě, bylo by v turistickém průvodci označeno dvěma hvězdičkami, a my bychom nešetřili silami a obětmi a vypravili bychom se tam; ale protože ho máme zde, v našem vlastnictví, nevidíme ho a kvůli malověrným pochybnostem, které kdybychom projevíli jen trochu dobré vůle, by mohly být rozptýleny, musí se toto půvabné stavební dílo rozpadat a mizet. Naše potomstvo nás za náš vandalismus zajisté nepochválí.*“⁴¹

Ještě 14. dubna se uskutečnilo jednání o zachování památky, ze strany města však bylo pouze formální.⁴² Dne 28. dubna městská rada definitivně rozhodla kapli zbourat⁴³ a 29. dubna konstatovala, že „*vše cenné bude šetřeno, zinventováno, od poškození zabezpečeno a v museu uschováno, aby svého času mohla se u některého městského ústavu stejná kaple postavit, kde by se použilo všech zachovalých součástí.*“⁴⁴ Tento závazek městská rada zopakovala ještě 24. června.⁴⁵

³⁸ Tamtéž, inv.č. Fb 8, Fb 15.

³⁹ Tamtéž, inv.č. Fb 13.

⁴⁰ J. TENORA, *Kaple*, s. 79–80.

⁴¹ Josef DELL, *Das ehrwürdigste und edelste Meisterwerk heimischer Baukunst in höchster Gefahr*, in: Mährisch-schlesischer Korrespondent 48, č. 85 z 11.4.1908, s. 5.

⁴² J. TENORA, *Kaple*, s. 114–121. Srov. též *Nonnenhauskapelle*, in: Mährisch-schlesischer Korrespondent. Morgenblatt 48, č. 88 z 15.4.1908, s. 2.

⁴³ J. TENORA, *Kaple*, s. 150–151. Srov. článek *Zur niederlegung der Nonnenhauskapelle*, in: Tagesbote 58, č. 199 z 28. 4. 1903, s. 3.

⁴⁴ J. TENORA, *Kaple*, s. 151–152.

⁴⁵ Tamtéž, s. 154.

Kapli tehdy fotografoval Josef Kunzfeld, byla bez střechy a z jejího okolí byly odstraněny novodobé přístavky (obr. 20–21).⁴⁶ Pořídil možná také záběry interiéru presbyteria, ze kterého již bylo vybouráno sedile (obr. 22),⁴⁷ a oken s kružbami (obr. 23–24).⁴⁸

O něco mladší jsou dvě fotografie s pozoruhodnými detaily klenby asanované kaple (obr. 25–26).⁴⁹ Pro demontáž žeber bylo nezbytné postavit takové lešení, aby jeho nejvyšší podlaha kopírovala tvar klenby jednotlivých polí lodě a umožnila podepření žeber. Teprve potom mohlo být vybouráno zdivo klenebních polí a žebra uvolněna. Unikátní snímky dokumentují, že asanace podle slibu městské rady probíhala šetrně. Ve stejné době vznikla Kunzfeldova fotografie severovýchodního nároží oratoře (obr. 27),⁵⁰ naneštěstí v zastíněných částech špatně čitelná. Posloužila ale jako předloha akvarelu Leopolda Masura, který sice plášt oratoře a kaple částečně rekonstruoval, severní stěnu ale zobrazil přehledněji (obr. 28).⁵¹

Neznámý fotograf zachytil pohled do východního závěru oratoře po sejmutí stropu (obr. 29).⁵² Na jiném snímku je vidět poškození jihovýchodní stěny oratoře a také z kamene vyzděný lomený oblouk menšího okna (obr. 30),⁵³ další dvě fotografie zobrazily kružby oken oratoře (obr. 31).⁵⁴

Tenora uvedl, že kapli tehdy kreslil profesor Dell,⁵⁵ o osudu jeho práce však nemáme zprávy. Ve stejné době vznikly kresby Leopolda Masura,⁵⁶ který vedle pohledů do interiéru kaple a oratoře zaznamenal většinu architektonických článků včetně jejich profilace. Do naší dokumentace jsme z tohoto souboru zařadili pouze výběr. Z kaple pochází pohled lodí k jihozápadnímu oknu a jiný pohled na severní stěnu, kresba sedile presbyteria, detailů triumfálního oblouku a svorníků kleneb (obr. 32–36a). Z oratoře je okno spojující tento prostor s kaplí, výklenek tvaru jeptišky a další výklenek s poškozenou kružbou (obr. 36b–37).⁵⁷ Stojí za zaznamenání, že výklenek tvaru jeptišky (ve východním závěru oratoře byly symetricky umístěny dva) Masur pokládá za místo pro uložení obřadních textilií, výklenek s poškozenou kružbou označil za kropenku⁵⁸ – možné však je, že zde bylo sanktuárium.

⁴⁶ AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. Ic 6, Ic 7.

⁴⁷ MZK, sbírka *Bruna antiqua*, Skř. 4 O 179 216, č. 200.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Národní památkový ústav v Brně (dále jen NPÚ), č. neg. 29 728, 28 649.

⁵⁰ AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. Ic 5.

⁵¹ MZK, sbírka *Bruna antiqua*. Skř. 4 O 179 216, č. 200.

⁵² Tamtéž.

⁵³ NPÚ v Brně, č. neg. 28 648.

⁵⁴ Tamtéž, č. neg. 28 647 a 29 792.

⁵⁵ J. TENORA, *Kaple*, s. 152.

⁵⁶ Vrchní oficiál Leopold Masur (8.8.1868–20.11.1941) byl tehdy kustodem Městského muzea. K jeho biografii srov. Jiří BLAŽEK – M. FLODROVÁ – Jiří VANĚK, *Muzeum města Brna – od Gomperzovy galerie na Špilberk*, in: Muzeum města Brna 1904–2004. Brno 2004, s. 12, 19, 21, 24; nekrolog *Leopold Masur gestorben*, in: Morgenpost 76, č. 279 z 22.11.1941, s. 3.

⁵⁷ AMB, fond U 5 Sběrka fotografií, inv.č. L 164, č. 2140 – 2142_ L 165, č. 2131, 2133, 2134, 2137 – 2139.

⁵⁸ Tamtéž, inv.č. L 165, č. 2149.

Dne 20. července byla asanace ukončena.⁵⁹ Ústřední památková komise 30. října ministerstvu kultury a školství oznámila, že její úsilí o zachování kaple bylo od počátku marné. Ministerstvo 20. prosince 1908 památkovou komisi pověřilo vést záležitost zbořené stavby v evidenci a pokud by ji brněnské zastupitelstvo chtělo rekonstruovat, měla se v této věci dorozumět s rozhodujícími činiteli podle zásad péče o památku. Komise tehdy konstatovala, že „kaple byla velmi zajímavou stavbou, jež malou prací mohla býti upravena na ozdobu města. Zboření tohoto stavitelského díla je co nejvíce litovati.“⁶⁰

Zápas o zachování nebo likvidaci Královské kaple byl střetem Němců s Němci. V německo – českém prostředí Brna tento případ kupodivu neposloužil jako záminka nacionálních výpadů, české noviny tehdy otiskly pouze dvě bezvýznamné noticky.⁶¹ První národnostně vyhrocený komentář, že kaple byla zbořena proto, „aby tak z Brna zmizelo kus české historie“, je až z roku 1919.⁶² Jan Tenora se zase domníval, že radnice trvala na likvidaci kaple, aby zanikla památka slovanských apoštolů.⁶³ Na jiném místě však poznamenal: „Je to opravdu dějinná ironie: Němci zápasí o zachování slovanských patronů.“⁶⁴ V roce 1937 se objevil názor, že „zboření kaple bude na věky svědčit o vandalském protičeském zášti brněnské německé radnice.“⁶⁵ Cecílie Hálová–Jahodová o deset let později napsala, že „starobylá svatováclavská česká tradice kaple byla asi motivem, proč Němci trvali na zničení tak vzácné a pamětihodné stavby.“⁶⁶ Tato slova však vypoovídají více o traumatech mnohem pozdějších, než o šovinismu městského zastupitelstva v roce 1908. V dobových zprávách se zasvěcení kaple nezmiňuje, většinou byla nazývána *Nonnenhauskapelle*. Němci obhajující její zachování ji považovali za své historické dědictví. Dne 9. dubna za záchranu kaple intervenovali němečtí přátelé umění a dne 14. dubna německý dějepisný spolek.⁶⁷ Spolek německých inženýrů v Brně prohlásil: „Máme my, potomci svých otců z dávno minulých staletí, právo lehkovážně ničiti pomníky, jež svědčí o vynikajících uměleckých poměrech a obětavosti oněch dob? Tak málo si vážíme zděděné hroudy, že si troufáme jednoduše se zemí srovnati ozdobu, jež je posvěcena pěti až šestistoletými dějinami a nedá se vůbec oceniti? Nemáme naopak také závazků piety, lásky k vlasti?“⁶⁸

⁵⁹ J. TENORA, *Kaple*, s.156.

⁶⁰ Tamtéž, s. 155.

⁶¹ *Bourání kaple*, in: Lidové noviny (večerní vydání) 16, č. 97 ze 7.4.1908, s. 4. *Kaple na Dominikánském náměstí bude zachována*, in: Moravská orlice 46, č. 90 z 17.4.1908, s. 2.

⁶² *Výstavka pohledů z Brna*, in: Lidové noviny 27, č. 162 z 13.6.1919, s. 1.

⁶³ J. TENORA, *Kaple*, s. 151.

⁶⁴ Tamtéž, s. 74.

⁶⁵ *Rekonstruujeme nejstarší brněnskou památku! Oběť vandalského protičeského zášti*, in: Brněnská svoboda 11, č. 86 z 11.4.1937, s. 5.

⁶⁶ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Stavební a umělecký vývoj*, s. 44.

⁶⁷ J. TENORA, *Kaple*, s. 80–81, 115–116.

⁶⁸ Tamtéž, s. 114.

Zboření kaple protičeskou demonstrací nebylo.⁶⁹ Podstata neústupnosti městské rady se snad mihla v komentáři Hálové-Jahodové: „Když tyto budovy získalo roku 1902 město Brno, dalo je za asanace bezohledně zbořit. Získalo tím 3 262 m² stavební plochy za 164 250 K a ztratilo nejcennější uměleckou památku, jakou vůbec mělo.“⁷⁰ Podmínky převodu kasáren a kaple na město neznáme, víme ale, že za odstoupení vlastnických práv k části oratoře staviteli Müllerovi zaplatilo neuvěřitelnou částku 100 000 korun, zboření kaple s oratoří přitom přišlo na 4 953 korun a 99 haléřů.⁷¹ Projekt asanace s cílem prodeje stavebních parcel nemusel být pro město finančně výhodný, možná mohl být dokončen pouze za cenu zbourání kaple.⁷² V tom případě by neústupnost městské rady na straně jedné a vstřícná gesta na straně druhé, ke kterým patří dokumentace stavby a její podstatně nákladnější rozebrání a uložení všech kamenických prvků, měly logický řád.

Kaple s oratoří byly před asanací a v jejím průběhu podrobně zobrazeny plány, fotografiemi i výkresy, tehdy to byl čin mimořádný. Existující doklady jsou natolik úplné, že mohou bez větších problémů posloužit k rekonstrukci stavby. Největší hodnotu mají plány Wilhelma Mayera, pravděpodobně se ale nedochovaly v úplnosti. První soubor ze srpna 1904 dokumentoval situaci půdorysem a dvěma řezy. Kresba vstupního portálu kaple z roku 1905 je nejspíš fragmentem rozsáhlejší kolekce podrobných vyobrazení architektonických prvků. Ani asanační dokumentace z konce března 1908 patrně není úplná. Fotografie a plány kaple tehdy byly zasílány nejen Ústřední památkové komisi ve Vídni, prostřednictvím své vojenské kanceláře si je vyžádal také následník trůnu Ferdinand d'Este,⁷³ nevylučujeme proto existenci dalších dokladů.

Podle slibu starosty a městské rady bourání stavby skutečně postupovalo šetrně a pokud by byly nalezeny do té doby neznámé konstrukce, asi bychom to věděli. Nejspíš však nic zásadního objeveno nebylo a význam některých stavebních detailů tehdy nemusel být rozpoznán. Kapli průběžně fotografoval člen městské rady Josef Kunzfeld⁷⁴ a městský stavební úřad pořídil standardní stavební dokumentaci. Architektonické články byly demontovány a přehledně označeny, aby bylo známo jejich původní umístění. Zajímavější se dostaly do lapidária v křížové chodbě dominikán-

⁶⁹ Rostislav KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém Brně. Města jako ideální krajina nacionalismu*, Brno 2003, s. 28 na základě novinové zprávy z roku 1919 označil zboření kaple za národnostní provokaci. Jan SEDLÁK, *Brno secesní. Deset kapitol o architektuře a umění kolem roku 1900*, Brno 2004, s. 34 takové hodnocení za jednoznačné nepokládá.

⁷⁰ Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975, s. 79.

⁷¹ J. TENORA, *Kaple*, s. 156.

⁷² O nákladnosti projektu tamtéž, s. 116.

⁷³ Tamtéž, s. 152, 154–155.

⁷⁴ Stručně o Kunzfeldovi se starší literaturou: Radana ČERVENÁ, *Znovuobjevený brněnský fotograf Quido Trapp*, in: BMD 16, 2002, pozn. 76, s. 252–253.

ského kláštera.⁷⁵ Ostatní byly uloženy nejdříve v hrobce dominikánského kláštera,⁷⁶ v roce 1937 v areálu městských jatek,⁷⁷ od roku 1953 v proluce na nároží ulic Mečové a Dominikánské,⁷⁸ roku 1977 na dvoře minoritského kláštera⁷⁹ a ještě později pod hradební zdí starobrněnského kláštera. V současnosti jsou v křížové chodbě dominikánského kláštera z Královské kaple pouze spodní část triumfálního oblouku, sedile a jeden svorník, z oratoře je zde ostění jednoho výklenku. Zbývající dochované články jsou v několika depozitářích Muzea města Brna. Během devadesátosmi let se kaple šestkrát stěhovala.

Profesor německé techniky v Brně a konzervátor památkové komise architekt Ferdinand Hrach již v září 1904 vizionářsky prohlásil: „*neuběhne pokojně, bude-li kaple zbořena, nýbrž že se to bude prudce vyčítati, protože má význam umělecko-dějinný a znalci umění se o ni zajímají a budou její osud sledovati.*“⁸⁰ Dobroslav Líbal o osmdesát let později poznamenal, že „*význam zaniklé kaple v středoevropském prostředí nebyl dosud plně doceněn.*“⁸¹ Podle slov Miloše Stehlíka z roku 1992 „*dochovalé fragmenty spolu s torzem figurální nástěnné malby čekající na zdůvodněnou rekonstrukci svědčí o tom, jak výjimečnou architekturu Brno ztratilo*“⁸² a Jiří Kuthan v roce 1994 napsal, že „*šlo o dílo mimořádné architektonické hodnoty. Pozoruhodné je už samo centrální utváření prostoru, založeného nad kvadratickým půdorysem a sklenutého na střední sloup. V pozdním 13. a raném 14. století bylo v českých zemích toto řešení v tak monumentální podobě mimořádné.*“⁸³

První návrh restituace kaple zpracoval již v roce 1908 Josef Dell.⁸⁴ O rekonstrukci památky se v dalších letech jednalo většinou tehdy, když bylo třeba přemístit její pozůstatky na novou skládku, takové úvahy se objevily v roce 1937 i 1947.⁸⁵ V roce 1951 prof. akad. arch. Emil Dufek provedl inventuru dochovalých dílů, napočítal jich tehdy 492 a vypracoval studii obnovy kaple.⁸⁶ V osmdesátých letech se o evidenci fragmentů pokusil brněnský restaurátor Jaroslav Vaněk. V letech 1984–1985 zpracovaly ing. arch. Kozumplíková a ing. arch. Pospíšilová z ateliéru Brnoprojekt studie umís-

⁷⁵ Jaroslava DROBNÁ, *Brno. Nová radnice. Městské lapidárium*, Brno 1937.

⁷⁶ Mitteilungen der k.k. Zentral – Kommission, Dritter Folge, 7, 1908, s. 368.

⁷⁷ *Rekonstruujeme nejstarší brněnskou památku*, s. 5; *Zbytky vzácné gotické stavby na jatkách. Bude v Brně rekonstruována kaple sv. Václava?*, in: Čin 3, č. 277 z 28.11.1947, s. 5.

⁷⁸ Archiv NPÚ v Brně, fond Královská kaple S 10/7.

⁷⁹ Zpráva z roku 1977 ve spisovně NPÚ v Brně, fond Bývalá kaple sv. Václava.

⁸⁰ J. TENORA, *Kaple*, s. 40.

⁸¹ Dobroslav LÍBAL, *Gotické umění od poloviny 13. století do roku 1420*, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 173.

⁸² Miloš STEHLÍK, *Brno historické*, Brno 1992, s. 8.

⁸³ J. KUTHAN, *Česká architektura*, s. 73.

⁸⁴ J. DELL, *Das ehrwürdige*, s. 5.

⁸⁵ *Rekonstruujeme nejstarší brněnskou památku*, s. 5; Helena KUSÁKOVÁ, *Brněnská Královská kaple*, in: Svobodné noviny 3, č. 203 z 31.8.1947, s. 5 (zde se objevila myšlenka postavit kapli na Údolní ulici u zničeného kláštera Boromejek); *Zbytky vzácné gotické stavby na jatkách*, s. 6.

⁸⁶ Emil DUFEK, *Zpráva o rekonstrukci bývalé kaple sv. Cyrila a Metoděje a sv. Václavské v Brně*. Rukopis z 9. 3. 1951 v archivu NPÚ v Brně, fond S 10/7 – Královská kaple.

tění kaple bez oratoře na Římské náměstí, na Orlí ulici poblíž Měnínské brány a do proluky na Panenské ulici vedle Nové radnice.⁸⁷ Obnovení kaple včetně oratoře na Panenské ulici tehdy zvažoval ing. arch. Petr Uhlíř, ing. arch. Harald Čadílek k tomu chtěl využít proluku na nároží Mečové ulice a Dominikánského náměstí. Roku 1997 ing. arch. Jaromír Tomeček navrhl postavení kaple do proluky mezi Besedním domem a Veselou ulicí, nebo do parku na Moravském náměstí.⁸⁸

Historické zprávy o Královské kapli jsou skoupé, o sousedním sakrálním prostoru, nazývaném v literatuře oratoř, nejsme informováni vůbec. Analýze jejich vzájemných vztahů prostřednictvím výkresů a fotografií z doby asanace zatím nebyla věnována pozornost.⁸⁹

Armáda adaptovala celý areál k bytovacím a skladovacím účelům až po roce 1806. Do kaple byla vestavěna dvoupatrová dřevěná konstrukce a do oratoře jednopatrová, vzájemně spojené průchody již existujícími nebo nově vybouranými. Před předáním kaple městu asi byly tyto úpravy odstraněny a na stěnách po nich zůstaly tmavé pruhy, rámuující jednotlivá podlaží.

Královská kaple byla postavena v místě svažujícím se k východu, rovina její podlahy byla ve vztahu k náměstí určena prahem vstupních dveří. Tento detail potvrzuje, že od založení kaple na konci 13. století do roku 1908 se výškové úrovně náměstí a interiéru kaple nezměnily. Portál byl ze statických důvodů posunut na západ, uprostřed jižní stěny interiéru byla totiž přípora klenby. Dále na západ se muselo posunout také sousední okno, dostalo se však do blízkosti klenby a bylo proto nižší. Asymetričnost průčelí kaple je důsledkem technických řešení stavby, vstup do interiéru portálem umístěným více na západ však získal na působivosti. Portál byl po roce 1806 zazděn a pod západním oknem byl probourán nový vchod uzavřený dvoukřídlými vraty.

Kunzfeldova fotografie interiéru Královské kaple z roku 1905 zobrazila část severní stěny s okny a dveřmi vedoucími do oratoře a jejího přízemí (obr. 11), situaci potvrzuje schématická kresba Leopolda Masura (obr. 32). Nejvýš pod klenbami byly dva průchody, vybourané patrně při adaptaci po roce 1806. Ve střední části stěny byly v jedné rovině segmentově zaklenuté dveře a stejně zaklenuté oratorní okno. V úrovni podlahy bylo vlevo kamenné ostění pravoúhlých dveří, vedoucích do přízemí oratoře, jehož podlaha byla o 135 cm níže, než podlaha kaple. Přibližně pod oknem oratoře bylo v omítce částečně odhaleno ostění nízkého lomeného oblouku.

⁸⁷ *Studie umístění kaple sv. Václava. Průvodní zpráva.* Brnoprojekt. Městský projektový ústav v Brně [1985].

⁸⁸ J. SEVERINOVÁ – K. SEVERIN – M. STEHLÍK, *Královská kaple*, s. 49–53.

⁸⁹ Některá vyobrazení byla již dříve publikována, avšak bez určení vzájemných souvislostí. Orientaci v ikonografických pramenech komplikuje skutečnost, že archivní fondy často obsahují kopie originálních fotografií a kreseb. Náš výběr obrazové přílohy byl veden snahou dokumentovat zánik Královské kaple prameny co nejvíce původními.

Půdorys Královské kaple je mírně asymetrický, při založení bylo staveniště na západě a severu pravděpodobně omezeno dříve existujícími budovami. Sakrální prostor, nazývaný oratoří, proto mohl být starší, než Královská kaple. Odpovídalo by tomu složité vertikální členění stavby, vázané na existenci sousedního domu. Pod oratoří byla další dvě podlaží. První, se stěnami širokými asi 150 cm, zaklenuté valenou klenbou, bylo s ohledem na úroveň okolního terénu přízemím oratoře. Do jeho zdi bylo recentně vybouráno několik pravoúhlých dveří, jediný starý vchod, o kterém víme, sem vedl z Královské kaple lomeným obloukem. Na východní straně přízemí nebylo ukončeno jako oratoř polygonálním závěrem, ale bylo obdélné, na půdorysu oratoře to přesvědčivě zaznamenal Wilhelm Mayer (obr. 2, 17 b). Fotografie exteriéru oratoře (obr. 27) a také akvarel Leopolda Masura (obr. 28) potvrzují, že severovýchodní nároží do úrovně parapetu oken bylo pravoúhlé. O suterénu oratoře víme pouze, že byl klenutý a vedly sem ze sousedního dvora schody z dřevěných trámů, tento vstup byl určitě novodobý (obr. 3).

Literatura se zatím nezabývala významem nesouměrné haly před vstupem do oratoře o půdorysu 392 x 465 cm a výšce 800 cm (obr. 18). Podle plánů z roku 1791 zde bylo tříramenné schodiště, spojující oratoř s prvním patrem sousedního domu (obr. 1–2). Jeho existenci zaznamenal August Prokop, ovšem s matoucím vysvětlením, že spojovalo kapli s oratoří.⁹⁰ Podle zaměření Wilhelma Mayera byly obvodní zdi oratoře široké od 113 do 122 cm, zeď dělicí schodiště od oratoře přitom byla široká 73 cm a procházela budovou z přízemí (suterén není dokumentován) až po strop. Takové schodiště muselo být řešeno již projektem stavby. Výkresy zaznamenané dveře vedoucí z přízemí haly do přízemí sousedního domu by jeho smysl popíraly, pokládáme je proto za mladší.

Zvláštní význam měl segmentově zaklenutý průchod, který z přízemí schodiště ústí do Královské kaple ve výšce 305 cm nad její podlahou. Na protější stěně kaple byl o něco výše spodní okraj hrotitého okna, které podle kreseb Mayera i Masura mělo v síle zdi dvě sedadla (obr. 3, 33). Tyto informace je možné vysvětlit jenom tak, že u západní stěny Královské kaple stála tribuna. Na půdorysu z roku 1791 je její čelo zakresleno žlutou linkou, byla proto ze dřeva a do kaple byla vestavěna dodatečně (obr. 1 a).

Jan Tenora se domníval, že oratoř původně byla klenutá, klenba měla být stržena záhy po roce 1784.⁹¹ Při asanaci ale nebyly nalezeny žádné stopy po klenebních příporách. Podesta schodiště u dveří do prvního patra sousedního domu byla ve výši 400 cm nad podlahou oratoře, její stropní trámy byly vsazeny do zdi přibližně

⁹⁰ August PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung*. II, Wien 1904, s. 309–310.

⁹¹ J. TENORA, *Kaple*, s. 6. Na počátku této představy byl svorník s motivem beránka a lidské hlavy, druhotně zazděný na nároží kasáren, o kterém panovalo přesvědčení, že pochází z klenby oratoře. Srovnej Leopold MASUR, *Der Nonnenkopf am Dominikanerplatze*, in: *Deutsch - mähr. - schles. Heimat* 19, 1933, s. 205–206; též reedice s vyobrazením svorníku in: L. MASUR, *Alte Brünner Sagen*, Brünn [1934], s. 19–21.

o 400 cm výše. Schodiště členilo výšku haly i oratoře symetricky a plochý strop prvního patra sousedního domu navazoval na plochý strop oratoře. Pro zaklenutí oratoře neexistují argumenty, určitě byla od počátku plochostropá. V Tenorově zprávě je podezřelé již datování likvidace klenby do doby po roce 1784, když víme, že v roce 1806 nepříliš náročné stavební úpravy areálu teprve byly projektovány.

V pětiboké apsidě oratoře se dochovala tři okna na východní, severovýchodní a severní stěně. Autor půdorysu oratoře z roku 1908 předpokládal, že okna byla také na jihovýchodní a jižní stěně a zakreslil je čerchovaně (obr. 17 a), při asanaci ale nalezena nebyla. Jedna z fotografií zaznamenala na jihovýchodní vnitřní stěně apsidy vedle hluboké trhliny z kamene vyzděný lomený oblouk (obr. 30). Na fotografii exteriéru oratoře je zase vlevo od východního okna nepříliš výrazná vertikální trhlina (obr. 21). Mezi východní stěnu Královské kaple a polygonální závěr oratoře patrně byla přizděna plenta, která sjednotila fasády obou objektů. Klára Benešovská datovala okenní kružby oratoře do třetí dekády 14. století.⁹² Tehdy mohla být původní menší okna přiléhající ke Královské kapli zaslepena, ostatní okna byla asi zvětšena a opatřena novými kružbami.

Odborná literatura zatím věnovala málo pozornosti oknu spojujícímu obě sakrální stavby. V celém areálu to bylo jediné segmentově zaklenuté okno s kamenným ostěním pravoúhlého tvaru, z hlediska slohového velmi mladé. Severní prostor proto původně nemohl být oratoří Královské kaple.

Rozsáhlý dům cisterciáček na Dominikánském náměstí v podobě z konce 18. století nemusí být totožný s domem, který Jan Lucemburský daroval královně Alžbětě. Nepravidelnost průčelí svědčí o skutečnosti, že zde původně byly dva měšťanské domy a králův dar se asi týkal pouze domu sousedícího s Královskou kaplí. Zajímavé je, že v roce 1791 jeho první patro téměř nebylo rozděleno příčkami, cisterciáčky tady mohly mít dormitář. To by ovšem zdůraznilo význam schodiště, vedoucího odtud do oratoře.

Klára Benešovská slohovou analýzou dospěla k názoru, že kaple v roce 1322 ještě nebyla dostavěna a teprve královna vdova Alžběta ji zaklenula, nechala zhotovit nový jižní portál a možná také nové kružby do oken východní stěny loď.⁹³ Je ovšem otázkou, zda použitá datovací metoda je dostatečně spolehlivá. Kaple by totiž zůstala několik desetiletí rozestavěná v těsném sousedství dominikánského kláštera, kde se příležitostně konaly krajské a zemské sněmy a soudy. Prestižní význam Rybného trhu přitom mohl být hlavním důvodem, proč Václav II. kapli založil právě zde. Jan Lucemburský ji v darovací listině nazval *Capella Regia*, těmito slovy nemohl označit pouhé staveniště.

⁹² K. BENEŠOVSKÁ, *The Royal House*, s. 428.

⁹³ Tamtéž, s. 429.

Starší stavbou areálu byla tzv. oratoř. Patřil k ní plochostropý sakrální prostor s polygonálním východním závěrem, spojený třiramenným schodištěm s prvním patrem sousedního domu. Pod oratoří a schodištěm bylo přízemí obdélného půdorysu o třech valeně zaklenutých místnostech, jejichž funkci neznáme. Jediný starý vstup, který jsme zjistili, sem vedl z Královské kaple nízkým lomeným obloukem. V suterénu byl valeně klenutý sklep. Údajná oratoř byla integrální částí sousedního patricijského domu a původně byla jeho soukromou kaplí. Král Václav II. k těmto stavbám kolem roku 1297 přistavěl kapli nazývanou Královská. Soukromá kaple s Královskou kaplí původně nebyla spojena, nešlo tedy o typ tzv. kaplí sdružených nebo dvoupatrových kaplí palácových. Nějaké stavební úpravy se zde asi uskutečnily po požáru v roce 1357,⁹⁴ tehdy snad byla sjednocena fasáda obou objektů a zhotoveny nové kružby oken soukromé kaple. V letech 1467–1479 byl starobrněnský klášter zpusťošný a neobyvatelný, cisterciáčky se proto přestěhovaly na Dominikánské náměstí.⁹⁵ Potřebám konventu malá soukromá kaple jejich domu nemohla vyhovovat. Královská kaple se pravděpodobně stala klášterním kostelem a ze soukromé kaple bylo do Královské kaple vybouráno okno, teprve tím se tato kaple stala oratoří. To však nestačilo a pro početný konvent byla u západní stěny Královské kaple postavena dřevěná tribuna, spojená s oratoří a sousedním domem průchodem ve zdi. Tím byl stavební vývoj areálu ukončen a přetrval až do roku 1908.

⁹⁴ J. VÍTOVSKÝ, *Fresco of the Theban legion*, s. 432 s odkazem na text CDM IX, č. 87, s. 68.

⁹⁵ Tamtéž, s odkazem na F. ŠUJANA, *Dějepis Brna*, s. 217–219.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Půdorys přízemí (a) a prvního patra (b) domu cisterciáček s Královskou kaplí a oratoří z roku 1791. AMB, fond U 9, Fa 20, Fa 21.
- Příloha č. 2: Wilhelm Mayer, Půdorys Královské kaple a oratoře, srpen 1904. AMB, fond U 9, Fb 7.
- Příloha č. 3: Wilhelm Mayer, Řez Královskou kaplí a oratoří ve směru východ – západ, srpen 1904. AMB, fond U 9, Fb 6.
- Příloha č. 4: Wilhelm Mayer, Řez Královskou kaplí a oratoří ve směru sever – jih, srpen 1904. AMB, fond U 9, Fb 5 (výřez).
- Příloha č. 5: Wilhelm Mayer, Řez oratoří včetně přízemí a suterénu ve směru sever – jih, srpen 1904. AMB, fond U 9, Fb 5 (výřez).
- Příloha č. 6: Josef Kunzfeld, Královská kaple od jihu, 1904. AMB, fond U 5, Ic 18.
- Příloha č. 7: Josef Kunzfeld, Královská kaple z jihovýchodu, 1904. AMB, fond U 5, Ic 17.
- Příloha č. 8: Anonym, Severní strana Dominikánského náměstí s kasárnami a Královskou kaplí, 1904. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 9: Wilhelm Mayer, Ústupkový portál Královské kaple s plným tympanonem, 1905. AMB, fond U 9, Fb 10.
- Příloha č. 10: Josef Kunzfeld, Pohled interiérem Královské kaple k presbyteriu, před květnem 1905. AMB, fond U 5, Ic 3.
- Příloha č. 11: Josef Kunzfeld, Pohled interiérem Královské kaple z presbyteria do lodi, před květnem 1905. AMB, fond U 5, Ic 2.
- Příloha č. 12: Anonym (Josef Kunzfeld?), Královská kaple po asanaci kasáren, asi 1905. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 13: Josef Kunzfeld, Prostor mezi Novou radnicí a Královskou kaplí po asanaci kasáren, 1905. AMB, fond U 5, Ic 4.
- Příloha č. 14: Půdorys kaple a oratoře s evidencí kamenných konstrukcí určených k demontáži, konec března 1908. AMB, fond U 9, Fb 14.
- Příloha č. 15: Schématická evidence kamenných bloků oken a vstupního portálu, konec března 1908. AMB, fond U 9, Fb 15 (výřez).
- Příloha č. 16: Schématická evidence kamenných žeber z klenby presbyteria (a1–a6) a dvou polí klenby lodě (B1–B4, C1–C4), konec března 1908. AMB, fond U 9, Fb 15, Fb 8 (výřezy).
- Příloha č. 17: Půdorys oratoře ve dvou rovinách, A-B ve výšce 500 cm nad podlahou, C–D ve výšce 100 cm nad podlahou, konec března 1908. AMB, fond U 9, Fb 13 (výřezy).
- Příloha č. 18: Pohledy na jižní stěnu oratoře, schodiště a přízemních místností (a) a na západní stěnu schodiště a přízemí (b). AMB fond U 9, Fb 13 (výřezy).

- Příloha č. 19: Polygonální závěr oratoře zobrazený z interiéru (a) a severní stěna oratoře zobrazena z exteriéru (b), konec března 1908. AMB, fond U 9, Fb 13 (výřezy).
- Příloha č. 20: Josef Kunzfeld, Královská kaple po odstranění přístavků a zazdívek oken, duben 1908. AMB, fond U 5, Ic 6.
- Příloha č. 21: Josef Kunzfeld, Apsida Královské kaple a část východní stěny oratoře po odstranění přístavků, duben 1908. AMB, fond U 5, Ic 7.
- Příloha č. 22: Josef Kunzfeld (?), Interiér presbyteria kaple po odkrytí okenních kružeb, duben 1908. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 23: Josef Kunzfeld (?), Kružby oken presbyteria, duben 1908. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 24: Josef Kunzfeld (?), Kružby oken východní stěny Královské kaple, duben 1908. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 25: Anonym, Demontáž klenby Královské kaple, květen 1908. NPÚ, č. neg. 29 728.
- Příloha č. 26: Anonym, Demontáž klenby Královské kaple, květen 1908. NPÚ, č. neg. 28 649.
- Příloha č. 27: Josef Kunzfeld, Oratoř a kaple od severovýchodu, patrně květen 1908. AMB, fond U 5, Ic 5.
- Příloha č. 28: Leopold Masur, Oratoř a kaple od severovýchodu, 1908 nebo později. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179 216, č. 200.
- Příloha č. 29: Anonym, Asanace oratoře, květen 1908. MZK, Bruna antiqua, Skř. 4 O 179216, č. 200.
- Příloha č. 30: Anonym, Detail jihovýchodní stěny polygonálního závěru oratoře, květen 1908. NPÚ, č. neg. 28 648.
- Příloha č. 31: Anonym, Kružby oken oratoře, květen 1908. NPÚ, č. neg. 28 647 a 29 792.
- Příloha č. 32: Leopold Masur, Řez Královskou kaplí ve směru západ – východ s pohledem na severní stěnu, 1908. AMB, fond U 5, L 165, č. 2131.
- Příloha č. 33: Leopold Masur, Pohled Královskou kaplí k západnímu oknu, 1908. AMB, fond U 5, L 165, č. 2138.
- Příloha č. 34: Leopold Masur, Svorníky z presbyteria a lodě Královské kaple, 1908. AMB, fond U 5, L 165, č. 2139.
- Příloha č. 35: Leopold Masur, Detaily triumfálního oblouku Královské kaple, 1908. AMB, fond U 5, L 165, č. 2133 a 2134.
- Příloha č. 36: Leopold Masur, Sedile z presbyteria Královské kaple (a) a okno oratoře (b), 1908. AMB, fond U 5, L 165, č. 2137 a L 164, č. 2142.
- Příloha č. 37: Leopold Masur, Výklenky z jižní stěny oratoře (a) a z jihovýchodní stěny polygonálního závěru (b), 1908. AMB, fond U 5, L 164, č. 2141 a 2140.

*Jana Severinová – Karel Severin***Die Königliche Kapelle in Brünn****RESÜMEE**

Noch im Jahr 1908 stand an der Ecke des Dominikanerplatzes und der Straße Veselá in Brünn die Königliche Kapelle. Gegründet wurde sie von König Wenzel II. und gemäß der ältesten, aus dem Jahr 1297 stammenden Erwähnung wurde sie der Mutter Gottes geweiht. Im Jahr 1322 schenkte König Johann von Luxemburg die Kapelle samt dem Nebenhaus der verwitweten Königin Elisabeth Richenza. Sie stiftete beide Bauten umgehend dem Zisterzienserinnenkloster, das sie 1323 in Altbrünn gegründet hatte. In dieser Zeitspanne kam es vermutlich zu einer Änderung der Einweihung; in den Urkunden wurde die Kapelle dann bis 1358, möglicherweise aber bis 1643 als St.Wenzel-Kapelle und parallel dazu auch als Königliche Kapelle erwähnt. Zu einem näher nicht bekannten Zeitpunkt kam es zu einer weiteren Änderung. In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurde sie den hl. Kyrill und Method geweiht. Gemeinsam mit dem Nebenhaus befand sie sich im Besitz des Zisterzienserinnenklosters bis zu dessen Auflösung 1782. Zwei Jahre später wurden beide Bauten an die Armee übergeben, die sie als Lager und Kaserne benutzte.

An der Wende des 19. zum 20. Jahrhundert wurde das Zentrum Brünns nach modernen Regeln umgebaut. Im Jahr 1903 übergab die Armee die Kaserne an die Stadt, ein Jahr später auch die Kapelle, die zu diesem Zeitpunkt Nonnenhauskapelle hieß. Absicht des Magistrats war es, die Objekte niederzureißen und die Grundstücke als Bauparzellen zu veräußern. Im Jahr 1905 wurde die Kaserne geschleift, die Kapelle wurde erst 1908 niedergedrückt. In dieser Zeit wuchs der Widerstand der Wiener k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischer Denkmäler sowie der Brünnener Deutschen gegen die Zerstörung des wertvollen Denkmals. Sowohl der Stadtrat als auch der Bürgermeister beharrten auf der Abtragung, versprachen jedoch, dies schonend durchzuführen, damit die Kapelle später aufs Neue aufgebaut werden könnte. Bereits 1904 führte die Stadt die Planungs-, Zeichnungs- und Fotodokumentation durch. Aus den Jahren 1904-1905 stammen die ausführlichen Pläne des Adjunkten des städtischen Bauamtes Wilhelm Mayer, fotografisch dokumentiert hat die Kapelleabtragung der Brünnener Fotograf Josef Kunzfeld, aus dem Jahr 1908 stammt eine Kollektion von Zeichnungen des Kustos des städtischen Museums Leopold Masur. Vor dem Abrissbeginn wurde eine Zeichnungsdokumentation jedes architektonischen Bauteiles angefertigt, damit die Kapelle mit Oratorium in Zukunft neu aufgebaut werden könnte. Die Abtragung des Denkmals wurde für die damalige Zeit außerordentlich ausführlich dokumentiert.

Gemäß dem Versprechen des Stadtrats wurde die Kapelle schonend abgetragen und sämtliche Steinmetzelemente blieben erhalten. Teilweise wurden sie im Lapida-

rium aufbewahrt, größtenteils wurden sie jedoch provisorisch an wenig geeigneten Orten gelagert und daher beim Umzug oft transportiert, bis heute sechsmal. Bei solchen Anlässen wurden Stimmen laut, dass die Kapelle aufs Neue aufgebaut werden solle, allerdings haben die Überlegungen das Stadium einer architektonischen Studie nicht überschritten. In der neuzeitlichen Literatur gab es Spekulationen, dass die Schleifung der dem hl. Wenzel geweihten Kapelle eine antitschechische Demonstration des damaligen deutschregierten Rathauses darstellen sollte. Tatsache jedoch ist, dass die Kapelle im Wesentlichen ohne Interesse der tschechischen Seite abgerissen wurde. Für ihre Erhaltung haben sich vor allem die Deutschen eingesetzt. Der Hauptgrund für das Niederreißen des Denkmals waren vermutlich Grundstücksspekulationen des Rathauses.

An der Nordseite schloss sich an die Königliche Kapelle noch ein sakraler Raum an, wobei unbekannt ist, wem er geweiht war. Beide Räume waren durch ein Fenster verbunden, daher konnte der nördlich liegende Saal mit einer polygonalen Apsis als Oratorium der Königlichen Kapelle bezeichnet werden. Auf Grund von Analogien wurde der Baukomplex für einen Nachweis einer sog. zweigeschossigen Palastkapelle gehalten. Die räumlichen Verhältnisse der beiden Kapellen schließen jedoch aus, dass sie gleichen Alters und Teil nur eines Bauprojektes gewesen wären. Die königliche Kapelle hatte einen quadratförmigen Grundriss mit vier Gewölbefeldern, die zum mittleren Achtkantpfeiler zuliefen. Das Baukonzept gründete in Symmetrie, wobei der Grundriss selbst leicht asymmetrisch war. Vermutlich wurde die Kapelle auf einem Gelände gegründet, das im Westen und Norden durch ältere Gebäude definiert wurde.

Der als Oratorium bezeichnete sakrale Raum war daher älter als die Königliche Kapelle. Dem entspricht seine komplizierte vertikale Bauweise, die einen Bezug auf das westlich dieses Baus stehende Haus und nicht auf die Königliche Kapelle hatte. In einer hohen Halle zwischen dem Oratorium und dem erwähnten Haus befand sich ursprünglich eine dreiarmige Treppe, die das bewohnte erste Stockwerk des Hauses mit dem Oratorium verband. Im Hinblick auf das Baukonzept entstand die Treppe mit Sicherheit als ein untrennbarer Bestandteil des Oratoriums. Vom Fuß der Treppe führte ein Durchgang in die Königliche Kapelle, der in diese in einer Höhe von 305 cm über dem Kapellenboden mündete. Im gegenüber liegenden Fenster der Königlichen Kapelle befanden sich, in der dicken Mauer etwas höher angeordnet, zwei Sitze. Diese Disposition belegt, dass an der Westseite der Kapelle eine Holztribüne stand, deren Grundriss noch 1791 auszumachen war. Im Parterre unter dem Oratorium, Letzteres lag 135 cm unterhalb des Bodens der Königlichen Kapelle, befanden sich mehrere gewölbte Räume. Der Eingang von der Königlichen Kapelle her führte vermutlich durch einen Spitzbogen, alle anderen Eingänge waren neueren Datums. Im Unterschied von dem im Osten mit einem Polygon abgeschlossenen Oratorium war das Parterre rechtwinkelig. Unter dem Parterre befand sich außerdem noch ein tonnengewölbtes Souterrain, das mit einer Treppe neueren Datums mit dem Nebenhof verbunden war.

Die Literatur führt an, dass das Oratoriumsgewölbe nach 1784 zerstört worden sei. Beim Abreißen wurden jedoch keine Gewölbedienste entdeckt, die Decke des Oratoriums war flach und schloss sich an die Decke des Nebenhauses an. Dem Fenster, das die beiden sakralen Bauten verband, widmeten die Forscher bisher kein größeres Interesse. Auf dem gesamten Gelände ist dies das einzige segmentartig gewölbte Fenster, das mit einem rechtwinkligen Steingewände versehen war; vom Stil her handelt es sich um ein Fenster neueren Datums, das nicht in die Zeit König Wenzels II. datiert werden kann.

In der achtkantigen Absis des Oratoriums blieben nur drei Fenster erhalten, weitere zwei befanden sich vermutlich symmetrisch angeordnet an den südöstlichen bzw. südlichen Wand, wurden bei dem Abriss jedoch nicht entdeckt. Ein Foto hielt an der südöstlichen Innenwand einen tiefen Riss und den gewölbten Sturz eines kleineren bogenförmigen Fensters fest. Auch an der äußeren Fassade links vom östlich liegenden Fenster war ein vertikaler Riss auszumachen. Das Licht flutete ursprünglich wahrscheinlich durch zwei kleine Fenster herein. Vermutlich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts wurde die Fassade des Oratoriums durch eine Anmauerung mit der Königlichen Kapelle vereinheitlicht, die nach Südost bzw. nach Süd gerichteten Fenster wurden zugemauert und Fenster, die ins Freie führten, vergrößert und mit neuem Maßwerk bestückt.

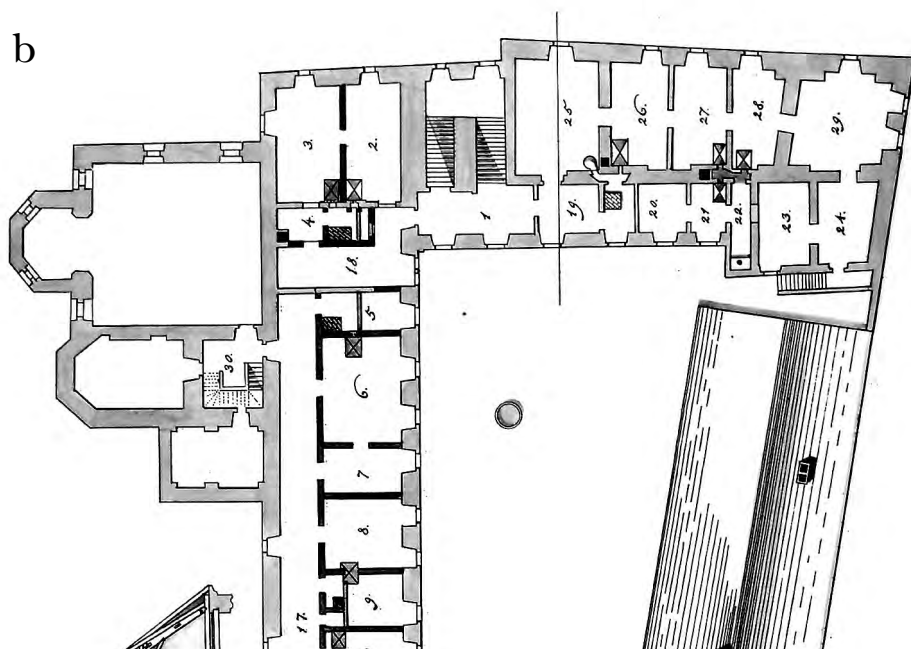
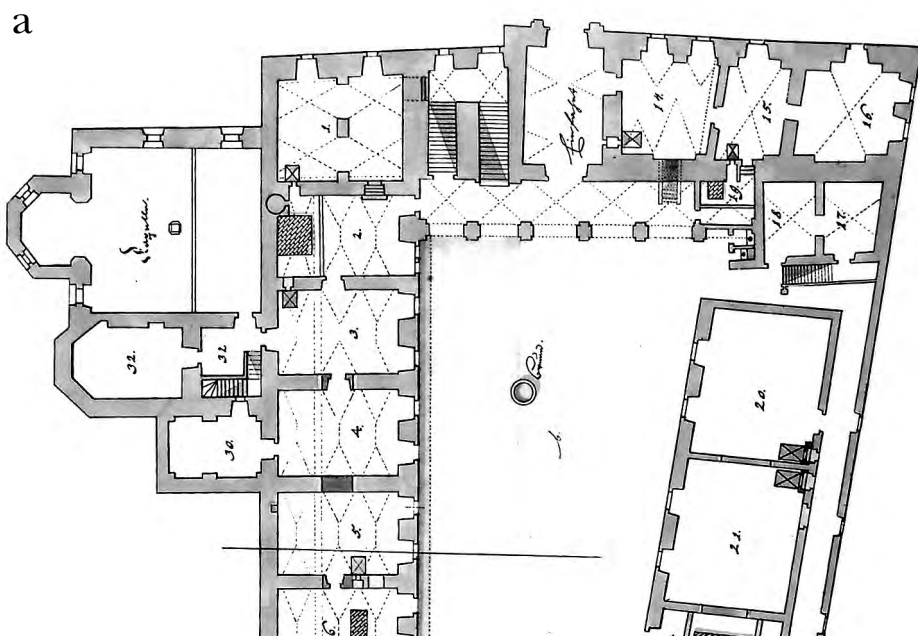
Man ist der Meinung, dass das weitläufige Zisterzienserinnen-Haus auf dem Dominikanerplatz mit dem Haus, welches Johann von Luxemburg Königin Elisabeth Richenza schenkte, nicht identisch sein muss. Unregelmäßigkeiten an der zum Platz gerichteten Fassade belegen, dass hier ursprünglich zwei Patrizierhäuser standen und die königliche Schenkung vermutlich nur das an die Königliche Kapelle grenzende Haus betraf. Interessant ist, dass sein oberes Stockwerk 1791 kaum durch Trennwände aufgeteilt war, was vermuten lässt, dass die Zisterzienserinnen hier ihr Dormitorium hatten. Das würde allerdings die Bedeutung der Treppe, die von hier ins Oratorium führte, aufwerten.

Klára Benešová kam durch ihre Analyse der Baustile zu der Schlussfolgerung, dass im Jahr 1322 die Kapelle noch nicht fertig gestellt war, und dass erst die Königinwitwe Elisabeth hier außer dem Gewölbe noch ein neues Südportal und möglicherweise auch ein neues Maßwerk für die sich an der östlichen Fassade befindenden Fenster errichten ließ. Offen bleibt allerdings die Frage, ob diese Schenkungstheorie genügend verlässlich ist. Sie würde nämlich bedeuten, dass sich die Kapelle mehrere Jahrzehnte lang im Bauzustand befand, und dies in der Nachbarschaft des Dominikanerklosters, in dem von Zeit zu Zeit Kreis- und Landtage stattfanden und das Gericht tagte. Die herausragende Bedeutung dieses Ortes konnte bei der Entscheidung König Wenzels II., gerade hier eine Kapelle zu gründen, ausschlaggebend sein. Johann von Luxemburg nannte sie, als er sie an Königin Elisabeth Richenza schenkte, *Capella Regia*. Eine Baustelle hätte er so nicht bezeichnet.

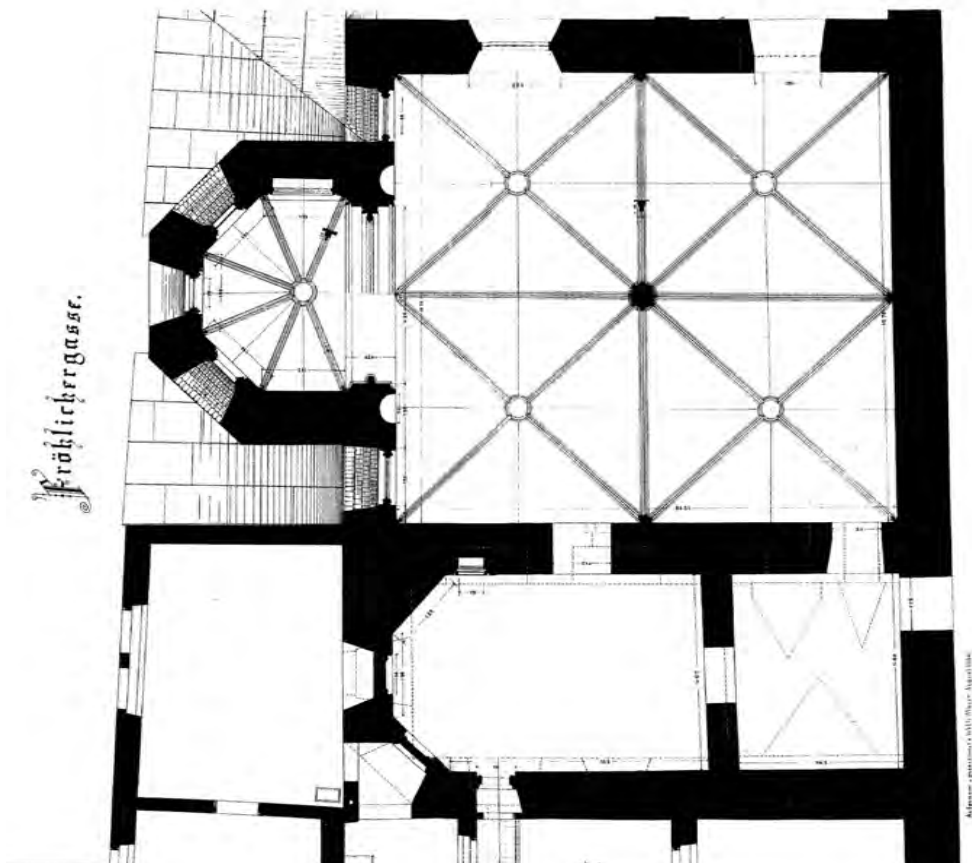
Den älteren Teil des Areals bildete das sog. Oratorium. Es bestand aus einem sakralen Raum mit einer flachen Decke und einem polygonalen Abschluss im Osten,

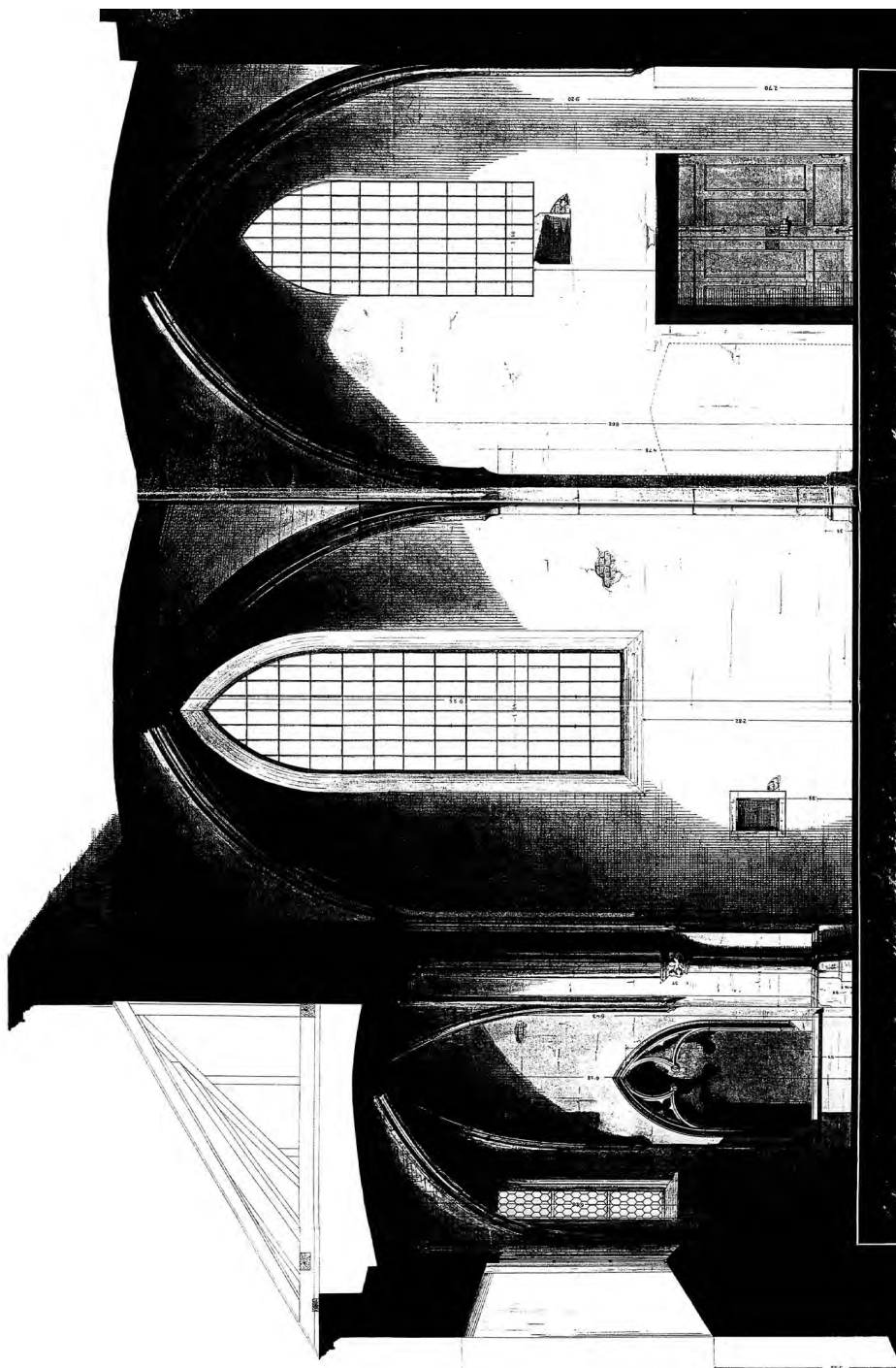
der durch eine dreiarmlige Treppe mit dem ersten Stockwerk des Nebenhauses verbunden war. Das mutmaßliche Oratorium war fester Bestandteil des neben stehenden Patrizierhauses und diente als dessen Privatkapelle. An diese Objekte baute König Wenzel II. um das Jahr 1297 eine Kapelle an, die Königliche Kapelle genannt wurde. Die private und die Königliche Kapelle waren ursprünglich nicht miteinander verbunden, es handelte sich also nicht um den Typ einer gekuppelten bzw. doppelgeschossigen Palastkapelle. Nach einem Brand im Jahr 1357 wurden möglicherweise Baumaßnahmen durchgeführt, zu diesem Zeitpunkt wurde wohl auch die Fassade der beiden Bauten vereinheitlicht und die Fenstermaßwerke für die Privatkapelle angefertigt. In den Jahren 1467-1479 wurde das Altbrünner Kloster verwüstet und war unbewohnbar, deshalb sind die Zisterzienserinnen auf den Dominikanerplatz umgezogen. Die kleine Privatkapelle, die sich in ihrem Domizil befand, konnte den Bedürfnissen des Konvents nicht genügen. So wurde vermutlich die Königliche Kapelle zur Klosterkirche und von der Privatkapelle aus wurde ein Fenster in die Königliche Kapelle durchgebrochen; erst dadurch wurde sie zum Oratorium. Diese Baumaßnahmen reichten jedoch nicht aus. Um die Bedürfnisse des vielköpfigen Konvents zu befriedigen, wurde an der Westwand der Königlichen Kapelle eine Holztribüne errichtet, die durch einen Durchgang in der Wand mit dem Oratorium und dem Nebenhaus verbunden wurde. Dadurch war die bauliche Entwicklung abgeschlossen; sie blieb bis 1908 erhalten.

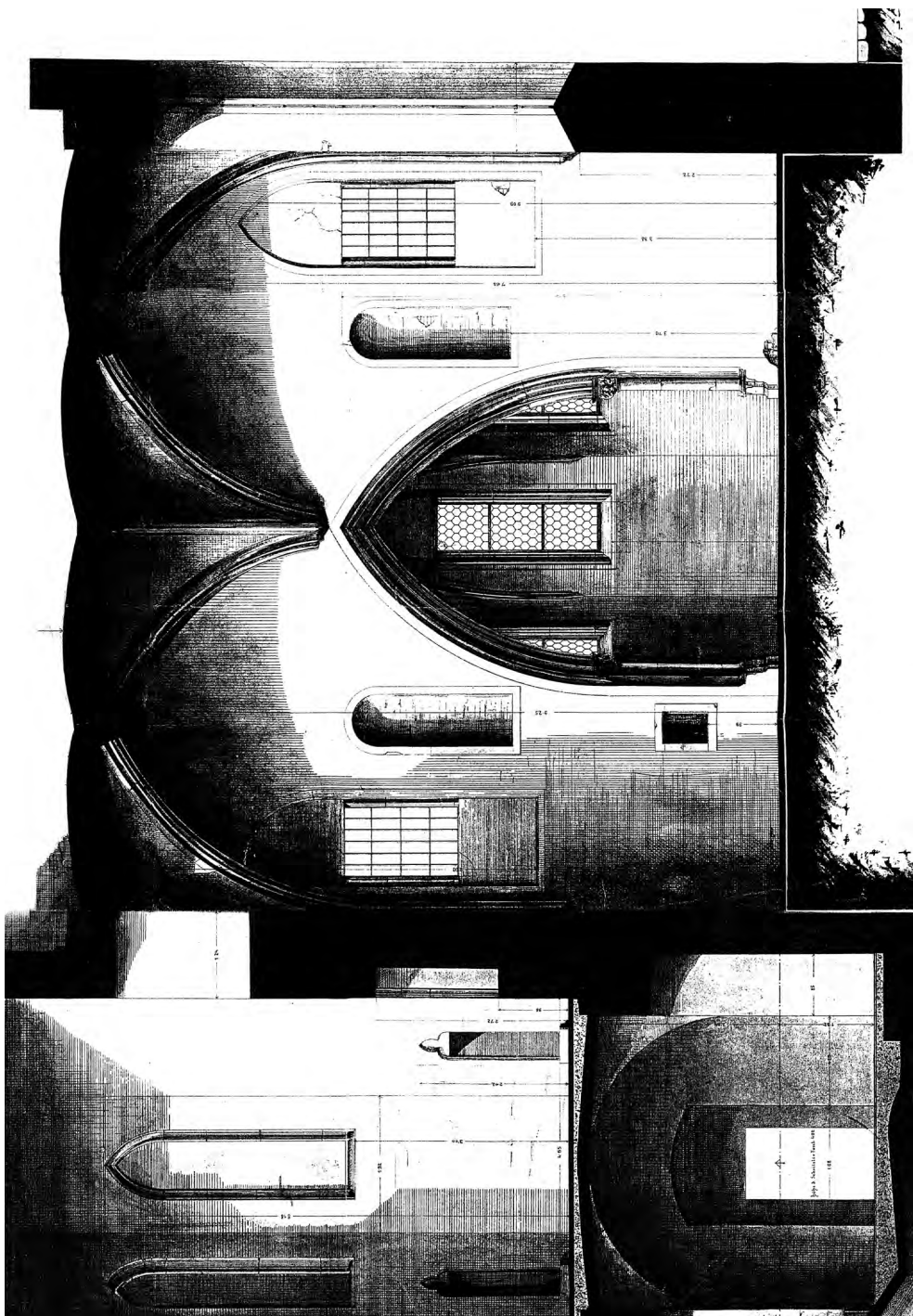
Příloha č. 1: Půdorysy přízemí (a) a prvního patra (b) domu cisterciáků s Královskou kaplí a oratoří z roku 1791.

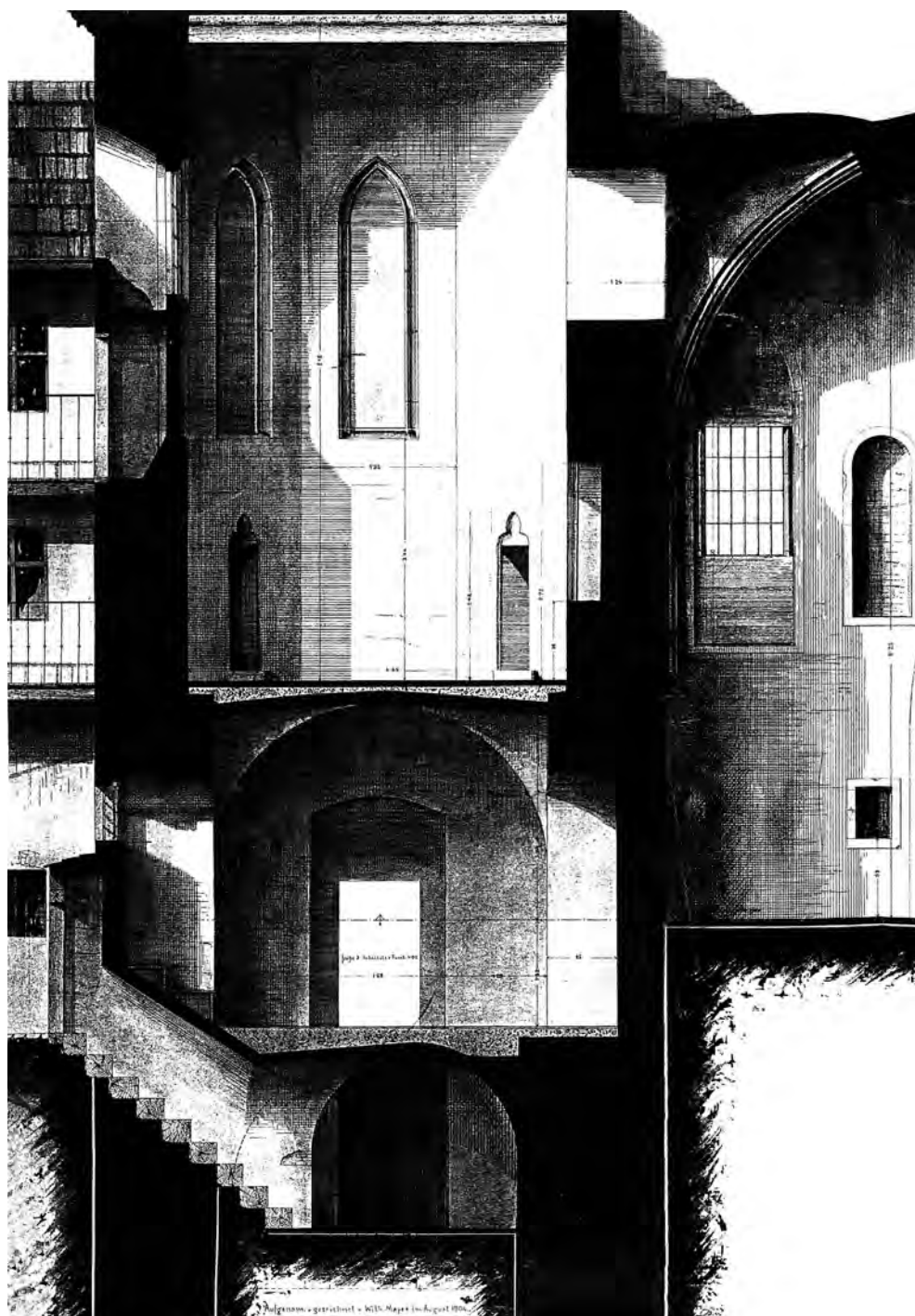
Příloha č. 2: Wilhelm Mayer, Půdorys Královské kaple a oratoře, srpen 1904.

Příloha č. 3: Wilhelm Mayer, Řez Královskou kaplí a oratoří ve směru východ – západ, srpen 1904.

Příloha č. 4: Wilhelm Mayer, Řez Královskou kaplí a oratoří ve směru sever – jih, srpen 1904.

Příloha č. 5: Wilhelm Mayer, Řez oratoří včetně přízemí a suterénu ve směru sever – jih, srpen 1904.

Příloha č. 6: Josef Kunzfeld, Královská kaple od jihu, 1904.

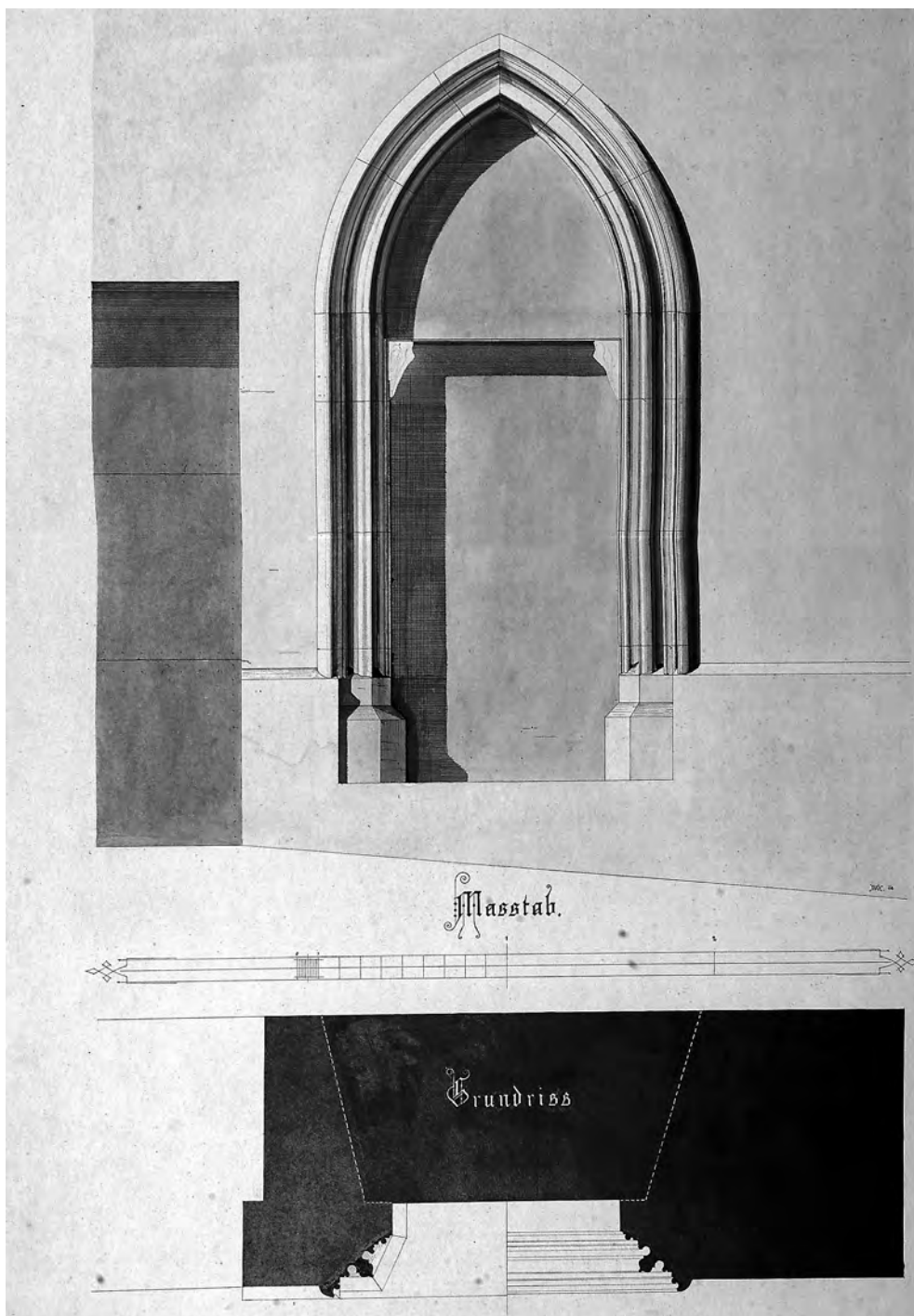

Příloha č. 7: Josef Kunzfeld, Královská kaple z jihovýchodu, 1904.

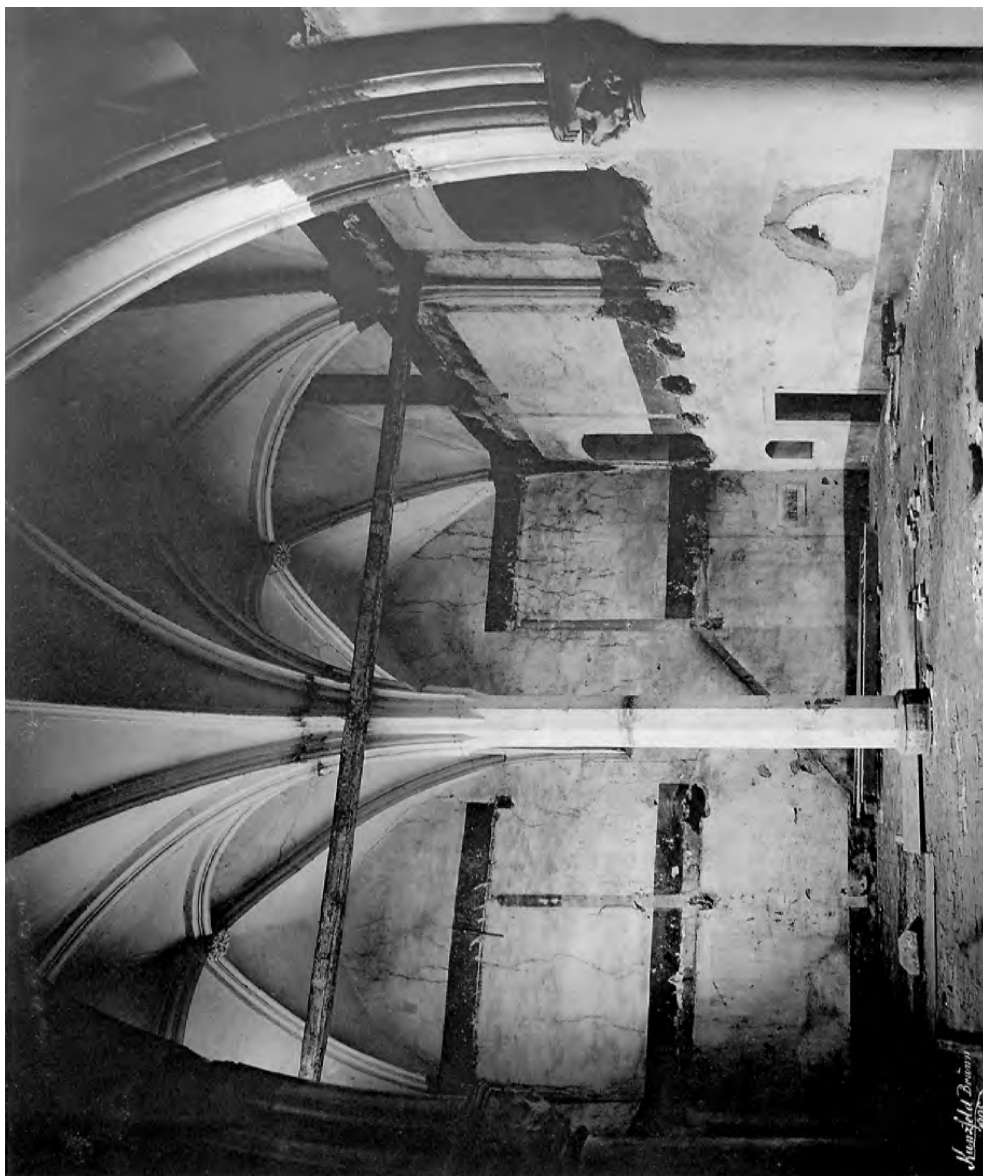
Příloha č. 8: Anonym, Severní strana Dominikánského náměstí s kasárnami a Královskou kaplí, 1904.

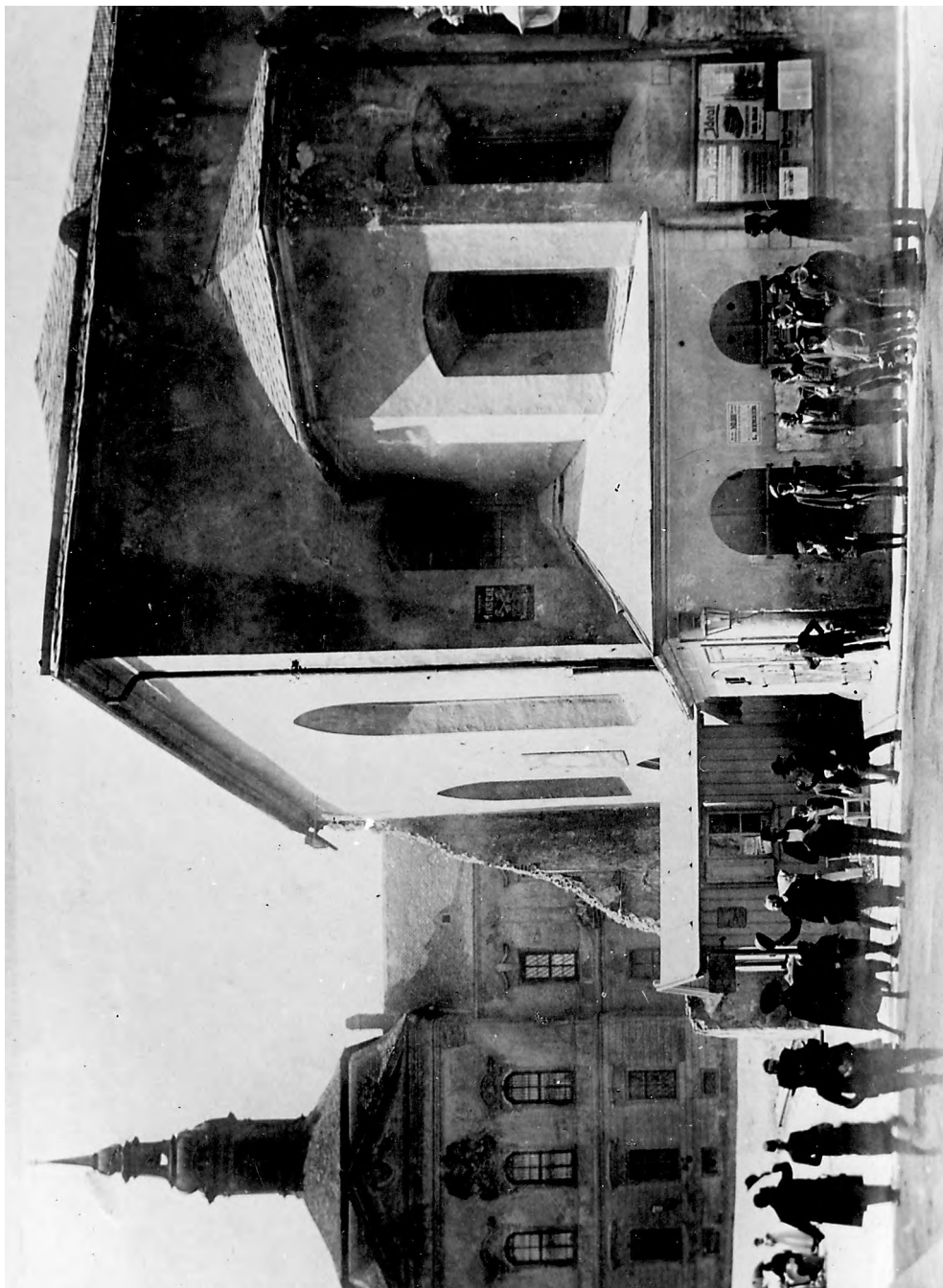
Příloha č. 9: Wilhelm Mayer, Ústupkový portál Královské kaple s plným tympanonem, 1905.

Príloha č. 10: Josef Kunzfeld, Pohled interiérem Královské kaple k presbyteriu, před květnem 1905.

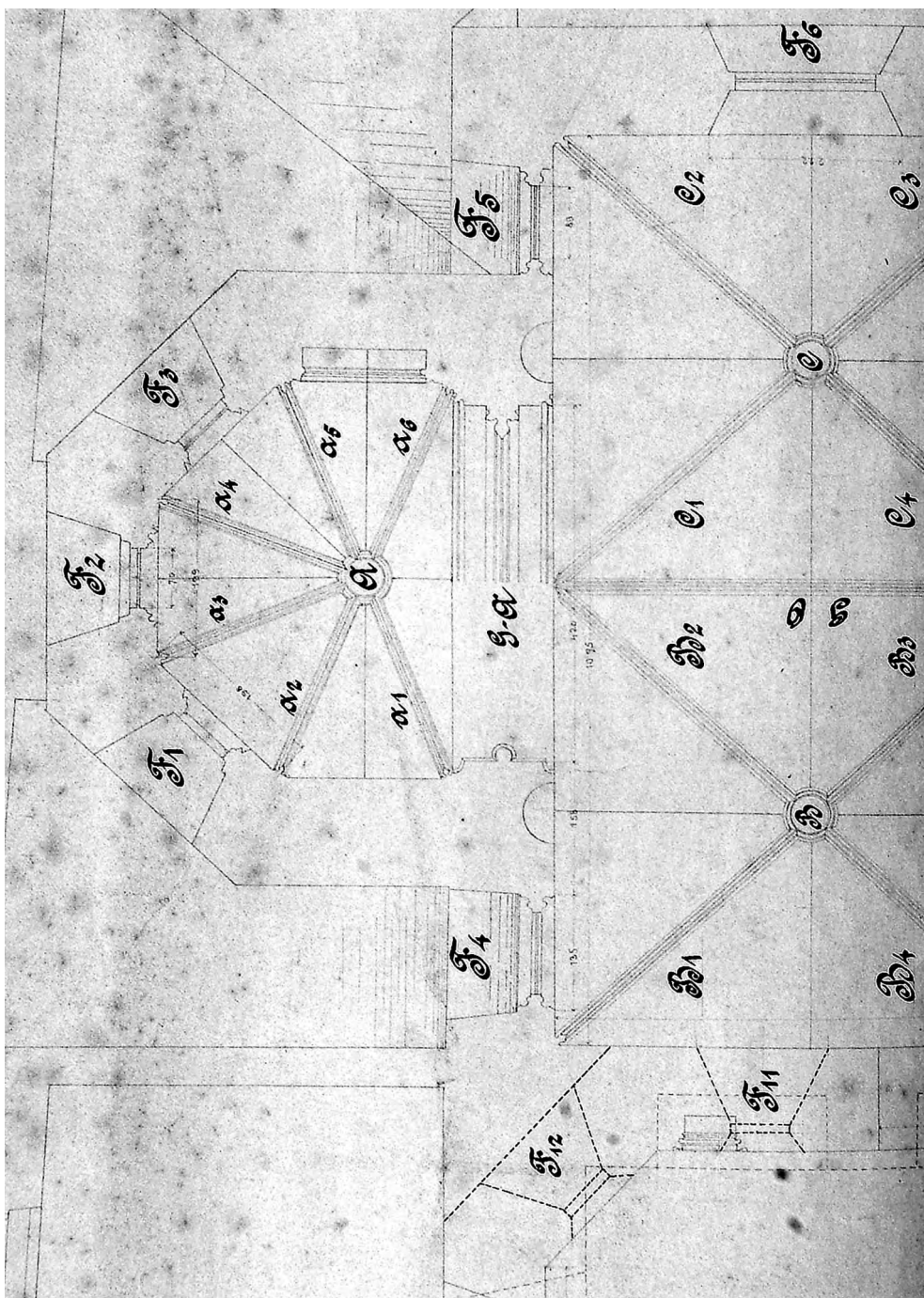
Příloha č. 11: Josef Kunzfeld, Pohled interiérem Královské kaple z presbyteria do lodi, před květnem 1905.

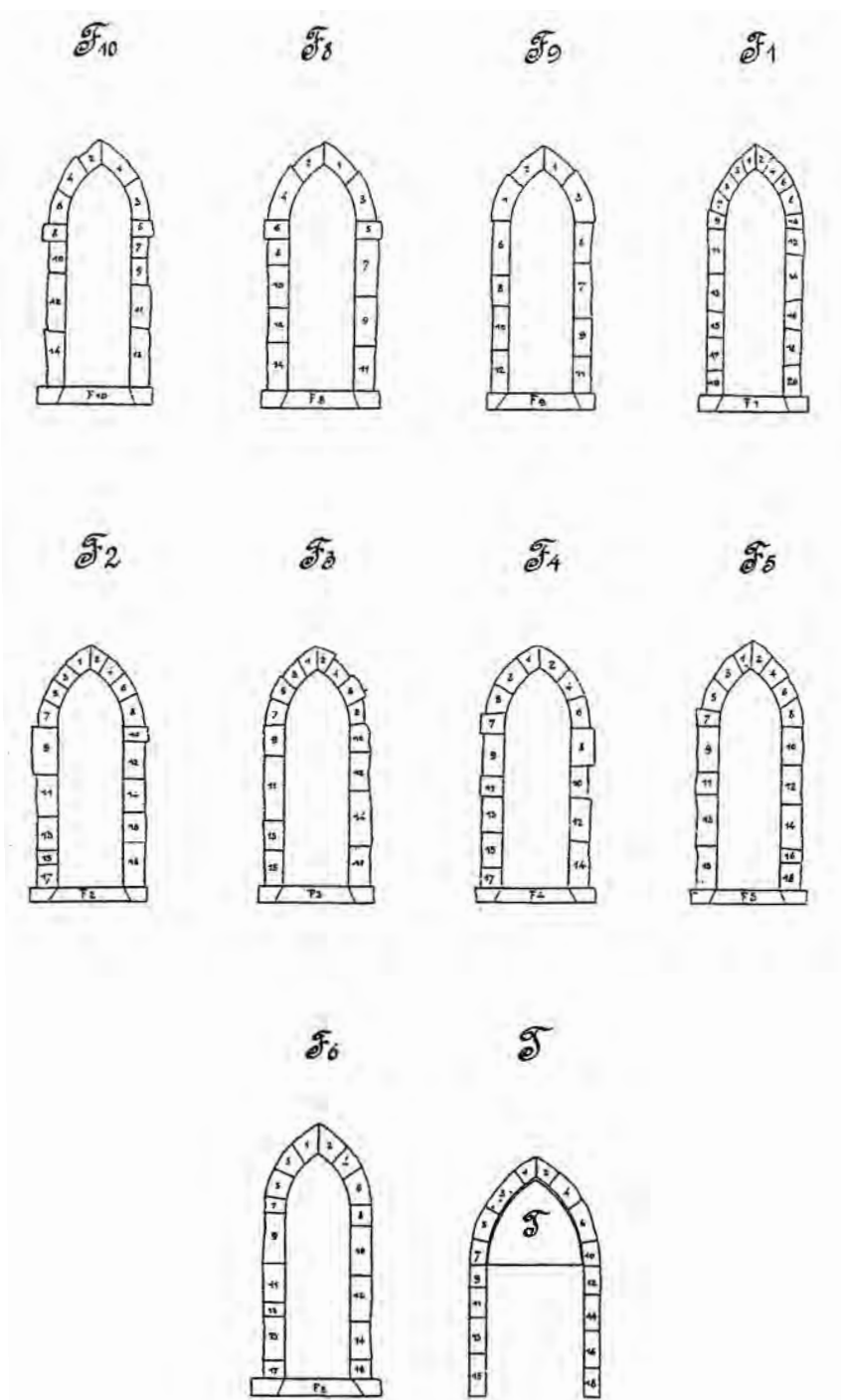
Příloha č. 12: Anonym (Josef Kunzfeld?), Královská kaple po asanaci kasáren, asi 1905.

Příloha č. 13: Josef Kunzfeld, Prostor mezi Novou radnicí a Královskou kaplí po asanaci kasáren, 1905.

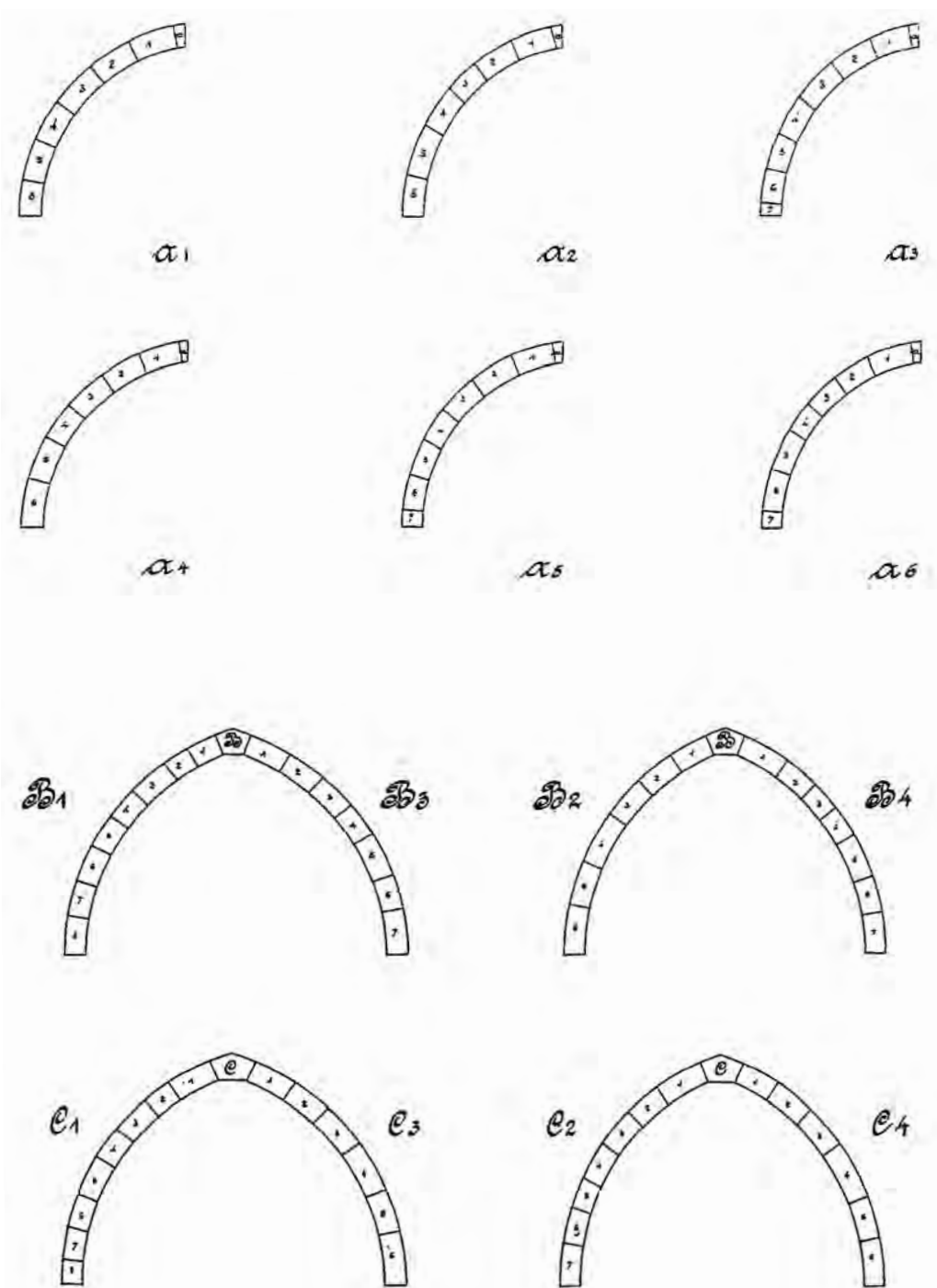

Příloha č. 14: Půdorys kaple a oratoře s evidencí kamenných konstrukcí určených k demontáži, konec března 1908.

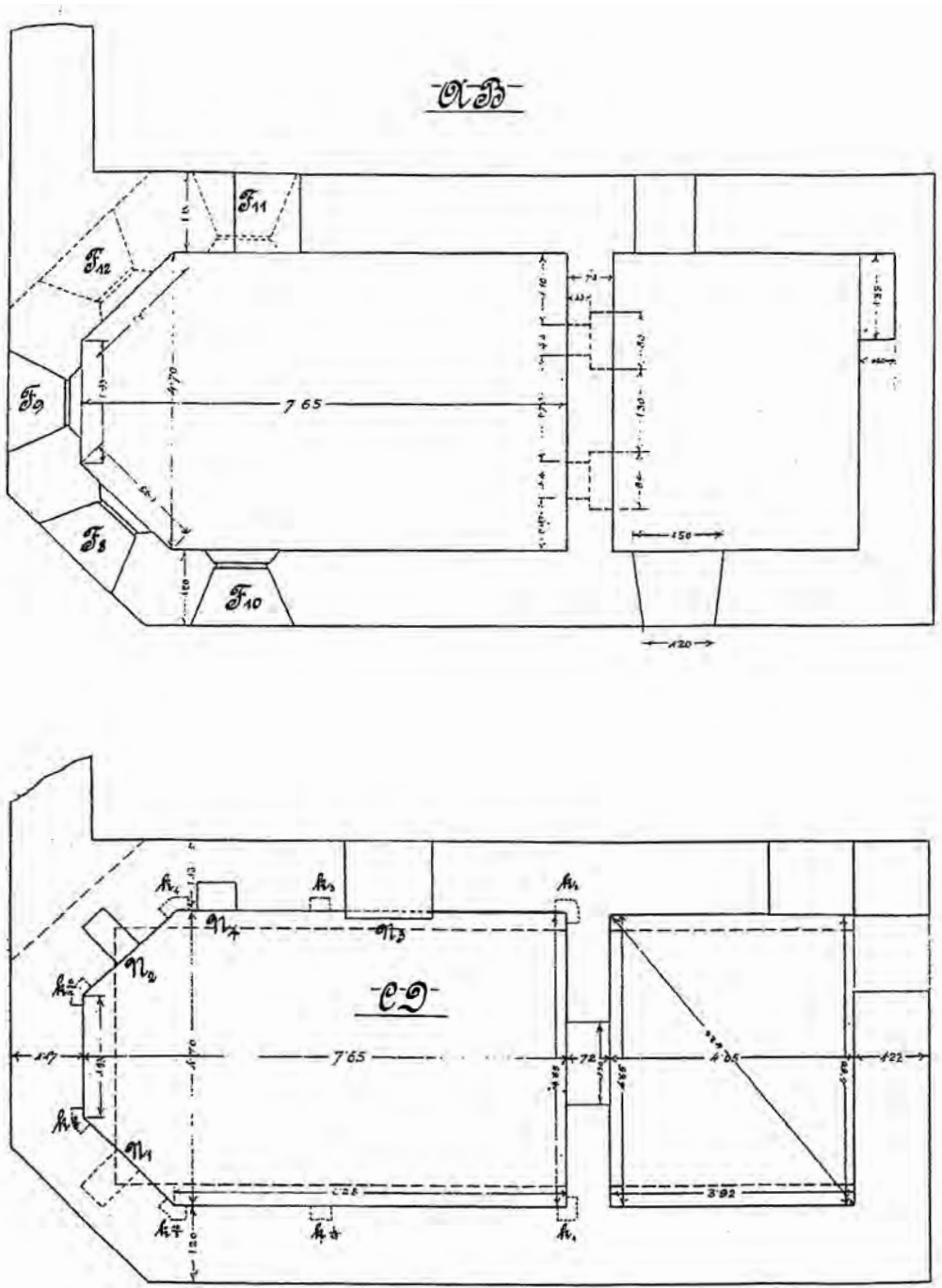

Příloha č. 15: Schématická evidence kamenných bloků oken a vstupního portálu, konec března 1908.

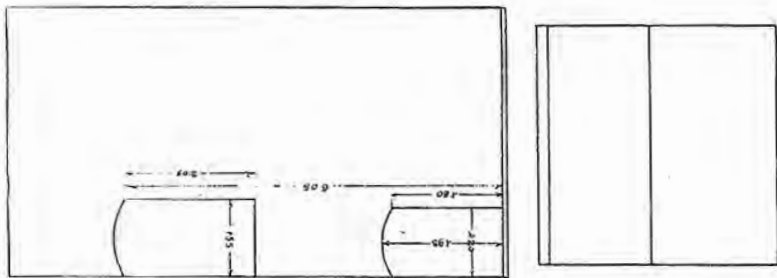

Příloha č. 16: Schématická evidence kamenných žebíř z klenby presbyteria (a_1 - a_6) a dvou polí klenby loďe (B_1 - B_4 , C_1 - C_4), konec března 1908.

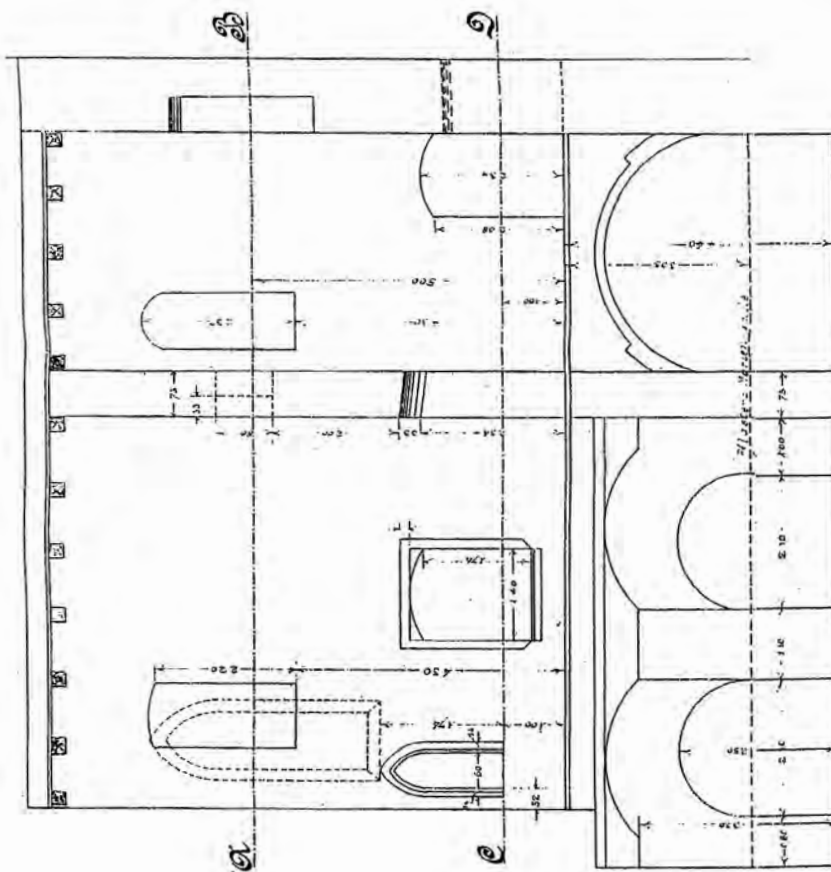

Příloha č. 17: Půdorysy oratoře ve dvou rovinách, A-B ve výšce 500 cm nad podlahou, C-D ve výšce 100 cm nad podlahou, konec března 1908.

b

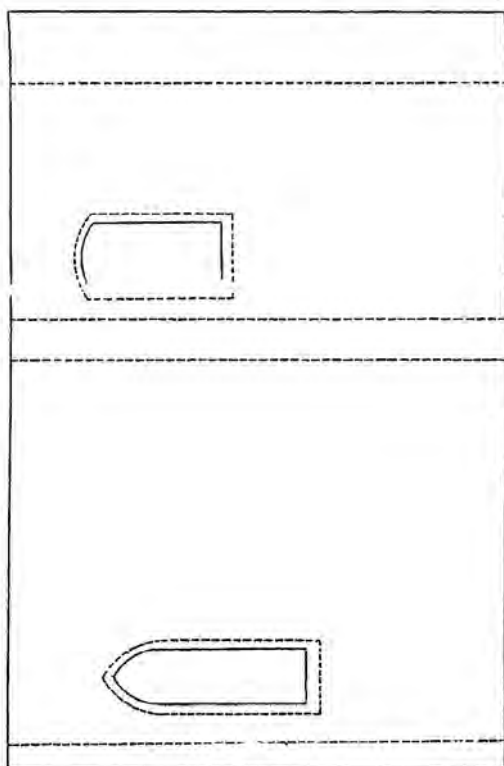

a

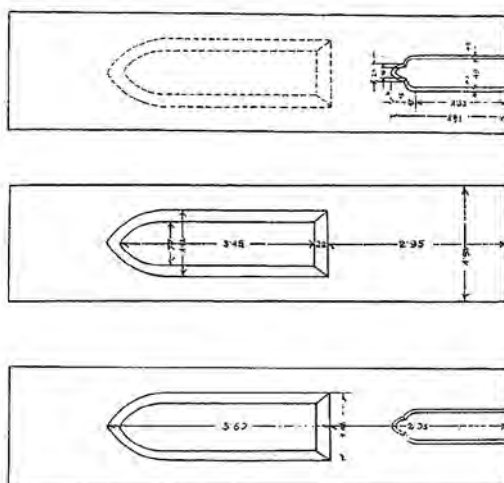

Příloha č. 18: Pohledy na jižní stěnu oratoře, schodiště a přízemních místností (a) a na západní stěnu schodiště a přízemí (b).

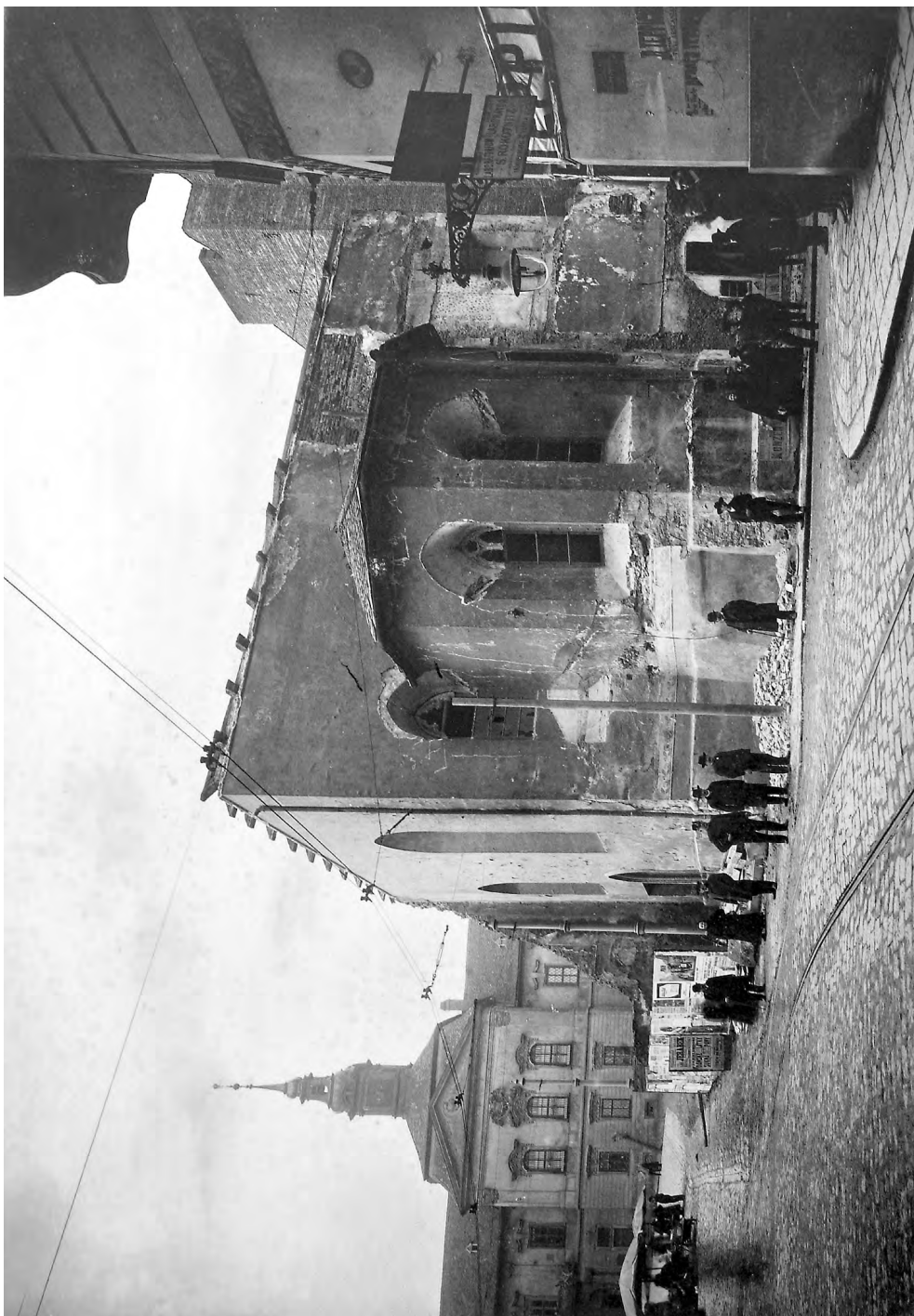
b

a

Příloha č. 19: Polygonální závěr oratoře zobrazený z interiéru (a) a severní stěna oratoře zobrazena z exteriéru (b), konec března 1908.

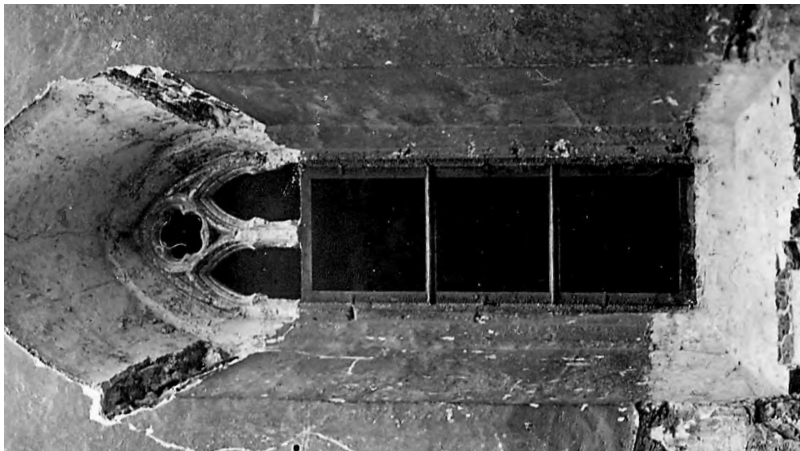
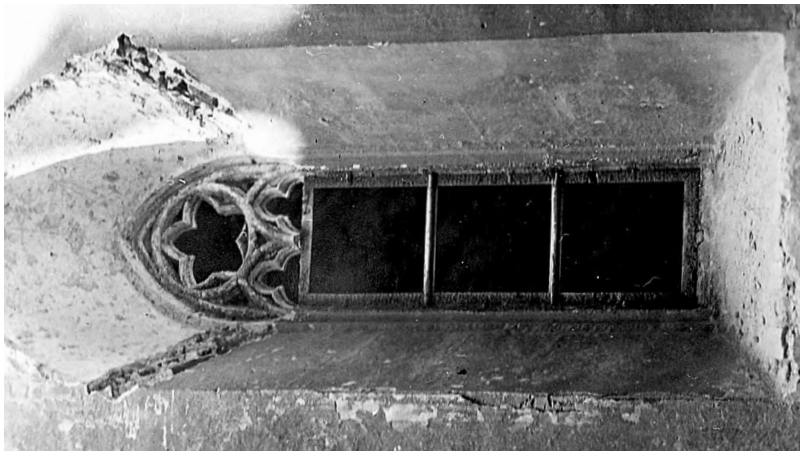
Příloha č. 20: Josef Kunzfeld, Královská kaple po odstranění přístavků a zazzdívek oken, duben 1908.

Příloha č. 21: Josef Kunzfeld, Apsida Královské kaple a část východní stěny oratoře po odstranění přístavků, duben 1908.

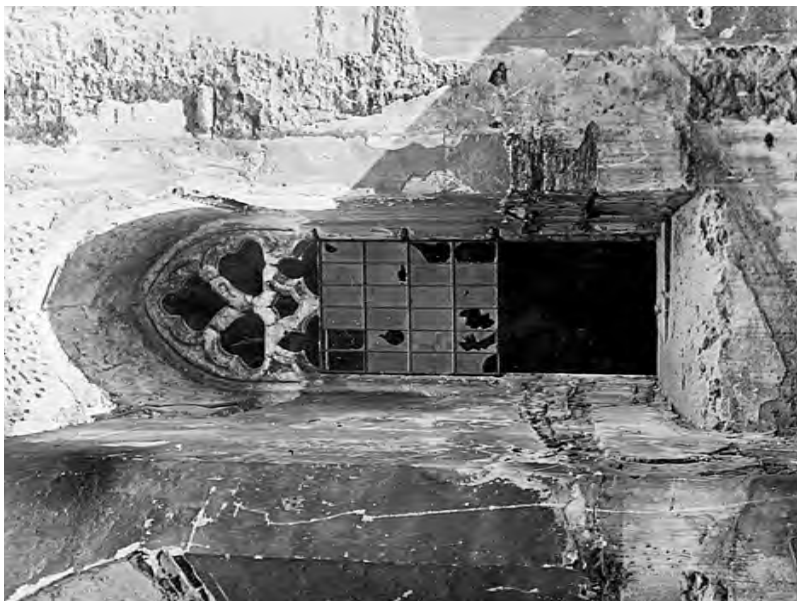

Příloha č. 22: Josef Kunzfeld (?), Interiér presbyteria kaple po odkrytí okenních kružeb, duben 1908.

Příloha č. 23: Josef Kunzfeld (?), Kružby oken presbyteria, duben 1908.

Příloha č. 24: Josef Kunzfeld (?), Kružby oken východní stěny Královské kaple, duben 1908.

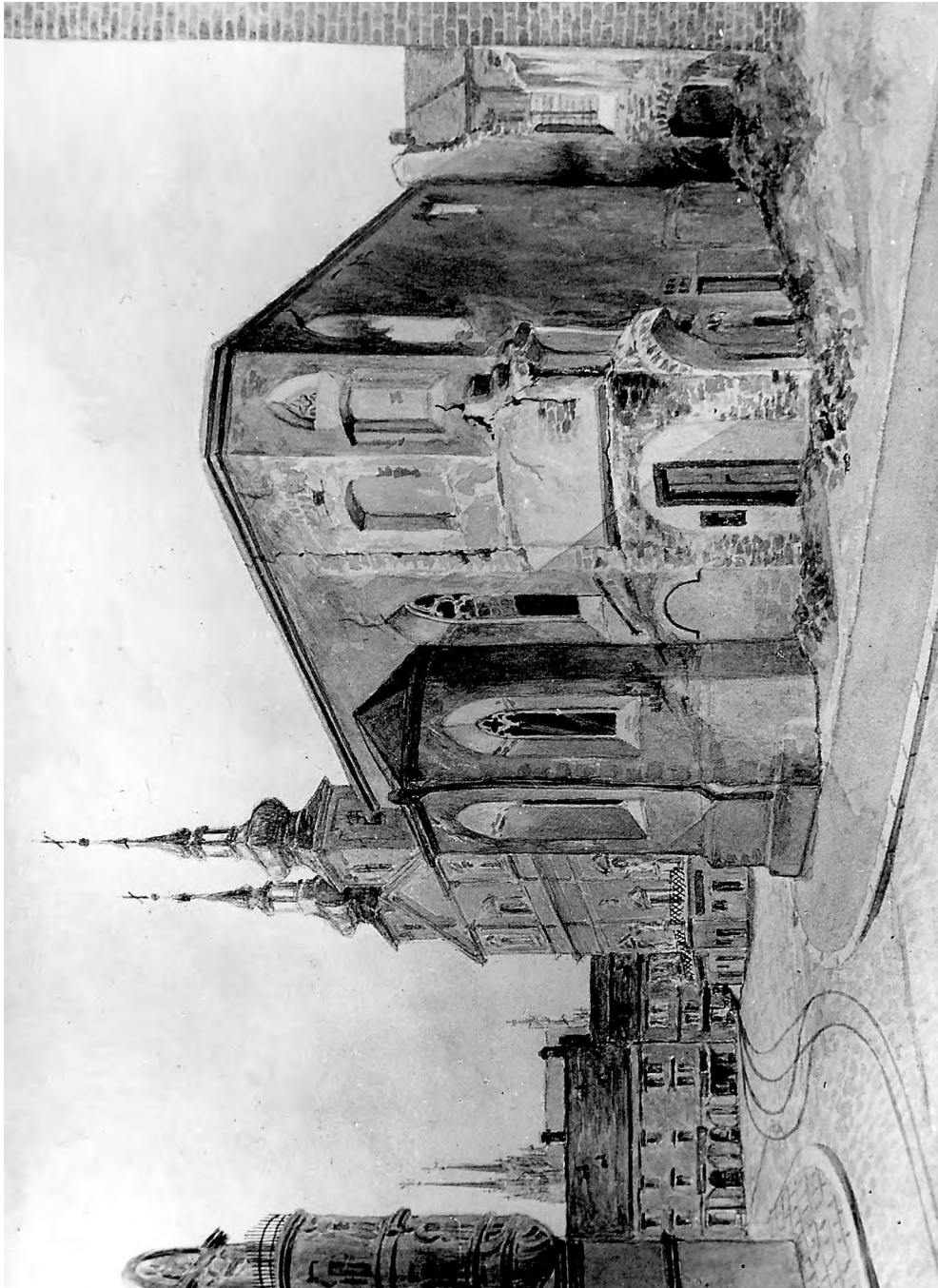
Příloha č. 25: Anonym, Demontáž klenby Královské kaple, květen 1908.

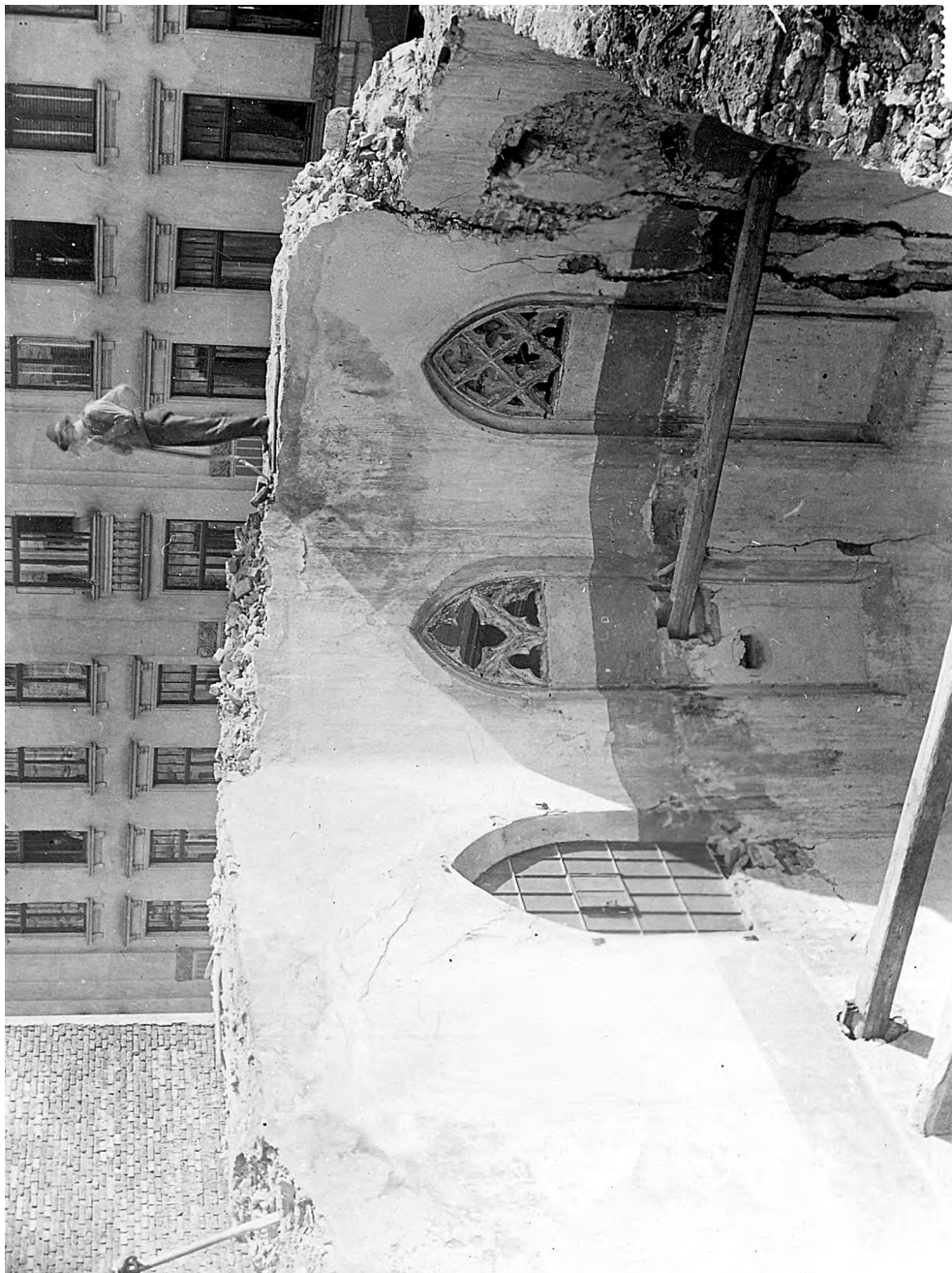
Příloha č. 26: Anonym, Demontáž klenby Královské kaple, květen 1908.

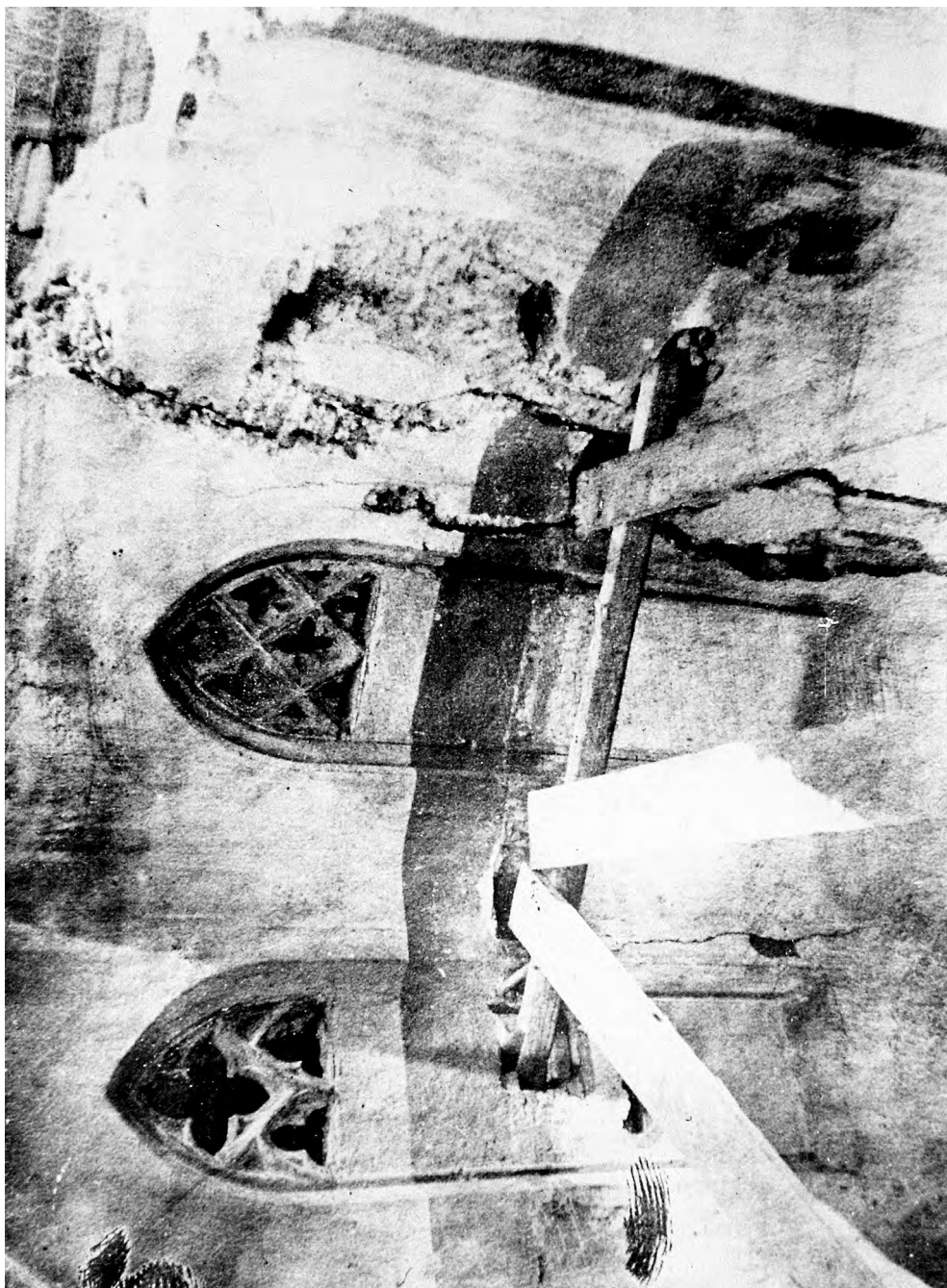
Příloha č. 27: Josef Kunzfeld, Oratoř a kaple od severovýchodu, patrně květen 1908.

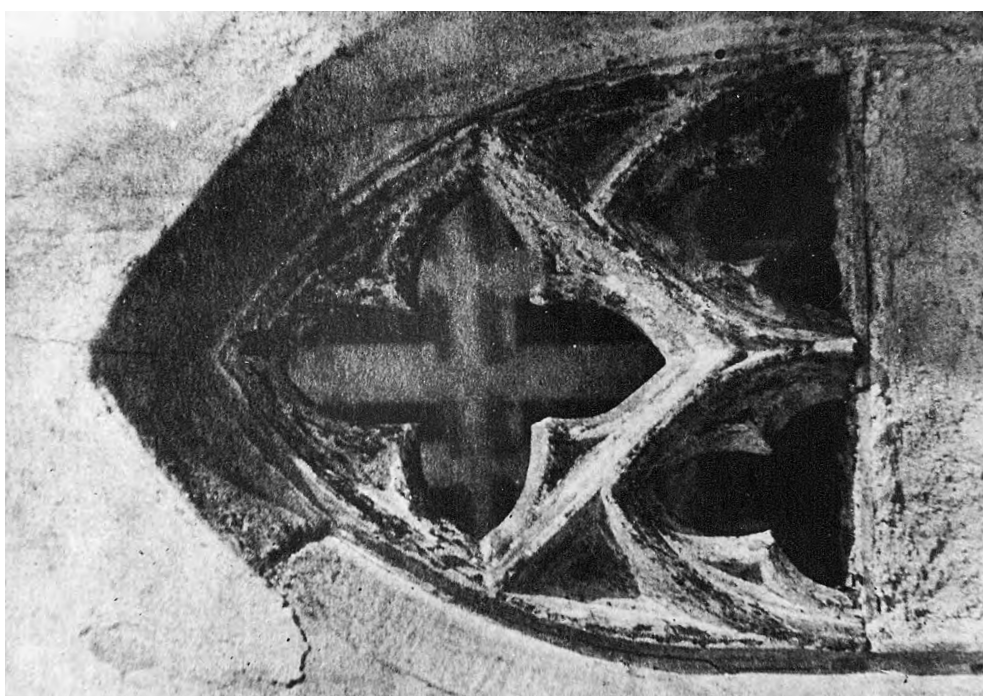
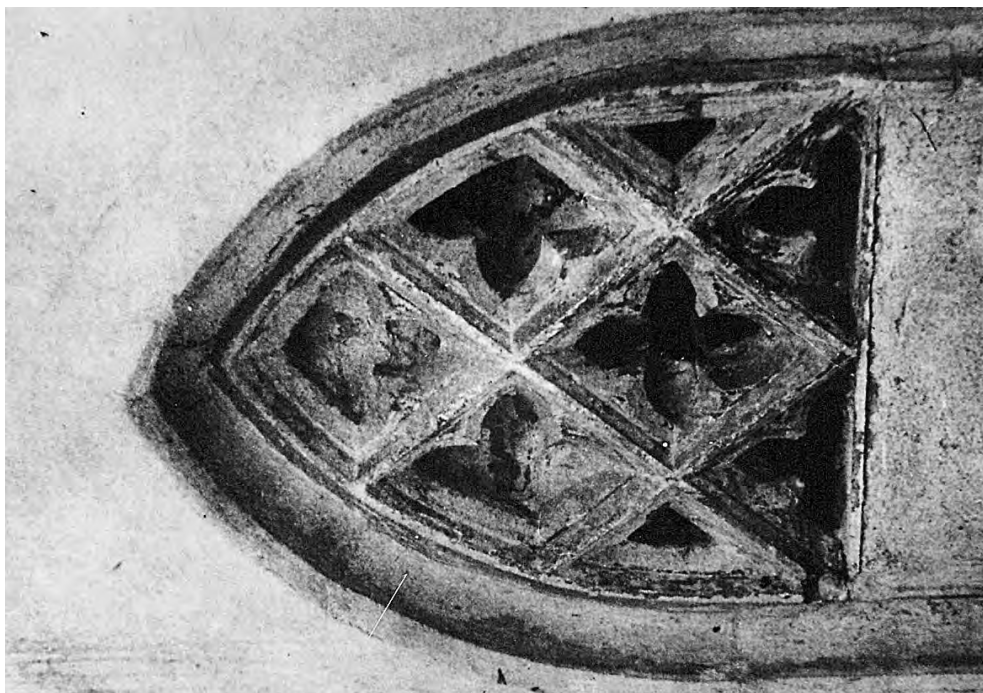
Příloha č. 28: Leopold Masur, Oratoř a kaple od severovýchodu, 1908 nebo později.

Příloha č. 29: Anonym, Asanace oratoře, květen 1908.

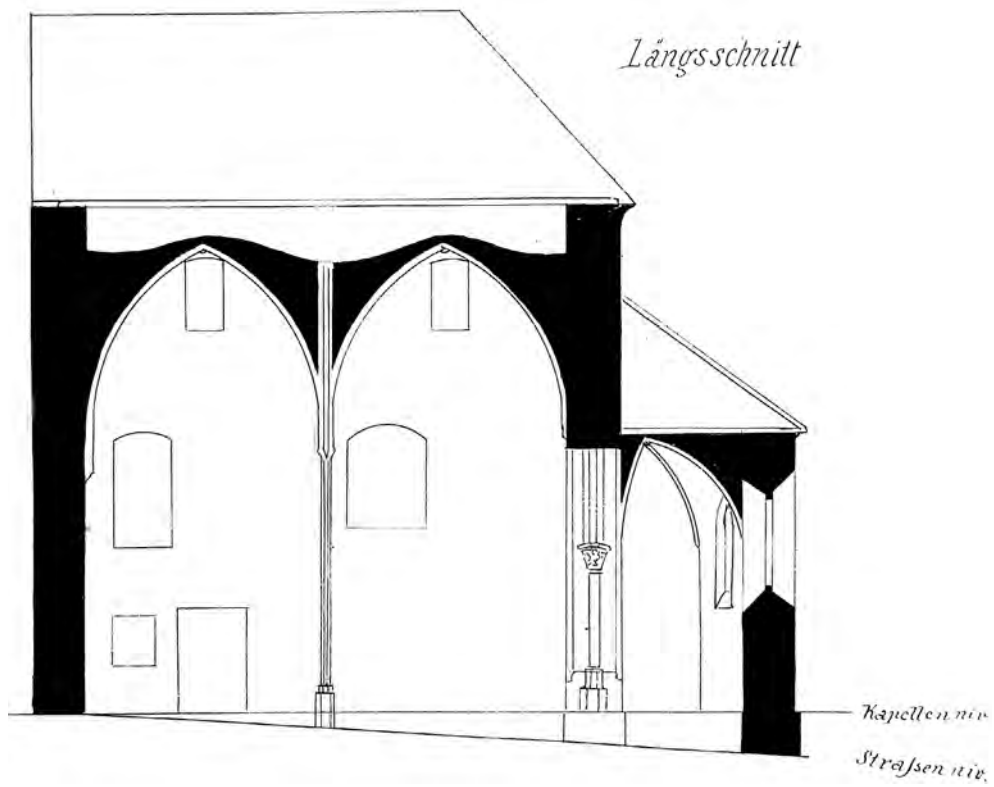

Příloha č. 30: Anonym, Detail jihovýchodní stěny polygonálního závěru oratoře, květen 1908.

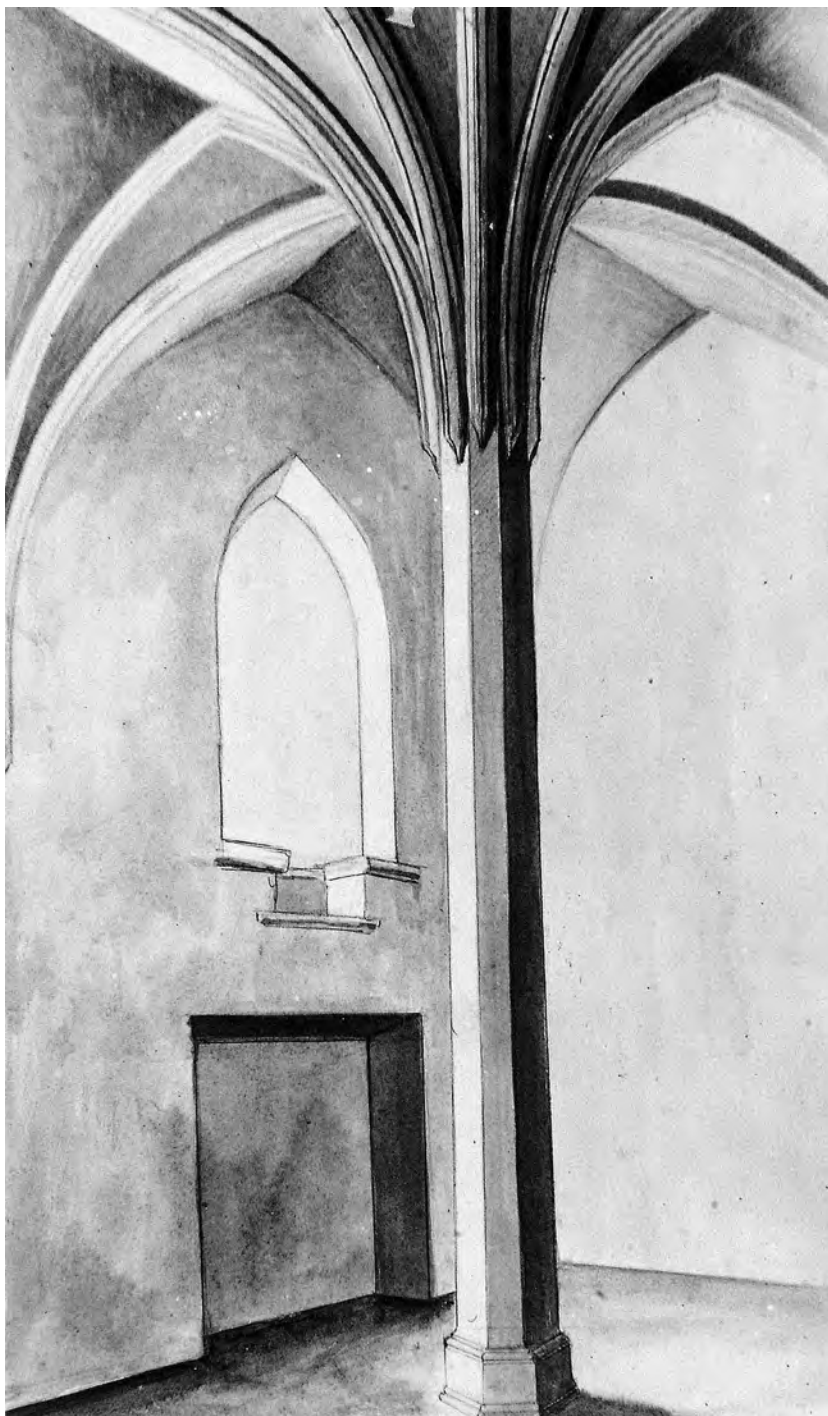

Příloha č. 31: Anonym, Kružby oken oratoře, květen 1908.

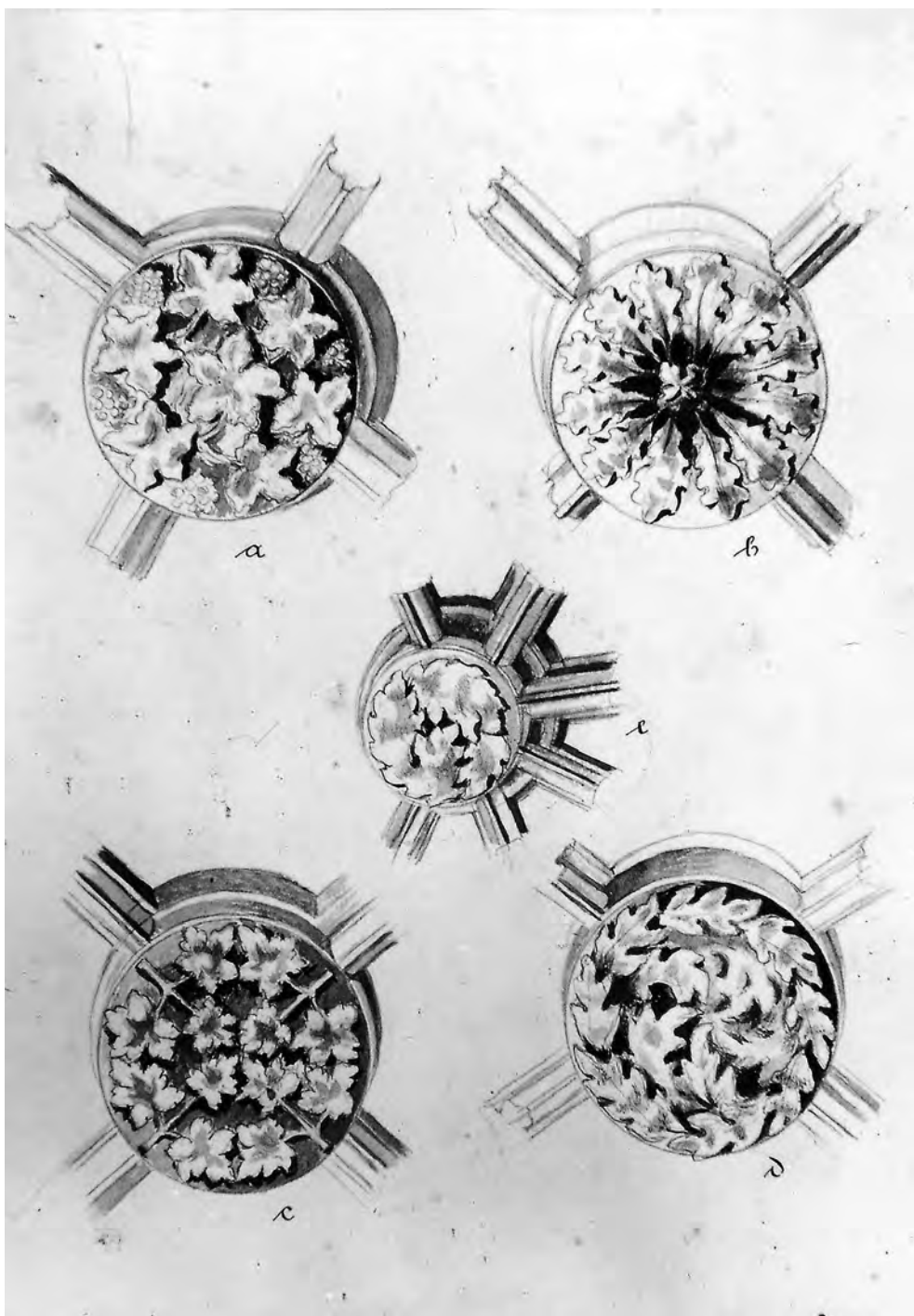

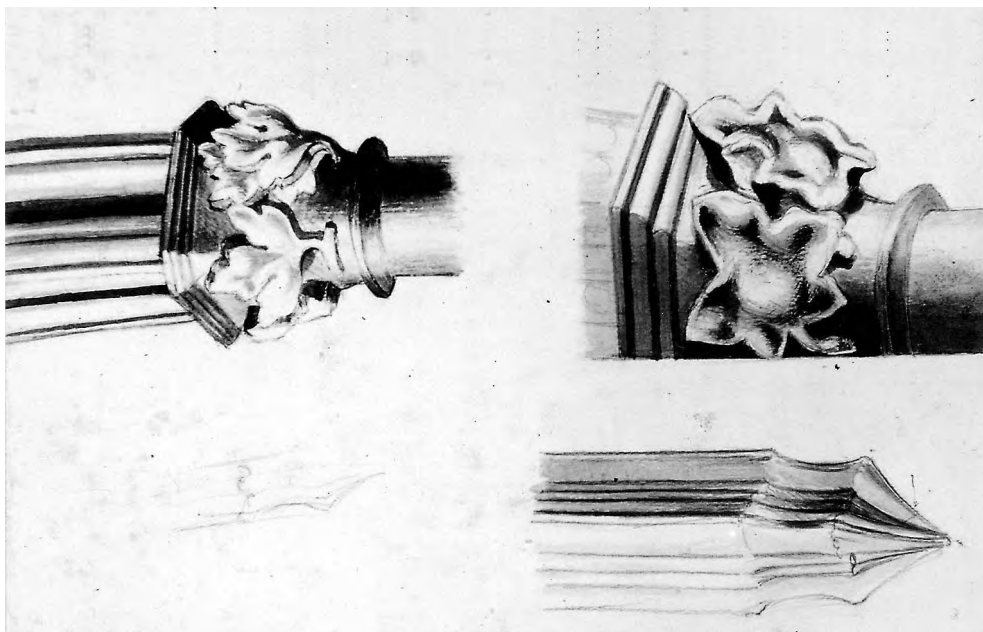
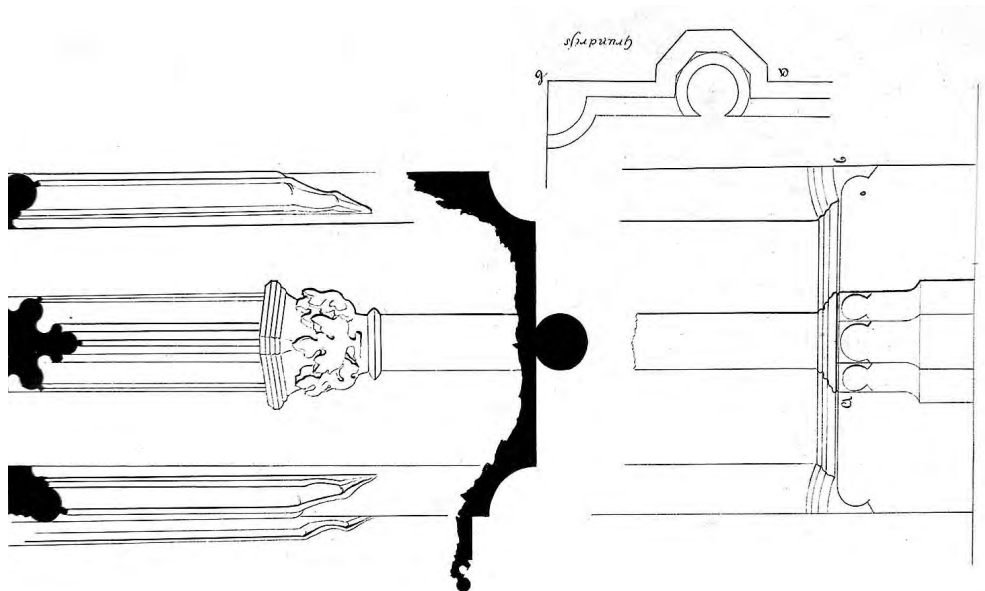
Příloha č. 32: Leopold Masur, Řez Královskou kaplí ve směru západ – východ s pohledem na severní stěnu, 1908.

Příloha č. 33: Leopold Masur, Pohled Královskou kaplí k západnímu oknu, 1908.

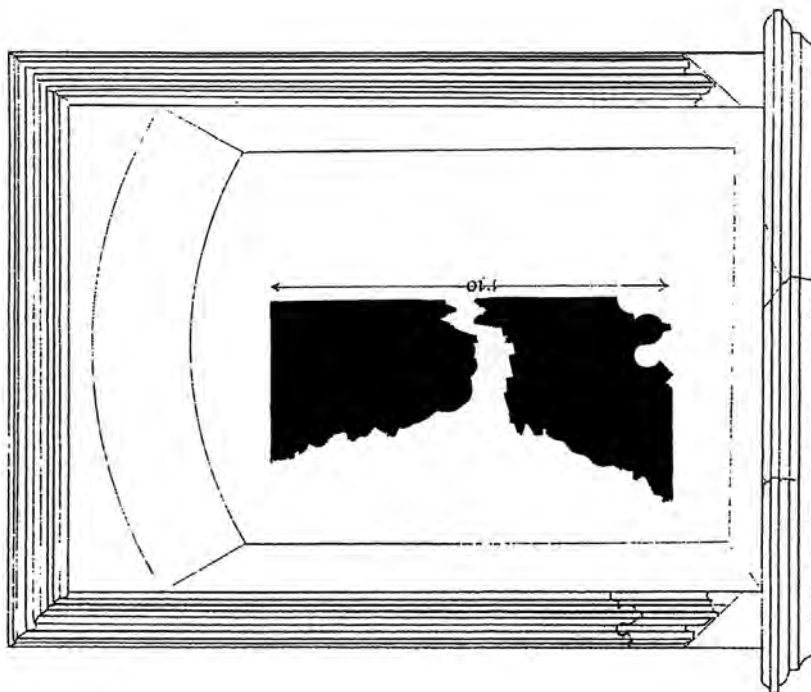

Příloha č. 34: Leopold Masur, Svorníky z presbyteria a lodě Královské kaple, 1908.

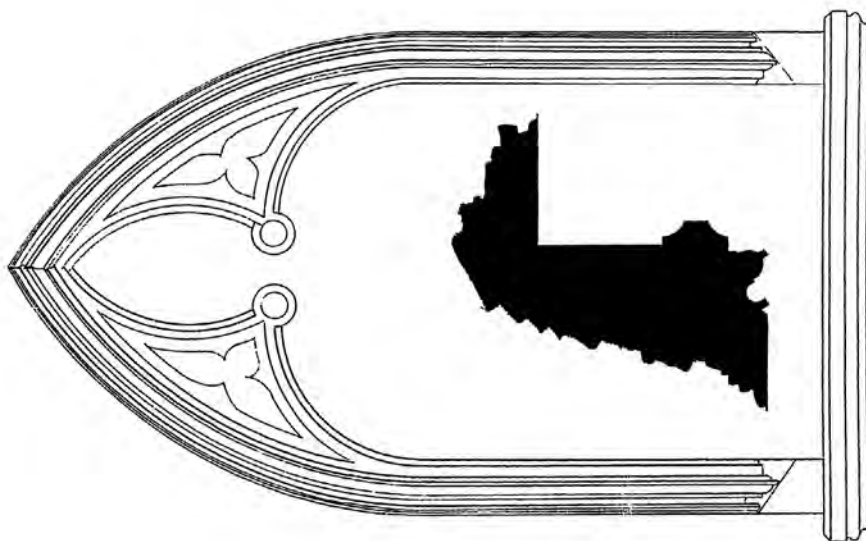

Příloha č. 35: Leopold Masur, Detaily triumfálního oblouku Královské kaple, 1908.

b

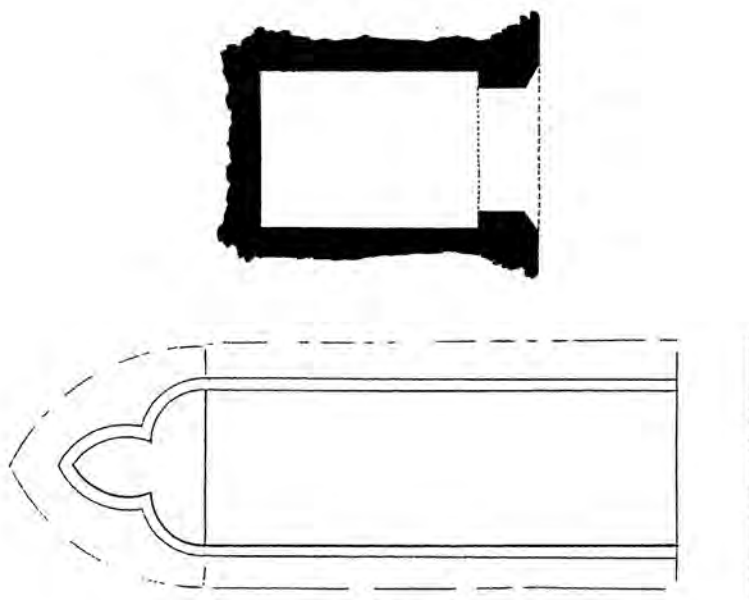

a

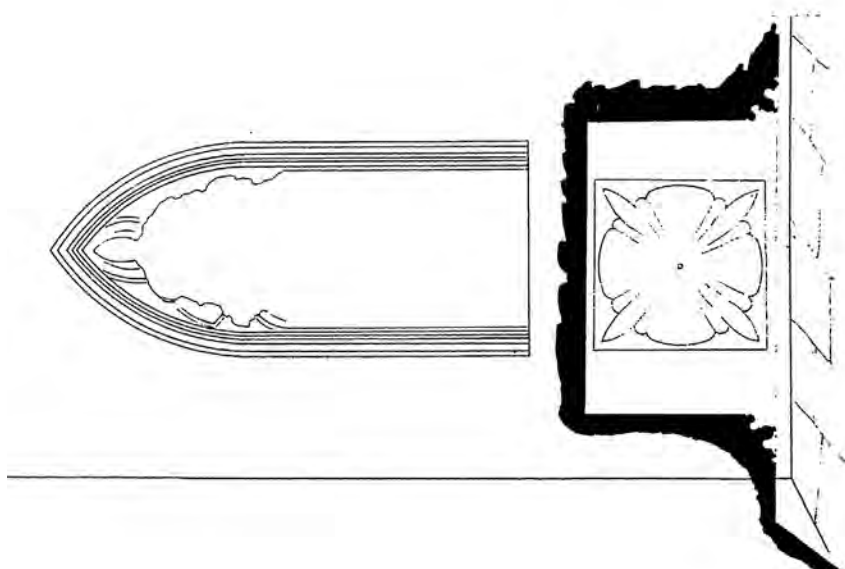

Příloha č. 36: Leopold Masur, Sedile z presbyteria Královské kaple (a) a okno oratoře (b), 1908.

b

a

Příloha č. 37: Leopold Masur, Výklenky z jižní stěny oratoře (a)
a z jihovýchodní stěny polygonálního závěru (b), 1908.

Tomáš Sterneck

JAKUB KUNEK Z ROSENTHALU A JEHO ANALISTICKÉ ZÁZNAMY

Když moravský patriot Dismas Josef Ignác Hoffer z Hofferu (1696–1747) shromažďoval podklady k zamýšleným rozsáhlým dějinám markrabství, nemohl stranou jeho pozornosti zůstat spisek, který se tomuto muži, od roku 1719 menšímu písaři při úřadu zemských desk v královském městě Brně, od 1729 místopísaři a od 1738 místosudímu zemskému, dostal do rukou jako součást souboru památek po jeho vlastních předcích.¹ Nedlouhé záznamy – „*libellus manuscriptus*“ – z pera nobilitovaného brněnského měšťana Jakuba Kuneka z Rosenthalu byly pro Hofferu nepochybně cenné netoliko svým obsahem, ale už jen proto, že sám jejich autor byl jedním z Dismasových pradědů.² Text drobného dílka, pojednávající o událostech z rozmezí let 1599–1628, Hoffer z originálu přenesl do rukopisu, do nějž předtím vepsal latinský překlad vybraných částí jiného, svou strukturou příbuzného historického pramene, análu rytíře Matyáše Matušky z Topolčan. Zatímco ale původní, jazykově česká verze Matuškových *Pamětí* se v celistvosti dochovala dodnes, předlohu druhé části Hofferova manuskriptu již k dispozici nemáme.³ Kolem originálního Kunekova spisku tak vyvstává řada otázek, na něž chybějí odpovědi. Především neznáme okolnosti vzniku

¹ K Dismasovi z Hofferu viz alespoň Beda DUDÍK, *Mährens Geschichts-Quellen I. J. P. Ceroni's Handschriften-Sammlung*, Brünn 1850, s. 172–181, 183–203; Christian d'ELVERT, *Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*, Brünn 1850, s. 164, 166–169, 288, 297, 499; TÝŽ, *Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens I. Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*, Brünn 1854, s. 290–291; Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku ve spůsobě slovníka životopisného a knihoslovného I*, Praha 1875, s. 248–249; Libuše VELČOVSKÁ, *Dějiny Moravy D. J. I. Hofferu a ztracené Komenského Moravské starožitnosti*, in: *Studia Comeniana et historica* (dále SCH) 2, 1972, č. 4, s. 23–31; Irena ZACHOVÁ, *Moravští historiografové v Mitrovského sbírce rukopisů v Archivu města Brna*, in: *Brno v minulosti a dnes* (dále BMD) 15, 2001, s. 171–189 (zejména s. 174–178); Martin ŠTINDL (ed.), *Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401–1723. Městská kronika barokní Moravy*, Tišnov 2004, s. 16–19. O rodu Hofferů z Hofferu srov. Ch. d'ELVERT, *Zur mähr.-schles. Adelsgeschichte LXXI. Die Ritter von Hoffer*, in: *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1876, Nr. 1, s. 1–2.

² Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond U 21 Sběrka rukopisů Antonína Bedřicha hraběte Mitrovského, sign. A 195 I 3, pag. 1, v Hofferem doplněném záhlaví slova: „*proavi mei paterni Jacobi Kunek de Rosenthal*“. Ke spříznění Hofferů s Kuneky viz níže.

³ Viz I. ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, in: *Studie o rukopisech, Monographia*, svazek IV, Praha – Brno 1999, s. 141–142 č. 275; I. ZACHOVÁ, *Moravští historiografové*, s. 174. K Matuškově a jeho rodu srov. Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 1996³, s. 352–353.

a původní rozsah letopisů, ale spolehlivě prozatím nelze rozřešit ani problém, jakým jazykem vlastně byly prvotně zpracovány.⁴

Dismasovi z Hofferu musíme být každopádně vděční za to, že si díky jeho zájmu a úsilí můžeme učinit alespoň dílčí představu o jednom z výplodů dosud jen málo známého brněnského měšťanského dějepisce první poloviny 17. věku. Brněnská raně novověká historiografie zůstávala po záslužném, bohužel dnes již ne zcela vyhovujícím edičním zpřístupnění známé kroniky lékárníka Jiřího Ludwiga dlouho ve stínu badatelského zájmu.⁵ Skutečně soustředěnou pozornost jí věnoval vlastně teprve Jaroslav Dřimal, který uceleně zmapoval řadu děl kronikářského či deníkového charakteru, spjatých svým vznikem s brněnskou městskou kanceláří v předbělohorské době. Zakladatelský Dřimalův počin v systematické těžbě z jejich faktografického bohatství však dosud nebyl důstojně následován.⁶ Na další hloubkové analytické studium, zejména ale na potřebné ucelené kritické edice výstupů literárního snažení zdejších městských dějepisců 16. – 18. století, tak musíme prozatím nahlížet jako na *pium desiderium*.⁷

Pokud jde o první polovinu 17. století, ze známých prací sem zasahuje Ludwigova kronika, jejíž nejcennější část spadá do přelomu 16. a 17. věku, tedy do období, při jehož líčení literárně činný lékárník, angažující se v městské samosprávě, vycházel z autopsie. Mladšími přípisky – po roce 1604, kdy končí vlastní Ludwigův text – kronika díky autorovým následovníkům přináší do poloviny 17. století ještě zápisy z let 1616–1617, 1624, 1646–1648. Jde vesměs o poznámky genealogického rázu týkající se

⁴ Vzhledem k tomu, že Kunek působil jako podpisář v brněnské městské kanceláři, musíme u něj předpokládat aktivní znalost jak obou zemských jazyků, tak latiny. Stávající znění latinského textu vzniklo ovšem teprve v 18. století. Blíže v úvodní poznámce k edici analů.

⁵ Peter Ritter von CHLUMECKÝ (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1859. Reprint této edice vyšel roku 1972 ve Vídni (srov. zprávu Jana Skutila ve Vlastivědném věstníku moravském (dále VVM) 28, 1976, s. 243–244). Chlumecký nevydal Ludwigovu kroniku celou; teprve nedávno byly publikovány dodatky ke Chlumeckého edici. Viz Ludmila SULITKOVÁ – Jana ŠKOPOVÁ (edd.), *Dosud needované záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603)*, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 143–159. Pokud jde o středověkou brněnskou historiografii, shrnul poznatky starší literatury a zjištění získaná vlastním pramenným výzkumem Ladislav HOSÁK, *Středověké vyprávěcí prameny k dějinám Moravy do konce 15. století III*, in: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – historie 4, 1957, zejména s. 125–126, 129–131.

⁶ Jaroslav DŘIMAL, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské I*, in: BMD 2, 1960, s. 82–124; TÝŽ, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské II*, in: BMD 3, 1961, s. 93–108. (Pokud jde o Epicedium brněnského minoritského konventu, tento v jádře mnohem starší rukopis obsahuje také pozdější zápisy, sahající až do druhé půle 17. století; týkají se však převážně jen úmrtí donátorů a příznivců řádu z rodu pánů z Boskovic, Lichtenštejnů aj. – viz Augustin KRATOCHVÍL (ed.), *Epicedium minoritského kláštera v Brně*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 43–44, 1919–1920, s. 14–64.)

⁷ K vydání vybraných pasáží Pamětní knihy Jiřího Hovorky z Vyškova prostřednictvím Františka Kameníčka viz níže. V nedávné době vyšel příspěvek k poznání dobové reflexe starších dějin a současnosti pozdně renesančního Brna zvnějšku, tehdejší mimobrněnskou historiografií. Srov. Tomáš STERNECK-KAHUDA, *Bartoloměj Paprocký z Hlohol a královské město Brno*, in: BMD 15, 2001, s. 133–151.

Ludwigových potomků, které pokračují až k roku 1680 a jsou následovány záznamy o politických a vojenských událostech, končícími rokem 1685.⁸ Ojedinelé pozdější doplňky vztahující se k první půli 17. věku, leč nikoliv k prostředí města pod Špilberkem, najdeme také v brněnských *Pamětech* Jana Munky z Ivančic.⁹ Pro sledované období mají ovšem mnohem větší význam jiné z dosud zmapovaných výplodů brněnského měšťanského dějepisce. Jsou to především rukopisné *Paměti všelijaké* z let 1602–1614, kolektivní dílo členů brněnské městské kanceláře, jehož hlavním autorem byl Václav Basl.¹⁰ Dále jde o *Pamětní knihu* Jiřího Hovorky z Vyškova z let 1605–1609, jejíž výtahy otiskl František Kameníček v rámci široce koncipované edice dokumentů o bouřlivém dění v letech 1605–1606.¹¹ Nejen svým podílem na zmíněných *Pamětech všelijakých*, ale také samostatnou kronikou z let 1605–1610, relací o průběhu stavovského povstání v Brně a pak s velkým odstupem vzniklými spisy o válečném dění ve městě na sklonku třicetileté války výrazně zasáhl do brněnské historiografie Pavel Jeroným Skřivánek (od 1645 Lerchenauer z Rottenbergu).¹²

Anály Jakuba Kuneka z Rosenthalu jsou v kontextu dosud poznaných srovnatelných prací z brněnského prostředí jedinečné svým časovým i tematickým záběrem. Zachycují události z let 1599–1600, 1605, 1608, 1610–1612, 1617–1628, a to především události širšího politického dosahu, jen ojedinelé doplněné o zápis v užším vztahu k autorovu soukromí.¹³ Kunek v první řadě pojednává o dramatických momentech střeoevropských – nejenom moravských – dějin, o válečném běsnění a povstáních, všimá si důležitých mezníků v životě habsburských panovníků a dalších významných osobností, příležitostně se zmíní o živelné pohromě, epidemii, přírodním úkazu, rozvratu měny. Těžiště textu přitom spočívá v líčení událostí, spojených se stavovským povstáním a s pokračující třicetiletou válkou. Na rozdíl od zápisů, vztahujících se ke staršímu období, zde Jakub reflektuje dění, které nejenom zažil, ale které již nepochybně vnímal jako jeho současník.¹⁴ Téměř legendární ráz má Kune- kovo líčení epizody z obležení dolnorakouského města Lávy nad Dyjí (Laa an der

⁸ Zevrubný přehled, nikoliv ale edici, těchto mladších přípisků podaly L. SULITKOVÁ – J. ŠKOPOVÁ (edd.), *Dosud needované záznamy*, s. 147–148.

⁹ J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy I*, s. 99.

¹⁰ Tamtéž, s. 110–124.

¹¹ Viz F. KAMENÍČEK (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*, Praha 1894, s. 43–46 č. XI, s. 168–169 č. LXII, s. 173–176 č. LXVII, s. 211–212 č. LXXIV, srov. též s. 229–240 č. LXXXIV; J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy II*, s. 93–98.

¹² Blíže J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy II*, s. 98–104, kde i o starším využití Skřivánkových děl, z nichž *Diarium bellicum Brunense* vyšlo už 1646 a pak několikrát znovu tiskem. Nověji s upozorněním na Skřivánkovo autorství relace o průběhu stavovského povstání v Brně viz Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*, in: Sborník archivních prací 45, 1995, s. 334–337; s opomenutím části starší literatury se ke Skřivánkovu původu vyjádřil též Leoš VAŠEK (ed.), *Kopíř Jiříka Skřivánka, úředníka na Blansku, 1594–1612 (1614)*, Blansko 2000, s. 19–24.

¹³ Viz historické komentáře k zaznamenaným událostem, následují v edici za textem letopisů.

¹⁴ K Jakubovu narození a k časovému zařazení vzniku análů viz níže.

Thaya), jejímž aktérem měl být v říjnu roku 1620 tehdejší kaplan polského vojska, pozdější Jakubův tchán Baltazar Kotzmann.¹⁵ S výjimkou krátkého uvozujícího odstavce, zformulovaného ovšem teprve se značným časovým odstupem Rosenthalovým pravnukem, nenajdeme o samotném letopisci v dílku ani zmínku. Nejenom z reflexe stavovské rebelie je ale zřejmé, že text análů psal přesvědčený katolík, jednoznačně stranící habsburskému táboru. To autorovi nebránilo, aby v konkrétních případech dal najevo kritické stanovisko k postupu císařských vojsk a k nekompromisnímu zúctování s povstalci ve dvacátých letech 17. věku.¹⁶ Celé znění letopisů pak prokazuje živý zájem Jakuba Kuneka z Rosenthalu o události, přesahující lokální dění v domovské obci. Identifikovat autorovy bezprostřední informační zdroje a uceleně zhodnotit pozici, která dílku náleží v rámci literárního snažení Kunekových předchůdců, současníků a následovníků, však bude možné teprve v další fázi studia brněnské raně novověké historiografie. Zpřístupnění letopisů Jakuba z Rosenthalu je zamýšleno jako dílčí příspěvek k jejímu poznání.

Co vlastně víme o Jakubu Kunekevi z Rosenthalu? Je toho zatím pohříchu málo! Nicméně přece se z porůznu sebraných drobtů pokusíme nejenom načrtnout osudy tohoto muže, ale také nahlédnout do životů jeho nejbližších. Poznámka Dismase Hoffera v úvodu dochovaného latinského znění análů, podle níž byl Jakub naživu již léta Páně 1605, odpovídá skutečnosti.¹⁷ Budoucí letopisec přišel na svět buď 19. dubna 1605, kdy byl pokřtěn v brněnském farním kostele sv. Jakuba, nebo těsně před tímto datem.¹⁸ Nebyl prvním dítětem svých rodičů. Věku tří let nedávno dosáhl jeho bratr Jiří, zřejmě jediný tehdy žijící Jakubův sourozenec.¹⁹ O dětství obou chlapců není známo nic určitějšího. Prostřednictvím poslední vůle jejich otce z 18. srpna 1620 se dozvídáme alespoň to, že v prostředí, kde vyrůstali, bylo dbáno o jejich řádnou výchovu a přípravu na další život. Do zmíněného dokumentu testátor krátce před smrtí začlenil požadavek adresovaný své manželce, aby co nejdříve na patriční úrovni zajistila Jiříkovo i Jakubovo vzdělání, případně je nechala dospět ve službě u nějakého dobrého pána, „*weill sie beede zimbllich bey jahren sein*“.²⁰ Lze předpokládat, že základní sumu poznatků chlapci získali ještě za otcova života, nejspíš na brněnské městské partikulární škole či na zdejším jezuitském gymnáziu.²¹ Vzhledem k pozděj-

¹⁵ O Baltazaru Kotzmannovi níže.

¹⁶ Srov. v níže položené edici zejména větu mezi zápisy z roku 1620: „*His et sequentibus annis à caesarianis omnes provinciae (except à Austriâ) destruantur et jugum jugo additur*.“ Dále viz k roku 1623: „*Caesariani interim incredibilia et tyrannica in Moravia et in aliis provinciis agunt*.“

¹⁷ AMB, fond U 21 Sběrka rukopisů Antonína Bedřicha hraběte Mitrovského, sign. A 195 I 3, pag. 9.

¹⁸ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno (dále fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba), Šimon Maur, Auszug aus den Geburtsmatriken der Stadtpfarre St. Jacob vom Jahre 1587–1809, sign. 4, fol. 9r.

¹⁹ Tamtéž, fol. 6v. Jiří byl pokřtěn 31. března 1602.

²⁰ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 52, fol. 27r.

²¹ Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Možnosti vzdělání v předělohorském Brně*, in: Bronislav CHOCHOLÁČ – Libor JAN – Tomáš KNOZ (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež*

šímu uplatnění Jakuba Kuneka v městské kanceláři je pak zřejmé, že vdova – nevíme, zda šlo o vlastní matku obou chlapců či snad o jejich macechu – výše uvedené testamentární ustanovení alespoň ve vztahu k tomuto mladíkovi splnila a poskytla mu zázemí pro jeho další vzdělávání.

Jakubův otec, zlatník Řehoř Kunek (příjmení tohoto muže a jeho potomků bylo v pramenech ze 17. a 18. věku zapisováno různě, vedle preferované varianty se setkáme s tvary Kuneg, Kunech, Kuneich, Kunich aj.), patřil k té skupině společensky dobře situovaných brněnských měšťanů, z níž se rekrutovali reprezentanti vrcholných orgánů městské samosprávy. V konšelském sboru se ale uplatnil teprve na sklonku svého života, a to jen ve dvou úředních létech, totiž roku 1613/1614 a 1616/1617.²² Řehořovou jedinou doloženou manželkou a zároveň matkou jeho obou dosud zmíněných potomků, o níž bohužel kromě právě uvedených skutečností chybějí bližší informace včetně jejích základních životních dat, byla Regina rozená Naglová.²³ Vedle domu v intravilánu královského města držel Řehoř Kunek vně hradeb domovské obce dvůr a také vinice, které podobně jako u řady jiných brněnských měšťanů patřily k významnému zdroji jeho příjmů. Spolu s úročenými pohledávkami, hotovými penězi, stříbrným nádobím, šperky a oděvy, nástroji a dalším inventářem jeho hospodářství, jakož i se sudy vína, uskladněnými ve sklepě (ale bez očekávaného výnosu sklizně vína za rok 1620), dosáhla zlatníkova pozůstalost v době, kdy na smrtelné posteli diktoval své poslední pořízení měšťanům Eliášovi Tyrnerovi a Blažejovi Bochovskému, hodnoty 8 000 zlatých moravských. Nemalé jmění mělo být po odečtení 200 zlatých, jež umírající vyhradil na svůj pohřeb v dominikánském kostele sv. Michala, rozděleno na dvě ideální poloviny. Jedna připadla vdově, o níž Řehoř předpokládal, že bude nadále hospodařit „*in ganzem guett*“. Druhá polovina, hodnotově pokrytá hotovostí, měla být jakožto peníze náležející všem nezletilým dětem do jejich dospělosti rozdělena na dva stejné obnosy, jeden z nich pak uložen pod obvyklým úrokem na radnici, druhý investován do úvěru jinde.²⁴

věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám, Brno 1999, s. 319–334. K možností získání vyšších stupňů vzdělání, které se skýtalý zájemcům z českých zemí, viz dále Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách v první polovině 17. století*, in: XX. mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 61–66; TÁŽ, *Čeští studenti na vídeňské univerzitě od 70. let 16. století do Bílé hory*, in: Zdeněk HOJDA – Jiří PEŠEK – Blanka ZILYNSKÁ (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 171–180.

²² Ivo NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*. Diplomová práce FF UJEP, Brno 1978, s. 215, 216. Za měšťana byl Řehoř v Brně přijat roku 1600. Srov. Josef DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*, in: Familienforschung. Beilage zur Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 35, 1933, Nr. 4, s. 22.

²³ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 6v, 9r. Na počátku 17. století v Brně působil prýmkář Valten Nagl, snad Reginin příbuzný, který mimo jiné získával zakázky od zemské zbrojnice situované do královského města. Srov. Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Praha 2006, s. 109.

²⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 52, fol. 26r–27r.

Prostřednictvím sledované závěti, již Eliáš Tyrner s Blažejem Bochovským nechali už 1. září 1620 zpečetit brněnským rychtářem Janem Miglem ze Vztuh a která byla konfirmována městskou radou 3. prosince toho roku, se vedle nám již známého Jiřího Kuneka dozvídáme o existenci dalších tří Jakubových sourozenců. V době, kdy se Řehoř Kunek připravoval na již neodvratný odchod z tohoto světa, blížila se po boku chlapců Jiřího a Jakuba dospělosti jejich sestra Uršula. Otec na dívku v testamentu pamatoval zvláštním ustanovením, podle něž měla u příležitosti svého sňatku dostat ložní výbavu, stříbrný opasek a pár zlatých náramků. Pohříchu o dalších osudech jak Uršuly, tak Jiřího Kuneka nevíme vůbec nic. Absence pramenných zmínek z pozdějších let pak především u Jiříka ponechává velmi malou naději, že by se byl dožil vyššího věku. Vraťme se ale k poslednímu pořízení Řehoře Kuneka. Píše se v něm o pětici dětí. Leč zbývající dva, nepochybně mladší testátorovi potomci zde nejsou uvedeni jménem.²⁵

Otevřenou otázkou tak zůstává, zda byl jedním z dětí zlatníka Řehoře Kuneka, anonymně vystupujících v jeho závěti, pozdější brněnský radní Blažej Kunek.²⁶ Jeho první manželkou se 1. července 1626, v době, kdy ještě působil jako podpisař na Chrlicích, stala Marie Bochovská, vdova po výše zmíněném Blažejovi Bochovském.²⁷ V letech 1632–1636 povila Kunekovi čtyři děti (v pořadí, jak přicházely na svět, s ní měl dcery Anežku, Barboru, Annu Zuzanu a syna Jana Jiřího).²⁸ Další, poslední doložený potomek Blažejů Kuneků, syn Jan František, který se narodil na podzim roku 1639, měl již jinou matku, jakousi Annu.²⁹ Při křtech těchto dětí vystupovaly jako jejich kmotrové zčásti tytéž osoby, které v tomto období přebíraly stejnou roli ve vztahu k potomkům Jakuba Kuneka. Nejen úzké napojení na brněnskou elitu, jež se promítalo v oboustranném poskytování kmotrovství, ale také v téže linii doložené styky s příslušníky šlechty ukazují na Blažejovy nemalé společenské ambice.³⁰ Završil je 2. května 1646, kdy se jako příslušník elitní vrstvy reprezentantů města exkluzivně

²⁵ Srov. tamtéž, fol. 26v-27r.

²⁶ Měšťanské právo získal roku 1626. Viz J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*, s. 22.

²⁷ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Š. Maur, Auszug aller adelichen, graduirten und vorzüglicheren Getrauten vom Jahre 1600 bis 1808, sign. 5, pag. 5. Za svědky jim šli mimo jiné Ondřej Porsch, jenž se později ve stejné roli účastnil svatby Jakuba Kuneka, a Ondřej Dörfler.

²⁸ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 17v (Anežka byla pokřtěna 26. ledna 1632), 18r (Barbora 30. listopadu 1633), 18v (Anna Zuzana 20. února 1635), 19r (Jan Jiří 23. dubna 1636). Ve dvojici mladších zápisů je uvedeno jméno matky.

²⁹ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 20r (Jan František byl pokřtěn 20. října 1639).

³⁰ Mezi kmotry Blažejových dětí nalezneme mimo jiné zlatníka a radního Jakuba Hartmacha, příslušnice lékárnické rodiny Thiemmů (k této rodině hospodařící v lékárně U Červeného raka srov. Milena FLODOVÁ, *K historii brněnských lékáren v pobělohorském 17. století*, in: BMD 17, 2003, s. 313), měšťského rychtáře Jana Platla, Žofii Bischofovou, ale také hraběnku Magnisovou ze Strážnice (tu roku 1636 při křtu Jana Jiřího). Oboustranné poskytování kmotrovství spojovalo Blažejovu rodinu například s měšťanskými rody Hartmachů, Stramantzů. Vedle výše citovaných dokladů o křtech dětí Blažejů Kuneků srov. k přijímání kmotrovství z jeho strany AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 19v, 20r.

odměněných za brněnskou obranu proti Švédům zařadil mezi urozence, ozdobiv své jméno přídomkem z Königstreu.³¹

Čtižádost ale rozhodně nechyběla ani Jakubu Kunekovi. Mezi sklonkem roku 1625 a zářím roku 1627 se stal podpisařem v brněnské městské kanceláři.³² Jako profesně zakotvený muž se v říjnu léta Páně 1630 oženil.³³ Jeho vyvolenou se stala Anna Marie, dcera nedlouho předtím zesnulého důstojného pána Baltazara Arnolfa Kotzmanna ze Sternhausenu, faráře u sv. Jakuba, který ve dvacátých letech 17. věku neváhal velmi energicky zasahovat do řízení městské obce a dostával se tak do ostrých kompetenčních střetů s brněnskými radními.³⁴ Kotzmann zplodil Annu Marii během svého sedm let trvajícího manželství, po jehož zániku se jako vdovec dal na duchovní dráhu a dosáhl kněžského svěcení.³⁵ Bezprostředně předtím, než mu byla roku 1624 svěřena městská fara, vystřídal dvě venkovská obročí. V době „ohavné rebelie“ působil coby vojenský kaplan, přirozeně v oddílech bojujících proti vzbouřencům. Prostřednictvím Kunekových analů se dozvídáme, že Baltazar krátce před porážkou stavovského povstání, když 21. října 1620 oddíly uherských a moravských stavů obsadily Lávu nad Dyjí, zůstal spolu s polskými vojáky, jimž poskytoval duchovní službu, uvězněn v obleženém městě. Odtud údajně uprchl způsobem, který nám Baltazara Kotzmanna spíše než coby muže zahlobaného do zbožného rozjímání představuje jako hrdinu středověkých eposů. Životu nebezpečným skokem do vodního příkopu prý překonal městské hradby, načež se mu podařilo uniknout před nepřátelskými vojáky a bez úhony dorazit do nedalekého Falkensteinu.³⁶

³¹ Polykarp KOLLER, *Die Belagerung von Brünn durch die Schweden im Jahre 1645. Das denkwürdigste Jahr aus Brünns Vorzeit. Ein historischer Versuch*, Brünn 1845, s. 17, 120; Adalbert KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch-heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicate, Beförderungen, Incolats-Erteilungen, Wappen und Wappenverbesserungen des gesamten Adels der Böhmisches Krone mit Quellen und Wappen-Nachweisen*, Prag 1904, s. 132; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 143–144. K Blažejovu povýšení do šlechtického stavu došlo téhož dne, kdy byl nobilitován Jakub Kunek (k tomu viz níže), ale také někteří další reprezentanti královského města Brna. Předloženou úvahu o Jakobově a Blažejově sourozenectví ovšem problematizuje odlišný predikát obou mužů. Jejich blízký příbuzenský vztah nicméně vzhledem k řadě styčných bodů v jejich kariéře i soukromém životě považuji za nesporný. Pokud nebyli bratry, pak snad šlo o bratrance.

³² Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 519, fol. 43r; 521, fol. 77v; 522, fol. 94r; 526, fol. 29v. Do prosince 1625 pobíral plat za výkon funkce brněnské podpisaře Bohumír (Gottfried) Wagner. Pro začátek kalendářního roku 1626 a celý úřední rok 1626/1627 chybějí účetní záznamy o odměnách pro brněnské podpisaře (srov. tamtéž, rkp. č. 520). Teprve ke 13. září 1627 je v příslušné rubrice radních počtů zaznamenána první výplata pro Jakuba Kuneka.

³³ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 6. Za měštana byl přijat až po několikaletém působení ve funkci podpisaře, teprve roku 1635. Srov. J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*, s. 22.

³⁴ Berthold BRETTHOLZ, *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*, Brünn 1901, s. 109–112; srov. též J. DŘÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 154.

³⁵ Viz poznámku u zápisu o sňatku Jakuba Kuneka v AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 6.

³⁶ Viz příslušný zápis v edici (k roku 1620).

Kotzmannově dceři Anně Marii a brněnskému podpisaři Jakubu Kunekovi šli při svatebním obřadu, který se nekonal jinde než ve svatojakubském kostele, za svědky jednak konšel Ondřej Porsch, jednak Kunekův nadřízený z kanceláře, radní písař Pavel Jeroným Skřivánek, svrchu již zmíněná persona pozoruhodná zdaleka ne pouze svou literární tvorbou na poli brněnské historiografie.³⁷ Na podpisařském postu zůstal Jakub Kunek dlouhou řadu let. V žádném případě nešlo o nevýznamnou funkci, jak by se snad mohlo zdát z jejího poněkud zkreslujícího názvu, neboť podpisař (unterschreiber, subscriba) byl vlastně druhý nejvyšší představitel městské kanceláře, jíž ve sledovaném období až do roku 1646 šéfoval Skřivánek. Podpisařovy úlohy se tak ani zdaleka neomezovaly jen na monotónní psaní nekončící řady textů, ale z papírování přesahovaly i do sféry diplomatického zastupování domovské obce.³⁸ Přesto se však neubráníme dojmu, že po Kunekově zakotvení v kanceláři královského města nepřinesla třicátá léta 17. věku a první polovina let čtyřicátých z hlediska Jakobovy kariéry již žádný výrazný posun vpřed.

Utěšeně se zato tehdy rozrůstala rodina brněnského podpisaře. Již sedm měsíců po svatbě porodila jeho choť syna Jana Viléma, jenž byl pokřtěn 12. května 1631. Pak následovala Anna Juliána (17. února 1633).³⁹ Nejspíše bezprostředně po ní, a sice někdy na přelomu let 1633 a 1634, přišel na svět Ignác Maxmilián.⁴⁰ Ve třicátých letech se manželům Kunekovým narodila ještě dvě děvčata, Marie Alžběta (pokřtěná 12. prosince 1634) a Regina Klára (1. října 1637). Dne 13. února 1641 rozšířil křesťanskou obec František Zikmund.⁴¹ Patrně brzy po Františku Zikmundovi se narodila Jana Polyxena a po ní – ještě ve čtyřicátých letech – Jan Jakub, jehož osudy se budeme podrobněji obírat níže.⁴² Narození zbývajících dvou z celkem deseti doložených dětí Jakuba Kuneka spadá až do první půle padesátých let. Šlo o Annu Barboru (její křest proběhl 17. října 1650) a konečně benjamínka Gabriela Rudolfa (12. dubna 1654).⁴³ I díky stálému příjmu, plynoucímu z Jakubova úředního působení ve službách města, mohl Kunek nejen důstojně zaopatřit své přibývající potomky, ale také

³⁷ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 6. Ke Skřivánkovu působení v čele kanceláře srov. J. DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy II*, s. 99, 103.

³⁸ Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 426–428.

³⁹ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 17v, 18r.

⁴⁰ Dozvídáme se o něm v souvislosti s majetkovými transakcemi mezi pozůstalými po Jakubu Kunekovi na počátku šedesátých let 17. století. Viz zejména AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1829, fol. 247v–248r.

⁴¹ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 18v, 19v, 20r.

⁴² K pozici Jany Polyxeny a Jana Jakuba mezi dětmi Jakuba z Rosenthalu viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1829, fol. 247v–248r.

⁴³ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 24r, 25v (s chybou ve jméně otce). Gabriel Rudolf v dalších pramenech často vystupuje pouze jako Gabriel. V AMB, fond A 1/8 Archiv města Brna, Akta purkmistrovská 1647–1739 (dále fond A 1/8 Akta purkmistrovská), sign. M 1 No 9, je mylně jmenován jako Gabriel František Kunek z Rosenthalu. Jde o písařské nedopatření, dotýčným byl Gabriel Rudolf (srov. alespoň AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1829, fol. 247v–248r).

pomýšlet na větší investice.⁴⁴ Dne 14. února 1636 koupil od městské rady, zastoupené při transakci buchhalterem Janem Schnöllrem a Bartolomějem Garschelim, dům na Horním rynku (Zelném trhu) přiléhající k nové městské taverně, do něž se rodina záhy nastěhovala. Z prodejní ceny této nemovitosti, 750 zlatých moravských, zaplatil podpísař v hotovosti pouze 60 zlatých; ostatek měl splácet po 18 zlatých ročně při termínu sv. Tří králů počínaje 6. lednem 1637.⁴⁵ Na domu sice z předchozího období vážlo několik soukromých rent, ty se však Jakubovi dařilo postupně vykoupovat.⁴⁶

Více než dvě desetiletí po odeznění dramatu stavovského povstání se Brnu vyhýbaly přímé válečné operace. Do každodenního života v obci pod Špilberkem se sice nekončící válka s nemilosrdnou naléhavostí promítala, a to především silicím odčerpáváním hospodářských rezerv města a jeho obyvatel, avšak městský organismus, dlouhodobě ušetřený bitevního ryku v bezprostřední blízkosti své fortifikace, mohl nadále plnit své základní funkce.⁴⁷ Že toto relativně poklidné období, v němž jsme Jakuba Kuneka zachytili jako profesně a finančně zajištěného otce rozrůstající se rodiny, neodvratně spěje ke konci, předznamenaly již události počínající čtyřicátých let. Obsazením Olomouce získali Švédové na Moravě důležitou základnu pro další výpady, z nichž jeden byl na sklonku léta 1643 završen krátkým neúspěšným obležením Brna. Ale teprve vítězství švédských zbraní v bitvě u Jankova učinilo z brněnské městské pevnosti klíčový bod, v jehož získání spatřovala skandinávská generalita jeden z nutných předpokladů úspěchu chystaného tažení na Vídeň. Období velkého švédského obléhání od května do srpna 1645 se pak zařadilo k nejdramatičtějším epizodám v dějinách předního moravského královského města, jež z krvavého střetnutí s mocí severského

⁴⁴ Ve čtyřicátých letech pobíral Jakub Kunek jako podpísař, vykonávající tehdy současně funkci sirotčího písaře, plat v obvyklé výši 12 zlatých moravských měsíčně, k němuž ad hoc přistupovala přilepšení o několik zlatých. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 539, fol. 43r-43v; 540, fol. 32v-33r. V předchozím období – již od sklonku dvacátých let – Kunekovy měsíční odměny kolísaly kolem 10 zlatých. Například tamtéž, rkps. č. 521, fol. 77v; 522, fol. 94r; 526, fol. 29v.

⁴⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1818, fol. 178r. Z druhé strany dům souseřil s nemovitostí, náležející tehdy Janu Trnavskému (pak ji držel Volf Instetter a v polovině 17. století Šimon Melicher). Dřívější názor, že brněnská taverna bývala na Horním rynku již ve středověku, aby se sem po několika přesunech mezi jinými vnitroměstskými objekty znovu nastěhovala (tak ještě L. SULITKOVÁ, *Domy s právem nálevu piva a vína ve středověkém a raně novověkém Brně*, in: Acta historica et museologica universitatis Silesianae Opaviensis, C 2, 1995, s. 68), opravila Milena FLODROVÁ, *Historický prolog příběhu brněnské Reduty*, in: Eugenie DUFKOVÁ (ed.), *Reduta. Divadlo na Horním náměstí*, Brno 2005, s. 17–32, v tom smyslu, že zde byla zřízena teprve na začátku 17. století po vykoupení a rekonstrukci zpuštělé lichtenštejnské nemovitosti. Viz též Margita HAVLÍČKOVÁ, *Příspěvek ke stavebním dějinám divadla na Zelném trhu – Reduty*, in: BMD 18, 2005, s. 201–215. Taverna se ve sledovaném období nacházela v domě, jehož parcelu spolu s pozemky sousedních domů později pohltila stavba brněnské Reduty. Srov. také AMB, fond T 11 Rodinný archiv Gödelů (1300) 1800–1900 (dále fond T 11 Rodinný archiv Gödelů), Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt, Nr. 5/313.

⁴⁶ Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1820, fol. 184v-185r; 224r; 1821, fol. 95v.

⁴⁷ Přehledně B. BRETHER, *Brünn. Geschichte und Kultur*, Brünn 1938, s. 193–201; J. DRÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 152–155.

agresora překvapivě vyšlo s vavříny vítěze.⁴⁸ Zásluhy za jeho uhájení zdaleka nepatřily jen proslavenému francouzskému hugenotovi Jeanu Louisi Raduitovi de Souches, nýbrž také širšímu okruhu brněnských obyvatel, mezi nimiž ony lokální boje s celoevropskými důsledky odhalily řadu hrdinů. I na ně bylo pamatováno při rozdělení odměn. Nejokázalejšího ocenění za věrnost císaři Ferdinandovi III. se ovšem dočkalo dvaadvacet čelných reprezentantů města, představitelů brněnské radní vrstvy, ať už se v inkriminovaném období na obecní samosprávě podíleli jako konšelé či v jiných funkcích. Panovnickou listinou ze 3. února 1646 jim byl přiznán nárok na nobilitaci s tím, že si následně měli sami vyžádat znakové privilegium.⁴⁹ A mezi těmi, kteří se krátce nato skutečně dočkali povýšení do šlechtického stavu, byl také podpisář Jakub Kunek. O jeho aktivitách v době obležení sice nevíme nic určitějšího, nepochybně ale také on jako příslušník okruhu osob podílejících se na řízení ohrožené obce svým dílem přispěl k tomu, že si Švédové na Brně vylámali zuby.

Nobilitačním diplomem z 2. května 1646, tedy ze dne, kdy byly vystaveny erbovní listiny také pro některé další vyznamenané reprezentanty brněnské samosprávy včetně svrchu zmíněného Blažeje Kuneka, byl Jakubu Kunekovi přiznán predikát z Rosenthalu a udělen poměrně složitý erb, na němž se vedle bájných zvířat a jiných heraldických motivů vyjímal jako připomínka roku 1645 ohnivá koule.⁵⁰ Společenský vzestup dosavadního brněnského podpisáře se posléze promítl rovněž v jeho uplatnění v obecní samosprávě. Do května 1648 ještě působil na svém dosavadním postu v kanceláři.⁵¹ Z té však tehdy přešel do nově jmenovaného radního kolegia.

⁴⁸ Ke švédskému obležení Brna nově, žel s neúplnou reflexí starší literatury Pavel BALCÁREK, *Brno versus Olomouc – Pod Špilberkem proti Švédům*, Brno 1993, s. 45–95; v širším kontextu Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000, s. 396–402.

⁴⁹ Plné znění listiny ze 3. února 1646, obsahující jmenný seznam radních měšťanů (konšelů, městského rychtáře, členů staré, respektive vnější rady, radního písaře a podpisáře), dalších příslušníků městské honorace i prostých měšťanů, kteří se zasloužili o uhájení Brna, otiskl již Franz Joseph Theodor FRANZKY (Hrsg.), *Bürgertreue. Versuch einer Geschichte von dem tapfern und patriotischen Verhalten der Bürger Brünns und ihrer Vereinigung in ein Bürgerkorps vom Jahre 1421 bis auf gegenwärtige Zeiten*, Brünn 1798, s. 62–83. Spolehlivý přepis přinesl ale teprve P. KOLLER, *Die Belagerung von Brünn*, s. 116–129 č. XII (tamtéž na s. 16–18 v pozn. 2 rozepsáno personální obsazení klíčových orgánů brněnské městské samosprávy po jejich obnově 9. dubna 1644; s výjimkou několika mezitím zemřelých osob zůstalo toto složení příslušných úřadů zachováno až do 16. dubna 1646, jelikož léta Páně 1645 volba městských radních vzhledem k dramatickým událostem v Brně neproběhla). K editování uvedeného dokumentu srov. též B. BRETHOLZ (ed.), *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Belagerung der Stadt Brünn durch die Schweden in den Jahren 1643 und 1645*, Brünn 1895, s. XVI, s. 121 č. CX. Zatímco nobilitace dvaadvaceti reprezentantů obce se měla vztahovat také na jejich potomky obojího pohlaví, daňové a další finanční úlevy, jimiž byli odměněni ostatní měšťané, byly dědičné jen v mužské linii descendentů. Součástí listiny bylo také polepšení brněnského městského znaku.

⁵⁰ P. KOLLER, *Die Belagerung von Brünn*, s. 17, 120; A. KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, s. 132; J. PILNÁČEK, *Staromoravští vodové*, s. 129.

⁵¹ Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 541, fol. 60v. Dne 18. května 1648 bylo Jakubu Kunekovi vyplaceno 8 zlatých rýnských jako jeho poslední odměna za výkon podpisářské funkce. Následující zápisy o platech brněnskému podpisáři začínají od září toho roku, kdy již úřad zastávala jiná osoba.

V polovině září toho roku se jako jeden z konšelů, střídajících se po čtyřech nedělích v předsednictví městské rady, poprvé chopil purkmistrovské funkce.⁵² Od úředního roku 1648/1649 Rosenthal v radě nepřetržitě zasedal do roku 1650/1651, druhé období jeho konzulátu po jednorozční přestávce spadalo do let 1652/1653 až 1654/1655.⁵³ Příznivě se vyvíjely také Kunekovy majetkové poměry. Jeho peněžní rezervy mu dovolily, aby 23. dubna 1650 tehdejšími městským buchhalterům Janu Kranichovi z Guldensteinu a Janu Valeriánovi Lublinskému z Rennburgu doplatil celý zbytek – lépe řečeno většinu – kupní ceny domu na Zelném trhu.⁵⁴ Téměř současně s vydáním této sumy, která obnášela 510 zlatých moravských 20 grošů, si mohl dovolit investovat do nákupu dalších nemovitostí, totiž vinic po Maxmiliánovi z Hofu. Od poručníků Maxmiliánových siroteků získal již 25. dubna 1650 vinohrady nacházející se jihovýchodně od Brna, v Kloboukách, Borkovanech a Dambořicích, se stodolou, budovou lisovny, presem na víno a dalším příslušenstvím, celkem za úctyhodných 900 zlatých rýnských. V hotovosti hned složil 150 zlatých moravských a zavázal se k ročním splátkám po 60 zlatých moravských počínaje svatojiřským termínem 1651. Jako záruku vyrovnání kupní ceny vinic nechal Jakub do rychtářské knihy zapsat právě svůj, nyní už dlužních závazků zbavený dům vedle městské taverny.⁵⁵

Viděli jsme výše, že se v této době dále rozrůstala Kunekova rodina. Věkový rozdíl mezi Jakubovými posledními dětmi, které se narodily v padesátých letech 17. století, a jeho nejstaršími potomky byl již tak velký, že odpovídal generačnímu odstupu. Jen několik týdnů poté, co poprvé pohlédl na svět Gabriel Rudolf, nejmladší Rosenthalův synek, se provdala novorozencova jednadvacetiletá sestra Anna Juliána. Posledního červnového dne roku 1654 byla u sv. Jakuba oddána s již zmíněným Janem Valeriánem Lublinským z Rennburgu, mužem nezpochybnitelně náležejícím k elitě předního moravského královského města.⁵⁶ Necelé dva roky nato, 1. května 1656,

⁵² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 541, fol. 44r-46v.

⁵³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 542, fol. 37r-38v; 543, fol. 26r-27v; 544, fol. 30r-31r; 545, fol. 34r-35v; 546, fol. 31r-33r; 547, fol. 42r-43v. K dalšímu Jakubovu působení v městské radě viz níže.

⁵⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1823, fol. 168v. Jakub doplatil zbývajících 510 zlatých moravských 20 grošů. Kranich i Lublinský patřili ke skupině Brňanů nobilitovaných 2. května 1646 (srov. P. KOLLER, *Die Belagerung von Brünn*, s. 17, 120; A. KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, s. 126, 149; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 143, 428, 535).

⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1823, fol. 36v-37r. Rovněž Maxmilián z Hofu patřil mezi ty příslušníky městské elity, kteří byli nobilitováni po švédském obléhání Brna. Dne 5. září 1646 byl tento muž povýšen do šlechtického stavu spolu s adoptovanými syny Gabrielem a Janem, kteří tak opustili své dosavadní příjmení Litenský (o tom P. KOLLER, *Die Belagerung von Brünn*, s. 17, 120; B. BRETHOLZ (ed.), *Urkunden, Briefe und Actenstücke*, s. 124–128 č. CXIV; A. KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, s. 90; August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II. Část zvláštní*, Praha 1925, s. 437; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 263; ke starším generacím brněnského měšťanského rodu z Hofu, jehož příslušníkem byl aktivní luterán Jakub z Hofu, profesí kotlář, srov. Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 29, 43, 50, 72; T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 313).

⁵⁶ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 13.

vstoupila do svazku manželského další z dcer Jakuba Kuneka, Marie Alžběta. Jejím choťem se stal příslušník tehdy velmi rozvětveného a v různých sférách veřejně činného brněnského rodu, radní – později primas a ještě později brněnský císařský rychtář – Jan Ferdinand Hoffer.⁵⁷ Přes jedno z dětí tohoto páru, zemského advokáta Jana Antonína, povýšeného roku 1709 do rytířského stavu, vede genealogická posloupnost k nám dobře známému Dismasi Josefu Ignáci Hofferovi z Hofferu.⁵⁸ Radostnými rodinnými událostmi, z nichž se mohl Jakub Kunek z Rosenthalu těšit v půli padesátých let 17. století, se však Fortuna, která tomuto muži již od poloviny čtyřicátých let více než štědře nastavovala svou přívětivou tvář, vyčerpala. Dne 3. února roku 1658 byl pohřben jeho zeť Jan Valerián Lublinský.⁵⁹ Někdy v této době, na přelomu padesátých a šedesátých let, zemřela také Kunekova nejstarší dcera Anna Juliána Lublinská, aniž by byla po sobě zanechala dětí.⁶⁰

Po dvouleté přestávce (1655/1656 až 1656/1657), kdy v brněnské městské radě nezasedal, vrátil se Jakub Kunek z Rosenthalu v úředním roce 1657/1658 do vrcholného orgánu městské samosprávy.⁶¹ Jeho konzulát byl potvrzen i při jmenování nové rady na rok 1658/1659.⁶² To bylo poslední období, v němž se Jakub mohl zapojit do usměrňování osudů domovské obce. Aniž by na to byl připraven, pozemská pouť tohoto muže se chýlila ke konci. Zřejmě náhle a nečekaně zemřel ve věku triapadesáti let na sklonku roku 1658.⁶³ Jeho ostatky našly své místo v kryptě nedlouho předtím vystavěného brněnského kapucínského kostela Nalezení sv. Kříže. Rosenthal prokazatelně patřil k příznivcům řádu kapucínů, jehož nedlouho předtím zaniklé působiště na předměstí nahradil nový klášterní komplex uvnitř městských hradeb. Ve zdejším souboru dochovaných mumifikovaných mrtvol už ale dnes Kunekovo tělo bohužel nenajdeme. Jsme tak ochuzeni o pohled do tváře muže, který k nám s odstu-

⁵⁷ Tamtéž, pag. 14. V příslušném zápise je Hoffer omylem jmenován jako Jan Bedřich (Johann Friedrich). Janu Ferdinandu Hofferovi patřil dům na Dolním rynku. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1835, fol. 120r, 265r; 1836, fol. 112r-112v, 224v.

⁵⁸ Dismas, narozený 11. prosince 1696, byl synem Jana Antonína a jeho ženy Barbory Bartonides z Türau. Viz AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, nefol. K Janu Antonínovi a dalším Hofferům z Hofferu v 18. století srov. Ch. d'ELVERT, *Zur mähr.-schles. Adelsgeschichte LXXI*, s. 1–2.

⁵⁹ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, Š. Maur, Auszug aller adelichen, graduirten und vorzüglicheren Verstorbenen vom Jahre 1500 bis 1810, sign. 6, pag. 5.

⁶⁰ Na počátku šedesátých let 17. století již byla po smrti. O její pozůstalost se podělili sourozenci. Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1829, fol. 247v-248r.

⁶¹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 548, fol. 41r-43v; 548a, fol. 36r-37v; 549, fol. 43r-44r; 550, fol. 39r-40v.

⁶² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 551, fol. 43r-44v; 552, fol. 176r-177v.

⁶³ Pro náhlé úmrtí nepřímo svědčí také skutečnost, že není k dispozici Jakubův testament. Rok úmrtí, 1658, je doložen v souvislosti s Kunekovým pohřbem v kapucínské kryptě (viz níže). V září 1658 se Rosenthal ještě jako aktivní člen konšelského sboru ujal funkce purkmistra. K tomu AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 551, fol. 43r-44v; 552, fol. 176r-177v.

pem tří a půl století promlouvá prostřednictvím krátkého dílka, jímž se zařadil mezi brněnské historiografy bouřlivého 17. věku.⁶⁴

Jakubova choť svého muže dlouho nepřechkala. Půl roku po jeho skonu, třináctého květnového dne roku 1659, byla pohřbena tam, kde kdysi farářoval její ovdovělý otec, v brněnském chrámu sv. Jakuba.⁶⁵ Ani Anně Marii tak nebylo dopřáno dovést všechny své žijící ratolesti na práh dospělosti. Z dětí manželů Kunekových byli tehdy již pravděpodobně po smrti Jan Vilém i Regina Klára, a jak již víme, někdy v této době skonala Anna Juliána. Nejstarším žijícím Kunekem z Rosenthalu byl pak Ignác Maxmilián. Ten jakožto člen Tovaryšstva Ježíšova působil v brněnské jezuitské koleji, jež právě zaznamenávala éru velkého rozkvetu.⁶⁶ Zopatřena byla rovněž Marie Alžběta, provdaná za Jana Ferdinanda Hofferu. Zbývajících pět kunekovských dětí – František Zikmund, Jana Polyxena, Jan Jakub, Anna Barbora a Gabriel Rudolf – bylo zatím nezletilých, nejmladší z nich měl v době matčina úmrtí páté narozeniny.⁶⁷ Patronát nad nimi převzala dvojice poručníků, měšťané Jan Erna a Tomáš Kniebandl, a jejich jmění spravoval městský sirotčí úřad až do doby, než dosáhli dospělosti, ujímající se postupně svých majetkových podílů.⁶⁸

Prvním ze sirotků, zplnoletěných po smrti Jakuba Kuneka z Rosenthalu a jeho choti, byl František Zikmund. Již léta Páně 1660 získal brněnské měšťanské právo.⁶⁹ Téhož roku převzal dům na Zelném trhu (na opačné straně rynku, než kde se nacházela otcovská nemovitost) po zemřelé sestře Anně Juliáně Lublinské, přičemž se zavázal ke splácení podílů, které na nebožčině pozůstalosti náležely jeho sourozencům, z nichž čtveřice nejmladších byla nadále zastupována svrchu jmenovanými poručníky. Pokud šlo o Ignáce Maxmiliána, jenž zasvětil svůj život službě Bohu a při transak-

⁶⁴ V novějších propagačních brožurách o kapucínské hrobce se zabydlelo mylné tvrzení, že nejstarší zde dochované tělo patří právě Jakubu Kunekovi z Rosenthalu (srov. alespoň Ludvík HORKÝ, *Kapucínská hrobka a kostel Nalezení sv. Kříže*, Brno 1991, s. 9; Jaroslav ZAPLETAL, *Klášter s kostelem Nalezení sv. Kříže a Kapucínská hrobka Řádu Menších bratří kapucínů v Brně*, Brno 2004, s. 4). Rosenthalův pohřeb roku 1658 je sice nejstarší ze zde doložených, Jakubovy ostatky však mezi dochovanými mrtvolami bohužel nejsou, jak správně uvedl již Zeno DIVIŠ, *Die Brünnner Kapuzinergruft*, Brünn s. d., s. 11 (vůbec se o Kunekovi v souvislosti s hrobkou nezmiňuje Michaela RUBINKOVÁ, *Kapucínská krypta v Brně*, in: VVM 51, 1999, s. 76–78). Za laskavé potvrzení nedochování Kunekova těla děkuji kvardiánovi brněnského kapucínského konventu, P. Pavlu Uhříkovi, OFMCap. K vazbám Jakuba Kuneka na kapucínský konvent nově srov. Michal TEJČEK, *Kapucíni v Brně v 17. – 18. století*, in: BMD 18, 2005, s. 166, 170. Roku 1650 Rosenthal zastupoval kapucíny při koupi domu, který jim měl sloužit jako provizorní obydlí. Posléze užíval předměstský pozemek na místě jejich původního, roku 1645 z obranných důvodů zbořeného kláštera.

⁶⁵ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 6, Auszug aller adelichen, pag. 6. Tento zápis sice znal J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 534, avšak nesprávně přečetl rok úmrtí Anny Marie jako 1654.

⁶⁶ K rozvoji brněnského jezuitského řeholního domu v půli 17. století srov. Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 164.

⁶⁷ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1829, fol. 247v-248r.

⁶⁸ O kunekovských poručnících též AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 555, fol. 29r-29v. V prvním případě šlo zřejmě o známého stavitele vlašského původu Jana Křtitele (Giovanniho Bapristu) Ernu. K němu například Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců I*, Praha 1947, s. 204.

ci byl titulován jako „*Societatis Jesu magister*“, jeho finanční pohledávky se převáděly na brněnský jezuitský konvent.⁷⁰ Dům po Lublinských, zatížený rentami sourozenců, František Zikmund Kunek v celistvosti neudržel. Dne 23. července 1668 prodal polovinu objektu za 1 400 zlatých moravských (při transakci obdržel 300 zlatých, ostatek měl být splácen po 30 zlatých ročně) sklenáři Janu Jiřímu Schnetzerovi. Tento muž, jehož řemeslné dovednosti se uplatnily při stavebních úpravách brněnské zemské soudnice, přišel kdysi pod Špilberk z dalekého Porýní. Měšťanské právo získal v Brně roku 1662.⁷¹ Na zbývající polovině nemovitosti dále hospodařil František Zikmund, avšak jen do roku 1671, kdy jako třicetiletý nečekaně zemřel.⁷² Vyřizování jeho pozůstalosti se vleкло několik dalších let, neboť vyvstaly problémy nejen s vyrovnáním pohledávek vážnoucích na jeho obydlí, ale naopak také s vymáháním zadrželých rent, kterými byli nebožtíkovi povinni jiní obyvatelé královského města Brna, zvláště pak sebevědomý zemský advokát Jan Pavel.⁷³ Kromě toho se „*Kunegische Erben*“ již na sklonku léta roku 1671 dostali do sporu se zmíněným sklenářem Janem Jiřím Schnetzerem. V tu nejnevhodnější chvíli, právě když Františkovi dědicové navozili ke své části nemovitosti stavební materiál na její chystanou rekonstrukci, začal jim Schnetzer dělat potíže tvrzením, že mu patří zeď mezi oběma díly dříve jednoho objektu.⁷⁴ Úpravy měly nepochybně zvýšit profit z chystaného a posléze skutečného prodeje kunekovské půle domu.⁷⁵

Z poručnického dohledu se po Františku Zikmundovi vyvázala jeho sestra Jana Polyxena. Roku 1663, 19. června, se provdala. Jejím mužem se stal brněnský barbář

⁶⁹ Srov. J. DOSOUDIL, *Die Brüner Bürgeraufnahmen*, s. 22.

⁷⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1829, fol. 247v-248r. Jako první z těch, kteří dědili po Anně Juliáně Lublinské, je v příslušném zápise, zaneseném do rychtářské knihy 10. února 1661 po Františkově opožděné platbě závadku (spraven měl být již k termínu sv. Petra a Pavla 1660), zmíněna „*Anna Maria Khunechin von Roßenthal, wittib*“. Pokud šlo o vdovu po Jakubu Kunekovi, pak zde byla uvedena posmrtně, patrně vzhledem k nedořešenému vypořádání její pozůstalosti. Zároveň by to ovšem znamenalo, že Anna Juliána, jejíž skon dovedeme časově zařadit pouze přibližně, zemřela dříve než její matka. Nabízí se ale také úvaha, že v případě Anny Marie, dědicí spolu s kunekovskými sirotky po Anně Juliáně, mohlo jít o vdovu po Janu Vilémovi, o jehož životě žet nevíme nic bližšího. K dotčenému domu na Zelném trhu srov. též AMB, fond T 11 Rodinný archiv Gödelů, Topografie brněnských domů (rukopis), Krautmarkt, Nr. 23/322.

⁷¹ Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1833, fol. 124r-124v. O Schnetzerovi blíže J. DRÍMAL, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 84–86, 164. K jeho pozdějším splátkám za zmíněnou polovinu domu srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1834, fol. 200r; 1835, fol. 313r-313v; 1836, fol. 263r-263v; 1837, fol. 70v-71v; 203r-203v.

⁷² K úmrtí Františka Zikmunda viz AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 10 No 1945.

⁷³ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7; sign. M 11 No 27. Srov. též AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1834, fol. 94v-95r; 1836, fol. 268v, 323r. K Janu Pavlovi z Garu viz J. PILNÁČEK, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 42, kde je vyobrazen garovský erb podle pečeti z roku 1677 (nositel znaku je tam uveden pod křestními jmény Ignác Pavel).

⁷⁴ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 10 No 1945 (20. září 1671).

⁷⁵ Získal ji barbář Jindřich Bekh, po něm ji ještě v sedmdesátých letech držel cinař Kryštof Ehemann, od nichž kunekovští dědicové pobírali vejruňky. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1834, fol. 94v-95r; 1836, fol. 268v; 1837, fol. 130r-131r.

Petr Duplesis, s nímž měla pak několik dětí. V polovině sedmdesátých let však ovdověla.⁷⁶ Dalším z potomků Jakuba z Rosenthalu, kteří založili vlastní rodinu, byl Jan Jakub Kunek. Se svou vyvolenou, Kateřinou, dcerou Bartoloměje Vattera, se oženil 17. června 1669, a jak ještě uvidíme, zplodil s ní v následujících letech několik dětí.⁷⁷ Posledního lednového dne léta Páně 1677 vstoupila do stavu manželského rovněž Anna Barbora Kuneková, a sice s Petrem Schenckem. U nepříliš radostných okolností, za nichž byl tento pár sezdán, se zastavíme níže.⁷⁸ Sňatek uzavřel také nejmladší ze sourozenců, Gabriel Rudolf. Od sirotčího úřadu byl odbaven už na přelomu let 1672 a 1673.⁷⁹ Jeho ženou se později stala nepochybně podstatně mladší brněnská měščka Jana Kateřina Umblaufová. Ta mu povila synka Jana Vavřince, pokřtěného 10. srpna roku 1689, a s mnohaletým odstupem ještě chlapce, který 8. června 1701 dostal jméno Antonín Primitivus.⁸⁰

Přestože nemáme k dispozici detailní informace o pozadí transakce, která proběhla 23. července 1668 mezi Františkem Zikmundem Kunekem z Rosenthalu a Janem Jiřím Schnetzerem, tak zásadní krok, jakým bylo odprodání poloviny vlastního domu, ukazuje, že se Františkovy majetkové poměry na sklonku jeho nedlouhého života nevyvíjely nikterak příznivě. Velmi podobný dojem pak získáme ze zpráv, dokumentujících hospodaření jeho mladšího bratra Jana Jakuba Kuneka z Rosenthalu.⁸¹ Ten převzal z otcovské pozůstalosti dům na Horním rynku v sousedství obecní taverny, v němž pak žil se svou chotí Kateřinou, která mu povila nejméně tři děti.⁸² Ještě na počátku sedmdesátých let 17. věku se zdálo, že Jan Jakub bude kráčet ve šlépějích svého úspěšného nobilitovaného otce a udrží si pozici v úzkém kruhu městské elity, s jejímž čelnými reprezentanty ho pojily přátelské vazby. Projevily se také při křtinách Janova prvorozeného synka Ondřeje Ignáce ve svatojakubském kostele, kam se 1. prosince 1670 vedle Salomeny Alblinové z Weidenreuthu dostavil coby kmotr brněnský císařský rychtář Jiří Schilling.⁸³ Zjevné příznaky majetkových nesnází, do kterých rodina Jana Jakuba Kuneka postupně zabředávala, jsou však patrné už z textu žádosti, s níž se tento Rosenthal obrátil 10. září 1673 na brněnský magistrát. Suplikant zde s vtíravou naléhavostí prosil, aby mu bylo vzhledem k jeho dlouhému působení ve funkci městského forýra výhodně (výměnou za pšenici) postoupeno z obecních

⁷⁶ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 16. Dále viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 1835, fol. 313r-313v; 1836, fol. 263r-263v.

⁷⁷ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 5, Auszug aller adelichen, pag. 19.

⁷⁸ Tamtéž, pag. 21.

⁷⁹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 1 No 9 (zde chybně uvedeno jeho druhé křestní jméno).

⁸⁰ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 45r; tamtéž, nefol. ⁸¹ Za měšťana byl přijat roku 1667. K tomu J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*, s. 22.

⁸² Vedle níže jmenovaného Ondřeje Ignáce přežily Jana Jakuba další dvě děti (k tomu viz dále). Snad byl jedním z nich František Kunek z Rosenthalu, který s manželkou Janou zplodil holčičku Janu Polyxenu, pokřtěnou 24. září 1696. Srov. AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, nefol.

⁸³ AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 4, Auszug aus den Geburtsmatriken, fol. 34r.

rezerv pivo. V zájmu kladného vyřízení žádosti nejen že poukazoval na nevděčnost práce spojené s kvartýrováním vojáků ve městě, „*ob welcher Ursach ich mich bey der Burgerschafft gantz verfeint gemacht*“, ale neváhal se uchýlit ani k trapným, povýtce neko-legiálním poznámkám o nedostatečné pracovní výkonnosti na adresu druhého forýra, starého Kryštofa Seitla.⁸⁴

V kunekovském domě u taverny žila vedle rodiny Jana Jakuba z Rosenthalu také hospodářova sestra Anna Barbora. V době, kdy zemřeli rodiče, byla osmiletým děvčátkem. Nedočkala se ani elementárního vzdělání a zůstala negramotnou.⁸⁵ Nejvřelejší sourozenecký vztah ji pojil s nejmladším bratrem, věkem blízkým Gabrielem Rudolfem. Ten, pokud můžeme soudit ze sporých pramenných zmínek, nad Annou držel ochranou ruku v době, kdy se blížilo její majetkové vypořádání. Když se Gabriel 18. ledna 1673 v návaznosti na své vlastní nedávné odbavení od sirotčího úřadu obrátil na brněnský magistrát se žádostí o kompenzaci za víno, které bylo kdysi jako součást otcovské pozůstalosti předáno do městské taverny, hájil také zájmy Anny Barbory.⁸⁶ Ta si však na uspokojení svých pohledávek musela několik dalších let počkat. Ještě krátce po svých šestadvacátých narozeninách nebyla majetkově vypořádána a coby sirota právně podléhala brněnskému magistrátu. V té době, na podzim roku 1676, však už pomyslela na sňatek s Petrem Schenckem.

Petr Schenck zastával funkci gegenhandlera (účetního kontrolora) v úřadě císařského handgraфа na Moravě.⁸⁷ Poté co získal souhlas Anniných příbuzných a ji samu s úspěchem požádal o ruku, dostal na základě písemné žádosti, podané magistrátu 12. listopadu 1676, také povolení k veřejným zásnubám s příslibem vyrovnání majetkových nároků své nastávající u sirotčího úřadu.⁸⁸ Svatbu, plánovanou na období kolem Vánoc, však na čas odsunula horká nemoc, jak byly tehdy označovány různé druhy infekčních chorob, zejména pak tyfus. „*Die hüzige Krankheit*“ vtrhla bezohledně do domu na Zelném trhu a přinesla jeho obyvatelům mnoho trápení. Teprve po pěti nedělích tvrdého boje s chorobou se mohla Anna Barbora v neděli 31. ledna 1677 odebrat do kostela, kde byla s Petrem oddána. Novomanžel o tom hned 4. února

⁸⁴ AMB, fond A1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 9 No 6.

⁸⁵ Srov. AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 1 No 16, přiloženou Anninu plnou moc pro manžela, o jejíž sepsání vydavatelka – „*weil ich aber des Schreibens nit kundtig*“ – požádala svého bratra Gabriela Rudolfa. K obsahu tohoto dokumentu ze 4. února 1677 viz dále.

⁸⁶ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 1 No 9. Svým a Anniným jménem Gabriel nárokoval celkem pět sudů révového moku.

⁸⁷ Úřad handgraфа kontroloval v Hustopečích spravení třicátku z uherského, případně i polského dobytka. Tento celní poplatek se neplatil na Moravě, nýbrž v Uhrách, kde byly obchodníkům s dobytkem vystavovány stvrzenky o jeho spravení. Srov. alespoň Kamil KROFTA, *K moravskému celnictví XVI. věku*, in: Přátelé čsl. starožitností svému učiteli. K šedesátinám univ. prof. Dra J. V. Šimáka. Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností čsl. v Praze 38, 1930, č. 2–3, Praha 1930, s. 72–84; František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 24. K agendě úřadu handgraфа viz také Národní archiv Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 157, Úřad handgraфа.

⁸⁸ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 11 No 13.

toho roku informoval magistrát v rozhořčené stížnosti na brněnského primátora, jímž nebyl nikdo jiný než jeho švagr Jan Ferdinand Hoffer. Je zřejmé, že vztahy mezi rodinami dvou věkem si hodně vzdálených dcer Jakuba z Rosenthalu, Marie Alžběty a Anny Barbory, tehdy přinejmenším skřípaly.⁸⁹ Schenck zde neváhal reprezentantům královského města pohrozit oslovením vyšších instancí, a to kvůli neúnosným průtahům stran vyrovnání sirotčích pohledávek své choti. Ke stížnosti byla přiložena novomanželčina plná moc, opravňující Petra k převzetí jejího dědického dílu. Tento dokument Anna Barbora vzhledem k neznalosti psaní pouze zpečetila. Text sepsal její bratr Gabriel Rudolf, a to včetně vydavatelčina jména vedle přítíštěné pečetí.⁹⁰

Když Petr Schenck sepisoval svou stížnost, neopomněl při zmínce o horké nemoci v kunekovském domě zdůraznit péči, již Anně Barboře, v těžkých chvílích údajně zcela opuštěné příbuznými, věnoval na úkor svých služebních povinností, a tedy i ke své nemalé finanční újmě. Ani slovem se však nezmínil o tom, že pro ostatní obyvatele domu u taverny znamenal náhlý vpád choroby do jejich příbytku pohromu ve svých důsledcích mnohem větší než pro něj a pro zotavivší se Annu. Zemřel Jan Jakub Kunek z Rosenthalu, jenž po sobě zanechal ženu se třemi malými dětmi. Již 28. ledna 1677 vznesla vdova Kateřina na brněnský magistrát, odvolávajíc se na jeho roli ochránce vdov a sirotků, zoufalou prosbu o poskytnutí potravin a základních životních potřeb. Právě nyní, po Janově smrti, měly na jeho rodinu plnou vahou dolehnout tíživé důsledky pochybného hospodaření tohoto příslušníka kunekovského rodu. Kateřina ve své lednové suplice poznamenala, že reprezentantům města jistě není neznámo, „*in waß vor einen betrübtten und elenden Standt mein gewester Eheherr Johan Jacob Kunech von Roßenthal seeliger mich sambt dreyen kleinen Waeßten hinter sein verlaßten hat*“.⁹¹ Následující měsíce pak měly ukázat, že Kateřina ve svých nářcích na neutěšenou majetkovou situaci ani trochu nepřeháněla.

Tím, že Jan Jakub z Rosenthalu převzal otcovskou nemovitost na Zelném trhu, vzal na sebe zároveň povinnost vyplácet peněžní renty svým sourozencům. Poprvé – a zároveň naposled – tak učinil teprve v létě roku 1676, kdy spravil dlužné vejruňky za rok 1670.⁹² Jeho příjmy na řádné průběžné vyrovnávání vejruňků a dalších závazků, za něž ručil vlastním jměním, zdaleka nestačily. Půl roku po Janově smrti, 11. července 1677, začal tvrdě uplatňovat své majetkové nároky ve vztahu k bratrově pozůstalosti Gabriel Rudolf Kunek. Ani jemu se zřejmě nevedlo nikterak skvěle. S poukazy na svou chudobu apeloval na přednostní uspokojení vlastních pohledávek, jež vyčíslil na celkem 505 zlatých rýnských 27 krejcarů. Většina této sumy byla vázána

⁸⁹ K Hofferově kariéře srov. v této souvislosti alespoň AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. č. 569, fol. 36v, 38r; 570, fol. 40r, 79r; 571, fol. 44v, 46v, 85r. Roku 1678 se dosavadní primas Jan Ferdinand Hoffer stal brněnským císařským rychtářem.

⁹⁰ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 1 No 16.

⁹¹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 1 No 7.

⁹² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1836, fol. 322v-323r.

na kunekovský dům (275 zlatých rýnských), ostatek na vinice a zásoby révového moku.⁹³ V červenci 1677 postupoval Gabriel Rudolf ještě zcela samostatně, posléze však své aktivity koordinoval s Janem Augustinem Majorem, plnomocným zástupcem švagra Petra Schencka. Už 12. srpna společně požádali brněnský magistrát, aby dohlédl nad spravením 33 zlatých moravských 47 krejcarů, které měli převzít poté, co bylo z pozůstalosti Jana Jakuba prodáno za 84 zlatých moravských 28 krejcarů pole na tzv. Urnbergu pod Špilberkem.⁹⁴ Z podání, které u magistrátu učinili osm dní nato, je zřejmé, že vyplacení požadované částky, natož pak uspokojení všech předmětných nároků, se komplikovalo. Gabriel Rudolf Kunek a Jan Augustin Major se tu snažili prosadit prioritu vlastních pohledávek. O své díly se totiž hlásili další četní Janovi věřitelé, neboť – jak je zde konstatováno – „*hat er viel Schulden gemacht*“.⁹⁵

Tlak ze strany příbuzných a dalších osob, které nechtěly přijít o svou porci koláče, z něj se už začalo ukrajovat, nezadržitelně sílil. Před vdovou po Janu Jakubu Kunekovi, místo níž ovšem o většině majetkových záležitostí jednali poručníci jejích dětí Ferdinand Raab a Felix František Morggroff, se rýsovala jediná reálná možnost, jak vybědnout z dluhů, které narůstaly kumulací úroků: prodej domu u taverny. Již na podzim roku 1677 si mohli kolemjdoucí přečíst vývěsku s nabídkou nemovitosti. Tohoto inzerátu, přibitého na vratech objektu a odkazujícího případné zájemce na měšťskou radu, si všiml také sochař Ferdinand Pfaundler, jenž teprve nedávno získal v Brně měšťanské právo.⁹⁶ Rodák z Innsbrucku, potomek staré tyrolské umělecké rodiny, který měl po sobě pod Špilberkem zanechat trvalou památku v podobě soch Madony s dítětem a sv. Rozálie zdobících morový sloup na brněnském Dolním rynku, projevil o dům vážný zájem.⁹⁷

Dva dny poté, co Ferdinand Pfaundler v této věci 24. října 1677 oslovil císařského rychtáře, purkmistra a konšely, nechali představitelé města vzkázat poručníkům, že mají v rámci řádné péče o svěřený majetek neprodleně dopodrobna vyhodnotit aktuální stav aktiv a pasiv Kunekovy pozůstalosti.⁹⁸ Z Raabovy a Morggroffovy relace,

⁹³ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (11. července 1677). V případě révového moku šlo zčásti ještě o zásoby bílého vína, které Jan Jakub převzal po dřívě zesnulém sourozenci Františku Zikmundovi.

⁹⁴ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (12. srpna 1677). Etymologicky dosud nevysvětlený název Urnberg – v našich pramenech též jako „*Uhrnberg*“ – byl používán pro označení brněnského Žlutého kopce a přilehlých návrší. K tomu srov. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 331.

⁹⁵ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (20. srpna 1677).

⁹⁶ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 11 No 1 (24. října 1677).

⁹⁷ K Pfaundlerovi s odkazy na další literaturu Hans VOLLMER (Hrsg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker XXVI*, Leipzig 1932, s. 525. Dále srov. August PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst IV*, Wien 1904, s. 1237, 1247 pozn. 1; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994, s. 215.

⁹⁸ Viz AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 11 No 1 (24. října 1677), s přípisem z 26. října 1677.

předané úřadu 4. listopadu 1677, je zřejmé, že se poručníkům správa sirotčího jmění začala pomalu ale jistě vymykat z rukou. Inventurou zjistili dluhy ve výši 1 381 zlatých rýnských 33 krejcarů 2 denárů. Součástí této sumy byla umblaufovská pohledávka činící 194 zlatých 55 krejcarů 2 denáry, jež měla být bezodkladně splacena.⁹⁹ Poručníci sice disponovali hotovostí, získanou jak prodejem části nemovitostí po Janu Jakubovi z Rosenthalu (vedle pole na Urnbergu byla zpeněžena vinice v Kloboukách; tyto prodeje v úhrnu vynesly 100 zlatých rýnských), tak z kunekovských důchodů (na těchto rentách, k nimž patřily i vejruňkové splátky od svrchu zmíněného sklenáře Jana Jiřího Schnetzera, přišlo celkem 33 zlatých 2 krejcarů, ale 22 zlatých 7 krejcarů poručníci mezitím vydali na umořování platů tížících sirotčí statky). Leč na vyrovnání naléhavě vymáhané umblaufovské pohledávky chybělo 84 zlatých rýnských 2 denáry. Sehnat tyto peníze se nyní Raabovi a Morggroffovi jevilo zcela nemožným, neboť na jejich získání by nestačil ani prodej cenností, které v zadlužené domácnosti ještě zbývaly, totiž stříbrných předmětů a 155 liber cínu.¹⁰⁰

Téhož dne, kdy magistrátu poskytli svůj bezradný rozklad poručníci, obrátila se na vrcholný orgán městské samosprávy také vdova Kateřina. Po neopomenutelných nářcích na neutěšené poměry, v nichž rodinu zanechal zemřelý manžel, přikročila k jádru svého podání. Tím byly obavy ze ztráty střechy nad hlavou. Že byl prodej domu u taverny neodvratný, si Kateřina samozřejmě plně uvědomovala. Reprezentanty města, mezi nimiž už několikrát rok zastával prestižní funkci primase její švagr Jan Ferdinand Hoffer, však naléhavě žádala, aby jí a dětem bylo při transakci vyhrazeno alespoň dočasné právo na přebývání v objektu, který jinak bude muset opustit a odebrat se s potomky do herberku.¹⁰¹ Do jaké míry se v tuto chvíli magistrát ve prospěch vdovy a sirotků angažoval, zůstává otázkou. Každopádně interes Ferdinanda Pfaundlera na koupi kunekovského domu záhy ochladl a sochař dal přednost jiné vnitroměstské nemovitosti, již na základě smlouvy ze 17. března 1678 získal od dědiců Barbory Hyramové, rozené Jordánové z Klausenburku.¹⁰²

Zatímco Kateřina nadále zoufale hledala pomoc u brněnských radních,¹⁰³ sjednali tuto prostřednictvím svých komisařů, zplnomocněných k uskutečnění prodeje, převod nemovitosti s jiným zájemcem, jímž byl měšťan Leonard Neüwüth.¹⁰⁴ Ten

⁹⁹ Peníze měly být neprodleně předány umblaufovským sirotkům jakožto dědicům jedné z pohledávek, tížících pozůstalost Jana Jakuba. V této souvislosti připomínám, že manželkou Gabriela Rudolfa Kuneka z Rosenthalu se stala Jana Kateřina Umblaufová, o jejímž vztahu ke zmíněným sirotkům ale nemám bližší informace.

¹⁰⁰ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 11 No 1 (4. listopadu 1677).

¹⁰¹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (4. listopadu 1677).

¹⁰² Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1837, fol. 239r-246v.

¹⁰³ Srov. Kateřininu novou žádost o ochranu ze strany městské reprezentace z počátku ledna 1678 – AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 13 No 7 (6. ledna 1678).

¹⁰⁴ V této době byl Leonard Neüwüth mladým mužem. Před sebou měl ještě téměř tři desetiletí života. Do hrobu byl uložen 25. srpna 1707. Srov. AMB, fond S1 Farní úřad u sv. Jakuba, sign. 6, Auszug aller adelichen, pag. 16. Leonard patřil k dobrodincům brněnských kapucínů. K tomu M. TEJČEK, *Kapucíni v Brně*, s. 179.

však s rezervací bytu pro pozůstalé po Janu Jakubu Kunekovi zjevně nepočítal. Na sklonku dubna 1678 komisaři vdově sdělili, že transakce byla s Neüwürthem závazně dojednána a že kupec chce mít objekt do čtrnácti dnů kompletně vyklizený, aby mohl zahájit opravy a nastěhovat se tam. Kateřina na tuto zprávu reagovala 28. dubna ještě jedním pokusem o prosazení svých představ. Naříkajíc nad zklamáním nadějemi obrátila se na magistrát s prosbou, aby vyhrazením pokojíku pro její rodinu podmínil dosud neuskutečněnou ratifikaci převodu domu.¹⁰⁵ Ani v širším okruhu příbuzných a věřitelů zesnulého Jana Jakuba Kuneka podmínky prodeje velké nadšení nezbudily. Dne 6. června 1678, v jedné ze žádostí o vyrovnání svých pohledávek, poznamenali, že se převod uskutečnil bez ohledu na zájmy Janových dědiců a bez vědomí poručníků jeho dětí.¹⁰⁶ Svého ale Kateřina nedosáhla. Podle zápisu v rychtářské knize, datovaného 5. července 1678, převzal Leonard nemovitost bez vdovou požadovaného břemene, zato „mit allen von alterfhero dazu gehörigen Recht undt Gerechtigkeitt, gleich denen vorigen Possessorn“. Kupní cena činila 1 800 zlatých moravských, z nichž Neüwürth zaplatil 400 zlatých v hotovosti, zavázav se splácet zbytek po 50 zlatých ročně počínaje svatojiřským termínem 1679. Oněch 400 zlatých závdavku hned spolykalo vyrovnání zadrželých vejrůnků za léta 1671–1678, náležejících kunekovským dědicům.¹⁰⁷ Uspokojení dalších nároků těchto osob zůstávalo otevřeným problémem ještě v osmdesátých letech 17. věku. Bylo tomu tak přesto, že již na podzim 1678 poručníci prodali z movité části pozůstalosti vše, co mělo nějakou cenu, a že podíl pozůstalých po Janu Jakobovi z Rosenthalu na vejrůnkách splácených Leonardem Neüwürthem byl převáděn na umořování dluhů, které jim Jan zanechal.¹⁰⁸

Existenční potíže a rozklad majetkového zázemí poskytovaly nemalé části potomků brněnského literárně činného měšťana Jakuba Kuneka z Rosenthalu dostatek podnětů k nostalgickému přemítání o úspěších a společenském vzestupu jejich ambiciózního předka. Do jaké míry se oddávali úvahám nad nepřilíš dávnou minulostí, již nezjistíme. Před problémy se zajišťováním základních životních potřeb je každopádně neochránily ani atributy urozenosti, šlechtický predikát a erb, jimiž se díky Jakubovým zásluhám o město pod Špilberkem mohli honosit. Jako připomínka zašlých časů jim mohly posloužit také řádky letopisů, které po sobě někdejší brněnský podpisař zanechal. O něm samém se v nich ale nedočetli nic, neboť v roce, k němuž text dospěl, byl Jakub Kunek ještě zcela bezvýznamným měšťanským mladí-

¹⁰⁵ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 13 No 7 (28. dubna 1678).

¹⁰⁶ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (6. června 1678).

¹⁰⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1837, fol. 280r-281v.

¹⁰⁸ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. M 7 No 7 (3. listopadu 1678); přípisek z 5. února 1681 na dokumentu uloženém tamtéž, sign. M 7 No 7 (11. července 1677). K dělení Neüwürthových vejrůnkových splátek alespoň AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1839, fol. 292v-294v.

kem. Přesto je zřejmé, že když své anály sepisoval, myslel také, a snad především, na slavné rodinné tradice a na jejich zprostředkování dalším generacím. Nejen ve zmínce o dobrodružném kousku Jakobova tchána, ale už v tom, jakou pozornost autor věnoval dramatickým událostem třicetileté války, se projevilo úzké sepětí Kune-kova literárního snažení s retrospektivou jeho vlastních osudů. Vždyť onen velký evropský konflikt, v jehož stínu Jakub prožil většinu své pozemské pouti, přinesl s brněnskou válečnou epizodou přerod snaživého měšťanského úředníka v uroence. Nepochybně právě k popsání tohoto vrcholu své kariéry první Rosenthal směřoval, když se jako letopisec chopil pera. Bylo to snad až na samém konci života, poté co jej odvracející se kolo Štěstěny nemilosrdně upomenulo na pomíjivost lidského konání. To hlavní, co chtěl svým dílkem potomkům sdělit, ale zachytit nestihl. Torzo Kune-kových análů se pak dostalo do rukou jeho dobře provdané dcery, která narozdíl od jiných letopiscových ratolestí majetkově nestrádala. Spisek však mohl plně docenit teprve Jakubův pravnuk Dismas Hoffer z Hofferu, jenž navázal na literární snažení muže, odpočívajícího od roku 1658 v kapucínské kryptě, svým širším patriotickým zájmem o historii země.

Edice análů Jakuba Kuneka z Rosenthalu

Dochované latinské znění análů Jakuba Kuneka z Rosenthalu je součástí rukopisu, uloženého v Archivu města Brna, Sbíрка rukopisů Antonína Bedřicha hraběte Mitrovského, sign. A 195 I 3.¹⁰⁹ Tento manuskript byl pořízen pravnukem autora dnes již neznámé předlohy, jejím někdejší držitelem Dismasem Josefem Ignácem Hofferem z Hofferu, a to zřejmě ve druhé čtvrtině 18. století. Papírový přebal, do něž byl později rukopis vložen, nese titul „*Memorabilia Moraviae latina*“, vyvedený středně zběžnou humanistickou kurzívou 18. století, nicméně rukou odlišnou od Hofferovy. Text z pera samotného Dismase z Hofferu, rovněž psaný středně zběžnou humanistickou kurzívou 18. století, je rozložen na čtyřech volně řazených – do sebe nevložených a neprošitých – dvojlistech o velikosti folií 335 (výška) x 210–220 mm. Všechny dvojlisty nesou ve svém středu filigrán v podobě korunovaného dvouocasého lva ve skoku, s žezlem v pravici a jablkem v levici, se zadními nohama opřeny o základnu tvořenou vodorovným břevnem, jež je z obou stran zakončeno čtyřlístky a v jehož středu je posazen kroužek s průměrem odpovídajícím šířce břevna. Mezní rozměry průsvitky činí 110 (výška) x 65 mm. Strany rukopisu jsou při horním okraji (na různých pozicích vzhledem k jejich šířce) opatřeny původní, patrně Hofferovou pagi-

¹⁰⁹ Srov. popis rukopisu v katalogu I. ZACHOVÁ – S. PETR, *Soupis sbírky rukopisů*, s. 141–142 č. 275. Za podnět ke zpřístupnění tohoto pramene a za maximální pomoc při heuristice jsem díkem zavázán PhDr. Haně Jordánkové.

nací. Ta sice odpovídá jejich stávajícímu počtu a pořadí, neprochází však celým manuskriptem. Číslovány jsou pag. 1, 4–9 a 11–16, zatímco pag. 2, 3 a 10 zůstaly bez stránkování.¹¹⁰ První strana Dismasova rukopisu začíná záhlavím „*Fragments memorabilium Moraviae ex manuscripto vetusto illo tempore viventium, Matthiae Matuschka de Topolčan et proavi mei paterni Jacobi Kunek de Rosenthal*“. Následující text (na pag. 1–5) je latinským překladem Paměti rytíře Matyáše Matušky z Topolčan, pořizeným dle Hofferových slov „*ex manuscripto Matuschkanó*“. Strany 6–8 zůstaly, ovšem s výjimkou paginace, nepopsány. Anály Jakuba Kuneka z Rosenthalu začínají na pag. 9 a zaplňují celý zbytek manuskriptu až do třetiny jeho poslední strany.

Latinský text letopisů Jakuba Kuneka z Rosenthalu v té podobě, jak jej máme zprostředkován Hofferem, je třeba zařadit až do 18. století, a to nejen z hlediska ortografie, u níž se ještě zastavíme při objasňování použitých edičních zásad, ale také ve vztahu k jeho lexikální stránce.¹¹¹ To sice svědčí spíše pro to, že Kunek napsal původní verzi análů česky či německy a teprve jeho pravnuke letopisy převedl do latiny, nicméně vyloučit nemůžeme ani případnou Hofferovu dodatečnou modernizaci starších formulací latinské předlohy. Latina, s níž máme v rukopise co do činění, je syntakticky nekomplikovaným jazykem, v němž se projevují vlivy živých románských řečí, a to zejména itaštiny.¹¹² Z obsahového hlediska se anály vztahují k období vymezenému léty 1599–1628, tedy k období, jež poněkud překvapivě oběma směry přesahuje jejich časový záběr podle úvodní poznámky Dismase z Hofferu.¹¹³ I když text obsahuje nejednu nepřesnost, především v časovém zařazení událostí, nelze jeho autorovi upřít velmi solidní, nepochybně především studiem literatury podložený přehled o dění v širším střeoevropském prostoru během první třetiny 17. století a let bezprostředně předcházejících. Kvalitu Rosenthalových análů si

¹¹⁰ Většinou jde jen o arabské číslice, na pag. 1, 5, 12 a 13 jim ale předchází majuskulní „P“ jakožto zkratka pro „pagina“. Pouze na pag. 1 se toto stránkování nachází při pravém okraji vedle záhlaví rukopisu, zatímco při horním okraji téže strany je stejnou rukou vvedená a posléze přeškrtnutá číslice „17“, ukazující snad na původní zařazení prvního dvojlistu až na konec manuskriptu, jehož začátek v takovém případě musel prodělat bližší neurčitelné změny, spojené s odstraněním jednoho archu a předsunutím ještě nepopsaného posledního dvojlistu před ostatní. Vedle původní paginace nese dnes manuskript také moderní foliaci (1–8) tužkou v pravém horním rohu lícních stran jednotlivých listů.

¹¹¹ Z lexikálního hlediska jsou při zvažování doby vzniku dochované verze textu důležité tvary latinských zeměpisných názvů. Tak například výraz „*Borussia*“ jakožto označení pro Prusko se rozšířil teprve na počátku 18. století (srov. *Borussia*, in: Ottův Slovník naučný IV, Praha 1891, s. 419). K novolatským geografickým názvům přehledně Johann Georg Theodor GRAESSE – Friedrich BENEDICT, *Orbis latinus oder Verzeichniß der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen. Ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuch*, Berlin 1922³.

¹¹² Srov. v textu přicházející výrazy „*lurcones*“, „*depraedationem*“, „*archenallum*“, „*giraret*“, „*accordatio*“, „*colonnello*“.

¹¹³ Hoffer předdeslal, že anály zachycují události, „*quae ipsò [Jacobo Kunek de Rosenthal] vivente ab anno 1605 usque ad annum 1620 in Moravia et alibi notabiliora contigerunt*“. Vystává tedy otázka, zda zápisy o událostech z let 1599, 1600 a 1621–1628 byly součástí původních Rosenthalových letopisů, respektive zda je Dismas k vlastním Kunekovým záznamům nedoplnil podle jiných zdrojů. Proti tomu ovšem mluví v první řadě již

čtenář nejspíše ověří srovnáním vlastního textu editovaného pramene s historickými komentáři, které k němu připojují. Tyto komentáře, které jsou analogicky k latinskému znění letopisů, po němž bezprostředně následují, strukturovány podle jednotlivých roků se zachováním všech odchylek od chronologického sledu, plní zároveň funkci věcných poznámek, neboť mimo jiné obsahují také identifikaci osob a lokalit.¹¹⁴ Latinsky formulované textové poznámky, vyznačené přímo v textu pramene písmeny malé abecedy, upozorňují na (ojedinělé) písařské opravy a dokumentují stránkové rozložení rukopisu.

Pro zpřístupnění rukopisného barokního latinského narativního pramene byl zvolen takový způsob přepisu, který není nefunkční grafickou nápodobou předlohy, avšak zachovává ta její specifika, která mají nezpochybnitelný význam s ohledem na potřeby historického, jakož i filologického bádání. Před nástinem transkripčních zásad, uplatněných v této edici, je nicméně třeba poznamenat, že byly aplikovány se zřetelem k charakteru našeho pramene, a není tudíž namístě spatřovat v nich jakýkoliv pokus o kodifikaci obecně platných pravidel pro přepis novolatinských textů.¹¹⁵ Letopočty, uvozující jednotlivé zápisy či skupiny zápisů a situované v předloze vždy při levém okraji příslušné strany, umísťují na začátek odstavce, respektive prvního z odstavců, k nimž se vztahují, přičemž je v zájmu zpřehlednění edice analů vyznačují tučným písmem. Místo nedůsledné původní interpunkce zavádím moderní členění větných celků v souladu se syntaktickou strukturou textu. Rozkolísané psaní velkých a malých počátečních písmen sjednocuji s ohledem na tradiční způsob přepisu klasických latinských textů. Bez upozornění rozvádím zkratky, a to včetně těch, které vyjadřují názvy měsíců (tak „9bris“ přepisují „Novembris“); v původní podobě však ponechávám pořadové číslovky za jmény panovníků (například

---

samotný fakt, že se Hoffer o žádných takových zdrojích v úvodní poznámce ani jinde v textu nezmiňuje. V poněkud problematické formulaci úvodní poznámky je snad možno spatřovat důsledek Dismasovy snahy zdůraznit, že většina událostí zachycených v letopisech se udála za života autora předlohy, který do roku 1620 zaznamenával především skutečnosti s užším vztahem k Moravě, zatímco v zápisech vážících se k mladšímu období reflektoval v širším kontextu dění probíhající třicetileté války.

¹¹⁴ Letopočty v závorkách za jmény se vztahují výlučně k době života jednotlivých osob, nikoliv k výkonu jejich případných funkcí. Tato orientační časová zařazení uvádím jen při prvním výskytu příslušné osoby v edici.

¹¹⁵ Z různých, v našem prostředí dosud publikovaných doporučení ohledně zpřístupňování novolatinských textů, která si ovšem v některých ohledech protirečí, srov. alespoň Jindřich ŠEBÁNEK, *Základy pomocných věd historických I. Latinská paleografie*, Praha 1971 (2. vydání), s. 66–67; Komise pro soupis a studium rukopisů Ústředního archivu ČSAV, *Zásady popisu rukopisů*, in: Sborník Národního muzea, C 28, 1983, s. 81–84; Ivan ŠTŮVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. – 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 62–64. Ke klíčovému problému ediční práce v této oblasti se podnětně vyjádřili Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, in: Listy filologické (dále LF) 122, 1999, s. 222–231; Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, in: LF 122, 1999, s. 232–240; srov. také *Diskuse k problémům neolatinistiky*, in: LF 122, 1999, s. 241–248.

„*Rudolphus 2us*“). Kurzívní ligaturní znak na místě diftongů „*ae*“ či „*oe*“ přepisují příslušnou dvojhláskou; na „*ae*“ jej převádím v případě jeho nesprávného použití (v pozici jednoduchého „*e*“).¹¹⁶ Podle předlohy ponechávám psaní „*i*“ či „*y*“ („*hyemat*“), avšak při kolísání mezi „*i*“ a „*j*“ vycházím z aktuální hláskové kvality (zůstává tedy „*conjunx*“, zatímco „*iniuriam*“ přepisují „*injuriam*“). Grafém „*ij*“ transkribuji dle platnosti první hlásky (v editovaném textu se vyskytují jen případy, kdy má přepis podobu „*ii*“, například místo „*Olomutij*“ a „*provincijs*“ je v edici „*Olomutii*“ a „*provinciūs*“, grafický záznam slova „*ejiciunt*“ je v rukopise též jako v edici). Hlásková kvalita je rozhodující pro transkribování střídajících se „*u*“ a „*v*“ („*urbis*“ je transkribováno „*urbis*“); dvojznaky, jež mají v tradiční ortografii podobu „*qu*“ a „*gu*“, přepisují právě uvedeným způsobem.¹¹⁷ Důsledně zachovávám všechny v textu přicházející barokní akcenty (jak circumflex či gravis, tak znaménka použitá pouze pro rozlišení slovních druhů), třebaže jich Hoffer neuzíval zcela systematicky a bezchybně.¹¹⁸ Rozdíl v psaní dlouhého a okrouhlého „*s*“ v edici nezachovávám, oba grafémy přepisují standardní literou „*s*“. Různé prvky jinojazyčné ortografie, vyskytující se ve vlastních jménech, zůstávají v edici bez jakýchkoliv změn vůči předloze („*Göding*“), a to včetně variability záznamu týchž lexikálních jednotek, již ostatně samoúčelnou unifikací nepotlačuji nikde.¹¹⁹ Veškeré editorské doplňky do textu jsou uvedeny v hranatých závorkách.

Jacobus Kunek de Rosenthal, vir consularis urbis Brunensis, sequentia, quae ipsô vivente ab anno 1605 usque ad annum 1620 in Moravia et alibi notabilia contigerunt, in libellum manuscriptum, quem in originali possideo, conguessit et annotavit.

Anno 1599: Pestis erat in Moravia, et praecipuè Olomutii, aliquot millia hominum periverunt.

Anno 1605: Hungari cum Tartaris duce Botzkajo Moraviam invaserunt et Sakoltium caeperunt.

1600: Eminentissimus et illustrissimus princeps Franciscus cardinalis à Dietrichstein in episcopum Olomucensem eligitur.

¹¹⁶ Ojediněle, totiž v případě latinské podoby místního jména Innsbruck, je použito na počátku slova ligatury složené z majuskulních liter „*AE*“. Toponymum v příslušném pádě pak podle rukopisu transkribuji „*Aenisfonti*“, přestože jeho obvyklý latinský tvar byl Oenipontum.

¹¹⁷ Grafému „*qu*“ je důsledně používáno také v rukopise. Druhý dvojznak ale Hoffer zaznamenal jako „*gv*“, a to ve slově „*sanguine*“, jež přepisují „*sanguine*“.

¹¹⁸ V editovaném textu se například promiskue uplatňují plně rozepsané ablativní tvary „*anno*“, „*annô*“ a „*annò*“. Zkratku pro též výraz, která sestává z prvního písmene a zkracovacího znaménka, rozepisují bez akcentu.

¹¹⁹ Srov. v edici paralelně přicházející tvary „*Waldstein*“ – „*Valdstein*“, „*Boquoy*“ – „*Buquoyus*“, jakož i „*Transilvanus*“ – „*Transylvanus*“ – „*Transylvanis*“.

1608: Matthias, archidux Austriae, cum Hungaris et Moravis Pragam venit et coronam Hungariae ex arce Carlsteinensi accepit et Ponium misit, ubi eligitur rex Hungariae et marchio Moraviae. Ab hoc tempore haeresis crevit et sub dicto Matthia multa absurda et fidei catholicae damnosa admissa sunt.

1610: Leopoldus, archidux Austriae, per militem Passaviensem Bohemiam invasit, Minorem Pragam caepit. Lurcones ex milite Passaviensi 14 monachos franciscanos Bernardinos in Nova Praga ad Nives Beatae Virginis Mariae crudelissimè occiderunt, quorum corpora post aliquot annos à cardinale Dietrichstein visitata et recenti adhuc sanguine manare reperta sunt, non sinè manifesto^{a)} martyrum Christi signo.

1610: Hoc anno Matthias, rex Hungariae, eligitur Pragae in regem Bohemiae et principem Silesiae aliarumque provinciarum dominus. Eodem annò caesar Rudolphus 2^{dus} à Bohemis arrestatur et anno sequenti 1611 miserè ab omnibus derelictus cum aquila et leone in burgo commorantibus quasi unâ horâ moritur.

1611: Rex Matthias Ratisbonae in caesarem et regem Romanorum coronatur.

1612: Imperator Matthias celebrat Viennae nuptias cum serenissima archiducissa Austriae Anna et per cardinalem à Dietrichstein copulatur.

1611: Rex Matthias Olomutii comitia celebravit.

1617: Serenissimus archidux Austriae Ferdinandus ex linea Tyrolensi coronatus Pragae in regem Bohemiae et fit marchio Moraviae ac princeps Silesiae.

1618: Maximus cometa cum terribili longa cauda per 30 dies visus est in Bohemia et Moravia, qui fuit praesagium secuti demum belli tricennalis. Hoc anno moritur serenissimus Maximilianus, archidux Austriae, moritur caesar Matthias et^{b)} Anna, conjunx ipsius. Sub hoc caesare episcopus Viennensis Melchior Kleselius, pistoris filius, creatur in cardinalem et rexit totam aulam caesaris. Annò verò istò ab archiducibus Austriae in aula Viennensi capitur et Tyrolim, postea Romam mittitur, inde anno 1628 Viennam reversus est.

1618: Fit rebellio publica Pragae et in vigilia Ascensionis Domini [23. Maii 1618] Bohemi dominum Vilhelmum de Slavata, dominum Smeczansky de Martinitz et Joannem Philippum Fabricium, secretarium, ex fenestra ejiunt. Vivi tamen et salvi omnes, non sinè manifesto miraculo, omnes tres manserunt. Deficiunt Bohemi, Moravi et Silesitae à serenissimà domo Austriaca et rege suo legitimo Ferdinando. Extenditur ubique haeresis et effunditur venenum in catholicos.

1619: Serenissimus rex Ferdinandus Ratisbonae eligitur et coronatur in regem Romanorum et imperatorem. Eodem annò Bohemi sibi eligunt Fridericum electorem, palatinum Heidelbergensem, coronant et proclamant in futurum haeredem similiter ipsius filium, puerum quinque annorum. Coronam^{c)} relinquunt Pragae in sacello sancti Viti. Fidefragus Transilvanus fit compater Friderico. Invocant auxilium Turcae, venit Transilvanus Gabor in auxilium rebellibus, opprimitur Vienna. Expellitur clerus cum episcopis et religiosis et maxima est turbatio in omnibus provinciis inter catholicos.

Eodem annò Moravi cum perfido Mathia, comite à Thurn, et Ladislao de Zierotin veniunt Viennam, faciunt traditionem cum civibus ibidem, revelatur mirabiliter

malum et conspiratio civium, puniuntur Viennenses cives. Baro à Saint Hilair inducit 500 equites per archenallum. Comes Thurn in conclave caesaris per tormentum^{d)} bellicum globum explodit. Tam audax et perfidus erat, ut caesaris Ferdinandi nodos thoracis teneret et giraret mortemque principi minatus fuerit. Sed rediit inanis ad castra rebellium in Edenburg Austriae ad Henricum Mansfeld.

Item eodem anno rebelles Boquoyum et Tampirum faciunt ex Moravia et Bohemia redire in Austriam pro defensione Viennensi. Hungari, qui partes caesaris sequebantur, unâ nocte deficiunt et dominantur rebelles.^{e)}

1620: Serenissimus dux Bavariae recipit Austriam infrâ Onasum armatâ manu. Inferior verò Austria submittit se caesari. Eodem annò idem dux Bavariae cum Boquoyo capit Pragam 8. Novembris in Albo Monte, ingenti clade profligat rebelles, fugat Fridericum cum uxore, regis Angliae filia, subjugat caesari totam Bohemiam et Buquoyus Moraviam.

Tampirus contrâ Hungarum Budianum mittitur, pellit rebelles Hungaros. Posenii antè arcem globò occiditur et caput mortuo amputatur. His et sequentibus annis à caesarianis omnes provinciae (exceptâ Austriâ) destruuntur et jugum jugo additur.

Hòc anno rebelles Hungari cum rusticis Moravicis 21. Octobris per injuriam caesarianorum urbem Laam in Austria caeperunt. Balthazar Kotsmann, capellanus exercitûs Polonici, postea Brunae ad sanctum Jacobum parochus, in hac obsidione per murum ad aquas cum maximo vitae periculo saltavit et per medias aquas et inimicum in Falkenstein incolumis pervenit.

1621: Brandenburgensis marchio Jegendorfensis cum reliquis rebellibus jungunt se Gaborio, Transsylvanis et Turcis, ubi multi rebelles unâ cum dicto marchione miserè moriuntur. Gabor capit Novam Domum, facit se regem Hungariae, ibi Boquoy occiditur, caesariani fugiunt in Zittam. Accordat cum caesare Gabor, reddit Novam Domum et inducuntur Germani in praesidium.^{f)}

Eodem anno elector Saxoniae interponit se pro Silesitis. Caesar accipit conditiones et imponit illis contributiones maximas.

1622: Caesar Ferdinandus 2^{dus} duxit in uxorem Eleonoram, ducis Bavariae sororem, Aenis ponti.

1623: Caesar mittit in Hungariam militem cum Monte Nigro (Schwartzenberg), inexpertò colonello. Tirnaviae sex vexilla Germanorum regiminis Teuffenbachensi[s] capit Gabor. Caesaris miles fugit in Göding, ibi à Gabor per quatuor hebdomadas arctè obsidetur. Multi intus fame perierunt. Interea in Moraviam excurrit Gabor et Turca, miserabiliter capiunt homines et oppida incendiis destruunt ac omnia igne et ferro vastant. Post depraedationem demum facta accordatio et post festum sancti Martini [post diem 11. Novembris 1623] rediit Gabor et Turca ex Moravia in Hungariam onusti spoliis et praedis. Caesariani interim incredibilia et tyrannica in Moravia et in aliis provinciis agunt. Toto hoc tempore in Imperio seditiones et bella fuerunt, pecuniae valor multoties immutatur et decedit: unus aureus viginti florenos et unus solidus decem florenos hòc annò valebat.

Eodem anno rex Daniae inivit foedus cum rege Angliae, rex Franciae cum Belgis

et aliis rebellibus. Hungari iterum Moraviam invaserunt et caesarianos in Göding obsederunt.^{g)}

1624: Contrà jam dictam ligam ex Moravia et Bohemia Albertus, baro à Waldstein, à caesare mittitur cum milite. Creatur in principem et ducit in uxorem unam ab Harrach et conjungit se marchioni de Tylli.

1625: Princeps à Valdstein se benè cum comite Schlik in^{h)} Imperio gerit. In Austria Superiori insurgunt omnes rustici, caeduntur à caesarianis et miserè lineis puniuntur, 1800 suspensi.

1626: Mansfeld et princeps à Veinmar Saxo ex Imperio veniunt in Silesiam, quibus Oppavia cum aliis urbibus haereticis se mox tradidit. Nova insurgit in Silesia rebellio, capiuntur ab inimico multa loca, Sternberg et alia Olomucium usque. Rebelles pergunt cum reliquo exercitu in Hungariam, venit ad illos Gabor cum Turca. In Moravia insurgunt Valachi, ex Imperio princeps à Valdstein per Silesiam et Moraviam veniunt [sic] rebellesque in Hungariam Novam Arcem usque cum milite 50 000 insequuntur, tandem fit accordatio. Princeps à Valdstein ibidem sinistrè pugnasse dicitur, moritur ipsius miles in Hungaria ultrà 30 000, hyemat in Moravia et Bohemia, ubi miseria fuit maxima.

Eodem anno rex Sveciae Gustavus Adolphus totam Borussiam Daniscum usque invadit et hanc urbem capit. Oritur bellum intestinum et seditiones in Polonia.ⁱ⁾

1627: Princeps de Valdstein expellit rebelles ex Silesia, fugat Danum, capit illi omnes provincias usque ad mare, caedit illi multa millia Danorum et felicissimè hoc anno pugnavit, ipsemet in persona. Hyemat Pragae, ubi moritur ejus filius unicus.

1628: Fuit facta generalis in religione reformatio per Bohemiam et Moraviam, sed non per Silesiam. Hòc annò fuit pluvia per totum quasi orbem continua et vinum parum crevit acetosumque fuit, inundationes terribiles et maxima damna indè secuta sunt.

- a) *Hoc loco pagina 9 finitur.*
- b) *Paginae 10 finis.*
- c) *Paginae 11 finis.*
- d) *Deletae litterae „in“ sequuntur.*
- e) *Paginae 12 finis.*
- f) *Paginae 13 finis.*
- g) *Paginae 14 finis.*
- h) *Deletum „M“ sequitur.*
- i) *Hoc loco pagina 15 finitur, sequitur ultima pagina 16, quae solum partim scribendo completa est.*

Historické komentáře:

1599: Jednou z řady epidemií, jež v českých zemích propukaly na přelomu 16. a 17. století, byl mor roku 1599, který řádil nejen v Markrabství moravském. Vyžádal si tisíce mrtvých a byl spojen s řadou mimořádných opatření ve městech. Nákaza tragicky zasáhla do života Olomouce, kde si mimo jiné vynutila dočasné vystěhování jezuitských škol z města, jakož i odložení letního zemského soudu.¹²⁰

1605: Vpády vojenských oddílů Štěpána Bočkaje (1557–1606), vůdce protihabsburského povstání probíhajícího v Sedmihradsku a Uhrách v letech 1604–1606, pustošily jihovýchodní Moravu od 1. května do poloviny srpna 1605. Podporu Turků si kalvínsky orientovaný Bočkaj sjednal již v listopadu 1604. Moravané zaujali k povstání jednoznačně nepřátelské stanovisko, přestože jim povstalci nabízelí spojenectví v boji za náboženskou svobodu. O obraně markrabství proti útokům povstaleckých oddílů z Uher jednal sice již s předstihem vyškovský zemský sněm v březnu 1605, konkrétní kroky byly však učiněny teprve v polovině května po prvních vpádech bočkajovců na Moravu. Zatímco akceschopnost moravského vojska brzdily problémy se shromažďováním zemské hotovosti i zásobovací potíže, ničivé vpády nepřátel plnily jihovýchod Moravy až po Holešov, Kyjov a Hustopeče. Významným opěrným bodem bočkajovců byla Skalica, hornouherské město při moravské hranici, jehož obyvatelé sami podnikali loupeživé nájezdy na moravské pomezí. Na pomoc Moravě byla vyslána česká zemská hotovost, jež se koncem června shromáždila u Brna a 16. července se přesunula k Uherskému Hradišti. Společným úsilím moravského a českého vojska byla 6. srpna dobyta Skalica a v polovině srpna zahájena protiofenzíva, spojená s odvetným drancováním příhraničních oblastí Horních Uher. Boje zastavilo až příměří v polovině října 1605. Bočkajovy vojenské úspěchy přiměly císaře Rudolfa II. (1552–1612), aby navzdory sourozenecké nevráživosti pověřil svého bratra, arciknížete Matyáše (1557–1619), hledáním mírového řešení konfliktu. Složitá diplomatická jednání byla po opakovaně prodlužovaném příměří úspěšně završena až 23. června 1606 uzavřením vídeňského míru. K dočasné stabilizaci situace v Uhrách pak přispěl žitatorocký mír, který uzavřel Matyáš 11. listopadu 1606 s Turky.¹²¹

1600: Františka z Dietrichštejna (1570–1636) prosadil papež na olomoucký biskupský stolec přes odpor tamní kapituly již léta Páně 1598. Avšak teprve poté, co se stal

¹²⁰ Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746*, Praha 1901, s. 8, s. 39–48 č. 35–41; Václav NEŠPOR, *Dějiny města Olomouce*, Olomouc 1998 (2. vydání), s. 125.

¹²¹ F. KAMENÍČEK (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců*; TÝŽ, *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*, Praha 1895; Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948, s. 26–58; Tomáš MĚŠTÁNEK, *Poměry na Moravě na přelomu 16. a 17. století v období válek tureckých a povstání Štěpána Bočkaje*, Uherské Hradiště 1997.

3. března 1599 kardinálem, byl Dietrichštejn 26. května 1599 biskupem řádně zvolen. Počátkem roku 1600 se představil moravským stavům ve Znojmě.¹²²

1608: Arcikníže Matyáš uzavřel 1. února 1608 s uherskými a rakouskými stavy konfederaci na ochranu vídeňského a žitvatorockého míru. Proti těmto dohodám s bockajovci a s Turky z roku 1606 se postavil Matyášův bratr, císař Rudolf II., jehož dlouhodobé rozepře s ambiciózním arciknížetem se tak vyhrtily v otevřený konflikt. Ke konfederaci se 18. dubna 1608 připojili i Moravané. Stavovští předáci, kteří s Matyášem a konfederací vedle ochrany mírových smluv spojovali své naděje na respektování politických a náboženských svobod, počítali s koordinací postupu všech zemí habsburské monarchie proti císaři. Tento plán však narazil na odpor českých a slezských stavů, které zachovaly věrnost Rudolfovi. Konfедераční vojsko pod Matyášovým velením vytáhlo ku Praze, kde se rozvinula složitá diplomatická jednání, završená libeňskou smlouvou z 25. června 1608. Podle ní si císař ponechal Čechy, Slezsko, Horní a Dolní Lužici, zatímco Matyáš převzal přímou vládu nad zeměmi konfederace. Svatoštěpánskou korunu s ostatními uherskými korunovačními klenoty arcikníže neodvezl z Karlštejna, ale slavnostně je převzal 27. června ve svém ležení od kardinála Dietrichštejna. Uherským králem byl korunován v Prešpurku 19. listopadu 1608. Situace, kdy Morava po boku rakouských zemí uznávala jiného panovníka než ostatní země Koruny české, trvala až do abdikace Rudolfa II. a nástupu Matyáše na český trůn roku 1611.¹²³

1610: Žoldnéři arciknížete Leopolda Pasovského (1586–1632) vytáhli po delších přípravách do Čech již v noci z 21. na 22. prosince 1610, českou hranici však překročili teprve koncem ledna následujícího roku. Pražskou Malou Stranu obsadili 15. února 1611, dobýt Staré a Nové Město pražské se jim však nepodařilo. Zato si ještě toho dne pražská lůza vybila nenávist vůči Pasovským na osazenstvu několika řeholních domů. Za obět jí padlo také čtrnáct novoměstských františkánů (bernardiny byli františkáni nazýváni podle řádového světce Bernardina Sienského) u Panny Marie Sněžné. Někteří byli bestiálně ubiti, jiní sestřeleni či shozeni z kostelní věže; jejich těla zfanatizovaný dav zhanobil. Vojáci Leopolda Pasovského, poté co v noci z 10. na 11. března 1611 odtáhli z Prahy, přesunuli se do jižních Čech, které většina z nich opustila v červnu toho roku.¹²⁴ K Panně Marii Sněžné byli uvedeni noví řeholníci

¹²² P. BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*, Kroměříž 1990, s. 15–16, 22.

¹²³ Josef KOŘÁN – Antonín REZEK – Josef SVÁTEK – Justin V. PRÁŠEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I*, Praha 1939, s. 497–559; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 82–89; Zdeněk VYBÍRAL, *Stavovská Morava mezi Rudolfej II. a Matyášem (Vztahy mezi českou a moravskou stavovskou reprezentací a konfederací z roku 1608)*, in: ČMM 116, 1997, s. 346–386.

¹²⁴ Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*, Praha 1947, s. 21, 149–157; Lydia PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 265–273; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 471–492; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Věльмоži české renesance*,

v říjnu 1611 po jednáních, v nichž se angažoval i kardinál František z Dietrichštejna. Ve vztahu ke zdejším krvavým událostem posléze vznikaly nejrůznější legendy a ostatky povražděných se staly předmětem uctívání. Roku 1615 byla těla, pohřbená původně do společného hrobu bez rakví, z podnětu pražského arcibiskupa Jana Lohelia (1549–1622) exhumována. Jejich velmi dobrý stav s jen minimálními stopami hniloby a čerstvě vyhlížejícími krvavými ranami později posloužil jako jeden z argumentů pro beatifikaci obětí davové zvěle.¹²⁵

1610: Po delším jednání o podmínkách abdikace Rudolfa II. proběhl oficiální volební akt i korunovace jeho bratra Matyáše českým králem 23. května 1611. Rudolf II. pak dožíval v ústraní na Pražském hradě, kde si mimo jiné krátil čas rozšiřováním hradního zvěřince. Rudolfův zájem o zoologii, provázející jeho snahu o hledání odpovědí na kosmologické záhady, dal vzniknout legendě, že smrt odstoupivšího panovníka předznamenal skon jeho oblíbeného lva, případně dalších zvířat. Rudolf II. zemřel 20. ledna 1612 kolem sedmé hodiny ranní.¹²⁶

1611: Císařem byl Matyáš zvolen teprve 13. června 1612, korunován pak 24. června toho roku. Volba i korunovace se uskutečnily nikoliv v Řezně, ale ve Frankfurtu nad Mohanem.¹²⁷

1612: Kardinál František z Dietrichštejna oddal krále Matyáše s jeho sestřenicí Annou Tyrolskou (1585–1618), dcerou Ferdinanda II. Tyrolského (1529–1595) a arcivévodovy druhé manželky Anny Kateřiny Gonzagové (1566–1621), ve Vídni již 4. prosince 1611.¹²⁸

1611: Zemských sněmů se panovníci účastnili buď osobně nebo v zastoupení komisařů, jimiž nezřídka bývali jiní členové královského rodu. Ze zápisu není zřejmé, jaký olomoucký zemský sněm s Matyášovou účastí měl autor na mysli.¹²⁹

Praha 1989, s. 331–336; Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 487.

¹²⁵ Klemens MINAŘÍK, *Čtrnácte ctihodných Mučedníků Pražských z řádu sv. Františka. Ke třistaleté památce jejich smrti*, Praha 1911, zejména s. 66–111.

¹²⁶ Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 493–506; Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Mýšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 214–215.

¹²⁷ Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří RAK – Vít VLNAS, *Ve stínu tvých křídel... Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995, s. 243; Walter POHL – Karl VOCELKA, *Habsburkové. Historie jednoho evropského rodu*, Praha 1996, s. 190; Brigitte HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 329.

¹²⁸ J. KOŘÁN – A. REZEK – J. SVÁTEK – J. V. PRÁŠEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I*, s. 792; B. HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové*, s. 66–67, 329; P. BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna*, s. 34–35.

¹²⁹ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam I*, Brno 1900, s. 10–16; Josef KOLEJKA, *Separáčnické snahy Moravanův na generálním sněmu r. 1611*, Brno 1914, s. 42–46, 91–95.

1617: Pozdější císař Ferdinand II. (1578–1637) pocházel ze štýrské větve Habsburků. Přes odpor protihabsburské opozice byl na sklonku života bezdětného císaře Matyáše přijat 7. června 1617 za českého krále a 29. června toho roku korunován.¹³⁰

1618: Kometa, která se na obloze objevila v listopadu 1618, se záhy stala předmětem zájmu astronomů, ale také historiografů a proroků, kteří tento jev různým způsobem spojovali s událostmi období počínající třicetileté války.¹³¹ Arcikníže Maxmilián III. (1558–1618), bratr habsburských panovníků Rudolfa II. a Matyáše, velmistr Řádu německých rytířů, zemřel ve Vídni již 2. listopadu 1618. Císař Matyáš skonal v sídelním městě monarchie teprve 20. března 1619, zatímco jeho choť Anna Tyrolská zesnula tamtéž v noci ze 14. na 15. prosinec 1618.¹³² Melchior Khlesl (1552–1630), syn vídeňského pekaře, pocházel z evangelické rodiny, avšak konvertoval ke katolicismu. Vystudoval teologii a byl vysvěcen na kněze. Díky svým mimořádným schopnostem prodělal ambiciózní Khlesl strmou kariéru. Roku 1598 se stal vídeňským biskupem, kardinálský klobouk mu byl udělen léta 1616. Značný politický vliv získával jako kancléř arciknížete Matyáše od 1599. Poté co Matyáš převzal po Rudolfovi II. vládu, byl Melchior jmenován císařským tajným radou a na vídeňském dvoře nabyt téměř neomezené moci. Tu však podlomily jeho neshody s následníkem trůnu Ferdinandem Štýrským a dalšími arciknížaty, kteří Khlesla nechali 20. července 1618 bez císařova vědomí zatknout a tajně převézt na tyrolský Ambras. Po několikaletém věznění a konfiskaci majetku pobýval kardinál v letech 1622–1627 v Římě, pak mu byl povolen návrat do Vídně, kde však již do vysoké politiky nezasahoval.¹³³

1618: Zachránění všech tří defenestrovaných mužů – českých místodržících Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka (1572–1652) a Jaroslava Bořity z Martinic na Smečně (1582–1649) a sekretáře české kanceláře Filipa Fabricia († 1631) – bylo především na katolické straně interpretováno jako zásah vyšší moci.¹³⁴ Zatímco Slezané se k českému stavovskému povstání připojili již v říjnu 1618, politická reprezentace Markrabství moravského tak učinila teprve po brněnském převratu, jímž byli ve dnech 2. – 4. května 1619 odstaveni stoupenci prohabsburské neutrality země.¹³⁵

¹³⁰ Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, in: SCH 14, 1984, č. 28, s. 5–42; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 92–95.

¹³¹ Vladimír URBÁNEK, *The Comet of 1618: Eschatological Expectations and Political Prognostications during the Bohemian Revolt*, in: John Robert CHRISTIANSON – Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA – Martin ŠOLC (edd.), *Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science*, Frankfurt am Main 2002, s. 282–291.

¹³² B. HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové*, s. 66–67, 326, 337–339.

¹³³ Joseph HAMMER-PURGSTALL, *Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias, Leben I–IV*, Wien 1847–1851.

¹³⁴ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985², s. 157–179.

¹³⁵ J. VÁLKA, *Dějiny Moravy II*, s. 91–94.

1619: Volba Ferdinanda II. římským císařem proběhla 28. srpna 1619 ve Frankfurtu nad Mohanem, korunován byl 9. září tamtéž.¹³⁶ Stavové českých zemí zvolili kurfiřta Fridricha V. Falckého (1596–1632), jehož dosavadním sídlem byl Heidelberg jakožto středisko Rýnské Falce, českým králem na generálním sněmu v Praze již 26. – 27. srpna toho roku. Fridrichova korunovace ve svatovítské katedrále na Pražském hradě se konala 4. listopadu 1619, jeho manželka Alžběta Stuartovna (1596–1662) byla korunována o tři dny později. Jejich nejstarší syn Fridrich Jindřich (1614–1629) byl 29. dubna 1620 na generálním sněmu v Praze přijat za následníka trůnu.¹³⁷ Sedmíhradskému (transylvánskému) knížeti Gabrielu Bethlenovi (1580–1629), jenž se prohlásil ochráncem uherských protestantů a v srpnu 1619 otevřeně vystoupil proti Habsburkům, se podařilo vojensky ovládnout velkou část Horních Uher a na narychlo svolaném stavovském sjezdu v Košicích 21. září 1619 získat širší podporu šlechty a měst. Bethlen sice proklamoval spojenectví s protagonisty českého stavovského povstání, v praxi se však jako jejich politický partner ukázal velmi nespolehlivým.¹³⁸ Osmanská říše představovala již v předbělohorské době v úvahách některých pragmatických předáků nekatolického tábora mocenský faktor, s nímž spojovali naděje na prosazení vlastních konfesijně-politických programů. Tyto tendence vyvrcholily právě za povstání, kdy čeští stavovští politikové navázali užší diplomatické styky s Cařihradem, nicméně neuzavřeli otevřené spojenectví s Turky, s nimiž zato neváhal spolupracovat Gabriel Bethlen.¹³⁹ Podunajská metropole byla léta Páně 1619 ohrožena dvakrát. Při jejím druhém, podzimním obležení podporovaly spojené vojsko českých, moravských a rakouských stavů Bethlenovy oddíly. Když se však od Vídně stáhly kvůli nečekanému vpádu kozáků z Polska do Horních Uher, iniciativa ostatních obláhatelů ochabla a v prosinci bylo bezúspěšné dobývání ukončeno.¹⁴⁰

Poprvé byla Vídeň roku 1619 obléhána krátce poté, co se po připojení Moravy k povstání otevřely dveře pro širší koordinaci aktivit vzbouřenců. České, moravské a slezské jednotky, jimž velel stavovský vojevůdce Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu (1567–1640), se rozložily u Vídně 6. června. Mezi moravskými oddíly zaujímal významné místo jízdní pluk Ladislava Veleny ze Žerotína (1579– asi 1638). Dolnorakouští protestanti se připravovali na spojení s povstalci. Jak povážlivé bylo tehdy postavení panovníka, se ukázalo již 5. června dopoledne, kdy výbor protestantské šlechty pod

¹³⁶ I. ČORNEJOVÁ – J. RAK – V. VLNAS, *Ve stínu tvých křídel*, s. 244; W. POHL – K. VOCELKA, *Habsburkové*, s. 194, 200.

¹³⁷ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623, III*, Praha 1867, s. 370–382; Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618, II*, Praha 1878, s. 169–178; TÝŽ, *Dějiny českého povstání léta 1618, III*, Praha 1878, s. 81–87; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 95–97, 116–119.

¹³⁸ František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 169–175; Vojtěch DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, Praha 1992, s. 6–8.

¹³⁹ J. POLIŠENSKÝ, *Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462–1620)*, in: Byzantinoslavica 14, 1953, s. 82–108; TÝŽ, *Turecká otázka v evropské politice v 16. – 17. století*, in: Zdenka VESELÁ (ed.), *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16. – 17. století II*, Praha 1977, s. 266–286; Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí*, Praha 2002, s. 230–233.

¹⁴⁰ A. GINDELY, *Dějiny českého povstání II*, s. 207–222; F. KAVKA, *Bílá hora*, s. 181–185.

dojmem zpráv o blížící se Thurnově armádě pronikl do Hofburgu a v audienční síni se snažil Ferdinanda otevřeným nátlakem přimět ke splnění požadavků nekatolické opozice. V kritickém momentu krále vysvobodilo asi 400 kyrysníků z Kremže, kteří do Vídně pronikli kolem zbrojnice a pod vedením původem francouzského šlechtice, hejtmána Gilberta de Saint-Hilaire († asi 1633), vtrhli do panovnické rezidence. Podle pozdější legendy předtím jeden z účastníků zmařené nátlakové akce, Ondřej II. z Thonradlu (1572–1643), uchopil panovníka za knoflíky kabátce, kroutil jimi a bezostyšně mu vyhrožoval. Pisatel našich análů tuto pověst znal a začlenil ji do svého textu, přitom však Thonradla zaměnil s Thurnem, jemuž se obsadit Vídeň nepodařilo. Obléhání skončilo neúspěchem, a to mimo jiné kvůli nedostatečné výzbroji artilerie, přestože velitel dělostřelectva Kryštof Harant z Polžic (1564–1621) zorganizoval efektivní palbu na panovnickou rezidenci. V polovině června Thurnova armáda od Vídně odtáhla, dílem i pod dojmem porážky, již 10. června 1619 utrpěl stavovský vojevůdce Petr Arnošt hrabě z Mansfeldu (1580–1626) v bitvě u Záblatí. Mansfeldovy a Thurnovy manévry u dolnorakouského Eggenburgu spadají teprve do května 1620.¹⁴¹

Zmíněný ústup vojsk Karla Bonaventury hraběte Buquoye de Longueval (1571–1621) a Henriho Duvala de Dampierre (1580–1620) z Čech a Moravy k Vídní se odehrál v říjnu 1619. Gabriel Bethlen, jenž nejprve nabídl vojenskou pomoc Ferdinandovi II. a posléze se postavil proti němu, přechod na protihabsburskou stranu zpočátku tajil; otevřeně se k odboji přihlásil teprve po polovině srpna 1619.¹⁴²

1620: Vévoda Maxmilián I. Bavorský (1573–1651), jemuž Ferdinand II. roku 1619 zastavil Rakousy nad Enzí, se podílel na likvidaci stavovského odboje jak v Horních, tak v Dolních Rakousích, kde byli vzbuřenci s konečnou platností pacifikováni do září 1620. To otevřelo císařské a bavorské armádě dveře k ofenzívě v Čechách, která skončila porážkou povstalců v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620. Spojené císařské a ligistické vojsko bojovalo pod velením Karla Bonaventury hraběte Buquoye de Longueval, bavorského vévody a generála Jana Tserclaese hraběte Tillyho (1559–1632). Již 9. listopadu uprchl z Prahy král Fridrich Falcký spolu se svou manželkou Alžbětou Stuartovnou, dcerou anglického krále Jakuba I. (1566–1625). Do konce roku byly Čechy a Morava s výjimkou několika pevností bez odporu obsazeny.¹⁴³

¹⁴¹ A. GINDELY, *Dějiny českého povstání II*, s. 55–67; TÝŽ, *Dějiny českého povstání III*, s. 88–96; Miloslav VOLF, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, in: Jihočeský sborník historický 31, 1962, s. 123–134; Helmut KRETSCHMER, *Sturmpepetition und Blockade Wiens im Jahre 1619*, Wien 1978; Miloš POJAR, *Jindřich Matyáš Thurn. Muž čímu*, Praha 1998, s. 93–97; Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. Cesta intelektuála k popravě*, Praha – Litomyšl 2004, s. 368–373.

¹⁴² A. GINDELY, *Dějiny českého povstání II*, s. 198–207, 211–216; František MATĚJJEK, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992, s. 14–15.

¹⁴³ František HRUBÝ, *Pád českého povstání na Moravě r. 1620*, in: Český časopis historický 29, 1923, s. 71–120, 358–388; J. PETRÁŇ, *Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí*, in: Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 109–134; TÝŽ, *Staroměstská exekuce*, s. 26–78; J. P. KUČERA, *8. 11. 1620. Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*, Praha 2003, s. 151–167.

Henri Duval de Dampierre, jemuž bylo v létě 1620 svěřeno velení nad císařskými oddíly bojujícími v Uhrách proti Gabrielu Bethlenovi, zahynul 8. října toho roku při dobývání Bratislavy, kde jej při útoku na hrady zasáhla střela obránců.¹⁴⁴ Léta 1620–1625 spojená s pacifikací protihabsburského odporu, již provázelo uplatňování tvrdých sankcí proti rebelům, přinesla výrazné posílení císařské strany.¹⁴⁵

Baltazar Arnolf Kotzmann († 1629), pozdější velmi agilní farář u sv. Jakuba v Brně, zplodil v době, než se dal na duchovní dráhu, dceru Annu Marii († 1659), která se v říjnu 1630 stala manželkou autora našich análů. Kotzmannův útek coby kaplana polského procísařského vojska z obleženého dolnorakouského města Lávy nad Dyjí (Laa an der Thaya), které se během povstání stalo opakovaně cílem vzbouřeneckých armád a utrpělo od nich značné škody, do nedalekého Falkensteinu se tedy opírá o rodinnou tradici, zprostředkovanou letopisci nejspíše jeho chotí.¹⁴⁶

1621: Braniborský markrabě Jan Jiří Krnovský (1577–1624) z rodu Hohenzollernů, stoupenec vlády Fridricha Falckého, pokračoval v protihabsburském odboji i po bitvě na Bílé hoře. Společně se sedmihradským knížetem Gabrielem Bethlenem připravoval nový útok na Vídeň. Válečné operace zahájil vpádem na Moravu v červenci 1621, kde se k němu připojili valašští povstalci. Tažení na Vídeň však ztroskotalo na neúspěšných pokusech o obsazení strategicky významných pevností na Moravě a v Horních Uhrách. Následující léta trávil Jan Jiří Krnovský převážně v Uhrách a Sedmihradsku, v blízkosti politicky nespolehlivého Gabriela Bethlena. Nezdar dalších velkorysých plánů, které počítaly se zapojením Turků do boje proti Habsburkům, přiměl markraběte k odjezdu do Berlína. Cestou však 12. března 1624 v Levoči zemřel.¹⁴⁷ Gabriel Bethlen byl po dohodě s Turky již 22. srpna 1620 zvolen na sněmu protestantských stavů v Banské Bystrici uherským králem. Císařští rozvinuli svou ofenzívu v Horních Uhrách na jaře 1621, kdy dobyli řadu strategicky důležitých měst. Vrchní velitel habsburského vojska Karel Bonaventura hrabě Buquoy de Longueval však 10. července 1621 zahynul, když při obléhání Nových Zámků vyjel v čele tří stovek jezdců na pomoc napadenému zásobovacímu oddílu. Velký nástup Bethlenových vojsk, směřujících k Novým Zámkům, přiměl již v polovině července císařské, aby obléhání této pevnosti ukončili. Nepřátelé je postupně vytlačili na Žitný ostrov. Následující vojenské operace v Uhrách se však nevyvíjely jednoznačně příznivě pro žádnou ze soupeřících stran. Již na sklonku roku 1621 bylo proto jednáno o podmínkách míru, který Bethlen s císařem uzavřel 6. ledna 1622 v Mikulově. Sedmihradský kníže se za sedm východouherských stolic a další ústupky Ferdinanda

¹⁴⁴ V. DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, s. 15–16.

¹⁴⁵ J. POLIŠENSKÝ, *Tricetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, s. 135–167.

¹⁴⁶ Viz úvodní studii.

¹⁴⁷ Radek FUKALA, *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*, Opava 1997, s. 103–139.

II. zřekl titulu uherského krále a vrátil některé dobyté pevnosti včetně Nových Zámků.¹⁴⁸

Kapitulaci Slezska před císařem Ferdinandem II. zprostředkoval kurfiřt Jan Jiří Saský (1585–1656) na základě tzv. slezského akordu, uzavřeného 28. února 1621 v Drážďanech. Touto smlouvou slíbili slezští stavové poslušnost císaři, zavázali se postoupit mu během jednoho roku ve třech splátkách 300 000 zlatých jako válečnou náhradu, rozpustit vojsko a zajistit ochranu katolíkům. Zato Slezané od kurfiřta získali záruky, že budou ušetřeni vojenského drancování a že jim budou obnovena jejich privilegia včetně majestátu na náboženskou svobodu. Přestože císař považoval ústupky za příliš velké, po delším projednávání na podmínky akordu přistoupil a 17. dubna 1621 odeslal Janu Jiřímu Saskému konfirmaci slezských privilegií. Díky slezskému akordu si Slezsko na rozdíl od Čech a Moravy uchovalo náboženskou svobodu i po restituci habsburské moci v zemi.¹⁴⁹

1622: Eleonora Gonzagová (1598–1655), která se 1622 v Innsbrucku provdala za ovdovělého císaře Ferdinanda II., pocházela z rodu mantovských vévodů. Vévoda Maxmilián I. Bavorský nebyl jejím sourozencem, nýbrž bratrem předchozí Ferdinandovy choti Marie Anny Bavorské (1574–1616). Roku 1635 se Maxmilián oženil s císařovou a Mariinou dcerou, svou neteří Marií Annou (1610–1665).¹⁵⁰

1623: V přípravách na další střetnutí s habsburskou mocí pokračoval Gabriel Bethlen i po uzavření mikulovského míru, který byl v jeho očích pouze účelovým provizoriem. Od léta roku 1622 zintenzivněly Bethlenovy styky s Vysokou Portou, která podpořila jeho plán na nové válečné akce proti Ferdinandovi II. V polovině srpna 1623 vytáhl s armádou zesílenou o turecké oddíly na severozápad Uher. Císař proti němu vyslal početně slabší vojsko z Čech, jemuž velel Jeroným Caraffa de Montenegro (1564–1633). U Trnavy měl zatím bránit postupu sedmihradského knížete pluk Rudolfa z Tiefenbachu (1582–1653). Trnavští měšťané však Tiefenbachovy vojáky nevpustili do hradeb, a tak byl pluk 17. října donucen ke kapitulaci a žoldněří začlenění do Bethlenova vojska. Jeroným de Montenegro se po prvních střetech s nepřítelem na moravsko-uherském pomezí stáhl k Hodonínu, kam záhy dorazil Bethlen a 28. října zahájil obléhání pevnosti provázené drastickým pleněním Moravy. Dobývání Hodonína bylo po velkých útrapách obležených poněkud překvapivě ukončeno příměřím, uzavřeným 20. listopadu. Následující jednání o podmínkách ukončení bojů se protáhlo až do 8. května 1624, kdy byly ve Vídni potvrzeny výsledky mikulovského míru. Vyčerpání

¹⁴⁸ A. GINDELY, *Dějiny českého povstání III*, s. 112–139; TÝŽ, *Dějiny českého povstání léta 1618, IV*, Praha 1880, s. 197–227; V. DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, s. 16–19.

¹⁴⁹ Hermann PALM (Hrsg.), *Acta publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände IV (Jahrgang 1621)*, Breslau 1875, s. 116–120; TÝŽ, *Der Dresdner Accord*. in: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 13, 1876, s. 151–192.

¹⁵⁰ B. HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové*, s. 86–87, 271–272.

obyvatelstva a zesílení rekatolizačního tlaku se v polovině dvacátých let 17. věku projeví v poddanských nepokojích, propukajících především na moravském území, ale také v dalších zemích středoevropských Habsburků.¹⁵¹ Rozvrat měny v monarchii na konci roku 1623 byl důsledkem nekalých aktivit Wittského konsorcia. Tato společnost, zaštitěná řadou politicky vlivných osobností, získala 18. února 1622 právo razit mince jak z nově vytěženého, tak z vykupovaného zlomkového stříbra v dosavadních či nově zřízených mincovnách na území Čech, Moravy a Dolních Rakous. Kvalita nových mincí, ražených v obrovských množstvích s využitím válcovacích strojů a nuceně uváděných do oběhu, se dramaticky snižovala. Posléze obsahovaly pouze nepatrný zlomek onoho množství drahého kovu, které odpovídalo jejich nominální hodnotě. Spekulativní ochuzování ryzosti mincí sice nebylo ničím novým, avšak v letech 1622–1623 nabylo dosud nevídaného objemu. Machinace se zcela vymkly kontrole panovníka, způsobily inflaci a svými důsledky poškodily také císařský fiskus. Císařskými patenty z 3. července a 28. prosince 1623 byla nejprve zakázána další výroba nekvalitních peněz a pak vyhlášen státní bankrot, mincovní kalada, spočívající v devaluaci tohoto oběživa na pouhých 13,3 až 8,1 % jeho původní nominální hodnoty.¹⁵²

Haagská dohoda, již teprve 19. prosince 1625 uzavřela Protestantská unie, Dánsko, Anglie a Spojené nizozemské provincie a kterou finančně podporovala Francie, korunovala intenzivní jednání o protihabsburském spojení probíhající od března toho roku. Do čela spojeneckých vojsk byl postaven dánsko-norský král Kristián IV. (1577–1648). V době uzavření dohody vládl v Anglii Karel I. (1600–1649), oficiální hlavou Francie byl král Ludvík XIII. (1601–1643).¹⁵³

1624: V souvislosti s přípravami velké protihabsburské koalice Ferdinand II. teprve 7. dubna 1625 předběžně přijal již dříve několikrát předloženou nabídku Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna (1583–1634) na převzetí velení císařské armády a na její rozšíření verbováním na úvěr. Patentem z 25. července 1625 byl Valdštejn jmenován vrchním velitelem habsburského vojska. Podle instrukcí bezprostředně poté koordinoval svůj postup s generálem Katolické ligy Janem Tserclaesem hrabětem Tillym.¹⁵⁴ Izabela Kateřina z Harrachu (1601–1654), se stala Valdštejnovou chotí již 9. června 1623 ve Vídni. Téhož roku, 7. září, udělil císař Albrechtovi titul knížete z Frýdlantu.¹⁵⁵

¹⁵¹ J. POLIŠENSKÝ, *Tricetiletá válka a evropské krize 17. století*, s. 149–160; J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 280–284; V. DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, s. 19–21; F. MATĚJKA, *Morava za tricetileté války*, s. 99–135.

¹⁵² Otto OLIVA, *Finanční politika v Čechách po Bílé hoře do kalady r. 1623*, Praha 1925; TÝŽ, *Finanční následky kalady*, in: Numismatický časopis československý 4, 1928, s. 25–29; Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dlouhá mince v Čechách v letech 1621–1623*, in: Numismatické listy (dále NL) 1, 1945–1946, s. 29–35; Miroslav MICHÁLEK, „Dlouhá mince“ v Horní Lužici, in: NL 11, 1956, s. 13–15.

¹⁵³ Josef KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie I. generalátu*, Praha 1999, s. 84–90; Arnošt KLÍMA, *Dlouhá válka (1618–1648)*, Praha 2000², s. 77–78.

¹⁵⁴ J. KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika*, s. 73–78.

¹⁵⁵ Golo MANN, *Wallenstein. Sein Leben erzählt von Golo Mann*, Frankfurt am Main 1971, s. 210–215; J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 271–279.

1625: Valdštejn zahájil tažení do německých oblastí Říše již v létě 1625. Společně s Tillym operoval především v Dolnosaském kraji, mezi jehož stavy vládly silné prodánské nálady. Na přelomu října a listopadu 1625 Valdštejn téměř bez boje obsadil území halberstadtského biskupství a magdeburského arcibiskupství, z nichž učinil základnu pro vydržování císařské armády. Na bojích proti Dánům a úspěšném obsazení duchovních knížectví se aktivně podílel plukovník Jindřich hrabě Šlik († 1650), jemuž Valdštejn při dočasném taktickém rozdělení armády na dvě části svěřil deseti-tisícový vojenský sbor. Jinak toho roku větší vojenské střety v Říši neproběhly.¹⁵⁶ Povstání sedláků v Horních Rakousích vypuklo v době, kdy zemi zástavně držel Maxmilián I. Bavorský. Jeho místodržící Adam z Herberstorffu (1585–1629), jenž nechvalně proslul násilnou rekatolizací a nelítostným ždímáním venkova, nechal 15. května 1626 tvrdě potrestat účastníky nepokojů v městečku Frankenburg: po vynucené hře v kostky o život bylo 17 z nich oběšeno. Tato událost vyprovokovala širší rebelii, s níž se bavorské a císařské vojsko potýkalo až do likvidace posledních středi-sek selského odporu v dubnu 1627. Při jeho potlačování bylo v boji či při následujících popravách pozabíjeno na 12 000 povstalců.¹⁵⁷

1626: Petr Arnošt hrabě z Mansfeldu a kníže Jan Arnošt Sasko-Výmarský (1594–1626) vytáhl v srpnu 1626 v čele koaliční protihabsburské armády přes Slezsko, kde se spojenecká vojska setkala s podporou nemalé části obyvatelstva, do Markrabství moravského. Ve Slezsku a na Moravě získali řadu důležitých opěrných bodů. Byla mezi nimi Opava, již bez boje obsadili 20. srpna, ale také Šternberk. Koaličním silám však záhy zkřížil plány Albrecht z Valdštejna, který za nepřáteli táhl z Říše s císařským vojskem. Zaujal pevné pozice u Olomouce, a tím zabránil Mansfeldovým oddílům, které se k městu přiblížily, v dalším tažení do nitra Moravy. Mansfeld proto zamířil do Uher. Tam se v září spojil s Gabrielem Bethlenem, jehož vojsko bylo doplněno o turecké jednotky. Postavení Dánů, kteří zatím dobývali a pustošili řadu lokalit ve Slezsku a na severní Moravě, zesílilo díky protihabsburskému povstání většiny valašského obyvatelstva. Valdštejn se vypravil v Mansfeldových patách do Horních Uher, kde si po 25. září 1626 vybuďoval základnu v Nových Zámčích. Jeho vojsko tehdy, po příchodu posil, čítalo nanejvýš 16 000 mužů. Přestože se Albrecht s maximální opatrností vyhýbal většímu střetnutí, utrpěli císařští obrovské ztráty, jež dosáhly několika tisíc mužů. Byly způsobeny jak špatným zásobováním armády a decimujícími infekčními chorobami, tak záškodnickými útoky Bethlenových jízdních oddílů. Vyčerpání na obou soupeřících stranách vedlo k jednání o příměří, jež bylo završeno 28. prosince 1626 v Bratislavě. Krátce předtím zemřel jak Petr Arnošt z Mansfeldu,

¹⁵⁶ J. KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika*, s. 78–84.

¹⁵⁷ Alfons HUBER, *Geschichte Österreichs V*, Gotha 1896, s. 232–240; A. KLÍMA, *Dlouhá válka*, s. 129–130; Václav VEBER – Milan HLAVÁČKA – Petr VOREL – Miloslav POLÍVKA – Martin WIHODA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 274–275.

jenž s mírovým jednáním nesouhlasil a opustil proto armádu, tak sasko-výmarský kníže Jan Arnošt, který se s Mansfeldem pro jeho postoj dostal do vážných sporů. Valdštejn se mezitím stáhl z Uher, kolem Vánoc pobýval v Olomouci a po Novém roce přijel do Jičína, poté se zdržel několik týdnů v Praze.¹⁵⁸

Invazi do Pruska, protestantského území braniborského kurfiřta, jež bylo v lenním poměru ke katolickému Polsku, zahájil švédský král Gustav II. Adolf (1594–1632) v červenci 1626. Blokádu gdaňského přístavu, která Švédům umožnila kontrolovat polský vývoz obilí na Západ, se polskému vojsku nepodařilo odvrátit. To sice prohloubilo dlouhodobé problémy polsko-litevské unie, zmítané vnitřními nepokoji, nicméně společný zájem na obraně proti Švédům dokázal na čas sjednotit znepřátelené frakce v soustátí.¹⁵⁹

1627: Úspěšné velké tažení do Slezska proti Dánům, ostatním koaličním oddílům a jimi podporovaným domácím nepřátelům císaře zahájil Valdštejn v červnu 1627. Do začátku srpna se mu podařilo Slezsko pacifikovat. S cílem ušetřit rozhodující porážku dánskému králi následně Valdštejn rozvinul vojenské operace po celém severním Německu, do konce roku rozdrtil nepřátelská vojska a obsadil dánská území v Říši. Dánsko poté ukončilo svou aktivní účast ve válce a 7. června 1629 uzavřelo v Lübecku s císařem mír.¹⁶⁰ Valdštejnův zimní pobyt v Praze trval od počátku ledna do 24. února 1628. Jeho synek Albrecht Karel z Valdštejna (1627–1628) byl od zřejmě předčasného porodu 22. listopadu 1627 neduživý, přes veškerou lékařskou péči zemřel 12. ledna 1628.¹⁶¹

1628: Mandát Ferdinanda II. nařizující nekatolickým stavům konverzi ke katolicismu či odchod ze země byl pro Čechy vydán již 31. července 1627, pro Moravu pak 9. března 1628.¹⁶² Deště a záplavy, o nichž se autor análů zmiňuje, zapadají do kontextu hospodářského rozvratu, který se v markrabství, zejména pak v zadlužených moravských městech, plnou vahou projevil na konci dvacátých a počátku třicátých let 17. století.¹⁶³

¹⁵⁸ J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 314–319; V. DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, s. 22–27; F. MATĚJEK, *Morava za třicetileté války*, s. 137–152; J. KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika*, s. 125–128, 132–165.

¹⁵⁹ J. KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika*, s. 128–131; A. KLÍMA, *Dlouhá válka*, s. 54–56.

¹⁶⁰ J. POLIŠENSKÝ – J. KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, Praha 1995, s. 113–123; A. KLÍMA, *Dlouhá válka*, s. 43–48.

¹⁶¹ G. MANN, *Wallenstein*, s. 423–425; J. JANÁČEK, *Valdštejn*, s. 336–338.

¹⁶² Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, s. 11–24.

¹⁶³ Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, *Zadlužení moravských královských měst po Bílé hoře (Příspěvek k finanční situaci královských měst na Moravě v letech 1624–1625)*, in: ČMM 80, 1961, s. 248–266; F. MATĚJEK, *Morava za třicetileté války*, s. 172–177.

*Tomáš Sterneck***Jakob Kunek von Rosenthal
und seine annalistischen Aufzeichnungen****RESÜMEE**

Als der mährische Patriot Dismas Joseph Ignaz Hoffer von Hoffer (1696–1747) die Unterlagen für seine geplante umfangreiche Beschreibung der mährischen Geschichte sammelte, hatte er auch die annalistischen Aufzeichnungen des nobilitierten Brüunner Bürgers Jakob Kunek von Rosenthal als Quelle zur Verfügung. Hoffer wusste sie nicht nur wegen ihres Aussagewerts als Geschichtsquelle zu schätzen, sondern auch weil der Autor sein Urgroßvater war. Den Text dieser Schrift, deren Original heute leider schon verschollen ist, und von der wir daher nicht wissen, in welcher Sprache sie ursprünglich verfasst worden war, übertrug Hoffer in ein lateinisches Manuskript. Höchstwahrscheinlich übersetzte er also diese Aufzeichnungen ins Lateinische. Eine kritische Edition dieser Quelle, sowie ihre inhaltliche Analyse bilden einen Teil der vorliegenden Arbeit.

Im Kontext der bisher bekannten vergleichbaren Werke aus dem bürgerlichen Milieu Brünns sind Kuneks Annalen wegen ihrer zeitlichen und thematischen Momentaufnahmen wohl als einzigartig zu bezeichnen. Sie behandeln die Ereignisse der Jahre 1599–1600, 1605, 1608, 1610–1612 und 1617–1628, vor allem die dramatischen Momente der damaligen Geschichte Mitteleuropas – also bei weitem nicht nur Mährens – unter besonderer Berücksichtigung des Kriegsgeschehens. Seine Aufmerksamkeit widmete Kunek aber nicht nur den kriegerischen Auseinandersetzungen und Aufständen, sondern auch den Lebensgeschichten einiger Mitglieder des Hauses Habsburg, sowie anderer hervorragender Persönlichkeiten jener Zeit. Gelegentlich werden in den Annalen Naturerscheinungen, Elementarkatastrophen, Epidemien und eine Währungskrise erwähnt, Aufzeichnungen mit Bezug auf das Privatleben des Verfassers kommen jedoch nur vereinzelt vor. Besonders wertvoll sind die Eintragungen über die Jahre des Böhmisches Aufstandes und des Dreißigjährigen Krieges, denn sie dokumentieren die Wahrnehmung dieser stürmischen Zeiten durch die Zeitgenossen aus den bürgerlichen Schichten. Dem Text ist zu entnehmen, dass Jakob ein überzeugter Katholik war, der eindeutig für die Habsburger und ihre Verbündeten Partei nahm. Dies hinderte ihn aber nicht, in konkreten Fällen seine kritische Meinung über das Verhalten der kaiserlichen Heere, sowie über die kompromisslose Abrechnung mit den Aufständischen in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts zu äußern.

Trotz der ungünstigen Quellenlage konnte man anhand eines systematischen Studiums der verfügbaren Schriftstücke den Lebenslauf des Annalisten zusammenstellen. Jakob Kunek wurde 1605 als Sohn des Brüunner Goldschmieds Gregor Kunek

geboren. Zwischen Ende 1625 und September 1627 wurde er zum Unterschreiber in der Brünner Stadtkanzlei ernannt. Im Oktober 1630 heiratete er Anna Maria, die Tochter des kurz vorher verstorbenen Balthasar Arnolf Kotzmann von Sternhausen, der als Witwer zum Priester geweiht worden war und jahrelang als Pfarrer bei St. Jakob in Brünn gewirkt hatte. Kuneks Stelle in der Stadtkanzlei war keine unbedeutende, denn der damalige Unterschreiber vertrat den obersten Chef dieser Behörde und nicht selten trat er selber als städtischer Diplomat auf. Für seine Verdienste bei der Verteidigung Brünns gegen die Schweden (1645) wurde Jakob im Jahre 1646 in den Adelsstand mit dem Prädikat „von Rosenthal“ erhoben. Ab 1648 hatte er die Würde eines der zwölf Rathsherren inne. Erfolgreich vermehrte er auch seinen Besitz sowohl in der Innenstadt, als auch ausserhalb der Stadtmauern.

Ende 1658 starb Jakob Kunek von Rosenthal unerwartet im Alter von dreiundfünfzig Jahren. Sein Leichnam wurde in der neu erbauten Krypta der Brünner Kapuzinerkirche zum Heiligen Kreuz beigesetzt, denn der Verstorbene gehörte zu den Donatoren dieses Ordens. Kuneks Witwe verschied schon bald darauf Mitte 1659. Die meisten Kinder des ersten „von Rosenthal“ waren im Vergleich zu ihrem Vater gesellschaftlich und auch wirtschaftlich nicht erfolgreich. Eine Ausnahme stellte Jakobs Tochter Maria Elisabeth dar, deren Ehemann Johann Ferdinand zu der wohlhabenden und im öffentlichen Bereich tätigen Brünner Familie Hoffer gehörte. Als wohlverdienter Ratsherr erlangte Johann Ferdinand die Würde des Primators und später die einflussreiche Stelle des kaiserlichen Richters in Brünn. Einer seiner Enkel war Dismas Joseph Ignaz Hoffer von Hoffer, dank dessen Geschichtsinteresse die wertvollen geschichtlichen Aufzeichnungen des Jakob Kunek von Rosenthal gesichert und (uns) überliefert wurden.

Jarmila Zatloukalová

ČESKÉ OCHOTNICKÉ DIVADLO V BRNĚ V LETECH 1872–1881, JAK SE O NĚM PÍŠE V MORAVSKÉ ORLICI A JINDE

Dobové noviny Moravská Orlice jsou jedním z pramenů, vypovídajících o působení divadelních ochotníků na různých scénách v Brně. V období, na které jsem se zaměřila, tj. od roku 1872 do roku 1881 se hrálo české divadlo v Králově Poli, v Husovicích, na Cejlu, na Zelném trhu, v Jezuitské ulici a později hlavně v Besedním domě. Česká profesionální scéna totiž v této době v Brně neexistovala. Hrávalo se v různých pronajatých provizorních prostorách, převážně v hostincích, za značně ztížených podmínek, ale herecké nadšení a zápal pro divadlo pomáhal hercům překonat i sebevětší svízele, odměnou jim byl potlesk nadšeného obcenstva.

Drobné perličky, které nám přiblíží život divadelních ochotníků, můžeme najít i v knize Josef Knapa „Umělcové na pouti“¹: „Dřív než se vozy s divadelními svrsky daly na pochod, musel štaci předem vyjednat ředitel nebo jeho pomocník. Výprava putovala ... nocující cestou nezřídka na slámě v zakouřených šenkovných zájezdních hospod na poplivané zemi....V chladném počasí obalen peřinami vyjžděl tak na nové působiště Josef Alois Prokop²...kdežto hubená herecká suita následovala většinou pěšky...“. Poté principál osobně navštívil a pozval místní veličiny, případně zval ve výčepech, krámech a zelinářských trzích. Herec cedulář roznášel po domech divadelní cedule, zval na představení a prodával vstupenky.

Pátráním v Moravské Orlici se podařilo sestavit dost možná neúplný soupis herců – členů jednotlivých ochotnických divadelních společností. V této době však zřejmě nebylo zvykem uvádět i křestní jména, vyskytují se v Moravské Orlici jen sporadicky. Pokud se jednalo o známější osobnosti, zdařilo se mi některé dohledat a doplnit z literatury. Hledání v kartotéce domovského práva bylo neúspěšné.

Jan Pištěk³ založil v roce 1877 svoji divadelní společnost nazvanou „Operní, operetní a činoherní společnost Jana Pištěka“, která působila až do roku 1900. Jan Pištěk se narodil 17. dubna 1847 v Praze, zemřel 5. dubna 1907 v Praze. Studoval na pražské

¹ Josef KNAP, *Umělcové na pouti*, Orbis Praha 1961, s. 44.

² Josef Alois Prokop pocházel ze selské rodiny a „jako proslulý baryton se hlásil k tomu, že dar zpěvu dostal již do kolébky a že jej rozvíjel na poli a v lese při pastvě krav... nebyl nikdy nijak zvlášť skromný při cenění své osobnosti...“ Ze studia práv zběhl roku 1828 ke sboru Stavovského divadla v Praze, kde se seznámil s Josefem Kajetánem Tylem. Byl v Čechách prvním průkopníkem kočovných divadelních společností. První představení této společnosti se konalo dne 17. listopadu 1849 a byla to hra J. K. Tyla „Umělcové na pouti“. V Brně tato společnost nehrála.

³ *Postavy brněnského jeviště I*, Státní divadlo v Brně 1979–1984, s. 277–279.

konzervatoři operní zpěv. Poprvé vystoupil na profesionální scéně v Teatro Averino v Praze patrně v roce 1872. Potom byl přijat v Plzni do souboru Pavla Švandy ze Semčic, kde zpíval v operách i operetách. Pro jeho příliš bohémské vystupování však došlo k roztržce mezi ním a Švandou. Odešel proto na rok do Ruska, roku 1875 se vrátil do Čech a dva roky zde působil jako zpěvák, později jako kapelník divadelní společnosti Josefa Faltysse. Založil svoji vlastní divadelní společnost. Vzhledem ke své dobré finanční situaci vybudoval Pištěk v Praze velkou letní arénu „Pištěkovo lidové divadlo na Královských Vinohradech“. Později působil v letech 1884/1885 a 1894–1896 a 1897/1898 jako ředitel Národního divadla v Brně. Jeho druhou manželkou byla herečka Marie Slánská-Pištěková (1854–1945). Jeho děti Zdeňka Pištěková a Teodor Pištěk se rovněž vydaly na hereckou dráhu. Také jeho sestra Marie byla herečkou. Byl švagrem herce a divadelního ředitele Karla Stockého (vlastním jménem Karel Rottbauer). K jeho bližší charakteristice operního pěvce lze říci, že byl talentovaným tenoristou líbivého mužného zjevu. Převážnou část svého života působil jako divadelní ředitel své společnosti, kde se snažil celkem zdařile vytvářet co nejlepší pracovní podmínky pro její členy.

V Brně hrála Pištěkova společnost v zimních měsících 1878–1881 v Besedním domě. V této společnosti působili následující členové: Bartovský, Vendelín Budil, Marie Čermáková, Dvořák, Halla, Hallová, Hartl, Heš, K. Chvapil, Chvapilová, Jablonská, Knittlová, Kratochvíl, M. Křepelová, Karel Lier, Antonie Lierová, Litavský, Masopust, Marie Pištěková, J. Poláček, Poláčková, Marie Povolná, Procházková, Rambousková, L. Rottová, Marie Ryšavá, Karel Ryšavý, Saxová, Siegllová, Skálová, M. Slánská, Součková, Karel Stocký, Stránský, Klára Šambergrová, Šanda, Šandová, František Šípek, Šípková, Štětka. Společnost měla tři režiséry, kteří zároveň působili jako herci – Karla Liera, Vendelína Budila a Františka Šípka.

U některých z nich se mi podařilo vypátrat životopisné údaje, které uvádím v následujících řádcích.

Vendelín Budil⁴ se narodil v Praze dne 19. října 1847, zemřel 26. března 1928 v Plzni. Pocházel z rodiny válečného invalidy. Při svém studiu na pražské reálce současně hrál jako ochotník ve staroměstském divadle u sv. Mikuláše a na Smíchově i v divadle Novoměstském. Po neúspěchu u Švandovy společnosti v Plzni se vrátil do Prahy, kde se živil retušováním fotografií. Brzy nastoupil ke Kramuelově společnosti, ještě téhož roku (1847) se stal členem pražského Prozatímního divadla. V tomto divadle však nebyl spokojen a proto se stal členem společnosti Pavla Švandy ze Semčic, v jehož společnosti odehrál během deseti let (1869–1879) celkem 430 velkých rolí. Kromě toho zde začal i režisovat. Pak se vrátil do Prahy, aby jeho manželka mohla studovat v Praze operní zpěv. Nepodařilo se jim však získat angažmá ani v Prozatímním divadle, ani v Německu. V letech 1881–1887 působil Budil

⁴ Tamtéž, s. 113–116.

jako herec a režisér u Pištěkovy společnosti, v roce 1887 založil svoji vlastní divadelní společnost, která po třinácti letech z finančních důvodů zanikla. Ke konci své umělecké dráhy působil v Plzni.

Karel Lier⁵ se narodil 26. listopadu 1845 v Dobrušce, zemřel v Praze 4. října 1909. Byl synem hostinského. Již během studia v Praze byl ovlivněn divadlem. Po ukončení studia se vrátil do Dobrušky, kde kratší dobu pracoval jako písař u okresního soudu, a zároveň zde hrál s ochotníky. Záhy se však vrátil do Prahy, kde si ho všiml herec a režisér pražského Prozatímního divadla J. V. Svoboda a doporučil ho plzeňskému Městskému divadlu – dvojjazyčné společnosti Josefa Walburga – Wesetzského, kde Karel Lier hrál česky v sezóně 1863/1864. V následující sezóně hrál v Plzni u Josefa Emila Kramuele, který v něm objevil, po jeho naprostém nezdaru v úlohách milovníků, komický talent. Pro svoji neklidnou a občas až výbojnou povahu vystřídal Karel Lier v krátkém čase několik společností. V letech 1866/1867 to byla společnost Františka Pokorného, roku 1868 hrál u společnosti J. E. Kramuele, pak působil dva roky u Pavla Švandy st., roku 1872 se vrátil ke Kramuelemu a příští rok již hrál u společnosti Elišky Zöllnerové. S touto společností přišel v roce 1874 poprvé do Brna. Z politických důvodů, kdy dostal ředitelku Elišku Zöllnerovou do svízelné situace, sám dal výpověď. Potom opět vystřídal několik společností. V roce 1877 přijal angažmá u společnosti Jana Pištěka, kde zůstal deset let. S touto divadelní společností se objevil v roce 1878 i na brněnské scéně. U Pištěka hrál komické odkvétající seladony v salónních veselohrách, nejčastěji Bozděchových. Karel Lier byl člověk „*bohorovný ba zpupný, pyšný na své umění a žárlivý na každý úspěch svých kolegů, ale nic z toho nepřenášel na jeviště. Neznal drsný vtíp... jeho dovádlivý humor hrál a těšil. Kromě dobromyslného veselí mu ale nebyly cizí ani silné tragické akcenty, takže rozpětí jeho úloh bylo neuvěřitelně široké.*“ Zastával i funkci režiséra.

Marie Povolná⁶ se narodila dne 1. června 1860 v Rajhradě. Vystudovala brněnskou Vesnu. Ochotnický vystoupila již ve svých sedmnácti letech při slavnostní akademii spolku Zora. V roce 1879 ji Jan Pištěk angažoval do operního souboru své společnosti, která tehdy vystupovala v brněnském Besedním domě. V roce 1881 přešla do činoherního souboru Pištěkovy společnosti. Pro své umění navázat bezprostřední kontakt s publikem, pro půvabný dívčí zjev a schopnost přirozeného vystupování se brzy stala velmi oblíbenou veseloherní a operetní herečkou Pištěkovy společnosti nejen v Brně, ale i v Praze. V roce 1894 se provdala za herce Karla Stockého. Společně opustili Pištěkovu společnost ve snaze vytvořit samostatnou scénu v Národním domě na Královských Vinohradech. Po neúspěchu oba přijali angažmá u Pavla Švandy.

Marie Ryšavá⁷, rozená Köhlerová, se narodila 10. září 1831 v Praze, zemřela tamtéž dne 19. prosince 1912. Pocházela z česko-německé rodiny, matka byla Češka, otec byl

⁵ Tamtéž, s. 322–325.

⁶ Tamtéž, s. 578.

Němec, žijící v Praze. Absolvovala sice německé školy, ale hodně četla české knihy a navštěvovala česká divadelní představení. Pocházela ze čtrnácti dětí. Ve svých šestnácti letech debutovala v ochotnickém představení na staroměstském Uhelném trhu v Praze. Od roku 1850 působila dva roky ve společnosti Josefa Aloise Prokopa, poté hrála ve společnosti Josefa Kullase – na pozvání J. K. Tyla. Když Kullasovi zakázali hrát česká představení, odešel Tyl v roce 1853 i s Marií Köhlerovou ke společnosti Filipa Zöllnera. Zde se Marie Köhlerová v roce 1861 provdala za herce Karla Ryšavého, spolu pak roku 1864 odešli ke společnosti Jiljího Krämera. Její vysoká štíhlá postava ji předurčovala pro role jinochů „nebo vznešených salónních dam, pro které měla chladnou odměřenost pohybů i vážný tón řeči... dávala přednost rolím starších žen, matek, tchýní a babiček z lidu i vyšších společenských kruhů“. V letech 1866–1877 hrála ve společnosti Pavla Švandy v Plzni, v Praze a jinde. Pak byla třináct let u společnosti Jana Pištěka, s nímž poprvé navštívila Brno v letech 1879–1881. Byla jednou „z nejvýraznějších osobností českého kočovného divadelnictví druhé poloviny 19. století... Pro herecký dorost byla vždy obdivovanou učitelkou i starostlivou matkou v jedné osobě, ženou skromnou, nenápadnou a pilnou, která netoužila po slávě, ale obětavě a nezištně sloužila divadlu“. Odlišný názor na ni měli divadelní ředitelé (Švanda, Budil), kteří v ní viděli sice velkou umělkyni, ale i nebezpečný element, který probouzel neklid v souboru.

Karel Ryšavý⁸ se narodil 15. února 1836 v Praze, kde 17. ledna 1905 zemřel. Zpočátku se zajímal o malířství a krátce studoval na malířské akademii. Brzy se však začal věnovat divadlu, v roce 1856 byl angažován Filipem Zöllnerem do jeho divadelní společnosti. Během vojenské služby vystupoval v divadelní aréně 28. pěšího pluku. V roce 1858 se stal členem společnosti J. A. Prokopa, o rok později se vrátil zpět do Zöllnerovy společnosti. Roku 1861 se oženil se svou hereckou kolegyní Marií Köhlerovou a byl jí rovnocenným partnerem na jevišti. Jeho impozantní postava a pečlivě upravený zevnějšek mu umožňovaly úspěšně hrát představitele hrdinů, ale „časem se z něj stal průměrný herec, který byl pro svoji píli a svědomitost sice rád viděn v každém souboru, ale nikterak nevynikal“. V letech 1879–1881 hrál v brněnském Besedním domě se společností Jana Pištěka.

Karel Stocký⁹ (vlastním jménem Karel Rothbauer) se narodil 9. února 1848 v Praze, zemřel 7. března 1919 v Praze. Pocházel z rodiny zámožné pražské kavárniče. Jeho sestra Marie se stala první manželkou divadelního ředitele Jana Pištěka. Svoje první angažmá zahájil v divadelní společnosti Pavla Švandy ze Semčic v roce 1872. Když o pět let později – v roce 1877 založil Jan Pištěk za finanční podpory své tchýně vlastní společnost, Karel Stocký se hned stal jejím členem a sedmáct let zde hrál v činohře, operetě a někdy i v operě. Zpočátku působili v Plzni, v letech 1879–1881 účinkovala společnost v zimním období v Brně v Besedním domě, v létě

⁷ Tamtéž, s. 223–225.

⁸ Tamtéž, s. 209.

⁹ Tamtéž, s. 596–598.

v Praze. Zpočátku hrál ambiciózní a temperamentní Stocký role milovníků, ale „*jeho výkony nebyly přesvědčivé, kritika mu vytýkala křečovitost a křiklavost*“. Koncem osmdesátých let se změnil k lepšímu a dostalo se mu uznání za svědomité, detailně promyšlené výkony. Byl uznávaným komikem frašek a operet, ale zvládl úspěšně hrát i vážné charakterní role. Nebyl jen hercem, pokusil se i psát veselohry („Klam, šalba a mam“; „Diplomat v sukních“; „Pražské opičky“) a také režíroval.

František Šípek¹⁰ se narodil 20. prosince 1850 ve Vídni, zemřel 27. ledna 1906 v Praze. Byl nemanželským synem vídeňské tovární dělnice. Když přesídlil se svojí matkou do Prahy, aby mohl česky studovat, byl ze studií záhy vyloučen především pro svoji „*neklidnou, chorobně vznětlivou a nesnášenlivou povahu*“. Byl zatrpklý a vzpurný. Nedoučil se ani knihařskému řemeslu, ale zaujalo ho divadlo. Ze začátku byl ochotníkem, pak statistou v pražském Stavovském divadle a postupně se vypracoval k větším rolím. Hrál ve Švandově aréně, v letech 1872–1876 ve Švandově společnosti v Plzni. Po krátkém angažmá ve společnosti Františka Pokorného působil v období let 1878–1881 u Jana Pištěka jako režisér, „*svěrázný komik a kupletista*“, který soutěžil v popularitě i s Jindřichem Mošnou. Na rozdíl od něj byl ale jeho humor „*bolestně řezavý a kousavý, zlobný sarkasmus ho dovedl až k velkým intrikánským rolím*“. Velmi odvážný byl v politických kupletech, za které dostával pokuty nebo několik dní vězení, což ale zároveň zvyšovalo jeho popularitu u obecnosti. Na brněnské scéně režíroval opery i operety. Byl velmi muzikální a proto dokázal správně usměrňovat sólisty i kompars, studoval v archivech a muzejích, aby dokázal vytvořit co nejautentičtější scénu.

Významnou divadelní společností byla „Zöllnerova společnost“, nazvaná též „Herecká společnost Filipa Zöllnera“, kterou založil Filip Zöllner v roce 1851 spolu se svým synem Friedrichem v Čechách jako původně německou divadelní společnost.

Nyní nahlédneme k životopisným údajům o Filipu Zöllnerovi.¹¹ Narodil se 11. dubna 1782 (1783?) v Hainburgu na Dunaji, zemřel 15. února 1863. Byl prvorozeným synem ze starého rodu německých divadelníků. Zpočátku působil jako herec komických rolí především ve Vídni, Budapešti, Bratislavě i v Košicích. Měl celkem devět dětí, které hrály v rakouských divadlech. Až ve svých téměř sedmdesáti letech přišel do Čech a založil zde svoji divadelní společnost. Byl „*střízlivý vysloužilý vídeňský komik znamenité pověsti, byl přímo nedostížným příkladem ukázněného podnikatelství a čestného vztahu ke svým spolupracovníkům*“. Po úmrtí své manželky Josefý (zemřela 26. května 1858 ve Vídni) se oženil s Eliškou, rozenou Cinege. V záznamu Jana Nerudy v Národních listech ze 16. 11. 1880 o něm Josef Frankovský říká: „*staříček pán, roztomilý dědoušek, za mlada charakterní komik, i ve stáří měl velký humor a byl samý utip*“.

¹⁰ Tamtéž, s. 287–289.

¹¹ J. KNAP, *Umělcové na pouti*, s. 18.

¹² J. KNAP, *Zöllnerové*, Orbis Praha 1958, s. 110.

Od roku 1853 začala Zöllnerova společnost hrát česky – především zásluhou Josefa Kajetána Tyla, kterému společnost zapůjčila divadelní koncesi záhy poté, co dostal J. K. Tyl spolu s jinými herci výpověď ze Stavovského divadla. O tři roky později Tyl v červenci roku 1856 v Plzni zemřel. Tehdy Filip Zöllner přebudoval svoji společnost a roku 1860 hrál v hostinci „V Eggenberku“ na Smíchově za hojně účasti publika.

Po úmrtí Filipa Zöllnera v roce 1863 získala ovdovělá Eliška Zöllnerová převedení koncese na svoje jméno. Na vedení společnosti se podíleli i její synové Filip, Karel a František. Po řadu let tato společnost významně ovlivňovala české kočovné divadelnictví, byla zrušena až v roce 1945.

Eliška Zöllnerová, rozená Cinege, se narodila dne 31. července 1822 v Alsó Tök v bývalém Sedmihradsku (dnes Maďarsko). Původně byla tanečnicí. Filip Zöllner se s ní oženil po úmrtí své první ženy Josefy i přes značný věkový rozdíl. V literatuře je charakterizována takto¹³: „*Byla energickou a milovanou matkou široké obce herců, byla úctyhodně nazývána babičkou Zöllnerovou ... poznala kdo umí ... u ní se hercům nikdy špatně nevedlo ... měli zapláceno – v zimě v létě do krejcaru. Spíš, a to velmi často, přepřaceno ... vždy se našel někdo, kdo babičku založil bez záruk a dlužných úpisů.*“¹⁴ Když byl postaven Besední dům, vážila cestu i k samotnému císaři, aby získala povolení hrát jako první v těchto prostorách. Byla úspěšná a stala se tak zakladatelkou českého divadla v Brně. Ředitelkou společnosti byla celkem 48 let, umělecké vedení společnosti svěřovala správcům, protože se sama nikdy nenaučila dobře česky.

V Zöllnerově společnosti působili následující členové: Anýž, Betka, Betková, Boleslavská, Bollard, Faltis, Marie Grünertová, Hatlák, Eduard Horny, Alois Houdek, Houdková, Kastnerová, Košner, Krejčí, Květenská, Lang, Karel Lier, Lierová, Antonín Mušek, Navrátilová, Novák, Paclíková, Paclt, Ludovika Rottová, Seifertová, Staňková, Stříbrný, František Syřínek, Syřínková, Šanda, Šichan, Valinová, Vaněk, Veselá, Eduard Vojan, Vychnerová, Zlatodolská. Ve společnosti Elišky Zöllnerové působili rovněž tři režiséři – veselohry režíroval Karel Lier, operety a frašky J. Švanda a dramata A. Novák.

Alois Houdek¹⁵ se narodil v roce 1841 (1839?) v Praze, zemřel 5. listopadu 1909 v Nové Pace. Byl synem strojníka. Již v mládí často hrál divadlo jako ochotník, v letech 1857 – 1858 dvakrát vystoupil v pražském Stavovském divadle. Od září roku 1862 byl angažován jako profesionální herec v Prozatímním divadle, kde hrál spíše menší epizodní role. Kritika mu tehdy vytýkala „*nedostatek jevištní rutiny, zmatené přehrávání a příliš mladistvý zjev*“. V roce 1863 z Prozatímního divadla odešel do moravského angažmá k Josefu Štanderovi. O dva roky později se stal členem společnosti Elišky Zöllnerové, odkud brzy odešel ke společnosti Švandova zetě Josefa Jiřího Stankovského. Poté hostoval roku 1875 ve Švandově smíchovské aréně a pak se vrátil zpět

¹³ Tamtéž, s. 118.

¹⁴ Tamtéž, s. 119.

¹⁵ *Postavy brněnského jeviště I*, s. 751–752.

k Elišce Zöllnerové, kde působil po celou druhou brněnskou sezónu v Besedním domě. V této době režíroval frašky a vyškolil si svůj hlas na operetním repertoáru. „Rozšířil si rejstřík rolí i výrazové prostředky arénního komika, jehož suchý humor, extempore a nápadný exteriér (menší postava, bizarně formovaná lebka, strnulé velké rybí oči a ostrý nos) ocenilo obecnstvo mnoha štací.“ Koncem sedmdesátých let hrál u společnosti Františka Čížka. Vedle komických rolí a operetních hrdinů byl představitelem též charakterních rolí, „byl osobností nevšedního duševního obzoru, neustále se vzdělával soukromým studiem“. Po úmrtí své těžce nemocné manželky spáchal sebevraždu.

Ludovika Rottová – z Popelků¹⁶ se narodila dne 24. února 1856 v Rokycanech, zemřela 30. srpna 1932 v Brně. Pocházela z české měšťanské rodiny, po ztrátě otce živila sebe i svou matku jako vychovatelka dětí pražského podnikatele. Ochotnicky začala hrát v Praze v Divadle u sv. Mikuláše na Starém městě, pak byla angažována k pražskému Prozatímnímu divadlu do oboru sentimentálních milovnic. Zde však našla velkou konkurenci v Otýlii Sklenářové-Malé, Marii Bittnerové a Julii Šamberkové, takže se nemohla příliš uplatnit. Na doporučení Vendelína Budila ji roku 1881 angažoval Jan Pištěk do své společnosti, kde se hned dostala do popředí tohoto souboru a výrazně zde vynikla. Její role oplývaly velkým temperamentem, bohatstvím citu a deklamačním mistrovstvím, ale měla málo porozumění pro vnitřní obsah mluveného slova. V Brně hrála s Pištěkovou společností v roce 1881 v Besedním domě, v letech 1888–1891 na scéně brněnského Národního divadla. Její dcera Máří z Popelků působila na brněnské scéně v letech 1912–1914.

František Syřínek¹⁷ se narodil 18. února 1845 v Praze, zemřel 21. března 1927 ve Veltrubech u Kolína. Pocházel z pražské kupecké rodiny, ale již při svém studiu na gymnáziu občas hrával se smíchovskými ochotníky. V roce 1864 utekl ke společnosti Josefa Emila Kramuele, kde působil rok a půl. Poté odešel ke společnosti Elišky Zöllnerové, kde se propracoval k hlavním rolím. Měl pověst urostlého krasavce zdobeného zlatými lokny spadajícími až na ramena, který měl mírně patetický přednes, což bylo v té době žádané. Proto ho Pavel Švanda st. přeplatil a získal pro svoje divadlo, na jehož scéně sklízel úspěchy. Po jeho sňatku v roce 1869 došlo k neshodě s Pavlem Švandou, proto manželé Syřínkovi přešli ke společnosti J. E. Kramuele, ale již roku 1873 se opět vrátili ke Švandově společnosti, kde působili téměř dvacet let. V roce 1875 Syřínek založil vlastní společnost, ale nebyl úspěšný, přišel o svoje úspory a vrátil se proto zpět ke společnosti Pavla Švandy. V roce 1894 těžce onemocněla jeho manželka, proto se sám rovněž vzdal své umělecké činnosti, přestože tehdy působil jako úspěšný herec a režisér. Přijal v Praze místo revidenta plynoměřů v pražské obecní plynárně. Po smrti své manželky se na její přání oženil s její ošetřovatelkou. V roce 1914 odešel pro vlastní chorobu do výslužby a uchýlil se na venkov, kde dožil zcela zapomenut.

¹⁶ Tamtéž, s. 179–180.

¹⁷ Tamtéž, s. 280–281.

Eduard Vojan¹⁸ se narodil 5. května 1853 v Praze, zemřel 31. května 1920 tamtéž. Pocházel z rodiny podúředníka. Nevyplnil přání svého otce, aby se stal důstojníkem rakouské armády, nestal se ani litografem, zběhl z učení. Utekl z domova v necelých šestnácti letech a třičtvrtě roku hrál ve společnosti Jiljího Krámera, pak hrál v pražských šantánech a působil ve společnosti Emanuela Rotta a Václava Brauna. Po tříleté vojenské službě byl po dva roky angažován u společnosti Josefa Emila Kramuele – do roku 1878. Krátce působil v Zöllnerově společnosti. V letech 1878–1879 byl u společnosti Františka Pokorného, v letech 1879–1881 u Jana Pištěka a v letech 1881–1884 znovu u Pokorného, od roku 1884 do roku 1888 u společnosti Pavla Švandy. Eduard Vojan vynikl jako herec především svou „*inteligencí, železnou kázní... bezvadným vystupováním, vyspělou kulturou řeči*“. Dokázal mistrně ovládat svůj hlas. Jeho herectví bylo „*prosté uší okázalosti, teatrálnosti a líbivosti*“. V roce 1888 byl angažován do pražského Národního divadla, kde působil celkem 32 let.

Průzkumem v Moravské Orlici jsem zjistila, že v Králově Poli hrál většinou divadelní spolek „Klicpera“. Hrál se v hostinci Viléma Kuchty v letech 1872–1874 a roku 1880, v místnostech pana Černoorského v letech 1879 a 1881, v tomtéž roce se v Králově Poli hrálo ještě v divadelní aréně Em. Šumy. Hráli zde herci: Burkon, Cimbuková, Dvořák, Jeron, Koblížková, Paclíková, Šimáková a Urbánek.

V Husovicích hráli ochotníci v roce 1873 v hostinci Jana Malíka – u pana Krkošky, dále roku 1879 v hostinci Františka Slavíka, v letech 1878–1880 v místnostech pana Janka a roku 1879 v místnostech Hynka Kleinbauera. V roce 1881 se v Husovicích hrálo v místnostech pana Olivy a v hostinci Julia Knosa. Vystupovali zde následující herci: Borkovec, Hanáková, Krkošková, Reš, Slezáček, Strouhal, Suchánek, Šnědar, Trefil a Trkan.

Na Kiosku č. 5 a v Josefově č. 80 hráli ochotníci roku 1873, v Maloměřicích hráli roku 1878. Na Zelném trhu č. 11 se hrálo sporadicky – jen v roce 1874 a roku 1876. Ve Výpomocné pokladnici v Jezovitské (nyní Jezuitské) č. 13 hrálo v letech 1878–1881 ochotnické divadlo řemeslnické besedy „Svatopluk“.

Největší počet divadelních představení se v tomto období odehrál v Besedním domě.¹⁹

Jeho budova byla postavena stavitelem Eduardem Svobodou podle projektů architekta Theofila Hansena. Stavba stála celkem 147 579 zlatých, 30 krejcarů, uhrazena byla z akcií. Dne 3. dubna 1873 byl v Besedním domě zahájen provoz slavnostní akademii, zahrada Besedního domu byla otevřena dne 23. dubna 1873. České divadlo se v Besedním domě začalo hrát v roce 1874. Dne 1. října téhož roku zde zahájila svoji čtyřměsíční divadelní sezónu společnost Elišky Zöllnerové Bozděchovou veselohrou „Z doby Kotillonů“. Se společností Elišky Zöllnerové se na jevišti Besedního domu střídala Pištěkova společnost, která zahrála poprvé v Brně s velikým úspěchem Smetanovu „Proda-

¹⁸ Tamtéž, s. 196–200.

¹⁹ Hynek BULÍN, *Besední dům v Brně 1872–1922*, Brno b.d.

nou nevěstu“ – dne 23. října 1879. V Besedním domě se hrálo divadlo celkem sedm let od roku 1874 do roku 1881. Jakmile však ve Vídni shořelo divadlo, byly divadelní hry v Besedním domě z bezpečnostních důvodů zakázány. Stalo se tak 27. prosince 1881.

K následně uvedenému repertoáru je nutno podotknout, že jeho výčet nemusí být přesným obrazem aktivity divadelních ochotníků, protože ne každé představení muselo být zaznamenáno v Moravské Orlici.²⁰ Jmenované noviny nás zaujmou nejen odlišnou mluvou, běžnou v tehdejší době, ale i vtípnými komentáři u kritiky jednotlivých her. Také názvy většiny divadelních představení se nám dnes zdají značně neobvyklé. Svědčí o tom následující výčet: *Strašidlo v ševcovské dílně* (17. 3. 1872), *Vražda na Uhelném trhu* (20. 3. 1872), *Nechce kouřit* (8. 9. 1872), *Paragrafy pana Puškvorce* (9. 2. 1873), *Hluchý podomek* (11. 5. 1873), *Dědkův kalmuk* (30. 11. 1873), *Fackou smíření manželé* (17. 10. 1874), *Dcera pekel* (27. 10. 1874), *Čarovný závoj aneb Malíř, víla a hospodská* (31. 10. 1874), *Pětkrátstotisíc čertů aneb Nic* (16. 11. 1874), *Matčino požehnání a otcova kletba* (26. 11. 1874), *Doktor Žvanil* (3. 12. 1874), *Žebrák a jeho dědic* (6. 2. 1875), *Zrádný ministr aneb Zasnoubení před popravou* (7. 2. 1875), *Herečka z Podháje; Vychovatel v čepici* (28. 2. 1875), *Lhář a jeho rod* (11. 4. 1875), *Ďábel na bále* (31. 10. 1875), *Husari aneb Stará věž a dětská punčocha* (21. 11. 1875), *Ďáblův podíl* (28. 11. 1875), *Nejlepší pantofel* (7. 1. 1877), *Mluví ze spaní* (16. 2. 1877), *Když ženy mužům upláchnou* (24. 2. 1877), *Rytíř od jehly* (5. 3. 1877), *Doktora Fausta domácí čepička* (20. 1. 1878), *Blázinec v 1. poschodí* (6. 10. 1878), *Kabát dolů; Nechce tančit; Signor Mišpulini* (15. 12. 1878), *Já toho netrpím! Já to nedovolím! Důkaz, že ženy vládnou pláčem nad chudým i nad bohatcem.* (1. 2. 1879), *Kanárek a Kopřiva aneb Živý divan* (3. 2. 1879), *Hrdina v županu aneb Voršilo kde jsi?* (13. 2. 1879), *Past na staré mládence aneb Strašidlo v zámecké hrobce* (24. 2. 1879), *Fraška dobrá medicína aneb Jen rychle s paničkami do divadla* (1. 3. 1879), *Hledá se služka; Bengálský tygr* (4. 3. 1879), *Octář aneb Světla lesk, pouhý dým* (9. 3. 1879), *Chňap, Lap, Šňůra* (23. 11. 1879), *Světa pán v županu* (1. 12. 1879), *500 000 čertů ve Wertheimské kase* (18. 10. 1880), *Holka s čertem v těle aneb Jako na obrtlíku* (30. 10. 1880), *Dítě hadrářů aneb Pařížská květinářka* (1. 12. 1880), *Marnost génia* (4. 12. 1880), *Na rozcestí; Svě k svému* (23. 1. 1881), *Francínkovy námluvy; Tlchal* (20. 3. 1881), *Proč ty ne, Augustýne* (3. 4. 1881), *Pozvání v Malčicích aneb Pane doktore, vy se mýlíte* (1. 5. 1881), *Jak si motýl křídla spalil* (2. 6. 1881), *Naši svatouškové* (5. 6. 1881), *Stará klepna ve skřipci* (14. 7. 1881), *Doktor Tlučhuba* (21. 7. 1881), *Já mám příjem* (31. 7. 1881), *Román mladé dívky aneb Pan Slídil, Čmuchal a Klepal* (29. 9. 1881), *Hypochondr* (21. 10. 1881), *Jen*

²⁰ Moravská Orlice začala vycházet v roce 1860 a stala se významným pramenem moravského národního života. Zpočátku byla její tiskárna v domě U nové brány č. 22, poněvadž se na domě objevily trhliny, musela se tiskárna vystěhovat a kratší dobu se Moravská Orlice tiskla v domě První moravské spořitelny v Jánské ulici. Pak se tiskárna přemístila do budovy Grandhotelu, později na Nové sady 3/5. Dne 1. října 1872 se přestěhovala do Besedního domu. Viz H. BULÍN, *Besední dům v Brně*, s. 16.

mimochodem (28. 10. 1881), Oheň a voda aneb Dva kohouti na jednom smetišti (4. 11. 1881), Ďáblový stráně (8. 11. 1881), Dokonalá ženuška (18. 11. 1881), Člověče nezlob se! aneb Náš mazlíček (23. 11. 1881), Za živa mrtví manželé (10. 12. 1882), Slavný spolek starých mládenců aneb Boj všem ženám (26. 2. 1883), Proklatec, aneb Víra, naděje a láska (8. 4. 1883), Staří blázni (11. 8. 1883).

Nyní se věnujme kritikám některých divadelních představení. O jednoaktových představeních „Oba lichváři“ (Antonín Wolf), „Bandité v Krkonoších“ (W. J. Karek), „Masopustní večere“ (Emil Aschenbrenner), která se konala dne 9. března 1873 v Husovicích v místnosti pana Malíka u pana Krkošky, se v Moravské Orlici píše²¹: „*Jsouce žádostivi na první představení, navštívili jsme v hojném počtu divadelní místnost. A vskutku museli jsme našim ochotníkům dáti hlučnou pochvalu, neb první představení, kteréžto takřka ze samých nováčků sestávalo, vypadlo velmi skvěle; ačkoli i velké překážky v cestě stály ... Panu nápořádovi bychom radili, by si při prvních výstupech více plíc šetřil, aby posluchače z pozornosti nevytrhoval a aby na konec v budce budto neusnul, aneb i s herci načisto neoněměl. Zvláště vynikaly slečny Hanáková a Krkošková; p. Borkovec po prvé vystoupi, p. Koubek, pan Pazdýrek a pan Šnědar. – Panu Trefilovi bychom přáli lepší intonace, zvláště ve zpěvu... Panu Trkanovi a Rešovi více člosti v komických výstupech. Pan Suchánek neměl ani pohyblivosti anto zamilován kleče, se spíše modlícímu podobal, než pronásledovanému a o milost prosícímu mlku...“*

Představení nazvané „Klín klímem se vyráží“, „První den po svatbě.“ hrál divadelní spolek Klicpera v Králově Poli v místnosti Viléma Kuchty dne 20. dubna 1873. Kritika je hodnotila jako úspěšné, účinkující byli zaslouženým hojným potleskem odměněni a vyvoláni. Tentýž divadelní spolek hrál 27. dubna 1873 hru Karoliny Birch-Pfeifferové „Sedlák zlatodvorský“. O představení se kritika zmiňuje následovně²²: „...*ničím neodůvodněné přechody v jednání a řečích sedláka Zlatodvorského nepodařilo se ani panu Burkoňovi, jinak dovednému herci, zaokrouhliti a pravý charakter vytknouti. Pan Urbánek co Václav vázl tenkrát. Také se ve svou úlohu náležitě neupravil, neboť bychom si jinak nemohli vysvětlit, proč místo citu radosti jevil srdceozrývající bolest, dovědv se, že on není paličem. Obě slečny Paclíkovy, sl. Koblížkova a pan Jeron uspokojili. Souhra vázla, čehož vinu nesou oni, kteří neznali svých úloh. Návštěva byla dosti slabá“*.

Kritika příznivě hodnotí herecký výkon pana Liera i paní Lierové jakož i dalších herců ve většině představení. Rovněž tak hodnotí i paní Betkovou jako herečku oplývající mladistvou svěžestí, která je jednou z nejlepších a nejpříčinnivějších sil. Pan Šanda byl kladně hodnocen pro svoji neobyčejně nenucenou hru ve „Zkrocení zlé ženy“. Slečna Vychnerová oplývala neobyčejnou pílí, se kterou prožívala svoje většinou nevděčné úlohy.

Divadelní hru podle románu Karoliny Světlé „Kříž u potoka“, kterou hráli v Besedním domě dne 27. prosince 1874, zhodnotila kritika jako ne právě zdařilé představení, právě pro rozdělení na deset obrazů, takže:²³ „*opona zdvihati se a spadati nestačí,*

²¹ Moravská Orlice, 21. 3. 1873, Z Husovic, Naše divadlo.

²² Moravská Orlice, 30. 4. 1873, Ochotnický divadelní spolek Klicpera v Králově Poli.

²³ Tamtéž, 29. 12. 1874, Divadlo v Besedním domě.

čímž dojem trpí“. Názvy obrazů byly následující: Na hrobě milenců. Babiččina kletba. Manželské štěstí. Srdce mateřské. Opovržená. U kříže v noci. Duch samovražednice. Mocnost pravé lásky. Za živa pohřbení. Smíření s nebem. Herecké obsazení „*bylo v dovedných rukách ... a došlo časté pochvaly*“.

Komická opereta „Orfeus v podsvětí“ zaujala obsazením Jindřicha Mošny, člena královského divadla v Praze, který vystoupil pohostinsky v Besedním domě dne 28. ledna 1875.

Pan Faltis jako Kaplíř v Kollárově „Pražském židovi“ (5.12.1875) sehrál svůj výstup jako²⁴ „*jeden z nejkrásnějších momentů představení*“. Výpravné představení „Čarovný závoj“ dne 14. prosince 1875 se setvalo s uznáním obecnstva.

Vlastenecké drama J. J. Kollára „Monika“ bylo dobře obsazeno, pan Mušek i pan Betka se úspěšně zhostili svých úloh. Rovněž se dostalo pochvalného ocenění Karlu Lierovi ve „Zkrocení zlé ženy“. Zároveň se zde objevila i kritika jevištní řeči:²⁵ „*Co se správnosti mluvy týče, uráží nás to na divadle nejvíc, když se jí nešetří. Z prken jeho má znít hlahol český čistý, neporušený, pečlivý, mluva divadelní má být vzornou... Nejsmeť na trhu, nýbrž v síni, posvěcené umění, v divadle. Jako ve všem, i v tomto ohledě, ve správnosti a lahodě mluvy vynikali pí Betková a p. Lier, již provedli také v plné platnosti nejlepší scény kusu.*“

Dne 21. února 1877 byla dvorana Besedního domu přeplněna obecnstvem, které shlédlo čtyřhodinové představení J. Vernea „Cesta kolem světa za 80 dní“. Hra byla výpravná – kněžna přijela na maketě slona, jevištěm projel železniční vlak, který byl Indiány přepaden a vyloupen, nejvíce obecnstvo uchvátil východ slunce a objevení se Liverpoolu. Ale i přes uvedené měla repríza představení menší návštěvnost.

Ohlas vystoupení Otýlie Sklenářové-Malé se společností Zöllnerovou dne 22. února 1877 a pak ještě v roli Marie Stuartovny dne 23. února téhož roku, byl bouřlivý, takže se mohla přesvědčit, že:²⁶ „*jako Čech, tak i bodrý Moravan oslavovati a oceniti dovede pravé umění, že i on dovede ukázati vděčnost svou za vši tu obětavost, za vši tu lásku, jejíž důkazů hojnost podala národu svému.*“ Potlesk při obou představeních nebral konce.

Představení „Othello“ dne 3. března 1877 mělo sice velkou návštěvnost, ale nespĺnilo očekávání. Jednak šaty dam byly podle nejnovější módy, a ne podle středověku, a někteří herci příliš neovládali svoji roli.

Významným hostem z Královského zemského divadla v Praze byl Jindřich Mošna, který vystoupil dne 5. března 1877 ve veselohrách „30. listopad“, „Rytíř od jehly“ a „Maškary pod střechou“. Obecnstvo bylo nadšeno, stejně jako při jeho vystoupení ve frašce „Čí je to dítě“, která se hrála dne 6. března 1877 opět v Besedním domě.

²⁴ Tamtéž, 8. 12. 1875, České divadlo v Besedním domě.

²⁵ Tamtéž, 23. 12. 1875, České divadlo.

²⁶ Tamtéž, 24. 2. 1877, České divadlo.

Dne 6. května 1877 opět hrála v Brně jako host Otýlie Sklenářová-Malá v představení „Panna Orleánská“. Její úspěch zaznamenává Moravská Orlice slovy:²⁵ „*Oslavovaná umělkyně byla hned při prvním vystoupení na jeviště hlučným potleskem přijata ... Nesčíslné množství vavřínových věnců a kytic od spolků a jednotlivých osob vynikajících octlo se najednou u nohou naší umělkyně a potlesk nechtěl se ani utišiti, ba od výstupu k výstupu se zmáhal. Dostala i stříbrný vavřínový věnec od členů správního výboru divadelního kon-sorcía.*“

Rosenova veselohra „Malí velikáni“ se v Besedním domě dne 29. října 1879 setkala s úspěchem²⁸. „*Komedie byla sehrána se živostí a výborným rozmarem, obecnstvo nešetřilo dobře zaslouženou pochvalou... p. Lier mistrně a s plnou výrazností hrál bankéře Požareckého, dr. Robert Slavík pana Vojana náleží k nejzdařilejším úlohám tohoto umělce. Paní Šípková jako „malý velikán“ Jaroslav opět výborně bavila svou roztomilou hrou. Dobří byli jako obyčejně pan Šanda (sluha Cornelius), paní Lierová (Marie Požarecká) a pan Ryšavý (major).*“

Obecenstvem oblíbenou Offenbachovu operetu „Orfeus v podsvětí“ hrála Pištěkova divadelní společnost dne 31. října 1879 v Besedním domě opět zdařile, o čemž svědčí kritika:²⁹ „*Pí Siegllová jako Eurydika provedla sympatickým hlasem svým zpěvní partii velmi korektně. Pan Pištěk podal ve zpěvu i hře velmi dobrého Orfea. Jupiter pan Poláček byl výkonem vzorným co do pochopení i provedení úlohy. Pan Šanda jako Pluto tentokrát nevy-nikal a podobně i pí Ryšavá. Pan Lier (Styx) pobavil obecnstvo svou komičností, ale zato byl méně dobře disponován ku zpěvu. Malá Pištěkova hrála Amora s roztomilou jistotou a laško-váním svým jakož i zvučným jistým zpěvem strhla obecnstvo k hlučné chvále.*“

Romantická opera „Marta aneb Trh v Richmondu“ byla uvedena Pištěkovou společností v Besedním domě dne 10. listopadu 1879. V úloze Nancy vystoupila paní Budilová,³⁰ „*kteřá svými krásnými hlasovými prostředky a ušlechtilým užíváním jejich vzbudila pravý obdiv... Největší chválu dlužno ovšem vzdáti p. kapelníku Hartlovi... Návštěva byla velmi četná, bouře pochvaly po každém jednání.*“ Dne 12. listopadu 1879 byla uvedena tatáž opera znovu, opět s velkým úspěchem.

V Bozděchově veselohře „Světa pán v županu“, uvedené v Besedním domě dne 13. listopadu téhož roku, vytvořil mistrně postavu Napoleona pan Lier, Eduard Vojan se úspěšně zhostil své úlohy Flahaulta. Návštěva byla slabá, ale představení se setkal s velkým úspěchem.

Naopak dne 15. listopadu 1879 byl sál Besedního domu doslova přeplněn. V inscenaci „Státníkova zkouška“ podal pan Lier v úloze hraběte Kounice svůj nejlepší výkon, ale výkon paní Lierové (Marie Terezie) postrádal rozhodnosti a majestátnosti. Eduard Vojan hrál císaře dobře.

²⁷ Tamtéž, 6. 5. 1878, České divadlo.

²⁸ Tamtéž, 31. 10. 1879, České divadlo.

²⁹ Tamtéž, 4. 11. 1879, České divadlo.

³⁰ Tamtéž, 11. 11. 1879, České divadlo v Brně.

Romantická opera „Čarostřelec“ byla zahrána (20. 11. 1879)³¹ „opět s nejhvalnějším úspěchem ... Výprava kusu byla výborná a scéna ve strachomorně překonala vše očekávání ... pan Dvořák osvědčil opět, že pochvalný úsudek náš byl trefný... Celkové provedení bylo přes všechny obtíže, jež činí malé naše jeviště, uhlazené a důstojné Weberovy opery.“

Oblíbená fraška „Chňap, Lap, Šňůra“ (23. 11. 1879)³² „obecenstvo po celý večer v nejrůžovějším rozmaru udržovala ...“ Komická opereta „Netopýr“ byla dne 24. listopadu 1879 zahrána³³ „s takovou živostí a precizností, že rozjařené obecenstvo mezi scénou i v přestávkách bouřlivým potleskem spoluúčinkující odměňovalo.“

Kapelník Pištěkovy společnosti Hartl byl hodnocen jako zkušený, obratný a neúnavný dirigent, který byl hlavní oporou opery a operety, jeho píle a svědomitost byla vzorná.

Moravská Orlice hodnotila Pištěkovu společnost a především jejího ředitele následujícími slovy³⁴: „Pan řídící Pištěk získal si za krátký svůj pobyt plnou důvěru a zaslouže najistě všecku chválu, že navzdor malé vděčnosti obecnstva nešetří obětí, snahy a píce. Jeho řízení divadla jest i za obtížných poměrů a často nepřekonatelných překážek přímo výtečné, neboť dovedl obecenstvo často nejpříjemněji překvapiti skvělým provedením úkolův za odvážlivé považovaných.“

Velká komická opereta „Boccaccio“ dne 7. října 1880 byla velkým úspěchem Pištěkovy společnosti. Vynikla slečna Procházková, slečna Šambergrová i Saxová, rovněž i slečna Pištěková. Komická vystoupení Eduarda Vojana, pana Pištěka, Poláčka a Šípka byla kritikou hodnocena jako mistrovská.

Porovnání problematiky českého a německého divadla v tehdejší době hodnotí Moravská Orlice následovně:³⁵ „Úspěch na úspěch hromadí společnost p. Pištěka v Brně a slovanské obyvatelstvo může být vším právem hrdo na to, že české dramatické umění i v Brně tak čestně jest zastoupeno, takže vzdor rozmanitým obtížím a vzdor malému a velmi nepraktickému jevišti snese snadno a dobře porovnání se zdejšími německým městským divadlem, jež má všechny scénické prostředky, jest podporováno městem i plutokracií zdejší a jemuž dokonce i česká divadelní společnost denní tribut několika zlatých musí odváděti...“

Dramatická taškařice „Kmotr Šmodrcha“ dne 15. října 1880 opět pobavila obecenstvo.

S nevalným úspěchem se setkala veselohra „Nihilistka“, kterou hrála Pištěkova společnost v Besedním domě dne 19. října 1880. Hodnocení³⁶ „vyslovujeme své přání, aby p. Pištěk nekazil si dobrou pověst takovou chamradí...“ je jistě důrazné.

Ve frašce s původním názvem „Potrhlý švec“, která byla přejmenována na „Brno bez ševce“ vytvořil hlavní úlohu pan Lier. Tato role patřila k jeho nejzdařilejším.

³¹ Tamtéž, 26. 11. 1879, České divadlo v Brně.

³² Tamtéž, 26. 11. 1879, České divadlo v Brně.

³³ Tamtéž, 26. 11. 1879, České divadlo v Brně.

³⁴ Tamtéž, 29. 11. 1879, České divadlo v Brně.

³⁵ Tamtéž, 12. 10. 1880, České divadlo v Brně.

³⁶ Tamtéž, 21. 10. 1880, České divadlo v Brně.

O Fričově historickém dramatu „Zápas o korunu českou“ (27. 10. 1880) napsala Moravská Orlice:³⁷ *„Drama jest plno mohutných scén, krásných dialogů... a řeči velmi ušlechtilé. Byť snad požadavkům divadelní techniky nevyhovuje, vyhovuje požadavkům nynějšího divadla a působí velikým dojmem. My pak nabýli přesvědčení, že naši umělci dovedou sehráti takové drama s nadšením, dovedou jíti se svými reky, zkrátka, že v takovém vlasteneckém dramate jsou doma. Břetislava hrál p. Vojan. Pozorovali jsme již jednou, že v tragedii vynikne daleko nad konverzační veselohru a včera nás uskutku překvapil. Zejména ve scénách bouřlivých ukázal, že jest pravým nadšeným umělcem. Tak když ve středu věrných svých pánů představuje se jako Břetislav a žádá je za podporu, zněla jeho slova takovou hloubkou a opravdovostí, že uchvátil všechno obecenstvo...“* Rovněž i paní Lierová a pan Ryšavý, pan Stocký a pan Šípek zahráli svoje role úspěšně.

Dne 31. října 1880 hrála se ve vyprodaném Besedním domě komická opereta „Zvonky Cornevillské“. Scény komické i tragické setkaly se s bouřlivou odezvou obecenstva.

V této době se již začíná výrazněji projevovat herecký talent Eduarda Vojana, což dosvědčuje kritika tragedie „Hrabě Essex“, která se hrála dne 6. listopadu 1880.³⁸ *„P. Vojan má ke své úloze hraběte Essexu hrdinskou postavu i dramatický talent, ... sám se dává unášeti úlohou svou; scény vášně byly u něho neodolatelně mohutné. Vojanův hrabě Essex rostl před námi a dosahoval výše na jakou básník hrdinu svého postavil. Sila p. Vojana spočívá ve scénách dramaticky pohnutých, tu vystupuje on jako pravý umělec ze šablony u jiných obvyklé. Tragická síla a rozpoutaný vzdor našly v něm dobrého interpreta.“* V této hře výrazně vynikla i postava královny Alžběty, vytvořená paní Lierovou.

Kritika se přimlouvá za častější uvádění hodnotných dramát, aby se napravit zkažený vkus širšího obecenstva, aby se nestávalo, že galerie vypukla při scénách tragických ve smích, jak se to stalo při francouzském dramatu „Dva sirotci“.

Blodkova komická opera „V studni“, která se hrála dne 23. listopadu 1880, byla přivítána Moravskou Orlicí slovy:³⁹ *„V době naší, kde obecenstvo jest unaveno a přesyčeno lehkou a frivolní hudbou francouzských operetních skladatelů a jich ... následovatelů německých, vyniká tato naše rozkošná původní opera jako kvetoucí oasa na poušti laciných a nicotných zvukův. Sujet opery zakládá se na zvycích našeho lidu venkovského v noci svatojanské a jest dosti obratně zpracován, ač děj jest poněkud chudý. Opera byla znamenitě nastudována, což opět jest plnou zásluhou p. kapelníka Hartla, a byla provedena tak, že lze nám jen chválu pronášeti. Lidunka sl. Šambergrové byla zjevem velepůsobným a poetickým. Sl. hrála a zpívala roztomile a bylo každé číslo její zpěvní partie zdařile provedeno.“*

Zato komická opereta „Princezna Trebizondská“ (28. 11. 1880) by se podle Moravské Orlice *„měla nechati odpočívati v archivu divadelním“*.⁴⁰

³⁷ Tamtéž, 29. 10. 1880, České divadlo v Brně.

³⁸ Tamtéž, 9. 11. 1880, České divadlo v Brně.

³⁹ Tamtéž, 25. 11. 1880, České divadlo v Brně.

⁴⁰ Tamtéž, 5. 12. 1880, České divadlo v Brně.

Smetanova „Prodaná nevěsta“, provedená v Besedním domě dne 9. prosince 1880, byla velmi úspěšným představením, v jehož průběhu se ozýval nejen bouřlivý jásot obecenstva, ale i upřímný smích. Postava Vaška, kterou hrál pan Šípek, patřila mezi nejzdařilejší role „*tohoto nadaného a pilného umělce. Tvářnost i kóktání jeho byly tak mistrně přirozeny, že nebylo lze odolat komickému jich účinku...Po velezdařilém představení byli představitelé hlavních úloh i p. kapelník Hartl asi šestkrát voláni.*“⁴¹

Herecké podání Pipichovy veselohry „Z naší domácnosti“ bylo velmi úspěšné, nová členka ochotníků – Hild. Wurmová hrála překvapivě a s rozkošným humorem, paní Šílená, Růžičková a Kožíšková hrály zdařile, stejně jako i pan Šichan, Buda a dr. Hraše.

Na počest královského sňatku prince Rudolfa s princeznou Stefanií konalo se v Besedním domě slavnostní představení Sokolovy veselohry „Starý vlastenec“. Scéna byla upravena tak, že v pozadí byl květinový háj, z něhož vystupovaly sochy královských novomanželů. Paní Wurmová, Růžičková, Blažková, Kožíšková a slečna Tučková hrály s nadšením, rovněž i pánové Černický, Buda, dr. Hraš, dr. Weis, dr. Hess a pan Šichan podali své role zdařile. Tato vlastenecká hra vyvolala bouřlivý potlesk.

Fredrova veselohra „Panenské sliby aneb Magnetismus srdce“ (4. 9. 1881) byla odměněna bouřlivým potleskem, který nebral konce.

Úspěšná byla i Sardouova veselohra „Cyprienna“ (16. 9. 1881). Hlavní úlohu hrála slečna Rottová, která byla odměněna neutuchajícím potleskem.

Kritika v Moravské Orlici⁴² vytýká špatnou akustiku sálu v Besedním domě, která se projevila při představení Gounodovy opery „Faust a Markéta“, uvedené dne 17. 9. 1881.

Před téměř vyprodaným hledištěm Besedního domu se hrála dne 21. září 1881 Smetanova „Hubička“. Vendulku představovala slečna Součková, Lukáše pan Dvořák, otce Palackého pan Heš. Obecenstvo odměnilo herce bouřlivým potleskem.

Dne 27. října 1881 uvedla Pištěkova společnost v Besedním domě hru Alexandra Dumase „Princezna Bagdádská“. Představení bylo velmi úspěšné. Slečna Rottová v roli Lionetty de Hun podala mistrovský výkon, rovněž tak i pan Budil. Zdařilé byly i další role, obsazené panem Lierem, Chvapilem, Stockým a Ryšavým. Slečna Zdenka Pištěková ztvárnila úspěšně roli šestiletého synáčka Raula.

Ve „Zvonech Cornevillských“ dne 30. října 1881 vynikl svou hrou zejména pan Lier.

Raupachův „Mlynář a jeho dítě“ dne 1. listopadu 1881 byl obsazen nejlepšími herci, kteří hráli před přímo přeplněným hledištěm.

Komická opereta autora R. Genée „Nisida“ (6. a 7. 11. 1881) byla úspěšná díky hereckému obsazení. Jinak se zde střídaly pestré obrazy s hlučnými výjevy a příliš kontrastovaly s ostatním monotonním dějem. Příznivý ohlas měly nové dekorace a velká výprava.

Dne 9. listopadu 1881 hrála Pištěkova společnost v Besedním domě Shakespearo-

⁴¹ Tamtéž, 7. 12. 1880, České divadlo v Brně.

⁴² Tamtéž, 20. 9. 1881, Národní divadlo v Besedním domě.

va „Krále Leara“. Hlavní roli zahrál s velkým úspěchem Vendelín Budil. Slečna Rottová v roli Kordelie zapůsobila krásným zjevem a úspěšnou hrou.

Blumenthalovy „Dáblový strážník“ (11. 11. 1881) byly hodnoceny jako prázdná fraška se slabou návštěvností.

Straussova komická opereta „Netopýr“, uvedená dne 17. listopadu 1881, byla úspěšným představením, ve kterém vynikl především pan Pištěk v roli Gabriela Maliny. Slečna Knittlová jako Rosalinda měla bouřlivé ovace.

Frašku „Miss Vanda a monsieur Blondin“ (14. 11. 1881) hodnotí Moravská Orlice jako „*představení z oboru vyšší dramatické akrobacie*“.⁴³

Po velmi úspěšném provedení Smetanovy „Hubičky“ dne 24. listopadu 1881, kde v hlavní roli jako Vendulka vynikla slečna Součková, Pištěkova společnost opustila Brno. Potom hráli v Brně místní ochotníci.

---

⁴³ Tamtéž, 16. 11. 1881, Národní divadlo v Besedním domě.

*Jarmila Zatloukalová***Das tschechische Lientheater in Brünn
in den Jahren 1872–1881, wie davon in Moravská Orlice
und anderswo geschrieben wird****RESÜMEE**

Der Artikel beschreibt die Betätigung tschechischer Laienspieler auf verschiedenen, manchmal improvisierten Brünnener Bühnen in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Wir erfahren auch über recht schwierige Bedingungen, in welchen die damaligen Amateure spielen mußten; ihre Begeisterung für das Theater half ihnen aber, alle Probleme zu überwinden. Gleichzeitig werden hier auch biographische Angaben über einzelne Schauspieler angeführt.

In Brünn spielte in Besední dům in den Wintermonaten 1878–1881 die „Oper-, Operetten- und Schauspielgesellschaft Jan Pištěks“, deren Mitglieder u.a. auch berühmte Schauspieler Vendelín Budil, Karel Lier und František Šípek waren, die dort gleichzeitig als Regisseure tätig waren. In dem Brünnener Besední dům spielte auch die berühmte Theatergesellschaft Eliška Zollnerová, von deren Mitgliedern vor allem der sehr berühmte Schauspieler Eduard Vojan genannt sei.

In der Königsfelder Gaststätte Vilém Kuchta und anderswo spielte meistens der lokaler Theaterverein Klicpera.

Die Laienspieler von Husovice spielten in der dortigen Gaststätte Jan Malíks, in dem Gasthaus František Slavíks und in anderen gemieteten Räumlichkeiten. Es wurde auch auf dem Krautmarkt gespielt, im Kiosk, in Josefov, in der Jesuitenstraße und in Maloměřice.

In weiteren Zeilen des Artikels finden wir die Kritik einzelner Theatervorstellungen, wie sie in der damaligen Zeitschrift Moravská Orlice erschien. Abschließend ist das Repertoireverzeichnis angeführt, wo Orte genannt sind, wo einzelne Vorstellungen stattfanden.

Der Artikel führt in die Problematik tschechischer Laienspieler auf der Brünnener Theaterbühne ein und macht mit Erfolgen, eventuell Mißerfolgen einzelner Schauspieler und vor allem mit ihrer bewunderungswerten Begeisterung bekannt, die ihnen manche Probleme zu überwinden half. Anhand lückenhafter zeitgenössischer Quellen bekommt der Leser wenigstens ein teilweises Bild des Brünnener Lientheaters des 19. Jahrhunderts.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA:**1872**

10. března

Srnc, aneb nevinní viníci

Vaudehra o třech jednáních

Královo Pole, hostinec Viléma Kuchty

17. března

Otec Palacký

Veselohra o jednom jednání

Hrabě v šatlavě

Komická scéna se zpěvy

Osudný den fidlovačky**aneb Strašidlo v ševcovské dílně**

Fraška se zpěvy

Královo Pole, hostinec Viléma Kuchty

20. března

Můj ráj

Fraška o jednom jednání

Vražda na Uhelném trhu

Fraška o jednom jednání

Bratranec

Fraška o jednom jednání

*Ochotnické divadlo zábavné společnosti**„Randál“ v Brně*

1. dubna

Rohovín čtverrohý

Fraška o jednom jednání

Kabát dolů

Fraška o jednom jednání

Hudba a láska*Ochotnické divadlo zábavné společnosti**„Randál“ v Brně*

8. září

Nechce kouřit**Zabavený student****Král Vondra**

Opera

*nevedeno***1873**

12. ledna

Marie dcera pluku

Vaudeville o třech jednáních

Královo Pole, hostinec Viléma Kuchty

12. ledna

Svatí tři králové

Hra

Tovaryšský spolek, Na Kiosku č. 5

19. ledna

Svatí tři králové

Hra

Tovaryšský spolek, Na Kiosku č. 5

9. února

Paragrafy pana Puškvorce

Veselohra o jednom jednání

Bratranec

Fraška o jednom jednání

Josefov č. 80

3. března

České Amazonky aneb ženská vojna.

Žertovná hra o třech jednáních se

zpěvy a tanci

Královo Pole, divadlo Klicpera

9. března

České Amazonky aneb ženská vojna.

Žertovná hra o třech jednáních se

zpěvy a tanci

Královo Pole, divadlo Klicpera

9. března

Oba lichváři

Komická scéna se zpěvem

Bandité v Krkonoších

Dramatický žert o jednom jednání

Masopustní večere

Fraška o jednom jednání

*Husovice, místnosti pana Malíka u pana**Krkošky*

23. března

Princ z Arkádie

Žert o jednom jednání

Ze žárlivosti

Žert o jednom jednání

*Husovice, místnost pana Hála u pana**Krkošky*

6. dubna

Faust druhý

Veselohra o pěti jednáních

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

14. dubna

Čech a Němec

Veselohra o třech jednáních

Husovice, hostinec Jana Malíka

14. dubna

Střelec kouzelník Romantická činohra se zpěvy
o třech jednáních*Královo Pole*

20. dubna

Klín klínem se vyráží

Veselohra o jednom jednání

První den po svatbě

Veselohra o dvou jednáních

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

27. dubna

Sedlák zlatodvorský

Obraz z venkovského života

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

4. května

Manžel bez ženy

Fraška o třech jednáních

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

11. května

Osudné dostaveníčko

Veselohra o dvou jednáních

Hluchý podomek

Fraška o jednom jednání

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

18. května

Veselý švec

Fraška o třech jednání

Studenti v nesnázích

Fraška o jednom jednání

Husovice, hostinec Jana Malíka

25. května

Krejčí a švec

Fraška o třech jednáních

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

2. června

Svatojanská pouť

Fraška o třech jednáních

a čtyřech obrazech

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

30. června

Deborah

Drama

*Královo Pole, ochotnický spolek Klicpera,**hostinec Viléma Kuchty*

30. listopadu

Hoši z osmnácté chasy

Obraz ze života se zpěvy ve třech
jednáních

Královo Pole, hostinec Viléma Kuchty

30. listopadu

Dědkův kalmuk**Damoklův meč**

Frašky

Besední dům

7. prosince

Silvestrovský večer**Tatínkovy juchty**

Fraška

Besední dům

14. prosince

Veselohra

Veselohra o dvou jednáních

Besední dům

1874

---

12. ledna

Svatí tři králové

Vánoční hra se zpěvy

Besední dům

25. ledna

Hoši z osmnácté chasy

Obraz ze života se zpěvy o třech
jednáních

Besední dům

1. února

Zaklený princ

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

8. února

Hoši z osmnácté chasy

Obraz ze života se zpěvy o třech
jednáních

Besední dům

1. března

Pan strejček

Besední dům

7. března

Pražský flamendr

Obraz ze života o čtyřech
jednáních

Besední dům

15. března

Duch času

Fraška

Královo Pole, ochotnické divadlo Klicpera

22. března

Manžel bez ženy

Fraška o třech jednáních

Besední dům

6. dubna

Bílá sobota

Velikonoční hra se zpěvy

Deklamovánky a živé obrazy

Spolek katolických tovaryšů, Zelný trh č. 11

19. dubna

Politika v lese

Veselohra o jednom jednání

Knih III., kapitola I

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

10. května

Vězení.

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

13. září

To zde ještě nebylo.**Otec Palacký**

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

27. září

Pražský flamendr Obraz ze života měšťanského
o čtyřech jednáních*Besední dům*

1. října

Z doby Kotillonův

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

2. října

Občanský sňatek

Drama o pěti jednáních

Besední dům

3. října

Jíříkovo vidění

Báchorka se zpěvy o pěti obrazech

Besední dům

4. října

Záhuba rodu Přemyslovců*Besední dům*

5. října

Ševcův vychovanec*Besední dům*

6. října

Švihák a dělník Fraška o třech jednáních a šesti
obrazech*Besední dům*

7. října

Marie, dcera pluku Vaudeville o třech jednáních
a dvou obrazech*Besední dům*

8. října

Hezká krupařka**aneb Rychle s paničkami do divadla**Fraška se zpěvy o třech jednáních
a šesti odděleních*Besední dům*

9. října

Hezká krupařka*Besední dům*

10. října

Pražský žid

Drama

Besední dům

11. října

Díblík, šotek z hor*Besední dům*

12. října

Žárlivá královna*Besední dům*

13. října

Žena Claudiova

Drama o třech jednáních

Besední dům

14. října

Krejčí Prášil**aneb Mnoho povyku pro nic a za nic**Fraška se zpěvy o čtyřech
jednáních*Besední dům*

15. října

Pražský žid po II. Historické drama o šesti
jednáních*Besední dům*

17. října
Žádný muž a tolik děvčat
 Komická opereta
Fackou smíření manželé
 Fraška o jednom jednání
Besední dům
18. října
Nový Monte Christo
 Obraz se zpěvy o třech jednáních
Besední dům
19. října
Ernani aneb Král a loupežník
 Romantická hra o pěti jednáních
Besední dům
20. října
**Král a sedlák aneb
 Každý pánem ve svém příbytku**
 Fraška o třech jednáních
Besední dům
21. října
Žádný muž a tolik děvčat
Novověká Pompadurka
 Fraška o jednom jednání
Besední dům
22. října
Strakonický dudák
aneb Noční hody divých žen
 Národní báchorka se zpěvy
 a tancem o třech jednáních
Besední dům
24. října
Vlast aneb Život za svobodu
 Drama o pěti jednáních
Besední dům
25. října
Žádný muž a tolik děvčat
 Komická opereta
Ženichové
Besední dům
27. října
Dcera pekel
 Veselohra
neuveđeno
28. října
Vánoční dárky
 Fraška o čtyřech jednáních v osmi
 obrazech
Besední dům
29. října
Mnoho přátel naše škoda
 Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům
30. října
Mnoho přátel naše škoda
 Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům
31. října
Čarovný závoj
aneb Malíř, víla a hospodská
 Romantická báchorka se zpěvy
 o třech jednáních
Besední dům
1. listopadu
Mlynář a jeho dítě
aneb Průvod duchů o půlnoci
 Obraz ze života národního o pěti
 jednáních
Besední dům
2. listopadu
Na dušičky
Besední dům
3. listopadu
Zkrocení zlé ženy
aneb Oko za oko, zub za zub
 Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům

4. listopadu
Žádný muž a tolik děvčat
Komická opereta
Politika v lese
Jednoaktová opereta
Besední dům
5. listopadu
Krvavý soud
aneb Kutnohorští havíři
Vlastenecký obraz o pěti
jednáních a deseti obrazech
Besední dům
7. listopadu
Šantala aneb Cesta kolem světa
Kouzelná báchorka se zpěvy,
skupeními a průvody o třech
jednáních a šesti obrazech
Besední dům
8. listopadu
Šantala aneb Cesta kolem světa
Kouzelná báchorka se zpěvy,
skupeními a průvody o třech
jednáních a šesti obrazech
Besední dům
9. listopadu
**Státníkova zkouška; Francouzská
selka a český dobrovolník**
Besední dům
10. listopadu
Hraběnka Somerive
Obraz pařížských mravů o čtyřech
jednáních
Besední dům
11. listopadu
Za živa a po smrti
Fraška se zpěvy o třech jednáních
Besední dům
12. listopadu
Hamlet, princ dánský
Besední dům
14. listopadu
Sedlák krivopřísežník
Obraz ze života se zpěvem o třech
jednáních a šesti obrazech
Besední dům
15. listopadu
Mistr Bedrník a jeho chasa
Fraška se zpěvy o šesti jednáních
Besední dům
16. listopadu
Černohorka kouzelnice
Pětkrátstotísíc čertů aneb Nic
Fraška
Besední dům
17. listopadu
Cesta do Ameriky
Fraška o čtyřech obrazech se
zpěvy
Lesní panna
Besední dům
19. listopadu
500 000 čertů ve Wertheimské kase
Fraška se zpěvy o šesti obrazech
Besední dům
21. listopadu
Studenti na Děvohradě
Opereta
Besední dům
22. listopadu
Hugenoti aneb Noc bartolomějská
Dramatický obraz o sedmi
jednáních
Besední dům

24. listopadu
Bodří venkované
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
25. listopadu
Hugenotí
Besední dům
26. listopadu
Matčino požehnání a otcova kletba
Obraz ze života se zpěvem o třech jednáních
Besední dům
28. listopadu
Čech a Němec
Fraška se zpěvy o třech jednáních
Besední dům
29. listopadu
Čech a Němec
Fraška se zpěvy o třech jednáních
Tygr utekl z menažerie
Besední dům
30. listopadu
Redaktor v žaláři
Veselohra
Besední dům
1. prosince
Mladý hrdina
Besední dům
3. prosince
Na kovárně
Národní fraška se zpěvy o třech jednáních
Doktor Žvanil
Fraška o jednom jednání
Besední dům
5. prosince
Zkouška státníková
Veselohra o dvou dějstvích
Naši vyhráli
Besední dům
6. prosince
Panna jezerní aneb Čarovný prsten
Besední dům
7. prosince
Žádný muž a tolik děvčat
Opereta
Divadelní herec co lékař
Besední dům
8. prosince
Král Václav a jeho kat
Romantická činohra o pěti jednáních
Besední dům
10. prosince
Bandité
Fraška se zpěvy o čtyřech jednáních
Besední dům
12. prosince
Zvoník u Matky boží
Romantická činohra
Besední dům
15. prosince
Vyloučení studenti
Veselohra o čtyřech aktech
Besední dům
17. prosince
**Ševcovská noblesa
aneb Tři páry střevíců**
Fraška se zpěvy o třech jednáních
Sklenice vody aneb Účinky a příčiny
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům

19. prosince

Veselí plavci v přístavu Komická opereta o jednom
jednání**Afrikánka**

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

20. prosince

**D.S. aneb Národní slavnost obžinek
na Kuklenách**

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Besední dům

21. prosince

Chudý kejklíř**aneb Komediant a jeho dcera**

Obraz ze života se zpěvem

Besední dům

26. prosince

Na palubě

Opereta

Velezrádce

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

27. prosince

Kříž u potoka

Obraz ze života

Besední dům

29. prosince

Zlé časy

Veselohra o čtyřech aktech

*Besední dům***1875**

1. ledna

Telegram

Veselohra o jednom jednání

Řemeslnická merenda Obraz ze života slovanského
o dvou jednáních se zpěvy a tanci*Besední dům*

2. ledna

Nesvorní bratři**aneb Chudý písničkář**Obraz ze života se zpěvy o čtyřech
jednáních*Besední dům*

3. ledna

Trichoche et Cacolet,**králové šejdířství**

Fraška o pěti jednáních

Besední dům

5. ledna

Bratr Honák**aneb Venkované v hlavním městě.**Obraz ze života venkovského
o třech jednáních*Besední dům*

6. ledna

Císař Josef II. a jeho věk

Obraz ze života o třech jednáních

Stínové obrazy*Besední dům*

9. ledna

Tajnosti pařížské**aneb Noční rejdy v černé věži**Romantická hra o pěti jednáních
a devíti obrazech*Besední dům*

10. ledna

Jan Hus, betlémský kazatel*Besední dům*

12. ledna

Díblík šotek z hor;dohra: **Pozůstalost staré čarodějnice***Besední dům*

14. ledna

AndělVeselohra o třech jednáních
a čtyřech odděleníchÁrie z **Čarovného střelce***Besední dům*

15. ledna

Cesty veřejného mínění

Veselohra o pěti jednáních

Besední dům

16. ledna

Žižkova smrt Historická činohra o šesti
jednáních*Besední dům*

19. ledna

Nápoj láskyaneb **Dva ženichové a jedna nevěsta**Komická opereta o jednom
jednání**Spiknutí za časů francouzské
republiky**

Veselohra o dvou jednáních

Besední dům

21. ledna

Čert

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

24. ledna

Železná maskaaneb **Oběť pro blaho Francie**Dramatický obraz o pěti
jednáních a sedmi obrazech*Besední dům*

28. ledna

Orfeus v podsvětí Komická opereta o čtyřech
jednáních*Besední dům*

29. ledna

Zlý duch Lumpaci Vagabundusaneb **Ludrácký trojlístek**

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Besední dům

31. ledna

Kabát, vesta i kalhoty

Fraška o pěti jednáních

Besední dům

2. února

Kříž u potoka*Besední dům*

3. února

Enšpigl*Besední dům*

4. února

Loupežníci aneb Zkáza rodiny Morův

Truchlohra o pěti odděleních

Besední dům

5. února

Žádný muž a tolik děvčat

Francouzská selka

a **český dobrovolník***Besední dům*

6. února

Žebrák a jeho dědic

Obraz ze života se zpěvy o čtyřech odděleních

Besední dům

7. února

Zrádný ministr**aneb Zasnoubení před popravou**

Rytířská historická veselohra o čtyřech odděleních

Besední dům

28. února

Damoklův meč

Žert o jednom aktu

Husička z podháje

Veselohra o jednom aktu

Vychovatel v čepici

Veselohra o jednom aktu

Besední dům

21. března

Svatojánská pouť

Veselohra – fraška o třech aktech

Besední dům

4. dubna

Sedlák zlatodvorský

Obraz z venkovského života o čtyřech jednáních

Besední dům

11. dubna

Lhář a jeho rod

Veselohra o pěti jednáních

Besední dům

31. října

Ďábel na bále

Dramatický obraz

Besední dům

4. listopadu

Pokuta muže

Veselohra o třech odděleních

Besední dům

6. listopadu

Touha po slávě

Fraška se zpěvy o šesti odděleních

Besední dům

7. listopadu

České Amazonky

Národní báchorka o třech jednáních se zpěvy, tanci a evolucionemi

Besední dům

9. listopadu

Slavnost založení

Veselohra o pěti jednáních

Besední dům

11. listopadu

Loupež a pokuta

Obraz ze života venkovského ve třech odděleních se zpěvy

Besední dům

13. listopadu

Dráteníci aneb Loupežníci v kuchyni

Fraška

Besední dům

14. listopadu

Starý desátník

Melodrama o pěti jednáních

Besední dům

16. listopadu

Jiríkovo vidění

Báchorka

Besední dům

18. listopadu
Zapovězené ovoce
Besední dům
20. listopadu
Ďáblův podíl
Komická opereta
Besední dům
21. listopadu
Husaři
aneb Stará věž a dětská punčocha
Velká fraška se zpěvy a tanci
Besední dům
23. listopadu
Miláček Štěstěny
Besední dům
25. listopadu
Marie, dcera pluku
Besední dům
27. listopadu
Narcis
Besední dům
28. listopadu
Ďáblův podíl
Opereta
Besední dům
30. listopadu
Zaklený princ
Žertovný šprým o třech jednáních
Besední dům
2. prosince
Polský žid
Obraz ze života se zpěvem
ve třech odděleních
Besední dům
4. prosince
Diblík
Besední dům
5. prosince
Pražský žid
Drama o šesti jednáních
Besední dům
6. prosince
Něžné příbuzenstvo
Veselohra o třech jednáních
Besední dům
8. prosince
Preciosa, spanilé děvče cikánské
Romantická hra se zpěvy
Besední dům
11. prosince
Rybrcoul
Báchorka se zpěvem
Besední dům
12. prosince
Trakař otce Martina
Besední dům
13. prosince
Ševcovská noblesa
Besední dům
14. prosince
Čarovný závoj
Besední dům
16. prosince
Ultimo
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
18. prosince
Monika aneb Po bitvě na Bílé hoře
Besední dům

19. prosince
**Poslední dvacetník (Břetislav a Jitka;
 Husité u Naumburku;
 Příchod Čechův na posvátný Říp)
 Trakař otce Martina**
 Obraz ze života
Besední dům

26. prosince
Břetislav a Jitka
Besední dům

30. prosince
Ženský boj
 Veselohra
Besední dům

31. prosince
Ženský boj
 Francouzská veselohra
Besední dům

1876

---

7. ledna
Švanda dudák
Besední dům

8. ledna
Novomanželé
 Veselohra o dvou jednáních
Zkouška státníkova
 Veselohra o dvou jednáních
Besední dům

9. ledna
Vánoční hra
 (Historie Tří králů.)
Slepý mládenec
Katolický spolek tovaryšský, Zelný trh č. 11

11. ledna
Magelona
 Tragedie
Besední dům

13. ledna
Žádný muž a tolik děvčat
Besední dům

16. ledna
Vánoční hra
 (Historie Tří králů.)

Dcera pekel
 Veselohra o pěti jednáních
Katolický spolek tovaryšský, Zelný trh č. 11

18. ledna
**Šantala čili Cesta kolem světa
 za 80 dní**
 Velká fraška se zpěvy a tanci
neuvvedeno

20. ledna
Se stupně k stupni
 Vídeňský obraz ze života
Besední dům

22. ledna
Anděl
 Veselohra
Brute, pusť Césara
 Veselohra
Besední dům

23. ledna
Nevěřte ženským
 Veselohra o jednom jednání
Besední dům

27. ledna
Don Juan
 Veselohra o třech jednáních
Besední dům

10. prosince

Telegram

Veselohra

Blázinec v 1. poschodí

Veselohra

Svéhlavost

Veselohra

newvedeno

1877

---

7. ledna

Nejlepší pantofel**Klín klínem se vyrází****Jen moudře***Besední dům*

15. února

Boj všem ženám

Veselohra o pěti aktech

Besední dům

16. února

Mluví ze spaní

„Dramolet“ o jednom jednání

Spiknutí za časů francouzské republiky

Veselohra

Besední dům

17. února

Novověký don Juan

Fraška

Besední dům

18. února

Jíříkovo vidění

Původní kouzelná báchorka se zpěvy v pěti obrazech

Besední dům

20. února

Cesta kolem světa za 80 dní

Velká výpravná hra s předehrou o pěti jednání a třinácti obrazech

Besední dům

21. února

Cesta kolem světa za 80 dní

Velká výpravná hra s předehrou o pěti jednání a třinácti obrazech

Besední dům

22. února

Andrea

Komedie o šesti odděleních

Besední dům

24. února

Když ženy mužům upláchnou

Fraška

Besední dům

25. února

Cesta kolem světa za 80 dní

Výpravná hra o pěti jednáních a třinácti obrazech

Besední dům

26. února

Milion

Velká fraška se zpěvy o třech jednáních a sedmi obrazech

Besední dům

27. února

Žárlivá královna

Veselohra

Besední dům

28. února

Král Tulipatán a jeho dvůr

Burleskní opereta o jednom jednání

Zlý svět

Veselohra o dvou jednáních

Besední dům

1. března

Studentí na Děvohradě

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Besední dům

2. března

Opisovač

Obraz ze života o jednom jednání

Sklenice čaje

Veselohra o jednom jednání

Otec Palacký

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

3. března

Othelo

Truchlohra

Besední dům

5. března

Čí je to dítě

Fraška

Třicátý listopad

Veselohra o jednom jednání

Rytíř od jehly

Veselohra o jednom jednání

Maškary pod střechou

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

6. března

Rytíř od jehly

Fraška

Čí je to dítě

Fraška se zpěvy o třech odděleních

Besední dům

7. března

Dluhy

Veselohra

Král Tulipatán a jeho dvůr

Burleskní opereta o jednom jednání

Besední dům

8. března

Proces o hubičku

Dramatický žert o jednom jednání

Žádný muž a tolik děvčat

Komická opereta o jednom jednání

Besední dům

10. března

Fernanda aneb pomsta ženy korsické

Obraz ze života pařížského o čtyřech jednáních

Besední dům

11. března

Záviš z Falkenštejna

Tragedie

Besední dům

12. března

Zlatohlávek

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

13. března

Zlatohlávek

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

18. března

Nehody pana Sýkory

Fraška se zpěvy o sedmi obrazech

Besední dům

22. března

Orfeus v podsvětí

Komická opereta o čtyřech odděleních

Besední dům

24. března

Po krvavém sněmě*Besední dům*

27. března

Farář a jeho kostelník*Besední dům*

7. října

Inzerát

Veselohra

Besední dům

1878

---

13. ledna

Rekrutýrka v Kocourkově

Fraška o 1 jednání

Pan Franc aneb Sedlák šelma velká*Maloměřice*

20. ledna

Doktora Fausta domácí čepička

Fraška

nevedeno

6. května

Panna Orleánská

Drama

nevedeno

6. října

Bláznec v prvním poschodí

Veselohra o jednom jednání

Fotografická dílna v Praze

Fraška se zpěvy o jednom jednání

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

1. listopadu

Mlynář a jeho dítě

Obraz ze života o pěti jednáních

Besední dům

10. listopadu

Při piketu

Veselohra o jednom jednání

Jen mimochodem

Veselohra o jednom jednání

Damoklův meč

Žert o jednom jednání

Besední dům

17. listopadu

Vyhraný ženich

Fraška o dvou jednáních

Osudný den fidlovačky

Hra o jednom jednání

Husovice č. 100, u pana Janka

24. listopadu

Strakonický dudák

Národní báchorka s hudbou

a zpěvy o třech jednáních a pěti obrazech

Besední dům

1. prosince

Veselý švec aneb Proměněné ženy

Veselohra o třech jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

8. prosince

Farář z Podlesí*Besední dům*

15. prosince

Kabát dolů

Veselohra o jednom jednání

Nechce tančit

Veselohra o jednom jednání

Signor Mišpulini

Fraška se zpěvem o jednom jednání

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

26. prosince

Paní Marjánka, matka pluku*Husovice*

27. prosince

Tatínkovy juchty

Fraška o dvou jednáních

Šibeničný humor*Ochotnické divadlo řemeslnické besedy**Svatopluk, Jezuitská č. 13***1879**

22. ledna

Cikánka a děti její

Obraz ze života

Královo Pole, u pana Černoehorského

25. ledna

Dráteníci aneb 10.000 zlatých

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Královo Pole

26. ledna

Pan Pastor a jeho kostelník

Fraška o pěti jednáních

Královo Pole, u pana Černoehorského

27. ledna

Moderní Don Juan

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Královo Pole, u pana Černoehorského

1. února

Já toho netrpím! Já to nedovolím!

Veselohra se zpěvy o jednom jednání

Důkaz, že ženy vládnou pláčem nad chudým i nad bohatcem*Královo Pole, u pana Černoehorského*

2. února

Vyškovský Žid**aneb Švédové na Moravě**

Velká národní moravská pověst

o čtyřech jednáních

Loupežníci na Chlumu

Činohra

Královo Pole, u paní Černoehorské

3. února

Kanárek a Kopřiva aneb Živý divan

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Královo Pole, u paní Černoehorské

5. února

Pražský uličník

Obraz ze života o třech jednáních

Královo Pole

6. února

Lumpaci Vagabundus**aneb Ludrácký trojlístek**

Fraška

Královo Pole, u paní Černoehorské

7. února

Babinský, vůdce loupežníků**v českých horách**

Obraz ze života o pěti jednáních

Královo Pole, u paní Černoehorské

9. února

Otcův hřích**aneb Devět křížů nad Domášovem**

Velká národní moravská pověst

o pěti jednáních

Královo Pole, u paní Černoehorské

12. února

Mlynář a jeho dítě*Královo Pole, u paní Černoehorské*

13. února

**Hrdina v županu
aneb Voršilo kde jsi?**Fraška o pěti jednáních se zpěvy
a tanci*Královo Pole, u paní Černohorské*

14. února

**Kněz a voják
aneb Bitva u kláštera Skalického**Obraz ze života o čtyřech
jednáních*Královo Pole, u paní Černohorské*

16. února

Jen moudře

Fraška o jednom dějství

Fotografická dílna v Praze

Fraška se zpěvy o jednom jednání

*Ochotnické divadlo Svatopluk,**Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13*

16. února

**Život pouhý sen
aneb Vzpouza v Olympu**

Velká fraška se zpěvy

Královo Pole, u paní Černohorské

18. února

**Kněz a voják
aneb Bitva u kláštera Skalického***Královo Pole, u paní Černohorské*

19. února

**Babinský, vůdce loupežníků
v křivoklátských lesích**

Obraz ze života o pěti jednáních

Královo Pole, u paní Černohorské

22. února

Blázinec v 1. poschodí

Fraška o jednom jednání

Damoklův meč

Žert o jednom jednání

On je hluchý

Veselohra o jednom jednání

Královo Pole, u paní Černohorské

23. února

**Hrdina v županu
aneb Voršilo kde jsi?**Velká fraška se zpěvy a tanci
o čtyřech jednáních*Královo Pole, u paní Černohorské*

24. února

**Past na staré mládence
aneb Strašidlo v zámecké hrobce***Královo Pole, u paní Černohorské*

28. února

Kněz a voják Obraz ze života o třech jednáních
se zpěvy*Královo Pole, u paní Černohorské*

1. března

**Fraška dobrá medicína aneb
Jen rychle s paničkami do divadla**Veselohra se zpěvy o třech
jednáních*Královo Pole, u paní Černohorské*

2. března

**Král, hrabě a pěvkyně
aneb Zasnoubení před popravou**

Činohra o pěti jednáních

Královo Pole, u paní Černohorské

3. března

Pokuta muže

Francouzská veselohra

Královo Pole, u paní Černohorské

4. března
Hledá se služka
Veselohra o jednom jednání
- Bengálský tygr**
Veselohra o jednom jednání
Královo Pole, u paní Černohorské
9. března
Octář aneb Světla lesk, pouhý dým
Hluchý podomek
Fraška se zpěvy o jednom jednání
Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13
16. března
Paličova dcera aneb Pražská děvečka
Činohra o pěti jednáních
Besední dům
23. března
Milý strýček
Fraška o pěti jednáních
Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13
25. března
Pokuta ženy
Drama o třech jednáních
- Blázinec v 1. poschodí**
Veselohra
nevedeno
30. března
Zameškal hodinu
Veselohra
- Paní Kastelánová**
Činohra
- Ženské slzy**
Veselohra
Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13
30. března
I dobré jitro
Veselohra
- Veselý švec aneb Proměněné ženy**
Husovice, hostinec Hynka Kleinbaura
20. dubna
Sedlák krivopřísežník
Obrazy ze života národního
o třech jednáních
Besední dům
4. října
Doktor Kalous
Veselohra
Besední dům /?/
5. října
Malý vévoda
Komická opera o třech jednáních
Besední dům /?/
5. října
On hledá poklad
Fraška o jednom jednání
- Francinkovy námluvy**
Fraška o jednom jednání
Husovice, hostinec Františka Slavíka
5. října
Nehas, co tě nepálí
Původní žertovná hra se zpěvy
o čtyřech jednáních
Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13
6. října
Rosenkranz a Guldenstern
Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům /?/
6. října
Malý vévoda
Opereta
Besední dům /?/
8. října
Páni doktoři
Fraška o čtyřech jednáních
Besední dům

9. října
Giroflé Girofla
Komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
10. října
Zkrocení zlé ženy
Veselohra
Besední dům
11. října
Nevinně odsouzen
Drama o čtyřech jednáních
s předeherou o dvou jednáních
Besední dům
12. října
Fatinica
Velká komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
13. října
Zuzančin pan kaprál
Fraška o pěti jednáních
Besední dům
14. října
Giroflé Girofla
Komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
15. října
Harun al Rašid
Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům
16. října
Fatinica, aneb Rusové v harému
Velká komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
17. října
Slepá bába
Veselohra o třech jednáních
Besední dům
18. října
Brno bez ševce
Fraška o pěti jednáních
Besední dům
19. října
Námořní kadet
Komická opereta o třech
jednáních
Brno bez ševce
Fraška o pěti jednáních
Besední dům
20. října
Námořní kadet
Komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
21. října
Babička aneb Jedovatý dech
Činohra o pěti jednáních
Besední dům
22. října
Kmotr Šmodrcha
Fraška o pěti jednáních
Besední dům
23. října
Prodaná nevěsta
Komická opera o třech jednáních
Besední dům
24. října
Pokuta muž
Veselohra
Besední dům

25. října

Se stupně k stupni

Obraz ze života se zpěvy

Besední dům

26. října

Prodaná nevěsta

Komická opera o třech jednáních

Břetislav a Jitka

Vlastenecká činohra

Besední dům

27. října

Jiříkovo vidění

Národní báchorka se zpěvy a tanci

Besední dům

28. října

Probuzený lev

Komická opereta o jednom jednání

En Passant

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

29. října

Malí velikáni

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

30. října

Malý vévoda

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

31. října

Orfeus v podsvětí

Velká komická opereta o čtyřech jednáních

Besední dům

1. listopadu

Na dušičky**aneb Modlitba na hřbitově**

Obraz ze života se zpěvem

o čtyřech jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

1. listopadu

Na dušičky**aneb Modlitba na hřbitově**

Obraz ze života o čtyřech

jednáních

Mlynář a jeho dítě

Obraz ze života o pěti jednáních

Besední dům

2. listopadu

Na dušičky**aneb Modlitba na hřbitově**

Obraz ze života se zpěvem

o čtyřech jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

2. listopadu

Ženichové**aneb Strašidlo v zámecké hrobce**

Původní veselohra o třech

jednáních

Bandité

Komická opereta o třech

jednáních

Besední dům

3. listopadu

Černé duše

Obraz z českých dějin

Besední dům

4. listopadu

Bandité

Komická opereta o třech

jednáních

Besední dům

5. listopadu
Montjoye
Doktor Kalous
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
6. listopadu
Sirotek Lowoodský
Námořní kadet
Komická opera
Besední dům
8. listopadu
Marta aneb Trh v Richmondu
Romantická opera o čtyřech jednáních
Besední dům
9. listopadu
Giroflé Girofla
Opereta
Besední dům
9. listopadu
Mlynář a jeho dítě
Truchlohra o pěti jednáních
Husovice, u pana Janka
9. listopadu
Dobytí Sarajeva
Fraška o pěti jednáních, šesti obrazech
Besední dům
10. listopadu
Marta aneb Trh v Richmondu
Romantická opera o čtyřech jednáních
Besední dům
11. listopadu
Ostří hoši
Komická opereta o jednom jednání
Afrikánka
Veselohra o třech jednáních
Besední dům
12. listopadu
Jmenovci
Fraška se zpěvy o sedmi obrazech
Besední dům
13. listopadu
Světa pán v županu
Veselohra
Besední dům
14. listopadu
Netopýr
Komická opereta o třech jednáních
Petr jako Pavel
aneb Opatrnosti nikdy nezbyvá
Fraška o třech jednáních
Besední dům
15. listopadu
Žádný muž a tolik děvčat
Komická opereta o jednom jednání
Zkouška státníková
Veselohra o dvou jednáních
Besední dům
16. listopadu
Oheň a voda aneb
Dva kohouti na jednom smetišti
Veselohra o třech jednáních
Princezna Trebizondská
Komická opereta o třech jednáních
Besední dům

17. listopadu
Můj Vojtůšek
Obraz ze života o třech jednáních
Besední dům
18. listopadu
Slavnost založení
Veselohra
Besední dům
19. listopadu
Žertva na Balkáně aneb Svědomí
Obraz ze života ruského o čtyřech jednáních
Besední dům
20. listopadu
Čarostřelec
Romantická opera o třech jednáních
Besední dům
21. listopadu
Dcery pana Zajíčka
Obraz ze života o čtyřech jednáních
Besední dům
22. listopadu
Krásná Galathea
Opereta o jednom jednání
Svéhlavost
Veselohra o jednom jednání
Besední dům
23. listopadu
Chňap, Lap, Šňůra
Velká fantastická fraška se zpěvy a tanci o čtyřech jednáních
Besední dům
24. listopadu
Netopýr
Komická opereta o třech jednáních
Besední dům
25. listopadu
Fatinica aneb Rusové v harému
Velká komická opereta o třech jednáních
Besední dům
26. listopadu
Fučík
Dramatická báseň o pěti jednáních
Besední dům
27. listopadu
Krásná Galathea
Komicko-mytologická opera o jednom jednání
Žádný muž a tolik děvčat
Komická opereta o jednom jednání
Besední dům
28. listopadu
Nová Sodoma a Gomora
Besední dům
29. listopadu
Netopýr
Opereta
Besední dům
30. listopadu
Boccaccio
Opereta
Besední dům
1. prosince
Světa pán v županu
Původní veselohra
Besední dům

2. prosince

Svatba při lucernách Komická opereta o jednom
jednání**Tajné spiknutí za časů republiky**

Veselohra o dvou jednáních

Besední dům

3. prosince

Malý vévoda

Komická opera o třech jednáních

Besední dům

4. prosince

Velkovévodkyně z Gerolštýnu

Komická opera o třech jednáních

Besední dům

5. prosince

Stará, mladí aneb Naši hoši

Obraz ze života o třech jednáních

Besední dům

6. prosince

BoccaccioVelká komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

7. prosince

Princ Methusalem Velká komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

8. prosince

Morilla aneb Čarovný prsten

Komická opera o třech jednáních

Besední dům

10. prosince

Fousek a Markétka Velká parodistická opereta o pěti
jednáních*Besední dům*

11. prosince

Prodaná nevěsta

Komická opera o třech jednáních

Besední dům

26. prosince

Komedie na divadle**Vychovatel v čepci****Damoklův meč***Výpomocná pokladnice řemeslnické besedy**Svatopluk*

1880

---

4. ledna

Studenti v nesnázích

Fraška o jednom jednání

Dědkův kalmuk

Fraška o dvou jednáních

Husovice č. 100, místnosti u pana Janka

11. ledna

Rohovín čtverrohý

Fraška o jednom jednání

Paní kastelánová

Činohra

Signor Mišpulini

Fraška se zpěvem

*Výpomocná pokladnice řemeslnické besedy**Svatopluk*

18. ledna

Kabát dolů

Veselohra o jednom jednání

Klobouk

Veselohra o jednom jednání

Husovice č. 100, místnosti u pana Janka

22. února

Bohatá mlynářka**aneb Rychle s písničkami do divadla**

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Královo Pole, hostinec pana Kuchty

22. února

Blázinec v 1. poschodí

Veselohra o jednom jednání

Damoklův meč

Žert o jednom jednání

Fotografická dílna v Praze

Fraška o jednom jednání

Husovice č 100, místnosti u pana Janka

25. února

Zkrocení zlé ženy

Veselohra o třech jednáních

Královo Pole

26. února

Čar a provazník*Královo Pole*

28. února

Mistr Bedrník a jeho chasa

Původní fraška se zpěvy

Královo Pole

29. února

Dobytí Sarajeva**aneb Smrt na bojišti v Bosně**

Obraz ze života se zpěvy

Královo Pole

29. února

Cikánka a její děti

Obraz ze života o třech jednáních

Havlíčkovy boty

Fraška o jednom jednání

*Výpomocná pokladnice řemeslnické besedy**Svatopluk*

4. března

Zkrocení zlé ženy

Veselohra o třech jednáních

Královo Pole, hostinec pana Kuchty

6. března

**Marie Terezie, císařovna rakouská
a kovář z Moravy**

Obraz ze života o třech jednáních

Královo Pole, hostinec pana Kuchty

7. března

Husaři a dětská punčoška**aneb Čtyři páni na jednom panství**

Fraška se zpěvy a tanci o třech

jednáních

Královo Pole

8. března

Čech a Němec čili Strašidlo v pytli

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Královo Pole

11. března

Vrah Francesconi

Obraz ze života o pěti jednáních

Královo Pole

13. března

Čar a provazník**aneb Dvorní pikle v Petrohradě***Královo Pole*

14. března

Brno a Kartouzy**aneb Bandité v salonu**

Veselohra o třech jednáních

Královo Pole

29. srpna

Doktor Robin

Veselohra o jednom jednání

Vychovatel v čepci

Veselohra o jednom jednání

Jeden z nás musí se oženit

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

19. září

BankrotářPůvodní obraz ze života
měšťanského o čtyřech jednáních*Besední dům*

30. září

Z doby kotilionův

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

1. října

Frou – Frou

Pařížský obraz

Besední dům

2. října

Z doby kotillonů

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

3. října

Král Václav a jeho kat

Drama

Boccaccio

Opereta

Besední dům

4. října

Světapán v županu

Veselohra

Besední dům

5. října

Fatinica aneb Rusové v harému Komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

6. října

Dobročinné paní

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

7. října

BoccaccioVelká komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

8. října

Otrok aneb chléb z milosti

Veselohra

Besední dům

9. října

Faust a Markéta

Velká opera o pěti jednáních

Besední dům

10. října

Rodinná vojna

Veselohra o třech jednáních

Námořní kadet Komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

11. října

Malí velikáni

Veselohra

Besední dům

12. října

Mazepa

Tragédie o pěti jednáních

Besední dům

13. října

Faust a Markétka

Sólová parodie o jednom jednání

Slovo k ministru

Obraz ze života o jednom jednání

Žádný muž a tolik děvčat

Opereta o jednom jednání

Besední dům

14. října

Faust a Markéta

Opera

Besední dům

15. října

Kmotr Šmodrcha

Fraška se zpěvy o pěti jednáních

Besední dům

16. října

Giroflé – Girofla

Opereta o třech jednáních

Besední dům

17. října

**Zlý duch Lumpaci Vagabundus
aneb Ludrácký trojlístek**

Velká fraška o osmi obrazech

Malý vévoda

Velká komická opereta o třech jednáních

Besední dům

18. října

500 000 čertů ve Wertheimské kase

Fraška se zpěvy

Besední dům

19. října

Nihilistka

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

20. října

Král a květinářka

Veselohra

Probuzený lev

Komická opereta

Besední dům

21. října

Romeo a Julie

Opera o pěti jednáních

Besední dům

22. října

Brno bez ševce

Fraška o pěti jednáních dle pravdivé události

Besední dům

23. října

Nevěsta z Amsterodamu

Obraz ze života se zpěvy o třech jednáních s předehtou

Besední dům

24. října

Angelo, tyran Padovánský

Drama o čtyřech jednáních

Bandité

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

25. října

Malý vévoda

Opereta

Besední dům

26. října

Nájemníci pana domácího

Fraška o pěti jednáních

Besední dům

27. října

Zápas o korunu českou

Historické drama o pěti jednáních

Besední dům

28. října

Princ Methusalém

Opereta

Besední dům

29. října

Díblík šotek z hor

Obraz z venkovského života o pěti jednáních

Besední dům

30. října
Holka s čertem v těle
aneb Jako na obrtlíku
 Fraška o čtyřech jednáních
Besední dům
31. října
Zvoník u Matky boží
 Romantická činohra o šesti jednáních
Loupež toulavých cikánů
 Hra o jednom jednání
Zvony Cornevillské
 Komická opera o třech jednáních a čtyřech obrazech
Besední dům
1. listopadu
Boccaccio
 Velká komická opereta o třech jednáních
Mlynář a jeho dítě
 Obraz ze života o pěti jednáních
Besední dům
3. listopadu
Tutti – Frutti
 Opereta o čtyřech jednáních
Besední dům
4. listopadu
Dítě lásky aneb Fourchambault
 Činohra o pěti jednáních
Besední dům
5. listopadu
Dcery pana Zajíčka
 Obraz ze života o čtyřech jednáních
Besední dům
6. listopadu
Hrabě Essex
 Tragedie o pěti jednáních
Besední dům
7. listopadu
Novověký Don Juan
 Fraška o čtyřech jednáních
Dva sirotci
 Obraz ze života o osmi jednáních
Besední dům
8. listopadu
Námořní kadet
 Velká výpravná komická opereta o třech jednáních
Besední dům
9. listopadu
Rosenkranz a Guldenstern
Besední dům
10. listopadu
Marie, dcera pluku
 Komická opera o dvou jednáních
Besední dům
11. listopadu
Zuzančín pan kaprál
 Fraška o pěti jednáních
Besední dům
12. listopadu
Tchán a zeť
 Francouzská činohra o čtyřech jednáních
Besední dům
13. listopadu
Zvonky Cornevillské
 Komická opera o třech jednáních
Besední dům
14. listopadu
Fatinica aneb Rusové v harému
 Velká komická opereta o třech jednáních
Besední dům

15. listopadu

Tajnosti staré panny

Velká fraška o sedmi jednáních

Besední dům

16. listopadu

Zvony Cornevillské

Komická opereta o třech jednáních a čtyřech obrazech

Besední dům

17. listopadu

Troubadour

Opera o čtyřech jednáních

Besední dům

18. listopadu

Boj s dámmami aneb Francouzský hrabě na útěku

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

19. listopadu

Giroflé – Girofla

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

20. listopadu

La Traviata

Velká opera o čtyřech jednáních

Besední dům

21. listopadu

Netopýr

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

22. listopadu

Pan Alfons

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

23. listopadu

Novomanželé

Veselohra o dvou jednáních

V studni

Opera o jednom jednání

Besední dům

24. listopadu

Preciosa, spanilá děvče cikánské

Romantická hra se zpěvy o pěti jednáních

Besední dům

25. listopadu

Staří – mladí aneb Naši hoši

Obraz ze života o třech jednáních

Besední dům

27. listopadu

Svéhlavost

Veselohra o jednom jednání

Žádný muž a tolik děvčat

Opereta o jednom jednání

Besední dům

28. listopadu

Ostří hoši

Komická opereta o jednom jednání

Dokonalá ženuška

Veselohra o jednom jednání

Princezna Trébizonská

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

30. listopadu

Vzdory navzdory

Veselohra

Besední dům

1. prosince
Dítě hadrářů
aneb Pařížská květinářka
Činohra o pěti jednáních
a sedmi obrazech
Besední dům
2. prosince
Doktor Kalous
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
3. prosince
Páni doktoři
Velká fraška o čtyřech jednáních
Besední dům
4. prosince
Píseň Beethovenova
Historický obraz ze života se zpěvy
o jednom jednání
Koncertní zpěvy
Mocnost génia
Charakterní veselohra o jednom
jednání
Besední dům
5. prosince
Prodaná nevěsta
Komická opera o třech jednáních
Besední dům
6. prosince
Netopýr
Komická opera o třech jednáních
Besední dům
7. prosince
V studni
Původní česká opera o jednom
jednání
Doktor Robin
Veselohra o jednom jednání
Besední dům
8. prosince
Afrikánka
Veselohra o třech jednáních
Malý vévoda
Komická opera o třech jednáních
Besední dům
9. prosince
Prodaná nevěsta
Komická opera o třech jednáních
Besední dům
10. prosince
Zvony Cornevilské
Komická opereta o třech
jednáních a čtyřech obrazech
Besední dům
19. prosince
Příbuzní
Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům
26. prosince
Enšpigl
aneb Každou chvíli jiné čtveráctví
Fraška se zpěvy o čtyřech
jednáních
Husovice, místnosti u pana Janka
26. prosince
Příbuzní
Veselohra o čtyřech jednáních
Besední dům

1881

---

23. ledna
Na rozcestí
Své k svému
Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

6. února

Pan rada v nesnázích

Fraška o pěti jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

20. února

Vypovězenec

Činohra

Tlachal

Žertovná hra o dvou jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

13. března

Dívka z Podskalí

Obraz ze života se zpěvy o čtyřech jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

20. března

Kabát dolů

Veselohra o jednom jednání

Nepравý a přece pravý

Fraška o dvou jednáních

Výpomocná pokladnice, Jezuitská č. 13

20. března

Francínkovy námluvy

Fraška o jednom jednání

Tlachal

Žertovná hra se zpěvem o dvou jednáních

Husovice, hostinec Julia Knosa

3. dubna

Cikánka a její děti

Obraz ze života o třech jednáních

Proč ty ne, Augustýne

Fraška o jednom jednání

Výpomocná pokladnice, č. Jezuitská 13

18. dubna

Petr jako Pavel**aneb Opatrnosti nikdy nezbyvá**

Fraška se zpěvy o třech jednáních

Duch času

Fraška o čtyřech jednáních

Výpomocná pokladnice, č. Jezuitská 13

1. května

Z české domácnosti

Veselohra

Stávka kovářů

Dramatický výjev

Bratranec

Fraška

Besední dům

1. května

Posvícení v Malčicích**aneb Pane doktore, vy se mýlíte***neuvvedeno*

9. května

Starý vlastenec

Veselohra

Besední dům

2. června

Jak si motýl křídla spálil

Veselohra

Královo Pole

5. června

Naši svatouškové

Veselohra

Královo Pole

6. června

Kláštevní selka

Obraz ze života

Potrhlý švec

Fraška se zpěvy

Královo Pole

11. června
P. Měsíček, obchodník
 Veselohra
Královo Pole
12. června
Zuzančin pan kaprál
 Fraška
Chudý písničkář
 Obraz ze života
Královo Pole
18. června
Se stupně k stupni
 Obraz ze života se zpěvy
Královo Pole, u pana Černoohorského
19. června
Anděl
 Veselohra o třech jednáních
Jiříkovo vidění
 Báchorka
Královo Pole
22. června
Ďáblův podíl
 Opereta o třech jednáních
Královo Pole
23. června
Svědomy aneb Žertva na Balkáně
 Obraz ruského života
Královo Pole
25. června
České Amazonky čili ženská vojna
 Fraška se zpěvy a tanci
Královo Pole
29. června
Žertva na Balkáně
 Obraz z ruského života
Zvoník u Matky Boží
 Rytířská hra
Královo Pole
30. června
Preciosa, spanilé děvče cikánské
 Romantická hra
Královo Pole
2. července
Frou Frou
 Pařížský obraz o pěti jednáních
Královo Pole
3. července
Diblík
 Obraz ze života
Královo Pole
5. července
Císař Josef II. a dcera ševcova
 Historická hra o čtyřech jednáních
Královo Pole
6. července
Čech a Němec
 Fraška
Královo Pole
7. července
Doktor Kalous
 Veselohra o třech jednáních
Královo Pole
9. července
Svatba při lucernách
 Opereta o jednom jednání
Královo Pole

10. července

Slepý mládenec

Původní rytířská činohra o třech
jednáních
Královo Pole

11. července

Hraběnka Sommerive

Drama o čtyřech jednáních
Královo Pole

14. července

Stará klepna ve skřípci

Veselohra o jednom jednání

Lehká kavalerie

Komická opereta
Královo Pole

16. července

Pražský flašinetář a jeho rodina

Obraz ze života se zpěvy o čtyřech
jednání
Královo Pole

17. července

Břetislav a Jitka

Vlastenecká rytířská činohra
o pěti jednáních
Královo Pole

18. července

Černohorci**aneb Boj křesťanů za svobodu**

Původní hra o čtyřech jednáních
Královo Pole

19. července

Monika

Tragédie o třech jednáních
Královo Pole

20. července

Xantippa, čili Boj všem ženám

Veselohra o čtyřech jednáních
*Královo Pole, divadelní aréna pana
Em. Šumy*

21. července

Doktor Tlučhuba

Fraška o třech jednáních
*Královo Pole, divadelní aréna pana
Em. Šumy*

24. července

Bratranec

Fraška o jednom jednání

Na zdar!

Fraška se zpěvy o jednom jednání
Líšeň, u P. Sobotky

27. července

Trakař otce Martina

Obraz ze života se zpěvy o třech
jednáních
Královo Pole

28. července

Ostří hoši

Opereta

Damoklův meč

Fraška o jednom jednání
Královo Pole

31. července

Král Václav a jeho kat

Historická činohra o pěti
jednáních
Královo Pole

31. července

Já mám příjem

Fraška o jednom jednání

Tatínkovy juchty

Fraška o dvou jednáních
Husovice

4. září
Otec Palacký
Veselohra o jednom jednání.
Jen moudře
Fraška o jednom jednání
Královo Pole, aréna pana Černoohorského
4. září
Panenské sliby
aneb Magnetismus srdce
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
14. září
Sirotek Lovoodský
Činohra o pěti jednáních
Besední dům
15. září
Služebník svého pána
Drama
nevedeno
15. září
Magelona
Tragédie o čtyřech jednáních
Besední dům
16. září
Cyprienna
Drama o třech jednáních
Besední dům
17. září
Faust a Markéta
Velká opera o pěti jednáních
Besední dům
18. září
Válka v míru
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
19. září
Sirotek Lowoodský
Činohra o čtyřech jednáních
Besední dům
20. září
Malý vévoda
Komická opereta o třech jednáních
Besední dům
21. září
Hubička
Opera o třech jednáních
Besední dům
22. září
Jedenácté přikázání
Původní veselohra o třech jednáních
Besední dům
23. září
Rodinná vojna
Původní obraz z našeho života o třech jednáních
Besední dům
24. září
Paličova dcera
Původní činohra o pěti jednáních
Besední dům
25. září
Hubička
Opera o třech jednáních
Besední dům
26. září
Faust a Markéta
Opera
Besední dům

27. září

Othello, mouřenín benátský

Truchlohra o pěti jednáních

Besední dům

28. září

Troubadour

Zpěvohra o čtyřech jednáních

Besední dům

30. září

Román mladé dívky**aneb Pan Slídlil, Čmuchar a Klepal**

Veselohra o čtyřech jednáních

Páni doktoři

Fraška o čtyřech jednáních

Besední dům

1. října

Hubička

Opera o třech jednáních

Besední dům

2. října

Vlast

Historické drama o pěti jednáních

Besední dům

3. října

Donna Juanita

Komická opereta o třech jednáních

Besední dům

4. října

Monika

Tragédie o třech jednáních

Besední dům

5. října

Fatinica

Opereta

Besední dům

6. října

Cyprienna

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

7. října

Světa pán v županu

Původní veselohra o třech jednáních

Besední dům

8. října

Romeo a Julie

Velká opera o pěti jednáních

Besední dům

9. října

Donna Juanita

Velká komická opereta o třech jednáních

Besední dům

10. října

Nevinně odsouzen

Drama o čtyřech jednáních s předehrou o dvou jednáních

Besední dům

11. října

Zkouška státníková

Původní veselohra o dvou jednáních

Svéhlavost

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

12. října

Šlechtic a baletka

Obraz ze života o pěti jednáních

Besední dům

13. října

Donna Juanita Komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

14. října

Strakonický dudákNárodní báchorka se zpěvy
o třech jednáních*Besední dům*

15. října

La Traviata

Velká opera o čtyřech jednáních

Besední dům

16. října

Námořní kadet Komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

17. října

Bibliotékář

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

19. října

Žertva na Balkáně Obraz ze života ruského o čtyřech
jednáních*Besední dům*

20. října

La Traviata

Velká opera o čtyřech jednáních

Besední dům

21. října

Hypochondr

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

22. října

Prodaná nevěstaPůvodní komická opera o třech
jednáních*Besední dům*

23. října

BoccaccioVelká komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

24. října

Otrok aneb chléb z milosti

Veselohra o čtyřech jednáních

Besední dům

25. října

VlastČinohra o pěti jednáních a sedmi
obrazech*Besední dům*

26. října

Hubička

Opera o dvou jednáních

Besední dům

27. října

Princezna Bagdadská Senzační obraz z francouzského
života o třech jednáních*Besední dům*

28. října

Jen mimochodem

Veselohra o jednom jednání

V studniPůvodní opereta o jednom
jednání*Besední dům*

29. října

BoccaccioVelká komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

30. října

Zvony Cornevillské*Besední dům*

31. října

Bagdadská princezna

Činohra

Besední dům

1. listopadu

Mlynář a jeho dítě

Obraz ze života o pěti jednáních

Besední dům

2. listopadu

Námořní kadet Komická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

3. listopadu

Na severní točně

Činohra o třech jednáních

Besední dům

4. listopadu

**Oheň a voda aneb Dva kohouti
na jednom smetišti**

Veselohra o třech jednáních

Besední dům

5. listopadu

Martha aneb Trh v Richmondu Romantická opera o čtyřech
jednáních*Besední dům*

6. listopadu

NisidaKomická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

7. listopadu

NisidaKomická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

8. listopadu

Ďáblovy stráně

Fraška o pěti jednáních

Z doby kotilionůvPůvodní veselohra o třech
jednáních*Besední dům*

9. listopadu

Král Lear

Tragédie o pěti jednáních

Besední dům

10. listopadu

V studni

Opereta o jednom jednání

Jen mimochodem

Veselohra o jednom jednání

Besední dům

11. listopadu

Ďáblovy stráně

Fraška o pěti jednáních

Besední dům

12. listopadu

NetopýrKomická opereta o třech
jednáních*Besední dům*

13. listopadu
Prodaná nevěsta
Původní komická opera o třech
jednáních
Besední dům
14. listopadu
Miss Vanda a monsieur Blondin
Fraška se zpěvy o třech jednáních
a pěti obrazech
Besední dům
15. listopadu
**Georg Stefenson,
vynálezce lokomotivy**
Obraz z anglického života o třech
jednáních
Besední dům
16. listopadu
Veselé ženy Vindsorské
Komická opera
Besední dům
17. listopadu
Netopýr
Komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
18. listopadu
Marta aneb Trh v Richmondu
Besední dům
18. listopadu
Dokonalá ženuška
Veselohra o jednom jednání
Žádný muž a tolik děvčat
Komická opereta
Besední dům
19. listopadu
Egmont
Tragédie o pěti jednáních
Besední dům
20. listopadu
Donna Juanita
Komická opereta o třech
jednáních
Besední dům
21. listopadu
Viola aneb Cokoli chcete
Večer tříkrálový
Veselohra o pěti jednáních
Besední dům
22. listopadu
Marta aneb Trh v Richmondu
Romantická opera o čtyřech
jednáních
Besední dům
23. listopadu
Děti lásky
Člověče nezlob se!
aneb Náš mazlíček
Vaudeville o čtyřech jednáních
Besední dům
24. listopadu
Hubička
Původní prstonárodní opera
o dvou jednáních
Besední dům
8. prosince
Farizejci
Žert o třech jednáních
Besední dům
25. prosince
Nebožtík strýc
Obraz ze života
Besední dům
26. prosince
Své k svému
Veselohra o jednom jednání
Husovice, u pana Olivy

Lenka a Petr Czajkowski

**ZÁSTAVBA ULICE HLINKY PO ROCE 1850
A MAJETKOVÁ STRUKTURA JEDNOTLIVÝCH OBJEKTŮ
SE ZVLÁŠTNÍM PŘÍHLÉDNUTÍM K ROKU 1910.
PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ PŘEDMĚSTSKÉ ARCHITEKTURY
MĚSTA BRNA.**

Není v našich krajích mnoho míst, která by v průběhu 19. a 20. století prodělala tak zásadní změnu architektonické tváře, jako tomu bylo u města Brna a jeho okolí. Ojedinelý hospodářský růst se již od konce 18. století projevil v překotné hospodářské industrializaci celého předměstského území podél vodních toků Svitavy, Ponavy a Svatky, kde docházelo k výstavbě průmyslových areálů továren a dílen, doprovázených rozrůstajícími se dosavadními či nově zakládanými sídelními celky, jež spolu s novými tepnami dopravně inženýrských systémů silnic a železnic de facto vymezily a předznamenalily urbanistickou strukturu až do dnešních dnů. Zrušení a rozebrání městského hradebního systému okolo poloviny 19. století a začlenění dosavadních předměstských částí do jeho správního systému znamenalo sice největší územní rozšíření od doby vlastního založení města, bylo však zřejmě asi jen nutnou realitou. Vleklý nedostatek místa na vnitřním území byl jistě dlouhodobý. Město Brno a především jeho obyvatelé proto pronikali za okraje svých hranic již poměrně dluho, a to jak krátkodobě, například do – dnešní terminologií nazývaných – klidových zón, jako byly například park v bývalé jezuitské zahradě Lužánky (od roku 1785), stromořadí s gloriem zvaným Kiosk na dnešním Moravském náměstí od počátku 19. století či do areálu parku před bývalými hradbami směrem k Vídeňské silnici, zvaným podle pomníku na paměť vítězných napoleonských válek Františkov (od roku 1818), tak i dlouhodoběji, zakoupením některého domu či zahrady na předměstí. Právě díky tomu se lidé z města postupně vzdalovali a odpoutávali od svého, v jejich očích možná často až příliš starého a těsného místa k bydlení, a vzhlíželi k novým možnostem, jež asi výstižně charakterizují například slova známého moravského historioografa Řehoře Volného, že: „*Stavební umění je v Brně všeobecně nepěkné a neuspořádané, neboť je tam ještě představuje plno starých, křivých, úzkých a tmavých ulic a uliček a nemoderních domů*“.¹

Území Starého Brna patřilo také k těm, jež v 19. století podlely již zmíněnému stavebnímu dění. Zejména břehy řeky Svatky, v 18. století spíše patřící šlechtickým zahradám s několika letohrádky, postupně zaplnila zástavba nejrůznějších funkcí;

¹ Gregor WOLNY, *Die königl. Hauptstadt Brünn und die Herrschaft Eisgrub, sammt der Umgebung der Letztern, topographisch, statistisch und historisch geschildert*, Brünn 1836, s. 15.

přesto se v jedné části tohoto katastru postupně objevila také zástavba určená vyšším společenským vrstvám. Brno, zastávající v politické a správní sféře významné postavení, stahovalo nejen textilní a strojní dělnictvo, ale také příslušný počet zástupců úřednictva, inteligence či představitelů hospodářského a finančního kapitálu. Je až s podivem, že mnohé z budov, vybudovaných ve své době jako domy osobností, investujících do svého bydlení nemalé částky a v rámci středoevropského regionu často představující i významné stavební počiny, se přes své dochování až do dnešních dnů všeobecně těší jen malému zájmu. Z objektů umístěných přímo nebo jen kousek za hranicemi historického jádra města Brna je nutno vyzvednout například Kleinův palác² od architektů Ludwiga Förstera a Theodora Hansena, od něhož pochází také Pražákův palác,³ dále třeba palác Berglův⁴ od architektů Heinricha Ferstla a Augusta Prokopa či vila, již pro Dr. Chleboráda postavil Germano Wanderley.⁵ Svůj význam však nenesou pouze tyto stavby samotné. Vždyť historické názvy je většinou spojují s jejich obyvateli a stavebníky, a ti tak patří k městu Brnu rovným dílem jako tyto stavby; jejich jednotlivé osudy přitom, ač úzce a významně souvisí s místními či regionálními dějinami, na které by možná byli někde jinde i více hrdí, jsou dnes pozapomenuty a jakoby bez významu.

Přitom právě nová zástavba, složená z celých obytných bloků, minimálně od osmdesátých let 19. století se kumulující na sever od původního města, je spojena převážně s etabloující se tzv. střední a vyšší střední třídou obyvatelstva. Území cesty k již zmíněnému parku Lužánky (dnešní Třída Kapitána Jaroše, Náměstí 28. října), přes prostor kolem dnešních ulic Kounicova, Veveří, Jaselská až po ulici Údolní, se stalo tou částí města, kde právě tito lidé našli svůj domov. Snad kromě výběžku východní hrany svahu k Černým Polím proti lužáneckému parku (ulice Drobného), se pak samostatně stojící domy rodinného a vilového charakteru začaly ve větší míře rozvíjet především na hraně pisáreckého údolí a jihozápadního svahu tak zvaného Žlutého kopce (německy Sandberg) – dnešní ulice Hlinky. A právě této lokalitě se bude věnovat následující článek.

Vznik ulice Hlinky bývá kladen k roku 1737 a její nejstarší německý název je Lehmstätte (1750). Pozdějšími názvy pak byly Schreibwaldstrasse (ve druhé polovině 19. století je zachyceno paralelní užití obou názvů), dále Kaiser Karl I. Strasse (od roku 1917), V hlíčkách (od roku 1918), Lehmstätte – V hlíčkách (od roku 1939) a V hlíčkách (1945), respektive současné Hlinky (od roku 1946).⁶ Jedná se o jednu z nejdleších brněnských ulic, vycházející od původního centra Starého Brna na současném Mendlově náměstí, která svou velkou částí mírně vyvýšeného místa vzhlí-

² Náměstí Svobody č. 15. Z bohaté literatury ke Kleinovu paláci nejnověji: Bohumil SAMEK, *Kleinův palác*, Brno 2000. Tam historie objektu i základní literatura.

³ Husova ulice č. 18.

⁴ Roh náměstí Svobody č. 15/Lidická 1. Z literatury srov. Karel KUČA, *Památky Brna*, Brno 1991, s. 136.

⁵ Smetanova ulice č. 14. Z literatury srov. tamtéž, s. 155.

⁶ Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 81.

ží na celé pisárecké údolí až k řece Svratce, sledujíc cestu vedoucí dále do zvlněné krajiny směrem na Kohoutovice či podél těchto kopců a řeky na Žebětín či Komín. O starobylosti této komunikace svědčí nemalé množství doposud nalezeného archeologického materiálu; z pozůstatků památek psaných pak například víme, že celé údolí bylo od 14. až do 18. století v majetku cisterciáckého kláštera na Starém Brně. V průběhu 19. století byly na jeho konci nejprve v roce 1813 vybudovány Dr. Josephem Bayerem z nemocnice u sv. Anny léčebné lázně, k nimž od roku 1847 přibyla brněnskými měšťany velmi oblíbená Střelnice. Celé území meandrující řeky bylo roku 1854 regulováno a postupně se stávalo stále více oblíbeným výletním místem, ne příliš vzdáleným od vlastního centra Brna, přesto relativně čistým, ale hlavně skrytým od jeho industriálních částí; od roku 1869 byla navíc tato část města spojena s centrem koňskou drahou, kterou již roku 1905 vystřídala dráha elektrická.

Postupná zástavba lokality probíhala jednak od tradičního centra v okolí starobrněnského kláštera, kterou doplňovaly další ad hoc vznikající stavby na rozparcelovaných pozemcích. Tuto situaci nám zachycují nejstarší použitelná plánová zobrazení například v tzv. I. vojenském plánování z let 1764 až 1783, kde je zachycena oboustranná zástavba souvislého charakteru podél nejzápadnější části přibližně k hranici napojení dnešní ulice Křížkovského, za níž je podél silnice rozloženo pouze pár samostatně stojících objektů, které se do roku 1815 – roku dochování další plánové dokumentace oblasti – postupně rozšířily až do druhé poloviny ulice. Oba plány jsou bohužel příliš schematické, abychom z nich mohli učinit přesnější závěry o lokalizaci či majetkové držbě. Větší výpovědní hodnotu už z tohoto hlediska má plán z roku 1848, zachycující zhruba druhou třetinu ulice od současné ulice Lipové až po již zmíněné napojení ulice Křížkovského. Celé území, osazené nejspíše podle použitých symbolů sady a vinicemi, je již rozparcelováno; v místech podél cesty, ale i volně na pozemcích, lze identifikovat rozměry a poměry některých objektů, spodní části pozemků u velké většiny z nich pak nesou známky zahradních či parkových úprav. Díky očíslování některých pozemků lze identifikovat i většinu z jejich majitelů, vzhledem k celkem čtyřem přečíslováním celé oblasti do dnešních dnů je však napojení některých majetkových držeb pouze hypotetické, což se samozřejmě týká také rozměrů jednotlivých parcel.

Již následující katastrální mapa z roku 1876 však ukazuje na postupné přetváření čistě příměstské zahradní lokality na pozdější rezidenční čtvrť. Přes její honosnost však bohužel o stavebních dějinách tohoto celku i jednotlivých objektech není příliš známo. Výjimku tvoří jen těch několik, u nichž je znám například autor architektonického řešení, nebo těch, kterým se dostalo představení v dobovém tisku či přešly přes jinak asi obecnou ztrátu historického povědomí. Je zřejmě na místě dodat, že vesměs totální a hned dvojí césura proběhla i zde na konci třicátých a ve druhé polovině čtyřicátých let dvacátého století, a informace o původní majetkové skladbě jsou proto často kusé a torzovité, natož tak, aby byly obecně rozšířeny. Článek vychází z poznámek, které byly shromážděny při příležitosti odborného vedení procházky po těchto objektech spoluautorem článku. Při jejich přípravě byly

nalezeny v pramenu úředního charakteru z roku 1910 až nebývale podrobné údaje o zmíněných domech a jejich obyvatelích, které tak umožnil pojednat o této oblasti jako o celku. Samostatné pojednání o své historii, architektonické a umělecké stránce by totiž zasluhovala většina z prezentovaných objektů. Text je proto zaměřen na prezentaci základních údajů a doplněn pokud možno kompletní linií jednotlivých majetkových držeb, u nichž se záhy ukázaly až pozoruhodné souvislosti. Jako doprovodného obrazového materiálu bylo použito výřezů z katastrálních map v rozpětí let 1848–1925,⁷ které dovolují každému z čtenářů vytvoření základní prostorové a vizuální představy. Stěžejním pramenem je pak zmíněný rukopis číslo 3 171 – sčítání obyvatel města Brna z roku 1910. Kromě identifikace jednotlivých členů domácností a jejich společenského a pracovního postavení obsahuje i popis nemovitostí, konkrétně informace kolik budov je označeno jedním číslem orientačním, jejich nejvyšší poschodí, směrování oken, charakter zahrady, vnitřní uspořádání bytů a jejich terminologické rozlišení, druh střešní krytiny a vyčíslení nájmů včetně poplatků; například všechny popsané nemovitosti na ulici Hlinky byly v roce 1910 už pojištěny proti požáru. Společně s informacemi z adresářů města Brna ve sledovaném období tak bylo možné vytvořit základní mozaiku pestrého společenství této ulice. Přestože prvotní zájem autorů článku byl zaměřen na samostatné stojící objekty, postupně k nim byly přidány i některé další, jejichž výběr byl ovlivněn především společenskou rovinou jejich majitelů, velmi často související s úrovní stavební.

Prvním uváděným číslem u každého vybraného objektu je současné číslo orientační, uváděné za názvem ulice, za ním následuje současné číslo popisné, v závorce je pak uvedeno číslo popisné před přechíslováním v souvislosti se změnou územněsprávních celků města Brna ve 2. polovině 20. století.

66, čp. 134 (87) – majitelem byl v roce 1892 Prochaska Josef, Dr.; v roce 1900 Prochaska Josef, Dr. Verlassenschaft. 1922 Nentwich Bedřich (vrchní finanční rada) a Viléma až do roku 1934/1935.⁸

Podle katastrální mapy z roku 1909 na pozemku stála řadová budova čtvercového půdorysu, v zahradní části s mírně akcentovanými představenými nárožními.⁹

Stav domu v roce 1910 – hlavní budova sloužila jen k bydlení, pobyt vlastníka blíže nespecifikován (zda trvalý či občasný), tím Nentwich Friedrich a Wilhemine, vrchní finanční rada, bytem tamtéž. Dům vystavěn či úplně přestavěn v roce 1906, nabyt vystavěním. Budova o třech patrech byla kryta střešními taškami. Zahrada je charakterizována jako okrasná i užitková (zeleninová, ovocná). Dům byl napojen na veřejný

⁷ Archiv města Brna (dále AMB), fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 12, 135, 154, 157, 165.

⁸ *Address-Buch von Brünn und der Vororte 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn und Vororte 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna na rok 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna na rok 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna – Addressbuch von Gross-Brünn 1934/5*, s. 822; AMB, fond B 1/39 Národní výbor města Brna – Kartotéka domovského práva 1850–1948 (dále fond B 1/39 Kartotéka domovského práva), kart. 248.

⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

vodovod a kanalizaci, sedmkrát WC v domě, sedm bytů, sedm obsazeno sedmi domácnostmi:

Byt číslo jedna v přízemí měl sedm místností (dva pokoje, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelnu), WC v uzavřeném bytě. Tři okna vedla do ulice, tři na dvůr a jedno do světlíku, jedno do chodby či schodiště. Užívání bytu bylo spojeno s užíváním zahrady, roční nájem bytu byl vyčíslen (včetně poplatků) na 885,48 K, byt byl pronajat bez nábytku.

Byt číslo dva v přízemí o osmi místnostech (tři pokoje, kabinet či komora, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, tři okna směřovala do ulice, tři do zahrady, dvě do světlíku, jedno na schodiště či chodbu, užívání nebylo spojeno s užíváním zahrady, roční nájem vyčíslen na 885,48 K, pronajat bez nábytku.

Byt číslo tři v prvním patře měl šest místností (dva pokoje, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, dvě okna směrem do ulice, tři do zahrady, dvě do světlíku, jedno na schodiště či chodbu, užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, roční nájem vyčíslen na 809,52 K, pronajat bez nábytku.

Byt číslo čtyři v prvním patře se sestával z osmi místností (čtyři pokoje, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, sedm oken vedlo do ulice, tři do zahrady, dvě do světlíku, jedno na schodiště či chodbu, užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, roční nájem vyčíslen na 885,48 K, pronajat bez nábytku.

Byt číslo pět v druhém patře měl osm místností (čtyři pokoje, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, pět oken směřovalo do ulice, pět do zahrady, jedno na schodiště či chodbu, nájem spojen s užíváním zahrady, roční nájem vyčíslen na 1307,04 K, pronajat bez nábytku.

Byt číslo šest ve druhém patře o šesti místnostech (dva pokoje, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, dvě okna směřovala do ulice, tři do zahrady, dvě do světlíku, jedno na schodiště či chodbu, jeho užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, roční nájem vyčíslen na 784 K, pronajat bez nábytku.

Byt číslo sedm ve třetím patře měl tři místnosti (pokoj, předpokoj, kuchyně), WC v uzavřeném bytě, tři okna směřovala do zahrady, jedno na schodiště či chodbu, užívání zahrady nebylo k dispozici, roční nájem vyčíslen na 312 K, pronajat bez nábytku.¹⁰

Majiteli byli Nentwichovi až do roku 1935.¹¹

72, čp. 144, (90) – Majitelem v roce 1892 byl Reissig Carl, Dr.; v roce 1900 Popper Helene, Mandler Eva, Löw-Ber Vict. a Kuffler Marie.¹²

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih 1333–1958, (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 3171, s. 185–198.

¹¹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹² Tamtéž.

Podle katastrální mapy z roku 1909 se jednalo o řadovou budovu s užším západním křídlem protaženým do zahrady.¹³

V roce 1910 je dům popsán takto: hlavní budova určena pouze k bydlení, majitelkou Popper Helene, manželka advokáta, adresa zde. Dům úplně přestavěn v letech 1901 až 1910, získán částečně koupí a částečně vystavěním. Měl dvě patra, kryt taškami, zahrada okrasná i užitková, napojen na vodovod, kanalizaci, třikrát WC v domě, sestával se ze tří bytů – obsazených třemi domácnostmi.¹⁴

Byt v prvním a druhém patře měl deset místností (tři pokoje, dva kabinety či komory, dva předpokoje, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelnu), WC v uzavřeném bytě. Šest oken vedlo do ulice, čtyři do zahrady, dvě do světlíku. Jeho užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, nájem vyčíslen na 900 K (včetně poplatků). Uživatelem byla rodina vlastníka: Popper Helene a (Dr.) Carl, advokát se dvěma dcerami a třemi osobami zaměstnanými v domácnosti.¹⁵

Byt číslo dva ve druhém patře měl čtyři místnosti (tři pokoje, předpokoj), WC v uzavřeném bytě. Jedno okno vedlo do ulice, čtyři do zahrady. Jeho užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, nájem vyčíslen na 540 K (včetně poplatků). Uživatelem byl Löw-Beer Wiktor, svobodný.¹⁶

Byt číslo tři v přízemí měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), bez WC v uzavřeném bytě. Jedno okno vedlo do ulice. Jeho užívání nebylo spojeno s užíváním zahrady, nájem nebyl vyčíslen, protože se jednalo o služební byt pronajatý bez nabytku.¹⁷

V roce 1922 je jako majitelka uváděna Popperová Helena, v roce 1927 Vlček Emil, v roce 1934/1935 Popper Richard.¹⁸

86, čp. 155, (97) Majitelkou v roce 1892 byla Flesch Johanna; v roce 1900 Karpel Jonás a Johanna.¹⁹

Na katastrální mapě z roku 1909 se objekt jeví jako řadová budova na široké parcele s krátkým západním křídlem do zahrady, ta má parkovou úpravu. Podél východní hranice pozemku v jeho středu je patrná úzká protáhlá stavba.²⁰

V roce 1910 se uvádí: jedna budova určena k bydlení – trvalé vlastníka, tím Löw-Beer Arnold a Friederike, průmyslník (Industrieller), vystavěn či úplně přestavěn v letech 1891 až 1900, získán koupí, jednopatrový, střešní krytina – břidlice, zahrada

¹³ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 217.

¹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 218. K rodině viz také číslo domu 112.

¹⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 220. K rodině viz také číslo domu 86, 96, 104.

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 218.

¹⁸ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹⁹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

²⁰ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

užitková – ovocná, napojen na vodovod, kanalizaci – kanálem, třikrát WC v domě, dva byty, oba obsazeny dvěma domácnostmi.

Byt číslo jedna zabíral část přízemí a první patro, čítal sedmnáct místností (osm pokojů, kabinet či komoru, dva předpokoje, kuchyni, tři pokoje pro služebnictvo, dvě koupelny), WC v uzavřeném bytě. Třináct oken vedlo do ulice, pět do zahrady. Jeho užívání bylo spojeno s užíváním zahrady, nájem nevyčíslen – uživatelem byl vlastník s rodinou: rodiče a tři děti (Felix, Walter, Marie) a pět osob zaměstnaných v domácnosti.

Byt číslo dvě v přízemí měl čtyři místnosti (dva pokoje, dva předpokoje, kuchyně, tři pokoje pro služebnictvo, dvě koupelny), WC v uzavřeném bytě. Třináct oken vedlo do ulice, pět do zahrady, spojeno s užíváním zahrady, pronajat zdarma („gratis“) – zahradníkovi, bez nábytku.²¹

V roce 1922 majitelem Löw-Beer Arnold a Walter, v roce 1927 a 1934/1935 Löw-Beer Walter.²²

90, čp. 159, (99) – Majiteli tohoto domu spojeného s číslem 92 pod jedním konstukčním (popisným) číslem 99 byli v roce 1892 Weinbergerovi Adolf a Ottilie.²³

Podle katastrální mapy se v roce 1909 jednalo o řadový objekt obdélného půdorysu s úzkým rizalitem v zahradním průčelí, zahrada měla parkovou úpravu.²⁴

V roce 1910 jedna budova sloužila k bydlení i k živnosti, vlastník Weinberger Adolf a Ottilie, soukromník (Private), bydliště Jesuitengasse 6, Brno. Dům vystavěn před rokem 1860, získán koupí, měl dvě patra, sřešní krytina tašky, zahrada okrasná i užitková (zeleninová, ovocná), napojen na vodovod i kanalizaci, třikrát WC v domě, dva byty, obsazen jeden, jednou domácností.

Byt číslo jedna v přízemí měl 3 místnosti (dva pokoje, kuchyni), WC v uzavřeném bytě, čtyři okna do ulice, možnost užívat zahradu, pronajat bez nábytku, nájem neplacen – služební byt zahradníka.²⁵

Druhý byt nebyl popsán.

V roce 1927 a 1934/1935 je jako majitel uveden Weinberger Alfred.²⁶

96, čp. 37, (101) – Majitelkou v roce 1892 byla Stein Rosa; v roce 1900 Löw-Beer Pepi.²⁷

Stav dle katastrální mapy v roce 1909: řadový objekt obdélného půdorysu, v zahradě s parkovou úpravou rozmístěno ještě několik dalších menších objektů.²⁸

²¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 250–253. K rodině viz také čísla domů 72, 96, 104.

²² Srov. *Český adresář 1922*, s. 524; *Adresář 1927*, s. 671; *Adresář 1934/5*, s. 822.

²³ Srov. *Address-Buch 1892*, s. 366.

²⁴ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

²⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 263–264.

²⁶ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

²⁷ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519

²⁸ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

V roce 1910 je k domu uvedeno: jedna hlavní budova sloužila k bydlení a také pro rolnické či lesnické účely (blíže nespecifikováno), žádná datace výstavby, nabyt dědictvím, vlastníci: Löw-Beer Lina, Felix, Walther August, Marie. Patrový dům, kurník (huhnerstahl), střešní krytina tašky, zahrada užitková – ovocná, napojen na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, dva byty, z toho jeden obsazen.

Byt číslo jedna v patře měl deset místností (čtyři pokoje, dva kabinety či komory, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelnu), WC v uzavřeném bytě. Osm oken vedlo do ulice, tři do zahrady. Užívání bytu bylo spojeno s užíváním zahrady, nájem nevyčíslen – uživatelem byla Löw-Beer Eva a dvě služebné a také zahradník.

Byt v přízemí neobydlen.

U domu bylo chováno dvacet slepic.²⁹

V roce 1922 byli majiteli Löw-Beer Felix, Walter, Augustin a Marie, v roce 1934/1935 k nim přibyla Keller Marianne.³⁰

98, čp. 38, (102) – Majitelem v roce 1892 Falkensteiner Valentin Stiftung a to až do roku 1934/1935.³¹

Podle katastrální mapy je na pozemku v roce 1909 zachycen řadový objekt s odsazenou uliční fasádou obdélného půdorysu, směrem do zahrady se dvěma nárožními rizality.³²

Popis v roce 1910 – jedna hlavní budova sloužila pouze k bydlení i vlastníka, tímto Nadace Valentina Falkensteiner (Curatorium der Valentin Falkensteiner'schen Wohlthätigkeits-Stiftung). Dům vystavěn v letech 1881 až 1890, získán dědictvím – nadací, jednopatrový, krytina střešní tašky, zahrádka před domem, napojen na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, jeden byt obsazen jednou domácností.

Byt v patře měl devět místností (čtyři pokoje, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelnu), WC v uzavřeném bytě, čtyři okna směřovala do ulice, pět do zahrady, tři na schodiště či do chodby. Spojen s užíváním zahrady, pronajat bez nábytku za 1600 K ročně (včetně poplatků), uživatel Dr. Hess Ludwig, profesor německé městské školy s manželkou a další tři osoby.³³

100, čp. 39, (103) Toto číslo orientační v roce 1892 spojeno pod jedním popisným s číslem 102 (čp. 103), majiteli byli Janiček Math., Wilski Marie, Blažek Elsa, v roce 1900 spojení trvalo, majitelka Künzler Marie.³⁴

²⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 278. K rodině viz také čísla domů 72, 86, 104.

³⁰ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

³¹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

³² AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

³³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 281–282.

³⁴ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

V roce 1909 je na katastrální mapě zakreslen řadový objekt hmotově jednotného charakteru s krátkým rizalitem/křídlem na západní straně. Zahrada má parkovou úpravu.³⁵

Popis v roce 1910 – jedna budova určena pouze k bydlení, trvalý pobyt vlastníka: Dukát Ludvík a dědici, vystavěn 1901 až 1910, získán koupí, jednopatrový s podkrovními místnostmi jako součástí bytu. Střešní krytina břidlice, zahrada okrasná a „něco ovoce“³⁶, napojen na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, dva byty, jeden obsazen jednou domácností.

Byt číslo I. a II. zabíral přízemí a patro domu, měl čtrnáct místností (šest pokojů, kabinet či komoru, dva předpokoj, dvě kuchyně, pokoj pro sloužící, dvě koupelny), WC v uzavřeném bytě. Osm oken vedlo na ulici, tři do zahrady, šest do světlíku. Možnost užívat zahradu, nájem vyčíslen na 1242,24 K „dle činžovní fase“³⁷, uživatelem byl vlastník Dukát Ludvík, krejčí, majetník, jeho dvě dcery (Josefa a Emilie) a syn Ludvík.

V roce 1922 už obě čísla rozdělena i číslem popisným, majitelem čísla 100 byl Dukát Ludvík, v roce 1927 Dukát Emil a Josef, stejně jako v roce 1934/1935, kdy jsou oba uváděni jako nezletilí.³⁸

102, čp. 40, (416) Majitelé jako u čísla 100.³⁹

Popis k roku 1910 – jedna hlavní budova určena k bydlení i provozování živnosti vlastníka: Dr. Weizmann Samuel, advokát. Dům vystavěn v letech 1860 až 1870, získán koupí, jednopatrový, krytina – tašky, zahrada hodnocena jako užitková – zeleninová a ovocná, napojen na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, jeden byt, obsazen vlastníkem.

Byt číslo jedna v přízemí a patře domu o deseti místnostech (čtyři pokoje, dva kabinety či komory, předpokoj, kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna), WC v uzavřeném bytě. Osm oken vedlo na ulici, tři do zahrady, jedno na schodiště či chodbu. Možnost užívat zahradu, nájem nevyčíslen – uživatelem byl vlastník s rodinou (náboženské vyznání rodičů „konfesionlos“, děti evangelíci, augspurské konfese) plus dvě sloužící.⁴⁰

Od roku 1922 byli majiteli Gottliebovi Dora a Adolf, v letech 1934/1935 Putzker Emma a Österreicher Oskar.⁴¹

³⁵ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

³⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 285.

³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 286.

³⁸ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

³⁹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁴⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 289–290.

⁴¹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

104, čp. 41, (137) V roce 1892 místo popsáno jako stavební parcela, roku 1900 majitelem Löw-Beer Jonas.⁴²

Podle zakreslení v katastrální mapě z roku 1909 se jednalo o řadový objekt obdélného půdorysu se západním zahradním křídlem. V zahradě s parkovou úpravou leží v jejím středu úzká protáhlá stavba.⁴³

V roce 1910 je dům popsán jako jedna hlavní budova určena k bydlení, trvalý pobyt vlastníka: Löw-Beer Jonas, soukromník (Privatier). Dům vystavěn či úplně přestavěn v letech 1881 až 1890 a 1901 až 1910, získán koupí, jednopatrový, krytý břidlicí, zahrada okrasná i užitková, napojen na vodovod i kanalizaci, třikrát WC v domě, tři byty, všechny obsazeny, dvě domácnosti.

Byt číslo jedna v přízemí a patře domu sestával ze sedmnácti místností (deset pokojů, dva předpokoj, tři kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna), WC v uzavřeném bytě. Dvanáct oken vedlo do ulice, čtyři do zahrady, tři do světlíku. Možnost užívat zahradu, uživatelem byl vlastník s manželkou a šest sloužících. Choval třicet slepic.

Byt číslo dvě v přízemí domu měl dvě místnosti (pokoj, kuchyně), WC v uzavřeném bytě. Jedno okno vedlo na ulici. Možnost užívat zahradu nebyla, nájem neplatil – uživatelem byl zahradník s rodinou.⁴⁴

V roce 1927 byla majitelkou Putzker Emma a Österreicher Oskar, v letech 1934/1935 rovným dílem dům vlastnili Löw-Beer Felix a Grete.⁴⁵

106, čp. 42, (104) 1892 majiteli Brauner Julius a Emil.⁴⁶

K roku 1909 je na katastrální mapě zachycen řadový objekt obdélného půdorysu s rizalitem na západní straně zahradního průčelí.⁴⁷

Popis k roku 1910 – jedna hlavní budova sloužící k bydlení vlastníka, tím Hrach Ferdinand a Sophie, vysokoškolský profesor. Dům vystavěn v letech 1901 až 1910, získán vystavěním, jednopatrový s podkrovními místnostmi jako součásti bytu, krytina „holzemennt“, zahrada okrasná i užitková – ovocná, napojen na vodovod a kanalizaci, třikrát WC v domě, tři byty, všechny obsazeny, tři domácnosti.

Byt číslo jedna nacházející se v přízemí měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni) WC v uzavřeném bytě. Dvě okna vedla na ulici, dvě na chodbu či schodiště. Pronajat bez možnosti užívat zahradu, bez placení nájmu – služební, bez nábytku.

Byt číslo dvě se nacházel také v přízemí, měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), bez WC v uzavřeném bytě. Dvě okna vedla na ulici, dvě na chodbu či schodiště. Pronajat bez možnosti užívat zahradu, nájem vyčíslen na 216 K (včetně poplatků), byt pronajat bez nábytku.

⁴² Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519

⁴³ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 293–296. K rodině viz též čísla domů 72, 86, 96.

⁴⁵ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁴⁶ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366.

⁴⁷ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

Byt číslo tři v patře a podkroví měl deset místností (šest pokojů, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu), WC v uzavřeném bytě. Pět oken směřovalo na ulici, osm do zahrady, čtyři do světlíku. K užívání bytu patřilo právo užívat zahradu, bydlel v něm vlastník – manželé Hrachovi a služebná.⁴⁸

Vlastníci v roce 1922 Hrachovi Ferdinand a Žofie, od roku 1927 Marie Samohrdová.⁴⁹

108, čp. 43, (105) Majitelé: 1892 – Felgel Ignaz a Marie, 1900 Stein Jakob.⁵⁰

V katastrální mapě v roce 1909 je zakreslen řadový objekt obdélného půdorysu se dvěma bočními křídly v zahradním průčelí.⁵¹

K roku 1910 zapsáno – jedna hlavní budova určená k bydlení – trvalému pobytu majitele: Hauska Josef, ředitel banky. Dům vystavěn mezi léty 1871 až 1880, získán dědictvím. Byl jednopatrový, krytina tašky a břidlice, zahrada ozdobná i užitková – ovocná a zeleninová, napojena na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, tři byty, tři obsazeny, tři domácnosti.

Byt číslo jedna nacházející se v přízemí měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), bez WC v uzavřeném bytě. Dvě okna vedla na ulici. Pronajat bez možnosti užívat zahradu, nájem stanoven na 108 K (včetně poplatků), bez nábytku.

Byt číslo dvě se nacházel rovněž v přízemí, měl tři místnosti (dva pokoje, kuchyni), bez WC v uzavřeném bytě. Dvě okna vedla na ulici, tři na dvůr. Pronajat bez možnosti užívat zahradu, bez nábytku, nájem činil 280 K (včetně poplatků).

Byt číslo tři nacházející se v patře domu měl osm místností (šest pokojů, předpokoj, kuchyni) WC v uzavřeném bytě. Pět oken směřovalo na ulici, dvě do zahrady, pět na dvůr. Možnosti užívat zahradu, nájem vyčíslen na 700 K, ale neplacen – byt obýval vlastník domu a tři sloužící. Choval dvě slepice.⁵²

Majitelé v dalších letech: 1922 Schnaba Mořic, od roku 1927 Engelsmann Felix.⁵³

110, čp. 43, (106) V roce 1892 jsou majiteli Hueberovi Josef a Marie; v roce 1900 Hueber Georg a Marie.⁵⁴

V roce 1909 je zachycen řadový objekt obdélného půdorysu s protáhlým východním zahradním křídlem.⁵⁵

Stav k roku 1910 – jedna hlavní budova určena k bydlení i pro veřejné účely, trvalý pobyt vlastníka: Wladika Cyrill, magistr farmacie. Dům vystavěn neznámo kdy,

⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 299–304.

⁴⁹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁵⁰ *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁵¹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁵² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 307–312.

⁵³ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁵⁴ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁵⁵ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

získán koupí, byl patrový, krytina tašky. Zahrada okrasná i užitková, napojení na vodo-
vod i kanalizaci, dvakrát WC v domě, jeden byt obsazen vlastníkem.

Byt zabíral patro domu, skládal se ze dvanácti místností (čtyři pokoje, čtyři kabi-
nety či komory, předpokoj, kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna), WC v uzavřeném
bytě. Devět oken směřovalo do ulice, šest do zahrady, jedno na chodbu či schodiště.
Možnosti užívat zahradu.⁵⁶

Další majitelé: 1922 Wladik Cyril, 1934/1935 – Engelsmann Felix.⁵⁷

112, čp. 43, (107) Majitelem roku 1892 i 1900 Holitzky Albert. V této době parce-
la číslo 107 ještě nebyla rozdělena.⁵⁸

Podle katastrální mapy se v roce 1909 jednalo o řadový objekt, složený z dvojice
domů obdélného půdorysu s k sobě přiloženými nesterjně dlouhými vnitřními křídly
na styku obou pozemků a krátkými přístavbami na vnějších okrajích budov.⁵⁹

Stav v roce 1910 – jedna budova určena pouze k bydlení, trvale hlášen majitel: Paul
Hayek, ředitel pivovaru, dům vystavěn v letech 1901 až 1910, získán koupí, dvoupat-
rový, krytina tašky, s okrasnou zahradou, napojen jen na kanalizaci, třikrát WC
v domě, dva byty, oba obsazeny, dvě domácnosti.

Byt označený číslem jedna byl v prvním a druhém patře a měl dvanáct místností
(osm pokojů, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu), WC v uzavřeném
bytě. Pět oken vedlo na ulici, pět do zahrady, jedno na dvůr. Spojen s možností užívat
zahradu, obýván vlastníkem.

Byt číslo I/a se nacházel v přízemí a měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), bez WC
v uzavřeném bytě. Tři okna vedla na ulici, jedno na dvůr. Pronajat bez možnosti užívat
zahradu, bez placení nájmu – služební, bez nábytku.⁶⁰

V roce 1922 byl majitelem domu Hayek Pavel, v roce 1927 Engelsmann Felix, stej-
ně tak v letech 1934/1935.⁶¹

112a, čp. 44, (107a) – Majitelé viz číslo 112.

V roce 1910 poznamenáno – jedna budova určena pouze k bydlení, trvalý pobyt
majitele: Popper Margarethe Leonie a Popper Eugen, dům vystavěn v letech 1901 až
1910, získán vystavěním, dvoupatrový, krytina tašky, s okrasnou i užitkovou zahradou
(ovocná, zeleninová, vinice), napojen jen na kanalizaci, třikrát WC v domě, dva byty,
oba obsazeny, dvě domácnosti.

Byt číslo jedna umístěný v přízemí, prvním a druhém patře měl deset místností
(pět pokojů, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu),

⁵⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 315–316.

⁵⁷ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁵⁸ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁵⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁶⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 319–322.

⁶¹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

WC v uzavřeném bytě. Osm oken vedlo na ulici, osmnáct do zahrady, dvě do chodby či na schodiště. Spojen s možností užívat zahradu, obýván vlastníkem (dcera) s rodinou.

Byt číslo dvě se nacházel v přízemí a měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), bez WC v uzavřeném bytě. Dvě okna vedla na ulici. Pronajat bez možnosti užívat zahradu, bez placení nájmu – služební, bez nábýtku.⁶²

V roce 1922 je jako majitelka uvedena Weinbergerová Ida, až do let 1934/1935.⁶³

114, čp. 45 (108) V roce 1892 majitelem Löw-Beer Isaak, stejně tak v roce 1900, majitel realit, bytem zde na Schreiwaldstraße 114, na téže adrese přebýval také Löw-Beer Leo.⁶⁴ V roce 1910 dům vlastnil Polaczek Wilhelm, majitel trvale bytem ve Vídni.

Dle katastrální mapy se v roce 1909 jednalo o pozemek zastavěný dvojicí protilehlých objektů zabírajících plochu výřezu z většího, rozděleného pozemku. Ulicí čára lemuje řadový objekt obdélného půdorysu s krátkým křídlem na západní straně. Protilehlý v zahradě umístěný objekt obdélného půdorysu má ve středu jižní strany mělký rizalit.⁶⁵

Popis v roce 1910 – patrový dům, vystavěn mezi lety 1871–1880, jen hlavní budova, bez trvalého pobytu vlastníka, břidlicová střecha, zahrada označena jako ozdobná i užitková, dům napojen na vodovod, kanalizaci, v domě jsou dva byty, dvakrát WC. Specifikován jen byt v prvním a druhém nadzemním podlaží: sedmnáct místností (deset pokojů, kabinet či komora, předpokoj, tři kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, třináct oken směřovalo do ulice, jedno na dvůr, užívání bytu bylo spojeno s užíváním zahrady.

Na parcele chována dvě hříbata starší jednoho roku, ale ne pracovního využití, čtyři kachny a tři slepice.⁶⁶

V roce 1918 dům vlastnili Böhm Beate, Latzko Erna, Spiegler Hedwig, Polaczek Erich a Friedrich Karl; v roce 1922 Böhmová Beate, Latzková Hedvika, Polaczek Heřman, Erich a Bedřich, nezletilý Karel. V letech 1927 až do poloviny třicátých let dvacátého století to byli rovným dílem Osvald Franz a Leopoldine.⁶⁷

116, čp. 46, (109) – Dr. Krocak Ferdinand, lékař, bytem v roce 1890 Radnická 7, Brno, v roce 1910 Solniční 3, Brno, mezzanin.⁶⁸

V roce 1909 se jednalo o řadový objekt nepravidelného tvaru s celkem čtyřmi křídly a uzavřeným obdélným dvorem. V zahradě je umístěn přes celou šíři většího

⁶² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 319–328.

⁶³ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁶⁴ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁶⁵ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁶⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s.331–333.

⁶⁷ Srov. *Adressbuch von Brünn und den Vororten 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁶⁸ Srov. *Address-Buch von Brünn 1890*, s. 128; *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

pozemku (i s číslem 114) podélný objekt obdélného půdorysu se dvěma krátkými křídly na severní straně.⁶⁹

Dle popisu z roku 1910 byl dům vystavěn 1890, získán do majetku dědictvím, tvořen jen hlavní budovou, neslouží k trvalému pobytu vlastníka, střešní krytina – tašky, napojen na vodovod a kanalizaci, zahrada užitková, čtyřikrát WC v domě, v domě tři byty:

Byt v přízemí tvořily tři místnosti (pokoj, kabinet, kuchyně), tři okna vedla na ulici; byt byl užíván jako služební, bez možnosti užívání zahrady.

V prvním patře byl byt o deseti místnostech (pět pokojů, kabinet či komora, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, devět oken směřovalo na ulici, osm do zahrady, možné její užívání. Roční nájem včetně poplatků vyčíslen na 1 000 K. Obýváni byli rodinou Schön, Maximilián (k. k. Staathal-tereirat).

Ve druhém patře se byt sestával z pěti místností (dvou pokojů, kabinetu či komory, předpokoj, kuchyně), WC v uzavřeném bytě, obýváni rodinnými příslušníky majitele: Leopold Krocak pensionovaný vrchní správce cukrovaru.⁷⁰

V roce 1922 majiteli Keller Hugo a Marie až do roku 1934/1935. Dr. Keller Hugo – ředitel Anglo-österreich. Bank.⁷¹

118, čp. 46, (109) V roce 1892 stavební parcela; v roce 1900 majitelem Dr. Krocak Ferdinand. Podle katastrální mapy se na pozemku v roce 1909 nacházel polořadový objekt na široké parcele, zastavěný v uliční části pouze z poloviny objektem obdélného půdorysu.⁷²

Dr. Keller Hugo a Marie (1927) Dr. Keller Hugo – ředitel Anglo-österreich. Bank.⁷³

120, čp. 47 (110) V letech 1892, 1900 uváděn jako majitel Müller Josef.⁷⁴

Podle katastrální mapy z roku 1909 měl objekt polořadový charakter přibližně obdélného půdorysu.⁷⁵

Stav domu v roce 1910 – jedna hlavní budova určená k bydlení, přiznán trvalý pobyt vlastníka: Bloch Johann. Dům byl vystavěn v letech 1901 až 1910, nabyt vystavěním. Jednalo se o dvoupatrový dům, střešní krytinou byla šindel, měl i podkrovní místnosti. Přiléhala k němu ozdobná zahrada. Budova byla napojena na vodovod a kanalizaci, pětkrát WC v domě; dva byty.

⁶⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁷⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s.335–340.

⁷¹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁷² Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁷³ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁷⁴ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁷⁵ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

Byt v přízemí o jedné místnosti a WC v uzavřeném bytě, dvě okna vedla do ulice, jedno do zahrady, užívání bytu není spojeno s užíváním zahrady, služební byt, nájemné ve výši 120 K (včetně poplatků).

Byt v prvním a druhém patře měl jedenáct místností (sedm pokojů, dva předpokojce, kuchyni, pokoj pro služebnictvo), WC v uzavřeném bytě, osm oken směřovalo na ulici, dvě na dvůr, dvě do chodby či schodiště; užívání bytu je spojeno s užíváním zahrady, nájem vyčíslen na 1680 K (včetně poplatků). Uživatelem Johann Bloch – majitel koželužen.⁷⁶

Majitelem Bloch Johann i v dalších letech (1918, 1922, 1927, 1934/5).⁷⁷ Bloch Johann uveden jako reprezentant fy.: Bloch & Söhne Lederfabrik na Fischergasse 13 (Bauerova, Pisárky).

122, čp. 48, (111) – Majitelka Schwarz Therese (1892, 1900), soukromnice.⁷⁸

Podle katastrální mapy z roku 1909 je pozemek obzvláště široké parcely z velké části zastavěn polořadovým objektem obdélného půdorysu orientovaného směrem k východu. Na západní straně je na okraji pozemku doplněn dalším nepravidelným objektem. V zahradě s parkovou úpravou je umístěn další obdélný objekt.⁷⁹

Popis k roku 1910 – dům vystavěn 1860–1870, získán koupí, jedna hlavní budova, sloužil k trvalému pobytu vlastníka, dvoupatrová budova, břidlicová střešní krytina, zahrada užitková i ozdobná, napojen na vodovod a kanalizaci, pětkrát WC v domě, dva byty:

Byt v přízemí tvořily tři místnosti (pokoj, kabinet, kuchyně), jedno okno vedlo na ulici, jedno na chodbu či schodiště, možnost užívání zahrady, služební byt.

Osmnáct místností bytu v prvním a druhém patře se sestávalo z deseti pokojů, čtyř kabinetů či komor, kuchyně, dvou pokojů pro služebnictvo, koupelny), WC v uzavřeném bytě; devatenáct oken směřovalo na ulici, pět do zahrady, dvě na dvůr, dvě do světlíku, užívání spojeno s užíváním zahrady, k dispozici majitelce Schwarz Therese.

Na pozemku chováni dva valaši.⁸⁰

Majitelé domu Pauker Franz a Leopoldine (1918, 1922, 1927), v letech 1934/1935 Kohn Pavel.⁸¹

124, čp. 48, (111) – viz předchozí objekt.

126, čp. 49 (112, 465) – Böhm Sigmund (1892, 1900), továrník („Wollwarenfabrikant“), Zeil 33.⁸²

⁷⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 343–347.

⁷⁷ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁷⁸ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁷⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁸⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 349–352.

⁸¹ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁸² Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

V roce 1909 se na parcele nacházel objekt obdélného půdorysu s mělkým portikem v zahradní části, zahrada měla parkovou úpravu.⁸³

K roku 1910 uveden tento popis – jedna hlavní budova, získána koupí, vystavěna 1910, trvalý pobyt vlastníka, dvoupatrová, střešní krytina – tašky, zahrada ozdobná i užitková, napojení na kanalizaci, pětkrát WC v domě. Bližší specifikace není – dům v této době přestavován, proto nebyl obydlen, plánován jen jeden byt. Dokončení určeno na jaro 1911.⁸⁴ Majitel: Bloch August, majitel koželužen, (Lederfabrikant) (1918, 1922, 1927), Žaloudek Heinrich a Ludmila v letech 1934/1935.⁸⁵

128, čp. 50, (113) – majitelem Hayek Hermann (1892, 1900, 1910), soukromník (Privatier), trvalé bydliště na Kounicově 5.⁸⁶

Na katastrální mapě z roku 1909 je zachycen polořadový objekt obdélného půdorysu odsazený od uliční čáry do níž je akcentován na západním okraji dvojicí přístaveb. Zahrada s parkovou úpravou, v jejím středu je situován další obdélný objekt.⁸⁷

V roce 1910 popsán – jedna hlavní budova, vystavěna 1860–1870, získána koupí, není určena k trvalému pobytu vlastníka – obývána pouze v létě; patrová, břidlicová střešní krytina, ozdobná zahrada, vodovod, kanalizace, WC v domě, jeden byt o osmi místnostech (čtyřikrát pokoj, předpokoj, kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna), WC v uzavřeném bytě, sedm oken směrem do ulice, tři do zahrady, pět na dvůr, spojeno s užíváním zahrady. Letní byt Hayeka Hermanna, Rentner, bytem Brandlova 1.⁸⁸

Další majitelé: Feldmann Gisela (1918, 1922), Minich Alfred a Olga (1927, 1934/1935).⁸⁹

130, čp. 51 (114) – postaveno 1860–1870, majitelem Mandl Josef (1892, 1900, 1910), majitel pivovaru, bytem Kounicova 5.⁹⁰

V roce 1909 je zakreslen polořadový objekt obdélného půdorysu.⁹¹

Stav budovy v roce 1910 – vystavěn v letech 1860 až 1870, získán koupí, tvořen jednou hlavní patrovou budovou, břidlicová střešní krytina, ozdobná zahrada, napojení na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, dva byty. Dům užíván jako letní sídlo vlastníka.

Byt v přízemí: dvě místnosti (pokoj, kuchyně), WC v uzavřeném bytě, tři okna směrem do zahrady, nájem není spojen s jejím užíváním, služební byt.

⁸³ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁸⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 355–358.

⁸⁵ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁸⁶ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

⁸⁷ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

⁸⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 359–360.

⁸⁹ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁹⁰ Srov. *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁹¹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

Druhý byt není popsán.⁹²

Po zbytek sledovaného období je jako majitelka uváděna Feldmann Gisela (1918, 1927).⁹³

132, čp. 52 (115) – vila, parcela v roce 1892 hodnocena jako stavební, v roce 1900 byl jejím majitelem Dr. Fiala Hieronymus, advokát bytem Schwedengasse 12 (Roosveltova); v letech 1910 a 1918 majitelem Dukat Ludwig, vojenský krejčí (Militär Schneider).⁹⁴

Roku 1910 byl dům úplně přestavěn, zahrada hodnocena jako okrasná i užitková, dům pokryt břidlicí, napojen na vodovod a kanalizaci; v domě celkem dva byty – první byt ve zvýšeném přízemí se skládal z devíti místností o celkem deseti oknech (pět pokojů, předpokoj, kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna) WC v uzavřeném bytě; uživatel Škarda Eugen (majitel továrny na zpracování skla, člen bankovní správní rady) a sedm rodinných příslušníků a dvě osoby zaměstnané v domácnosti. Nájem byl vyčíslen na 2080 K.

Druhý byt určený k trvalému pobytu vlastníka domu nepopsán.

Zahradní domek skýtal byt o dvou místnostech (pokoj, kuchyně, dvě okna), užíval zdarma domovník a zahradník v jedné osobě a jeho dva rodinní příslušníci.

Na pozemku chováno pět slepic.⁹⁵

V roce 1927 dům vlastnil Löw-Beer August, reprezentant fy. Löw-Beers Söhne Aron & Jakob Spinnfabrik, Weberei und Appretur, Ugartestrasse (Václavská) 2.⁹⁶

134, čp. 52 (115) – Katastrální mapa z roku 1876 zde zachycuje trojkřídlý objekt s vnitřním dvorem a krátkým rizalitem/portikem v jižní části objektu zasazeného na pozemku s parkovou úpravou. Přístup k domu od brány objíždí kruhový zahradní parter. V roce 1909 se jednalo o samostatě stojící objekt čtvercového půdorysu s úzkým rizalitem/portikem ve středu jižního průčelí. Zahrada s parkovou úpravou.⁹⁷ Majetkově spojeno se sousedním pozemkem číslo 132. V letech 1892 a 1900 majitelem (JU)Dr. Fiala Hieronymus, advokát bytem Schwedengasse (Roosveltova) 12. V roce 1918 majitelem Dukat Ludwig; od roku 1927 Löw-Beer August.⁹⁸

⁹² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 363–366.

⁹³ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 673.

⁹⁴ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, karton 66. Podle domovského listu se Ludwig Dukat narodil 8. 3. 1863 ve Vyškově a zemřel 13. 5. 1919 v Brně. Byl dvakrát ženatý a měl celkem tři dcery a dva syny. Podle místa křtu dětí se do Brna nejspíše přistěhoval mezi léty 1891–1893 (fara u sv. Jakuba). V roce 1897 se oženil s Emilií Havelkovou bytem V hlínkách 100 a další děti byly křtěny již na Starém Brně. Mezi syny JUDr. Ludwig Dukat narozen v roce 1895, od roku 1921 v Praze na Královských Vinohradech a MUDr. Josef Dukat, narozen 4. 6. 1914.

⁹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 367–372.

⁹⁶ Srov. *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

⁹⁷ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157, 165.

⁹⁸ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

136, čp. 53 (127) – vila hodnocená v literatuře jako novorenesanční⁹⁹, postavená začátkem osmdesátých let 19. století podle projektu arch. Eduarda Exnera.¹⁰⁰ Na katastrální mapě v roce 1876 je zachycena pouze parková úprava pozemku, v roce 1909 samostatně stojící objekt obdélného půdorysu akcentovaný na okrajích jižního průčelí dvojicí čtvercových rizalitů/portiků. U vstupu z ulice na východní straně úzký stupňovitě ustupující objekt. Za hlavní budovou pak volně umístěny další dva objekty obdélného půdorysu. Zahrada s parkovou úpravou. Od brány příjezd k domu kolem parteru srdcovitého tvaru.¹⁰¹ V současné době se jedná o obdélnou jednopatrovou stavbu se dvěma krajními rizality, z nichž západní prorůstá do druhého patra. Prostor mezi nimi vyplňuje v patře terasa přístupná vně dvojicí schodišť – přímým jednokřídlým na východní straně a dvoukřídlým se zaobleným nástupním prostorem na západní straně. Neoklasicistní úprava fasád a okenních a vstupních rizalitů a šambrán.

V letech 1890, 1892 a 1900 uveden jejím vlastníkem Lutz Carl, majitel domu (Hausbesitzer), bytem na Schrammring 6 (Za divadlem). V roce 1910 je majitelkou Schaukal Minna (1910), soukromnice (Private).¹⁰²

Popis domu v roce 1910 – dům postaven v roce 1881, sloužil k trvalému pobytu vlastníka, získán dědictvím, tvořen hlavní budovou a stájemi, břidlicová střecha, napojen na kanalizaci a vodovod, zahrada hodnocena jako užitková i okrasná, dvakrát WC v domě; celkem dva byty.

První se skládal z celkem třinácti místností o dvaceti čtyřech oknech směřujících do zahrady (osm pokojů, kabinet či komora, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, možnost užívání zahrady; k bydlení sloužil majitelce nemovitosti Mině Schaukal a její rodině.

Byt číslo dva tvořily dvě místnosti (pokoj, kuchyně), dvě okna vedla do zahrady, v bezplatném užívání jej měl domovník – služební byt.¹⁰³

V letech 1922 až 1934/1935 byl majitelem Dr. Frenzl Carl, inženýr chemie, profesor na německé technice a majitel realit. (Ing., Phil. Dr., Chemiker und o. ö. Prof. an der Deutschen Tech., Hochschule und Realitätenbesitzer).¹⁰⁴

138, čp. 54 (116) – vila podle literatury s antikizujícím portikem, novorenesančně-secesním portikem, arkýř, rizality a střechou francouzského typu.¹⁰⁵ K roku 1876 je na katastrální mapě zachycena jen parková úprava přibližně v jedné třetině pozemku.

⁹⁹ K. KUČA, *Památky Brna*, s. 105.

¹⁰⁰ Pavel ZATLOUKAL, *Okružní třída*, s. 124. U objektu klade dataci jeho vzniku na počátek osmdesátých let 19. století.

¹⁰¹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157, 165.

¹⁰² Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

¹⁰³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 373–378.

¹⁰⁴ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹⁰⁵ K. KUČA, *Památky Brna*, s. 105.

U hranice pozemku s ulicí Hlinky se nachází objekt dvoukřídlé dispozice ve tvaru písmene L. V roce 1909 volně stojící objekt nepravidelného půdorysu, jižní průčelí akcentováno mělkým portikem, obdobně též u severního průčelí. Vstup z ulice lemován u východní strany protáhlým obdélným objektem. Zahrada s parkovou úpravou. Za hlavní budovu umístěn další obdélný objekt. Příjezd k domu od brány kolem oválného parteru.¹⁰⁶

Ve sledovaném období byli vlastníky Flesch Adolf a Adele, Flesch Adolf, bytem na Ferdinandsgasse 34 (Masarykova) uveden v rubrice povolání jako Lederfabrikant; továrna příslušela k tzv. Fabriks – Compagnon Alfreda, Johany a Sigmunda Flesch na Mondscheingasse 4 (Mondscheinova, Staré Brno – ulice již zanikla).¹⁰⁷

1910 – dům vybudován mezi léty 1901–1910, jedním číslem označena hlavní budova a vedlejší dům, který sloužil k obývání a jako garáž; získáno vystavěním, střešní krytina tašky i břidlice, napojeno na vodovod a kanalizaci, zahrada hodnocena jako předzahrada, užitková i okrasná, čtyřikrát WC v domě, jedenkrát WC u domu či v zahradě; v domě dva byty.

V prvním nadzemním podlaží se nacházel byt o dvou místnostech (pokoj, kuchyně) užíval ho domovník a zahradník v jedné osobě s rodinou, zdarma.

Druhý byt v druhém nadzemním podlaží je označen jako „villa, I. Stock“,¹⁰⁸ celkem o dvanácti místnostech (sedm pokojů, kabinet či komora, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebné, koupelna), WC v uzavřeném bytě, třináct oken vedlo do zahrady s možností jejího užívání, k dispozici ho měli majitelé. V seznamu zvláště uvedena garáž.¹⁰⁹

140, čp. 55 (117) – vila spojující prvky moderny s neoklasicismem.¹¹⁰ Katastrální mapa z roku 1876 zachycuje obdélný objekt s úzkými představenými portiky/rizality na jižní a severní straně umístěnými zhruba v jedné třetině pozemku upraveného parkovým způsobem. Příjezd k domu od hlavního vstupu objíždí kruhový parter. U hranice pozemku u vstupní části jsou umístěny v jihovýchodním a jihozápadním koutě další menší stavby – vrátnice. V roce 1909 volně stojící objekt obdélného půdorysu s dvojicí mělkých rizalitů na jižní a severní straně, kde ještě protažen dalším užším přístavkem. Zahrada s parkovou úpravou na jejích uličních okrajích a za hlavní budovou rozmístěny další drobné stavby. Dnes: neoklasicistní jádro; nárožní toskánské pilastry portiku završuje trojúhelný štít. Mladší úpravou je vložení oken s půlkruhovými záklenky a nové šambrány obdélných oken.¹¹¹

¹⁰⁶ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157, 165.

¹⁰⁷ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822; M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 153.

¹⁰⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 380.

¹⁰⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 380.

¹¹⁰ K. KUČA, *Památky Brna*, s. 105.

¹¹¹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157, 165.

V letech 1892 až 1922 byl majitelem Kafka Josef, „Hausbesitzer u. Eisenhändler“, bytem Alleegasse 19 (třída Kap. Jaroše).¹¹²

K roku 1910 zapsáno: dům postaven mezi roky 1860–1870, není uveden trvalý pobyt vlastníka, získán koupí, hlavní budova a vedlejší, nejvyšší patro označeno jako „Hochparter“,¹¹³ podkrovní místnost, která slouží také k bydlení, krytina – „Plech Schiefer u. Ziegel“,¹¹⁴ zahrada hodnocena jako předzahrada, užitková i okrasná, dům napojen na vodovod a kanalizaci + vlastní žumpa, jedenkrát WC v domě, dvakrát WC u domu.

Popsán byl byt v přízemí: dvě místnosti (pokoj, kuchyně), dvě okna do zahrady, není možnost jejího užívání, pronajat za 72 K včetně poplatků, bez nábytku.¹¹⁵

V roce 1927, 1934/1935 majitelem Gleichauf Friedrich, reprezentant firmy Gramophone Import Company K. Adler & Co. na Freihetspaltz 5 (nám. Svobody).¹¹⁶

142, čp. 56 (333) – vila. Podle katastrální mapy z roku 1909 se na pozemku nacházel volně stojící objekt obdélného půdorysu s přiloženým vnějším schodištěm na východní straně a rizalitem také na východní straně a krátkým křídlem na západní straně severního průčelí.¹¹⁷ V současnosti prostá obdélná dvoupatrová dispozice akcentovaná na jihovýchodním nároží mírně představeným rizalitem. Vstup do objektu samostatně přiloženým otevřeným schodištěm na východní straně objektu. Vnitřní komunikační propojení vloženo do hranolového tubusu s okosenými hranami přiloženého k objektu na severní straně. Roku 1890 byl majitelem pozemku a tudíž i stavebníkem Dr. Blizfeld Rudolf, advokát bytem na Johannesgasse 1 (Jánská, 1892) a na Renngasse 8 (Běhounská, 1900).¹¹⁸ V letech 1910, 1918 zde uvedení jako majitelé Max a Marie Hampl.¹¹⁹

V roce 1910 objekt tvořila hlavní budova určená k trvalému pobytu vlastníka, vystavěna v roce 1890, nabyta vystavěním, patrová, suterénní místnost, břidlicová krytina střechy, napojena na vodovod a kanalizaci, třikrát WC v domě, okrasná zahrada, předzahrada i užitková zahrada.

Jeden byt v prvním a druhém nadzemním podlaží o patnácti místnostech (sedm pokojů, kabinet či komora, předpokoj, dvě kuchyně, tři pokoje pro sloužící – koupelna), WC v uzavřeném bytě, osm oken směřovalo do ulice, pět do zahrady, užívání bytu bylo spojeno s užíváním zahrady, obývala ho rodina vlastníka.¹²⁰

¹¹² Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524.

¹¹³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 385.

¹¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 385.

¹¹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 385–388.

¹¹⁶ Srov. *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹¹⁷ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹¹⁸ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Adress-Buch von Brünn 1890*, s. 74; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

¹¹⁹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 389.

¹²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 389–392.

V roce 1922 je jako majitelka uvedena Bílková Aloisie a po zbytek sledovaného období byl majitelem domu Stiassny Emanuel, reprezentant firmy Brünner Kleider-Stoff-Unternehmung Gebrüder Stiaßni, Theatergasse 3 (Divadelní).¹²¹

V odresáři z roku 1892 ještě není rozděleno číslo 142 na další stavební parcely, jak je tomu v současnosti ale následuje až číslo 150.

142a, čp. 57 (401) – vila, objekt nepravidelného půdorysu, postavena v letech 1904–1905, majiteli pozemku v roce 1910 a 1918, a tudíž i staviteli domu byli Czerwinka Karl a Marie, Czerwinka Karl uveden v roce 1910 jako rentiér (Renter).¹²²

Na katastrální mapě je v roce 1909 zakreslen volně stojící objekt nepravidelného půdorysu a zahrada s parkovou úpravou.¹²³

Podle sčítání lidu v roce 1910 se jednalo o hlavní budovu, sloužící k trvalému pobytu vlastníka, vystavěna 1904 až 1905, nabyta vystavěním, dvoupatrová se suterénním bytem, střešní krytina tašky, okrasná zahrada, budova napojena na vodovod a kanalizaci, pětkrát WC v domě, dva byty a dvě domácnosti.

Byt v suterénu měl tři místnosti (pokoj, předpokoj, kuchyni), čtyři okna do zahrady, jedno do chodby či schodiště, bez možnosti užívání zahrady, užíván bezplatně domovníkem.

Byt ve druhém nadzemním podlaží měl dvanáct místností (šest pokojů, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu), WC v uzavřeném bytě, osm oken vedlo na ulici, dvanáct do zahrady, možnost jejího užívání; bydlel zde majitel Czerwinka Karl s manželkou a tři osoby zaměstnané v domácnosti.¹²⁴

V roce 1927 zde uvedena jako majitelka Till Helene, na shodné adrese pak také Till Kurt, reprezentant firmy Till Eduard, Eisen- u. Eisenwarenhdl., Pulverschleiß, und Ges. der Fa Erste Brünner Eisendraht- Drahtstiften- u. Nietenfabrik Eduard Till & Ant. Heider. Nordbahstraße (Uhelná) 5.¹²⁵

142b, čp. 58 (472) – vila, projekt arch. Leopold Bauer, postavena v roce 1909. V katastrální mapě z roku 1925 je zakreslena volně stojící budova nepravidelného půdorysu s k severu výrazně vystupujícím a k západu zalomeným křídlem.¹²⁶ Majitelem pozemku v letech 1910 až 1934/1935 a stavebníkem byl Hecht Hugo, továrník (Fabrikant, sídlící na Spitalweise 10 – Špitálka, Zábřovice).¹²⁷

¹²¹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹²² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 393–398; srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831.

¹²³ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹²⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 393–398.

¹²⁵ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Adressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹²⁶ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 135, 157, 165; K. KUČA, *Památky Brna*, s. 105.

¹²⁷ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

Popis v roce 1910 – hlavní budova slouží k bydlení a trvalému pobytu vlastníka; patrová, střešní krytina – tašky, výtah pro osoby, užitková zahrada, nenapojen na vodovod, jen na kanalizaci, pětkrát WC v domě, dva byty obývány dvěma domácnostmi.

Byt číslo dvě v suterénu měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), jedno okno směřovalo do zahrady, uživatel ji neměl k dispozici, nájem činil včetně poplatků 200 K ročně, pronajat byl bez nájmu.

Byt číslo jedna zabírající suterén a první nadzemní podlaží se skládal z dvaceti osmi místností (deset pokojů, osm kabinetů či komor, tři předpokoje, dvě kuchyně, dva pokoje pro služící, tři koupelny), WC v uzavřeném bytě, směřování oken a jejich počet nespécifikován, možnost užívat zahradu, nájem celkem vyčíslen na 1440 K, uživatelem byl vlastník nemovitosti Hecht Hugo s rodinou. U domu byli hlášeni také tři koně – valaši.¹²⁸

142c, čp. 59 (408) – vila, postavena 1906, v roce 1910 majitelkou Czermak Helene, soukromnice (Privat).

Na katastrální mapě z roku 1909 zakreslen volně stojící objekt nepravidelného půdorysu. Zahrada s parkovou úpravou.¹²⁹

Popis k roku 1910 – hlavní budova slouží k trvalému bydlení majitelky, nabyto roku 1906 vystavěním, patrová budova, suterénní byt, střešní krytina – tašky, okrasná zahrada, napojen na vodovod, kanalizaci, šestkrát WC v domě, dva byty obývaly dvě domácnosti.

Byt v suterénu měl tři místnosti (pokoj, kabinet či komoru, kuchyni), WC v uzavřeném bytě, tři okna směrem do zahrady, bez možnosti ji užívat, nájem činil včetně poplatků 200 K ročně, ale byt byl pronajat jako služební zdarma.

Druhý byt v přízemí a prvním poschodí čítal třináct místností (osm pokojů, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služící, koupelnu), WC v uzavřeném bytě, dvacet dva oken směřovalo do zahrady, její užívání patřilo k právům uživatele, roční nájem vyčíslen na 1 000 K ročně.¹³⁰

Roku 1922 vlastnil dům Tandler Gustav, v roce 1927 pak Troller Hugo a Ella, Troller Hugo, reprezentant firmy N. Trollers Söhne, Hutfabrik. Hutfurniturengeschäft und Rauhwarenhandlung, Palackýstr. 2 (Dorethof) (Benešova), Magazin Glacis 59 (Koliště), Hutfabrik Preßburgerstr. 50 (Bratislavská). V roce 1934/1935 jsou jako majitelky uvedeny nezletilé Věra-Annithe a Hella-Hanna Troller.¹³¹

144, čp. 60 (377) – vila, postavena v období mezi léty 1901–1910, v roce 1910 majitelkou Titl Marianne.¹³²

¹²⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 399–404.

¹²⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 399–404.

¹³¹ Srov. *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹³² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 411–418.

Podle katastrální mapy se v roce 1909 jednalo o volně stojící objekt nepravidelného půdorysu. Zahrada měla parkovou úpravu.¹³³

Popis roku 1910 jmenuje hlavní budovu určenou k trvalému bydlení vlastníka, nabyt vystavěním v letech 1901 až 1910, patrový dům se suterénním bytem, střešní krytina – tašky, okrasná zahrada, napojen na kanalizaci i vodovod, pětkrát WC v domě, tři byty obývají tři domácnosti.

Byt v suterénu měl tři místnosti (dva pokoje, kuchyně), tři okna směřovala do zahrady bez možnosti jejího užívání, uživatel platil 120 K ročně včetně poplatků, užíván jako služební byt.

Byt číslo jedna ve druhém nadzemním podlaží tvořilo deset místností (pět pokojů, kabinet či komora, předpokoj, kuchyně, pokoj pro služebnictvo, koupelna), WC v uzavřeném bytě, dvanáct oken směřovalo do zahrady, s možností jejího užívání, nájem včetně poplatků uveden 1 200 K ročně, uživatelem Titl August s rodinou.

Byt číslo dvě v suterénu se skládal ze tří místností (dva pokoje, kuchyně).

Byt číslo tři ve druhém nadzemním podlaží měl deset místností (pět pokojů, kabinet či komoru, předpokoj, kuchyni, pokoj pro služebnictvo, koupelnu), WC v uzavřeném bytě, jedenáct oken do zahrady s možností jejího užívání, platba 1 200 K ročně včetně poplatků, uživatelkou byla Fleischer Marie (private) a dvě sloužící.¹³⁴

V roce 1918, 1922 dům vlastnila Baronin Schrott von Rohrberg Emily, v roce 1927 pak Hildegarde Claire Schroth-Rohrberg, v letech 1934/1935 Burger Hildegarde-Claire.¹³⁵

146, čp. 61 (378) – vila hodnocená jako kvalitní secesní stavba¹³⁶, postavena v období let 1901–1910. Jako majitelé pozemku 1910 a předpokládáme, že i stavebníci byli Dr. Putzker Emil a Emma, Dr. Putzker Emil uveden jako advokát.

Půdorys volně stojícího objektu byl podle katastrální mapy nepravidelný, zahrada měla parkovou úpravu.¹³⁷

V roce 1910 to byla hlavní budova, která sloužila výhradně k bydlení a trvalému pobytu vlastníka; dům byl nabyt vystavěním v letech 1901 až 1910, patrový, suterénní byt, střešní krytina tašky, napojen na vodovod a kanalizaci, třikrát WC v domě, okrasná zahrada, dva byty a dvě domácnosti.

Byt v suterénu měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), WC v uzavřeném bytě, dvě okna do zahrady, uživatelem domovník, obýval ho jako služební byt.

Druhý byt v prvním a druhém nadzemním podlaží měl deset místností (šest pokojů, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu), WC v uzavřeném bytě, dvacet

¹³³ AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹³⁴ AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 411–418.

¹³⁵ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹³⁶ K. KUČA, *Památky Brna*, s. 105.

¹³⁷ AMB, fond U 9 Sbírka map a plánů, inv.č. KAT 157.

sedm oken do zahrady s možností jejího užívání, uživatelem byl vlastník domu Emil Putkzer s rodinou.¹³⁸

V roce 1922 majitelem Gottlieb Adolf a Dora, Gottlieb Adolf reprezentant firmy Brüner Email- u. Metallwarenfabrik Brüder Gottlieb & Brauchbar, Flußbettgasse (Poříčí) 1; v roce 1922 Gottlieb Adolf a Dora, v letech 1934/1935 pak Fleischer Robert a Hermine.¹³⁹

148, čp. 62 (351) – vila, postavena v letech 1902–1903 podle návrhu arch. Leopolda Bauera, majiteli pozemku a stavebníky byli Dr. Reissig Karl a Karolina. Karl Reissig advokát a president Moravské komory advokátů (Mähr. Advocatencammer), v době stavby vily bytem Schreibwaldstraße 72 (Hlinky).¹⁴⁰

Podle zakreslení v katastrální mapě se jednalo o volně stojící objekt křížového půdorysu se zahradou s parkovou úpravou.¹⁴¹

V roce 1910 se jednalo o hlavní budovu sloužící výhradně k bydlení, trvalému pobytu vlastníka, měla dvě patra, suterénní i podkrovní byt, střešní krytinou tašky, napojen na vodovod a kanalizaci, okrasná zahrada, pětkrát WC v domě, dva byty, dvě domácnosti.

Byt v suterénu sloužil jako služební byt zahradníka, měl dvě místnosti (pokoj, kuchyni), WC v uzavřeném bytě, tři okna do zahrady a možnost jejího užívání.

Byt v přízemí a patře měl osmnáct místností (jedenáct pokojů, předpokoj, kuchyni, dva pokoje pro sloužící, tři koupelny), WC v uzavřeném bytě, čtyřicet dva oken vedlo do zahrady. Uživatelem byla rodina Karla Reisiga.¹⁴²

Majitelé se nezměnili po celé sledované období.

150, čp. 63 (195) – vila, majitelem pozemku a pravděpodobným stavebníkem Freiherr von Offerman Carl, Dr., advokát, bytem zde na Schreibwaldstrasse (Hlinky) 150 (již roku 1892); v adresáři z roku 1892 uveden pod shodným jménem ještě také Carl Freiherr von Offermann, továrník, na adrese Dörröselgasse 1 (Trnitá).¹⁴³

Podle katastrální mapy se v roce 1909 jednalo o volně stojící objekt přibližně obdélného půdorysu akcentovaný ve středu jižní a severní strany mělkými rizality/portiky, rovněž tak na jižní straně východní a západní strany.¹⁴⁴

V úředním dokumentu – sčítání lidu v roce 1910 není formulář k domu dochován.

V letech 1918 až 1922 vlastnil pozemek s domem Prinz zu Schaumburg-Lippe Albrecht, c. k. Oberstleutnant im Drag. Regiment Nr. 6; v roce 1927 Dr. Redlich Felix,

¹³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 419–424.

¹³⁹ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹⁴⁰ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

¹⁴¹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹⁴² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 425–430.

¹⁴³ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519.

¹⁴⁴ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

velkopodnikatel (Großindustrieller), v letech 1934/1935 rovným dílem Gottliebovi Adolf a Dora.¹⁴⁵

152, čp. 65 (119) – Katastrální mapa v roce 1876 zachycuje takřka uzavřený objekt trojkřídle dispozice kolem obdélného vnitřního dvora s úzkým rizalitem/portikem v jižní části. V roce 1909 volně stojící trojkřídlovou budovu s mělkým rizalitem v ose jižního průčelí s obdélným vnitřním dvorem. Zahrada měla parkovou úpravu.¹⁴⁶

Majitelkou v roce 1892 Hübner Bertha a Klimesch Josefina, v roce 1910 byla nemovitost v majetku města Brna a sloužila jako škola.¹⁴⁷

1910 – hlavní budova sloužila k bydlení i jako škola, získáno koupí, patrová, podkrovní byty, dvě zahrady, okrasná i užitková, bez vodovodu, napojeno na kanalizaci, vlastní žumpa, třikrát WC v domě, jedenkrát na zahradě, rozděleno na šest bytů po jedné až třech místnostech.¹⁴⁸

154, čp. 66 (120) – Katastrální mapa z roku 1876 zachycuje objekt obdélného půdorysu se dvěma úzkými rizalitem/portikem na jižní a severní straně, zasazené zhruba ve stejné úrovni od okraje pozemku jako sousední objekt číslo 158, avšak pro velikost celkové rozlohy zhruba v jeho první třetině. Příjezd k objektu od brány obchází před dům umístěný kruhový zahradní parter. V roce 1909 je zakreslen volně stojící objekt přibližně obdélného půdorysu, akcentovaný v ose jižního průčelí mělkým rizalitem – z domu vybíhajícím schodištěm.¹⁴⁹

Majitelem pozemku v roce 1892 a v dalších letech byl Wägner Wilhelm Leopold, v roce 1910 a dalších pak Ornstein Hedwig, v roce 1918 na stejné adrese uveden Ornstein Max. Tuchfabrikant, fa. Bauer & Ornstein, Zeil 68.¹⁵⁰

V roce 1910 je nemovitost popsána takto: hlavní a vedlejší budova slouží k pobytu vlastníka a jeho rodiny, získán koupí, vystavěn mezi lety 1871 až 1880, patrový, střešní krytina břidlice i tašky, okrasná zahrada, napojen na vodovod a kanalizaci, dvakrát WC v domě, dva byty, dvě domácnosti.

Byt označen číslem dvě v přízemí se sestával ze dvou místností (pokoje a kuchyně), jeho součástí bylo i WC, čtyři okna směřovala do zahrady s možností jejího užívání, sloužil jako služební byt zahradníka.

¹⁴⁵ Srov. *Adressbuch von Brünn 1918*, s. 828–831; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹⁴⁶ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157.

¹⁴⁷ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; AMB, fond A 1/2 Archiv města Brna – Nová sbírka listin 1532–1955, inv.č. 2385.

¹⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 431.

¹⁴⁹ AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 157, 165.

¹⁵⁰ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Adressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 443–447.

Byt v přízemí a patře o třinácti místnostech (devět pokojů, předpokoj, kuchyně, pokoj pro sloužící, koupelna), WC v uzavřeném bytě, dvacet dva oken vedlo do zahrady, možnost jejího užívání, uživatelem vlastník.¹⁵¹

156, čp. 67 (121) – V roce 1876 zachycuje mapa katastru objekt křížového půdorysu – obdélník se dvěma úzkými představenými rizality/portiky na jižní a severní straně, zasazený uprostřed zahrady, v jejímž severním koutě se nalézá další dvoukřídlý objekt ve tvaru písmene L. Příjezd k domu od brány objíždí před dům umístěný kruhový zahradní porter. V roce 1909 je to volně stojící budova přibližně obdélného půdorysu s mělkým rizalitem v ose jižního průčelí. Drobné přístavby k budově jsou také na severní a východní straně. Zahrada má parkovou úpravu.¹⁵² Novorenesanční vila¹⁵³, v roce 1892 vlastnila dům Skutezky Bertha, v dalších letech JUDr. Wolf Richard a Eugenie, Wolf Richard, advokát s kanceláří na Adlergasse 5 (Orlí).¹⁵⁴

K roku 1910 uveden popis: hlavní a vedlejší budova slouží k pobytu vlastníka; dům vystavěn 1901 až 1910, získán koupí, tři patra, v suterénu obytné místnosti, střešní krytina břidlice, zahrada před domem – ozdobná i užitková, napojen na vodovod a kanalizaci, třikrát WC v domě, jedenkrát WC u domu, dva byty, dvě domácnosti.

Byt zabírající suterén i všechna nadzemní podlaží o osmnácti místnostech (deset pokojů, kabinet či komora, dva předpokoje, kuchyně, dva pokoje pro sloužící, dvě koupelny), WC v uzavřeném bytě, třicet tři oken do zahrady, možnost jejího užívání, uživatelem byla rodina vlastníka.

Byt v přízemí: tři místnosti (pokoj, kabinet či komora, kuchyně), WC v uzavřeném bytě, tři okna směrem do zahrady bez možnosti jejího užívání, služební byt zahradníka.¹⁵⁵

Výše prezentované údaje představují díky své struktuře až nezvykle plasticky pramen historického, uměleckohistorického, ale i sociologického a všeobecně kulturního charakteru. Základní rovina výpovědní hodnoty o majetkové skladbě a jejím prolínání, získaná převážně z adresářů města Brna a domovských listů jednotlivých osob, je zde doplněna o údaje z rukopisu sčítání obyvatelstva z roku 1910 o rozsahu, podobě, uspořádání jednotlivých objektů, jakož i o další možné kvantifikační údaje. Rekonstruovaná majetková skladba reprezentuje nejruznější představitele dobové společnosti. Nalezneme zde proto majitele a spolumajitele nejruznějších továren a podniků v Brně a okolí (Löw-Beer, Flesch), jejich ředitelů (Keller, Hauska, Gottlieb), ale také advokátů (Reisig, Weitzmann, Wolf, Putzker) nebo vysokých úředníků, své místo zde našli také vysokoškolští profesori (Frencl, Hrach), nebo obchodníci (Kafka) či snad dokonce ojediněle i živnostníci (Dukát). Jelikož dokon-

¹⁵¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 443–447.

¹⁵² AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. KAT 165.

¹⁵³ K. KUČA, *Památky Brna*, s. 106.

¹⁵⁴ Srov. *Address-Buch von Brünn 1892*, s. 366; *Addressbuch von Brünn 1900*, s. 519; *Český adresář Velkého Brna 1922*, s. 524; *Adresář Velkého Brna 1927*, s. 671; *Adresář Velkého Brna 1934/5*, s. 822.

¹⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 3171, s. 449–451.

čení výstavby na této ulici můžeme v hlavních rysech předpokládat již do roku 1910, je uvedený seznam významný také pro určení doby vzniku jednotlivých objektů. Jednotlivé kolonky sice dovolovaly pouhé vyplnění příslušného desetiletí, v některých případech však bylo vepsáno přesné datum rukou a ačkoliv se ve svém celku jedná pouze o pramen druhotného charakteru, jeho výpovědní hodnota je poměrně velká. V kombinaci s použitými katastrálními plány pak ukazuje na celkový rozvoj této lokality od období kolem poloviny 19. století. Také výčty veškerých obyvatel představují jednu z rovin, o níž až doposud chybělo více informací. Skutečnosti, kolik lidí žilo v prostorech o osmi, deseti a více pokojích a kolik se o tyto prostory staralo stálého personálu, nám poodhalily další z tajemství vnitřní struktury jednotlivých domů. Vždyť ty byly projektovány v době, kdy požadavky tohoto směru byly zcela běžnou součástí projektantovy práce, přičemž dnes se nacházejí spíše v oblastech rodinných polozapomenutých mýtů. Výše nastíněný text se pokusil o vzkříšení a rehabilitaci významu jedné z nejdůležitějších brněnských ulic, místa, do něhož se od druhé poloviny 19. století postupně zabydlovala bohatší a vzdělanější část města Brna a na něž se poměrně dlouho mělo kvůli jejich bohatství a vzdělání spíše zapomenout. Nejen vzhledem k tomu, co zde vybudovali, by to ale přinejmenším byla velká škoda.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Plán předměstí města Brna z r. 1848. Výřez části ulice Hlinky s vymezenými návaznými polními cestami v místech dnešních ulic Lipová a Vinařská, zachycující zástavbu a schématické členění tvarů některých zahradních parterů. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 154.
- Příloha č. 2: Mapa stabilního katastru, město Brno, 1826. Výřez se zástavbou ve střední části ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní partery až po dnešní č. 140. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 165.
- Příloha č. 3: Mapa stabilního katastru, město Brno, 1826, Výřez se zástavbou na západním okraji ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní partery u dnešních č. 152, 154 a 156. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 165.
- Barevná příloha č. XLVI: Katastrální mapa města Brna, 1909, Výřez se zástavbou a jejich zahradními partery ve střední části ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní partery až po dnešní č. 142a. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 157.
- Barevná příloha č. XLVII: Katastrální mapa města Brna, 1909. Výřez s pokračující zástavbou na západním okraji ulice Hlinky s objekty od dnešního č. 142c. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 157.
- Barevná příloha č. XLVIII: Katastrální mapa města Brna, 1922. Pohled na střední a západní část ulice Hlinky s dokončenou parcelací volných pozemků a jejich zástavbou, odpovídající současnému stavu. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 12.
- Barevná příloha č. XLIX: Katastrální mapa města Brna, 1926. Celkový pohled na ulici Hlinky. Uloženo v Archivu města Brna, fond U9, Sběrka map a plánů, inv. č. KAT 135.

*Lenka und Petr Czajkowski***Bebauung der Hlinky-Straße nach 1850
und die Eigentumsstruktur einzelner Objekte
mit besonderer Berücksichtigung des Stands im Jahre 1910.
Beitrag zur Erkenntnis der Brüner Vorstadtarchitektur****RESÜMEE**

In unseren Ländern gibt es nicht viele Orte, die im Verlauf des 19. und 20. Jahrhunderts eine so grundsätzliche Veränderung der architektonischen Gestalt durchmachten, wie es in Brünn und seiner Umgebung der Fall war. Der eigenartige wirtschaftliche Aufschwung kam seit Ende des 18. Jahrhunderts in der übereilten Industrialisierung der Vorstädte entlang der Flüsse Svitava, Ponava und Svatka zum Ausdruck, wo Industriegebiete mit Fabriken und Werkstätten erbaut wurden und mit wachsenden bestehenden oder neu gegründeten Siedlungsarealen begleitet wurden. Sie grenzten ab, gemeinsam mit neuen Verkehrsadern – dem System von Straßen und Eisenbahnlinien – und vorzeichneten de facto die urbanistische Struktur bis heute. Das Aufheben und Beseitigen des Befestigungssystems in der Mitte des 19. Jahrhunderts und die Eingliederung bisheriger Vorstädte in das Verwaltungssystem der Stadt bedeutete zwar die größte territoriale Erweiterung seit der Stadtgründung, doch handelte es sich wohl um eine bloße Notwendigkeit. Der Platzmangel in der Innenstadt war sicher langfristig. Die Stadt Brünn und ihre Einwohner überschritten ihre Grenzen schon relativ lange, und dies sowohl kurzfristig, in die heute als Ruhezone bezeichneten Gebiete, z.B. der Park Augarten im ehemaligen Jesuitengarten (seit 1785), die Allee mit dem Gloriett „Kiosk“ auf dem heutigen Mährischen Platz oder der Park vor der ehemaligen Stadtmauer in Richtung Wienerstraße, der nach dem Denkmal der siegreichen napoleonischen Kriege Františkov genannt wurde (seit 1818), als auch langfristig mittels des Kaufs eines Hauses oder Gartens in der Vorstadt. Dadurch entfernten sich die Stadtbewohner allmählich von ihrer, in ihren Augen alten und zusammengedrängten Wohnung und ersahen neue Möglichkeiten. Das Gelände des Alt-Brünns gehörte auch zu denjenigen, wo im 19. Jahrhundert die oben erwähnten Bauaktivitäten entfaltet wurden. Besonders die Ufer der Svatka, auf welchen sich im 18. Jahrhundert eher adelige Gärten mit Lustschöbchens befanden, wurden allmählich mit Bauten verschiedenster Funktion bestückt; trotzdem erschien in einem Teil dieses Katasters schrittweise auch die Bebauung, die für höhere Gesellschaftsschichten bestimmt war. Brünn, das im politischen und Verwaltungsbereich eine wichtige Stelle einnahm, lockte nicht nur Textil- und Maschinenarbeiter, sondern auch die entsprechende Menge von Beamten, Intelligenz oder Vertretern des Wirtschafts- und Finanzkapitals. Es ist erstaunlich, daß manche Gebäude, die in ihrer Zeit als Behausungen wichtiger Persönlich-

keiten erbaut wurden, welche in ihr Zuhause große Summen investierten und deren Häuser oft im mitteleuropäischen Raum wichtige architektonische Werke darstellen, heute allgemein nur ein schwaches Interesse wecken. Und dabei gerade die neue Bebauung, die aus ganzen Wohnblocks bestand und sich spätestens seit den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts nördlich des Altstadt ausdehnte, ist vorwiegend mit der sich etablierenden mittleren und höheren Mittelschicht verknüpft. Das Gebiet der Straße, die zum oben erwähnten Augarten führte (heute Kpt. Jaroš-Straße, Platz des 28. Oktobers), und der Raum rund um die heutige Kaunitz-Straße, Veveří-Straße, Jaselská-Straße bis zu Údolní-Straße wurden zu jenem Stadtteil, wo diese Leute ihr Zuhause fanden. Mit der Ausnahme des Ausläufers des Osthangs in Richtung Černá Pole gegenüber dem Augarten (Drobný-Straße) wurden frei stehende villenartige Häuser im größeren Maße vor allem an der Grenze des Pisárky-Tals und des Südwesthangs des sog. Sandbergs gebaut – heute die Hlinky-Straße. Und gerade dieser Lokalität ist der vorliegende Artikel gewidmet.

Die Entstehung der Straße wird ins Jahre 1737 gelegt und es handelt sich um eine der längsten Brünner Straßen, die von dem ursprünglichen Zentrum Alt-Brünns auf dem heutigen Mendelsplatz aus herausging und deren Großteil aus einer mäßigen Erhöhung das ganze Pisárky-Tal bis zum Svatka-Fluß überblickt. Im Laufe des 19. Jahrhunderts erbaute zunächst im Jahre 1913 Dr. Joseph Bayer aus dem St. Anna-Krankenhaus ein Heilbad am Ende des Tals und im Jahre 1847 kam die von den Brünner Bürgern beliebte Schießhalle hinzu. Das Gelände des mäandrierenden Flusses wurde 1854 reguliert und schrittweise in einen immer mehr beliebten Ausflugsort umgestaltet, der nicht allzu weit von dem Stadtzentrum lag, aber trotzdem relativ sauber und von den Industriegebieten getrennt war. Seit 1869 wurde dieser Stadtteil mittels einer Pferdebahn mit dem Stadtzentrum verknüpft, die schon 1905 mit der elektrischen Bahn ersetzt wurde.

Die schrittweise Bebauung der Lokalität verlief in Richtung von dem traditionellen Zentrum an dem Altbrünner Kloster aus und wurde durch weitere ad hoc entstandene Gebäude auf den parzellierten Grundstücken ergänzt. Diese Situation zeigen die ältesten planartigen Darstellungen, z.B. in der sog. I. Militärplanung aus den Jahren 1764–1783. Ausführlichere Informationen über die Innenanordnung der Häuser im Jahre 1910 bot eine Handschrift, die im Stadtarchiv Brunn aufbewahrt wird. Der vorliegende Text konzentriert sich daher auf die Präsentation grundlegender Daten und ist mit einer womöglich kompletten Linie einzelner Eigentümer ergänzt, bei welchen bald bemerkenswerte Zusammenhänge an den Tag kamen. Als begleitendes Bildmaterial wurden Ausschnitte aus Katastralkarten aus der Zeitspanne 1848–1925 verwendet, die dem Leser eine räumliche und visuelle Vorstellung ermöglichen.

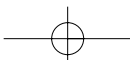
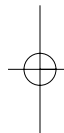
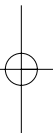
Příloha č. 1: Plán předměstí města Brna z r. 1848. Výřez části ulice Hlinky s vymezeními návaznými polními cestami v místech dnešních ulic Lipová a Vinařská, zachycující zástavbu a schématické členění tvarů některých zahradních parterů.

Příloha č. 2: Mapa stabilního katastru, město Brno, 1826. Výřez se zástavbou ve střední části ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní partery až po dnešní č. 140.

Příloha č. 3: Mapa stabilního katastru, město Brno, 1826, Výřez se zástavbou na západním okraji ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní parterry u dnešních č. 152, 154 a 156.

Tomáš Borovský

FRANTIŠEK HRUBÝ V POSUDCÍCH JULIA GLÜCKLICH

Vracíme-li se dnes k významným osobnostem české historické vědy meziválečného období, opíráme své soudy o řadu pozdějších reflexí jejich díla. Tzv. Gollova škola se oprávněně těší stále pozornosti historiků. Přesto vedle závěrů vynášených s odstupem desetiletí hrají významnou roli v našem poznání úsudky současníků. Vedle recenzí, případně polemik, jsou to zvláště posudky zpracované při habilitačních a profesorských řízeních,¹ v nichž došlo na souborné zhodnocení uchazečova odborného působení a často se v nich objevují postřehy přetrvávající desetiletí. Není divu, že některé z nich se již dočkaly vydání – jde ostatně o texty vypovídající nejen o díle posuzovaného, nýbrž také posuzovatele.²

Mezi brněnskými historiky Gollovy školy má své přední místo František Hrubý (1887–1943), i když jeho příslušnost ke škole je založena metodicky, nikoli užším kontaktem se zakladatelem.³ Volbou témat a jejich uchopením patřil k nejbližším žákům Josefa Pekaře a právě jeho Pekař v roce 1934 vyzval, aby se ucházel o stoličí československých dějin na filosofické fakultě Karlovy university, ze které hodlal odejít do penze. Hrubý však nakonec zůstal spjat s Masarykovou universitou v Brně. Zde se v roce 1924 habilitoval pro obor československých dějin. O pět let později prošel úspěšně profesorským sborem návrh na jeho jmenování mimořádným profesorem československých dějin, který vypracoval – stejně jako u habilitace – jediný brněnský profesor pro tento obor, Rudolf Urbánek (jmenovací akt proběhl až roku 1931). Pekařova nabídka přišla ve chvíli, kdy Hrubý začínal usilovat o řádnou profesuru v Brně, neboť se rozhodl, že nebude třístit síly mezi vedením zemského archivu v Brně (v jeho čele stál od roku 1927) a působením na universitě. Cesta Pekařova žáka k řádné profesuře byla provázána mnoha peripetiemi, protože o Pekařovu stoličí československých dějin na filosofické fakultě UK usiloval též jeho brněnský kolega Rudolf Urbánek, který se proto postavil i proti návrhu na jmenování Hrubého řádným profesorem v Brně – v obavě, že se ziskem řádné profesury v Brně by byl Hrubý v Praze hladce přijat. Návrh na jmenování Hrubého řádným profesorem československých dějin podal počátkem roku 1935 Julius Glücklich, profesor všeobecných dějin na brněnské filosofické fakultě, a zasloužil se o jeho úspěšné završení,

¹ Srov. například Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991, s. 113–115.

² Josef HOBZEK (ed.), *Příspěvky a materiály k životu Josefa Pekaře*, in: O Josefu Pekařovi. Red. R. Holinka, Praha 1937, s. 319–321, 323–325, 330–337.

³ K Hrubému srov. naposledy Tomáš BOROVSÝ, *František Hrubý a historický seminář v Brně*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci. Usp. B. Jiroušek, J. Blüml a D. Blümllová, České Budějovice 2005, s. 515–537; TÝŽ – Jiří LACH (edd.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, Brno 2006 (v tisku), kde i další literatura.

i když profesorský sbor byl v názoru na věc rozštěpen. V létě 1936 byl Hrubý prezidentem jmenován řádným neplaceným profesorem, tehdy však takřka zároveň zemřel doyen brněnského historického semináře Bohumil Navrátil a jeho smrtí se uvolnila stolice všeobecných dějin, Hrubému bližší, a otevřela se tak i možnost dosáhnout profesury placené. Ani vynikající odborná kvalifikace, jakou se Hrubý mohl prokázat, nemusí vždy postačovat, a proto bylo opět třeba podpory Julia Glückliche. Druhé profesorské řízení již bylo méně konfliktní a v létě 1937 byl František Hrubý jmenován řádným profesorem všeobecných dějin středního věku Masarykovy university, kde působil až do nuceného odchodu na trvalou dovolenou v roce 1940.

Přestože v posudcích vypracovaných Juliem Glücklichem při obou zmíněných profesorských řízeních vystupuje z pochopitelných důvodů do popředí persvasivní funkce textu, vystihují dobře důležité charakteristické rysy odborného působení Františka Hrubého. Glücklich opakovaně zdůraznil jeho heuristickou důkladnost, již dokládaly četné edice, připravené jako přílohy knih a studií, a zejména samostatně vydané *Moravské korespondence a akta*. Masa pramenného materiálu však Hrubému nebránila vidět dějiny v úplnosti a své syntetické schopnosti osvědčil nedlouho po uzavření profesorských řízení spoluprací na Šustových *Dějínách lidstva*.⁴ Trvalý zřetel k hospodářským a sociálním poměrům (a vedle nich ještě církevním) je patrný ve všech Hrubého pracích a umožnil mu postupovat za hranice dominujícího pozitivismu událostních dějin. Vedle Bedřicha Mendla je Hrubý jedním z nejvýraznějších představitelů formujících se sociálních dějin u nás, na rozdíl od pražského kolegy však podobně jako jejich společný učitel Josef Pekař hledal cestu z úzkých hranic politických dějin spíše intuitivně, a nikoli vědomou inspirací u dalších sociálních věd a jejich teorií. Rozšíření témat, jež si logicky vynutilo i rozšíření užitých metod, založilo zcela nové pojetí moravských (a v důsledku i českých) dějin 16. a 17. století, kterým Hrubý antikvoval velkou část starších prací.

K oběma posudkům by bylo možné přidat řadu dalších postřehů, je však zřejmé, že Julius Glücklich přesně vystihuje základní charakteristiky odborného směřování Františka Hrubého a jeho ocenění Hrubého knih a studií má platnost delší, než jakou by diktovala efemérní potřeba, nezbytná ke kariéernímu postupu.⁵

⁴ František HRUBÝ, *Reformace v oblasti německé a severské*, in: J. Šusta (red.), *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, sv. 5. V branách nového věku, Praha 1938, s. 227–302, a *Protireformace v Němcích a válka třicetiletá*, in: tamtéž, s. 556–624.

⁵ Tento příspěvek byl připraven v rámci výzkumného záměru MSM0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura.

Edice

Oba posudky jsou uloženy v *Archivu Masarykovy university v Brně, fond A 2 Filosofická fakulta, děkanát, kart. 6, sign. 6/2, osobní spis František Hrubý, j. č. 256/35-B-I a 1255/36-B-I*. Jedná se o neparafované strojopisné průklepy s rukopisnými korekturami překlepů. Prvý má třináct nečíslovaných, druhý osm číslovaných, jednostranně popsaných listů.

Zpřístupňuji je na základě pravidel pro vydávání novodobých českých textů.⁶ Minimální zásahy do textu jsou diktovány snahou zachovat stylistické charakteristiky autora a týkají se pouze následujících jevů:

- Oprav zjevných přepsání a pravopisných chyb (např. *do boje postila* na *do boje pustila* apod.).
- Sjednocení velkých a malých písmen podle dnešního úsu.
- V některých případech pisatel nerespektuje hranice slov a tehdy upravuji dle dnešního úsu (např. *při čemž* na *příčemž* apod.).
- Psaní *mně, mě* upravuji podle dnešní pravopisné normy.
- U cizích a přejatých slov se snažím zachovat zvukovou podobu slova, proto pouze zjednodušuji dublety (např. *passivnosti* na *pasivnosti*), psaní *s-*, *z-* ponechávám dle originálu.
- U titulů prací, které jsou v originále zasazeny v uvozovkách, odstraňuji uvozovky a názvy uvádím kursívou.
- Názvy časopisů sjednocuji na ČČH, ČMM.
- Veškeré emendace a rozepsání zkrácených slov jsou uvedeny v hranatých závorkách [ ].
- Pro lepší přehlednost člením rozsáhlejší úseky jednolitého textu do odstavců.
- Předěly stran označuji /.
- Další údaje jsou v textových poznámkách.
- Ve věcných poznámkách doplňuji či upřesňuji pouze přesné bibliografické údaje zmiňovaných prací a základní životopisná data uvedených historiků, případně poznámky k objasnění situace.

1. Návrh komise na jmenování Františka Hrubého bezplatným řádným profesorem československých dějin ze dne 17. října 1935

Pan dr. František Hrubý, ředitel Zemského archivu v Brně, bezplatný mimořádný profesor československých dějin na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, narodil se v Strukově na Moravě 21. srpna 1887, habilitoval se na filosofické fakultě v Brně 4. června 1924^a a byl jmenován bezplatným mimořádným profesorem 31. března 1931.

⁶ *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Red. Pavel Vašák, Praha 1993.

Návrh, aby František Hrubý byl jmenován bezplatným mimořádným profesorem, vypracoval [v roce] 1929 pan kolega Urbánek a v něm hned na počátku se souhlasem druhých referentů⁷ konstatoval, že Hrubý za pětiletí docentury rozvinul hojnou a významnou činnost vědeckou. Tuto charakteristiku lze pro další pětiletí 1930–1935 nejen plně přijmouti, nýbrž možno ji i sesílit: František Hrubý rozvinul i v posledních pěti letech podivuhodně rozsáhlou a kvalitativně cennou činnost vědeckou; pro tuto celou svou dosavadní vědeckou činnost zaujímá už dnes velmi čestné místo mezi žijícími českými historiky.

Hned roku 1930, sotva byl sborem schválen návrh na jeho mimořádnou profesuru, vyšel nákladem Historického klubu jeho rozsáhlý spis, zabírající téměř 400 tiskových stran, *Ladislav Velen z Žerotína*.⁸ Dílo se obírá mužem, který za Fridricha Falckého byl zemským hejtmánem moravským a o němž přesto ještě u Gindelyho⁹ najdeme sotva několik řádek. Je to bratranec Karla z Žerotína, nejznámějšího člena tohoto rodu, vychovaný rovněž v Jednotě bratrské, spíše voják nežli politik, jehož přičiněním hlavně přes odpor / Karla z Žerotína Morava konečně – ač pozdě – přidala se k českému povstání. Kniha pak líčí, jak hlavně Velen z Žerotína po bitvě na Bílé hoře spolu s Matyášem Thurnem usiloval mezi emigranty po dvě desetiletí o to, aby byl boj veden dále proti Habsburkům. A tak se dílo stává v druhé části dějinami těchto pokusů i dějinami této naší emigrace a jejích snah. Je to vylíčení jejích po všech směrech podrobné a pronikavé, tím cennější, že se tu autor pohyboval na půdě dosud málo dotčené. Zvláště plasticky vylíčen a pln nových údajů je pokus o koncentrický útok vzítí Ferdinandovi země české koncem [roku] 1623, ač ovšem příčiny, proč se tento pokus nezdařil, beze zbytku ani u Hrubého vyšetřeny nejsou. Neméně poutavé je líčení další úsilí emigrace, připoutávající své naděje od krále dánského ke králi švédskému, jenž ze všech nepřátel rodu habsburského měl největší srdce pro těžce zkoušenou emigraci zemí českých. Spis je založen na heuristice rozsahu neobyčejně velikého. Z archivů domácích velmi mnoho materiálu poskytl mu zámecký archiv v Mikulově, Zemský archiv v Brně, Zemský archiv v Praze, Archiv ministerstva vnitra, Národního musea a pražského hradu, zámecké archivy v Kroměříži, na Křivoklátě, v Roudnici, Třeboni, Strážnici a Zábřehu, dále městské archivy v Brně, Olomouci, Mor[avské] Třebové a v Lipníku. Z cizích dvorní a státní archiv ve Vídni, hraběcí archiv v Bleiburku v Korutanech, archiv zemské správy v Inspruku, státní německé archivy v Mnichově, Drážďanech a Vratislavi, tamtéž městský / archiv, dále zámecký archiv Oppersdorfský ve Velkém Hlohově v Prusku a říšský státní archiv v Štockhol-

⁷ Vedle Rudolfa Urbánka (1877–1962) byli dalšími členy komise Julius Glücklich (1876–1950) a Václav Hrubý (1885–1933).

⁸ F. HRUBÝ, *Ladislav Velen z Žerotína*, Praha, Historický klub 1930. Původně tato práce vycházela v Českém časopise historickém (dále ČČH) 35–36, 1929–1930, pod názvem *Ladislav Velen z Žerotína, vůdce bělohorského odboje na Moravě a český emigrant 1579–1638*.

⁹ Anton Gindely (1829–1892). Profesor rakouských dějin na Karlo-Ferdinandově universitě, po rozdělení university působil na její německé části. Narážka na jeho rozsáhlou práci *Dějiny českého povstání I–IV*.

mu. Z cizích knihoven poskytly materiál městská knihovna v Elbinku, univerzitní knihovna v Ženevě, centrální knihovna v Curychu a Vatikánská knihovna v Římě. Tento neobyčejně četný a rozmanitý materiál je zpracován způsobem naprosto vědeckým. Než kniha Hrubého nepodává nám toliko vojenské a politické dějiny, nýbrž všude proniká živý a plodný zájem Hrubého pro poměry hospodářské a kulturní. Stačí tu poukázat na partie v prvním díle knihy, kde líčí výchovu Velenovu, potom jeho záliby umělecké a stavební. Hrubý tu jako jinde soudí, opřen o své nové prameny, velmi příznivě o naši šlechtě bělohorské. Četnými doklady snaží se čtenáře přesvědčiti, že generace stavovská, která se dala do boje s Habsburky, nebyla špatných kvalit; mimo jiné na základě nových pramenů snaží se vyvrátiti výtky, že se do boje pustila lehkomyšlně. Skutečně z knihy poznáváme nesporně mravní bezúhonnost a nezištnost Velenovu, který v krásném psaní adresovaném moravským stavům po Bílé hoře může se právem chlubit, že dobu svého hejtmanství neposkvrnil nijakou zištností a že tedy odchází s čistým štítem.

Vedlo by příliš daleko v tomto stručném referátu vytýkati, o jak četných osobách naší emigrace kniha přináší zajímavé a nové údaje. O Komenském zjišťuje Hrubý na základě svých pramenů bezpečně, že zpráva v Historii o těžkých protivenstvích o jeho pobytu na Moravě spadá do roku 1625 a že tam Komenský tehdy dlel v tajném poselství Vlena z Žerotína; při tom Hrubý doplňuje cenným způsobem, / co Historie vypravuje o ušlechtilé a v pravdě křesťanské osobnosti Štěpána Šmída na Kunštátě, luterského šlechtice, který však zůstal věren Ferdinandovi a který přesto nakonec musil odejít do vyhnanství s žalobami a nářkem.

Emigraci bělohorské jsou věnovány ještě některé jiné články Hrubého jako *List 36 českomoravských kněží emigrantů knížeti Radziwillovi* (ČČH 1931),¹⁰ který nás zpravuje o emigraci po vítce bratrské v Lešně, dále možno tu připomenouti i článek Lidových novin z 13. prosince 1931 (*Vzácná památka v cizině*),¹¹ v němž autor upozorňuje na osudy moravské emigrantky žerotínské, rozené Hofmanky z Grünpüchlu; děje se to v souvislosti s objevením kalicha české práce v hessenském Balhornu. Dále tu dlužno jmenovati velký článek *Pohřební kázání o Jindř. Matyáši hraběti z Thurna* (ČČH 1931),¹² v němž autor doplňuje a opravuje, co už dříve napsal o mládí tohoto vůdce českého povstání a o jeho rodině,¹³ tak mnoho nového vypravuje o cestě, kterou podnikl Thurn [roku] 1585 do Svaté země a sousedních krajů a závěrem dotýká se otázky češtví Thurnova ve smyslu Thurnovi příznivém. Do této kategorie příspěvků Hrubého možno zařaditi také stať, kterou Hrubý uveřejnil v XIII. svazku *Bádání o spisech a životě J. A. Komenského Korespondence Karla st. z Žerotína s J. A. Komen-*

¹⁰ F. HRUBÝ, *Prosebný list 36 českomoravských kněží emigrantů Kryštofu Radziwillovi z r. 1629*, in: ČČH 38, 1932, s. 109–113.

¹¹ TÝŽ, *Vzácná česká památka v cizině (o kalichu Anny Žerotínské, roz. Hofmanky z Grünpüchlu)*, in: Lidové noviny, 14. června 1931, příloha.

¹² TÝŽ, *Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši z Thurnu*, in: ČČH 38, 1932, s. 12–55.

¹³ Viz dále poznámka 36.

ským,¹⁴ v níž z bludovských kopiářů, uložených dnes v Zem[ském] archivu v Brně, otiskuje 5 dopisů Karla z Žerotína, poslaných Komenskému v roce 1629–1630, jichž neznal Patera ani Kvačala,¹⁵ dále jeden doplněk hledící k první manželce Velena z Žerotína. /

Bylo-li řečeno, že H[rubý] ve svých pracích staví společnost bělohorskou do lepšího světla, než se na ni čeští historikové dosud dívali, platí to zejména o třech jeho dalších spisech. Z nich první, *Knihovny na zámcích moravských ve st[oletí] 16. a 17.* (Bibliofil 1932),¹⁶ je populárně psaný obraz, opřený však o dosud neznámé prameny anebo o dosavadní práce autorovy; líčí se v něm plasticky kulturní ovzduší předbělohorské aristokracie moravské. Podle mínění Hrubého lze měřiti českou kulturu na Moravě jen životem na zámcích, poněvadž nebylo na Moravě bohatšího středního stavu českého, který by jako v Čechách představoval vedle šlechty národní vzdělanost. Nejvýznačnější města, jako Brno, Olomouc, kde žila bohatá společnost měšťanská, byla německá a seznamy jejich knihoven, ač rozsáhlé, vydávají, jak praví autor, svědectví o kultuře cizí, již nám však nijak nekarakterizuje. Mimo jiné v tomto spisku vykládá, jak v době bělohorské byla již u nás v nekatolických kruzích obecnou nálada, žádající, aby každý člen vyšší společnosti uměl mluvit jazykem francouzským.

Druhým dílem toho rázu je Hrubého skvěle vypravená publikace *Moravské zemské desky z let 1348–1642* (vydal zemský úřad v Brně r[oku] 1932).¹⁷ Hrubého studie v souhlase s celým jeho dosavadním bádáním není založena diplomaticky a právně-historicky^b, nýbrž je to poutavý výklad o tom, jaký význam mají zemské desky po stránce hospodářské, sociální, kulturní a náboženské. Nejprve je jasně vyloženo, jak po smrti posledního markraběte Jošta zaniká na Moravě markrabský a královský velkostatek, dále líčen vzrůst šlechtického velkostatku, který se dostavil i v Čechách po husitských válkách a na Moravě pokračoval / pilně i po válkách českouherských, dále líčeno, jak tento růst z jiných příčin stručně naznačených trvá po celé 16. století; k tomu připojeny výklady, jak zejména nové potřeby kulturní nutí šlechtu k novému způsobu hospodaření. Na základě závětí vložených do desk líčí autor rostoucí touhu této šlechty po náležitém vzdělání jejích synů; tyto závěti jsou mu svědectvím, že lidé z generace bělohorské, kteří vedli zemi v době povstání, nebyli mravně kleslí a nevzdělaní; svědectvím toho jsou mu i časté zmínky těchto závětí o domácích knihovnách a o dotování škol.

¹⁴ TÝŽ, *Korespondence Karla st. z Žerotína s J. A. Komenským*, in: Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 13, 1932, s. 65–73.

¹⁵ Adolf Patera (1836–1912). Knihovník a editor mnoha staročeských památek. Ján Kvačala (1862–1934). Komeniolog a církevní historik, vedle Komenského životopisu vydával jeho korespondenci.

¹⁶ TÝŽ, *Knihovny na zámcích moravských ve století XVI. a XVII.* Brno, Bibliofil 1932.

¹⁷ TÝŽ, *Moravské zemské desky z let 1348–1642*, Brno, Zemský úřad 1931 (v české, německé a francouzské verzi).

Tento názor podepírá Hrubý též v článku *Švýcarský svědek Bílé hory*, uveřejněném v ČČH 1931.¹⁸ Podkladem jeho jsou dopisy Jindřicha Wasera, syna profesora městské akademie v Curychu, který jako mnoho jiných kalvinistů po zvolení Fridricha Falckého přišel do Prahy, kde vznikla tehdy malá obec nejen kalvinistů německých, nýbrž i francouzských. Jindřich Waser stal se v Praze informátorem v několika předních šlechtických rodinách, a tak i z jeho dopisů seznáváme rostoucí potřebu tehdejších nekatolických Čechů obracet se v touze po vzdělání k západoevropské kultuře Anglie a Francie. Dopisy Waserovy, který pro postavení ve významných šlechtických rodinách a styky s dvorním kazatelem Abrahamem Scultetem mohl mít dobré zprávy o válečných podnicích českých, jsou Hrubému též příležitostí, aby znovu posílil svůj výklad, uveřejněný již v roce 1921 v ČČH o tom, jak podstatně k porážce Čechů na Bílé hoře přispěla okolnost, že vlivem Jiříka z Náchoda, zetě Karla z Žerotína, a přátel Karla Žerotína nepřipojila se přes úsilí Veleny z Žerotína k českému vojsku spořádaná moravská hotovost zemská. Dopisy Waserovy svědčí, že právě z té příčiny v posledních kritických nedělích dlel na Mo/ravě i Matyáš Thurn, [a] tím ukázáno, jak nesprávné jsou výtky Gindelyho, který v tomto domněle zbytečném pobytu, poněvadž v tak kritických dobách účel mu nebyl znám, viděl jen novou příležitost, aby dokumentoval Thurnovu politickou i vojenskou neschopnost. Dopisy Waserovy činí dosti jasným velký plán Anhaltův, o němž neví nic Skála ani Gindely, plán postavit na pomezí moravskorakouském proti spojenému vojsku císařskému a ligistickému spojené vojsko českouherské, sesílené zmíněnou moravskou zemskou hotovostí; v tomto spojeném vojsku podle těchto pramenů měli být přítomni oba králové a rozhodující boj měl být sveden v těchto končinách; snad, jak vyvozuje Hrubý dále, se Maximilián Bavorský obrátil do Čech, poněvadž prohlédl tento plán, načež Anhalt se snažil realizovati plán na půdě české, a tu se právě ukázalo smrtelným zasažení^c Jiřího z Náchoda a jeho přátel, jímž se zpozdíla nad to druhá pomoc uherská, jež v den bitvy bělohorské nebyla proto ještě na bojišti. Nedostatky ústavy moravské i konferenční listiny, která zajisté také měla podíl na zmaru tohoto plánu, H[rubý] ovšem zde žádné kritice nepodrobuje. Kromě dopisů Waserových otištěn v této stati také dopis Scultetův, v němž se dvorský kazatel Fridricha Falckého otevřeně přiznává, že on byl původcem kalvinského očištění svatovítského chrámu; dosud jsme tu měli jen dohady a kombinace.

Třetí kombinace, ve které se H[rubý] obírá stavem české společnosti předbělohorské na Moravě, je spis *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou* (ČČH 1934–1935, též separát 1935).¹⁹ V tomto spise nejprve je vylíčen rozvrat církve podobojí na Moravě, která vlivem / pronikajícího protestantismu se vymaňuje stále více z područí pražské konsistoře podobojí, jež tlakem habsburských panovníků stále více se blíží katolictví. Hrubého prameny ukazují, že tento náboženský proud není

¹⁸ TÝŽ, *Švýcarský svědek Bílé hory*, in: ČČH 37, 1931, s. 42–78.

¹⁹ TÝŽ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, in: ČČH 40, 1934, s. 263–309; 41, 1935, s. 1–49, 237–268.

zpravidla obyvatelstvu vnucen shora od vrchností a kněží, jak se dosud psávalo, ale že vskutku zachvacuje šlechtu i lid elementární silou. Kniha pak dále líčí, jak z počátečního velkého chaosu zvolna se rodí snahy o spořádanou novou protestantskou církevní organizaci na Moravě, která je ovšem regionálně odlišná podle vrchností a duchovních. O těchto rodících se pokusech vnést do náboženských poměrů nový řád pověděl leccos cenného už Hrejsa a Kameníček,²⁰ ale H[rubý] se může proti svým předchůdcům opřít o prameny hojnější a podati obraz propracovanější. Takovým pramenem např. vedle některých jím nalezených symbolických knih je mu korespondence Albrechta Černoohorského z Boskovic, chovaná v liechtenštejnském archivu ve Vídni. Ve všech směrech se ovšem pro nedostatek pramenů ani Hrubému nepodařilo nakreslit plný obraz této církevní organizace, která se v posledních desetiletí[ch] před Bílou horou ustaluje, zejména nedospěl k jasnému obrazu o pravomoci děkanů, inspektorů a o způsobu volby a dosazování kněží. Velmi důležité je, čeho se Hrubý přece, často z nepatrných úlomkovitých zpráv obsažených např. v městských knihách, dobral o tom, jak se v nové církevní organizaci evangeličtí kněží vymaňují z potupné hospodářské závislosti na vrchnostech, do které na počátku reformace upadli, jak děkanové a inspektoři v této organizaci vystupují nejen jako orgány církevní, nýbrž i jak[o] obránci kněžských vdov a sirotků / a jejich jmění před vrchností. Konečně se autor snaží vylíčit, jak se utvářel v posledních desetiletích před Bílou horou poměr obou oblastí konfesijních, čistě luterské i melanchtonské, která stojí o sblížení s Jednotou bratrskou; autor nás poučuje pak i o skupinách vlastního kalvinismu. Pokouší se také odhadnouti sílu obou těchto směrů evangelických a líčí, jak směr blízký Jednotě bratrské blíží se i nově organizované evangelické církvi v Čechách a přijímá i kněží z nové pražské konsistoře podobojí. Ostře se staví autor proti názoru, jako by pronikající luterství na Moravě podporovalo germanisaci a lze říci, že se mu podařilo vyvrátiti, co o tom tvrdí Zela ve své práci *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena* (v Olomouci 1931).²¹

Náboženskými poměry z doby předbělohorské v Čechách i na Moravě zabýval se Hrubý též v drobných článkách několikerého rázu. Ve stati *Ke stykům Moravy s Wittenberkem v 16. st[oletí]* (ČMM 1931)^{d 22} otiskuje Hrubý z pozůstalosti wittenberského teologa Pavla Ebera několik dopisů z 60tých let 16. věku, z nichž patrně, jak v těchto přechodných dobách přicházeli do Wittenberka pro kněžské svěcení mladíci málo vzdělaní a často i mravně pokleslí. Jiný takový článek má název *Sbírky na německé kostely pražské v jižním Německu a ve Švýcařích 1611*, založený na zprávách říšského archivu

²⁰ Ferdinand Hrejsa (1867–1953). Profesor církevních dějin na Husově evangelické fakultě UK, zabýval se zejména českou reformací. František Kameníček (1856–1930). Profesor kulturních dějin na brněnském Vysokém učení technickém, editor četných pramenů k moravským dějinám.

²¹ Stanislav ZELA, *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553–1565)*, Olomouc 1931.

²² F. HRUBÝ, *Ke stykům Moravy s Wittenberkem v 16. století*, in: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 55, 1931, s. 43–57.

a městského archivu v Ulmu (ČČH 1931).²³ V článku *Kalvínský teolog a bouře v Opavě 1603* (ČČH 1931)²⁴ otiskuje autor pojednání slavného kalvínského teologa a opavského rodáka Amada Polana z Plansdorfu, jednající o známé opavské bouři z roku 1603 se stanoviska teorií kalvínských o poměru vrchnosti a poddaných ve věcech víry. V článku *České svědectví o Jednotě bratrské do Švýcar z / roku 1570* (Sborník [p]rací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi 1932)²⁵ doprovází obsažnou předmluvou dva listy jinak neznámého českokrumlovského měšťana Pavla Bramburgera, psané slavnému curyšskému teologu Jindřichu Bullingerovi, nástupci Zwingliho (listy ty našel Hrubý v státním archivu curyšském v pozůstalosti Bullingerově)^e, týkající se značnou měrou kolísavého stanoviska Jednoty o přítomnosti Kristově ve večeři Páně. Ve sborníku prací věnovaných Friedrichovi k 60tým narozeninám (v Praze 1931) otiskl článek *První pokusy císaře Ferdinanda II. o změnu moravské ústavy po Bílé hoře*,²⁶ jehož podkladem jsou dva dopisy kardinála Dietrichsteina z roku 1625 a 1630^f, o něž se opíraje, podává cenný příspěvek k vysvětlení, jak r[oku] 1636 došlo na Moravě k zřízení tzv. královského tribunálu.

Vedle těchto drobných prací věnoval Hrubý větší dílo německy psané novokřtěncům na Moravě (*Die Wiedertäufer in Mähren. Archiv für Reformationsgeschichte, Jahrgang XXX–XXXII, též separát, v Lipsku 1935*).²⁷ Spis ten vyniká nade vše, co dosud o novokřtěncích psáno doma i v cizině; kdežto ty práce opírají se dosud téměř vesměs o prameny původu novokřtěneckého, Hrubý může budovat na zprávách obsažených v moravských Památkách sněmovních a na nově nalezené korespondenci šlechtické. Autor již dříve uveřejnil ve sborníku Novotného stať *Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců. Jejich význam na poli hospodářské a průmyslové výroby*,²⁸ a tuto stať v německém pojednání značně rozhojnil. Je v ní mnoho nového, zvláště o řemeslných a průmyslových výrobcích novokřtěneckých. V druhé kapitole své německé knihy opírá se o stať uveřejněnou v Pekařově sborníku *Filip du Plessis-Mornay a Karel z / Žerotína v letech 1611–1614*,²⁹ jejímž podkladem jsou dopisy polského šlechtice Reje z Naglovic, který v letech 1611–12 dlel na Moravě. Hrubý tyto zprávy v uvedeném

²³ TYŽ, *Sbírký na německé luterské kostely pražské 1611*, in: ČČH 37, 1931, s. 91–96.

²⁴ TYŽ, *Kalvínský theolog a bouře opavská r. 1603*, in: ČČH 37, 1931, s. 593–601.

²⁵ TYŽ, *České svědectví o Jednotě bratrské do Švýcar r. 1570*, in: K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám 1872–1932. Usp. B. Jenšovský a B. Mendl, Praha 1932, s. 290–298.

²⁶ TYŽ, *První pokusy císaře Ferdinanda II. o změnu moravské ústavy po Bílé hoře*, in: Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k 60tým narozeninám (1871–1931), Praha 1931.

²⁷ TYŽ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, in: Archiv für Reformationsgeschichte 30, 1933, s. 1–36, 170–211; 31, 1934, s. 61–102; 32, 1935, s. 1–40.

²⁸ TYŽ, *Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců*, in: Českou minulostí. Práce věnované profesorů Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám. Usp. O. Odložilík, J. Prokeš a R. Urbánek, Praha 1929, s. 213–289.

²⁹ TYŽ, *Filip du Plessis-Mornay a Karel Žerotín v letech 1611–1614*, in: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých I–II. Red. J. Šusta, F. Hrubý, V. Chaloupecký a K. Stloukal, Praha 1930, Hrubého studie v díle II, s. 39–69.

článku kriticky rozbírá, rozhojňuje novými prameny, až se mu rozbor ten mění v široký obraz náboženských a politických svobod moravských v době předbělohorské; tento obraz je v německém spise rozšířen a podepřen vylíčením vzniku těch svobod a tuhého zápasu s panovníky habsburskými o jejich udržení. Na základě svých pramenů může Hrubý líčiti jasně poměr vrchností k novokřtěncům [m] a naopak. Mnoho se z jeho knihy také dovídáme o způsobu zdanění novokřtěnců, což ho vede k úvahám o stanovení jejich počtu. Prameny švýcarské poskytly mu doklady, že po celé 16. st[oletí] dál se na Moravě příliv vynikajících členů obcí novokřtěneckých ze Švýcarska; autor ukazuje, jak jedině tento příliv udržoval počet novokřtěnců při velké úmrtnosti v jejich domech. Nakonec líčí Hrubý chování novokřtěnců za českého povstání a jejich osudy po Bílé hoře, opíraje se tu opět o prameny dosud neznámé a nepoužité. V této části je nadmíru zajímavá kapitola líčící, jak sám Ferdinand II. bažil po společných pokladech a penězích novokřtěneckých. Dokladem toho je několik vlastnoručních dopisů Ferdinanda II. psaných kardinálu Dietrichštejnovi, dýšících přímo horečnou a nedočkavou lakotou, dopisy ty Hrubý na konci své knihy otiskuje: samy o sobě už jsou s to, aby otřásl představou dosavadní literatury o pasivnosti Ferdinanda II., pouhé prý loutky v rukou svých rádců.

Neobyčejně cenná je sbírka materiálu, kterou přináší Hrubého poslední rozsáhlá publikace *Moravské korespondence a akta z let 1620–1624, I.* (Publikace Zemského /archivu v Brně č. II, 1935).³⁰ V ní otištěno 294 kusů in extenso, většinou českých, ale pod čarou ve výtazích na 150 kusů dalších, takže kniha obsahuje na 500 kusů vybraných z nejrozmanitějších zdrojů archivních. Je to Zemský archiv v Brně, dietrichsteinský v Mikulově, lobkovický v Roudnici, archiv Berků z Dubé, chovaný dnes na Křivoklátě, archiv ministerstva vnitra v Praze a řada menších archivů českých i moravských. Publikace tedy obsahuje dopisy a záznamy nejrůznějších osob a korporací od císaře až po svědectví hospodářských správců a měšťanů; k tomu přistupují charakteristické výňatky z městských kronik. Tím vším jsou doplněny staré veliké publikace d'Elvertovy, dosud nepostradatelné, ale jejichž materiál, čerpán jsa hlavně z vídeňských ústředí, poskytuje pohled jednostranný a je vydán způsobem nedokonalým. Dílo se začíná listy z prvních dnů po bitvě bělohorské, kdy ještě nic nebylo známo na Moravě o porážce, a ukazuje, jak po několika dnech už patrný je v těchto zprávách a zděšení, které se pak po zemi epidemicky šíří. Z mikulovských papírů kardinála Dietrichsteina pocházejí akta o nuceném vyživování císařského vojska na Moravě, ukazující, že vskutku vyživování vojska na úkor území nepřátelského začala vojska císařská, jak to tvrdí dnes historikové němečtí opření o prameny jiné. Drastické jsou v souvislosti s tím soupisy nákladů, jež mínila města poskytnouti na vydržování císařského vojska; neméně drastické jsou zprávy o hrůzném řádném císařské armády, která se rozlila po Moravě a nešetřila ani přátel Ferdinandových.

³⁰ Týž (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636. Sv. 1 z let 1620–1624*, Brno, Zemský archiv 1934. Druhý díl této edice vyšel v roce 1938.

Bylo již mluveno o Hrubého smyslu pro hospodářské poměry. Tento smysl a školenost, s ní[ž] umí obratně čerpati z údajů pr[a]menů, jako jsou půhonné knihy a zachované urbáře, umožnila mu v stati *Severní Morava v dějinách* (Stráž Moravy 1932),³¹ aby se přesvědčivě postavil oproti teorii Bretholzově³² o domnělých německých praobyvatelích Moravy a aby tu znovu hlásal svůj názor, že pozděj/ší germanisace má příčiny hospodářské. Z toho pojednání lze zjistiti znovu, že Hrubý nesrovnává se s výklady, jako by pronikání luterství mohlo býti příčinou germanisace.

Tím vším není vyčerpána velmi bohatá vědecká činnost Hrubého. Bylo by tu možno připomenouti velké množství článků v Lidových novinách, které se zpravidla obírají dobou bělohorskou a předbělohorskou, opřeny bývají o prameny namnoze neznámé a svědčí o šťastném daru psáti synteticky a z nichž na jeden už bylo upozorněno. Od počátku roku 1935 jest Hrubý spoluredaktorem Českého časopisu historického,³³ do něhož napsal též v posledních letech několik zevrubných referátů a hojně zpráv.³⁴

A tak podepsaná komise přihlízejíc k vylíčené bohaté, významné i velmi cenné vědecké činnosti, kterou dr. František Hrubý rozvinul v posledním pětiletí a která pro české dějiny 16. a 17. stol[etí] přináší tolik nového, doporučuje jednomyslně sboru profesorskému, aby byl ministerstvu školství a národní osvěty navržen k jmenování za řádného bezplatného profesora dějin československých se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským.

Komise navrhuje bezplatnou řádnou profesuru pro prof. dr. Františka Hrubého proto, že pro tuto dobu nevidí jiné možnosti, jak oceniti jeho neobyčejně významnou činnost vědeckou, pro niž by plně zasluhoval, aby byl jmenován placeným řádným profesorem. Pro tento návrh mluví zejména také jeho instruktivní cvičení seminární, vyznačující se značnou návštěvou a dávající bohatství podnětů k vědeckým pracím, jak ukazuje značný počet prací disertačních i seminárních vyšlých z jeho semináře.

V Brně dne 17. října 1935

Dr. Julius Glücklich, v. r.
Dr. Bohumil Navrátil, v. r.
Dr. Eugen Dostál, v. r.

³¹ TÝŽ, *Severní Morava v dějinách*, in: Stráž Moravy 23, 1932, č. 5–8.

³² Bertold Bretholz (1862–1936). Moravský německý historik, ředitel zemského archivu v Brně před F. Hrubým (do penzionování 1926). Narážka na jeho antikolonizační teorii, podle níž byli germánští předkové Němců usídlení na našem území trvale, již od dob před příchodem Slovanů.

³³ Od prvního čísla roku 1935 vycházel ČČH pod redakcí J. Pekař, J. Šusta, F. Hrubý a J. Klik, po Pekařově smrti v lednu 1937 až do zastavení v roce 1941 jej řídila trojice Šusta, Hrubý, Klik.

³⁴ Pro Hrubého příspěvky v Lidových novinách a ČČH odkazují souhrnně na bibliografii F. Hrubého otištěnou ve sborníku *In memoriam František Hrubý 1887–1943*. Vyd. L. Urbánková-Hrubá, Brno 1988, s. 73–102.

Textové poznámky

a) *původně 1934, tužkou po straně opraveno na 1924 b) v textu právně.historicky c) v textu zasažením d) po 193 přetištěny na sebe tři znaky psacího stroje: L, 1 a / e) pasáž listy ty .... pozůstalosti Bullingerové oddělena v originále středníky, které nahrazují logičtější závorkou f) v originále omylem 1925 a 1930 g) pasáž Nové příspěvky ... na poli je v originále podtržena*

2. Návrh komise na jmenování Františka Hrubého řádným placeným profesorem všeobecných dějin ze dne 30. října 1936

Návrh komise na obsazení uprázdněné stoličky všeobecných středověkých dějin, uvolněné úmrtím řádného prof. dr. Bohumila Navrátila.³⁵

Komise majíc za úkol navrhnouti opatření pro stoličku všeobecných středověkých dějin uprázdněnou úmrtím prof. Navrátila, uvažovala nejprv o vhodných kandidátech. Dr. Karel Stloukal,³⁶ mimořádný profesor Karlovy university, odmítl; dr. Josef Borovička,³⁷ ř[ádný] profesor Komenského university, se zabývá výhradně dějinami nejnovější doby. Konečně docent středověkých dějin na Komenského universitě dr. Rudolf Holinka,³⁸ habilitovaný r[oku] 1934, se zajisté svou dosavadní činností nemůže vyrovnati dr. Františku Hrubému, bezplatnému řádnému profesoru Masarykovy university, kterého komise jednomyslně pokládá za nejvhodnějšího kandidáta.

Dr. František Hrubý narodil se 21. VII. 1887 v Strukově na Moravě, habilitoval se pro dějiny československé 4. VI. 1924, jmenován byl bezplatným mimořádným profesorem pro týž obor 31. III. 1931 a řádným profesorem 8. IX. 1936.

O vědecké činnosti prof. Františka Hrubého bylo podrobně referováno v příslušných komisích, které činily návrhy, aby jmenovaný byl připuštěn za docenta československých dějin, pak za bezplatného profesora mimořádného, konečně zejména v obsáhlém referátu, předloženém roku loňského, když byl činěn návrh na jmenování jeho bezplatným řádným profesorem týchž dějin. Dnešní posudek chce proto jen ukázati, jak se tato jeho vědecká činnost stýkala s všeobecnými dějinami, zejména

³⁵ Bohumil Navrátil (1870–1936). Moravský zemský archivář, od roku 1920 řádný profesor Masarykovy university. Zemřel 2. července 1936.

³⁶ Karel Stloukal (1887–1957). Blízký přítel F. Hrubého z dob studií. Po působení v Archivu Národního musea v Praze byl jmenován roku 1935 mimořádným profesorem FF UK, návrh na jeho jmenování řádným profesorem, podaný v roce 1938, mohl být završen až v roce 1945.

³⁷ Josef Borovička (1885–1971). V Bratislavě přednášel v letech 1925–1938, po nuceném odchodu z Bratislavy působil jako kolega F. Hrubého krátce na Masarykově univerzitě.

³⁸ Rudolf Holinka (1899–1953). Jako medievista měl ze tří jmenovaných k Navrátilově stoličce nejblíže, na Masarykovu universitu však přišel až po druhé světové válce.

s všeobecnými dějinami / středního věku, přičemž se držíme periodisace, jejímž nejvýmluvnějším hlasatelem je Troeltsch,³⁹ která nov[o]u dobu začíná koncem války třicetileté, tj. rodícím se osvícenstvím.

Sledujeme-li pozorně činnost prof. Hrubého od samých počátků, můžeme říci, že jeho práce, ač vycházely z dějin československých, hleděly od počátku vždy k širší dějinné základně evropské, snažice se vykládati jednotlivé otázky českých dějin z dějinných souvislostí světových anebo aspoň střeoevropských. Tak již jeho první práce *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do XIII. stol[etí] a jeho poměr k státu*, která vyšla samostatně r[oku] 1917 (140 stran) jako zvl[áštní] otisk ze dvou ročníků ČČH⁴⁰ a která se zabývala výstavbou organizace české církve v době přechodu z pohanství ke křesťanství a potom až do 13. stol[etí], mohla zhostiti se svého úkolu jedině za stálého srovnávacího studia poměrů německých, francouzských, anglických, polských a skandinávských, čímž stala se zajisté také důležitým příspěvkem pro dějiny obecné. Její výsledky jsou dnes v plném rozsahu přijaty nejen historickou literaturou zahraniční, jak svědčí velká práce německého právního historika berlínské školy Heinricha Felixe Schmid, dnes profesora v Štýrském Hradci. Jeho práce *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*,⁴¹ uveřejněná původně v známé Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte r[oku] 1926 a pak samostatně a hledající, jak nejstarší organizace křesťanských církví v zemích slovanských vyvíjely se hlavně po vzoru německém, třeba v lokálně pestře zbarvených odstínech, zabývá se velmi obšírně prací Františka Hrubého a hodnotí ji souhrnně takto: „*Die kirchliche Organisation in / Böhmen und Mähren vom 11. bis zum Ende des 12. J[ahr]h[un]d[er]t[s] und ihr Verhältnis zum Staate ist kurzlich von František Hrubý zum Gegenstand einer eindringenden und aufschlussreichen Untersuchung gemacht worden. Dem Tschechischen Forscher ist es gelungen durch vollständige Heranziehung und kritische Verwertung aller der Untersuchungszeit angehörigen Quellen für eine Reihe bis dahin ungeloster Fragen eine befriedigende und woll endgültige Antwort zu finden.*“

Také druhá větší práce Hrubého *Hrabata z Thurn a Valsassina* z r[oku] 1922 (ČČH 1922 a též samostatně r[oku] 1923, strany 64)⁴² překračuje daleko za rámec českých dějin. Rodina hrabat z Thurnu, z níž vyšel vůdce českého povstání hr[abě] Jindřich Matyáš Thurn, vyšla původně z Itálie, v 15. a 16. stol[etí] sídlila v jižních a západních

³⁹ Ernst Troeltsch (1865–1923). Protestantický historik, zabýval se problémy historismu a filosofie dějin, z českých historiků výrazně ovlivnil právě J. Glücklicha (dále například J. Werstadta a další).

⁴⁰ F. HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, in: ČČH 22, 1916, s. 17–53, 257–287, 385–421; 23, 1917, s. 38–73.

⁴¹ Heinrich Felix Schmid (1896–1964). Rakouský historik zabývající se církevním právem středověku, působil na univerzitách ve Štýrském Hradci a ve Vídni. V textu zmíněna kniha *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters I–III*.

⁴² F. HRUBÝ, *Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jich českomoravské větve*, in: ČČH 28, 1922, s. 74–108, 305–334.

zemích rakouských (v Krajině, Korutanech a Tyrolích). Prof. Hrubý sleduje její osudy ani ne tak z genealogického zájmu, nýbrž zabývá se jí jako typickou šlechtickou rodinou, která rostla v osobních službách habsburské dynastie, bohatla v nich a konečně pro náboženské otázky se s ní zcela rozcházela. Jeho práce je také zajímavým obrazem z dějin německé reformace a katolické restaurace na území bývalých habsburských dědičných zemí i říše německé. Tyto dvě uvedené práce daly hlavně podnět k tomu, že už v l[etech] 1922–1923 bylo s Hrubým jednáno, aby převzal na Komenckého universitě v Bratislavě stolicí pro středověké dějiny všeobecné, kterou Hrubý tehdy z důvodů soukromých nepřijal.⁴³ Hlavním představitelem rodiny hrabat z Thurnu, hr[abětem] Jindřichem Matyášem, zabýval se Hrubý ještě ve dvou dalších pracích, a to zase v té době, kdy Jindřich Matyáš po nezdaru českého povstání náležel již spíše obecným dějinám 30leté války nežli dějinám českým. Jest to práce *Z vídeňských papírů / hr[aběte] Jindřicha Matyáše z Thurnu* (ČČH 1928 a samostatně v Praze t[oho] r[oku], str[an] 104) a práce *Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši hr[aběti] z Thurnu* (tamtéž r[oku] 1932, str[an] 44).⁴⁴ Práce první jest důležitým příspěvkem k poznání Thurnovy politické a vojenské činnosti v cizině po pádu českého povstání v l[etech] 1621–1630, a už tím také významným příspěvkem k dějinám 30leté války v Evropě; druhá práce přináší na základě dosud neznámého materiálu o smrti Thurnově zcela nové zprávy z posledních let jeho pohnutého života, který dokončil v švédských službách v severní Evropě. Jak vskutku obě tyto práce jsou cennými příspěvky pro historii celé války třicetileté, ukazují také přílohy, Hrubým v nich otištěné: jsou tu podány neznámé dosud Thurnovy korespondence, např. se sedmihradským knížetem Betlenem Gaborem, králem dánským Kristiánem IV., anglickým princem Karlem, pozdějším Karlem I., s knížaty německými a pak zejména s švédským králem Gustavem Adolfem. A z jak široké heuristické základny vycházejí tyto obě Hrubého práce, dosvědčuje zase v nich použitý a otištěný materiál: je tu užito nejen archivů a knihoven vídeňských, rakouských, švýcarských a říšsko-německých, nýbrž i švédských, livonských a estonských.

Z širších obzorů evropských vychází také dosud největší práce prof. Hrubého *Ladislav Velen z Žerotína* (Praha 1930, str[an] 380), v níž se líčí osud a politické působení vůdce českého odboje na Moravě, který po nezdaru povstání stal se vedle hr[aběte] Matyáše Thurna hlavním veřejně působícím zástupcem české emigrace v Evropě. Jak i zde Hrubý zacházel do dějin obecných, třeba vycházel z českých, ukazuje také všechn jím použitý materiál, / v němž jsou nejen doklady, vynesené z archivů a knihoven švýcarských, říšsko-německých, ale také z archivů švédských; z nichž tu

⁴³ První nabídku na profesorské místo v Bratislavě dostal F. Hrubý od Václava Chaloupeckého prostřednictvím Jana Heidlerera na podzim 1921, podmínkou však byla habilitace. Hrubý byl bratislavskými kolegy osloven ještě několikrát, na konci roku 1923 ale možnost přechodu do Bratislavy z rodinných a profesních důvodů definitivně odmítl.

⁴⁴ F. HRUBÝ, *Z vídeňských papírů Jindřicha Matyáše hr. z Thurnu*, in: ČČH 34, 1928, s. 473–573; TÝŽ, *Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši z Thurnu*, in: ČČH 38, 1932, s. 12–55.

Hrubý v přílohách otiskl velké množství důležitých dokumentů pro poznání účasti české emigrace na zahraniční válce mezi Habsburky a evangelickými koalicemi německými. Zahraniční svět seznámil Hrubý s výsledky své knihy delší statí v časopise *Elbinger Jahrbuch* r[oku] 1929; stať tato vyšla též samostatně v německém jazyce po[d] názvem *Ladislav Welen von Zierotin im Kämpfe um die Heimat und sein Aufenthalt in Elbing 1629/30. Aus den Schicksalen der böhmischen Emigration während des dreissigjährigen Krieges*.⁴⁵

Za svých studií v cizině Hrubý objevil na rozličných místech další významné dokumenty, ukazující nově souvislost náboženského hnutí českého 16. stol[etí], a tím vůbec souvislost otázky české v době předbělohorské s otázkou reformace a katolické restaurace v Evropě. Z toho vznikly např. jeho drobnější články *Sbírky na německé luterské kostely pražské v jižním Německu* r[oku] 1611 (ČČH 1931), *Kalvínský theolog a bouře opavská* r[oku] 1603 (ČČH 1931) aj. Všechny tyto příspěvky jsou založeny na rukopisných fondech a korespondencích, chovaných hlavně ve Švýcarsku (v Basileji a Curychu) a všechny ukazují, zvláště poslední nejrozsáhlejší, jak těsně před Bílou horou mělo zejména kalvínské Švýcarsko pronikavý vliv na země české a jest dalším cenným příspěvkem k poznání, jak hojně byly tyto styky zejména mezi Jednotou bratrskou a kalvinismem švýcarským.

Ve vědecké tvorbě Františka Hrubého bylo by lze ukázati i na / jiných jeho pracích, jak vskutku vždy vycházely ze široké základny středoevropské, a tím z dějin všeobecných. Jsou to zejména jeho práce z českých dějin hospodářských stol[etí] 16. a 17., které mohly přijíti k důležitým a obecně přijímaným resultátům právě tím, že jevíly zevrubnou znalost obecné literatury tam hledící a stále při výkladech našich domácích poměrů k ní přihlížely. Sem patří např. práce Hrubého *Z hospodářských převratů českých ve stol[etí] XV. a XVI.* (ČČH 1924), *Selské a panské inventáře v době předbělohorské* (tamtéž 1927)⁴⁶ aj., které svými výsledky právě v tomto obecném zájmu došly pochvaly a uznání v referátu J. Šusty v *Revue historique* 1933.⁴⁷

V posledních letech napsal Hrubý zejména 2 rozsáhlé práce, které mají význam širší než pro vlastní české dějiny. Jest to práce *Die Wiedertäufer in Mähren*, která vycházela prvotně v lipském Archivu für Reformationsgeschichte a pak vyšla samostatně tamtéž r[oku] 1935 o 160 str[anách]; dále jest to práce *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou* (ČČH 1935 a samostatně, str[an] 120). Práce první je věnována novokřtěncům švýcarským a jihoněmeckým, kteří pronásledováni doma uchýlovali se na Moravu, kde byli dosti vlídně přijati a chráněni jsouce evangelickou šlech-

⁴⁵ TÝŽ, *Ladislav Welen von Zierotin im Kampf um die Heimat und sein Aufenthalt in Elbing 1629/30. Aus den Schicksalen der böhmischen Emigration während des 30jährigen Krieges*, in: *Elbinger Jahrbuch* 1928, Heft 8, s. 107–129.

⁴⁶ TÝŽ, *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. Se zvláštním zřetelem k Moravě*, in: ČČH 30, 1924, s. 205–236, 433–469; TÝŽ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, in: ČČH 33, 1927, s. 21–59, 263–306.

⁴⁷ Josef ŠUSTA, *Posledních deset let československé práce dějepisné. Soubor zpráv o československé literatuře historické, vydávaných v „Revue historique“ za léta 1925–1935* Praha 1937, s. 33–34.

tou ve jménu náboženské svobody, udrželi se tam až do Bílé hory. Jejich význam v zemi nejen po stránce náboženské, nýbrž i pro hospodářský rozvoj země (přicházeli z krajín hospodářsky daleko vyspělejších) do konce r[oku] 1622 jsou předmětem podrobného líčení autorova, zasazeného opět do evropských souvislostí a vůbec i příspěvkem k obecným dějinám náboženským. Také německá kritika historická si pozorně všimla tohoto jejího rázu, jak ukazuje velice příznivý její posudek vídeňského prof. R. Friedman[n]a / v posledním čísle *Mitteilungen des Instituts für österr[eichische] Geschichte* (sv. 50).⁴⁸ Druhá citovaná práce zabývá se otázkou, jaký vliv projevila německá reformace na husitskou církev moravskou. Hrubý zajímavě sleduje tu i otázku, jak pod vlivy zahraničními se vyvíjela nejen věrouka, nýbrž i organizace této moravské evangelické církve, přičemž mu velmi mnoho pramenů poskytl státní archiv v Drážďanech. Do této souvislosti spadá např. i Hrubého článek *Ke stykům Moravy s Vitemberkem v 16. stol[etí]* (ČMM 1931), který jest založen na korespondencích Melanchtonova nástupce Ebera ve Vitemberku s moravskými šlechtici, kteří se klonili k luterství a vyžadovali si poučení v rozličných otázkách věroučných nebo jiných. Dále sem patří články z doby 30leté války, jako je čl[ánek] *Bethlen Gabor a česká emigrace v letech 1622–1623* (ČČH 1935) nebo *K historii bitvy u Nördlingen r[oku] 1634* (ČČH 1936),⁴⁹ které zapadají zase stejně do historie české jako do všeobecné.

Jak Hrubého zájem od počátku obracel se k středověkým dějinám obecným, ukazují také četné jeho poznámky a referáty o středověké literatuře historické, psané do ČČH již od r[oku] 1915, t[e]dy plných 29 roků; z nichž aspoň jmenujeme referát o výše uvedené knize H. Fel. Schmidta *Die Pfarrorganisation auf westslawischen Boden* (ČČH 1926)⁵⁰ nebo obšírný referát o dvousvazkovém díle H. Wertheima *Christian von Braunschweig* (Berlin 1929 – ČČH 1930),⁵¹ v podstatě to nové základní práci o prvním úseku 30leté války na půdě německé v letech 1621–1622.

Z uvedeného našeho referátu jest dobře patrné, že Hrubého práce neobírají se jen politickými dějinami, nýbrž i hospodářskými a náboženskými a že má zvlášť vynikající schopnost kreslit a vykládati v dějinách stránky církevně-právní a církevně-organizační.

Práce v dějinách středověkých předpokládají dobrou školenost / v tzv. po[mo]cných vědách historických, zvl[ášť] v paleografii a diplomacie; pro tuto školenost, kterou projevil již v první své větší práci, mohl se státi již r[oku] 1920 úřed-

⁴⁸ Robert Friedmann (1891–1970). Rakouský historik, zabýval se novokřtenci. Jeho zpráva vyšla v *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 50, 1936, s. 223–224.

⁴⁹ F. HRUBÝ, *Bethlen Gabor a česká emigrace v letech 1622–1623*, in: ČČH 41, 1935, s. 572; TYŽ, *K historii bitvy u Nördlingen r. 1634*, in: ČČH 42, 1936, s. 99–106.

⁵⁰ F. Hrubý referoval o jednotlivých dílech Schmidovy práce v ČČH 32, 1926, s. 593–601; 35, 1929, s. 197–199, 38, 1932, s. 392–398.

⁵¹ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter Herzog Christian von Braunschweig im pfälzischen Kriege 1621–1622*, Berlin 1929; Hrubého recenze v ČČH 36, 1930, s. 570–575.

níkem zemského archivu moravského a pro svou vynikající vědeckou činnost vůbec potom i jeho ředitelem r[oku] 1927.

Tím dostal Hrubý další možnost seznámiti se dokonale s otázkami, hledícími k organizaci archivní. Všechny tyto znalosti, potřebné pro každého badatele historického, ale také zvláště pro badatele [s]tředověké potřebnou znalost paleografie a diplomatiky středověkého materiálu projevil též v četných svých edicích pramenů.

O všechny uvedené důvody se opírajíc, usnáší se komise jednomyslně, aby bezplatný řádný profesor dějin československých dr. František Hrubý byl jmenován řádným placeným profesorem všeobecných dějin západoevropských středního věku na filosofické fakultě Masarykovy university.

Vzhledem k tomu, že prof. dr. František Hrubý dosáhl ve službách Zemského archivu dnem 1. IV. 1936 platového stupně d) ve IV. stupnici, jejíž základní plat se rovná 1. stupni platu řádného profesora (vyšší platové místo při Zemském archivu v Brně dosud nebylo), navrhuje profesorský sbor, aby prof. dr. Františku Hrubému při jmenování na systemisované místo řádného profesora byla do platového postupu započtena lhůta od 1. dubna 1936.

V Brně 30. října 1936

Dr. Julius Glücklich, v. r.

Dr. Vlad. Groh, v. r.

Dr. R. Urbánek, v. r.

Dr. J. Macůrek, v. r.

*Tomáš Borovský***František Hrubý in Gutachten von Julius Glücklich****RESÜMEE**

František Hrubý (1887–1943) gehört zu den bedeutendsten Brünner Historikern der sog. Goll-Schule. Im Jahre 1935 entschloß er sich, von dem Landesarchiv Brünn, das er leitete, auf die Universität zu übergehen. Josef Pekař forderte ihn sogar auf, sich als der geeigneteste Kandidat um seinen Posten auf der Karls-Universität zu bewerben, Hrubý entschied sich jedoch für die Masaryk-Universität in Brünn. In den Jahren 1935–1937 verliefen seine zwei Professoren-Verfahren: das eine bei seiner Ernennung zum ordentlichen Professor tschechoslowakischer Geschichte, das andere anlässlich seiner Ernennung zum ordentlichen bezahlten Professor der allgemeinen Geschichte des Mittelalters. Begutachtungen der Fach- und Lehrtätigkeit Hrubýs erarbeitete in den beiden Fällen sein Universitätskollege Julius Glücklich, der darin die Hauptzüge der Fachtätigkeit František Hrubýs genau erfaßte. Der vorliegende Artikel bringt – nach einer kurzen Einführung – die Edition der beiden Gutachten mit grundlegenden sachlichen Erklärungen.

Jana Čermáková

FONDY A SBÍRKY ARCHIVU MĚSTA BRNA. STRUČNÝ PŘEHLED K ZÁŘÍ 2005.

Roku 1956 napsal PhDr. Jaroslav Dřímál, zakladatel a dlouholetý ředitel Archivu města Brna, publikaci s názvem *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*.¹ V době jejího vzniku šlo o vynikající práci, jež zpřehlednila a přiblížila složitou strukturu i obsah stěžejních fondů brněnského městského archivu. Tato práce je v plné míře využívána dodnes, především její pasáže věnované sbírce městských knih a fondům městských spisoven. Od vydání publikace však uběhlo již téměř padesát let a archiváři i badatelé si stále více uvědomují nutnost nového zpracování a popisného přehledu písemností a materiálů v archivu uložených. Uvedené období s sebou přineslo nebývalý nárůst rozsahu nově převzatého a zpřístupněného archivního materiálu. Značné množství archiválií bylo do archivu přebíráno koncem 50. a v 60. letech 20. století, kdy byly písemnosti institucí z období před rokem 1948 považovány za uzavřené nebo byly provedeny reformy, které činnost mnoha institucí a společností v polovině 50. let rázně ukončily, další vlna nárůstu ukládaného materiálu se projevila v letech osmdesátých a pochopitelně po roce 1990. Od doby vydání Dřímálovy publikace došlo také k prohloubení archivní teorie, postupnému zavedení závazné archivní metodiky, karet jednotného archivního fondu JAF (dnes karet Národního Archivního Dědictví NAD), v 90. letech k vytvoření elektronické celostátní databáze NAD atd. a tím také ke změnám v pohledu na strukturu a vymezení starších fondů. Množství fondů bylo inventarizováno, doplněno o dodatky či reinventarizováno.²

Není úkolem tohoto příspěvku *Průvodce* nahradit. Vzhledem k rozsahu archivních fondů Archivu města Brna to formou studie není možné. Často na něj odkazují, neboť některé archivní celky lze jen stěží popsat lépe, nežli to provedl dr. Dřímál. Mým cílem je upozornit na konkrétní změny, které během oněch padesáti let proběhly – na jiné rozdělení a vymezení archivních celků, na přesuny, které mezi nimi proběhly v době jejich inventarizací, na doplnění tehdy neznámými dodatky, v neposlední řadě pak na dnes zcela odlišný způsob citace z archivních pramenů archivu, často odvislý od zpracování jednoho každého fondu. Zároveň je potřeba také

---

¹ Jaroslav DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*, Praha 1956. Ze starších prací: TÝŽ, *Archiv zemského hlavního města Brna*, Brno 1930.

² Reinventarizace se výjimečně dotkla písemností samotného města Brna do roku 1918. Tyto archiválie byly velmi kvalitně zinventovány většinou samotným dr. Dřímalem a jeho nejbližšími spolupracovníky (dr. Vladimír Burian, dr. Jaroslav Vodička).

přiblížit ty fondy, které archiv během let převzal (a kterých není málo), jejich obsah i možnost studia. Tato materiálová studie má být spolu s databází evidence NAD pomůckou při základní orientaci v archivních fondech Archivu města Brna.

Archiv města Brna dnes čítá více jak 1 300 fondů. Pro orientaci v tomto příspěvku by jistě bylo vhodné připojit jejich seznam, rozsah studie by tak však neúměrně narostl. Je tedy nutno odkázat na seznam zveřejněný buď na internetových stránkách Archivní správy MV ČR (evidence NAD) www.mvcr.cz/archivnictvi/index.html, v odkazu na stránkách České archivní společnosti www.cesarch.cz nebo přímo Archivu města Brna (seznam fondů) www.archiv.brno.cz.³

Citace

Častým problémem při čerpání z pramenů Archivu města Brna jsou citace použitých archiválií.

Průvodce uváděl u každého fondu či sbírky zkratku složenou z velkých prvních písmen jeho názvu. V době vydání *Průvodce* fondy takto citovány byly, dnes však podle nich archivní celek určit nelze. Nárůst počtu fondů si vyžádal systém zcela odlišný, podobný užívá například Moravský zemský archiv v Brně. Fondy a sbírky jsou rozčleněny do několika věcných skupin, v nichž se archiváři i badatel při primárním vyhledávání lépe orientují. Skupiny (fondy v jednotlivých skupinách) jsou označovány signaturami velkých písmen abecedy (A až Z), jednotlivé fondy ve skupinách ještě arabskými číslicemi (přírůstkový princip).

Pro citaci platí jednoduché pravidlo: 1. název archivu, 2. fond – signatura fondu, název fondu, datace fondu, 3. inventární číslo, číslo rukopisu či signatura archiválie, její přesnější slovní určení a datace.

Problematičtější jsou snad pouze citace z hlavního fondu archivu nazvaného dnes *A 1 Archiv města Brna*. Takto skutečně zní název fondu, je tedy třeba vždy použít jej celý či upozornit na jeho zkrácení v dalším textu – například „A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů 1208–2000 (dále jen A 1/1 Sběrka listin)“ apod. Obdobné je užití citací u všech vnitřně strukturovaných fondů (fond B 1 Národní výbor města Brna, I 1 Magistrát města Brna, fondy justiční správy atd.).

Při inventarizacích a katalogizacích archiváři v minulosti použili několika způsobů – citovat pramen je tedy možné podle čísel rukopisů (fond A 1/3), inventárních čísel, signatur (například sbírka U 5) nebo prostých čísel (například sbírka U 25).

Pokud badatel vezme do ruky *Průvodce*, nalezne v něm v příslušné pasáži rozčlenění fondu *A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih* na jednotlivé skupi-

³ Stěžejní část fondů a sbírek Archivu města Brna byla v době sepsání příspěvku uložena v hlavní budově archivu v Brně-Černovicích, fondy se signaturami G, J, K, W, P a některé další v depotu archivu v Kuřimí. Nejvzácnější část archiválií byla v té době uložena v depotu (trezoru) archivu na Nové radnici v Brně.

ny rukopisů. Toto členění je pouze věcné, orientační, uvedené signatury kapitol (například V A 1, V B 3) nejsou totožné se **žádnými** signaturami ani přírůstkovými čísly v uvedeném fondu užívanými.

Příspěvek je ve své další části strukturován podle jednotlivých věcných skupin fondů.

Fondy městské správy a samosprávy do roku 1945 – Archiv města Brna a archivy obcí

Fondy městské správy a samosprávy města Brna a obcí k němu připojených od počátků jejich existence do roku 1945 jsou zařazeny do skupiny se signaturou **A**. Patří sem zejména nejdůležitější z těchto fondů, nesoucí dnes název *A 1 Archiv města Brna 1208–1945 (2000)*. Je to základní archivní celek městského archivu, jeho původcem byla městská správa a samospráva uvedeného období. Byl vždy majetkem města a byl uložen v jeho spisovně, později v městském archivu. Z převážně majetkových důvodů do něj byly později ukládány také jednotlivě získané archiválie jiných původců, a to do jeho částí rukopisné a listinné. Ostatní části fondu A 1⁴ vznikly organickou činností úřadu městské správy, plynule na sebe navazují a doplňují se. Všechny tyto okolnosti způsobily, že od doby vydání *Průvodce* se vymezení a složení starších částí tohoto fondu příliš nezměnilo. K menším změnám došlo ve vymezení jeho vnitřní struktury, ale nikoli proti smyslu původních spisových pořádků. Větší část fondu je inventarizována nebo alespoň zpřístupněna zpracováním – většinou se tak stalo rukou dr. Dřímala, dr. Buriana a dr. Vodičky v 50. – 70. letech 20. století.⁵ Na tomto místě proto nechci hovořit o vývoji a významu jednotlivých spisoven a částí fondu, neboť zpracování těchto pasáží v *Průvodci* je rozsáhlé, vyčerpávající a není třeba je opakovat. Odkazuji zejména na pasáže o městských spisovnách a o sbírce rukopisů a úředních knih. Upozorním jen na výraznější změny proběhnuvší během posledních padesát let, například na písemnosti spisoven meziválečného období, které byly převzaty pravděpodobně o něco později.

Fond má dvě součásti listinné. Část *A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů 1208–2000* byla od roku 1956 doplněna několika přírůstky (viz archivní pomůcku), dr. Dřímál ji zpřístupnil lístkovým katalogem. Novější součástí je *A 1/2 Archiv města Brna – Nová sbírka listin 1532–1956*, kterou archiv získal jako celek roku 1974. Obsahuje zejména smlouvy z let 1532–1955, v nichž bylo jednou ze smluvních stran město Brno nebo některá z připojených obcí. Tato sbírka bude v budoucnu

⁴ Výjimku tvoří *A 1/2 Archiv města Brna – Nová sbírka listin*.

⁵ Jimi vypracované pomůcky sice ne vždy odpovídají požadavkům dnešní archivní praxe, ale i přes potřebu jejich částečné revize jsou velmi cenné.

vmanipulována do A 1/1 Archivu města Brna – Sbírký listin, mandátů a listů, zatím je jejich 4 500 listin přístupných prozatímním inventární seznamem. Jednotlivé položky obou listinných sbírek nemají inv.č., ale čísla listin.

Z části A 1/3 Archivu města Brna – *Sbírka rukopisů a úředních knih*⁶ byly v posledních letech vyjmuty některé z knih jiných původců a připojeny k jejich fondům. Týká se to zejména fondů velkostatků,⁷ obcí připojených k Brnu, cechovních knih,⁸ knih některých spolků⁹ apod. K těmto změnám viz v příslušných kapitolách dále. Do sbírky bylo naopak připojeno několik rukopisů získaných (viz archivní pomůcku). Sbírka nemá inventární čísla, ale čísla rukopisů.¹⁰

Část A 1/4 Archivu města Brna – *Aktový materiál do roku 1646 1500–1646*¹¹ byla dříve řazena pod část Zbytky registratur, nyní je samostatnou částí fondu o 20 kartonech spisového materiálu. Nebyla doplněna žádnými dodatky, dosud není zpracována a je nepřístupná.

Část A 1/6 Archivu města Brna – *Normálie a patenty 1701–1897* je sbírková, obsahuje normálie a patenty orgánů nadřízených městu a městské správě.¹² Druhou podobnou (také nezpracovanou) sbírkou ve fondu je A 1/29 Archivu města Brna – *Presidiální oběžníky 1887–1945*,¹³ obsahující mladší a naopak interní nařízení a pokyny městského úřadu.

Část A 1/7 Archivu města Brna – *Volné testamenty 1636–1784* obsahuje abecedně řazené testamenty a závěti brněnských měšťanů, které město vzalo do úschovy.¹⁴ Testamenty starší i mladší datace jsou v opisech zaznamenány v městských knihách a městských knihách testamentů, uložených v A 1/3 Archivu města Brna – *Sbírka rukopisů a úředních knih*. Řada originálů závětí je uložena v městských registraturách a spisovnicích z let 1784–1850, dále pak (jak pro město Brno, tak pro předměstí připojená roku 1850) v části A 1/18 Archivu města Brna – *Pozůstalosti 1780–1855*.¹⁵ Zde uložené pozůstalosti jsou uloženy abecedně v řadě I pro město Brno a v řadě II pro připojená předměstí. Existuje k nim velmi kvalitní inventář ve formě dvou rozsáhlých kartoték. Rozsah jednotlivých pozůstalostních spisů části A 1/18 sahá od pouze vyplněného základního úředního formuláře po několik desítek listů z jednání o vypořádání pozůstalosti, včetně inventářů majetku, opatrovnických řízení apod.

⁶ A 1/3 Archivu města Brna – *Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1958*, viz J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 127–199.

⁷ Viz tamtéž, s. 158–171, 194–199.

⁸ Viz tamtéž, s. 175–176.

⁹ Viz tamtéž, s. 176–179.

¹⁰ Zatím existuje pouze prozatímní inventární seznam, vedený podle přírůstkových čísel, a několik tematických katalogů.

¹¹ Viz J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 74 (pod názvem Registratura před 1647).

¹² Viz tamtéž, s. 78–79.

¹³ Viz tamtéž, s. 103.

¹⁴ Viz tamtéž, s. 78–79.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 71–72.

Část A 1/8 *Archiv města Brna – Akta purkmistrovská 1647–1739*¹⁶ byla doplněna dodatky a od počátku 90. let se pracuje na její inventarizaci v digitální podobě.

Historii a vývoj jednotlivých městských registratur a spisoven do roku 1918 včetně zhodnocení jejich významu rozsáhle přibližuje *Průvodce*, pro získání podrobných informací je tedy prozatím nejlépe sáhnout po něm. Význam těchto částí fondu¹⁷ pro bádání je nedocenitelný, suma i pestrost dokumentů dobové městské agendy jsou obrovské. Zinventarizovány byly během 50. – 70. let 20. století, v posledních letech byly některé pomůcky doplněny novými a podrobnějšími rejstříky.

Ve fondu je uložena kontinuální sbírka zápisů zastupitelských sborů města Brna, případně také jejich komisí, sahající až do doby předbrežnové.¹⁸ Ke sbírce byl vytvořen věcný lístkový rejstřík, který částečně umožňuje hledání ve fondu, jinak řazeném chronologicky. Ze zlomových let 1848 a 1849 se dochovalo torzo písemností Brněnského reprezentačního výboru.¹⁹

Zpracování se od 50. let 20. století dočkala A 1/32 *Archiv města Brna – Korespondence starostů 1851–1945*. Dnes je zinventarizována korespondence z let 1851–1937. Je rozčleněna na korespondenci jednotlivých starostů (Antonín Haberler 1851–1855, Rudolf Ott 1855–1861, Christian d'Elvert 1861–1864 a 1870–1876, Alfred Skene 1864–1866, Karel Giskra 1866–1867, Karel van der Strasse 1876–1880, Gustav Winterholler 1880–1894, Karel Tomeš 1928–1935, Rudolf Spazier 1935–1937), a to v přirozeném časovém sledu. Neinventarizována zůstává korespondence z let 1937–1945. Badatel však musí počítat s tím, že pro období některých primátorů se dochovaly pouze její zlomky a k inventářům nejsou vypracovány věcné a jmenné rejstříky.²⁰

¹⁶ Viz tamtéž, s. 46–51, 74–75.

¹⁷ Části A 1/5 *Archiv města Brna – Zbytky registratur 1514–1905*; A 1/9 *Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura ekonomická (1532) 1742–1784*; A 1/10 *Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura všeobecná 1742–1784*; A 1/11 *Archiv města Brna – Spisovna hospodářské správy (1483) 1773–1792 (1834)*; A 1/12 *Archiv města Brna – Spisovna in publicis sine signo „SS“ (1657) 1784–1851 (1900)*; A 1/13 *Archiv města Brna – Spisovna politico-publica se značkou „b“ (1243) 1790–1945*; A 1/14 *Archiv města Brna – Spisovna politico publica se značkou „P“ (1749) 1833–1897*; A 1/15 *Archiv města Brna – Soudní spisovna ve věcech civilních se značkou „J“ (1720) 1790–1799 (1817)*; A 1/16 *Archiv města Brna – Soudní spisovna pro věci civilní se značkou „g“ 1799–1832*; A 1/17 *Archiv města Brna – Soudní spisovna pro věci civilní se značkou „j“ 1833–1850*; A 1/19 *Archiv města Brna – Spisovna směnečného a obchodního soudu (1782) 1785–1850 (1867)*; A 1/20 *Archiv města Brna – Spisovna in criminalibus 1824–1846*; A 1/21 *Archiv města Brna – Spisy policejní 1787–1818*; A 1/22 *Archiv města Brna – Spisovna Oeconomica (1226) 1792–1896 (1897)*; A 1/33 *Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896*; A 1/35 *Archiv města Brna – Zbytky registraturních celků 1897–1943*; A 1/25 *Archiv města Brna – Presidiální spisovna I. 1831–1887*; A 1/26 *Archiv města Brna – Presidiální spisovna II. (1868) 1888–1932*.

Průvodce nezmiňuje dvě novější spisovny A 1/27 *Archiv města Brna – Presidiální spisovna III. (1895) 1933–1939*; A 1/28 *Archiv města Brna – Presidiální spisovna IV. (1933) 1940–1945*, jejichž struktura je stejná jako u dvou posledně uvedených.

¹⁸ Část A 1/24 *Archiv města Brna – Zápisy o schůzích zastupitelských sborů 1831–1939*, viz J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 97–100.

¹⁹ Část A 1/31 *Archiv města Brna – Brněnský reprezentační výbor 1848–1849*.

²⁰ Část korespondence byla zničena roku 1918 a zejména pak roku 1945, kdy okupační správa spálila písemnosti z let 1939–1945. Někteří primátoři si ji také po ukončení volebního období odnesli s sebou.

Dokumenty k jednání o vzniku Velkého Brna roku 1919 jsou dochovány v tzv. *A 1/30 Archivu města Brna – Presidiu městské rady pro Velké Brno (1857) 1918–1925* a zachycují zejména úpravu vztahů mezi městem Brnem a připojovanými obcemi.

Písemností města z 1. poloviny 20. století (ale i konce 19. století) se dochovalo poměrně málo. Většina dokumentů shořela buď v dubnu roku 1945 v Pozořicích, kde byla uložena, nebo rukou okupační správy brněnského magistrátu. Z těchto důvodů máme například pro dobu okupace mizivé množství písemností úřadu. Několik spisoven a v nich dochovaného materiálu bylo převzato pravděpodobně v poválečném období či v pozdějších letech (ne vždy máme k dispozici předávací protokoly) a obsahují zachráněné části písemné agendy. Zajímavé jsou materiály fondů *A 1/40 Archiv města Brna – Policejní správa (1889) 1897–1945 (1948)*, *A 1/41 Archiv města Brna – Policejní správa, oddělení tržní a veterinární 1863–1945 (1949)*,²¹ *A 1/36 Archiv města Brna – Kontrolní úřad 1912–1945*, *A 1/43 Archiv města Brna – Zdravotnický úřad 1915–1928* a dalších. Situaci zásobování potravinami a vázaného hospodářství nastiňuje část *A 1/52 Archiv města Brna – Zásobovací úřad 1943–1945*, obsahující kromě kartoték lístků přidělového systému i zbytky spisového materiálu.

Součástí fondu je i *A 1/51 Archiv města Brna – Správa městských hřbitovů 1800–1945*. Část původně obsahovala jen 22 knih, převzatých neznámo kdy bez předávacího seznamu, jejichž obsah není jasný. Až roku 1999 bylo v archivu uloženo dalších téměř 8 bm písemností (zejména knih) hřbitovní správy brněnského Ústředního hřbitova, sahajících do doby založení hřbitova. Materiál byl již před předáním silně poškozen. Knihy hřbitovní správy se nacházejí také v části *A 1/3 Archivu města Brna – Sběrce rukopisů a úředních knih*. Tato skupina knih by měla být vložena do *A 1/51* při inventarizaci.

Zvláštní kapitolu tvoří část fondu, označená jako *A 1/57 Archiv města Brna – Neidentifikované pomocné knihy a spisový materiál z proveniencie magistrátu 1800–1945*. Lze očekávat, že při jeho zpracování bude možno některé jiné části fondu doplnit nově identifikovanými knihami, případně spisy.

Marginálními částmi fondu jsou například *A 1/55 Archiv města Brna – Spisy zápůjček německým novomanželům 1941–1944*, *A 1/49 Archiv města Brna – Úřad bytové péče 1917–1933*, *A 1/50 Archiv města Brna – Ubytovací kancelář 1928*, *A 1/42 Archiv města Brna – Referát sociálního pojištění 1920–1933*. O některých částech viz také níže.

Nově připojenou částí jsou sčítací archy ze sčítání lidu v Brně roku 1921.²²

²¹ Obsahují zbytky písemností jednotlivých okruhů činnosti policie (místní, mravnostní, tržní, veterinární – například protokoly o revizích zvěrolékařského a tržního úřadu z let 1923–1940, seznam pouličních stánků z let 1923–1944, písemnosti o zkoumání masa, másla, mléka z let 1928–1949, osobní záležitosti veterinářů z let 1938–1947, písemnosti o prohlídkách a očkování zvířat z let 1938–1945, informace o jatkách a kafileriiích atd.).

²² Část *A 1/58 Archiv města Brna – Sčítání lidu 1921*.

Kromě fondu A 1, základního pilíře městského archivu, náležejí do skupiny fondů A také fondy jeho připojených městských částí, nazvaných dnešní archivní terminologií „Archiv obce XY“.

Průvodce popisuje skupinu fondů *Písemnosti připojených obcí*.²³ Do tohoto celku byly dříve zahrnuty jak knihy, tak aktový materiál obcí připojených k Brnu roku 1850 a roku 1919 a byl k nim vytvořen lístkový inventář. Během následujících let převzal Archiv města Brna další materiál k jednotlivým připojeným obcím, včetně písemností obcí spojených s Velkým Brnem až ve 2. polovině 20. století,²⁴ a přikročil k reinventarizaci.

Dnes je zde uloženo 40 fondů jednotlivých obcí (pod výše uvedeným typem názvu). Materiál bývalých *Písemností připojených obcí* byl do nich rozčleněn podle původce a uvedený hromadný archivní celek již **neexistuje**. Zmíněný lístkový inventář je využíván u několika fondů obcí dosud nezpracovaných, například fondu A 20 *Archiv města Královo Pole 1515–1945*, čímž je badatelsky zpřístupněna alespoň část materiálu fondu.

Zinventarizované fondy obcí časově sahají až do 18. století a hlouběji, ve skutečnosti však neobsahují mnoho dokumentů z období před a z 19. století. Jejich jádrem bývá materiál 1. poloviny 20. století. Kromě běžných písemností – souvislých řad zápisů o schůzích obecních zastupitelských sborů, pomocných knih, bohatého aktového a účetního materiálu obecního úřadu ke všem oblastem obecní samosprávy (často nejzajímavější části fondu) v některých nalézáme také obecní pamětní knihy a kroniky, matriky domovského práva, seznamy domů a stavební plány, výjimečně gruntovní a hraniční knihy, podklady pro výkup robotních povinností k dominikálu, pozemkové archy a parcelní protokoly z 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století apod.

Mezi fondy skupiny A náleží i fondy okresních výborů zřízených po roce 1850, kdy bylo spojené Brno rozděleno na čtyři okresy. Dochovaly se materiály jen tří tehdejších okresních výborů – Okresního výboru Brno I (vnitřní město a Špilberk),²⁵ Brno II (Švábka, Území kláštera augustiniánů, Velká Nová ulice, Červená Ulice, Malá Nová Ulice, Hráze, Koliště, Horní a Dolní Cejl, Josefov, Příkop, Radlas, Zábrdovice)²⁶ a Brno IV (Staré Brno, Hlinky, Křížová, Vídeňská). Z nich je dnes zpracován jen fond A 4 *Archiv okresního výboru Brno IV – archiv městyse Staré Brno (1509) 1560–1906*, do nějž byly připojeny i veškeré starší písemnosti městyse Staré Brno. Druhé dva fondy okresních výborů jsou dnes v poškozeném stavu, v rozsypu a dokonale promíseny. Mezi ně jsou vmíchány a na své zpracování čekají také fond A 7 *Archiv obce Pekařská 1598–1639*, v němž by měly být uloženy obecní počty Pekařské a kostelní počty zbořeného kostela Všech svatých, a fond A 5 *Archiv obce Křenová 1775–1799*.

²³ J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 107–111.

²⁴ Po připojení těchto obcí k Brnu byly jejich obecní fondy spolu s fondy MNV do Archivu města Brna delimitovány z SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě u Brna.

²⁵ Fond A 2 *Archiv okresního výboru Brno I – vnitřní město a Špilberk 1850–1918*.

²⁶ Fond A 3 *Archiv okresního výboru Brno II 1851–1918*.

Fondy městské správy a samosprávy z let 1945–1991 – Národní výbory

Fondy národních výborů z let 1945–1991 jsou označeny signaturou **B**. Hlavním je fond *B 1 Národní výbor města Brna, Brno (1794) 1945–1990 (1991)* o velikosti přibližně 1 100 bm archiválií. V tomto velkém, ale přirozeném archivním celku jsou zahrnuty úseky, odbory, oddělení a referáty brněnského národního výboru.²⁷ Při jejich vymezení i pořádání byl akceptován jejich vznik a původní ukládací systém, proto vnitřní strukturování fondu neodpovídá interní organizaci NVmB roku 1990, ale spíše odráží jeho vývoj. Jednotlivé části fondu obsahují četná priora – naopak mnohé dokumenty některých složek úřadu přešly jako živý písemný materiál do spisoven odborů dnešního MMB.

Inventarizovány byly zejména ty části fondu, které obsahovaly administrativně uzavřené celky agendy z období od roku 1945 do poloviny či konce 50. let.

Ve fondu B 1 nacházíme zinventarizované fondy dvou prezidiálních spisoven.²⁸ Sahaří do poloviny 50. let a byly vedeny ještě poměrně analogicky s předešlým administrativním obdobím. Obsahují dokumenty k téměř všem oblastem samosprávy a brněnského veřejného života a reflektují poválečné procesy, nálady a změny ve společnosti. To je patrné zejména ve fondu Prezidiální spisovny I. Pro prvních deset let NV máme dochovanou i sbírku prezidiálních oběžníků,²⁹ bohužel zatím nezpracovanou.

Mezi částí fondu B 1, odrážející následky války a poválečnou situaci, můžeme zařadit ty, jež dokumentují odsun německého obyvatelstva (kromě odsunu pohořelického), konfiskaci jeho majetku, snahy o znovuzískání či uznání českého občanství nebo informace o odstraňování a náhradu válečných škod.³⁰ V první řadě jde o fond *B 1/42 Národní výbor města Brna – Ústředí pracovních středisek, Brno 1945–1952*. Fond obsahuje dobře dochované dokumenty ke sběrným táborem občanů německé národnosti. Je vnitřně dále členěn na ústředí a jednotlivé tábory. Součástí písemností jak ústředí, tak i táborů jsou kartotéky evidovaného německého obyvatelstva.

Nepřístupným je fond *B 1/41 Národní výbor města Brna – Trestní nalézací komise pro provinění proti národní cti 1946–1948*, a to nejen proto, že je nezpracován, ale také pro povahu obsažených dat (zákon o osobních informacích). Ze stejného důvodu je pouze částečně přístupný fond *B 1/10 Národní výbor města Brna – Referát I, oddělení státní a národní spolehlivosti 1945–1948*, který obsahuje osvědčení o státní a národní spolehlivosti, která byla v letech 1945–1947 vydávána s platností na tři měsíce a mohla být prodloužena.

²⁷ Národní výbor města Brna, poté Ústřední národní výbor zemského hlavního města Brna, Městský národní výbor v Brně, na závěr své existence Národní výbor města Brna.

²⁸ Fondy *B 1/3 Národní výbor města Brna – Prezidiální spisovna I. (1889) 1945–1950 (1953)* a *B 1/4 Národní výbor města Brna – Prezidiální spisovna II. (1938) 1945–1957*. Dochován zůstal jen spisový materiál.

²⁹ Fond *B 1/5 Národní výbor města Brna – Prezidiální a jiné oběžníky 1945–1956*. Existence oběžníků v počátcích NVmB byla odrazem starší administrativní praxe.

³⁰ Materiál k válečným škodám je uložen v *B 1/29 Národní výbor města Brna – Referát V/4, oddělení válečných a živelných škod 1944–1953*. Rozsáhlý fond není badatelsky příliš využíván.

Ve fondu B 1 došlo k rozdělení spisovny tzv. matričního a stavovského referátu na dvě samostatné části. První z nich, *B 1/9 Národní výbor města Brna – Matriční a stavovský úřad 1870–1957*, obsahuje dobře zachované písemnosti a doklady běžné matriční agendy, ve druhé, *B 1/11 Národním výboru města Brna – Referátu stavovském, matričním a vojenském, oddělení pro odsun Němců 1945–1951*, však nalezneme dokumenty zcela odlišné povahy, a to právě dokumenty o odsunu německého obyvatelstva a o potrestání válečných zločinců.

Spisy o nabývání konfiskovaného německého majetku (šlo často o majetek původně arizovaný), jeho národní správě či o jednání původních předválečných majitelů o jeho navrácení atd. jsou uloženy v *B 1/32 Národní výbor města Brna – Referát zajišťovací 1945–1946*.

Další části fondu B 1 z tohoto období by bylo pravděpodobně zbytečné vyjmenovávat, je lépe nahlédnout na výše uvedené internetové adresy.

Zpracovány a zinventarizovány jsou zatím části fondu B 1, u nichž je předpoklad, že již nebudou doplněny dodatky. Jde například o základní část fondu, *B 1/1 Národní výbor města Brna – Sbíрку zápisů o schůzích Národního výboru města Brna a jeho složek, Brno (1924) 1945–1990*. Plynule navazuje na zápisy zastupitelských sborů fondu A 1/24. Nezpracovány zůstávají dobře dochované fondy souvislých řad korespondence primátorů (později předsedů) a jejich náměstků a korespondence tajemníka NVmB.³¹ Zajímavé informace o stavu, životě či perzekuci kléru a věřících v socialistickém Brně poskytuje část *B 1/8 Národní výbor města Brna – Oddělení církevní, kancelář církevního tajemníka (1881) 1949–1990*. Zpracovány jsou jeho písemnosti do roku 1955. Změny ve spolkovém životě odráží část *B 1/12 Národní výbor města Brna – Odbor pro vnitřní věci, oddělení spolkové (1914) 1945–1970 (1990)*. Tato nyní přístupná není, neboť novější dodatky daleko přesáhly její dřívější rozsah. Dochovalo se v ní množství dokladů o spolkovém a kulturním životě Brna I. poloviny 20. století, včetně dosud neznámé kartotéky brněnských spolků. Údaje, které se v této části fondu A 1 nacházejí, nejsou obsaženy v žádném jiném archivním celku Archivu města Brna.³²

Analogicky struktuře předchozí skupiny jsou ve skupině fondů **B** zařazeny fondy místních národních výborů, obvodních národních výborů a obvodních národních rad.

Tyto fondy obsahují po formální stránce nepříliš pestrý materiál, do archivu předávaný od počátku 60. let 20. století. Některé menší zahrnují jen písemnosti konce 40. a počátku 50. let 20. století, poté byly dotyčné MNV včleněny do ObNV. Jiné fondy skupiny B naopak sahají až do počátku let devadesátých – jde o fondy MNV do

³¹ Fondy *B 1/2 Národní výbor města Brna – Korespondence primátorů, předsedů a náměstků 1945–1991*; fond *B 1/40 Národní výbor města Brna – Korespondence tajemníka 1960–1990*. Fondy jsou prozatím uloženy v původním spisovém pořádku, analogicky k fondu *A 1/32 Archiv města Brna – Korespondence starostů 1851–1945*.

³² Viz také dále.

ObNV nezahrnutých. Ve fondech jsou zejména zápisy o schůzích zastupitelských sborů, u některých fondů prvně zmiňovaných drobných MNV dokonce jakýkoli další aktový a účetní materiál schází. V ostatních archivních celcích je však zachována běžná struktura: zápisy o schůzích, pomocné knihy, spisový materiál ke všem oblastem samosprávy (také zde největší a nejpestřejší zdroj informací) a materiál účetní. Nalézáme v nich také novější obecní kroniky, plány.

Zinventarizovány nejsou všechny, největším problémem této skupiny fondů bude v budoucnosti zpracování „kolosů“ fondů obvodních národních výborů, které se nacházejí v poměrně špatném stavu, částečném rozsypu a bez původních pořádacích systémů.

Fondy městské správy a samosprávy po roce 1991 – Magistrát města Brna a Úřady městských částí

Písemnosti Magistrátu města Brna po jeho vzniku roku 1991 a písemnosti úřadů brněnských městských částí jsou ukládány ve fondech se signaturami **I**, a to v obdobné struktuře jako obě předchozí skupiny – tedy *I 1 Magistrát města Brna*, *I 2* a další *Úřady jednotlivých městských částí*.³³ Fond *I 1* je na základě téhož principu členěn na jednotlivé podskupiny podle úseků, odborů, případně zařízení magistrátu.³⁴ Veškerý tento materiál je víceméně živý a neustále doplňován, proto je většinou nezpracován a za pomoci původních registraturních pomůcek jsou z něj čerpány údaje pro badatelské dotazy úřední povahy. Některé odbory MMB či úřady městských částí písemnosti potřebují pro svou stávající běžnou agendu, a proto do městského archivu zatím žádné nepředaly.

Fondy soudů a finančních úřadů

V Archivu města Brna jsou uloženy také fondy soudních institucí. Mimo ty, které se již v polovině 19. století staly organickou součástí městské spisovny, je to písemný materiál samostatných brněnských soudních institucí (fondy se signaturami **C**). Roku 1850 bylo v habsburské monarchii přistoupeno k nové organizaci soudnictví podle březnové ústavy. V Brně tak vznikl Okresní soud Brno. Následoval složitý vývoj, během kterého se soud změnil na městský delegovaný okresní, městský delegovaný, okresní, lidový a znovu okresní – vždy odděleně regionálně pro Brno-město a Brno-okolí

³³ Do fondů úřadů městských částí začaly být (podle spisových, skartačních a archivních řádů) předávány zápisy zastupitelstev, rad a komisí těchto úřadů.

³⁴ Také zde tvoří samostatnou skupinu zápisy z jednání zastupitelských sborů (*I 1/1*), písemnosti kanceláře primátora a jeho náměstků (*I 1/2*) a písemnosti kanceláře tajemníka MMB (*I 1/4*).

a odděleně věcně jako soud civilní a soud trestní. Od roku 1969 existuje Městský soud Brno (pro civilní i trestní justici). V současné době Městský soud Brno jako poslední nástupce a původce spojil písemnosti všech svých předchůdců. Návaznost archiválií je plynulá a jako taková je i ukládána. Pro potřebnou přehlednost jsou tyto fondy složitě vnitřně členěny, jde totiž o značné množství archivního materiálu³⁵ – přibližně 2 200 knih včetně pomocných (rejstříky a indexy) a 12 000 kartonů spisového materiálu o celkové délce asi 1 600 bm. První část (C 1–4) zahrnuje agendu období přibližně 1850–1855,³⁶ druhá archiválie civilní justice (C 5) z let 1855–1969 a dále,³⁷ třetí archiválie trestní justice (C 7) z let 1870–1969 a dále, zvláštní část (C 6) je určena pro agendu pozemkových knih v letech 1850–1933, přičemž většina z těchto částí je ještě dále členěna podle dobových manipulací. K fondům jsou vytvořeny inventáře, u nověji převzatých je možné se orientovat podle kvalitních předávacích protokolů a původních pomocných knih, přesto je však otázka přístupnosti materiálu složitější. Je nutno obrátit se vždy přímo na odborného archiváře, v jehož péči tyto fondy jsou, a také počítat s podmínkou, že naprostá většina soudních spisů z 20. století je běžnému badateli ze zákona nepřístupná.

Podobně je přístupnost omezena i u dalších soudních fondů Archivu města Brna. Jde o písemnosti fondu *C 8 Soud mládeže Brno 1931–1949* a fondu *C 9 Městská prokuratura 1913–1988*. I k nim jsou sestaveny inventáře.

Nezpracován a tedy zcela nepřístupný zůstává rozsáhlý a velmi rozmanitý fond písemností soukromých notářů z let 1851–1951.³⁸ Téměř 160 bm archiválií tohoto fondu zahrnuje kompletní soukromou notářskou agendu na území Velkého Brna až do její likvidace socialistickou justiční správou. O fondu *C 11 Jednota českých právníků, Brno 1970–2000* viz dále.

Narozdíl od fondů soudní správy patří ty označené signaturou **D**, fondy berní či finanční správy, mezi archivní celky malé velikosti.³⁹ Původně rozsáhlejší spisy jejich revizní a trestní agendy byly v 60. a 70. letech 20. století silně proskartovány s před-

³⁵ Ze spisovny soudu je v současnosti přebírán další.

³⁶ Obsahuje například výkazy soudních depozit, přebírání soudní agendy a depozit z magistrátu a patrimonií, pozůstalosti, spisy poručenství a opatrovnictví, sirotčí spisy, spisy inventur, odhadů, vnučených správ, dražeb, dělení kupních cen a odevzdávání nemovitostí zapsaných v zemských deskách i v pozemkových knihách z let 1850–1855, spisy o vyvazování pozemků z roku 1853 aj.

³⁷ Obsahuje spisy pozůstalostí a testamentů, poručenské a opatrovnické. spisy civilních sporů, od roku 1897 podle signatur řazené spisy – A (pozůstalosti), C (spory obecné či obyčejné), Ob (spory nepatrné), E (exekuce), L (zbavení svéprávnosti), P (poručenstva a opatrovnictva), U (žaloby upomínací), část fondu označená C 5/5 agendu pozůstalostí a dědickou – zn. U.V., S.L., Testamenty.

³⁸ Fond *C 10 Soukromí notáři, Brno 1851–1951*.

³⁹ Fondy *D 1 Berní správa Brno-město I, revizní daňové spisy podniků 1942–1946*; *D 2 Berní správa Brno-město I, trestní oddělení (1921) 1927–1949 (1951)*; *D 3 Berní správa Brno-město II, revizní daňové spisy podniků (1942) 1943–1946* a téměř zanedbatelné fondy *D 4 Důchodkový kontrolní úřad Brno II z 19. století*, *D 5 Městská finanční správa Brno 1968–1973*.

pokladem, že takovýto písemný materiál již nikdy zapotřebí nebude a sám o sobě nemá valnou archivní hodnotu. Z dnešního pohledu je však nutno poznamenat, že písemnosti fondů D 1, D 2, D 3 zachycují hospodářský vývoj na Moravě v 1. polovině 20. století – je zde zachován například přehled brněnského arizovaného židovského majetku. Zbylé spisy tak poskytují alespoň náčrt, základní ilustraci dobové situace.⁴⁰

Na tomto místě je nutno upozornit, že fondy justiční i finanční správy budou podle nového archivního zákona 499/2004 Sb. v budoucnu delimitovány do Moravského zemského archivu v Brně.

Fondy cechů, profesních spolků a grémií

Vydáním živnostenského řádu 20. prosince 1859⁴¹ byly zrušeny dosavadní cechovní organizace, které se po staletích své existence staly brzdou průmyslového rozvoje. Navázala na ně živnostenská společenstva a grémia, která také přejala jejich písemnosti. V letech 1897–1904 brněnská společenstva cechovní písemnosti uložila jako depozitum do brněnského městského archivu. Zároveň archiv získal koupí či darem mnohé další archiválie cechů, které byly roztroušeny mezi soukromými osobami. Tyto byly uloženy nikoli mezi depozita, ale do vlastních sbírek archivu. Takovýto stav trval do roku 1968.

Popisuje jej také *Průvodce*, který uvádí velký archivní soubor cechů, rozdělený do 29 skupin, označených římskou číslicí, a zvláště hovoří o cechovních rukopisech v *A 1/3 Archivu města Brna – Sběrce rukopisů a úředních knih*.⁴² Vytvoření souboru o 29 skupinách pocházelo z rukou okupačního komisaře archivu Augusta Franze Josefa Patzelta. V roce 1968 přistoupil dr. Vodička k potřebné reinventarizaci špatně zpracovaných fondů a, neboť bylo zcela jasné, že cechovní písemnosti majetkem archivu již zůstanou, rukopisy z *A 1/3 Archivu města Brna – Sběrky rukopisů a úředních knih* připojil k odpovídajícím původcům.⁴³

Současný stav je takovýto: V archivu je uloženo 49 zinventarizovaných cechovních fondů se signaturou **E**. První z nich, *E 0 Sběrka královských a císařských cechovních předpisů, Brno 1731–1846*, soustředí cechovní generálie, které byly v bývalém archivním celku roztržštěny. Následují fondy jednotlivých cechů. Jejich horní časovou hranici omezuje rok 1859, ovšem některé materiály, zejména knihy, tuto hranici přesáhly –

⁴⁰ Na fondy částečně navazují spisy fondu *B 1/22 Národní výbor města Brna – Referát finanční, důchodkové trestní spisy 1949–1950* a další části fondu *B 1 Národní výbor města Brna*.

⁴¹ Živnostenský zákon č. 227/1859 ř.z. z 20. 12. 1859.

⁴² J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 104–107, s. 175–176.

⁴³ Srovnej tamtéž, s. 175–176.

společenstva a grémia totiž staré rukopisy často kontinuálně použila pro svou další agendu.⁴⁴

Myslím, že není třeba připomínat, jaké typy dokumentů mohou být ve fondech cechů uloženy (cechovní statuta a artikule, listiny od 15. do 18. století, knihy mistrů, tovaryšů i učňů, ostatní knihy cechovní agendy, pracovní vysvědčení a tovaryšské listy, účetní materiál atd.). Zmínila bych jen na okraj, že mezi výučními listy tovaryšů ze třetí čtvrtiny 18. až první poloviny 19. století se nalézají některé (celkem 93 kusů) s krásně provedenými dřevoryty vedut měst, z nichž tovaryši pocházeli, a to nejen Brna a dalších měst moravských, ale i slezských, českých, polských, slovenských a rakouských.

Materiál ke studiu dějin cechovních korporací se nachází i v dalších fondech a sbírkách Archivu města Brna. Je nutno hledat jak ve sbírkách *A 1/1 Archiv města Brna – Sbírka listin, mandátů a listů* a *A 1/3 Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih*, tak především ve starých registraturách a spisovnách fondu A 1,⁴⁵ v nichž se nacházejí cechovní předpisy, statuta, žádosti cechů o potvrzení cechovních pořádků a jiné, doklady o jejich jednání s brněnskou radnicí, spory cechů i jednotlivců apod. Nalezneme zde také dokumenty o přijímání mistrů a tovaryšů do města Brna a povolování jejich pobytu, podobně také například u členů grémia chirurgů doklady o přenechání „licence“ atd. – výčet by byl daleko pestřejší. Uvedené písemnosti vznikly či byly do těchto spisoven vřazeny přirozenou cestou v době jejich vývoje.

Po roce 1859 měly být cechy nahrazeny živnostenskými společenstvy a profesními grémií. Některá společenstva na své předchůdce navázala ihned, větší část jich vznikla až během 2. poloviny 19. století, kdy si jejich existenci důrazně vynutila novela

⁴⁴ Rukopisy vyňaté z fondu *A 1/3 Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih* byly podle proveniencce vřazeny do fondů:

- rkp. č. 7259 – dnes fond *E 24 Cech kožešníků, Brno (1487) 1662–1859 (1873)*, inv.č. 11;
- rkp. č. 2773 – dnes fond *E 1 Cech zedníků, kameníků, pokrývačů a dlaždičů, Brno (1578) 1582–1859 (1871)*, inv.č. 1;
- rkp. č. 2782 – dnes fond *E 4 Cech bednářů, Brno 1581–1859 (1862)*, inv.č. 3;
- rkp. č. 2783 – dnes fond *E 4 Cech bednářů, Brno 1581–1859 (1862)*, inv.č. 6;
- rkp. č. 174 – dnes fond *E 13 Cech mědikovců, Brno 1659–1859 (1860)*, inv.č. 1;
- rkp. č. 177 – dnes fond *E 16 Cech sítářů, Brno 1675–1843*, inv.č. 1;
- rkp. č. 2502 – dnes fond *E 25 Cech tkalců plátna, mezulánu, barchánu a cajku..., Brno 1713–1859 (1909)*, inv.č. 3?;
- rkp. č. 2553 – dnes fond *E 25 Cech tkalců plátna, mezulánu, barchánu a cajku..., Brno 1713–1859 (1909)*, inv.č. 9.

⁴⁵ Fond *A 1/8 Archiv města Brna – Akta purkmistrovská 1647–1739*; zejména však *A 1/9 Archiv města Brna – Stará tereziánská ekonomická registratura (1532) 1742–1784*; *A 1/12 Archiv města Brna – Spisovna in publicis sine signo „SS“ (1657) 1784–1789 (1900)*; *A 1/13 Archiv města Brna – Spisovna politico-publica se značkou „P“ (1243) 1790–1832 (1897)*; *A 1/14 Archiv města Brna – Spisovna politico-publica se značkou „P“ (1749) 1833–1851 (1897)*; *A 1/22 Archiv města Brna – Spisovna Oeconomica (1226) 1792–1896 (1905)*.

živnostenského zákona z roku 1883.⁴⁶ V první polovině 20. století se pak objevila společenstva i v malých venkovských obcích a v městysech.⁴⁷ Od konce 19. století zaznamenáváme snahu celý systém hierarchizovat na jednoty (svazy, společenstva) s působností místní, okresní, jednoty obvodu Obchodní a živnostenské komory a zemské. Tato struktura byla ideální, ale ne vždy skutečněnou představou až do roku 1942, kdy do ní rázně zasáhla nacistická okupační správa a pravidelný řád vytvořila tlakem shora.⁴⁸ Konec společenstev znamenal rok 1948, kdy byla socialistickým nařízením zrušena a místo nich byl dočasně vytvořen jediný Svaz československého živnostnictva. Ten byl už roku 1952 zrušen. Učňovská agenda byla převedena do školství a ostatní písemnosti předány k archivaci.

Během tohoto, ve skutečnosti daleko spletitějšího vývoje došlo ke značným ztrátám archiválií a z činnosti některých společenstev se dochovala jen torza. Ve fondech se zachovaly stanovy jednot, knihy mistrů, pomocníků, učňů a zaměstnanců, často s indexy podle firem, knihy učebních smluv a tovaryšských listů, zápisy ze schůzí a valných hromad jednot, účetní písemnosti, ojedinele také torza materiálu aktového, záznamy o likvidaci společenstev.

Fondy společenstev jsou podle jejich hierarchického stupně uloženy buď v Archivu města Brna (místní a okres Brno-město), nebo v Moravském zemském archivu v Brně (obvodu brněnské OŽK, zemská).

Fondy společenstev a grémií nesou v Archivu města Brna signaturu **F**, případně signaturu **R** a **C**.⁴⁹ Byly jednotlivě zinventarizovány v letech 1968–1969. Prozatímní inventární pomůcka, jež tehdy vznikla, dnes již neodpovídá ani metodologicky, ani skutečnému stavu fondů, neboť zmiňovala také materiál Moravského zemského archivu v Brně. Fondy **F** (kromě *F 5 Společenstvo lakýrníků a natěračů, Brno 1882–1950*, *F 7 Společenstvo kožešníků, čepičářů, přípravečích a barviřů kožešin, Brno 1925–1949*, *F 27 Společenstvo mistrů klempířských, Brno 1917–1951*, *F 86 Hlavní lékárnické grémium, Brno*

⁴⁶ Novela živnostenského zákona č. 39/1883 ř.z. z 15. 3. 1883. Požadovala podrobnou evidenci mistrů i učňů. Zároveň také předpokládala, že společenstva jednak administrativně zpřehlední chaotické podnikání, jednak budou schopna zajišťovat svým členům vhodnou sociální síť apod.

⁴⁷ Živnostníci malých obcí byli do této doby členy okresních společenstev.

⁴⁸ Často i násilnou proměnou společenstva místního či okresního na vyšší hierarchický stupeň.

⁴⁹ Fondy *R 5 Moravský živnostenský spolek, Brno 1863–1939*; *R 6 Svaz německých živnostenských spolků na Moravě a ve Slezsku, Brno 1904–1938*; *R 7 Říšský svaz německých živnostenských spolků v československém státě, Brno 1920–1938*; *R 53 Brněnská župa českých lékařů, Brno 1905–1933*; *R 54 Spolek českých lékařů, Brno 1924–1958*; *R 55 Spolek učitelů vysokoškolských, Brno 1908–1944*; *R 67 Ústředí poštovních a telegrafních zřizenců, krajská a místní pobočka Brno 1896–1942*; *R 70 Obchodnická jednota československá, Brno 1925–1942*; *R 71 Jednota oprávněných obchodníků papírem, Brno-Královo Pole 1928–1947*; *R 72 Svaz zámečnických a strojních mistrů a příbuzných řemesel...*, Brno 1923; *R 73 Svaz radioobchodníků, místní odbočka Brno 1945–1946*; *R 74 Spolek faktorů knihtiskáren ČSR, filiálka Brno 1921–1941*; *R 75 Svaz jednatelů Hasičské vzájemné pojišťovny, Brno 1927–1956*; *R 101 Spolek českých městských úředníků, Brno 1937–1939*; *R 103 Ústřední svaz lékárníků, oblastní úřadovna Brno 1945–1948*; *R 113 Ústřední spolek živnostníků moravských, Brno 1904–1934*. Novodobým fondem podobné povahy je *C 11 Jednota českých právníků, Brno 1970–2000*.

/1813/ 1836–1953, F 87 *Společenstvo poslužných živností, Brno 1938–1944*) jsou však za pomoci této pomůcky badatelsky zcela přístupné.⁵⁰

Hojné informace o společenstvech v Brně lze nalézt ve spisech přenesené působnosti fondu A 1/33 *Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896*. Pro léta 1906–1959 je možno čerpat údaje z fondu B 1/16 *Národní výbor města Brna – Referát živnostenský – kartotéka živností 1906–1959*, obsahujícího kompletní kartotéku živnostníků v Brně.⁵¹ Pro starší období takovýto pramen chybí.⁵²

Prameny z fondů společenstev, ať již specializovaných či smíšených, nejsou kupodivu při studiu hospodářských a živnostenských poměrů v letech 1860–1950 badatelsky příliš využívány.

Fondy velkostatků

Průvodce informuje o uložených „*spisovných městských statků a panství na území Brna od pol. 17. stol. do r. 1945*“.⁵³ Z pohledu dnešní archivní terminologie jde o fondy statků a velkostatků. V Archivu města Brna jsou dnes označeny signaturou **H**.

Prvním z nich je fond H 1 *Velkostatek Kuřim 1546–1953*. Město Brno kuřimské panství zakoupilo jako městský majetek a podrželo jej až do 20. století. Spisovna velkostatku obsahuje spisy hospodářské a patrimoniální správy pro vsi a statky Kuřim, Deblín, Blahoňov, Braníškov, Česká, Čížky, Heroltice, Holasice, Kuřimské Jestřabí, Katov, Křížínkov, Lažánky, Lelekovice, Lipůvka, Maršov, Nelepeč, Nuzířov, Pánov, Pejškov, Prosatín, Skalička, Svinošice, Šebrov, Úsuší, Kuřimská Nová Ves, Vohančice, Závist, Milonice, Žernůvka a Kateřina. Fond byl zinventarizován v letech 1965–1966 doktorem Dřímalem, oproti informacím uvedeným v *Průvodci* však do něj dnes zahrnujeme také knihy patrimoniální správy panství, původně uložené v A 1/3 *Archivu města Brna – Sbírcе rukopisů a úředních knih*.⁵⁴ Fond byl v dalších letech doplněn drob-

⁵⁰ Archiv předpokládá reinventarizaci některých a vytvoření nových archivních pomůcek všech fondů F.

⁵¹ Doplňující kartotéka z let 1905–1951 se záznamy o likvidacích řemeslníků a živností by se měla nacházet v nezpracovaném fondu B 1/18 *Národní výbor města Brna – Odbor pro vnitřní obchod a Odbor místního hospodářství (1868) 1945–1990*. Fond byl v minulosti zpracován pouze částečně, po převzetí rozsáhlých dodatků je nyní nepřístupný.

⁵² Ve starším fondu A 1/38 *Archiv města Brna – Živnostenský úřad 1868–1945 (1956)* jsou uloženy pouze nezpracované podací protokoly bez dalšího materiálu. Zbytky aktového materiálu snad byly převzaty do fondu zmiňovaného v předchozí poznámce. Ve fondech připojených obcí zmínky o místních společenstvech většinou nenalzáme.

⁵³ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 111–116, 194–198. Tam viz také podrobnosti vývoje jejich správy.

⁵⁴ Fond A 1/3 *Archiv města Brna, sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1958*. Knihy jsou nadále vedeny pod původním přírůstkovým číslem této sbírky, zůstaly v ní uloženy i fyzicky: rkps. č. 151–153, 155, 902–1055, 1057–1058, 1250, 1253, 2429, 2465, 4611–4635, 6744–7047, 7107–7108, 7305–7309, 7922–7923, 7926, 7935–7958, 7997–8016, 8020–8223, 8246–8255, 8258–8266. Dochované gruntovní knihy, urbáře či některé z účetních knih sahají až do 16. století, což bylo „zapřičiněno“ patrně systematickou městskou správou.

nými dodatky (lesní hospodářské plány polesí, porostní mapy polesí a některé hospodářské knihy zejména z první poloviny 20. století).

Fond *H 2 Velkostatek Líšeň 1568–1951*⁵⁵ obsahuje archiválie patrimoniální a hospodářské správy panství Líšeň, k němuž patřily vsi a statky Líšeň, Slatina, Tvarožná a Velatice. Do roku 2002 byl jeho součástí také rodinný archiv Belcrediů, majitelů panství, z let 1646–1945, který byl roku 2003 předán Moravskému zemskému archivu v Brně.⁵⁶ Fond byl roku 1969 dr. Burianem zinventarizován, ale po této delimitaci a několika fyzických přesunech materiálu vyvstává nutnost inventarizace nové.⁵⁷ Jsou do něj započítávány také knihy patrimoniální správy panství, v zastaralém inventáři neuvedené.⁵⁸

Fond *H 3 Velkostatek Zábrdovice 1722–1883*⁵⁹ je zachován mezerovitě. Do Archivu města Brna byl převzat roku 1951 již značně poškozen a bez dochované struktury spisovny. V letech 1986 a 1990 byly k fondu připojeny drobné dodatky. Archiválie dodnes nebyly zpracovány. Vztahují se k vsím a statkům Zábrdovice, Juliánov, Židenice, Kavriánov, Šaratice, Zbýšov, Křtiny, Bukovina, Bukovinka, Ochoz, Proseč a části předměstí Ulice Olomoucká. Badatelsky dostupné jsou v současné době pouze knihy patrimoniální správy panství, uložené v *A 1/3 Archivu města Brna – Sbírce rukopisů a úředních knih*.⁶⁰

Podobná situace nastala v případě fondu *H 4 Velkostatky Královo Pole, Řečkovice a Staré Brno 1600–1942*.⁶¹ I zde jsou přístupné pouze knihy patrimoniálních správ uvedených panství v *A 1/3 Archivu města Brna – Sbírce rukopisů a úředních knih*.⁶² Takto sloučené registry panství – ke sloučení správy došlo po postupném zakoupení uvedených patrimonií jediným majitelem, rodem Schönburg-Hartenstein – byly převzaty v letech 1940 a 1951, tehdy ještě v poměrně dobrém stavu (k některým částem byly zhotoveny velmi kvalitní předávací seznamy), avšak poté, co nebyly zpracovány a během následujícího půl století se několikrát fyzicky stěhovaly, bohužel do často nevyhovujících náhradních depotů, byla původní struktura spisoven zcela rozbita. Během přesunů byl materiál silně poškozen také plísněmi.⁶³ V současné době je nepřístupný. Mapuje patrimoniální a hospodářskou správu vsí a statků Královo Pole, Žabovřesky, Josefov, Jundrov, Příkop, Ivanovice u Brna, Soběšice, Staré

⁵⁵ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna, Průvodce*, s. 114–115, 169–170, 203.

⁵⁶ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů Jimramov 1640–1947. Předáno bylo celkem 18 bm archiválií.

⁵⁷ Potřeba nové inventarizace byla zmiňována již od generální inventury fondů a sbírek v roce 1978.

⁵⁸ Fond *A 1/3 Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1958*, rkps. č. 7614–7670, 7933–7934, 8239–8240.

⁵⁹ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna, Průvodce*, s. 114, 165–166.

⁶⁰ Fond *A 1/3 Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1958*, rkps. č. 2177–2207, 7495–7523.

⁶¹ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna, Průvodce*, s. 112–114, 158–161, 168–169.

⁶² Fond *A 1/3 Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1958*, rkps. č. 1984–2118, 2531, 2770, 7256–7257, 7331–7372, 7595–7613.

⁶³ Materiál byl ošetřen desinfekcí plynováním roku 2004.

Brno, Lískovec, Husovice, Maloměřice, Žebětín a Ořešín, Černovice, Obrány, Radlas, Ugartov, Vinohrádky, díl vsi Komína, díl předměstí Křídlovice, díl vsi Tuřan, díl předměstí Malá Nová ulice, díl předměstí Ulice Olomoucká, díl předměstí Švábky, předměstí Ulice Vídeňská, díl předměstí Dornychu, díl předměstí Velká Nová Ulice, Troubsko, Královopolské Vážany, Komořany, Rostěnice, Stanoviště, Rudku a Zbraslav.

Inventarizace obou posledně jmenovaných archivních celků je více nežli žádoucí. Po celou polovinu století nám zůstává skryto množství základních i detailních údajů k historii četných dnešních brněnských částí a obcí v okolí města Brna.

Fondy *H 5 Velkostatek Brněnské Ivanovice 1715–1881*⁶⁴ a *H 7 Velkostatek Medlánky 1798–1887*⁶⁵ jsou drobné. Tato panství byla poměrně malého rozsahu. Statek Medlánky byl tvořen pouze stejnojmennou vsí, náležející od roku 1654 brněnskému Ústavu šlechticů. Statek Brněnské Ivanovice byl tvořen také jen jedinou obcí Nenovice a do zrušení konventu roku 1790 byl v majetku cisterciáckého kláštera v Rajhradě. Registratura tohoto statku byla již před rokem 1926 odvezena do rajhradského kláštera, zbytek písemností byl zničen koncem 2. světové války.

V obou torzovitých fondech se zachoval značně mladý materiál a oba byly v nedávné době zinventarizovány. Obsahují několik málo knih patrimoniální správy: *H 5* – 4 knihy listin statku, dvě gruntovní knihy, knihu svobodných polí, dominikální knihu a dvě knihy sirotčích pasiv z let 1715–1881; *H 7* – dvě knihy listin statku, gruntovní knihu (poměrně pozdní, až z let 1800–1864), obligační knihu, knihu oddělitelných pozemků a knihu sirotčích pasiv z let 1798–1887. Do fondu *H 5 Velkostatek Brněnské Ivanovice* byly včleněny také pozůstalosti obyvatel této obce z let 1764–1859.

Fond *H 6 Velkostatek křižovnické komendy, Brno 1519–1886*⁶⁶ obsahuje archiválie k majetku bývalého kláštera johanitů na dnešním Starém Brně. Písemnosti se týkají předměstí Křížová, dílu předměstí Křídlovická, Hlinek, Úvozu, Hrušek, Lažan a Újezdu. Některé gruntovní knihy pocházejí již z 16. století, knihy listin a jednotlivých částí dominikální agendy jsou v celkem souvislých řadách zachovány od 18. století. Zvláštní část fondu je tvořena hospodářskými knihami z doby přímé správy panství městem Brnem (v letech 1520–1600 mu byly statky zastaveny, v letech 1654–1688 pronajaty). Z tohoto období jsou dobře zachovány účetní knihy – rejstříky příjmů a vydání, peněžítá i obilní registra, měsíční cedule příjmů a vydání atd. Velmi zajímavý je inventář majetku komendy z 15. března 1666. Do fondu byly zahrnuty pozůstalosti obyvatel Křížové, Křídlovické, Hlinek a Úvozu z let 1733–1849.

⁶⁴ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 115, 167–168.

⁶⁵ Tamtéž, s. 170.

⁶⁶ Tamtéž, s. 115, 161–162, 198.

Fond *H 8 Velkostatek Podolí 1580–1885*, jinak také Velkostatek kapituly sv. Petra v Brně,⁶⁷ je zlomkovou částí rozděleného fondu uloženého v Moravském zemském archivu v Brně.⁶⁸ V Archivu města Brna se nacházejí pouze některé z úředních knih velkostatku, které zde byly zařazeny do *A 1/3 Archivu města Brna – Sbírký rukopisů a úředních knih*, a pozůstalosti obyvatel těch částí velkostatku, které pozemkově spadají do dnešního Velkého Brna, z let 1750–1849. Podobně fondy *H 9 Velkostatek Blažovice 1744–1885*,⁶⁹ *H 10 Statek sv. Tomáše 1581–1884*,⁷⁰ *H 11 Velkostatek Pozořice 1766–1849*⁷¹ a *H 12 Velkostatek Hajany 1809–1849*⁷² jsou v Archivu města Brna tvořeny pouze úředními knihami a pozůstalostmi,⁷³ větší část těchto fondů je uložena v Moravském zemském archivu.

V budoucnosti budou některé z těchto fondů Moravskému zemskému archivu v Brně delimitovány.

Fondy církevní správy

Od roku 1952 do konce roku 2004 byly v Archivu města Brna uloženy matriky brněnských farností jako dlouhodobé depozitum Moravského zemského archivu, poté mu byly fyzicky předány.⁷⁴ Nyní se v městském archivu nacházejí fondy brněnských farností a děkanských úřadů Brno-město a Brno-venkov (signatura **S**). Doklady k matrikám (narozněných-pokřtěných, oddaných i zemřelých) jsou ve fondech farností uloženy nadále, podobně jako druhopisy a opisy matrik. Doklady k matrikám byly poprvé převzaty roku 1952, samotné spisovny farností pak roku 1961 a později.

Fondy farních úřadů československé církve, československé evangelické církve, řeckokatolické, starokatolické a pravoslavné církve obsahují pouze doklady k matrikám, druhopisy matrik a jiné knihy vlastní duchovní správy.⁷⁵ Za upozornění stojí

⁶⁷ J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 115–116.

⁶⁸ MZA v Brně, fond F 307 Velkostatek Podolí 1717–1947. J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 162–164.

⁶⁹ MZA v Brně, fond F 89 Velkostatek Sokolnice 1594–1945. J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 166–167.

⁷⁰ Tamtéž, s. 167.

⁷¹ MZA v Brně, fond F 82 Velkostatek Pozořice (1529) 1587–1945. J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 164–165.

⁷² MZA v Brně, fond F 268 Velkostatek Hajany 1789–1943.

⁷³ Fond *H 10 Statek sv. Tomáše* jen knihami, fond *H 12 Velkostatek Hajany* jen několika pozůstalostmi.

⁷⁴ V *Průvodci* se, vzhledem k době jeho vydání, hovoří pouze o materiálu, převzatém roku 1952, kdy se v archivu mimo matriční doklady a matriky jiné církevní písemnosti nenacházely. J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 116–119.

⁷⁵ Viz seznam fondů na výše uvedených adresách. Fond pravoslavné farnosti *S 25 Farní úřad pravoslavné církve u sv. Václava, Brno 1945–1949* je bohužel jen poválečným torzem, neboť starší písemnosti byly za 2. světové války zničeny.

torzovitý fond starokatolické církve, neboť ta byla do Brna centralizována, a proto se zde nacházejí také druhopisy matrik její farnosti Břidličná na Severní Moravě.

Velmi zajímavý je jediný fond německé evangelické (augšpurské) církve, *S 26 Farní úřad německé evangelické církve, Brno 1712–1948*. V téměř desetimetrovém fondu se nacházejí písemnosti obsahově širokého záběru. Byly do archivu převzaty v padesátých letech (výjimka ve výše zmiňovaném převzetí, neboť německé obyvatelstvo bylo odsunuto roku 1945), a to v dosti bědném stavu. Mimo písemnosti matriční agendy, seznamů farníků apod. jde například o dokumenty vztahující se k moravskému vdovskému ústavu (1824–1860) a záznamy o evangelické škole, která k faře patřila a o níž jinak máme dochováno málo informací.⁷⁶ Vzácný je herbář brněnského kraje o přibližně sto botanických položkách, pocházející z počátku 19. století a patrně náležející mezi nejstarší dochované soukromé herbáře v Brně.

Nejvíce dochovány jsou fondy církve katolické.

Původně jediný brněnský děkanský úřad se konzistorním výnosem č. 461 z 13. 5. 1896 rozdělil na dva. Vznikly Děkanský úřad Brno-venkov (farnosti v Bílovcích nad Svitavou, Bystrci, Komárově, Komíně, Králově Poli, Líšni, Obranech, Řečkovcích, Střelcích, Troubsku a Žebětíně)⁷⁷ a Děkanský úřad Brno-město (farnost sv. Jakuba většího, farnost sv. Janů, farnost sv. Tomáše, farnost Nanebevzetí Panny Marie v Zábrdovicích, farnost Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Husovicích, farnost sv. Cyrila a Metoděje v Židenicích, farnost sv. Augustína v Masarykově čtvrti a farnost v Lískovci).⁷⁸ V obou fondech lze kromě dokumentů matriční a vlastní duchovní správy nalézt personálie kléru, zápisy o vizitacích a vizitační protokoly, hodnocení veřejné činnosti kléru, dokumenty o církevních spolcích (v děkanátu Brno-město například Spolku sv. Klementa Marii Hofbauera), nadacích a ústavech, korespondenci apod. Ve fondu děkanátu Brno-město jsou uloženy dvě matriky duchovních a obsahuje také písemnosti děkanátu před jeho rozdělením roku 1896.

Fondy jednotlivých farností jsou si složením samozřejmě navzájem velmi podobné. Liší se pouze svým rozsahem časovým a metrickým, některé jsou mimo písemnosti matriční agendy a duchovní správy torzovité. Kromě uvedených dokladů zde nalézáme dekrety nadřízených zeměpanských i církevních orgánů (často nejstarší materiál), účty, inventáře a repertáře kostelního jmění a kostelních nadací, knihy záduší apod., korespondenci, doklady o chudinské péči, místních katolických spolcích⁷⁹ atd. Velmi důležité jsou dobře zachované osobní spisy kněží, varhaníků i učitelů farních škol.

⁷⁶ Některé z farních rukopisů sloužily zároveň k záznamům o škole, listy však byly vytrhány a zápisů se zachovalo jen málo – inv.č. 18 a inv.č. 61.

⁷⁷ Fond S 47 *Děkanský úřad Brno-venkov 1806–1949*.

⁷⁸ Fond S 46 *Děkanský úřad Brno-město 1736–1940*.

⁷⁹ V archivu jsou uloženy samostatné fondy těchto spolků a jednot.

Zmíním se jen namátkou o některých zajímavých archiváliích. Ve fondu *S 1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno 1500–1949* jsou uloženy rukopisné výtahy z nejstarších matrik farnosti, písemnosti k opravám kostela a fary v letech 1721–1903 (inv. č. 96–106) či k městskému hřbitovu na Antonínské ulici (inv. č. 128). Ve fondu *S 2 Farní úřad u sv. Petra a Pavla, Brno 1739–1949* se zachovaly kostelní účty kostela sv. Michala z let 1840–1861. Plány, náčrty a fotografie jsou dochovány ve fondu *S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno 1736–1950*. Fond *S 10 Farní úřad u sv. Augustína, Brno 1908–1961* je téměř celý věnován stavbě novodobého farního kostela.⁸⁰ Ve fondu *S 11 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Zábrdovice 1755–1951* nalezneme několik originálů listin z 18. století, dále podrobné inventáře mobiliáře kostela ze století devatenáctého a písemnosti hned k několika kostelním jednotám a spolkům. Ve fondu *S 18 Farní úřad u sv. Jiljí, Brno-Líšeň 1630–1952* jsou uloženy dva domácí farní protokoly (inv. č. 190, 191) z let 1790–1887, v nichž jsou zapsány soukromé záznamy a postřehy kněze k napoleonským válkám; dále jsou v něm například soupisy obyvatel (věřících) Líšně a Slatiny z roku 1843, písemnosti k místnímu hřbitovu, k opravám kostela a fary včetně plánů z konce 18. a z 19. století a v neposlední řadě dokumenty k líšeňskému konventu Sester Boromejek a ke kapli P. Marie na Kosteličku.⁸¹

Doklady o hřbitovech, opravách fary, chrámu i sakrálních soch jsou dochovány i ve fondech *S 20 Farní úřad u sv. Vavřince, Brno-Řečkovice 1729–1962*, *S 21 Farní úřad u Zvěstování Panny Marie, Brno-Tuřany 1746–1949* (inv.č. 97–102) či *S 22 Farní úřad u sv. Janů, Brno-Bystrc 1730–1949* (inv.č. 182, 183). Další údaje k církevním dějinám Brna je třeba hledat ve fondech *A 1 Archiv města Brna* a *B 1 Národní výbor města Brna*.

Archiválie fondů brněnských farností umožňují nejen studium demografického či historicko-statistického charakteru, ale také významnou měrou přispívají k odkrytí společenského, církevního a kulturního života jednotlivých brněnských částí a obcí či samotného brněnského kléru.

V Archivu města Brna je uložena kopie úmrtní matriky občanů německé národnosti odsunutých roku 1945 z Brna přes Pohořelice.

Fondy škol a jiných školských pedagogických zařízení

Nejpočetnější skupinou fondů, uložených v Archivu města Brna, jsou fondy škol. Jsou označeny signaturami **M** – školy české, **N** – školy německé. K nim můžeme řadit ještě skupinu fondů **L** – jiná školská a pedagogická zařízení a instituce.

⁸⁰ K němu viz více Jana KUBÍČKOVÁ, *Starobrněnský klášter na cestě za menší farností*, in: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 17, 2003, s. 165–180.

⁸¹ Kaple byla vykradena a zničena koncem 18. století, znovu obnovena byla až roku 1914, ve fondu jsou zachovány plány nové stavby.

Vymezení jednotlivých fondů škol je, podobně jako v ostatních archivech, dáno zejména zásadními změnami školského systému, jejich struktura a časový rozsah jsou určeny zlomovými roky nových školských reforem a dějinných událostí. Ve vymezení fondů se nijak výrazně neodrazil ani vývoj školství v 19. století, ani rok 1918, neboť školská zařízení ve své většině plynule navázala na předchozí období a jde vždy o jednotný fond škol předchozích a nástupnických. Prvním rokem, který se ve struktuře brněnských škol (jejich fondů) hromadně odrazil, se stal až rok 1945. K tomuto datu byly v Brně zrušeny všechny německé školy, neboť s vysídlením německy hovořícího obyvatelstva přišly o své žáky. Byly tak zrušeny bez nástupců a materiál téhož roku předán k archivaci. V následujících letech došlo k dalším změnám v organizaci školství, většinou však ne takovým, aby se odrazily ve vnější struktuře fondů. Výrazným byl až rok 1953, kdy byla provedena velká školská reforma. K podobné, méně rozsáhlé změně došlo roku 1960 (jinak je tomu u škol učňovských) a poslední úpravy organizace systému školství, které se odrazily na struktuře nově ukládaných fondů, proběhly počátkem devadesátých let, zejména reorganizací učňovského školství, vznikem integrovaných středních škol atd. Po tomto datu se také znovu objevují školy soukromé. Žádná z těchto změn (kromě roku 1945 a likvidací v letech devadesátých) nezanechala zásadní stopy na struktuře fondů škol mateřských.

S těmito mezníky je třeba při studiu brněnského školství počítat. Brněnské školství a jeho systém jsou nejen rozsáhlé, ale i spletité ve svém vývoji – jak v meziválečném období, tak zejména v období let 1953 až polovina 60. let docházelo k velkým změnám při rozdělování, rušení, spojování a stěhování často zdánlivě typově téměř nepříbuzných školských zařízení.

Bylo by zbytečné zde procházet jednotlivé, i když jen ty nejzajímavější fondy škol. Německých je dnes v archivu uloženo 72, českých přibližně 380. Zatímco počet fondů německých škol je s velkou pravděpodobností konečný, počet fondů českých škol narůstá.⁸² Jsou zde uloženy fondy předškolních zařízení a mateřských škol, škol poskytujících vzdělání základní, střední všeobecné, střední odborné, učňovských škol, škol pro děti vyžadující zvláštní péči, škol uměleckých, škol pro pracující. Mimo to jsou zde i fondy několika málo kursů soukromých organizací. Osoba zřizovatele je pro uložení fondu většinou irelevantní, na přelomu 19. a v 1. polovině 20. století například nacházíme kromě státních škol také školy spolkové (Brněnská Matice školská), živnostenských spolků, církevní či soukromé atd.

⁸² Uložení fondů českých škol v městském archivu i v budoucnosti je otázkou, neboť nový archivní zákon č. 499/2004 Sb. změnil kompetence předarchivního dohledu a nastolil otázku jejich případných delimitací do Moravského zemského archivu v Brně.

Písemnosti českých škol do roku 1953 byly ve velkém množství převzaty v létě roku 1960 (odraz školské reformy 1953),⁸³ poté průběžně, zejména v 80. a 90. letech – fondy škol do roku 1953 mezi školními fondy archivu prozatím převažují. Dnes jsou téměř všechny inventarizovány a přístupné.

Fondy německých škol (dnes N 1–55) byly inventarizovány již roku 1947 A. Ševčíkem jako jednotný fond,⁸⁴ do jediného inventáře s průběžným číslováním inventárních čísel, a roku 1968 byl v podobném duchu vytvořen druhý svazek inventáře k fondům N 56–72. Písemnosti německých škol tedy mají inventární čísla průběžně celou skupinou (nejvyšší inv.č. je N 71/10337). Písemnosti českých škol jsou inventarizovány podle dnešních pravidel inventarizace archivních celků, tedy každý fond samostatně.

Jaké dokumenty lze ve fondech nalézt? Souvislé řady třídních katalogů a výkazů, školní kroniky a matriky, protokoly o zkouškách včetně maturitních, zápisy porad učitelského sboru, osobní spisy učitelů, inventáře zařízení škol a inventáře školních knihoven, účetní materiál, fotografie apod., výjimečně například doklady ke stavbám a opravám školních budov. Almanachy a pamětní tisky škol, stejně jako jejich výroční zprávy, které byly publikovány tiskem, jsou uloženy v odborné knihovně archivu, v části brunensii.

Další informace k brněnskému školství obecně i jednotlivým školám badatel nalezne ve spisovných fondech *A 1 Archiv města Brna*. Jde zejména o už zmiňovanou spisovnu *A 1/33 Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896*. Pro studium školství v 1. polovině 20. století je třeba sáhnout po archiváliích fondu *A 1/48 Archiv města Brna – Školský referát (1870) 1904–1944*. V tomto fondu, v archivu uloženém již roku 1945 spolu s dále uváděnými písemnostmi, nacházíme dvě skupiny dokumentů. V první jsou dochovány písemnosti k jednotlivým brněnským školám, českým i německým, včetně soukromých a živnostenských; ve druhé části je uložena stavební dokumentace a plány jednotlivých školních budov (1 382 ks). Materiál školského referátu z 19. století byl zničen roku 1945 v Pozořicích.⁸⁵ Další informace můžeme nalézt ve fondech některých zřizovatelů škol, například ve fondech živnostenských společenstev,⁸⁶ či ve fondech některých spolků, ať již zřizujících (Matice školská⁸⁷), nebo místních spolků podporujících některé skupiny žactva (spolky krejcarové a jiné).

⁸³ Dr. Dřímál ve svém *Průvodci* roku 1956 uvádí, že: „Městský archiv se stará, aby neutrpěla zkázu písemnosti chované v českých brněnských školách. Pořídil jejich soupis a hodlá časem převzít do úschovy také starší doklady českého školství v Brně. Tak vznikne fond, který poskytne důležité prameny k dějinám brněnských škol...“ J. DŘÍMÁL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 93.

⁸⁴ Tomu odpovídá také dobový popis v *Průvodci*, který neuzil dnešního vymezení „1 škola = 1 fond“. Tamtéž, s. 92–93.

⁸⁵ Tamtéž, s. 91.

⁸⁶ Jak bylo uvedeno výše, některé z těchto fondů a také fond brněnské Obchodní a živnostenské komory jsou uloženy v Moravském zemském archivu (MZA v Brně, fond G 115 Obchodní a živnostenská komora Brno 1851–1949 a další).

⁸⁷ Fond *R 28 Brněnská Matice školská 1877–1951*. Fond kromě spolkových písemností, účetnictví, korespondence a hojných dokladů k působení Matice v Brně obsahuje také matiční knihovnu a tištěné výroční zprávy Matice.

Ve skupině fondů se signaturou L nalezne badatel drobné fondy českých i německých místních školních rad jednotlivých brněnských částí. O nich se *Průvodce* nezmiňuje, neboť byly přebírány až od roku 1960. Již v letech 1945–1950 však archiv získal rozsáhlý písemný materiál fondů *L 25 Okresní školní rada Brno-město, Brno 1870–1905 (1907)*, *L 26 Německý městský školní výbor, Brno 1905–1945*, *L 27 Český městský školní výbor, Brno 1907–1945* a kompletní sbírku osobních spisů českých a německých učitelů obecných a měšťanských škol v Brně z let 1856–1952,⁸⁸ o kterých se *Průvodce* podrobně rozepisuje.⁸⁹ Fond *L 29 Školní výbor základních odborných škol, Brno 1927–1950* a fondy zkušebních komisí učitelské způsobilosti jsou oproti tomu torzovitě.

Jediným fondem, vztahujícím se k fenoménu brněnského spolku Vesna a uloženým v Archivu města Brna, je pamětní kniha dívčího penzionátu tohoto spolku.⁹⁰

Nezpracovány zůstávají fond *B 1/30 Národní výbor města Brna – Odbor školství a kultury 1945–1970* a nedávno převzaté dokumenty brněnského *Školského úřadu*.⁹¹

Fondy kulturních zařízení

Původci fondů se signaturou **O** jsou kulturní instituce.

Fond *O 3 Německé divadlo I, Brno 1770–1919* se týká německy hrajícího divadla „Na hradbách“, dnešní Mahenovy činohry (tehdy činohra i opera), postaveného po požáru Reduty ve 2. polovině 19. století.⁹² Fond obsahuje údaje o vnitřním chodu a repertoáru divadla (seznamy zaměstnanců 1871–1912, personálie, stanovy, účetní materiál, programy, libreta, fotografie) a souvislou sbírku divadelních plakátů, včetně plakátů předcházejícího divadla Reduta. Kompletní materiál ke stavbě divadla (a písemnosti jak Zatímního divadla, tak Reduty v tomtéž období) se nachází ve fondu *A 1/33 Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896*. Je nutno připomenout i *A 1/34 Archiv města Brna – Německá divadelní komise 1882–1915*. Činnost této magistrátní komise byla k divadlu „Na hradbách“ úzce vázána, nalezneme zde proto písemnosti týkající se hospodářské a správní agendy divadla.

Brněnské divadlo 19., ale i 1. poloviny 20. století jakožto společenský a kulturní fenomén města souvisí s tehdy hluboce prožívanou česko-německou národnostní politikou. Existence německého divadla byla narozdíl od vytoužené české divadelní scény zajištěna. Vznik českého divadla a vybudování jeho stavby se od roku 1881 snažilo zajistit české *Družstvo Národního divadla*.⁹³ Během své dlouhé existence zanechalo

⁸⁸ Fond *L 28 Sběrka osobních spisů českých i německých učitelů, Brno 1856–1952*.

⁸⁹ Tamtéž, s. 87–91.

⁹⁰ Fond *L 39 Dívčí pensionát Vesny na Starém Brně, Brno 1901–1926*. Fondy Vesny a Ženské útulny jsou uloženy v MZA v Brně.

⁹¹ Fond *L 40 Školský úřad Brno 1990–2000*.

⁹² Po roce 1918 bylo divadlo „Na hradbách“ změněno na české.

⁹³ Fond *R 35 Družstvo českého Národního divadla, Brno 1850–1949*.

nejrůznější dokumenty (materiál staršího období utrpěl ztráty)⁹⁴ – od budování českého divadla (získání budovy, její rekonstrukce, od roku 1936 stavba budovy nové i se soutěžní a plánovou dokumentací), přes hospodářskou a účetní agendu divadelního provozu, až po dokumenty k chodu a repertoáru divadla, personálie, almanachy, notové záznamy, libreta, programy, recenze atd. Součástí fondu je značné množství fotografií (kolem 500) a sbírka plakátů brněnského českého divadla z let (1868) 1897–1944,⁹⁵ Fond samozřejmě obsahuje písemnosti spolkové (zápisy valných hromad a schůzí, seznamy členů, příspěvků atd.).

Fond *O 1 Městské německé divadlo II – hospodářská správa, Brno 1939–1945* je nazván poněkud šroubovitě pro odlišení od fondu zmíněného. Po okupaci Brna bylo totiž stávající české divadlo znovu poněmčeno a obsazeno německou správou. Materiál fondu tak pokrývá období existence divadla za 2. světové války. Nalézá se v něm velmi zajímavá a dobře dochovaná korespondence mezi správou divadla a okupační správou, informace o milionových subvencích divadlu, evidence „českých dnů“, ale zejména rozsáhlá personální agenda včetně platů, personálních vztahů, informací o povolání zaměstnanců do Wehrmachtu, jejich totálního nasazení v Říši či dokonce zásahů Gestapa na půdě divadla.

Pod hlavičkou fondu *O 5 Divadlo U Jakuba, Brno (1954) 1959–1992* se skrývá materiál brněnských městských divadel (Satirické divadlo Večerní Brno; Brněnská divadla – spojené Večerní Brno s dnešním Divadlem bří. Mrštíků a Divadlem Radost, po jejich opětovném rozdělení roku 1990 Divadlo u Jakuba). Písemnosti byly převzaty v letech 1996 a 2001, část jich kontinuálně přešla mezi písemnosti Divadla Bolka Polívky. Fond ilustruje zejména uměleckou existenci divadel – nalézá se zde přehled repertoáru, divadelní programy a plakáty, návrhy kostýmů a plány scén, fotografie, negativy i filmové záznamy některých představení či jejich zvukové záznamy.

O sbírce divadelních plakátů viz dále.

Fond *O 6 Park kultury a oddechu, Brno 1954–1993* je fondem předchůdce dnešního Kulturního a informačního centra města Brna.

Písemnosti o brněnských divadlech a brněnském kulturním životě lze dále najít v částech fondu *A 1 Archiv města Brna*: ve spisovných a registraturách 18. a 1. poloviny 19. století, *A 1/3 Archivu města Brna – Sbírcе rukopisů a úředních knih*, například *A 1/33 Archiv města Brna – Ústřední spisovna z let 1851–1896* a *A 1/25–28 Archiv města Brna – Presidiální spisovna I–IV*. Příslušné části fondu *B 1 Národního výboru*: *B 1/12 Národní výbor města Brna – Odbor pro vnitřní věci, oddělení spolkové (1914) 1945–1970 (1990)*,⁹⁶ *B 1/30 Národní výbor města Brna – Odbor školství a kultury* a *B 1/51 Národní*

⁹⁴ Viz J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 120–121.

⁹⁵ Tyto plakáty bývaly součástí fondu *U 4 Sbírcа divadelních plakátů*, po zvážení jejich provenience byly při inventarizaci fondu R 35 roku 1993 připojeny k němu.

⁹⁶ Obsahuje například spisy jednotlivých brněnských kin, divadelních spolků, tanečních mistrů, informace o koncertech, přednáškách a dalších kulturních akcích.

výbor města Brna – Odbor kultury jsou nezpracovány, a tak z nich zatím informace o novodobém vývoji kultury v Brně čerpat nelze.

Další fondy signatury O jsou malého rozsahu, mimo O 9 nezpracovány a předpokládá se, že ještě budou doplněny dodatky.

Fondy spolků

Archiv města Brna uchovává přibližně 180 fondů spolkových, označených signaturou **R**. Do skupiny jsou řazeny fondy spolků nejrůznějšího stáří i zaměření, jak celobrněnských (či brněnských poboček celostátních nebo zemských organizací), tak i spolků jednotlivých městských částí a připojených obcí.

Fondy *R 1 Brněnský dobročinný mužský spolek, Brno 1813–1915*, *R 2 Brněnský dobročinný ženský spolek Brno 1813–1820*, *R 3 Brněnský ozbrojený měšťanský a střelecký sbor, Brno 1797–1857*, *R 4 Národní garda, Brno 1848–1850* sahají do 1. poloviny 19. století a původně, jak popisuje i *Průvodce*, byly součástí fondu *A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih*.⁹⁷ Knihy těchto fondů byly ze Sběrky rukopisů a úředních knih vyňaty a již do ní nepatří. To se týká také *Průvodcem* zmiňovaných fondů *R 8 Brněnská dobrovolná záchranná společnost Brněnského tělocvičného spolku (Turnverein), Brno 1891–1939*⁹⁸ a *R 18 Obec Paula Strzemchy-Kirsche, Brno 1924–1942*.⁹⁹

Od poloviny 19. století počet brněnských spolkových korporací rychle narůstal. Bylo by zbytečné představovat písemnosti jednotlivých spolků. Obsahový potenciál těchto fondů je ve své šíři obrovský a popis jednoho každého (některé fondy byly již zmíněny v jiných částech příspěvku) by přesáhl možnosti tohoto příspěvku. Snad tedy jen souhrnně – ve skupině nalezneme už zmíněné fondy spolků 1. poloviny 19. století, od poloviny 19. století spolků nacionálních (českých i německých, ale také spolků přátel Polska, Rumunska či po 2. světové válce Velké Británie), spolků čtenářských, pěveckých, vlastivědných i osvětových, Besed, místních okrašlovacích jednot, spolků sirotčích, spolků podporujících chudé žáky či rozsáhlý, dobře dochovaný fond *R 28 Brněnské Matice Školské 1877–1951*, spolků pro zřízení nových chrámů a kostelních jednot, spolků, svazů a jednot sportovních (Sokolá Brno I–IV,¹⁰⁰ sportovních klubů

⁹⁷ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 176–179.

⁹⁸ Z fondu bylo roku 1990 bohužel vyskartováno 564 rukopisů z let 1891–1939 (podle *Průvodce* rkps. č. 6026–6589).

⁹⁹ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 176–179. Podle dr. Dřímala byly součástí *A 1/3 Archiv města Brna – Sběrky rukopisů a úředních knih* také knihy *Nadace Jindřicha Horného, Brno*. Nadace Jindřicha Horného byla jako samostatný záznam NAD zrušena a knihy jsou evidenčně ponechány ve Sběrce.

¹⁰⁰ Fond *R 77 Sokol – tělocvičná jednota, Brno I, Brno 1862–1990* coby fond nejstarší a nejvýznamnější brněnské sokolské jednoty uchovává téměř 30 bm písemností kompletní spisovny do roku 1990, tedy částečně i pro období socialismu. Mimo pestré škály dokumentů (včetně značného množství fotografií apod.) obsahuje také knihovnu jednoty Sokol Brno I. Fond byl částečně zinventarizován, po převzetí rozsáhlých dodatků je však nutno jej zpracovat znovu.

2. poloviny 20. století, rybářských spolků či Českého mysliveckého svazu), Junáka, sborů dobrovolných hasičů atd. V neposlední řadě jsou zde uloženy fondy brněnských organizací některých českých a německých politických stran, a to včetně fondů socialistických, městského a obvodních výborů KSČ,¹⁰¹ Národní fronty a SSM. O profesních společenstvech se zmiňuji v jiné části studie, kromě nich zde však můžeme najít i archiválie podpůrných, svépomocných podpůrných a nemocensko-podpůrných spolků a fondů zaměstnanců jednotlivých firem nebo určitých hospodářských sfér.

Většina fondů skupiny R svou velikostí odpovídá archivnímu termínu „torzovitý“ či „mezerovitý“, ale jejich písemnosti jsou většinou zachovány v dobrém stavu.

O fondu *B 1/12 Národní výbor města Brna – Odbor pro vnitřní věci, oddělení spolkové (1914) 1945–1970 (1990)*, obsahujícím stěžejní materiál také ke spolkovému životu v Brně v celém 20. století, jsem se již zmiňovala výše.¹⁰²

Fondy osobní a rodinné

Zatímco v polovině 50. let bylo v Archivu města Brna uloženo pouze několik osobních nebo rodinných pozůstalostí,¹⁰³ v současné době jich archiv chová celkem 73.¹⁰⁴ Zastavím se alespoň u některých z nich. Osobní fondy lze rozčlenit do přibližně tří generací jejich původců – osobností 19. století, 1. poloviny a 2. poloviny 20. století. Ve všech třech těchto generacích se vždy objevují osobnosti politické a působící ve veřejné správě, zároveň však také původci podporující veřejný národnostní, sportovní nebo kulturní život Brna, najdeme zde osvětové a sociální pracovníky a v neposlední řadě vlastivědce a historiky. V archivu je uloženo i několik rodinných fondů významných brněnských měšťanských rodin, většinou jsou však torzovité.¹⁰⁵

V nejstarší generaci je nutno zmínit tyto osobní fondy:

Fond dlouholetého brněnského zastupitele a primátora, brněnského historika a patriota, leč také stoupence germanizace Brna, Christiana d'Elverta. Pozůstalost je v archivu uložena již dlouhá léta a v posledních letech k ní byly připojeny dodatky delimitované z Moravského zemského archivu v Brně. Ještě stále čeká na své zpracování. Předpokládáme, že mimo základní osobní písemnosti zde nalezneme zejména rukopisy původcových odborných prací, snad korespondenci.¹⁰⁶

¹⁰¹ Také fondy městského a obvodních výborů KSČ budou na základě nového archivního zákona v budoucnu delimitovány do MZA v Brně.

¹⁰² Další informace o brněnských spolcích je možno čerpat ve fondech MZA v Brně.

¹⁰³ J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*.

¹⁰⁴ Dnes zní označení těchto fondů „osobní fond“ či „rodinný archiv“.

¹⁰⁵ Jediným šlechtickým fondem je *T 31 Rodinný archiv Nemanských z Nemanova (1855) 1890–1902 (1952)*.

¹⁰⁶ Fond *T 10 d' Elvert Christian – osobní fond (1662) 1803–1896*; viz také J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 122–123.

Zásadní pozůstalostí, která je neustále badatelsky využívána, aniž si mnozí badatelé uvědomují, že o pozůstalost jde, je rodinný archiv bratří Gödelů. Původci jsou zde bratři Alois a Karel Gödelovi, zejména Alois, brněnský historik, zabývající se topografií města Brna. Jeho velmi kvalitní, synteticky spojená excerpata ke všem jednotlivým popisným číslům vnitřního Brna (před zbouráním hradeb) získal archiv již roku 1900. Jde o vynikající topograficko-historickou práci, dovedenou až do počátku či 1. poloviny 19. století. Při svém výzkumu Alois Gödel použil a probádal téměř veškeré prameny dnes dostupné i již ztracené. Rukopis *Topografie města Brna* se skládá jednak z listů s poznámkami a excerpáty pramenů, jednak z čistopisů topografie, přičemž celá práce je členěna podle ulic a v nich podle popisných čísel Brna „v hradbách“. Vzhledem k tomu, že původní uspořádání rukopisu nebylo nikdy narušeno a je foliován, je tato práce badatelsky využívána i přes to, že sám fond zinventarizován není. Pro topograficko-historické bádání o Brně „v hradbách“ má nevysovitelnou cenu – a jen zřídka se mýlí.¹⁰⁷

Zpracování a inventarizací v současné době prochází rozsáhlý rodinný archiv Trappů. Z této rodiny, přišedší do Brna ve 2. polovině 19. století, pochází několik významných brněnských osobností – fotograf a majitel fotografického ateliéru Quido Trapp, historik a dlouholetý kustod Františkova muzea v Brně Mořic Trapp a také o generaci mladší Brunno Mořic Trapp, který rodinný fond shromáždil a uspořádal.¹⁰⁸ Fond kromě bohatě zachovaných osobních a rodinných dokumentů obsahuje osobní pozůstalost všech zmíněných (včetně fotografií, rukopisů odborných prací atd.) a vlastivědná a biografická excerpata, dochovaná v rozsáhlých kartotékách. Zpřístupnění fondu přinese mnohé dosud neznámé informace o kulturním, vědeckém a společenském dění v Brně a na Moravě konce 19. a počátku 20. století.¹⁰⁹

Fond brněnského městského archiváře Pollykarpa Kollera obsahuje pouze excerpata, registry a opisy pramenů k dějinám Brna, jež pořídil v rámci svého povolání.¹¹⁰

Nedávno byl zinventarizován také fond pozůstalosti dr. Ctibora Helceleta, významné brněnské a moravské vlastenecké, společenské a kulturní osobnosti 2. poloviny 19. století, obsahující řadu osobních dokumentů i korespondence.¹¹¹

V archivu není uloženo mnoho osobních fondů církevních představitelů, můžeme jmenovat pouze Msgre Jakuba Kapustu, brněnského generálního vikáře a PhDr. Gustava Trautenbergera, faráře a seniora německé evangelické církve v Brně.¹¹² Daleko

¹⁰⁷ Fond T 11 *Rodinný archiv Gödelů (1300) 1800–1900*, Alois Gödel, *Topografie města Brna*, rukopis.

¹⁰⁸ Rodina byla roku 1945 odsunuta do Vídně a nikdo se již do Brna nevrátil.

¹⁰⁹ Fond T 43 *Rodinný archiv Trappů [1800]–1945*. Viz také Radana ČERVENÁ, *Znovuobjevený brněnský fotograf Quido Trapp*, in: BMD 16, 2002, s. 241–270.

¹¹⁰ Fond T 23 *Koller Polykarp – osobní fond 1844–1869*.

¹¹¹ Fond T 13 *Helcelet Ctibor, Dr. – osobní fond 1860–1904*. Viz také J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 122 a R. ČERVENÁ, *Počátky brněnského Sokola a jeho zakladatelé*, in: BMD 18, 2005, s. 217–257.

¹¹² Fond T 19 *Kapusta Jakub, Msgre – osobní fond 1851–1917; T 44 Trautenberger Gustav, PhDr. – osobní fond [1800]–[1970]*.

více se lze o jednotlivých členech brněnského křesťanského kléru dozvědět z už zmiňovaných osobních spisů, uložených ve fondech jednotlivých brněnských farností, dále pak z dokumentů některých církevních spolků, jejichž fondy se v Archivu města Brna také nacházejí (viz výše). Jakékoli další údaje je třeba hledat ve fondech biskupství a ostatních církevních institucí, uložených dnes v Moravském zemském archivu.

Zajímavým fondem je pozůstalost cestovatele a botanika dr. Heinricha Wawry von Fernsee, v níž jsou uloženy jeho deníky z cest po Evropě, Přední Asii a Jižní Americe ze 2. poloviny 19. století.¹¹³ V archivu je také uloženo několik dosud nezpracovaných fondů brněnských německých spisovatelů.

Co se týká několika fondů sociálních a osvětových pracovníků, pro starší období jde zejména o pracovnice brněnské Vesny – Marii Steyskalovou a Marii Trnkovou¹¹⁴ – či Josefa Zapletala, ředitele Okresní péče o mládež.¹¹⁵ Z mladších je možno upozornit na dva zajímavé fondy. Prvním je pozůstalost Jana Novotného, kdysi sládk a alkoholika, později zapáleného bojovníka proti alkoholu, v jehož pozůstalosti se nachází značné množství materiálu o boji proti alkoholismu. Pozůstalost v archivu uložil i pedagog Stanislav Šulc, dlouholetý vedoucího Sdružení přátel SOS dětských vesniček, jež se značnou měrou zasloužil o stavby prvních vesniček u nás. Jeho osobní fond je ve skutečnosti tvořen materiály tohoto sdružení.¹¹⁶

Mezi regionální vlastivědce a genealogy 1. poloviny 20. století můžeme řadit juliánovského zámečníka a člena mnoha spolků Jana Robu¹¹⁷ či vedoucího městské spisovny Jindřicha Prokupka.¹¹⁸

Zajímavými jsou fondy politiků a společensky významných osob 1. poloviny 20. století – JUDr. Jaroslava Budínského, JUDr. Hynka Bulína, Františka Janíka, Františka Metoděje Žampacha, Richarda Šňupárka a jiných.¹¹⁹

¹¹³ Fond T 55 *Vavra von Fernsee Jindřich – osobní fond 1848–1904*.

¹¹⁴ Fond T 50 *Trnková Marie – osobní fond 1886–1929 (1954)*; T 72 *Steyskalová Marie – osobní fond 1905–1928 (1946)*. Marie Trnková (1886–1929) byla učitelkou, sekretářkou a jednatelkou spolku a pracovala také jako sekretářka a tajemnice Okresní péče o mládež (viz dále). Věnovala se zejména sociální péči, ochraně matek a dětí a také zdravotní osvětě. Fond obsahuje velmi dobře zachovaný životopisný materiál a písemnosti k práci původkyně, včetně dobové odborné literatury.

Marie Steyskalová byla zakladatelkou a dlouholetou starostkou Ženské útulny v Brně; v Archivu města Brna je bohužel uložen jen zlomek osobního fondu, jeho větší část lze nalézt v Moravském zemském archivu, stejně jako písemnosti Ženské útulny (MZA v Brně G 326 Stejskalová Marie 1877–1928 (1942); G 303 Ženská útulna Brno 1899 – 1956).

¹¹⁵ Fond T 70 *Zapletal Josef – osobní fond 1894–1954 (1989)*; T 8 *Eberhardová Barbora – osobní fond 1926–1952*.

¹¹⁶ Fond T 51 *Novotný Jan – osobní fond 1909–1972*; fond T 49 *Šulc Stanislav – osobní fond 1908–1975*.

¹¹⁷ Z pozůstalosti tohoto mimořádně činného člověka byly po jejím předání do archivu vdovou po Janu Robovi (1901–1979) koncem 70. let 20. století vyčleněny drobné fondy místních spolků. Je inventarizován, inventář však dosud není k dispozici.

¹¹⁸ Fond T 52 *Jan Roba – osobní fond 1850–1978*; T 37 *Prokupek Jindřich – osobní fond 1739–1945*; také fond T 27 *Künzel Leopold – osobní fond [před 1945]* a jiné.

¹¹⁹ Fond T 5 *Budínský Jaroslav, JUDr. – osobní fond 1900–1936*; T 6 *Bulín Hynek st., JUDr. – osobní fond 1866–1939*; T 17 *Janík František – osobní fond (1883) 1899–1964*; T 41 *Šňupárek Richard – osobní fond (1909) 1920–1939*; T 48 *Žampach František Metoděj – osobní fond 1919–1947*.

Důležitými osobnostmi se stali starostové a činitelé jednotlivých brněnských sokolských jednot. V archivu jsou uloženy pozůstalosti Josefa Zezuly (Sokol Brno I.) a Otakara Janovského (Sokol Brno II.).¹²⁰ Z období po roce 1945 zde nacházíme pouze jediný rozsahem a významem adekvátní fond vztahující se k brněnské tělovýchově, a to pozůstalost zakladatele vysokoškolského sportu Františka Vojty – včetně bohatého fotografického a filmového dokumentačního materiálu.¹²¹

Nelze opomenout pozůstalosti brněnských historiků – mezi prvními samotného Jaroslava Dřímala a také Oldřicha Vičara.¹²²

Mezi dalšími fondy se signaturou T jsou osobní fondy brněnských umělců, stavitelů, vědců či učitelů; z druhé poloviny 20. století pak také pozůstalosti funkcionářů Národního výboru města Brna po roce 1945.

Sbírky

V Archivu města Brna je dnes uloženo 22 sbírek plánů, obrazového a filmového materiálu. Některé vznikly rozdělením dřívějších, rozrůstajících se a materiálově již příliš různorodých sbírek, další byly založeny nově. Několik sbírek bylo evidováno omylem, jejich evidenční záznamy byly při poslední generální inventuře zrušeny a materiál zahrnut do příslušných archivních celků, kam náležely.¹²³

Sbírek fotografického a filmového materiálu je v Archivu města Brna několik.¹²⁴ První a nejstarší je *U 5 Sbírka fotografií 1850–2005*. Byla založena roku 1930 doktorem Dřímalem¹²⁵ a v posledních desetiletích narůstal počet uložených fotografií téměř

¹²⁰ Fond T 46 *Zezula Josef – osobní fond (1862) 1882–1964*; T 18 *Janovský Otakar – osobní fond (1902) 1910–1950*.

¹²¹ Fond T 60 *Vojta František, RNDr. – osobní fond 1902–1973*; viz také R. ČERVENÁ, *František Vojta, významná osobnost brněnské tělovýchovy a sportu*, in: BMD 15, 2001, s. 245–268.

¹²² Fond T 7 *Dřímál Jaroslav, doc. PhDr. – osobní fond 1928–1975*; T 58 *Vičar Oldřich – osobní fond 1965–1982*. V obou fondech jsou uloženy zejména doklady odborné práce původců včetně nepublikovaných rukopisů. Nezpracován zůstává menší fond T 33 *Patzelt August Franz Josef – osobní fond 1900–1945* komisaře městského archivu v období německé okupace. V současné době je zde nově ukládán osobní fond žijícího někdejšího ředitele archivu PhDr. Františka Zídkaveselého.

¹²³ Toto byl níže zmíněný případ Sbírky rukopisů Svatojakubské knihovny, Sbírky rukopisů Knihovny Mítrovského, ale také tzv. Sbírky různých rukopisů, které byly ve skutečnosti vždy součástí fondu A 1/3 *Archiv města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih*. Další chybně evidované sbírky ve skutečnosti neznamenávaly archiválie, ale písemnosti jiné než archivní povahy – sbírku novin (součást knihovny), sbírku mikrofilmů či reprodukcí archiválií. Zrušena byla například i tzv. Sbírka štočků – ve skutečnosti štočky publikací archivu, které kvůli nevhodnému uložení vzaly do poloviny 90. let zcela za své. Viz J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 126.

¹²⁴ Množství dobových fotografií je k nahlédnutí nejen přímo v archivu, ale také na webových stránkách projektu, na němž se archiv již několik let spolupodílí, na stránkách Encyklopedie dějin města Brna (www.encyklopedie.brna.cz). Je však nutno upozornit, že zveřejněné fotografie lze dále publikovat pouze se svolením Archivu města Brna nebo ostatních vlastníků originálů.

¹²⁵ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 125–126.

geometrickou řadou. Sbírka obsahuje nejen unikátní dobové fotografie, ale fotografická dílna a laboratoř archivu už několik desetiletí dokumentuje exteriéry, stavby, události, osobnosti atd. města Brna v jejich přirozeném vývoji. Sbírka dosáhla počtu asi 20 000 kusů jednotlivých fotografií a přibližně 200 fotoalb (ta pocházejí od nejrůznějších původců).¹²⁶ Množství dochovaných fotografií pochází ze 2. poloviny 19. století, objevují se zde zvučná jména brněnských fotografů a fotografických ateliérů, fotografie jsou často unikátní (to platí i pro mladší období). Jádrem sbírky jsou záběry na vnitřní či později Velké Brno.¹²⁷ Je rozčleněna do více jak dvaceti věcných skupin, označených římskou číslicí a písmenem abecedy, v rámci těchto skupin pak každá fotografie či úzce související skupina fotografií stejného původu přírůstkovým číslem. Existující pomocné jmenné a věcné rejstříky pak umožňují samotnou orientaci v jednotlivých skupinách.

*Sbírka negativů*¹²⁸ byla založena zároveň se sbírkou předchozí a obsahuje zejména negativy k ní.

Tzv. *Novou sbírku fotografií*¹²⁹ uspořádal Leopold Wirvas, obchodník s fotografickými potřebami v Brně, archiv ji získal roku 1945. Sbírka 2 894 kusů¹³⁰ je uspořádána systémem místně označených velkých listů s nalepenými jednotlivými fotografiemi brněnských staveb, objektů, exteriérů a osob (velikost fotografií je unifikována na rozměr 60x90 mm), často jde i o fotokopie grafik a kreseb. Některé položky tak vytvářejí kopie k *U 5 Sbírcce fotografií*. Samotná *U 7 Nová sbírka fotografií* byla vedena duplicitně, neboť kromě fotografií na listech je ve stejném systému ve formě malých fascikulů, v nichž jsou jednotlivé položky dokonce komentovány. Ke sbírce existuje prozatímni inventární seznam s několika rejstříky.¹³¹

Fond *U 13 Sbírka kinofilmů 1924–1994* obsahuje 236 filmových pásů dokumentačního a propagačního rázu. Jeho zajímavější částí jsou propagační filmy německé správy z doby 2. světové války, jež měly ilustrovat ničení města Brna ze strany Spojenců.

Roku 1988 byly z *U 5 Sbírcce fotografií* vyčleněny grafiky a reprodukce do samostatné sbírky *U 25 Sbírka grafik, kreseb a reptotisků [1435]–2004*. Zároveň k nim byly připojeny další, delimitované toho roku z Moravské galerie v Brně, a sbírka se nadále doplňuje. Obsahuje nejrůznější dobové pohledy na Brno, jeho exteriéry, stavby i drobné stavební objekty, portréty a kresby zachycující významné události (rok 1848, příjezd prvního vlaku do Brna). Spolu s o něco mladšími fotografiemi předcházejících sbírek nám tak zachovává pohledy na Brno v podobě, kterou již dávno ztratilo. Nejznámější částí této sbírky jsou kolorované kresby a litografie Františka Richtera

¹²⁶ Roku 1988 byly ze sbírky vyčleněny grafiky a reprodukce, pro něž byla vytvořena samostatná sbírka.

¹²⁷ V archivu je uloženo málo starších fotografií k obcím, připojeným k Brnu až v 70. letech, neboť tento obrazový materiál SOKA Brno-venkov do Archivu města Brna nedelimitoval a je třeba jej hledat tam.

¹²⁸ Sbírka *U 6 Sbírka negativů 1900–2005*.

¹²⁹ Sbírka *U 7 Nová Sbírka fotografií [1800]–1945*.

¹³⁰ Všechny fotografické pozitivy sbírky mají také negativ.

¹³¹ K oběma viz J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 126.

z 1. poloviny 19. století a některých jeho pokračovatelů (Leopold Masur), či krásné grafiky pohledů na některá brněnská zákoutí z přelomu 18. a 19. století (František–Dennisovy sady).

Portréty nejruznějších osobností jsou uloženy v unikátní sbírce, věnované pouze tomuto typu grafik a tisků, kterou na přelomu 19. a 20. století shromáždil ředitel Zemské knihovny v Brně Vilém Schramm (1850–1925).¹³² Sebral několik tisíc portrétů významných politických, společenských a kulturních osobností 19. století, a to jak celoevropského významu, tak také regionálních (moravští úředníci, průmyslníci, vědci). Sbírkou do archivu zakoupilo město Brno roku 1914, v 80. letech k ní byl vytvořen nový několikadílný inventář.

Samostatnou sbírku obrazového materiálu tvoří *U 22 Sběrka pohlednic města Brna 1890–2002*.¹³³

Sběrka *U 3 Sběrka vyhlášek a plakátů 1700–2004* je neustále živá a doplňována. Obsahuje vyhlášky, plakáty a letáky vydané v Brně v 19. a 20. století. Je přístupná, zinventarizován byl její materiál mladší roku 1996. Několik set divadelních plakátů někdejšího Státního, dnes znovu Národního divadla v Brně z let 1946–2003 je uloženo samostatně ve sbírce *U 4 Sběrka divadelních plakátů 1946–2003*.¹³⁴

V *U 16 Sběrce typářů [1400]–[1945]* je evidováno 128 pečetních typářů a razítek samotného města Brna, jeho městských částí a jejich předchůdců, cechovních a jiných korporací, brněnských poboček politických stran apod.

Zajímavé dokumenty jsou pravděpodobně uloženy v dnes nepřístupné sbírce *U 2 Sběrka archiválií z tzv. konfiskátů po 2. sv. válce 1800–1906*. Sběrka zatím nebyla nikdy zpracována, jde o archiválie, sahající až do 16. století (inkoláty, šlechtické diplomy, rodové dokumenty, smlouvy a jiné listiny, listy, výuční listy, rukopisy apod.).

Na okraj lze zmínit ještě několik dalších, úžeji specializovaných sbírek – *U 11 Sběrka formulářů školních a podobných vysvědčení 1874–1966*, *U 12 Sběrka úmrtních oznámení 1893–1944*¹³⁵ či doktorem Dřímalem založenou sbírku pro dokumenty k historii brněnské Staré a Nové radnice.¹³⁶

Ke sbírkám map, plánů, či projektové dokumentace viz dále.

¹³² Fond *U 8 Schrammova sbírka portrétů 1800–1900*. Viz také tamtéž, s. 124–125.

¹³³ Ke sbírce zatím neexistuje inventář, pro vyhledávání lze použít prozatímní pomůcky. Pohlednice jsou označeny přírůstkovými čísly. Nejstarší pohlednici města Brna bohužel pravděpodobně neobsahuje, ta se patrně nachází v některé sbírce soukromé.

¹³⁴ Další brněnské divadelní plakáty z 18. – 20. století lze ve velkém množství nalézt ve fondech: *R 35 Družstvo českého Národního divadla, Brno 1850–1949*; *A 1/34 Archiv města Brna – Německá divadelní komise 1882–1915*, *O 3 Německé divadlo I, Brno 1770–1919*; *O 5 Divadlo U Jakuba, Brno (1954) 1959–1992*; *O 6 Park kultury a oddechu, Brno 1954–1993*. Viz výše. Viz také J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 121.

¹³⁵ Znovu odkazují na internetové stránky archivu či evidenci NAD Archivní správy MV ČR.

¹³⁶ Fond *U 28 Nová a Stará radnice 1947–1995*. Sběrka je drobná a ve skutečnosti obsahuje jen zlomek historického materiálu k oběma budovám (novodobá projektová dokumentace), naprostá většina dokumentů je podle své proveniencce obsažena v jiných fondech – v městských spisovnách, ve sbírkách fotografií či plánů atd. Naštěstí nedošlo k neorganickému soustředění dokumentů v takto uměle vytvořené sbírce.

Dřímálův *Průvodce* zmiňuje v Archivu města Brna celkem čtyři knihovní celky.¹³⁷ Dnes náležejí do databáze Národního archivního dědictví pouze dva z nich, a to sbírky *V 2 Svatojakubská knihovna 1349–1790* a *V 3 Knihovna Mitrovského 1400–1900 [1956]*.

Knihovna, která vznikla u kostela sv. Jakuba většího v Brně, k němuž město mělo patronátní právo, byla v městském archivu uložena roku 1931. Je složena výhradně z rukopisů (141 kusů), prvotisků a starých tisků (dnes 197 kusů).¹³⁸ Spolu s *A 1/3 Archivem města Brna – Sbírkou rukopisů a úředních knih* tvoří dva nejvýznamnější rukopisné celky Archivu města Brna. Z povahy původce fondu vyplývá i převaha liturgických svazků nejrůznějšího typu, často bohatě iluminovaných. Mezi inkunábulemi zabírají výrazné místo tzv. Olomoucké misály.

Stále není zinventarizována – katalog, připravovaný dr. Dřímalem koncem 50. let 20. století nebyl dokončen a ani publikován, jak jeho autor zamýšlel. Jeho tehdejší koncept (v kombinaci se staršími pomůckami dobovými) dodnes nahrazuje potřebnou konečnou pomůcku k orientaci ve sbírce.¹³⁹ V dohledné době novou inventarizaci nelze předpokládat.

Knihovnu moravského místodržícího, vlastence, vlastivědce a mecenáše Antonína Bedřicha Mitrovského (1770–1842) zakoupilo město Brno do městského archivu roku 1901. Vzdělaný aristokrat v ní shromáždil množství ojedinělých moravik i brunensí a po jeho smrti roku 1842 byla jako celek uzavřena. Je tvořena částí rukopisnou, částí prvotisků a starých tisků a částí spisového materiálu, většinou se vězícího k ostatním dílům sbírky. Jde o prameny a díla k dějinám Moravy a ostatních zemí Koruny české (například tisky snešení předbělohorských českých a moravských sněmů, kroniky, paměti, dobové historiografické práce v rukopisech i tiscích), k dějinám církevním, městským, hospodářským, právní díla, schematismy, zákoníky, slovníky, práce teologů i francouzských encyklopedistů, teoretické práce z některých vědních oborů aj. Obsahuje mnoho výjimečných děl, zejména vzácných rukopisů.¹⁴⁰

Rukopisná část byla v posledních letech zpracována a podrobně zinventarizována,¹⁴¹ pro ostatní části sbírky jsou užívány pomůcky, sestavené roku 1901, tedy v době koupě sbírky, olomouckým knihovníkem Vilibaldem Müllerem. Jím sestavený seznam je řazen abecedně, svazky a spisy nejsou označovány inventárními čísly, ale signaturami.

¹³⁷ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 201–204.

¹³⁸ Dřímál uvádí 125 rukopisů, ale jen 143 inkunábule a starých tisků. Kde došlo k početní disproporcii a co je jejím důvodem, bohužel nevím. Snad bylo během předchozím generálních inventur užito jiného způsobu počítání, neboť další inkunábule do sbírky (chápané jako uzavřený celek) připojovány nebyly. Viz tamtéž, s. 200–202.

¹³⁹ K předcházejícím dobovým katalogizacím a inventarizacím sbírky viz tamtéž, s. 200–202.

¹⁴⁰ V posledních letech se studiu knihovny věnuje Irena Zachová: I. ZACHOVÁ, *Moravští historiografové v Mitrovského sbírce rukopisů Archivu města Brna*, in: BMD 15, 2001, s. 171–190; TÁŽ, *Právní památky ve sbírce rukopisů A. B. Mitrovského v Archivu města Brna*, in: BMD 16, 2002, s. 143–162; TÁŽ, A. Boček, F. Palacký a mecenáš Mitrovský ve světle signatury *A 195 II 3 Mitrovského sbírky rukopisů v Archivu města Brna*, in: BMD 17, 2003, s. 129–142.

¹⁴¹ Stanislav PETR – I. ZACHOVÁ, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Studie o rukopisech, Monographia 4, Praha – Brno 1999.

Často užívanou a známou součástí spisového materiálu Knihovny Mitrovského jsou tzv. Hofferiana. Tyto písemnosti pocházejí z činnosti Josefa Dismase Ignáce Hoffera, od roku 1739 zemského místosudího, jehož celoživotním zájmem byly dějiny Moravy. Od 30. let 18. století systematicky shromažďoval studijní materiál z celé Moravy. Často jde o ojedinělé dokumenty a veduty. Rozsáhlá materiálová sbírka spolu s četnými rukopisnými písemnostmi samotného Hoffera (excerpta, opisy, poznámky, vlastní rukopisné práce) byla po jeho smrti rozdělena a hrabě Mitrovský získal její část, kterou doplnil některými dalšími archiváliemi.¹⁴² Neužívanějšími z Hofferian v Archivu města Brna (další část je uložena v Moravském zemském archivu v Brně) je 43 vedut moravských měst z 1. poloviny 18. století.¹⁴³

Fond soukromé knihovny rodu Belcrediů,¹⁴⁴ získaný roku 1951 spolu s fondem Velkostatek Líšeň, byl po roce 1989 navrácen majitelům.

Jako čtvrtou knihovnu uvádí Dřímál¹⁴⁵ samotnou odbornou knihovnu archivu. Z pohledu dnešních metodologických měřítek ji mezi archivní celky nezahrnujeme, jde o živou odbornou knihovnu. V současné době čítá přibližně 70 000 svazků českých i cizojazyčných odborných historiografických prací, časopisů a sborníků, editovaných pramenů, původních tištěných pramenů (dobové sbírky zákonů, regionální literatura, tisky-brunensia nejširší povahy atd., ale také nepublikované rukopisy-brunensia) a jiných publikací nejen k dějinám Brna a Moravy. Zahrnuje také rozsáhlý soubor archivovaných novin, z nichž nejstarší, poměrně kompletně zachované řady regionálních novinových periodik sahají až do 1. poloviny 19. století.¹⁴⁶ Knihovna chová četné odborné práce z 19. století, jejím velkým kladem je dostupnost některých stěžejních prací a řad odborných periodik, které jsou v jiných brněnských veřejných a odborných knihovnách často již rozkradeny. Spolu s knihovnou Muzea města Brna a knihovnou Jiřího Mahena představují základní knihovní fond k dějinám města. Zvláštní část knihovny tvoří také nevelký soubor starých tisků. V současné době je přístupeno k postupné digitalizaci katalogů, zatím dostupných pouze ve fyzické podobě.

¹⁴² Podrobně viz I. ZACHOVÁ, *Moravští historiografové*.

¹⁴³ V této souvislosti chci ještě znovu upozornit na problémy při citaci z obou sbírek. Ještě nedávno byly v evidencích uváděny jako Svatojakubská knihovna a Sběrka rukopisů svatojakubské knihovny a jako Knihovna Mitrovského a Sběrka rukopisů knihovny Mitrovského. Šlo o chybně vedenou evidenci, kdy byly rukopisné části sbírek vedeny jak v samotné sbírce, tak i odděleně, ve skutečnosti tedy duplicitně. Tento nesmysl byl při poslední generální inventuře odstraněn, a je-li citováno kterékoli inv.č. (Svatojakubská knihovna) či signatura (Knihovna Mitrovského), citují se oba fondy ve formě, jaká je uvedena v tomto příspěvku. Rukopisy netvoří samostatný fond.

¹⁴⁴ DŘÍMÁL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 203.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 203–204.

¹⁴⁶ Jaromír KUBÍČEK – Zdeněk ŠIMEČEK, *Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší až do roku 1975*, Brno 1976.

Sbírky map a plánů

V Archivu města Brna je uloženo několik archivních souborů map, plánů a projektové dokumentace.

První je sbírka *U 9 Sbírka map a plánů*. Byla založena už po vzniku městského archivu v meziválečném období a je neustále doplňována o archivní kusy, v současné době získávané darem, případně koupí v brněnských antikvariátech. Čítá dnes přibližně 15 000 kusů jednotlivin, ve skutečnosti je však daleko početnější. Ve své minulosti sice byla zpracována a byl k ní vytvořen lístkový inventář, pokusů o její inventarizaci bylo dokonce několik – navzájem se však překrývají, nebyly nikdy prováděny systematicky, ani dovedeny do konce. Dnes proto nesou mapy a plány sbírky někdy i několik různých signatur a dalších stop pořádacích systémů. Podle lístkového inventáře a dalších prozatímních pomůcek v ní lze vyhledávat, ne však v celé. Část materiálu, získaná v 90. letech, ještě zpracována nebyla. Do budoucna archiv počítá s novou a systematicky provedenou reinventarizací celé sbírky. Uložené mapy a plány Brna a jeho okolí, jednotlivých objektů a staveb, dochované projekty přestaveb a úprav, katastrální mapy Brna i mapy Moravy a jiných zemí jsou nyní věcně rozděleny do několika skupin, označených signaturou velkého písmene abecedy a číslem mapy ve skupině. Položky jsou v inventáři pokud možno podrobně popsány.

Pro 20. století lze nalézt plány také ve fondu *U 17 Nová sbírka plánů*. Sběrka vznikla v polovině 70. let 20. století uměle ze stavebních plánů, vybraných zčásti z daňových příznání a zčásti ze stavebně-policejních spisů městských spisoven. Byla k ní vytvořena prozatímní inventární pomůcka, avšak velmi nedostačující – ve sbírce lze hledat jen problematicky.

Při hledání plánů a náčrtů brněnských staveb je vždy třeba nahlédnout do archiválií městských spisoven. Část jednotlivých velkých spisoven fondu *A 1 Archiv města Brna* (A 1/12, A 1/13, A 1/33) je věnována stavebním záležitostem a v těchto spisech se kromě stavební dokumentace spisového charakteru se všemi žádostmi, stavebními povoleními a kontrolními záznamy často nacházejí také plány realizovaných i nerealizovaných stavebních úprav tak, jak byly spolu se žádostmi předloženy k posouzení brněnskému magistrátu.

Z fondu *A 1/37 Archiv města Brna – Stavební úřad 1904–1944* se dochovalo torzo. Jeho písemnosti byly spolu s jinými zničeny koncem 2. světové války v Pozořicích.

Částí fondu *B 1 Národní výbor města Brna* je *B 1/50 Národní výbor města Brna – Útvar hlavního architekta 1971–1993*. Do Archivu města Brna byla již dvakrát předána dokumentace bývalého ÚHA (navazoval na meziválečný stavební úřad a naopak po roce 1991 na něj navázal původně stejnojmenný odbor MMB), přes urgence archivářů však bohužel vždy bez předávacích seznamů materiálu a v dosti chaotickém stavu. V současné době je tento materiál fyzicky nepřístupný – teoreticky by mělo jít zejména o duplicity archiválií z 2. poloviny 20. století, neboť veškerý podstatný archivní i živý materiál k stavebnímu vývoji města nadále zůstává uložen ve spisovně daného odboru Magistrátu města Brna (dnes Odbor územního plánování a rozvoje MMB).

O fondu *G 40 Správa nemovitostí města Brna*, a. s. viz dále. Podotýkám, že mnohé plány staveb určitých budov samozřejmě mohou být nalezeny v jednotlivých drobných fondech jejich zakladatelů či stavitelů.

Evidence obyvatelstva

Cennou evidencí brněnských obyvatel je fond *B 1/39 Národní výbor města Brna – Kartotéka domovského práva 1850–1948*. Evidovala všechny brněnské obyvatele, kteří ve městě získali domovské právo – osobám se samostatným domovským právem (včetně jejich rodinných příslušníků)¹⁴⁷ náleží vždy vlastní domovský list. Osobní data některých obyvatel s brněnským právem domovským sahají až do 2. poloviny 18. století. Evidence je uspořádána abecedně podle systému příjmení – křestní jméno – datum narození. Ženská jména jsou řazena jako nepřechýlená.

Domovské listy uvádějí základní osobní data jednotlivců i rodin (jméno a příjmení, datum a místo narození, předešlé domovské právo, nabytí domovského práva v Brně, povolání, bydliště, datum úmrtí; jména a data narození rodičů; manželské partnery s daty a místy narození, sňatku a úmrtí, jejich povolání; děti manželského i nemanželského původu, jejich data a místa narození, jejich povolání, případně sňatek, úmrtí, získání vlastního domovského listu či odchod do jiné obce atd. – vše bývá doplněno ještě dalšími relevantními poznámkami). Evidenční listy byly během své existence doplňovány a aktualizovány. Domovské listy osob, které získaly domovské právo v jiné obci či v letech 1938–1945 zažádaly o občanství německé říše a získaly jej, tedy sumárně toto brněnské domovské právo ztratily, nebyly z kartotéky vyřazeny, ale pouze ukončeny. Po zrušení domovského práva byla kartotéka okamžitě uzavřena. Fond je prvořadou evidencí užívanou při vyhledávání osob v Brně v uvedeném časovém období.

V době restitucí a sporů o poválečné občanství v ČSR vystoupila do popředí evidence obyvatel, kteří se během okupace přihlásili k německé národnosti a získali občanství německé říše, fond *A 1/53 Archiv města Brna – Německý národnostní katastr (1938) 1939–1945*. Kartotéky této evidence archiv postupně přebíral od poloviny 50. do počátku 90. let 20. století, kdy byly reinventarizovány a zpracovány do jediné řady. Podchyceny jsou všechny osoby, které v okresech Brno-město a Brno-venkov uvedené občanství získaly, uvedeny jsou jejich osobní údaje a data, a to i včetně členství v NSDAP, nacistických spolicích a organizacích.

Další evidencí je velmi využívaný fond kartoték policejní evidence obyvatelstva v městě Brně z první poloviny 20. století (*Z 1 Pobytová evidence občanů, Brno, /1909/ 1918–1953*). Tři dochované, foneticky řazené řady kartotéky obsahují přihlašovací

¹⁴⁷ Bylo zřízeno zákonem č. 105 ř.z. ze dne 3.12.1863. Viz také Jan JANÁK, *Domovské právo ve starém Rakousku a v ČSR*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 147-167.

a odhlašovací lístky pro jakýkoli pobyt obyvatel v městě Brně (zejména v období okupace byly evidovány sebemenší změna a pohyb občanů tehdejšího protektorátu, v té době lístky zaznamenávají pobytové změny dokonce v řádu jediného týdne, například u studentů). Podstatné je, že kartotéka zachycuje všechny osoby, tedy i ty, které neměly brněnské domovské právo a o jejichž pobytu ve městě často další doklady nenalezneme. Informace, které pobytové přihlášky a odhlášky přinášejí, jsou nedocenitelné – kromě základních osobních údajů lze na nich nalézt i údaje o ostatních členech rodiny či domácnosti, o určitých majetkových poměrech osob (byli dotyčný majitelem bytu či domu), o jejich náboženském vyznání, národnosti apod., ale také o celkové době jejich pobytu v městě Brně k danému datu, o předchozím i následujícím místě bydliště atd. Archiv města Brna fond převzal roku 1993 a do budoucna počítá s postupnou digitalizací fondu, při jeho rozsahu¹⁴⁸ a charakteru však bude toto zpracování teprve výsledkem práce několika příštích let.

Kartotéky nemusí být pro všechna období badatelům zcela přístupné, neboť při relativním „mládí“ některých dokumentů je jejich využití omezeno zákonem o ochraně osobních informací. Druhou překážkou ve využití písemností je někdy sám papír dobových formulářů, často velmi poškozený, jehož stav ne vždy umožňuje dokument badateli předložit.

Funkci evidence obyvatelstva splňuje také fond *Q 9 Kmenové listy pro domácnost, Brno, měnová reforma 1953*. Obsahuje kmenové listy pro domácnost k 1.6.1953 (podklady pro poslední poválečné potravinové a jiné lístky přidělového systému), seřazené abecedně podle jmen hlav domácností, doplněné záznamy o peněžních částkách u peněžních ústavů v Brně při měnové reformě v červnu 1953. Obdobné kartotéky lístků přidělového systému (pro domácnost) se dochovaly z let 1943–1945 v již zmiňovaném fondu *A 1/52 Archiv města Brna – Zásobovací úřad 1943–1945* a z let 1952–1953 ve fondu *B 1/18 Národní výbor města Brna – Odbor pro vnitřní obchod a Odbor místního hospodářství (1868) 1945–1990*. Tento materiál zatím není při vyhledávání osob používán.

Pro vyhledávání obyvatel Brna a připojených obcí v letech 1850–1921 je také možno využít podrobných sčítacích archů (dnes svázaných v rozměrných svazcích) několika sčítání lidu – z let 1855, 1870, 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921. Kromě sčítání z roku 1921 jsou ostatní součástí fondu *A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih*. Je k nim vytvořen lístkový inventář, jejich součástí jsou dobové jmenné indexy a citují se čísla rukopisů.¹⁴⁹ Sčítací archy z roku 1921 jsou uloženy a inventarizovány samostatně ve fondu *A 1/58 Archiv města Brna – Sčítání lidu 1921*.

¹⁴⁸ Fond tvoří 360 kartotékových zásuvek či krabic o délce přibližně 1 metru.

¹⁴⁹ Ve fondu *A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih* jsou samozřejmě uloženy také dokumenty ke starším sčítáním brněnského obyvatelstva.

Fondy se značkami G, K, J, W, X

Ve skupině se signaturou **G** nalezneme fondy podniků komunálních, dříve zřizovaných městským a místními národními výbory Velkého Brna, a podniků, které byly od konce 80. let a v letech následujících zřízeny Magistrátem města Brna či jeho organizačními částmi.

Nejstarší materiál obsahuje zinventarizovaný fond *G 1 Městská ústřední jatka, Brno, 1897–1952*. Fond je poměrně rozsáhlý a mimo dokumenty vlastních městských jatek (v letech 1877–1924 Jatky a porážka města Brna, v letech 1925–1936 Městské jatky a mrazírny, Brno a v letech 1937–1951 Městské úřední jatky, Brno), včetně administrativních, obsahuje také písemnosti o veterinárních a hygienických kontrolách dobytka, dobytčích trhů a míst porážky, zpracování masa či kafilérie apod. v městě Brně zejména z meziválečného období. Zajímavé jsou informace o nákazách chovného dobytka na území Brna v letech 1939–1950 a záznamy o sběru kostí a obdobných surovin v době 2. světové války.¹⁵⁰

Až k počátku 20. století časově sahá materiál dalšího archivního celku, písemnosti *Dopravního podniku města Brna* a jeho předchůdců.¹⁵¹ Tento fond, dnes složený ze 180 nezinventarizovaných knih, svým obsahem mapuje existenci brněnské městské dopravy v době jejího nejbouřlivějšího rozvoje v 1. polovině 20. století. Prozatím byla takováto fakta získávána zejména z materiálů brněnských magistrátních spisoven a z písemností fondů obcí připojených k Velkému Brnu. Tématicky příbuzným je fond *K 14 Společnost brněnských elektrických pouličních drah v Brně, Brno z let 1939–1942*, obsahující však pouze torzo protokolů o zasedání správní rady společnosti, jejích komisí a podvýborů; nemnohé informace k dopravním problémům ve městě v letech 1945–1946 přinášejí spisy dopravního referátu Národního výboru města Brna.¹⁵² Informace uváděné v soudobé literatuře k dějinám Brna pocházejí převážně z těchto zdrojů. Po uspořádání fondu samotného dopravního podniku je bude možno porovnat a doplnit o značnou řadu podstatných údajů.

Část komunálních podniků byla transformována rozhodnutím pléna Národního výboru města Brna k 1. 1. 1989 do státních podniků.¹⁵³ Mnohé z nich v následujících letech zanikly bez nástupce, častěji je dnešním nástupcem akciová společnost podobného jména. Některé z těchto fondů jsou v souvislosti s likvidací původce ještě stále

¹⁵⁰ Údaje pro období okupace je možno doplnit studiem fondu *A 1/41 Archiv města Brna – Policejní správa, oddělení tržní a veterinární 1863–1945 (1949)*; pro poválečné období také torzovitého, zatím nezpracovaného fondu *Q 6 Zvěrolékařská komora pro ČSR Praha, jatka Brno 1946–1949*.

¹⁵¹ *Fond G 10 Dopravní podnik města Brna, Brno, 1900–1955*.

¹⁵² *Fond B 1/17 Národní výbor města Brna – Referát dopravní, 1945–1946*; více k němu viz J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 105. Fond byl roku 1962 inventarizován a nyní je tvořen 22 zpracovanými fascikly (inventarizace neodpovídá po všech stránkách dnešní archivní praxi) a jedním zapomenutým nezpracovaným balíkem, nalezeným při generální inventuře.

¹⁵³ Rozhodnutí ze zasedání pléna NVMB dne 15. 12. 1988.

doplňovány dodatky (například fond *G 30 Technická a zahradní správa města Brna, Brno*; *G 37 Zeleň města Brna, s. p., Brno*), což zatím brání inventarizaci. Archiválie těchto fondů skupiny G postupně, poměrně rovnoměrně a plošně mapují hospodaření města Brna zejména ve 2. polovině 20. století, a to jak likvidaci soukromé sféry služeb a řemeslníků počátkem padesátých let (fond *G 5 Kovopodnik města Brna, komunální podnik, Brno 1945–1995*; fond *G 4 Sdružená řemesla města Brna, komunální podnik, Brno /1923/ 1945–1951 /1952/* – mimo jiné obsahují spisy o začleňování soukromých řemeslníků a jejich majetku a osobní spisy těchto osob), tak nástup komunálních kolosů, jejich postupné reorganizace i uvedený pokus o transformaci počátkem let devadesátých.

Mezi nejvyužívanější patří fond *G 3 Bytový podnik města Brna z let 1945–1956*. Obsahuje dokumenty o bytovém majetku, který byl po roce 1945 konfiskován, dán pod národní správu nebo znárodněn; spisy o jednotlivých domech, řazené podle ulic a čísel domů, včetně plánů.

Zatím nevyužívaným je fond *G 40 Správa nemovitostí města Brna, s.p., Brno*. Archiv města Brna jej převzal roku 2002 a jde o písemnosti jak Správy nemovitostí, tak jejich předchůdců (vznikla sloučením PBH města Brna I–IV). V tomto fondu je uloženo 331 fasciklů projektové dokumentace budov na území Brna, které se nacházejí v majetku města, včetně privatizačních projektů některých budov z 90. let 20. století. Je řazena abecedně podle ulic a orientačních čísel domů. Pro využití tohoto fondu je vhodné jej nejdříve inventarizovat, a to i přesto, že nyní se lze v předaném materiálu orientovat.

Fondy skupiny **K** pocházejí z proveniencí ostatních podniků na území města Brna, jež do roku 2004 spadaly pod předarchivní a archivní dohled Archivu města Brna – družstev a výrobních družstev, soukromých řemeslníků a podniků 1. poloviny 20. století a 90. let 20. století apod.

Ze starších fondů této skupiny vystupuje několik zajímavějších. Mimo již zmíněný fond *K 14 Společnost brněnských elektrických pouličních drah v Brně* jsou to například fondy s písemnostmi ke stavbě jednotlivých dělnických domů v Brně,¹⁵⁴ či fondy se signaturami *K 15–17*. Důležité období brněnského českého obrození, vznik a výstavbu místního Besedního domu, dokumentuje fond *K 15 Akciová společnost Besedního domu, Brno 1802–1900*.¹⁵⁵ Obsahuje údaje o založení společnosti – účetní materiál, knihy zápisů o schůzích správní rady, zápisy o valných hromadách spolku – a o výstavbě Besedního domu (včetně plánů) jako hlavního centra českého národního, kulturního a společenského centra v Brně. Proto ve fondu nalezneme i zprávy

¹⁵⁴ Fondy *K 4 Dělnický dům, Brno 1922–1951*; *K 26 Družstvo Dělnický dům Brno–Husovice 1933–1951*; *K 28 Družstvo Dělnický dům, Brno-Tuřany 1923–1939*.

¹⁵⁵ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 119–120. Po inventarizaci má fond jinou strukturu (evidenční jednotky), než popisuje Dřímál.

o pronájmech a působení některých českých spolků (brněnský Sokol, spolky čtenářské) a o českých kulturních i jiných akcích konaných v budově.

Archiválie fondů *K 16 Vodní družstvo Svitavy a Svatky, Brno* a *K 17 Vodní družstvo náhonu Svitavy, Brno–Zábrdovice 1887–1894* přinášejí údaje ke stavu obou řek a jejich náhonů v Brně v průběhu 19. století. Obsahují seznamy katastrálních parcel na území rozrůstajícího se města před regulací obou řek (z let 1847–1853), zaznamenávají využívání obou toků, jejich postupnou regulaci, stavby a opravy vztahující se ke Svitavě i Svatce – jezů, náhonů (Křenová, Struha, u sv. Anny...), mlýnů, mostů, nábřeží – v 1. polovině 19. století či opravy městského vodovodu. Spolu s písemnostmi městských spisoven ilustrují vodohospodářské a částečně sociálně-geografické poměry v Brně 19. století a jejich proměny.¹⁵⁶

Posledně uvedená skupina fondů K, archiválie společností s r.o. a akciových společností z posledních patnácti let, čítá v současné době kolem 70–80 drobných fondů. Písemnosti byly převzaty v několika posledních letech a většinou dokumentují vznik, krátkodobou existenci a likvidaci společnosti (zakládací listiny, živnostenské listy, výpisy z obchodního a jiných rejstříků, účetní knihy a závěrky, likvidační spisy atd.). Po přijetí nového archivního zákona č. 499/2004 Sb. již počet těchto nových „fondů“ tak rychle jako v předešlých letech neporoste. Z dnešního pohledu jde o materiál badatelsky zcela nezajímavý, za několik desetiletí jej snad bude možno chápat jako ukázkou, byť ne zcela reprezentativní (tito původci na trhu neuspěli), ekonomického a hospodářského vývoje soukromého podnikání v ČR po roce 1990.

Fondům jednotných zemědělských družstev (později jen zemědělských družstev či akciových společností na ně navazujících), označovaným signaturou **J**, byl věnován podrobný příspěvek Jarmily Zatloukalové v předchozím ročníku tohoto sborníku, odkazují tedy na něj.¹⁵⁷

Pod skupinu **W** jsou zařazeny fondy bytových družstev jakožto samostatného fenoménu. Po boomu stavebních a bytových družstev v 60. a 70. letech 20. století docházelo v následujících desetiletích k jejich rušení a slučování do větších kolosů (dnes v Brně existují čtyři), které také přebíraly písemnosti svých předchůdců. Do Archivu města Brna byl dosud k archivaci předán fond bytového družstva Družba¹⁵⁸ a bytového družstva Domov.¹⁵⁹ V jejich písemnostech lze zatím vyhledávat pouze pro úřední potřebu; fondy ještě nelze inventarizovat, uvedená bytová družstva jsou živá a přebírání jejich archiválií není ukončeno.

¹⁵⁶ Fond K 16 zmiňuje již dr. Dřímál ve svém *Průvodci*; viz tamtéž, s. 102–103.

¹⁵⁷ Jarmila ZATLOUKALOVÁ, *Fondy jednotných zemědělských družstev v Archivu města Brna*, in: BMD 18, 2005, s. 589–620.

¹⁵⁸ Fond *W 1 Stavební bytové družstvo Družba, Brno 1960–1987*; 90 bm písemností původně více jak 40 stavebních družstev.

¹⁵⁹ Či také Nový domov, fond *W 2 Domov, s.r.o., Brno 1948–2000*; zatím pouze 1,50 bm písemností.

Samostatnou skupinu fondů (signatura **X**) tvoří písemnosti brněnských finančních a záloženských korporací. Dnes je jich v Archivu města Brna uloženo jedenáct a prozatím nejsou zpracovány.

Nezpracovaných 146 balíků fondu *X 1 Česká spořitelna, a.s., Brno 1899–1953*, obsahuje písemnosti předchůdců této organizace v městě Brně z let 1899–1953. Fond byl převzat v polovině 90. let z Krajské správy st. spořitelen v Brně jako konglomerát písemností desítek drobnějších soukromých, spolkových i obecních finančních korporací a písemností několika větších peněžních ústavů.¹⁶⁰ Písemnosti osmnácti ústavů byly předány Moravskému zemskému archivu v Brně. V městském archivu zůstává uloženo přibližně 21 bm archiválií čtyřiceti korporací – občanských záložen a hospodářských záložen obcí (brněnských předměstí či obcí připojených k Velkému Brnu roku 1919), spořitelních a záloženských spolků obcí, úvěrových družstev, ale například také Záložny majitelů domů a pozemků v Brně, Živnostenské úvěrny pro Brno a okolí, Všeobecné záložny v Brně, Spolku pro stavbu laciných a zdravých obydlí v Brně atd. Písemnosti tohoto fondu byly poškozeny jak již před převzetím do archivu, tak také poté několikerym nevyhovujícím uložením (depot na ulici Křenová) a nyní se nacházejí ve stavu rozsypu.

Fondy se signaturou **X 2 – X 8** jsou analogické malé fondy místních záložen později připojených brněnských obcí. Jejich činnost byla také ukončena buď v době okupace či v letech 1952–1953¹⁶¹ a jejich nejstarší písemnosti sahají do druhé poloviny 19. století. Jde o protokoly a zápisy jednání valných hromad a představenstev záložen, seznamy členů a klientů, knihy úvěrů, účetní knihy. Spisový materiál se torzovitě dochoval pouze ve fondu *X 5 Kontribuční záložna, Brno–Chrlice 1868–1942*, v rozsáhlejším materiálu fondu *X 2 Občanská záložna, Brno–Bosonohy 1908–1952* je dochována i korespondence původce.

Písemnosti fondu *X 10 Kontribučenská záložna líšeňská, Brno-Líšeň 1865–1892* nalezl Dr. Vladimír Burian při pořádání fondu velkostatku Líšeň v letech 1967–1969 a vyčlenil je do samostatného archivního souboru. Fond *X 9 Vzájemná záložna českých městských úředníků, Brno 1922–1940* je tvořen pouze jediným balíkem písemností. Fond *X 11 Česká lidová družstevní záložna, Brno 1998–2001* je pak zcela novodobý.

Znovu připomínám, že při výzkumu hospodářského života Brna v 19. a 20. století je třeba přihlédnout do městských spisoven fondu *A 1 Archiv města Brna* a *B 1 Národní výbor města Brna*. Zejména spisovny fondu **A 1** poskytují bohaté informace k jednotlivým hospodářským společnostem a finančním ústavům 19. století.

¹⁶⁰ Spolu s nimi i archiválie drobnějších ústavů, které do nich vplynuly.

¹⁶¹ Fond *X 2 Občanská záložna, Brno-Bosonohy 1908–1952*; *X 3 Spořitelní a záloženský spolek, Brno-Bosonohy 1915–1943*; *X 4 Spořitelní a záloženský spolek, Brno-Chrlice 1900–1952*; *X 5 Kontribuční záložna, Brno-Chrlice 1868–1942*; *X 6 Spořitelní a záloženský spolek, Brno-Jehnice 1909–1952*; *X 7 Občanská záložna, Brno-Soběšice 1933–1948*; *X 8 Spořitelní a záloženský spolek, Brno-Zebětín 1899–1952*. Fondy **X 2–8** předal roku 1989 do Archivu města Brna SOKA Brno-venkov.

Fondy institucí zdravotní a sociální péče

Fondy se signaturami **P** pocházejí z proveniencí zdravotnických a sociálních zařízení převážně z 20. století. Nejsou zde zahrnuty samostatné písemnosti starších období, archiválie vztahující se k zdravotní a sociální péči ve městě se v plném rozsahu nacházejí v městských spisovných fondech *A 1 Archiv města Brna*. Archivní celky se signaturami **P** jsou novodobého charakteru, v některých případech ještě stále doplňovány nově přebíraným a ukládaným písemným materiálem či propojeny s písemnostmi charakteru „dlouhodobá S“ (zdravotní karty pacientů apod.). V Archivu města Brna nejsou uloženy novodobé písemnosti takovýchto zařízení s větší než městskou působností.¹⁶²

Čtyři z těchto fondů byly převzaty již před rokem 1990, v 50. – 60. letech 20. století: *P 1 Státní léčebna pro choroby stáří, Brno-Bohunice 1877–1954*; *P 2 Okresní péče o mládež pro Velké Brno 1914–1949*; *P 3 Okresní národní pojišťovna Brno 1907–1951*; *P 4 Okresní sbor léčebného fondu veřejných zaměstnanců Brno-město, Brno 1926–1938*. Pouze první dva z uvedených jsou zinventarizovány.

O fondu *P 2 Okresní péče o mládež* se zmiňuje již dr. Dřímál.¹⁶³ Fond nebyl postupem let doplněn žádnými dodatky, při pořádání z něj byly vyčleněny osobní fondy dvou sociálních pracovníků instituce.¹⁶⁴ K jeho nejzajímavějším písemnostem tak nadále patří dokumenty k brněnskému dětskému domovu Dagmar, účetní knihy jednotlivých prázdninových ozdravných pobytů dětí v letech 1942–1949, ale například také sirotčí katastr Velkého Brna z let 1920–1940 (inv. č. 24a).

Torzo fondu **P 4** je tvořeno jedinou knihou. Fond **P 3** je nepřístupný – směs písemností Okresní národní pojišťovny v Brně a jejich právních předchůdců byla v letech 1954, 1956 a 1968 převzata Moravským zemským archivem v Brně, hrubě uspořádána a sepsána.¹⁶⁵ Při delimitaci v roce 1968 byla část těchto archiválií v rozsahu předána Archivu města Brna, kam svou povahou až do roku 2004 materiál náležel, protože však takto došlo k nelogickému rozdělení písemností, které nebylo napraveno, archiv k jejich inventarizaci nikdy nepřístupil.

Fond *P 6 Místní péče o mládež Brno-Židenice 1931–1937* obsahuje také jen jedinou knihu, která byla vyřazena z pozůstalosti juliánovského vlastivědného a osvětového pracovníka Jana Roby.¹⁶⁶

Od roku 1998 ukládá městský archiv písemnosti někdejšího MÚNZu Brno a jeho následovníků.

¹⁶² Novodobé písemnosti Zemského ústavu pro choromyslné v Brně-Černovicích, fakultních a zemských nemocnic a porodnic (včetně zemské nemocnice u sv. Anny), zemských a krajských zdravotnických ústavů apod. se sídlem v Brně jsou uloženy v MZA v Brně.

¹⁶³ J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce*, s. 104.

¹⁶⁴ Fond *T 8 Eberhardová Barbora – osobní fond, 1926–1972*; *T 70 Zapletal Josef – osobní fond, 1894–1954 (1989)* viz výše.

¹⁶⁵ Inventář dr. Mojžíry Švábenského z let 1954–1956 (MZA v Brně, fond G 116 Okresní národní pojišťovna Brno 1879–1952).

¹⁶⁶ Fond *T 52 Roba Jan – osobní fond 1800–1978* viz výše.

Fondy označené Q

Nepočetná skupina fondů se signaturami Q zahrnuje archiválie původců, které bylo jen těžko zařadit do některé z předchozích skupin. Nalezneme mezi nimi okrajové fondy soukromých nadací, či *Q 11 Městské oddělení Českého statistického úřadu, Brno 1919–1972*, ale také následující:

Fond *Q 3 Vystěhovalecký fond, úřadovna Brno 1939–1945*. Vystěhovalecký fond byl od roku 1942 součástí Ústředního úřadu pro řízení židovské otázky v Čechách a na Moravě a jeho písemnosti evidují židovské nemovitosti v Brně. Podle klíče katastrálního území a čísla popisného jsou v jednotlivých spisech uloženy dokumenty k vlastnictví, nucenému prodeji či arizaci židovského nemovitého majetku, většinou vil a činžovních domů. Smutným ukončením spisů jsou úřední záznamy s datem a číslem transportů bývalých majitelů do koncentračních táborů. Fond je tak jedním z těch, které přinášejí zásadní informace k životu a vyvraždění brněnského židovského obyvatelstva v době 2. světové války.

K válečnému období se váže také 22 kartonů fondu *Q 4 protiletectká policie, Brno 1941–1945 (1946)*. Dochovaly se v něm písemnosti protiletectké policie a ochrany z let 1941–1945, seznam veřejných sklepních krytů a krytových zákopů z jara 1945, plány veřejných krytů, krytových zákopů, rozkazoven, odmořovacích stanic, požárních nádrží, záchranných stanic a domovních krytů z let 1941–1945, ale také poznámky o bombardování Brna v letech 1944–1945.

„Poválečným“ fondem je *U 5 Okresní úřad ochrany práce, Brno 1942–1949*, zaznamenávající spíše stav na trhu práce po 2. sv. válce.

Ve fondu *Q 7 Správa přehrady v Kníničkách, Brno (1888) 1927–1943* je dochována dokumentace k celému průběhu stavby přehrady – od povolení, odborných hydrologických a geologických zpráv a map až po celé provedení stavby samé a výstavbu městské vodárny.

Fond *Q 8 Sociologický průzkum města Brna, Brno 1947* je pozůstatek průzkumu Sociologického semináře Masarykovy univerzity v Brně, který byl dokončen, ale pravděpodobně nikdy vyhodnocen.

Nově převzatý fond *Q 15 Areál Vaňkovka, Brno 1953–2001* obsahuje část technické dokumentace k areálu bývalé strojírny Vaňkovky a je zatím nezpracován.

Cílem tohoto příspěvku bylo podat základní přehled aktuálního stavu fondů Archivu města Brna. Nemíní nahradit již dlouho postrádané nové zpracování průvodce po jeho fondech, ale pomoci současným badatelům při primární orientaci ve zde uložených archivních pramenech a zachytit podstatné změny ve složení archivních celků, ke kterým v posledních padesáti letech v Archivu města Brna došlo.

*Jana Čermáková***Fonds und Sammlungen des Stadtarchivs Brünn. Eine kurze Übersicht des Stands im September 2005.****RESÜMEE**

Im Jahre 1956 gab Dr. Jaroslav Dřimal die Publikation mit dem Titel *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách (Stadtarchiv Brünn. Führer durch die Fonds und Sammlungen)* heraus. Heute kann man von dieser Publikation für die Grundorientierung in den bestehenden Fonds und Sammlungen nur teilweise Gebrauch machen. Das System der Archivfonds und -sammlungen hat sich im Laufe der 50 Jahre verändert, viele Fonds kamen hinzu, wurden mit Ergänzungen erweitert, überarbeitet und re inventarisiert, manche wurden in das Mährische Landesarchiv Brünn überführt. Gegenwärtig werden im Stadtarchiv Brünn mehr als 1 250 Fonds und Sammlungen aufbewahrt, ihre Teilbereiche nicht einbegriffen.

Die Grundarchivalien, die im Stadtarchiv Brünn aufbewahrt werden, stellen die Fonds der Brünner Verwaltung und Selbstverwaltung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart dar, die weiterhin innerlich in selbständige Teile gegliedert sind (A 1 Stadtarchiv Brünn, B 1 Nationalausschluß der Stadt Brünn, I 1 Magistrat der Stadt Brünn), sowie Schriftstücke der Brünner Vororte und angeschlossener Gemeinden. Weiter werden dort z.B. Archivalien der Brünner tschechischen sowie deutschen Kindergärten, Grund- und Mittelschulen (besonders bis 1953) und Schuleinrichtungen, Archivalien der Brünner Pfarngemeinden (außer Matriken – MLA Brünn), Kultur-, Gesundheits- und Sozialinstitutionen, Brünner Zünfte, Gemeinschaften und Unternehmen aufbewahrt. Das Archiv pflegt 190 Fonds verschiedener Brünner Vereine von der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, einschließlich einiger Zweigstellen von politischen Parteien, Turn- oder Nationalitätsvereine. Sonst sind dort auch mehr als 70 interessante Fonds persönlicher Nachlässe aus dem 19. und 20. Jahrhundert zu finden, aber fast keine Schriftstücke adeliger Familien.

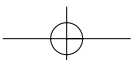
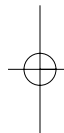
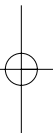
Neben der grundlegenden Handschriftensammlung A 1/3 – Sammlung von Manuskripten und Amtsbüchern 1333–1958 bewahrt das Stadtarchiv auch eine unikate Bibliothek von Handschriften, Inkunabeln und alten Drucken aus der St. Jakobs-Kirche in Brünn (V 2 St.Jakobs-Bibliothek 1349–1790) und die private Bibliothek des mährischen Statthalters Antonín Bedřich Mitrovský (V 3 Bibliothek Mitrovskýs 1400–1900 [1956]). Bestandteil des Fonds A 1 sind zwei Urkundensammlungen (A 1/1 Stadtarchiv Brünn – Sammlung von Urkunden, Mandaten und Briefen 1208–2000, A 1/2 Stadtarchiv Brünn – Sammlungen neuer Urkunden 1532–1956).

Das Archiv besitzt unikate umfangreiche Sammlungen von fotografischen Materialien, Karten, Plänen, Graphiken usw. Oft aufgesucht werden Fonds der Evidenz der Brünner Bevölkerung von dem 18. bis zur 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Gegenwärtig werden im Stadtarchiv Brünn auch Schriftstücke der Brünner Justiz- und Steuerverwaltung des 19. und 20. Jahrhunderts aufbewahrt, deren Überführung in das Mährische Landesarchiv in Brünn geplant wird, ähnlich wie jene einiger der dort deponierten Fonds von Großgrundbesitzen.

Für die Grundorientierung empfehlen wir den Forschern zunächst die Databasis der Archivfonds entweder auf den Internet-Seiten der Archivverwaltung des Innenministeriums der Tschechischen Republik (NAD-Evidenz): www.mvcr.cz/archivnictvi/index.html, unter dem Hinweis auf den Seiten der tschechischen Archivgesellschaft: www.cesarch.cz oder direkt auf den Webseiten des Stadtarchivs Brünn (Fondsverzeichnis): www.archiv.brno.cz

SEZNAM AUTORŮ

Seznam autorů sborníku Brno v minulosti a dnes 19/2006

Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D., odborný asistent, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; tomas.borovsky@seznam.cz

Mgr. Lenka Czajkowska, asistentka, Asociace PCC, spol. s r. o., Antonína Procházky 8, Brno; lenka.czajkowska@centrum.cz

Mgr. Petr Czajkowski, historik umění, Ústav dějin umění Akademie věd České Republiky, pracoviště Brno, Veverí 98, Brno; czajkowski@udu.cas.cz

Mgr. Jana Čermáková, odborná archivářka, Archiv města Brna, Přední 2, Brno; cermakova.jana@brno.cz

Mgr. Tomáš Černušák, Ph.D., archivář, Moravský zemský archiv Brno, Žerotínovo nám. 3/5, Brno; tomas.cernusak@quick.cz

Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., odborný asistent, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; fasora@phil.muni.cz

Mgr. Milena Flodrová, Jurkovičova 19, Brno

Mgr. Peter Futák, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Zámecké nám. 9, Hodonín

Mgr. Anna Grossová, památkář - specialista na restaurování, NPÚ ÚOP v Kroměříži; grossova@kromeriz.npu.cz

PhDr. Margita Havlíčková, kurátorka, Oddělení dějin divadla Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6, Brno; GitaH@seznam.cz

Petr Holub, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; pholub@archaiabrno.cz

RNDr. Ladislava Horáčková, Ph.D., vedoucí Oddělení lékařské antropologie a odborná asistentka Anatomického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Kamenice 3, Brno, předsedkyně brněnské pobočky České společnosti antropologické; lhorac@med.muni.cz

Václav Kolařík, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; vkolarik@archaiabrno.cz

Michal Konečný, student historie a dějin umění, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 64491@mail.muni.cz

PhDr. Miroslava Menšíková, historička, Planinka 12, 621 00 Brno; planinka@volny.cz

David Merta, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; dmerta@archaiabrno.cz

Mgr. Jan Obrovský; archivář, Oddělení knihovnických a dokumentačních služeb Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6, Brno; jobrovsky@mzm.cz

Mgr. Marek Peška, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; mpeska@archaiabrno.cz

Ing. PhDr. Miroslav Plaček, Na vyhlídce 1421, Bzenec

Jaroslava Plosová, studentka archivnictví a historie na FF MU, Mánesova 803, Klatovy; jaroslava.plosova@seznam.cz

Lenka Sedláčková, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno;

PhDr. Karel Severin, LUKAS s.r.o., Kapucínské nám. 5, Brno; Brno@sLukas.cz

Jana Severinová, LUKAS s.r.o., Kapucínské nám. 5, Brno; Brno@sLukas.cz

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D., vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR Praha, Prosecká 76, Praha; sterneck@volny.cz

Mgr. Martina Straková, asistentka kurátora sbírky užitého umění. Moravská galerie v Brně, Husova 14, Brno; strakova@moravska-galerie.cz

Mgr. Věra Šlancarová, kurátorka archeologických sbírek, Muzeum města Brna, Špilberk 1, Brno; slancarova@spilberk.cz

MUDr. Lenka Vargová, Ph.D., odborná asistentka Anatomického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Kamenice 3, Brno; vargova@muni.cz

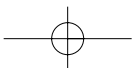
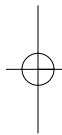
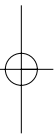
Mgr. Dana Zapletalová; Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; dzapletalova@archaiabrno.cz

PhDr. Jarmila Zatloukalová, Lesnická 25, Brno

Mgr. Antonín Zůbek, Archaia Brno, o. p. s., Česká 156/6, Brno; azubek@archaiabrno.cz

POKYNY REDAKCE

Forma odevzdání příspěvků do sborníku Brno v minulosti a dnes

1. Termíny:

ohlášení příspěvku nejpozději do konce května každého roku
odevzdání příspěvku do prvního týdne měsíce září každého roku

2. Příspěvky:

Mohou být zařazeny do oddílu:

články a studie – 5–30 stran včetně příloh
materiály a edice– do 35 stran včetně příloh

Texty rozsáhlejší než 35 stran v níže uvedeném formátu otiskujeme ve sborníku výjimečně, je lépe kontaktovat redakci a domluvit se na jiné formě vydání, například supplementu. O přijetí a rozsahu příspěvku rozhoduje redakční rada.

3. Formát textu:

Texty prosím odevzdávejte v elektronické formě, ve formátu programu Microsoft Word (formát RTF, DOC). Formát T602 akceptovat nelze.

- a) Nezadávejte nějaké opravdu speciální formáty textu nebo fonty písma – pro psaní prosím použijte Times New Roman velikost 12, řádkování 1,5.
- b) Odsazení prvních řádků sloupců je vítáno, ne však tehdy, je-li vyráběno mezerníkem. Tuto funkci buď nastavte ve formátu textu, nebo proveďte tabelátorem.
- c) Nedělte slova ručně ani automaticky, nezadávejte ručně ani konce řádků v plynulém textu odstavce (klávesou Enter).
- d) Pokud je v textu tabulka, dodejte raději také zvlášť, protože u tabulek při konverzi někdy dochází k prapodivným „úchylkám“ – ne po stránce obsahové, ale po stránce grafické. Pokud máte grafy a tabulky v Excelu, předejte nám je v Excelu. Budou-li vloženy v textu, naznačte jejich umístění.

4. Poznámky:

Budou pod čarou umístěny později, nyní oddělte vlastní text a text poznámek jako samostatné texty tak, aby obě části nebyly propojeny automatickým poznámkováním Wordu; v textu označte místa poznámek horním indexem. Nevkládejte poznámky do různých závorek či vykřičníků dovnitř textu!

Pro úpravu bibliografie a poznámek striktně použijte úzus BMD.

Vyvarujte se seznamu literatury na závěr příspěvku, literaturu uvádějte pomocí bibliografických odkazů v poznámkovém aparátu. Při citacích archivních pramenů si zjistěte přesné názvy archivů a fondů, uvádějte inv.č.

5. Přílohy:

Přílohy jsou černobílé i barevné, přílohami mohou být i plány či mapy velkého formátu.

Je třeba uvést jejich seznam s přesnými citacemi, včetně jejich původu, autora či uložení.

Samotné přílohy ve formě fotografií, diapositivů nebo v digitální podobě – v posledním případě se nejdříve domluvte na formátu souboru a jeho vlastnostech. Vyhněte se laserovým a jiným kopiím.

6. Resumé:

Rozsah – u článku přibližně 1 strana, u studie 1–2 strany českého textu (podle uvážení), který dáme sami přeložit. Je možno jej odevzdat již v německém překladu. Pokud bude váš příspěvek zařazen svou povahou mezi materiály, není resumé třeba.

Příspěvky zašlete nebo nejlépe osobně přineste do Archivu města Brna, případně je lze zaslat **na adresu**: Mgr. Radana Červená, Archiv města Brna, Přední 2, 618 00 Brno; či **na elektronickou adresu** cervena.radana@brno.cz či archiv@brno.cz. Digitální přílohy prosíme na CD-R. Ke svému příspěvku přiložte také kontaktní adresu včetně e-mailu (pokud se tak již nestalo), případně telefon.

Další pokyny k úpravě textu

1. **zkratky** – používejte pouze u opravdu vžitých výrazů (aj., apod., atd., RNDr. ...), na konci s tečkou. Nekraťte prosím v textu slova jako například – např., respektive – resp., mj. – mimo jiné a podobná. V plynulém textu to působí podivně. Neužívejte ani zkratku pozn., nejedná-li se o část bibliografického údaje. Rozepisujte slovo poznámka. Slovo „viz“ není zkratka, ale imperativ slovesa vidět, takže ne viz poznámka, ale viz poznámku...
2. **v citacích užívejte zkratk** – rkp. č., rkps. č. (plurál), inv.č., č.p., č.j., sign.
3. **iniciály křestních jmen** – mezi písmeny uvádějte mezery (X. X. XXXXXXXXX)
4. **číselné údaje** – nižší údaje (do tisíců) vždy vyjadřujte slovně. Výjimku tvoří pouze letopočty, data a spojení čísel se zkratkami (40 mm). Číslice a pomlčka nejsou odděleny mezerami (2–3 osoby). U tisícových a vyšších údajů je normou forma X XXX, tedy s mezerou, ne však s „tisícovou“ tečkou. Formu X XXX neužívejte u signatur a letopočtů...
5. **data** – vždy arabskou číslicí. Letopočet nezkracujte na poslední dvojčíslí (1977–83), ale vždy jej vypisujte celý (1977–1983). Mezi letopočty a pomlčkou nedělejte mezery. Co se týká plně uvedených dat (i s uvedením dne a měsíce), jsou zde k dispozici dvě formy:

- a) číselné vyjádření bez mezer: xx.xx.xxxx
- b) kombinované vyjádření s mezerami: xx. název měsíce xxxx
- 6. datum narození a úmrtí** – narození doplňte před datem hvězdičkou * a úmrtí před datem křížkem † (Alt+0134) – forma data pak bude vypadat * xx.xx.xxxx – † xx.xx.xxxx. Mezi znakem a datem je mezerka.
- 7. časové údaje** – hodiny a minuty jsou od sebe odděleny tečkou, minuty a sekundy dvojtečkou.
- 8. peněžní hodnoty** – peněžní částka se vyjadřuje číselně s uvedením měny, pokud jde o moderní měnu, pak s čárkou a pomlčkou a uvedením zkratky měny (12 Kč nebo Kč 12,-).
- 9. složené výrazy se spojovníkem** – (Alt+0173)
v těsně spojených výrazech se užívá bez mezer (česko-anglický), je třeba si ho neplést s pomlčkou, kolem které mezery jsou. Spojovník ani pomlčku nepišete klávesou pro minus!.
- 10. pomlčka** – (Alt+0150)
nezaměňujte se spojovníkem, ani klávesou pro minus.
- 11. interpunkční znaménka** – patří těsně za poslední písmeno slova, nedělejte mezi nimi mezery.
- 12. uvozovky** – uvozovky patří těsně k výrazu, k němuž se vztahují, a to ve formě „ (Alt+0132) a “ (Alt+0147). Pro české uvozovky existuje lehká mnemotechnická pomůcka – 9966. U výrazů vkládaných a uvozovaných uvnitř textu, jež už sám v uvozovkách je, použijte prosím formu , (Alt+0130) a ‘ (Alt+0145).
- 13. apostrof** – se užívá většinou při odsunutí jednotlivé hlásky (d’Elvert). Nepišete jej čárkou, ale jeho vlastní podobou (Alt+0146).
- 14. závorky** – k výrazu se připojují bez mezer. Oblé závorky se používají v textu, hranaté pro uvádění příloh v textu.
Hranaté závorky užívejte v edici – při vkládání edičních poznámek do editovaného textu (Alt+Ctrl+F a Alt+Ctrl+G).
Dáváte-li do závorky celou větu, je nutno ji uvnitř závorek ukončit tečkou, pokud je v závorce pouze část věty, poznámka, pak ne. Tečky, čárky apod. se v takovém případě nacházejí až za závorkou.
- 15. značka pro paragraf** – od čísla je oddělena mezerou.

16. značka pro procenta a promile – ve spojení s číslem je mezi číselným údajem a značkou mezera. Promile _ (Alt+0137).

Forma bibliografických záznamů pro poznámkový aparát BMD

Literatura

- Jaroslav KUDRNA, *Materiály k německým dějinám*, Brno 1987, s. 20.
- Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1958, s. 12–23.
- František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže I*, Kroměříž 1913, s. 217–218, 222.
- Jaroslav PÁNEK, *Města v předbělohorském českém státě*, in: *Opera historica* 1, 1991, s. 13–14.
- August SEDLÁČEK, *Úvahy o Zrcadle Paprockého*, in: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 31, 1907, s. 18–19.
- Miroslav FLODR (ed.), *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno 1993.
- Vladimír NEKUDA (red.) a kol., *Vyškovsko*, Brno – Vyškov 1965, s. 95, 305, 337.
- Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*, in: *Časopis Národního musea – řada historická* CLVII/1–2, 1988, s. 32–51.
- Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, in: *Studie o rukopisech, Monographia* 4, Praha 1999, s. 8n.
- Gunilla-Friderika BUDDE, *Das Dienstmädche*, in: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt [Hrsg.], *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 1999, s. 151.

při opakování

- J. KUDRNA [ani při uvádění jiného autorova díla již není třeba uvádět celé křestní], *Materiály*, s. 68.
- J. PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 20, 27–29.
- TÝŽ, *Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček v 16.–18. století*, in: *Documenta Pragensia XVI*, Praha 1998, s. 49–53.
- TÝŽ, *Okrajové vrstvy*, s. 50.
- Tamtéž, s. 51.

Mezi jednotlivými údaji můžete použít středník.

Prameny a edice:

CDB II, s. 328, č. 324.

Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond T 60 Vojta František, RnDr. – osobní fond, 1902–1973 (dále fond T 60 Vojta František), inv.č. 77, kart. 1.

U citací pramenů z archivního materiálu vyberte vlastní zkratku, kterou budete používat při opakování citace (dále...). Archivní citace musí obsahovat: název archivu (při opakování použijte zavedené zkratky), značku fondu, název fondu (při opakování použijte Vámi zavedenou zkratku), inv.č. nebo signaturu, karton. Při opakování archivní citace prosím neuvádějte zkratku tamtéž.
u rukopisů neuvádět „rkp. (rkps.) inv.č.“, ale pouze „rkp. (rkps.) č.“

ročníky arabskou číslicí, svazky a díly římskou

rok–rok (pomlčka)

číslo strany–číslo strany (pomlčka)

Citace z internetu:

Internetové zdroje citujeme uvedením oficiálního (nezkráceného) názvu dané stránky, jenž je napsán na nejvrchnější modré liště stránky prohlížeče, dále uvádíme přístup ke zdroji a datum citace, které dokumentuje z jaké verze bylo citováno (cit. 2006-02-010 nebo citováno 10. února 2006)

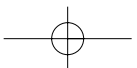
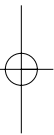
Celý záznam pak vypadá takto:

Milan Kundera – Wikipedie, otevřená encyklopedie

Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Milan_Kundera

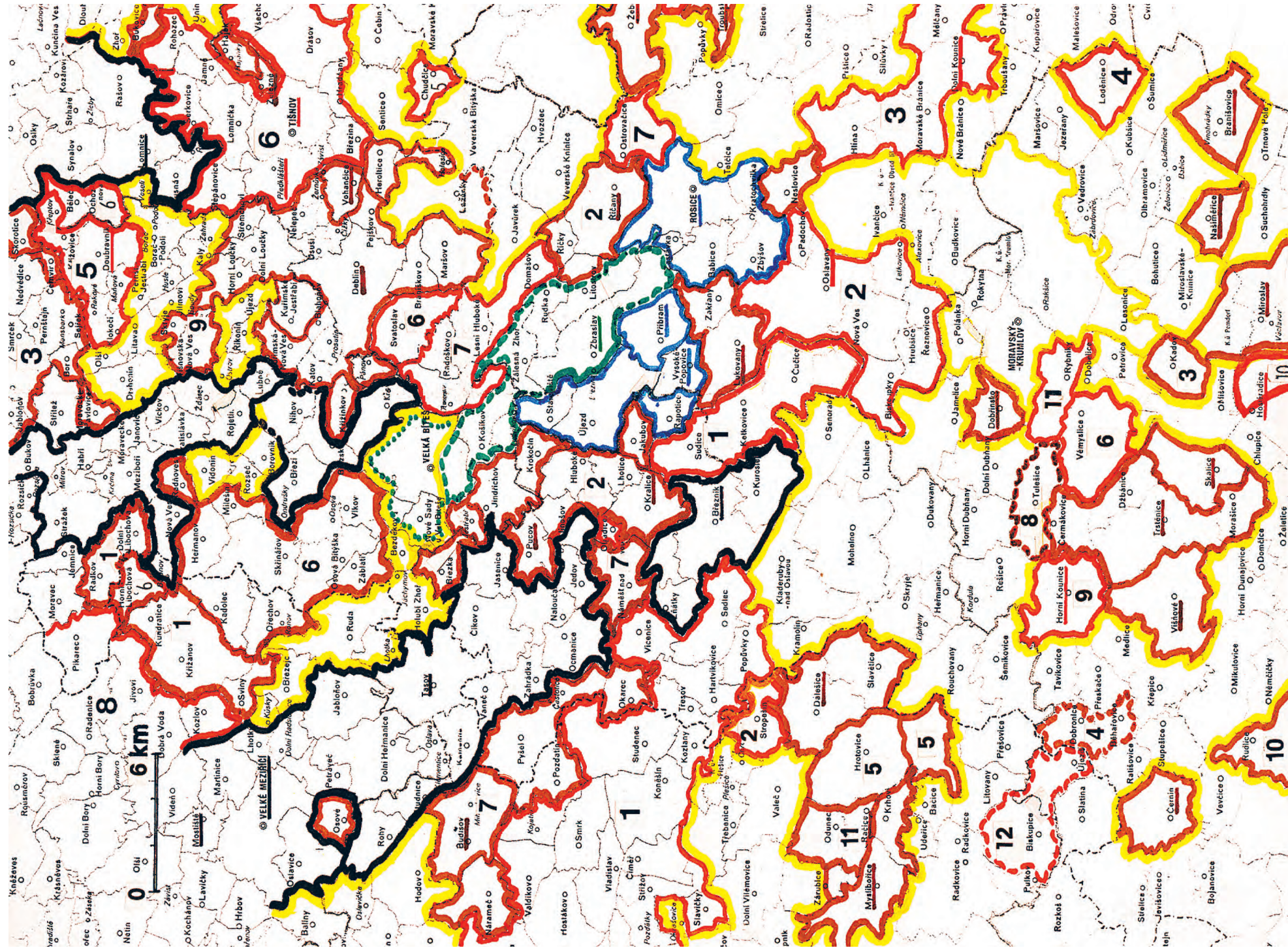
[cit. 2006-02-10]

Personální informace zjištěné osobním kontaktem (telefonicky, e-mailem, osobně)
citujeme: **osobní sdělení**

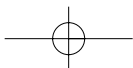
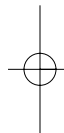
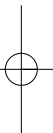

BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Barevná příloha č. I: Mapa majetkové držby v širším okolí Zbraslavi v polovině 13. stol., podružena jsou centra zboží, u šlechtických predikátní osady. Legenda: zelené je rámováno zbraslavské dominium (tečkované zisk Bočka z Jaroslavic), modře držby pánů erbu beraninů (z Rosic a Čeblovic, z Příbrami a z Popovic), černé jsou vyznačeny hranice panství pánů erbu křídla (Tasovců), hnědé jiná soukromá držba (1 – křižanovské zboží, po Přibyslavovi Boček z Jaroslavic, 2 – vládkovské erbu zkrížených sekýrek, 3 – páni z Medlova, 4 – Ungarové, 5 – Hruťovci, 6 – Sirotkové, později Ronovci, 7 – páni z Budišova erbu zavinité sřely, 8 – možné dědictví po Přibyslavovi z Křižanova, 9 – panství Rysov, 10 – vládkovské z Plavče, 11 – rod erbu címburů), červená linka ohraničuje církevní zboží (1 – benediktní z Třebíče, 2 – oslavanské cisterciáky, 3 – dolnokoumnické premonstráty, 4 – premonstrát z Louky, 5 – doubravnické augustiniány, 6 – cisterciáky z Tisnova, 7 – benediktní z Rájhradu, 8 – cisterciáci ze Žďáru n. Sáz, 9 – johanité, 10 – řád něm. rytířů, 11 – křižovníci ze Znojma-Hradiště, 12 – olomoucké biskupství), žluté jsou vymezena zeměpánská území (vč. nedoložených vládkovských statků).

Vakát vlepené přílohy.

Barevná příloha č. II (obr. 1): Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město), tyčinkový prsten vysokým jehlancovým očkem, výplň se nedochovala, průměr 20, výška 1, 13. století.

Barevná příloha č. III (obr. 2): Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město), tyčinkový prsten vysokým jehlancovým očkem, se zasazeným zeleným sklem, průměr 20-18, výška 1,5, zlato, sklo, 16.-17. století.

Barevná příloha č. IV (obr. 3): Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město), prsten se třemi nestejně velkými uzlíky respektive válečky po obvodu obroučky, průměr 17, 15. století.

Barevná příloha č. V (obr. 4): Jakubské náměstí (k.ú. Brno-město), tyčinkový prsten se úzkým obdélným štítkem, na němž je patrná drobná rytina, průměr 18, výška 1,5, šířka štítku 5, 15. století.

Barevná příloha č. VI (obr. 5): ul. Josefská (k.ú. Brno-město), páskový prsten zdobený puncovanou výzdobou se šitkem v podobě tří oválů, zprohýbaný, měď, 13. století.

Barevná příloha č. VII (obr. 6): ul. Kopečná (k.ú. Staré Brno) – zaniklý kostel Všech svatých, prsten tvořený třemi kroužky, průměr 18–20, stříbro, 16.–polovina 17. století.

Barevná příloha č. VIII (obr. 7): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) - klášter, tyčinkový neuzavřený prsten s kruhovým průřezem obroučky, jeden konec rovný, druhý mírně zahrocený, 21, síla kovu 2,5, bronz, středověk.

Barevná příloha č. IX (obr. 8): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) - klášter, páskový prsten s oválným štítkem, bez výzdoby, průměr 19, výška 4, průměr štítku 9, bronz, středověk.

Barevná příloha č. X (obr. 9): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter, páskový prsten s téměř kruhovým štítkem, zdobený rytým vzorem – stylizovaná roseta (?), průměr 14, šířka kroužku 2,5, bronz, středověk.

Barevná příloha č. XI (obr. 10): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter, páskový prsten s rytým štítkem, na němž je vyobrazen motiv čtyřnohého zvířete s ptačí hlavou a křídly, průměr nelze stanovit, průměr štítku 11, síla obroučky 3, stříbro, středověk.

Barevná příloha č. XII (obr. 11): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) - klášter, zlomky páskového prstene s geometrickou puncovanou výzdobou, šířka pásku 6,5, bronz, středověk.

Barevná příloha č. XIII (obr. 12): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) - klášter, tyčinkový prsten s obdélníkovým jehlancovým očkem, výplň se nedochovala, průměr 19, síla obroučky 1, bronz, středověk.

Barevná příloha č. XIV (obr. 13): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter, část prstene s očkem, jehož přední strana je mírně zesílená třemi stupňovitými schůdky, na něž bylo posazeno modré skleněné očko, zachovaná délka 19, síla 1–4, bronz, modré sklo, středověk.

Barevná příloha č. XV (obr. 14): Mendlovo náměstí (k.ú. Staré Brno) – klášter, tyčinkový prsten s očkem se zasazeným modrým sklem, průměr 18, bronz, sklo, středověk.

Barevná příloha č. XVI (obr. 15): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), část tyčinkového prstene s úzkým obdélným štítkem – původně rytá výzdoba (?), průměr 20, výška 2, štítek 3, z obou stran štítku 1, měď, 15. století.

Barevná příloha č. XVII (obr. 16): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), drátěný prsten splétaný ze dvou drátků s osmibokým očkem se čtyřmi háčky, výplň se nedochovala, průměr 18, výška 0,5, štítek 5, 15. století.

Barevná příloha č. XVIII (obr. 17): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), tyčinkový prsten s nízkým segmentovitým průřezem obroučky, na vnějším obvodu rytá značka, průměr 23, výška 2, 15. století.

Barevná příloha č. XIX (obr. 18): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), tyčinkový prsten s obloukovitým průřezem obroučky, průměr 15, výška 2, 15. století.

Barevná příloha č. XX (obr. 19): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), jednoduchý páskový prsten s profilovanými okraji, průměr 18, výška 5, měď, 15. století.

Barevná příloha č. XXI (obr. 20): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), část tyčinkového prstenu s jemně vroubkovaným tělem, průměr 18, výška 2, 15. století.

Barevná příloha č. XXII (obr. 21): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), tyčinkový prsten s obručí obtočenou drátkem, štítek plasticky zdoben vegetabilním vzorem, průměr 20, výška 1, 15. století.

Barevná příloha č. XXIII (obr. 22): ul. Pekařská (k.ú. Staré Brno), páskový prsten se štítkem, na němž je plastická výzdoba a písmeno F, průměr 15, výška 4, průměr štítku 13, stříbro, 15. století.

Barevná příloha č. XXIV (obr. 23): náměstí Svobody č. 17 (k.ú. Brno-město) – Dům pánů z Lipé, páskový prsten s očkem, do něhož bylo zasazeno bílé a modré sklíčko, průměr 19, výška 4, 13./14. století.

Barevná příloha č. XXV (obr. 24): náměstí Svobody č. 1 (k.ú. Brno-město), tyčinkový prsten s očkem se zasazeným červeným sklem (?), průměr 18,5–16, výška 4–1,5, zlato, 16.–17. století.

Barevná příloha č. XXVI: Fotografie celého náhrobníku magistra Allexandra z Křížové chodby na Nové radnici.

Barevná příloha č. XXVII: Fotografie části náhrobníku magistra Alexandra z Křížové chodby na Nové radnici.

Barevná příloha č. XXVIII: Karel Lackstampfer starší, *Slánka*, stříbro, Brno 1803.

Barevná příloha č. XXIX: Karel Lackstampfer starší (?), *Slánka*, stříbro, Brno 1810–1824.

Barevná příloha č. XXX: Karel Lackstampfer starší nebo mladší, *Dvojice svíců*, stříbro, Brno 1821.

Barevná příloha č. XXXI: Karel Lackstampfer mladší, *Slánka*, stříbro, Brno 1838.

Barevná příloha č. XXXII: Karel Lackstampfer mladší, *Dóza na cukr*, stříbro, Brno 1840–1842.

Barevná příloha č. XXXIII: Karel Lackstampfer mladší, *Dóza*, stříbro, Brno 1846.

Barevná příloha č. XXXIV: Čestný diplom v oboru zařizování bytu udělený na II. Řemeslnicko-živnostenské výstavě v Brně, 1913.

Barevná příloha č. XXXV: Vitrína, 1929–1933.

Barevná příloha č. XXXVI: Křeslo, 1929–1933.

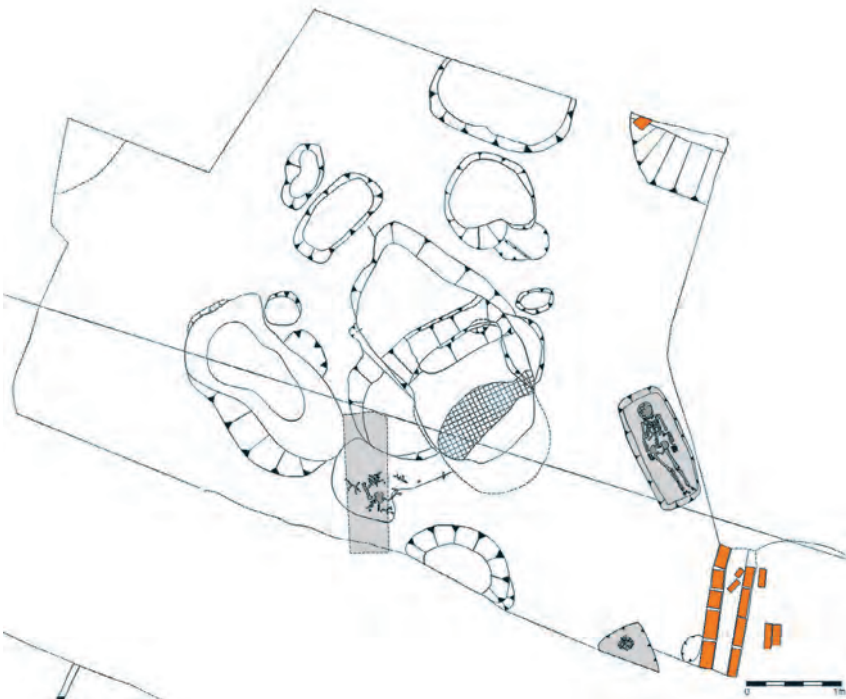
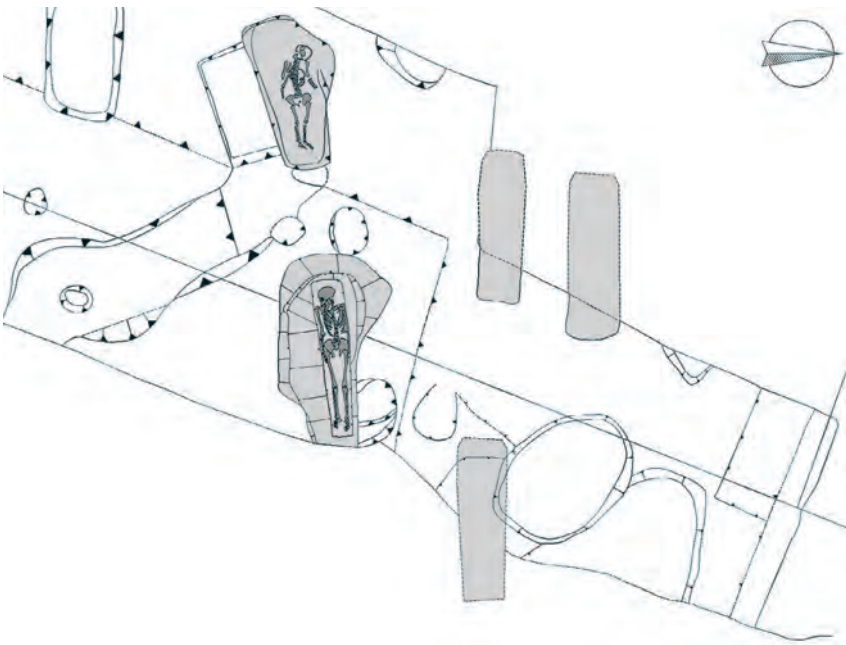

Barevná příloha č. XXXVII: Sekretář, 1937.

Barevná příloha č. XXXVIII: Návrh interiéru obývacího pokoje, 40. léta 20. století.

Barevná příloha č. XXXIX: Odkryté raně středověké pohřby v areálu konventu Milosrdných bratří na Starém Brně.

Barevná příloha č. XL: Preparace hrobů v prostoru severně od lodi kostela sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLI: Skupina hrobů ze 13. století odkrytá při 1. fázi stavby kostela sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLII: Vypreparované pohřby ze 14. století uložené do zásypu zaniklého dřevohlinitého suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležící k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

Barevná příloha č. XLIII: Preparace pohřbů ze 14. století uložených do zásypu zaniklého dřevohlinitého suterénu, v místě dnešní pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4), náležících k farnímu hřbitovu při kostele sv. Jakuba.

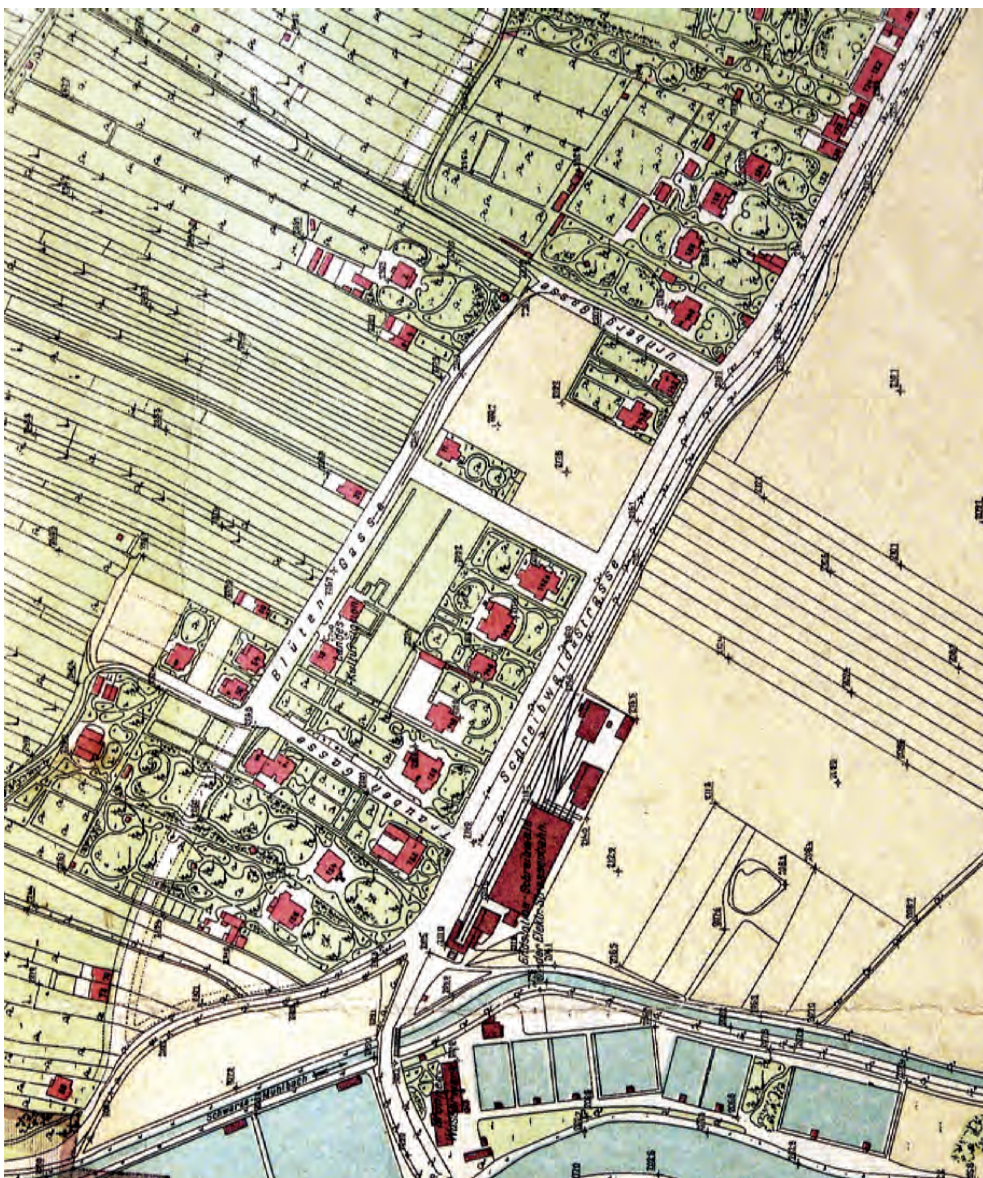
Barevná příloha č. XLIV: Pekařská č. 72. Dokumentovaný řez se skládkou lidských kostí náležících ke hřbitovu při kostele sv. Ducha.

Barevná příloha č. XLV: Celkový pohled na odkryté pohřby v prostoru farního hřbitova při kostele Všech Svatých.

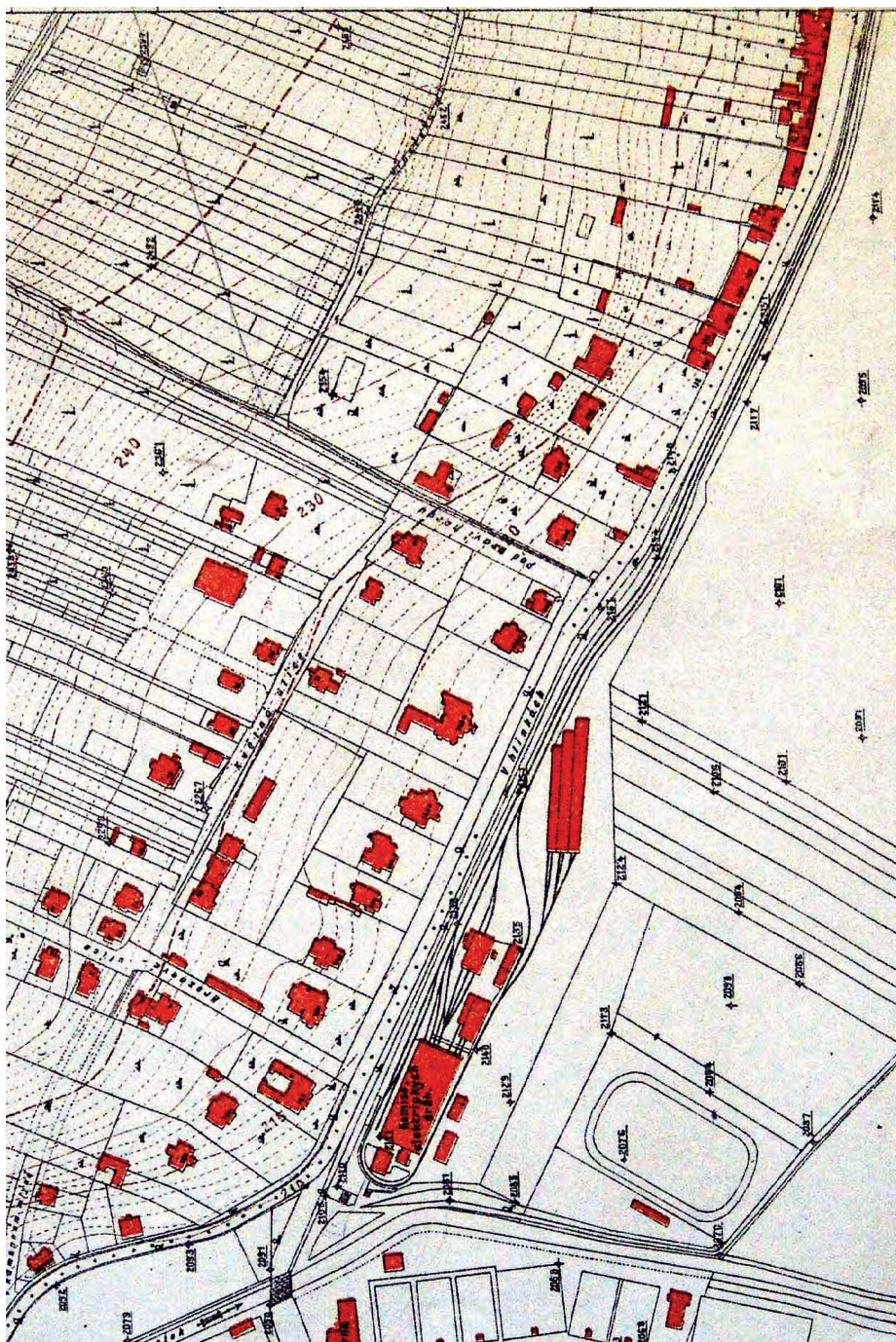

Barevná příloha č. XLVI: Katastrální mapa města Brna, 1909. Výřez se zástavbou a jejich zahradními parterry ve střední části ulice Hlinky zachycuje objekty a jejich zahradní parterry až po dnešní č. 142a.

Barevná příloha č. XLVII: Katastrální mapa města Brna, 1909. Výřez s pokračující zástavbou na západním okraji ulice Hlinky s objekty od dnešního č. 142c.

Barevná příloha č. XLVIII: Katastrální mapa města Brna, 1922. Pohled na střední a západní část ulice Hlinky s dokončenou parcelací volných pozemků a jejich zástavbou, odpovídající současnému stavu.

Barevná příloha č. XLIX: Katastrální mapa města Brna, 1926. Celkový pohled na ulici Hlinky.

Brno v minulosti a dnes, XIX

Archiv města Brna

Odpovědný redaktor PhDr. František Novák

Výkonný redaktor Mgr. Radana Červená

Sazba: Jonatán, grafické sdružení, www.jonatan.us

Tisk: Arch, s.r.o.